ארחות צדיקים

ארחות צדיקים

Orchot Tzadikim -- Vocalized, ברישיון CC BY-SA.
geulaquiz.com

הקדמה

א סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם (קהלת יב יג).

ב זֶה הַפָּסוּק אָמְרוּ שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, וְהוּא הָיָה חָכָם מִכָּל הָאָדָם, וְהָיָה מֶלֶךְ עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְעַל הָעֶלְיוֹנִים (מגילה יא ב). וְאַחַר שֶׁרָאָה כָּל הַמַּעֲשִׂים, וְנִסָּה כָּל הַדְּבָרִים, וְהוֹדִיעַ לָעוֹלָם כַּמָּה חָכְמוֹת, חָתַם כָּל דְּבָרָיו וְאָמַר: סוֹף שֶׁל כָּל דָּבָר הוּא יִרְאַת הַשֵּׁם. וְכֵן הִתְחִיל בְּמִשְׁלֵי (משלי א ז): "יִרְאַת יְיָ רֵאשִׁית דָּעַת"; וְסִיַּם (משלי לא ל): "אִשָּׁה יִרְאַת יְיָ הִיא תִתְהַלָּל". וְאִלּוּ אָדָם אַחֵר הָיָה מַזְהִיר אוֹתָנוּ עַל יִרְאַת שָׁמַיִם – לֹא הָיוּ דְּבָרָיו מְקֻבָּלִים עַל הָעוֹלָם, כִּי הָעוֹלָם הָיוּ אוֹמְרִים: עֲבוּר שֶׁאֵין לוֹ עִנְיָן אַחֵר, וְהוּא פָּנוּי – לְכָךְ מַזְהִיר עַל יִרְאַת הַשֵּׁם.

ג אֶלָּא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שֶׁהָיָה עָשִׁיר מִכָּל הָאָדָם, דִּכְתִיב (מלכים א י כז): "וַיִּתֵּן הַמֶּלֶךְ אֶת הַכֶּסֶף בִּירוּשָׁלַם כָּאֲבָנִים", וְהָיָה חָכָם מִכֹּל וּמִלֶּךְ, דִּכְתִיב (מלכים א ה יא): "וַיְחַכֵּם מִכָּל הָאָדָם" – לוֹ נָאֶה לוֹמַר "הֶבֶל הֲבָלִים הַכֹּל הָבֶל" (קהלת א ב), וְאֵין לַעֲסֹק אֶלָּא בְּיִרְאַת שָׁמַיִם. וְכֵן מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אַב כָּל הַחֲכָמִים וְהַנְּבִיאִים, כָּתַב בַּתּוֹרָה (דברים י יב): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ? כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (תהלים קיא י): "רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְיָ".

ד וּמִפְּנֵי שֶׁאָנוּ רוֹאִים אֶת הָאָדָם שֶׁהוּא מִבְחַר הַבְּרוּאִים אֲשֶׁר בָּרָא הָאֵל בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כִּי הוּא מְתֻקָּן בְּצֶלֶם אֱלֹהִים וּבְצוּרָתוֹ, וְנָאֶה בְּמַלְאכְתּוֹ מִכָּל הַבְּרוּאִים, וְיֵשׁ בּוֹ הַנְּשָׁמָה הַמִּתְבּוֹנֶנֶת סוֹד הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים – מִכָּל זֶה יָדַעְנוּ שֶׁהוּא עִנְיָן כָּל הַכַּוָּנוֹת מִזֶּה הָעוֹלָם; וְכָל מָה שֶׁנִּבְרָא בָּעוֹלָם הַזֶּה – הַכֹּל לְצָרְכּוֹ. וְעַל זֶה נִתְּנָה לָאָדָם תּוֹרַת אֱמֶת, לְהוֹרוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה. כִּי הָאָדָם הוּא חָבִיב מְאוֹד לִפְנֵי הַשֵּׁם, כִּי אָנוּ רוֹאִים שֶׁהַמַּלְאָכִים מְשִׁתַּמְּשִׁים בְּצָרְכֵי הָאָדָם הַצַּדִּיק, כְּמוֹ שֶׁיָּדַעְנוּ מֵאַבְרָהָם אָבִינוּ, וְכֵן יִצְחָק; וְיַעֲקֹב אָמַר (בראשית מח טז): "הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יְבָרֵךְ אֶת הַנְּעָרִים", וּכְתִיב (הושע יב ה): "וַיָּשַׂר אֶל מַלְאָךְ וַיֻּכָל". וְדָנִיֵּאל אָמַר (ו כג): "אֱלָהִי שְׁלַח מַלְאֲכֵהּ, וּסְגַר פֶּם אַרְיָוָתָא וְלָא חַבָּלוּנִי".

ה וְעוֹד מָצִינוּ שֶׁבָּא מַלְאָךְ לְעֶזְרַת הַצַּדִּיקִים, דִּכְתִיב (מלכים ב יט לה): "וַיְהִי בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֵּצֵא מַלְאַךְ יְיָ, וַיַּךְ בְּמַחֲנֵה אַשּׁוּר", וְרַבִּים כָּאֵלֶּה.

ו וּכְבָר יָדַעְנוּ כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ יִתְרוֹן הַרְבֵּה עַל שְׁאָר בְּנֵי אָדָם, עַד שֶׁאָדָם אֶחָד שָׁוֶה מִנְיָן רַב מִבְּנֵי אָדָם אֲחֵרִים, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם בִּדְמוּת אַחַת וְיסוֹד אֶחָד לָהֶם. אֶלָּא שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה עָלְתָה אֶל הַמַּעֲלוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹ שֶׁל זֶה, כִּי זֶה הִמְשִׁיל חָכְמָתוֹ עַל תַּאֲוָתוֹ; וְזֶה הַגָּרוּעַ הִמְשִׁיל תַּאֲוָתוֹ עַל חָכְמָתוֹ, וְהוֹלֵךְ כָּל יָמָיו בְּמַחֲשַׁכִּים, וּמְמַשֵּׁשׁ כְּעִוֵּר בַּאֲפֵלָה.

ז חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת יֵשׁ בָּאָדָם: הָאֶחָד הוּא כֹּחַ הַשְּׁמִיעָה, הַשֵּׁנִי הוּא כֹּחַ הָרְאוּת, הַשְּׁלִישִׁי הוּא כֹּחַ הָרֵיחַ, הָרְבִיעִי הוּא כֹּחַ הַטַּעַם, הַחֲמִישִׁי הוּא כֹּחַ הַמִּשּׁוּשׁ, שֶׁאָדָם מַרְגִּישׁ כְּשֶׁהוּא מְמַשֵּׁשׁ בְּדָבָר. חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת הַלָּלוּ כֻּלָּם מַעֲשֵׂה הָאָדָם, וְאֵין פְּעֻלָּה נַעֲשֵׂית בְּלֹא אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה הַכּוֹחוֹת. וְהַלֵּב פּוֹעֵל עַל יְדֵיהֶם, כִּי חֲמִשָּׁה כּוֹחוֹת הָאֵלּוּ מְבִיאִים לַלֵּב כָּל עִנְיָן, וְכָל מַעֲשֶׂה וּמַחֲשָׁבָה נִמְשֶׁכֶת אַחֲרֵיהֶם. הַלֵּב יֵשׁ בּוֹ דֵּעוֹת רַבּוֹת, כְּגוֹן הַגַּאֲוָה וְהָעֲנָוָה, הַזְּכָרוֹן וְהַשְׁכָּחָה, הַיָּגוֹן וְהַשִּׂמְחָה, הַבֹּשֶׁת וְהָעַזּוּת, וְכֻלָּם יֵשׁ עוֹד רַבּוֹת. וְכָל אֵלּוּ הַדֵּעוֹת מִתְחַזְּקוֹת מִן חֲמֵשֶׁת הַכּוֹחוֹת, כִּי הַסּוֹמֵא לֹא יוּכַל לְהִתְגָּאוֹת כְּאִלּוּ הָיָה רוֹאֶה.

ח לָכֵן כָּל אָדָם הַנִּלְבָּב יִשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחוֹ לְהַגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה. שֶׁאִם הִגִּיעַ אָדָם לְמַעֲלָה טוֹבָה, לְעוֹלָם יַחְמֹד לַעֲלוֹת אֶל מַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעְלָה מִמֶּנָּה, עַד שֶׁיַּגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה, בָּזֶה נִגִּיעַ לְעוֹלַם הַגְּמוּל שֶׁהוּא עוֹלָם הַבָּא. וּכְבָר נִתְאַוָּה דָּוִד לְהַגִּיעַ לְטוּב הָעוֹלָם הַבָּא בְּאָמְרוֹ (תהלים לא כ): "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ". וְאוֹמֵר (שם לו ט): "יִרְוְיֻן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ, וְנַחַל עֲדָנֶיךָ תַשְׁקֵם". וְהַמַּעֲלָה הַזֹּאת לֹא תַּגִּיעַ אֶלָּא אֶל הָרָאוּי לָהּ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים טו): "מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ, מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ, הוֹלֵךְ תָּמִים וּפֹעֵל צֶדֶק", וּשְׁאָר הָעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם.

ט וְכֵיוָן שֶׁהִזְכַּרְנוּ יִתְרוֹן מַעֲלוֹת הָאָדָם, רָאוּי לָנוּ לְבָאֵר חֲשִׁיבוּתוֹ וּגְנוּתוֹ, טוּבוֹ וְרָעָתוֹ, עַד שֶׁיִּהְיֶה לִפְנֵי הַמַּשְׂכִּיל דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר וְיַגִּיעַ לַחֲצַר הַמֶּלֶךְ. כִּי יִבְחַר נַפְשׁוֹ בְּכָל כּוֹחוֹ בַּמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כֵּיוָן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּרֵרָה – יִזְרֹק הַפְּסֹלֶת וְיִקַּח הַסֹּלֶת. כֵּיצַד?

י יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא בַּעַל חֵמָה כּוֹעֵס תָּמִיד, וְיֵשׁ אָדָם שֶׁדַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת עָלָיו וְאֵינוֹ כּוֹעֵס כְּלָל, כִּי אִם מְעַט לְכַמָּה שָׁנִים. וְיֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא גְּבַהּ לֵב בְּיוֹתֵר, וְיֵשׁ שֶׁהוּא שָׁפָל רוּחַ מְאוֹד. וְיֵשׁ שֶׁהוּא בַּעַל תַּאֲוָה, וְלֹא תִשְׂבַּע נַפְשׁוֹ מֵהֲלֹךְ בְּתַאֲוָתוֹ, וְיֵשׁ שֶׁהוּא טָהוֹר גּוּף בְּיוֹתֵר וְלֹא יִתְאַוֶּה אֲפִלּוּ לְדְבָרִים מוּעָטִים שֶׁהַגּוּף צָרִיךְ. וְיֵשׁ בַּעַל נֶפֶשׁ רְחָבָה, לֹא תִשְׂבַּע נַפְשׁוֹ מִכָּל מָמוֹן שֶׁבָּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ה ט): "אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כָּסֶף".

יא וְיֵשׁ קְצַר רוּחַ שֶׁדַּי לוֹ אֲפִלּוּ בְּדָבָר מוּעָט, וְלֹא יִרְדֹּף לְהַשִּׂיג כָּל צָרְכָיו. וְיֵשׁ שֶׁהוּא מְסֻגָּף עַצְמוֹ בָּרָעָב וְקוֹבֵץ עַל יָד, וְאֵינוֹ אוֹכֵל פְּרוּטָה מְשֻׁלֶּמֶת אֶלָּא בְּצַעַר גָּדוֹל, וְיֵשׁ שֶׁהוּא מְאַבֵּד מָמוֹנוֹ בַּיָּדִים לְדַעְתּוֹ. וְעַל דְּרָכִים הָאֵלּוּ וּשְׁאָר הַדֵּעוֹת, כְּגוֹן מְהוֹלָל וְאוֹנֵן, צַר עַיִן וְנָדִיב, אַכְזָר וְרַחֲמָן, רַךְ לֵבָב וְאַמִּיץ לֵב, וְכָל

כַּיּוֹצֵא בָּהֶן. וְכָל הַדֵּעוֹת [המידות] – יֵשׁ מֵהֶן שֶׁהָיוּ לָאָדָם מִתְּחִלַּת בְּרִיאָתוֹ לְפִי טֶבַע גּוּפוֹ, וְיֵשׁ מֵהֶן דֵּעוֹת שֶׁטִּבְעוֹ שֶׁל אָדָם זֶה מְכֻוָּן וְעָתִיד לְקַבֵּל אוֹתָם מֵהֲרָה יוֹתֵר מִשְּׁאָר דֵּעוֹת. וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם לָאָדָם מִתְּחִלַּת בְּרִיאָתוֹ אֶלָּא לָמַד אוֹתָם מֵאֲחֵרִים, אוֹ שֶׁפּוֹנָה לִבּוֹ מַעֲצָמוֹ לְפִי מַחֲשָׁבָה שֶׁעָלְתָה בְּלִבּוֹ, אוֹ שֶׁשָּׁמַע שְׁוֹאת הַדֵּעָה טוֹבָה לוֹ וּבָהּ רָאוּי לֵילֵךְ, וְהִנְהִיג עַצְמוֹ בָּהּ עַד שֶׁנִּקְבְּעָה בְּלִבּוֹ. יֵשׁ מִדָּה שֶׁצָּרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ בְּרוֹב הַמְּקוֹמוֹת, וְיֵשׁ מִדָּה שֶׁצָּרִיךְ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ מְעַט. וְזֶה דּוֹמֶה לְעוֹשֶׂה תַּבְשִׁיל, וְצָרִיךְ יָרָק וּבָשָׂר וּמַיִם וּמֶלַח וּפִלְפְּלִין, וְכָל אֵלּוּ הַמִּינִים צָרִיךְ לְקַח מִכָּל אֶחָד כַּשִּׁעוּר: מִזֶּה מְעַט וּמִזֶּה הַרְבֵּה. אִם יְמַעֵט הַבָּשָׂר – יִהְיֶה רָזֶה, אִם יַרְבֶּה מֶלַח – לֹא יִהְיֶה נֶאֱכָל מֻחֲמַת מִלְחוֹ. וְכֵן כֻּלָּם: אִם יְמַעֵט בַּמֶּה שֶׁצָּרִיךְ הַרְבֵּה, וְיַרְבֶּה בַּמֶּה שֶׁצָּרִיךְ מְעַט – יִהְא הַמַּאֲכָל מְקֻלְקָל. אֲבָל הַבָּקִי, אֲשֶׁר יִקַּח מִכָּל אֶחָד מִשְׁקָל הָרָאוּי, אָז יִהְא הַמַּאֲכָל עָרֵב וּמְתוּק לְאוֹכְלָיו. וְכָעִנְיָן הַזֶּה בַּמִּדּוֹת: יֵשׁ מִדּוֹת שֶׁצָּרִיךְ לִקַּח מֵהֶן מְרֻבֶּה, כְּגוֹן הָעֲנָוָה וְהַבֹּשֶׁת וְדוֹמֵיהֶן, וְיֵשׁ מִדּוֹת שֶׁצָּרִיךְ לִקַּח מֵהֶן מְעַט, כְּגוֹן הַגַּאֲוָה וְהָעַזּוּת וְהָאַכְזְרִיּוּת. לָכֵן בִּהְיוֹת הָאָדָם שׁוֹקֵל בְּפֶלֶס הַמֹּאזְנַיִם לִקַּח מִכָּל מִדָּה שְׁעוּרָהּ, לֹא יִפְחַת וְלֹא יוֹסִיף – בָּזֶה יַגִּיעַ לְתַכְלִית הַטּוֹבָה.

יב תֵּדַע וְתָבִין: מִי שֶׁטִּבְעוֹ נוֹטֶה לְמִדָּה רָעָה אוֹ שֶׁהֻרְגַּל בְּמִדָּה רָעָה, וְלֹא יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לָשׁוּב מִמֶּנָּה, אַךְ תָּמִיד מִתְגַּבֵּר בָּהּ – זֶה מֵבִיא אוֹתוֹ שֶׁיִּמְאַס וְיִגְעַל בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת.

יג וּכְמוֹ שֶׁרֹב הַכְּאֵב וְהַצַּעַר וְהַיִּסּוּרִין הוּא חֹלִי הַגּוּף, כֵּן רֹב מִדּוֹת רָעוֹת הֵם חֳלִי הַנֶּפֶשׁ. וּכְמוֹ שֶׁבְּחֹלִי הַגּוּף טוֹעֲמִים הַמַּר מָתוֹק וְהַמָּתוֹק מַר, וְיֵשׁ מִן הַחוֹלִים שֶׁמִּתְאַוִּה לְמַאֲכָל שֶׁאֵינוֹ טוֹב לוֹ וְשׁוֹנֵא מַאֲכָל הַטּוֹב, הַכֹּל לְפִי רֹב חֳלִי, כָּךְ יֵשׁ בְּנֵי אָדָם שֶׁנַּפְשׁוֹתֵיהֶם חוֹלוֹת, וְאוֹהֲבִים הָרָעוֹת וְשׂוֹנְאִים דֶּרֶךְ הַטּוֹבָה וּמִתְעַצְּלִים לָלֶכֶת בָּהּ, וְהִיא כְּבֵדָה עֲלֵיהֶן מְאוֹד לְפִי חָלְיָם. וְכֵן יְשַׁעְיָהוּ אוֹמֵר בָּאֲנָשִׁים הַלָּלוּ (ה כ): "הוֹי הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע, שָׂמִים חֹשֶׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֹשֶׁךְ, שָׂמִים מַר לְמָתוֹק וּמָתוֹק לְמָר". וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (משלי ב יג): "הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר, לָלֶכֶת בִּדַרְכֵי חֹשֶׁךְ".

יד וְכֵיצַד וּמָה הוּא תַּקָּנַת חוֹלֵי הַנֶּפֶשׁ? יֵלְכוּ אֵצֶל הַחֲכָמִים, שֶׁהֵם רוֹפְאֵי הַנְּפָשׁוֹת, שֶׁמְּלַמְּדִין אוֹתָם עַד שֶׁיַּחֲזִירוּם לַדֶּרֶךְ טוֹבָה. וְהַמַּכִּירִים בְּדֵעוֹת רָעוֹת שֶׁלָּהֶם וְאֵינָם הוֹלְכִים אֵצֶל חָכָם לְרַפֵּא אוֹתָם, עֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי א ז): "חָכְמָה וּמוּסָר אֱוִילִים בָּזוּ".

טו יֵשׁ כַּמֶּה בְּנֵי אָדָם אֲשֶׁר תַּאֲוָתָם לִתְפֹּשׂ דֶּרֶךְ הַטּוֹב, וְאֵינָם יוֹדְעִים מָה טּוֹב לָהֶם, וְחוֹשְׁבִים בְּכָל יוֹם לְהַשִּׂיג מַעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה, וְאֵינָם מַשִּׂיגִים כָּל יְמֵיהֶם. וְזֶה הָעִנְיָן מֻחֲמַת שְׁנֵי דְּבָרִים הוּא: הָאֶחָד שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר חֶסְרוֹנוֹ, וְאֵינוֹ מַבְחִין בִּדְרָכָיו הַמְגֻנִּים. וְהוּא דּוֹמֶה לְרָאוּבֵן הַמְחַפֵּשׂ לִשְׁמְעוֹן וְאֵינוֹ מַכִּירוֹ: אֲפִלּוּ יְחַפֵּשׂ אוֹתוֹ כָּל הַיּוֹם לֹא יִמְצָאֵהוּ, כִּי כַּמָּה פְּעָמִים יָבוֹא אֶצְלוֹ וְלֹא יַכִּירֵהוּ. כֵּן הָאָדָם הַזֶּה: אַף עַל פִּי שֶׁהוּא חוֹשֵׁב תָּמִיד מָה יַּעֲשֶׂה, וּמְחַפֵּשׂ מַעֲשֶׂה הַטּוֹב – לֹא יַשִּׂיגוֹ, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר חֶסְרוֹנוֹ. וְיֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא יוֹדֵעַ מִדּוֹת הָרָעוֹת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ, וְחוֹשֵׁב לָצֵאת מֵהֶם וְלֶאֱחֹז בְּמִדּוֹת טוֹבוֹת, וְגַם הוּא לֹא יַשִּׂיג כָּל יָמָיו דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, מֻחֲמַת שֶׁמִּתְעַצֵּל לְחַפֵּשׂ הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת כָּרָאוּי. וְהוּא דּוֹמֶה לְרָאוּבֵן שֶׁמְּחַפֵּשׂ שִׁמְעוֹן וּמַכִּירוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינוֹ מוֹצְאוֹ מֻחֲמַת שֶׁאֵינוֹ מְחַפֵּשׂ אוֹתוֹ כָּרָאוּי. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: (משלי י כ) "כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק".

טז מִי שֶׁנּוֹשֶׂה בַּחֲבֵרוֹ וּבָא לְשַׁלֵּם לוֹ כֶּסֶף בְּמִשְׁקָל, אִם אֵינוֹ מַכִּיר בַּאֲמִתַּת הַמִּשְׁקָל וְצָרִיךְ הַמֹּאזְנַיִם, אוֹ מַכִּיר הַכֹּל אַךְ שֶׁאֵינוֹ בָּקִי בִּבְחִינַת הַכֶּסֶף – זֶה הָאִישׁ קָרוֹב לִהְיוֹת נִזָּק בְּעִנְיַן הַמִּשְׁקָל וְהַכֶּסֶף. כִּי לִפְעָמִים יִמָּאֵן בַּכֶּסֶף וְיִקַּח הַסִּיגִים, גַּם יִקַּח פָּחוֹת מִמִּשְׁקָל הָרָאוּי לוֹ, כִּי שָׁמָּא יִקַּח מִשְׁקָל הַקַּל אוֹ יָשִׂים הַכֶּסֶף בַּכַּף הַכְּבֵד שֶׁבַּמֹּאזְנַיִם – מִכָּל אֵלּוּ יָבוֹא לִידֵי טָעוּת. אוֹ אֲפִלּוּ אִם הוּא בָּקִי בַּכֶּסֶף וּבַמִּשְׁקָל, אִם אֵינוֹ מִסְתַּכֵּל בּוֹ כָּרָאוּי אֶפְשָׁר שֶׁיִּתְעָרֵב בְּכִסְפּוֹ סִיגִים. אֲבָל אִם הוּא בָּקִי בַּכֹּל, בַּמִּשְׁקָל וּבַכֶּסֶף, וּמִסְתַּכֵּל בּוֹ כָּרָאוּי – אָז הוּא מִשְׁתַּלֵּם כָּרָאוּי כֶּסֶף נָקִי וְשָׁלֵם בַּמִּשְׁקָל. לָכֵן דִּמָּה "לְשׁוֹן צַדִּיק" לְ"כֶסֶף נִבְחָר", כִּי הַצַּדִּיק צָרִיךְ לְהַכִּיר הַטּוֹב וְהָרַע וְכָל הַמִּדּוֹת, וְצָרִיךְ לְהִסְתַּכֵּל וּלְהִתְבּוֹנֵן בָּהֶן כָּרָאוּי, וְלִהְיוֹת טוֹרֵחַ בְּגוּפוֹ וּבְחָכְמָתוֹ לַעֲזֹב הַטִּפְּשׁוּת וְלֶאֱחֹז בַּתְּבוּנָה, וּלְהָסִיר תַּעֲרוֹבוֹת הַסִּיגִים מִמֶּנּוּ, וְאָז תִּהְיֶה נִשְׁמָתוֹ צְרוּפָה וּמְזֻקָּקָה לֵאלֹהִים, כִּדְכְתִיב (משלי כה ד): "הָגוֹ סִיגִים מִכֶּסֶף, וְיֵצֵא לַצֹּרֵף כֶּלִי"; פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיָּסִירוּ הַסִּיגִים, אָז יִהְיֶה הַכְּלִי צָרוּף.

יז וְיֵשׁ אָדָם הַמְּשֻׁנֶּה בְּמִנְהָגָיו וְאֵינוֹ קָבוּעַ: זְמַן אֶחָד אוֹחֵז בְּמִנְהָג זֶה, וּזְמַן אֶחָד מִסְתַּלֵּק מֵאוֹתוֹ מִנְהָג וְאוֹחֵז מִנְהָג אַחֵר, וְכָכָה יַעֲשֶׂה לְעוֹלָם. וְהוּא דּוֹמֶה לְאָדָם שֶׁחָפֵץ לָלֶכֶת אֶל עִיר, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דַּרְכּוֹ, וְלֹא יַכִּיר הַשְּׁבִילִים הַמּוֹלִיכִים אוֹתוֹ אֵלֶיהָ. לָכֵן הוּא מִשְׁתּוֹמֵם: פַּעַם אַחַת יֵלֵךְ דֶּרֶךְ אַחַת, וַיַּחֲזֹר וְיִתְעֶה בְּדֶרֶךְ אַחֶרֶת, וְכֵן בַּשְּׁלִישִׁית וְכֵן בָּרְבִיעִית. וְעַל כַּיּוֹצֵא בּוֹ אָמַר הֶחָכָם (קהלת י טו): "עֲמַל הַכְּסִילִים תְּיַגְּעֶנּוּ, אֲשֶׁר לֹא יָדַע לָלֶכֶת אֶל עִיר".

יח לְכָךְ יֵשׁ לַחְמֹל עַל אֲנָשִׁים הַטְּבוּעִים בְּהַבְלֵי הַשָּׁוְא, לְלַמְּדָם צֶדֶק הַמִּשְׁקָל וְיֹשֶׁר הַמֹּאזְנַיִם, וּלְהוֹדִיעָם בְּחִינַת הַכֶּסֶף, וּלְהוֹרוֹת לָהֶם דְּרָכִים הַיְשָׁרִים; לְמַעַן יְבָרֵר הָאָדָם בְּתוֹךְ תַּבְחֻנָתוֹ מְסִלָּה אֲשֶׁר תְּבִיאֵהוּ לְמָקוֹם רַעֲנָן וְדָשֵׁן אֲשֶׁר שָׁם כָּל הַטּוֹבָה, וְהוּא יִרְאַת שָׁמַיִם, אֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הַמַּעֲשִׂים. וְהוּא הַשְּׁאֵלָה אֲשֶׁר הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ שְׁמוֹ שׁוֹאֵל מִכָּל אָדָם, כִּדְכְתִיב (דברים י יב): "מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה".

יט וְאֵין שׁוּם מַעֲשֶׂה נֶחְשָׁב בִּלְתִּי הַיִּרְאָה הַטְּהוֹרָה. לָכֵן יֵשׁ לְהוֹדִיעַ לַכֹּל, כִּי כָּל אִישׁ הָרוֹצֶה לְהָבִיא נַפְשׁוֹ לִידֵי מִדּוֹת הַטּוֹבוֹת – צָרִיךְ לְעָרֵב יִרְאַת שָׁמַיִם עִם כָּל מִדָּה וּמִדָּה. כִּי יִרְאַת הַשֵּׁם הִיא עֶקֶר הַמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּדּוֹת, וְדוֹמֶה לְחוּט שֶׁהִכְנִיסוּהוּ לְתוֹךְ חוֹרֵי הַמַּרְגָּלִיּוֹת, וְקָשְׁרוּ קְשָׁרִים בְּתַחְתִּיתוֹ לְהַחֲזִיק כָּל הַמַּרְגָּלִיּוֹת; אֵין סָפֵק כִּי בְּהִנָּתֵק הַקֶּשֶׁר – יִפְלוּ כָּל הַמַּרְגָּלִיּוֹת. כָּךְ הַיִּרְאָה הִיא הַמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּדּוֹת, וְאִם תַּתִּיר קֶשֶׁר הַיִּרְאָה – יִבָּדְלוּ מִמְּךָ כָּל הַמִּדּוֹת טוֹבוֹת. וּכְשֶׁאֵין בְּיָדְךָ מִדּוֹת טוֹבוֹת – אֵין בְּיָדְךָ תּוֹרָה וּמִצְווֹת, כִּי כָל הַתּוֹרָה תְּלוּיָה בְּתִקּוּן הַמִּדּוֹת. כִּי כָל הַמִּדּוֹת טוֹבוֹת וְרָעוֹת – הֶחָכָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת הָרָעוֹת לְטוֹבוֹת, וְהַכְּסִיל יַעֲשֶׂה מִדּוֹת טוֹבוֹת לְרָעוֹת. וּמִי שֶׁהוֹלֵךְ בַּחֹשֶׁךְ וְאֵינוֹ מִתְבּוֹנֵן בְּתִקּוּן הַמִּדּוֹת, אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בּוֹ מִדָּה הַמְּאַבֶּדֶת כָּל זְכוּיוֹתָיו. כְּגוֹן הַמִּתְגָּאֶה בְּמַעֲשָׂיו, וּמִתְפָּאֵר וּמְיַפֶּה עַצְמוֹ תָּמִיד בִּגְנוּת שֶׁל חֲבֵרוֹ וּמִתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹנוֹ. וְהָאִישׁ הַהוּא דּוֹמֶה לְמִי שֶׁמְּמַלֵּא חָבִית יַיִן מְשֻׁבָּח, וְיֵשׁ בְּתַחְתִּית הֶחָבִית נֶקֶב קָטָן – אֵין סָפֵק שֶׁיְּאַבֵּד כָּל הַיַּיִן הַמְשֻׁבָּח בַּנֶּקֶב הַקָּטָן אִם לֹא יִסְתֹּם אוֹתוֹ. כָּךְ הַמִּתְגָּאֶה הַזֶּה: אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מָלֵא תּוֹרָה, יְאַבֵּד הַכֹּל עַל יְדֵי הַמִּדָּה הָרָעָה הַזֹּאת אִם לֹא יָחוּשׁ לְתַקָּנָהּ.

כ וּמְעַטִּים הֵם בָּעוֹלָם הַמַּכִּירִים הָאֱמֶת. יֵשׁ שֶׁאֵין חָכְמִים לְהַכִּיר, וּכְמוֹ שֶׁאֵין הַקָּטוּעַ שְׁתֵּי רַגְלָיו יָכוֹל לַעֲלוֹת בְּסֻלָּם – כָּךְ לֹא יַעֲלֶה בְּמַדְרֵגַת הַחָכְמָה מִי שֶׁאֵין בּוֹ תְּבוּנָה. יֵשׁ שֶׁהוּא חָכָם, וְנִטְבַּע בְּתַאֲווֹת הָעוֹלָם מִנְּעוּרָיו עַד שֶׁיָּשִׂים כָּל חָכְמָתוֹ לְהַשִּׂיג תַּאֲוָתוֹ וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן יְצָרוֹ הָרַע; כִּי הֶרְגֵּל מִנְּעוּרָיו בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים עַד שֶׁהֵם קְבוּעִים בְּנַפְשׁוֹ, וְקָשֶׁה לוֹ מְאוֹד לְהִמָּלֵט מִפַּח יָקוּשׁ הָעֲווֹנוֹת. וְיֵשׁ שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חָכְמָה לְהַכִּיר, וְגַם חָפֵץ לֵילֵךְ בְּדְרָכִים טוֹבִים, אַךְ לֹא הָיָה אֵצֶל הַחֲכָמִים לִשְׁמֹעַ מֵהֶם הַחָכְמָה וְהַדְּרָכִים הַיְשָׁרִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוֹלֵךְ בְּמַחֲשַׁכִּים. וְדוֹמֶה לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַטְמוֹן בְּבֵיתוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ הַמַּטְמוֹן, וּמוֹכֵר הַבַּיִת לְאַחֵר.

כא הִתְבּוֹנֵן כִּי הָאָדָם בְּרֹב מִדּוֹתָיו – זוֹ מְשֻׁנָּה מִזּוֹ, וְכָל מִדָּה וּמִדָּה טוֹרֶפֶת דַּעַת הָאָדָם, זוֹ מוֹשַׁכְתּוֹ לְכָאן וְזוֹ מוֹשַׁכְתּוֹ לְכָאן, וְיֵצֶר הָרַע מְסַיְּעוֹ לְכָל מִדָּה שֶׁיִּבְחַר הַפָּחוּת שֶׁבָּהּ. וְהוּא דּוֹמֶה לְאָדָם שֶׁהוֹלֵךְ בַּמִּדְבָּר, וּפוֹגְעִים בּוֹ דֻּבִּים וַאֲרָיוֹת וּנְמֵרִים וְזְאֵבִים וְהַרְבֵּה מַשְׁחִיתִים. הָאִישׁ הַזֶּה צָרִיךְ לִפְקֹחַ עֵינָיו וּלְהִלָּחֵם עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד, וְאִם יַעֲלִים עֵינָיו רֶגַע אַחַת – יִטְרְפוּהוּ הַמַּזִּיקִים. כָּךְ הָאָדָם בְּמִדּוֹתָיו הָרָעוֹת, כְּגוֹן הַתַּאֲוָה, וְהַגַּאֲוָה, וְהַשִּׂנְאָה, וְהַכַּעַס, וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן – מִתְגַּלְגְּלוֹת בְּלִבּוֹ תָּמִיד; וְאִם יִתְעַלֵּם וְלֹא יִתְקָנֵם – יַעֲקֹר מִלִּבּוֹ אוֹר הָאֱמֶת וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים טז ח): "שִׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָּמִיד".

כב הָאָדָם בְּשָׁעָה שֶׁנּוֹלַד הוּא בְּגוּפוֹ וּבְחָכְמָתוֹ חֵלֶשׁ מִשְּׁאָר כָּל הַבְּרִיּוֹת. כִּי כָל הַבְּרִיּוֹת בְּיוֹם הִוָּלְדָם הֵם הוֹלְכִים וְאוֹכְלִים וּמְסַיְּעִים לְעַצְמָם, אֲבָל הָאָדָם צָרִיךְ טֹרַח גָּדוֹל בְּגוּפוֹ, וְגַם כֵּן צָרִיךְ יוֹתֵר תִּקּוּן לְנִשְׁמָתוֹ לְתַקֵּן הַחָכְמָה וּלְהָבִין דְּרָכִים טוֹבִים. כִּי הָאָדָם בְּתְחִלָּתוֹ בְּלֹא מְלַמֵּד נוֹהֵג כִּבְהֵמָה, אַךְ לִבּוֹ דּוֹמֶה לְלוּחַ שֶׁהוּא מוּכָן לִכְתֹּב עָלָיו. אִם הַלּוּחַ הַזֶּה בְּיַד טִפֵּשׁ – יְשַׁרְטֵט עָלָיו שִׂרְטוּטֵי הֲבָלִים, עַד שֶׁיִּתְקַלְקֵל וְלֹא יִהְיֶה בּוֹ תּוֹעֶלֶת עוֹד. אֲבָל הֶחָכָם יִכְתֹּב עָלָיו סֵדֶר עִנְיָנָיו וּצְרָכָיו וְחוֹבוֹתָיו, וּמִתּוֹךְ הַלּוּחַ יְכַלְכֵּל וִיפַרְנֵס בָּנָיו, וְיַגִּיעַ לְתוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה. כָּךְ לֵב הָאָדָם: הַכְּסִילִים יְצַיְּרוּ בּוֹ צִיּוּרֵי הֶבֶל וְשֶׁקֶר, וְיִכְתְּבוּ עָלָיו חִקּוּקֵי הֶבֶל וְאָוֶן, וִימַלְּאוּ לִבָּם מַחְשְׁבוֹת הֶבֶל וָרִיק. וְהַמַּשְׂכִּילִים יִכְתְּבוּ עַל לִבָּם מִכְתַּב אֱלֹהִים, שֶׁהוּא יְסוֹד הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת וְחָכְמַת הַמִּדּוֹת, עַד אֲשֶׁר יַזְהִירוּ נַפְשׁוֹתָם כְּזֹהַר הָרָקִיעַ. וְלָזֶה הָיְתָה כַּוָּנַת שְׁלֹמֹה בְּאוֹמְרוֹ (משלי ז ג): "קָשְׁרֵם עַל אֶצְבְּעֹתֶיךָ, כָּתְבֵם עַל לוּחַ לִבֶּךָ".

כג עוֹד אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כ יא): "גַּם בְּמַעֲלָלָיו יִתְנַכֶּר נָעַר, אִם זַךְ וְאִם יָשָׁר פָּעֳלוֹ". זֶה הַפָּסוּק נֶאֱמַר עַל הַבְּחָנַת הַנְּעָרִים, כִּי מִנְּעוּרֵיהֶם נִכָּר מִדּוֹתֵיהֶם. כְּמוֹ שֶׁתִּרְאֶה מִקְצָת הַנְּעָרִים נִרְאֶה בָּהֶם מִדַּת בֹּשֶׁת, וּמִקְצָתָם הָעֲזוּת, וּמִקְצָתָם נוֹטִים אֶל הַתַּאֲוָה, וּמִקְצָתָם נוֹטִים אֶל מַעֲלוֹת טוֹבוֹת. וְדַע כִּי כָל מִדּוֹת הָאָדָם אֲשֶׁר תִּרְאֶה בּוֹ בִּימֵי הַבַּחֲרוּת וְהַזְּקוּנוּת – הֵם הָיוּ בִּימֵי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת; אַךְ בַּזְּמַן הַהוּא לֹא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַרְאוֹתָם וְלַהֲבִיאָם לִידֵי הַמַּעֲשֶׂה. וְהַנְּעָרִים אֲשֶׁר גְּדָלָה עֲלֵיהֶם נַבְלוּת, אֶפְשָׁר שֶׁיּוּכַל הָאָדָם לְהַעֲתִיקָם אֶל הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה, כִּי נוֹחַ לְקַבֵּל לָהֶם, וְאֵין בָּהֶם כֹּחַ וְחָכְמָה לָצֵאת וְלִבְרֹחַ מִתַּחַת יַד הַמְיַסֵּר, וְהֵם צְרִיכִים לְסִבֹּל. אֲבָל בִּימֵי הַזִּקְנָה אֵינָם נֶעְתָּקִים בְּקַל מִמָּה שֶׁהָיוּ בָּהֶם בִּימֵי הַבַּחֲרוּת. וְהֵם דּוֹמִין לְטַס כֶּסֶף שֶׁהָיָה טָמוּן בַּקַּרְקַע, וְהֶעֱלָה חֲלַדָּה עָבָה בְּאָרְחוֹת הַטְּמָנָתוֹ – צָרִיךְ לִלְטֹשׁ שִׁכְלוֹ לְהַבְדִּיל בֵּין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהֹר, וּלְהַרְגִּיל בָּעֲבוֹדָה, עַד שֶׁיִּהְיוּ הַמִּדּוֹת טְבוּעוֹת וּקְשׁוּרוֹת בְּלִבּוֹ.

כד זֶה הַסֵּפֶר נִקְרָא "סֵפֶר הַמִּדּוֹת", וְהוּא נִכְתַּב וְנֶחְתַּם בְּטַבַּעַת הַחָכְמָה לְלַמֵּד לְאָדָם דַּעַת, לִהְיוֹת הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּיִדֵי כָּל אִישׁ לִכְלִי אֻמָּנוּת, לְתַקֵּן מִתּוֹכוֹ מִדּוֹתָיו וּמַעֲשָׂיו. כִּי הָאֻמָּן אֲשֶׁר בְּיָדוֹ כְּלֵי אֻמָּנוּתוֹ – יוֹכַל לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ. אֲבָל כְּשֶׁאֵין בְּיָדוֹ כְּלֵי אֻמָּנוּתוֹ – לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת מְאוּמָה. לָכֵן שְׁמַע מוּסָר, וְקַח כְּלֵי אֻמָּנוּתְךָ בְּיָדְךָ לְתַקֵּן מִדּוֹתֶיךָ. הֲלוֹא תִּרְאֶה: מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ הַרְבֵּה מִינֵי מַטְבְּעוֹת, קְטַנּוֹת וּגְדוֹלוֹת, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ עֶרְכָּם וְשָׁוְיָם – לֹא יֵדַע מָה לְקָנוֹת בְּכָל אַחַת; עַד שֶׁיֵּדַע עֶרֶךְ שֶׁל כָּל מַטְבֵּעַ. וְגַם צָרִיךְ לֵדַע אֵיזֶה מַטְבֵּעַ פָּסֵל הַמֶּלֶךְ, וְגָזַר עָלָיו שֶׁלֹּא לְהוֹצִיאָה. אַחַר שֶׁיִּשְׁקֹל כָּל מַטְבֵּעַ וּמַטְבֵּעַ וְיַעַרְכֶנָּה, אָז יֵדַע לְקַח בְּכָל אַחַת צָרְכָיו בְּעֶרֶךְ שָׁוֶה; וּבְמַטְבֵּעַ שֶׁגָּזַר הַמֶּלֶךְ שֶׁלֹּא לְהוֹצִיאָה – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יוֹצִיאָה אֶלָּא בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יִקָּנֵס. נִמְצָא שֶׁזֶּה הָאִישׁ מַגִּיעַ בְּכָל מַטְבֵּעַ וּמַטְבֵּעַ לְטוֹבָה וּלְשִׂמְחָה. אֲבָל הַטִּפֵּשׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁקֹל וְלֹא יַעֲרֹךְ, וְיוֹצִיא מָה שֶׁפָּסַל הַמֶּלֶךְ – אֵין סָפֵק שֶׁיִּגִּיעַ זֶה לְהֶזֵּק גָּדוֹל. וְאַתָּה בְּנִי, קַח הַמָּשָׁל הַזֶּה הַנִּמְשָׁל עַל רֹב מִדּוֹת שֶׁבְּךָ, גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, וְתִשְׁקֹל כָּל מִדָּה וּמִדָּה בְּפֶלֶס חָכְמָתְךָ. עַד שֶׁתֵּדַע עֶרֶךְ כָּל מִדָּה וּמִדָּה, וְתֵדַע הַמִּדּוֹת אֲשֶׁר פָּסַל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל לְהַזָּהֵר בָּהֶם, שֶׁלֹּא יֵרָאֶה בְּךָ וְלֹא יִמָּצֵא בְּךָ, אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא תִּקָּבֵל הֶזֵּק וְעֹנֶשׁ. וּבָזֶה תַּגִּיעַ אֶל הַשְׁלֵמוּת, וְתִהְיֶה אֻמָּן וּכְלֵי אֻמָּנוּתְךָ בְּיָדְךָ.

כה עַתָּה נַרְצֶה לְהוֹדִיעַ שָׁרְשֵׁי הַמִּדּוֹת וְעִנְיָנֵיהֶם, וְתוֹעַלְתָּם וְנִזְקָם. וְכַוָּנָתֵנוּ לְהָשִׁיב טִבְעֵי הָאָדָם מֵעִנְיַן הַסִּכְלוּת אֶל אַהֲבַת הַמּוּסָר, וְשֶׁיִּשְׁתַּדְּלוּ הַפְּתָאִים לָדַעַת טִבְעֵי הַחֲכָמִים. וּמֵהֶשֵּׁם יִתְעַלֶּה זִכְרוֹ נִשְׁאַל עֶזֶר שֶׁיּוֹדִיעֵנוּ הַדְּרָכִים הַיְשָׁרִים וּנְתִיבוֹת הַצֶּדֶק, לְהוֹרוֹת שִׁבְטֵי יְשֻׁרוּן עֲדַת הַחֶסֶד.

שער א

א שַׁעַר הָרִאשׁוֹן – שַׁעַר הַגַּאֲוָה

ב הַשַּׁעַר הָרִאשׁוֹן: נְדַבֵּר בּוֹ עַל מִדַּת הַגַּאֲוָה. וּמַה טּוֹב שֶׁנִּזְדַּמֵּן תְּחִלָּה לְכָל הַשְּׁעָרִים, מִפְּנֵי חִיּוּב הָאָדָם לְהִבָּדֵל מִמֶּנָּה, כִּי הִיא פֶּתַח לָרָעוֹת רַבּוֹת, וְלֹא רָאִינוּ כָּזֹאת לָרָעָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לְהִתְחַכֵּם וּלְהַנְהִיגָהּ אֶל הַמִּנְהָג הָרָאוּי, וְלִדְחוֹת אוֹתָהּ בְּמָקוֹם שֶׁאֵינָהּ רְאוּיָה בּוֹ.

ג הַגַּאֲוָה הִיא הַמַּטְבֵּעַ אֲשֶׁר פָּסַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהִזְהִירָנוּ עָלֶיהָ בְּתוֹרָתוֹ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו יב): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצֵיאַךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". כִּי הַגַּאֲוָה יִשְׁכַּח יוֹצְרוֹ, כִּדְכְתִיב (דברים ח יג-יח): "וּבְקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן, וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָךְ.... וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ.... וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ: כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה. וְזָכַרְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל". וּבַמֶּלֶךְ נֶאֱמַר (דברים יז כ): "לְבִלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֶחָיו". אִם הִזְהִירָה תּוֹרָה אֲפִלּוּ בַּמֶּלֶךְ – כָּל שֶׁכֵּן בַּהֲדִיוֹטוֹת, שֶׁלֹּא יִשְׁתָּרְרוּ זֶה עַל זֶה.

ד הַגַּאֲוָה מִתְחַלֶּקֶת לִשְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ, וְהַחֵלֶק הַשֵּׁנִי גַּאֲוַת הָאָדָם בְּמַעֲלוֹת הַחָכְמָה וּבְמַעֲשָׂיו.

ה גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ יֵשׁ בּוֹ שְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד טוֹב, וְהָאֶחָד רַע. וְזֹאת הִיא גַּאֲוַת הָאָדָם בְּגוּפוֹ הָרָעָה: בְּעֵת שֶׁהִתְגַּבֵּר הַגַּאֲוָה בְּלֵב הָאָדָם, אָז תִּמְשֹׁל עַל הָאָדָם מִקְּדֻקְדּוֹ עַד כַּף רַגְלוֹ: בְּרֹאשׁוֹ וּבְגִרוֹנוֹ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו ג טז): "יַעַן כִּי גָּבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן, וַתֵּלַכְנָה נְטוּיוֹת גָּרוֹן". בְּיָדָיו וּבְרַגְלָיו, דִּכְתִיב (תהלים לו יב): "אַל תְּבוֹאֵנִי רֶגֶל גַּאֲוָה, וְיַד רְשָׁעִים אַל תְּנִדֵנִי".

ו וְעַל רֶגֶל גַּאֲוָה נֶעֱנְשָׁה בַּת רַבִּי חֲנִינָא בֶּן תְּרַדְיוֹן, שֶׁנִּגְזַר עָלֶיהָ לֵישֵׁב בְּקֻבָּה שֶׁל זוֹנוֹת. כִּי פַּעַם אַחַת הָלְכָה לִפְנֵי גְּדוֹלֵי רוֹמִי, וְשָׁמְעָה שֶׁאָמְרוּ: כַּמָּה נָאֶה פִּסְיעוֹתֶיהָ שֶׁל רִיבָה זוֹ! וְאָז דִּקְדְּקָה יוֹתֵר (עבודה זרה יח א).

ז בָּעֵינַיִם, כְּדִכְתִיב (משלי ו יז): "עֵינַיִם רָמוֹת".

ח בָּאָזְנַיִם: לֹא יִשְׁמַע דִּבְרֵי הָעֲנִיִּים הָאֻמְלָלִים. בְּרִיחַ אַפּוֹ: בְּעָמְדוֹ אֵצֶל עֲנִיִּים אוֹ כְּשֶׁנִּכְנָס לְבָתֵּיהֶם, הֵם סְרוּחִים בְּעֵינָיו. וְאַף בִּדְבָרָיו יְדַבֵּר עַל צַדִּיק עָתָק בְּגַאֲוָה.

ט וְגַם נִכֶּרֶת בְּעִנְיַן מַאֲכָל וּמַשְׁקֶה, וּבְמַלְבּוּשֵׁי בִּגְדֵי גַּאֲוָה מַלְבּוּשֵׁי נָכְרִי. וְעַל זֶה הֻזְהַרְנוּ בְּתוֹרַת מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כ כג): "וְלֹא תֵלְכוּ בְּחֻקֹּת הַגּוֹי"; וּכְתִיב (ויקרא יח ג): "וּבְחֻקּוֹתֵיהֶם לֹא תֵלֵכוּ"; וְנֶאֱמַר (דברים יב ל): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם" – הַכֹּל בְּעִנְיָן אֶחָד הוּא מַזְהִיר, שֶׁיִּהְיֶה יִשְׂרָאֵל מֻבְדָּל בְּמַלְבּוּשָׁיו וּבִדְבָרָיו וּבְכָל מִנְהָגָיו מִן הַגּוֹיִים. וְכֵן הוּא אוֹמֵר (ויקרא כ כו): "וָאַבְדִּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים".

י בַּעֲלֵי הַגַּאֲוָה הֵם מִתְעָבִים בְּעֵינֵי הַשֵּׁם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב". וְהוּא נִמְשָׁל בְּיַד יִצְרוֹ, כִּי אֵין עֵזֶר הַשֵּׁם עִמּוֹ, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּא תּוֹעֲבַת הַשֵּׁם. וַאֲפִלּוּ לֹא נִתְגָּאָה עַל שׁוּם אָדָם, לֹא בְּדִבּוּר וְלֹא בְּמַעֲשֶׂה, אַךְ בְּלִבּוֹ לְבַד הוּא מִתְגָּאֶה – נִקְרָא "תּוֹעֵבָה", שֶׁנֶּאֱמַר: "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב" – אֲפִלּוּ אֵין לוֹ גַּבְהוּת אֶלָּא בַּלֵּב נִקְרָא "תּוֹעֵבָה".

יא אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים; כְּתִיב הָכָא (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב", וּכְתִיב הָתָם (דברים ז כו): "לֹא תָבִיא תּוֹעֵבָה אֶל בֵּיתֶךָ". וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כְּאִלּוּ בָּא עַל עֲרָיוֹת, דִּכְתִיב (ויקרא יח כז): "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵל עָשׂוּ...". וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כְּאִלּוּ בָּנָה בָּמָה (סוטה ד ב). וְאָמְרוּ: כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ גַּסּוּת הָרוּחַ – מִתְמַעֵט, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כד כד): "רוֹמּוּ מְעַט וְאֵינֶנּוּ". וְרָאוּי לְגַדְּעוֹ כַּאֲשֵׁרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י לג): "וְרָמֵי הַקּוֹמָה גְּדוּעִים". וְאֵין עֲפָרוֹ נִנְעָר, וְהַשְׁכִּינָה מְיַלֶּלֶת עָלָיו. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֵין אֲנִי וְהוּא יְכוֹלִים לָדוּר בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קא ה): "גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב, אֹתוֹ לֹא אוּכָל" (סוטה ה א).

יב וְאָמְרוּ: הַאי מָאן דְּיָהִיר, אֲפִילּוּ אַאֲנָשֵׁי בֵּיתֵהּ לָא מִתְקַבֵּל, שֶׁנֶּאֱמַר (חבקוק ב ה): "גֶּבֶר יָהִיר וְלֹא יִנְוֶה" – אֲפִלּוּ בַּנָּוֶה שֶׁלּוֹ (בבא בתרא צח א).

יג הַגַּאֲוָה מְבִיאָה לִידֵי רְדִיפוּת מָמוֹן, לְהִשְׁתָּרֵר עַל בְּנֵי אָדָם. וּכְבָר יָדַעְתָּ מָה אֵרַע לְקֹרַח וַעֲדָתוֹ מֵחֲמַת גַּאֲוָתוֹ, שֶׁבִּקֵּשׁ לְהִתְגַּדֵּל, וְלָקַח גְּדֻלָּה שֶׁלֹּא נִתְּנָה לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם. וּמִתּוֹךְ כָּךְ נִכְנַס לְמַחְלֹקֶת, וּמִן הַמַּחְלֹקֶת יָצְאָה קִנְאָה וְשִׂנְאָה. וְכָל אֵלּוּ מִדּוֹת פְּחוּתוֹת מְאוֹד, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

יד סוֹף דָּבָר: כָּל הַמְקַשֵּׁט אֶת גּוּפוֹ כְּדֵי לְהִתְגָּאוֹת – הֲרֵי זֶה שׁוֹכֵחַ הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְלֹא יָחוּשׁ עַל הַמִּצְווֹת, וְלֹא יִרְדֹּף אַחַר מַעֲשִׂים טוֹבִים. כִּי כָּל כַּוָּנָתוֹ עַל עַצְמוֹ, לְקַשֵּׁט גּוּפוֹ הַכָּלֶה, אֲשֶׁר אַחֲרִיתוֹ רִמָּה. וְהַמְקַשֵּׁט גּוּפוֹ הוּא קָרוֹב לִזְמָה, כִּי יִתָּרֶאה לִפְנֵי נָשִׁים לְשֵׁאת חֵן בְּעֵינֵיהֶן, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִתְקָרֵב אֶצְלָן, וְיָבוֹא לִידֵי שְׁחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ.

טו וְגַם הָאִשָּׁה הַמִּתְקַשֶּׁטֶת לִפְנֵי הָאֲנָשִׁים – בָּזֶה הִיא מַדְלֶקֶת לִבָּם וּמַכְנֶסֶת הִרְהוּרִים בְּלִבָּם; וּבָזֶה עָנְשָׁהּ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁהִיא נוֹתֶנֶת מִכְשׁוֹל לִפְנֵי רַבִּים. הֲלוֹא אָסְרוּ חֲכָמִים לְהִסְתַּכֵּל בְּבִגְדֵי צִבְעוֹנִים שֶׁל נָשִׁים הַשְּׁטוּחִים בַּכֹּתֶל, אֲפִלּוּ כְּשֶׁאֵינָהּ מְלֻבֶּשֶׁת בָּהֶן (עבודה זרה כ ב) – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ עֹנֶשׁ גָּדוֹל לְאִשָּׁה הַמִּתְקַשֶּׁטֶת לִפְנֵי אֲנָשִׁים הַמִּסְתַּכְּלִים בָּהּ.

טז וְעוֹד הַגַּאֲוָה מְבִיאָה לִידֵי תַּאֲוָה. כִּי הַמִּתְגָּאֶה – לִבּוֹ רָחָב וּמִתְאַוֶּה לְכָל דָּבָר. וְתַאֲוָה הִיא הַמִּדָּה הָרָעָה שֶׁבְּכָל הַמִּדּוֹת, כִּי יִתְאַוֶּה מֵחֲמַת גַּאֲוָתוֹ לְהִתְלַבֵּשׁ בִּבְגָדִים יְקָרִים, וְלִבְנוֹת פַּלְטֵרִין גְּדוֹלִים, וְלֶאֱכֹל מַאֲכָלִים טוֹבִים. כִּי הַמִּתְגָּאֶה – לְעוֹלָם לִדְבָרִים גְּבוֹהִים יַחְמֹד; וְאוּלַי אֵינוֹ מַשִּׂיג יָדוֹ לִדְבָרִים אֵלּוּ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יָבוֹא לִידֵי גְּנֵבָה וּגְזֵלָה. כִּי הַמִּתְגָּאֶה לִבּוֹ חוֹמֵד, וְרָחָב כַּיָּם לְהִתְעַשֵּׁר, וְלֹא יִהְיֶה שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, כִּי יִמְעַט בְּעֵינָיו מָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְפִי רֹב הוֹצָאוֹת תַּאֲוַת גַּאֲוָתוֹ. וְעוֹד הַגַּאֲוָה גּוֹרֶמֶת שֶׁלֹּא יֵהָא סָבְלָן לִסְבֹּל עֹל הַבְּרִיּוֹת. וְאֵין צָרֵךְ לְהַאֲרִיךְ בְּפִחִיתַת מִי שֶׁאֵינוֹ סָבְלָן, כִּי יָדוּעַ הוּא לַכֹּל.

יז וְזֹאת הִיא גַּאֲוַת הַגּוּף שֶׁהִיא טוֹבָה: שֶׁמָּא יֹאמַר הָאָדָם: הוֹאִיל וְהַגַּאֲוָה הִיא מִדָּה רָעָה כָּל כָּךְ, אֶפְרֹשׁ מִמֶּנָּה בְּיוֹתֵר – עַד שֶׁלֹּא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, וְלֹא יִשָּׂא אִשָּׁה, וְלֹא יֵשֵׁב בְּדִירָה נָאָה, וְלֹא יִלְבַּשׁ מַלְבּוּשׁ נָאֶה אֶלָּא הַשַּׁק וְהַצֶּמֶר, וּקְרוּעִים וּמְלֻכְלָכִים; וּמִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלִים מְלֻכְלָכִים וּמְאוּסִים, וְלֹא יִרְחַץ פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו עַד שֶׁיִּשְׁחִיר תָּאֳרוֹ מִשְּׁאָר אֲנָשִׁים. וְכָל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּתְרַחֵק מִן הַגַּאֲוָה, עַד שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְרַחֵק יוֹתֵר.

יח הַמְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ זֶה נִקְרָא "חוֹטֵא". הֲרֵי הוּא אוֹמֵר בַּנָּזִיר (במדבר ו יא): "וְכִפֶּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנָּפֶשׁ"; אָמְרוּ חֲכָמִים (תענית יא א): וּמָה זֶה שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עַצְמוֹ אֶלָּא מִן הַיַּיִן נִקְרָא "חוֹטֵא", הַמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה. אָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי נדרים ט א): לֹא דַיְּךָ מָה שֶׁאָסְרָה תּוֹרָה, אֶלָּא שֶׁאַתָּה אוֹסֵר עָלֶיךָ דְּבָרִים אֲחֵרִים? ! עַל עִנְיָן זֶה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז טז): "אַל תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה, וְאַל תִּתְחַכַּם יוֹתֵר, לָמָּה תִּשּׁוֹמֵם".

יט הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה בָּאָדָם: שֶׁיִּהְיֶה נָקִי בְּכָל עִנְיָנָיו, כִּי הַנְּקִיּוּת הוּא גָּדֵר שֶׁל מַעֲשִׂים טוֹבִים. כֵּיצַד? יִלְבַּשׁ בְּגָדִים בֵּינוֹנִים, וְלֹא מַלְבּוּשִׁים עֲנִיִּים הַמְּבֻזִּים לוֹבְשָׁם; אֶלָּא בְּגָדִים בֵּינוֹנִים נָאִים וּנְקִיִּים, הֶעָנִי לְפִי עָנְיוֹ וְהֶעָשִׁיר לְפִי עָשְׁרוֹ. וְאָסוּר שֶׁיִּמָּצֵא כֶּתֶם אוֹ שַׁמְנוּנִית עַל בְּגָדָיו, וְלֹא יִהְיוּ קְרוּעִים. וְלֹא יִהְיוּ מְתֻקָּנִים כְּבִגְדֵי גַּסֵּי הָרוּחַ.

כ גַּם מַאֲכָלוֹ יִהְיֶה נָקִי. וְלֹא יֹאכַל מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ, אַךְ מַאֲכָל בֵּינוֹנִי וּמַשְׁקֶה בֵּינוֹנִי לְפִי הַשָּׂגַת יָדוֹ. וְלֹא יִשְׁתֶּה וְלֹא יֹאכַל בְּכֵלִים מְאוּסִים, פֶּן יַעֲבֹר עַל "אַל תְּשַׁקְּצוּ אֶת נַפְשֹׁתֵיכֶם" (ויקרא יא מג), אֶלָּא הַכֹּל יִהְיֶה בְּנָקִיּוּת.

כא גַּם שַׁלְחָנוֹ גַּם מִטָּתוֹ יִהְיוּ נְקִיִּים, וְכָל עִנְיָנָיו יִהְיוּ נְקִיִּים. גַּם גּוּפוֹ יִהְיֶה נָקִי וְלֹא מְזֹהָם. אַךְ יְזַהֵר לִרְחֹץ פָּנָיו יָדָיו וְרַגְלָיו, גַּם כָּל גּוּפוֹ לְעִתִּים, כַּאֲשֶׁר מָצִינוּ בְּהִלֵּל הַזָּקֵן (ויקרא רבה לד ג), שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁהָיָה נִפְטָר מִתַּלְמִידָיו הָיָה מְהַלֵּךְ וְהוֹלֵךְ עִמָּם. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבִּי, לְהֵיכָן אַתָּה הוֹלֵךְ? אָמַר לָהֶם: לַעֲשׂוֹת מִצְוָה. אָמְרוּ לוֹ: וְכִי מָה מִצְוָה זוֹ? אָמַר לָהֶם: לִרְחֹץ בְּבֵית הַמֶּרְחָץ. אָמְרוּ לוֹ: וְכִי זוֹ מִצְוָה הִיא? אָמַר לָהֶם: הֵן ! מָה אִם אִיקוֹנִין שֶׁל מְלָכִים, שֶׁמְּמַעֲמִידִים אוֹתוֹ בְּבָתֵּי תֵּאַטְרָאוֹת וּבְבָתֵּי קַרְקָסָאוֹת, מִי שֶׁנִּתְמַנָּה עֲלֵיהֶן הוּא מוֹרְקָן וְשׁוֹטְפָן, וְהֵן מַעֲלִין לוֹ מְזוֹנוֹת, וְלָא עוֹד אֶלָּא שֶׁהוּא מִתְגַּדֵּל עִם גְּדוֹלֵי מַלְכוּת, אֲנִי שֶׁנִּבְרֵאתִי בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת, דִּכְתִיב (בראשית ט ו): "כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" – עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה !

כב וְעוֹד, דִּכְתִיב (משלי טז ד): "כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ" (שבת נ ב).

כג וְכָל הַנִּזְהָר בַּדְּבָרִים הָאֵלּוּ לְשֵׁם מִצְוָה, וְלֹא כְּדֵי לְהִתְקַשֵּׁט וּלְהִתְגָּאוֹת, אַף עַל פִּי שֶׁאֵלּוּ דְּבָרִים נִרְאִים כְּמוֹ גַּאֲוָה, כֵּינָן שֶׁכַּוָּנָתוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם – יֵשׁ בּוֹ מִצְוָה.

כד גַּאֲוַת חָכְמָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים יֵשׁ בָּהּ שְׁנֵי חֲלָקִים: הָאֶחָד טוֹב, וְהָאֶחָד רַע. הַגַּאֲוָה הָרָעָה הִיא: אֲשֶׁר יִבְזֶה בְּנֵי אָדָם בְּלִבּוֹ וּבְפִיו, וְכֻלָּם קְטַנִּים וּפְחוּתִים בְּעֵינָיו. וּמְהַלֵּל וּמְשַׁבֵּחַ עַצְמוֹ שֶׁהוּא גָּדוֹל בְּחָכְמָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת מֵרֹב גַּאֲוָתוֹ. וּלְעוֹלָם נִרְאֶה בְּעֵינָיו חָכְמָתוֹ וַעֲצָתוֹ, וּדְבָרָיו וּמַעֲשָׂיו, שֶׁהֵם מְשֻׁבָּחִים מִמַּעֲשֶׂה וְחָכְמַת עֲצַת חֲבֵרָיו. וּמִתְפָּאֵר תָּמִיד בְּחָכְמָתוֹ וּבְמַעֲשָׂיו, כִּי הוּא חָפֵץ לְקַבֵּל שֶׁבַח וְכָבוֹד עַל דְּבָרָיו הַיְשָׁרִים. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי כז ב): "יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא פִיךָ".

כה הַגֶּאֱה לְעוֹלָם יַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יִטְרַח עַל הַתּוֹרָה, כִּי לֹא יָחוּשׁ עַל כְּבוֹד שָׁמַיִם, רַק שֶׁיּוֹדוּ לוֹ הָעוֹלָם שֶׁהוּא אָדָם טוֹב וְחָכָם, וּבָזֶה יֵשׁ לוֹ דַּי. וְתָמִיד הוּא שָׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרָיו וּבְמֻעוּט יְדִיעָתָם, וּמִתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרָיו. וְזֶה אֶחָד מֵעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה דְּבָרִים הַמְעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אָדָם שֶׁכָּל

מַעֲשָׂיו טוֹבִים הֵם וּמִתְהַלֵּל בָּהֶם לְהִתְכַּבֵּד, דּוֹמֶה לְתַבְשִׁיל חָשׁוּב מְאוֹד בְּכָל אַבְקַת רוֹכֵל וְרֹאשֵׁי בְּשָׂמִים, וְעוֹמֵד אֵצֶל הָאֵשׁ עַד שֶׁיְּהֵא מַקְדִּיחַ וּמַסְרִיחַ, עַד שֶׁלֹּא שׁוֹוֶה לֶאֱכֹל מֻחֲמַת מְרִירוּת שְׂרֵפַת הָאֵשׁ; כָּךְ הָאָדָם הַמִּתְפָּאֵר בְּמַעֲשִׂים, מַקְדִּיחַ וּמַסְרִיחַ בְּמַהֲלָלוֹ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וְהַמִּתְפָּאֵר בְּחָכְמָתוֹ וּבְמַעֲשָׂיו שֶׁאֵין בּוֹ – אֵין מִדָּה רָעָה כְּמוֹתָהּ וְאֵין דֻּגְמָתָהּ. וַהֲלֹא אָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי שביעית י ח): אִם מְכַבְּדִים אֶת הָאָדָם מֻחֲמַת שֶׁסּוֹבְרִים שֶׁהוּא יוֹדֵעַ שְׁתֵּי מַסֶּכְתּוֹת, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ רַק אַחַת, יֹאמַר לָהֶן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ אֶלָּא אַחַת. כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יַטְעֶה אֶת הָעוֹלָם שֶׁיַּחֲזִיקוּהוּ בַּחֲזָקָה גְּדוֹלָה שֶׁאֵינוֹ בּוֹ.

כו וְדַע שֶׁאֲנַחְנוּ מְחֻיָּבִים שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַעֲשֵׂינוּ מְיֻחָדִים לְשֵׁם הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, בַּגָּלוּי וּבַסֵּתֶר. וְכָל מַעֲשֶׂה עֲבוֹדַת אֱלֹהִים יִהְיֶה לְהַגִּיעַ אֶל רְצוֹנוֹ בְּלִבֵּד, בְּלִתִּי רְצוֹן בְּנֵי אָדָם לְקַוּוֹת שֶׁבַח עַל מַעֲשֵׂהוּ וּלְקַבֵּל כָּבוֹד. אַךְ יַעֲשֶׂה הַכֹּל לְשֵׁם הָאֵל הַמַּשְׁקִיף אֶל הַלֵּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו יז י): ״אֲנִי יְיָ חֹקֵר לֵב, בּוֹחֵן כְּלָיוֹת״; וְאוֹמֵר (דברים כט כח): ״הַנִּסְתָּרֹת לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ״.

כז לָכֵן אִם לֹא יִזָּהֵר בְּחָכְמָה וּבְזְרִיזוּת לְהַנָּצֵל מִן הַגַּאֲוָה, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – הוּא יוֹרֵשׁ גֵּיהִנֹּם. כִּי הַיֵּצֶר אוֹרֵב לוֹ, וּמֵבִיא טָעֲנוֹת וּרְאָיוֹת לְהָבִיא הָאָדָם לִידֵי גַּאֲוָה, וְתִהְיֶה חָכְמָתוֹ לְטָרְדוֹ מִן הָעוֹלָם. לָכֵן אַל יִתְעַצֵּל מִלְּנַצֵּחַ יֵצֶר הָרַע יוֹם יוֹם, וְזֶה נִקְרָא ״מִלְחָמָה גְּדוֹלָה״. כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאֶחָד מִן הַחֲסִידִים, שֶׁפָּגַע בַּאֲנָשִׁים הַבָּאִים מִן הַמִּלְחָמָה וְשָׁלְלוּ שָׁלָל גָּדוֹל. אָמַר לָהֶם: שַׁבְתֶּם מֵהַמִּלְחָמָה הַקְּטַנָּה, וַעֲדַיִן אַתֶּם עֲתִידִים לַמִּלְחָמָה הַגְּדוֹלָה. אָמְרוּ לוֹ: מָה הִיא הַמִּלְחָמָה? אָמַר לָהֶן: הַיֵּצֶר וְחִילוֹתָיו! כִּי כָּל אוֹיֵב שֶׁיֵּשׁ לְךָ, שְׁתַּנַּצַּח אוֹתוֹ פַּעַם אַחַת אוֹ שְׁתַּיִם אוֹ שָׁלֹשׁ – אָז יָנִיחַ אוֹתְךָ. אֲבָל הַיֵּצֶר אֵינוֹ פּוֹסֵק מִמְּךָ אַף אִם יִהְיֶה נָצוּחַ מֵאָה פְּעָמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): וְאַל תַּאֲמֵן בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ. כִּי כָּל יָמֶיךָ יֶאֱרֹב לְךָ אוּלַי תַּעֲלִים עֵינֶיךָ מִמֶּנּוּ, וְאִם יְנַצַּחְךָ בַּקַּל שֶׁבַּקַּלּוֹת – סוֹף יְנַצַּחְךָ בֶּחָמוּר שֶׁבַּחֲמוּרוֹת. וּבַעֲבוּר שֶׁהַגַּאֲוָה שׁוֹרֶשׁ לְהַרְבֵּה מִדּוֹת פְּחוּתוֹת, וְגַם הַיֵּצֶר מִשְׁתַּתֵּף וּמִתְעָרֵב בְּלֵב הָאָדָם, וְכָל עִנְיַן הַיֵּצֶר הוּא לְהַכְזִיב הָאֱמֶת וּלְאַמֵּת הַשֶּׁקֶר, וְהוּא מְלַמֵּד אֶת הָאָדָם לְהִתְגָּאוֹת וּמֵבִיא לוֹ רְאָיוֹת, וְלָכֵן צָרִיךְ אַתָּה לְהִתְחַכֵּם כְּנָגְדּוֹ.

כח תְּחִלַּת תַּחְבּוּלוֹתָיו שֶׁל הַיֵּצֶר הוּא מַקְשֶׁה לִבּוֹ וּמַגְבִּיהוּ, וּמַמְתִּיק לוֹ הַגַּאֲוָה וּשְׂאָר מִדּוֹת רָעוֹת. וְאַף כִּי יוֹדֵעַ הָאָדָם בְּוַדַּאי שֶׁיֵּשׁ פֶּשַׁע וְעָוֹן בְּגַאֲוָתוֹ, אֲפִלּוּ הָכִי עוֹבֵר בְּמִזִּיד וּמִתְגָּאֶה, כִּי הַיֵּצֶר מַבְעִיר אֶת לִבּוֹ אַחַר הַכָּבוֹד עַד שֶׁלֹּא יָחוּשׁ עַל הָעֲבֵרָה.

כט אֲבָל הָאָדָם שֶׁהוּא זַךְ בְּמַעֲשָׂיו, וְלֹא יִתְגָּאֶה וְלֹא יִתְהַלֵּל עַצְמוֹ כְּשֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁיֵּשׁ עֲבֵרָה בַּדָּבָר, אָז יָבוֹא הַיֵּצֶר הָרַע וְיַעֲרֹךְ עוֹד מִלְחָמָה לְהַפִּילוֹ לְלָכְדוֹ בְּרִשְׁתּוֹ, וְיוֹרֶה הֶתֵּר וּמַסְבִּיר לוֹ סְבָרוֹת שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְצָוָה וְשָׂכָר עַל מָה שֶׁמִּתְהַלֵּל וּמִתְפָּאֵר. וְכָךְ יֹאמַר לוֹ הַיֵּצֶר: ״כְּבָר הִגַּעְתָּ לְמַעֲלַת חָכְמָה וַחֲסִידוּת, וְרָאוּי לְךָ לְהִתְרַצּוֹת וּלְהִשְׁתַּדֵּל לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי הָעוֹלָם וּלְהַחֲנִיךְ לָהֶם, לְגַלּוֹת לָהֶם חָכְמָתְךָ וְצִדְקָתְךָ כְּדֵי שֶׁיֹּאהֲבוּךָ.״ וְיָבִיא לְךָ רְאָיָה מִדִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (אבות ג י): כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ – רוּחַ הַמָּקוֹם נוֹחָה הֵימֶנּוּ. וְכָל זֶה רְאָיוֹת שֶׁקֶר, כִּי אוֹתָהּ הַסְּבָרָא הִיא עָנָף מִן הַגַּאֲוָה. אֲבָל הָעִנְיָן הַזֶּה הוּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (משלי טז ז): ״בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ״. וְכָךְ פֵּרוּשׁ הָעִנְיָן: אִם הָאָדָם לֹא יִתְהַלֵּל לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם, וְלֹא יִשְׁתַּדֵּל לְמְצֹא חֵן בְּעֵינֵיהֶם בַּעֲשׂוֹתוֹ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וְאַף עַל פִּי כֵן אוֹהֲבִים אוֹתוֹ – זֶהוּ רְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אוֹתוֹ, וְזֶרֶה לוֹ אַהֲבָה בְּלִבּוֹת בְּנֵי אָדָם, וְשָׁם לוֹ שֵׁם טוֹב עַל לְשׁוֹנָם. וֶאֱמֶת הוּא שֶׁיֵּשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם הַנֶּאֱהָבִים לַבְּרִיּוֹת, וְהקב״ה שׂוֹנְאָם כְּשֶׁאֵינָם מְקַיְּמִים אֶת הַמִּצְוֹות, כִּי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֵב אֶלָּא לוֹמְדֵי תוֹרָה וּמְקַיְּמִים אוֹתָהּ.

ל אַחַר כָּךְ יְסִיתְךָ הַיֵּצֶר לְגַלּוֹת חֲסִידוּתְךָ וּמַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים לִפְנֵי הָעָם, וּמֵבִיא רְאָיָה: ״אוּלַי יַעֲשׂוּ גַּם הֵם כָּמוֹךָ?״ וְגַם זֶה נִמְשָׁךְ מִן הַגַּאֲוָה: אַף עַל פִּי שֶׁמָּצִינוּ כַּמָּה גְּדוֹלִים שֶׁנִּשְׁתַּבְּחוּ (סוכה כח א), לֹא עָשׂוּ אֶלָּא לִפְנֵי תַּלְמִידֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיְּמַשְּׁכוּ אַחֲרֵיהֶם וְיַחֲזִיקוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם; וַדַּאי זֶה מִצְוָה כְּדֵי לְחַבֵּב לָהֶם מַעֲשִׂים טוֹבִים. וַאֲפִלּוּ בִּכְנֵי אִלּוּ לֹא יִתְגָּאֶה בְּלִבּוֹ בְּאָמְרוֹ ״זֶה אֲנִי יוֹדֵעַ״ אוֹ ״זֶה אֲנִי עוֹשֶׂה״, אֲבָל לִפְנֵי הָעוֹלָם בֶּאֱמֶת אָסוּר לְגַלּוֹת לָהֶם.

לא גַּם אִם תֵּלֵךְ בַּעֲנָוָה וְתַעֲמֹד לְהִתְפַּלֵּל בַּאֲרִיכוּת וְתִלְמַד בִּקְבִיעוּת, יְפַתְּךָ הַיֵּצֶר לְהִתְגָּאוֹת וְיֹאמַר לְךָ: ״עַתָּה הָרוֹאִים אוֹתְךָ בְּנֵי אָדָם יַחְשְׁבוּךָ וִיכַבְּדוּךָ בַּעֲבוּר דְּרָכֶיךָ הַטּוֹבִים. וְיֵשׁ רֶוַח גָּדוֹל בָּזֶה: מִתּוֹךְ שֶׁאַתָּה חָשׁוּב בְּעֵינֵיהֶם – יְקַבְּלוּ מוּסָרְךָ וְתוֹכַחְתְּךָ.״

לב כָּל זֶה הֶבֶל, כִּי בַּעֲשׂוֹתְךָ מַעֲשֶׂה הַטּוֹב לְשֵׁם הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא לְבַד, דִּבְרֵי תוֹכַחְתְּךָ יִתְקַבְּלוּ בִּפְנֵי הָעוֹלָם גַּם אִם לֹא תַּחְשֹׁב כָּךְ, כִּי אֵין קַבָּלַת הַתּוֹכָחָה תְּלוּיָה בְּמַחְשְׁבוֹתֶיךָ.

לג וְאַחֲרֵי שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִכָּל זֶה, יְסִיתְךָ הַיֵּצֶר וְיֹאמַר לְךָ: ״לֹא יִתָּכֵן שֶׁתִּהְיֶה עֲבוֹדָתְךָ שְׁלֵמָה עַד שֶׁתִּתְרַחֵק מִן הָעֲרָיוֹת, כְּגוֹן שֶׁתִּכָּסֶה מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים, וּלְהוֹרוֹת הָפוּךְ מִמָּה שֶׁהָיָה כְּבָר בִּלְבָּךְ: תִּתְפַּלֵּל קָצָר, וּכְשֶׁתִּרְצֶה לִלְמֹד שׁוּם חָכְמָה תִּתְיַחֵד, וְלֹא יֵדַע שׁוּם אָדָם זוּלַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא. וְלֹא תַּרְאֶה שׁוּם מִדָּה טוֹבָה, אַךְ לְהַרְאוֹת הֲעַצְלוּת בְּמַעֲשֶׂה הָעֲבוֹדָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֵצֵא לְךָ שֵׁם וְתַפְסִיד שְׂכָרְךָ. וְלֹא תְּצַוֶּה עַל הַטּוֹב וְלֹא תַּזְהִיר מִן הָרָע, וְלֹא תּוֹדִיעַ חָכְמָתְךָ לְאִישׁ זוּלָתֶךָ, וְלֹא תַּרְאֶה סִימָן יֵרֶא שָׁמַיִם וְלֹא אוֹת, כְּגוֹן תְּפִלִּין וּמְזוּזָה וְצִיצִית. אֶלָּא תִּתְנַהֵג בְּמִנְהָגָם וְתֵלֵךְ בְּדַרְכֵיהֶם, וְתִהְיֶה מְעֹרָב עִמָּהֶם בְּמַאֲכָל בְּמִשְׁתֶּה, וּבְחֻדְוָה

וּבְרוֹב הַשְׂחוֹק.״ כָּל זֶה מֵעִנְיְנֵי הַיֵּצֶר לִלְכֹּד בְּנֵי אָדָם בִּרְשָׁתוֹ, וְהָעוֹשֶׂה עִנְיָן זֶה לְשֵׁם מִצְוָה מַפְסִיד אֶלֶף אֲלָפִים יוֹתֵר מִשְׂכָרוֹ, וְדוֹמֶה לְבוֹרֵחַ מֵאֵשׁ קְטַנָּה לְאֵשׁ גְּדוֹלָה.

לד אַף הַיָּשָׁר הוּא: לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה בַּאֲרִיכוּת, וִיצַוֶּה עַל הַטּוֹב וְיַזְהִיר מֵהָרַע, וְיַעֲשֶׂה כָּל הַטּוֹבוֹת בְּגָלוּי וּבַסֵּתֶר. וְאִם יְכַבְּדוּהוּ עַל זֶה וִישַׁבְּחוּהוּ – אֵין מַזִּיק לוֹ בַּשֵּׁבַח, אַחֲרֵי שֶׁלֹּא כִּוֵּן לָזֶה בִּשְׁעַת הַמַּעֲשֶׂה. לָכֵן בְּעֵת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה הַטּוֹב, תַּבְחִין בְּעַצְמְךָ מִמִּי אַתָּה מְקַוֶּה הַגְמוּל: אֲשֶׁר מֵהָאֵל – הוּא שָׁלֵם, אֲבָל אִם מֵאֲחֵרִים – אֵינוֹ שָׁלֵם. וְגַם תַּבְחִין אִם זֶה הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לִפְנֵי הָעוֹלָם, אִם הָיִיתָ עֹשֶׂה בְּיִחוּד בְּחַדְרֵי חֲדָרִים בָּזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר אַתָּה עוֹשֶׂה בָּרַבִּים, וְאִם יִתְבָּרֵר לְךָ זֶה – אָז מַעֲשֶׂךָ שָׁלֵם.

לה כָּל מָה שֶׁסִּפַּרְנוּ נָגֶד יֵצֶר הָרַע אֵינוֹ כִּי אִם טִפָּה מִהַיָּם נֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב לְהִזָּהֵר בּוֹ, כִּי בְּכָל דָּבָר וּבְכָל מַעֲשֶׂה וּבְכָל מִדָּה – בָּא הַיֵּצֶר לְשַׂחֵת וּלְקַלְקֵל. וּפָתַחְנוּ פֶּתַח לְהוֹדִיעַ עִנְיָן הַיֵּצֶר לְמִי שֶׁלֹּא יָדַע תְּחִלַּת דַּרְכָּיו. וְהֶחָכָם יָבִין, וִימַהֵר לְסַלְקָהוּ מִתּוֹכוֹ, ״וּטָהֳרָ יָדַיִם יֹסִיף אֹמֶץ״ (איוב יז ט).

לו הַגַּאֲוָה בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה מְשֻׁבַּחַת שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט כג): ״כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל: הַשְׂכֵּל וְיָדוֹעַ אוֹתִי״. וְיוֹסִיף הוֹדָאָה לַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְגַם דֵּעָה וְהַשְׂכֵּל וּמִדּוֹת טוֹבוֹת בְּתִפְלָה לוֹמַר: ״מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ, שֶׁנָּתַתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ, וְלֹא מִיּוֹשְׁבֵי קָרְנוֹת.״ וּכְמוֹ: ״אַשְׁרֵינוּ מַה טּוֹב חֶלְקֵנוּ וּמַה נָּעִים גּוֹרָלֵנוּ.״ וְעַל זֶה נֶאֱמַר (דברי הימים ב יז ו): ״וַיִּגְבַּהּ לִבּוֹ בִּדַרְכֵי יְיָ״. כִּי יִהְיֶה אָדָם יָקָר רוּחַ וּגְבַהּ לֵב בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁלֹּא יַסְפִּיק לוֹ בַּמָּה שֶׁיִּזְדַּמֵּן לוֹ, וְלֹא יֹאמַר דַּי בַּמָּה שֶׁיִּמְצָא יָדוֹ מֵהֶם; אֶלָּא יִמְעַט בְּעֵינָיו כָּל מַעֲשֵׂהוּ, וְתִגְבַּהּ נַפְשׁוֹ לְמַעְלָה תָּמִיד, וְיִתְרַעֵם בְּנַפְשׁוֹ כְּמוֹ שֶׁמְּקַצֵּר מֵעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא. וְזֹאת הַגַּאֲוָה אֵינָהּ מְזֻקֶּקֶת לָעֲנָוָה אַךְ מְסַיַּעְתּוֹ, וְגוֹרֶמֶת לוֹ לִשְׁמֹחַ בַּמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת, וְלִשְׂמֹחַ בִּכְבוֹד חֲבֵרָיו וְלָחוּס עַל כְּבוֹדָם.

לז וְהַגַּאֲוָה נֶגֶד הָרְשָׁעִים הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, לְהוֹכִיחָם וּלְהַכְלִים אוֹתָם, וְלֹא יִכָּנַע לָהֶם. וִיצַוֶּה עַל הַטּוֹב וְיַזְהִיר מֵהָרַע כְּפִי יְכָלְתּוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁזֶּה דּוֹמֶה בְּעֵינֵי הָעוֹלָם כְּמִשְׁתַּגֶּרֶר וּכְמִתְגָּאֶה, אַחֲרֵי שֶׁלִּבּוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם – חֲרֵי זֶה מְשֻׁבָּח. וְלֹא יִכָּנַע לָרְשָׁעִים, כְּמוֹ מָרְדְּכַי שֶׁלֹּא נִכְנַע לְהָמָן (אסתר ג). וּבְכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ מִצְוָה – עָלָיו לַעֲשׂוֹת, וְלֹא יִכָּנַע כְּלָל לָרְשָׁעִים לַעֲזֹב הַטּוֹב מִפְּנֵי הַשְׁפָּלָתוֹ לִפְנֵיהֶם. וְזֶה צָרִיךְ חָכְמָה: מָתַי יִשְׁתַּרֵר נֶגְדָּם בִּדְבַר מִצְוָה? כִּי פְּעָמִים אֵינוֹ שׁוֹוֶה שֶׁיַּעֲמֹד נֶגְדָּם, שֶׁאִם יַעֲז פָּנָיו נֶגְדָּם בַּעֲבוּר מִצְוָה אַחַת – יַפְסִיד אוֹתָם מֵאָה מִצְוֹת.

לח לְכָךְ צָרִיךְ הֱחָכָם לְהִתְבּוֹנֵן לְפִי הַשָּׁעָה וְהָעִנְיָן, וּלְפִי זֶה יְסַדֵּר מַעֲשָׂיו; כִּי יֵשׁ דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ לַעֲזֹב בִּשְׁבִילָם, וְיֵשׁ דָּבָר שֶׁלֹּא יָנִיחַ בִּשְׁבִילָם בְּשׁוּם עִנְיָן. וְצָרִיךְ בְּגוּפוֹ וּבְמֵאדוֹ לַעֲמֹד נֶגְדָּם, וְלֹא יִכָּנַע לָהֶם. וְכָל זֶה בִּדְבַר מִצְוָה, אֲבָל בְּעִנְיַן מַשָּׂא וּמַתָּן – יִכָּנַע לִפְנֵיהֶם וְיַעֲשֶׂה עִמָּהֶם לִפְנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין בְּכָל דָּבָר, וְזֶהוּ מִצְוָה גְּדוֹלָה.

לט וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הַגַּאֲוָה – צָרִיךְ לְהִשְׁתַּדֵּל וְלָשׁוּב מִמֶּנָּה. כִּי הִיא מְגֻנָּה מְאוֹד, וְהַהֶזֵּק שֶׁלָּהּ רַב וּמָצוּי תָּמִיד, וְהַתּוֹעֶלֶת שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מְעַט. לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִמֶּנָּה מְאוֹד, כִּי הַגַּאֲוָה מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לִשְׁכָּר וְשִׁפְלוּת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז יח): ״לִפְנֵי שֶׁבֶר גָּאוֹן״; וְנֶאֱמַר (שם כט כג): ״גַּאֲוַת אָדָם תַּשְׁפִּילֶנּוּ״. וּכְבָר יָדַעְתָּ מָה אֵרַע לְפַרְעֹה בְּאָמְרוֹ (שמות ה ב) ״מִי יְיָ...״, וּלְגָלְיָת הַפְּלִשְׁתִּי שֶׁאָמַר (שמואל א יז י) ״אֲנִי חֵרַפְתִּי אֶת מַעַרְכוֹת יִשְׂרָאֵל״, וּלְסַנְחֵרִיב שֶׁאָמַר (ישעיהו לו כ) ״מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִצִּילוּ אֶת אַרְצָם מִיָּדִי, כִּי יַצִּיל יְיָ אֶת יְרוּשָׁלַם מִיָּדִי״, וּנְבוּכַדְנֶצַּר בְּאָמְרוֹ (דניאל ג טו) ״וּמַן הוּא אֱלָהּ דִּי יְשֵׁיזְבִנְכוֹן מִן יָדָי״, וְהַדּוֹמֶה לָהֶן אֲשֶׁר אָמְרוּ כְּדִבְרֵיהֶם – וְאַחֲרִיתָם הָיָה בּוּז וְקָלוֹן. וּמִי שֶׁהוּא בְּמִדָּה זוֹ – אֵינוֹ נִצּוֹל מֵחֵטְא וְעָוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הֶחָכָם (משלי כא כד): ״זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ, עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן״.

מ וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעַ דְּבָרֵינוּ עַד הֵנָּה לְדַבֵּר עַל הַגַּאֲוָה, שְׁמַע דִּבְרֵי חֲכָמִים. חָכָם אֶחָד אָמַר: מִי הוּא אֲשֶׁר לֹא תִפְקֹד מִמֶּנּוּ הַדְּאָגָה? זֶה הַמְבַקֵּשׁ לַעֲלוֹת מַעֲלָה שֶׁהִיא לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ. וְאָמְרוּ: מִי שֶׁמַּחֲזִיק עַצְמוֹ בְּחֶזְקַת דַּעְתָּן – מַחֲזִיקִין אוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם לְשׁוֹטֶה. וְאָמְרוּ: סְמוּךְ לַגַּאֲוָה – מַעֲלָלִים רָעִים. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲלָלִים רָעִים, תִּהְיֶה עָלָיו שְׁנֹאַת הַבְּרִיּוֹת, וְהַנְּפָשׁוֹת נוֹטוֹת מֵעָלָיו. וְאָמַר חָכָם אֶחָד: כַּאֲשֶׁר נְעִימוּת הַצּוּרָה אוֹר הַגּוּף, כָּךְ נְעִימוּת הַמִּדּוֹת אוֹר הַנֶּפֶשׁ.

מא וְאָמַר עוֹד: אֵין הַחֶשְׁבּוּת בַּנֶּפֶשׁ שֶׁיִּהְיֶה הַמֶּלֶךְ מִתְגָּאֶה, כָּל שֶׁכֵּן בְּנֵי אָדָם אֲחֵרִים זֶה אֶל זֶה. וְאָמַר: שֶׁהָיָה מֶלֶךְ אֶחָד יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ, וּלְפָנָיו הָיוּ כִּסְאוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ. וְאָמַר לָהֶם הַמֶּלֶךְ: אֵיךְ יִשְׁבְתֶּם זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה בְּלֹא רְשׁוּתִי? וְהֵשִׁיב הָעֶלְיוֹן: גְּדֹל יְחוּס מִשְׁפַּחְתִּי הוֹשִׁיבַנִי מִמַּעַל לְרֵעִי. וְאָמַר הַשֵּׁנִי: עָלִיתִי עַל אֲשֶׁר תַּחְתַּי מִפְּנֵי רֹב חָכְמָתִי. וְעָנָה הַשְּׁלִישִׁי: שִׁפְלוּת נַפְשִׁי וְדַכְאוּת לִבִּי הוֹשִׁיבַנִי תַּחְתֵּיהֶם. וְהֶעֱלָהוּ הַמֶּלֶךְ וְגִדְּלוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כה ז): ״כִּי טוֹב אָמַר לְךָ ׳עֲלֵה הֵנָּה׳, מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב״.

מב בְּעֵת שֶׁרוֹאֶה אָדָם שֶׁמִּדַּת הַגַּאֲוָה מִתְגַּבֶּרֶת עָלָיו, צָרִיךְ לַחְשֹׁב דְּבָרִים הַמַּבְהִילִים אֶת לִבּוֹ: שֶׁבָּא מִטִּפָּה סְרוּחָה, וְיָשׁוּב לֶעָפָר וְרִמָּה, וְיִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וַיַּחְשֹׁב: כַּמָּה גֵּאִים שֶׁנִּתְגָּאוּ וְעָבְרוּ מִן הָעוֹלָם, נִשְׁתַּכְּחוּ וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ מֵעוֹלָם. וּמָה הוֹעִילָה לָהֶם גַּאֲוָתָם?

מג גָּדֵר לְהִתְרַחֵק מִן הַגַּאֲוָה וּמִשְׁאָר מִדּוֹת רָעוֹת:

מד הָרוֹצֶה לַעֲקֹר הַגְּאוּת מִלִּבּוֹ מִכֹּל וָכֹל, לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת זֶה בְּמַחֲשָׁבָה לְבַד. אֶלָּא בִּתְחִלָּה צָרִיךְ לְהִתְרַחֵק מִן הַגַּבְהוּת עַד קָצֶה הָאַחֲרוֹן. כֵּיצַד? אָדָם שֶׁהָיָה רָגִיל לִלְבֹּשׁ בְּגָדִים חֲשׁוּבִים וּמְתֻקָּנִים כְּמַלְבּוּשֵׁי גַּסֵּי הָרוּחַ, וְרוֹצֶה לָשׁוּב מִזֶּה, אִם יִלְבַּשׁ בְּגָדִים טוֹבִים וִיתַקֵּן אוֹתָם בְּמִדָּה בֵּינוֹנִית – בָּזֶה לֹא יַעֲקֹר מִלִּבּוֹ הַגְּאוּת. אוֹ אִם הָיָה מִנְהָגוֹ לְהִתְכַּבֵּד וּלְהִשְׁתַּדֵּל בִּדְבָרָיו אוֹ בִּשְׂאָר מַעֲשָׂיו – אֵין תַּקָּנָה לְתַקֵּן עַד שֶׁיַּנְהִיג עַצְמוֹ בִּבְזָיוֹן הַרְבֵּה, וְיֵשֵׁב לְמַטָּה מִן הַכֹּל, וְיִלְבַּשׁ בְּלוּיֵי הַסְּחָבוֹת הַמְבַזִּים אֶת לוֹבְשֵׁיהֶם, וְכֵיוֹצֵא בִּדְבָרִים אֵלּוּ, עַד שֶׁיַּעֲקֹר גּוֹבֶה הַלֵּב מִמֶּנּוּ.

מה וְכֵן מִי שֶׁהוּא בַּעַל חֵמָה וָכַעַס הַרְבֵּה, תְּחִלָּה יִנְהַג עַצְמוֹ שֶׁאִם הִכּוּ אוֹתוֹ אוֹ קִלְלוּ אוֹתוֹ – לֹא יַרְגִּישׁ כְּלָל, וְיֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ זוֹ זְמַן רַב עַד שֶׁיַּעֲקֹר שֹׁרֶשׁ הַגַּאֲוָה מִמֶּנּוּ; וְאָז יַחֲזֹר וְיֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ הָאֶמְצָעִי, וְיֵלֵךְ בָּהּ כָּל יָמָיו. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יַעֲשֶׂה בְּכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת: מִתְּחִלָּה יִתְרַחֵק מִמֶּנָּה עַד שֶׁלֹּא יוּכַל לְהִתְרַחֵק יוֹתֵר, וְיִנְהַג בָּזֶה זְמַן רַב, וְאָז יַחֲזֹר וְיִתְפֹּס הַדֶּרֶךְ הַבֵּינוֹנִי. וְעִנְיָן זֶה הוּא רְפוּאָה שְׁלֵמָה לְכָל מִדּוֹת רָעוֹת. וּמִי שֶׁדַּעְתּוֹ נִמְשֶׁכֶת לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא בְּכָל חֵלֶק וְחֵלֶק בַּחֵלֶק הַמַּבְחָר שֶׁבָּהּ – יָשִׂים זֶה הַדֶּרֶךְ לְפָנָיו וְלִפְנֵי חֲבֵרוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים נ כג): "וְשָׂם דֶּרֶךְ, אַרְאֶנּוּ בִּישׁוּעַת אֱלֹהִים".

שער ב

א שַׁעַר הַשֵּׁנִי – שַׁעַר הָעֲנָוָה

ב הָעֲנָוָה הִיא מִדָּה טוֹבָה, וְהִיא הִפּוּךְ הַגַּאֲוָה. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת, כְּבָר הֵשִׁיב נַפְשׁוֹ מִכַּמָּה מִינֵי רָעוֹת. וּמִי שֶׁהִגִּיעַ אֶל מַעֲלָה זֹאת הַנִּכְבֶּדֶת – עוֹשֶׂה מִצְוָה וּמְקֻבָּל שָׂכָר לְפִי גֹּדֶל עֲנָוָתָנוּתוֹ. כִּי הָעֲנָוָה שֹׁרֶשׁ הָעֲבוֹדָה, וּמַעֲשֶׂה קָטָן שֶׁל הֶעָנָיו מִתְקַבֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא אֶלֶף יְדוֹת יוֹתֵר מִמַּעֲשֵׂה גָּדוֹל שֶׁל הַגַּאֲוָה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מנחות קי א): אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּן לִבּוֹ לַשָּׁמַיִם. אֲבָל מַעֲשֶׂה שֶׁל הַגַּאֲוָה אֵינוֹ מִתְקַבֵּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כִּי הִיא תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ה): "תּוֹעֲבַת יְיָ כָּל גְּבַהּ לֵב". וּבַעֲבוּר זֶה צוֹעֵק וְאֵינוֹ נַעֲנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א טו): "גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה, אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ"; וְעוֹשִׂים מִצְווֹת וְטוֹרְפִים אוֹתָם בְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי", וְנֶאֱמַר (ירמיהו ז כא): "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם, וְאִכְלוּ בָשָׂר".

ג אֲבָל בְּמִדַּת הָעֲנָוָה וְהַשִּׁפְלוּת מַגִּיעַ לְכָל טוּב, כִּי "לַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן" (משלי ג לד). וְכֵיוָן שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֵן בְּעֵינֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, צוֹעֵק וְנַעֲנֶה מִיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סה כד): "טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה". וְעוֹשֶׂה מִצְווֹת וּמְקֻבָּלִים אוֹתָם בְּנַחַת וּבְשִׂמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט ז): "כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ"; וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמִּתְאַוֶּה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג ד): "וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם".

ד וּמָה הִיא הָעֲנָוָה? הִיא הַכְנָעָה וְשִׁפְלוּת הַנֶּפֶשׁ, וְחוֹשֵׁב עַצְמוֹ כְּאַיִן. וְהָאָדָם חַיָּב בָּהּ בְּכָל עֵת וּבְכָל זְמַן, לִהְיוֹת נִבְזֶה בְּעֵינָיו, וּשְׁפַל רוּחַ וְרַךְ לֵבָב וְרוּחַ נִשְׁבָּרָה. שֹׁרֶשׁ הָעֲנָוָה: שֶׁיְּחַשֵּׁב בְּעַצְמוֹ בְּעוֹד שֶׁהוּא שָׁלֵו וְשָׁקֵט, בָּרִיא וְעָשִׁיר, אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא הֵיטִיב עִמּוֹ טוֹבָה, וְשֶׁהוּא אֵינוֹ רָאוּי לָהּ. וְשֶׁיְּחַשֵּׁב גְּדֻלַּת הָאֵל וְרוֹמְמוּת תִּפְאַרְתּוֹ, וְיִחַשֵּׁב: מָה אֲנִי? הֲלוֹא אֲנִי בְּרִיָּה שְׁפָלָה מְאוֹד, וַאֲנִי בָּעוֹלָם הַשָּׁפֵל וְהַכָּלֶה. וְיַחֲשֹׁב: כָּל מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁאוּכַל לַעֲשׂוֹת אֵינָם כִּי אִם טִפָּה מִן הַיָּם נֶגֶד מַה שֶּׁאֲנִי חַיָּב לַעֲשׂוֹת. וְיַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו לִכְבוֹד שָׁמַיִם, וְלֹא לְהַחֲנִיף לְשׁוּם אָדָם, וְלֹא לְשׁוּם הֲנָאָה, אַף יַעֲשֶׂה הַכֹּל לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל – זֶה שֹׁרֶשׁ הָעֲנָוָה.

ה אֲבָל הַנִּכְנָע לִפְנֵי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא כְּשֶׁיֶּחֱלֶה גּוּפוֹ אוֹ אֶחָד מֵאֵיבָרָיו, אוֹ בְּעֵת שֶׁמֵּתִים בָּנָיו וְאוֹהֲבָיו, אוֹ בְּעֵת יְרִידָתוֹ מֵעָשְׁרוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, אוֹ כְּשֶׁיְּזַקִּין – בֶּאֱמֶת לְעוֹלָם הָעֲנָוָה וְהַשִּׁפְלוּת מְקֻבָּל לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, אַף לֹא הִגִּיעַ בָּזֶה לְעִקַּר הָעֲנָוָה.

ו וְחַיָּב לְהִתְנַהֵג בַּעֲנָוָה בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן עִם בְּנֵי אָדָם בְּעִנְיְנֵי הַמָּמוֹן, לְפָנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין עִם כָּל אָדָם. וְכָל הַנְהָגָתוֹ עִם הָעוֹלָם הַכֹּל יִהְיֶה בִּשְׁפִלוּת וּבְנַחַת. וְעִקַּר הָעֲנָוָה: שֶׁיִּכָּנַע לְאוֹתָם שֶׁהֵן תַּחְתָּיו, כְּגוֹן לַעֲבָדָיו וְלִבְנֵי בֵּיתוֹ, וּלְאוֹתָם עֲנִיִּים שֶׁהֵם מִתְפָּרְנְסִים וְנֶהֱנִים מִמֶּנּוּ, וְהוּא אֵינוֹ צָרִיךְ לָהֶם וְאֵינוֹ יָרֵא מֵהֶם.

ז הַנִּכְנָע לְאַלְמָנוֹת וּלְגֵרִים וְסוֹבֵל טָרְחָם וּמַשָּׂאָם, וְהַשּׁוֹמֵעַ חֶרְפָּתוֹ וְאֵינוֹ מֵשִׁיב מֵחֲמַת גֹּדֶל עַנְוָתָנוּתוֹ – זוֹ הִיא עֲנָוָה יְשָׁרָה מְאוֹד.

ח יֵשׁ עוֹד עֲנָוָה טוֹבָה מְאוֹד, כְּגוֹן מִי שֶׁנִּכְנָע לִפְנֵי רַבּוֹ וְלִפְנֵי חֲכָמִים וְלִפְנֵי צַדִּיקִים הַהוֹלְכִים בְּדַרְכֵי יְשָׁרִים, וְחוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ: אֵלּוּ הֵם עַבְדֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, מְשָׁרְתָיו וְאוֹהֲבָיו; וּבַעֲבוּר זֶה יַשְׁפִּיל עַצְמוֹ לִפְנֵיהֶם וּמְכַבְּדָם. גַּם זֶה עֲנָוָה טוֹבָה, שֶׁיְּחַשֵּׁב: אֶכָּנַע לִפְנֵי חֲכָמִים, כְּדֵי שֶׁיְּקָרְבוּנִי וִילַמְּדוּנִי וְיוֹכִיחוּנִי, וְיוֹלִיכוּנִי בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְיֵשׁ עוֹד עֲנָוָה טוֹבָה מְאוֹד, שֶׁיִּכָּנַע לִפְנֵי תַּלְמִידָיו וְיִפָּרֵשׁ לָהֶם כָּל סָתוּם, לַגָּדוֹל לְפִי גָּדְלוֹ וְלַקָּטָן לְפִי קָטְנוֹ. וְיִפָּרֵשׁ, וְיַחֲזֹר וְיִפָּרֵשׁ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת עַד שֶׁיָּבִינוּ, וְלֹא יֹאמַר: אֵיךְ אֶשִׁיב עָלָיו עַד שֶׁיָּבִין, הֲלוֹא לִבּוֹ קָשֶׁה כָּאֶבֶן? וְיִסַּדֵּר הָעִנְיָן בְּנַחַת כַּמָּה פְּעָמִים. וּכְבָר יָדַעְתָּ שִׁכְרוֹ שֶׁל רַבִּי פְּרִידָא, שֶׁחָזַר לְתַלְמִיד אֶחָד אַרְבַּע מֵאוֹת פְּעָמִים (ערובין נד ב).

ט וְיֵשׁ עוֹד עֲנָוָה גְּדוֹלָה: לְלַמֵּד לִפְנֵי הַקְּטַנִּים, וְלִדְרוֹשׁ מֵהֶם מָה שֶּׁנֶּעֱלַם מִמֶּנּוּ, וְלֹא יֹאמַר: אֵיךְ אֲלַמֵּד לִפְנֵי זֶה וְאֵיךְ אֶדְרוֹשׁ מִמֶּנּוּ, הֲלוֹא הוּא קָטָן מִמֶּנִּי. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "מִכָּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי" (תהלים קיט צט). וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָל אָדָם (אבות ד ד) – לֹא בִּפְנֵי הַגְּדוֹלִים לְבַד צָרִיךְ לִהְיוֹת שְׁפַל רוּחַ, אֶלָּא אַף לִפְנֵי הַקְּטַנִּים.

י וְהַהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ זֶה יְזַכֶּה אֶת הָרַבִּים, כִּי הוּא נוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָּל רוֹאָיו, וְכָל מַעֲשָׂיו וְסִדְרֵי עִנְיָנָיו מְקֻבָּל לָהֶם, וְתָמִיד הֵם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הֵם חוֹמְדִים לַעֲשׂוֹת כְּמוֹהוּ, וְכָל אָדָם יְבָרֵךְ אֶת בְּנוֹ שֶׁיִּהְיֶה כְּמוֹ פְּלוֹנִי, וּבָזֶה הוּא מְקַדֵּשׁ הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. אֲבָל הַמִּתְגָּאֶה הוּא מְחַלֵּל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וּמַחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, וְהוּא דּוֹמֶה לִנְבָלָה שֶׁהִיא מְשֻׁלֶּכֶת בַּשּׁוּק, וְכָל עוֹבֵר וָשָׁב מַנִּיחַ יָדוֹ עַל חָטְמוֹ עַד שֶׁיַּעֲבֹר: כָּךְ הַמִּתְגָּאֶה הוּא מְגַנֶּה אֶת הַתּוֹרָה וְלוֹמְדֶיהָ, וּמַרְחִיק בְּנֵי אָדָם מִן הַתּוֹרָה, כִּי אוֹמְרִים: מַה תּוֹעֶלֶת יֵשׁ בַּתּוֹרָה אַחֲרֵי אֲשֶׁר לוֹמְדֶיהָ רָעִים? וּמִתּוֹךְ כָּךְ פּוֹרְשִׁים הֵן מִן הַתּוֹרָה.

יא הָעֲנָוָה נִכֶּרֶת בָּאָדָם בְּשִׁשָּׁה דְּבָרִים:

יב הָרִאשׁוֹן: בְּחֹזֶק כַּעַסוֹ שֶׁל אָדָם. כְּגוֹן שֶׁבִּזָּהוּ אָדָם מְאוֹד בִּדְבָרִים אוֹ בְּמַעֲשֶׂה, וְיֵשׁ לוֹ לְהִנָּקֵם מִמֶּנּוּ, וּמוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ וּמוֹחֵל לוֹ בַּעֲבוּר הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא – זֶה סִימָן עֲנָוָה. וְלִפְעָמִים אָסוּר לִמְחֹל, כְּגוֹן תַּלְמִיד חָכָם שֶׁבִּזָּהוּ בָּרַבִּים, עַד שֶׁיְּפַיְּסֵהוּ.

יג הַשֵּׁנִי: כְּשֶׁיָּבוֹא הֶפְסֵד גָּדוֹל, אוֹ שֶׁיְּמוּתוּ בָּנָיו וּקְרוֹבָיו, וּמַצְדִּיק דִּין הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא עָלָיו וּמְקַבֵּל מֵאַהֲבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י ג): "וַיִּדֹּם אַהֲרֹן" – וְזֶה יוֹרֶה מְאוֹד עַל הָעֲנָוָה.

יד הַשְּׁלִישִׁי: אִם יִשְׁמַע שֶׁהָעוֹלָם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ עַל חָכְמָתוֹ וְעַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, לֹא יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ עַל זֶה, אֶלָּא יַחְשֹׁב שֶׁמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים הֵם מוּעָטִים נֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב לַעֲשׂוֹת, וְאֵינָם אֶלָּא כִּטְפָּה מֵהַיָּם.

טו וְכָל שֶׁכֵּן אִם יֹאמְרוּ עָלָיו מַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁלֹּא עָשָׂה, שֶׁלֹּא יִשְׂמַח אֶלָּא יִצְטַעֵר בְּלִבּוֹ עַל שֶׁיָּצָא לוֹ שֵׁם בְּדָבָר שֶׁאֵין בּוֹ. וְאִם אֶחָד סִפֵּר עָלָיו מַעֲשִׂים רָעִים: אִם אֱמֶת הַדָּבָר, לֹא יְחַפֵּשׂ לְעַוֵּת הָאֱמֶת לְנַקּוֹת עַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר יְהוּדָה "צָדְקָה מִמֶּנִּי" (בראשית לח כו); וְאַל יִשְׁתַּדֵּל לְהַכְחִישׁ אוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁסִּפֵּר עָלָיו, וְאַל יִשְׂנָאֵהוּ עַל שֶׁגִּלָּה הַדָּבָר, אַךְ יִכָּנַע לַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר גִּלָּה מֵעֵט מֵהַרְבֵּה לְיַסְּרוֹ וּלְהוֹכִיחוֹ כְּדֵי שֶׁיָּשׁוּב אֵלָיו.

טז וְאִם מָה שֶׁסִּפֵּר עָלָיו הוּא שֶׁקֶר, אַל יַכְלִים הַמְסַפֵּר וְלֹא יִכְעַס עָלָיו. כִּי כְּבָר הָיָה אֶחָד מִן הַחֲכָמִים שֶׁסִּפְּרוּ עָלָיו רַע, וּכְשֶׁנּוֹדַע הַדָּבָר לֶחָסִיד, שָׁלַח לְאוֹתוֹ שֶׁסִּפֵּר עָלָיו דּוֹרוֹן, וְכָתַב לוֹ: אַתָּה שָׁלַחְתָּ לִי דּוֹרוֹן מִזְכּוּיוֹתֶיךָ, וַאֲנִי גָּמַלְתִּי לְךָ בְּדוֹרוֹן זֶה שֶׁשָּׁלַחְתִּי לְךָ. כִּי לְיוֹם הַדִּין מַרְאִים מִצְווֹת לְהַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא עָשׂוּ אוֹתָן מִצְווֹת, וְיֹאמְרוּ: הֲלוֹא לֹא עָשִׂינוּ זֶה! וְיָשִׁיבוּ לָהֶם: אוֹתָם שֶׁסִּפְּרוּ עֲלֵיכֶם רַע – הֵם עָשׂוּ אֵלּוּ מִצְווֹת, וְנוֹטְלִים אוֹתָם מֵהֶם וְנוֹתְנִים לָכֶם.

יז וְכֵן לָרְשָׁעִים מַרְאִים עֲבֵרוֹת שֶׁלֹּא עָשׂוּ, וּכְשֶׁיֹּאמְרוּ: הֲלוֹא לֹא עָשִׂינוּ! יָשִׁיבוּ לָהֶם: אֵלּוּ הָעֲבֵרוֹת עָשׂוּ אוֹתָם שֶׁסִּפַּרְתֶּם עֲלֵיהֶם לָשׁוֹן הָרַע, וְנִטְלוּ מֵהֶם וְנִתְוַסְּפוּ עֲלֵיכֶם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים עט יב): "וְהָשֵׁב לְשְׁכֵנֵינוּ שִׁבְעָתַיִם אֶל חֵיקָם, חֶרְפָּתָם אֲשֶׁר חֵרְפוּךָ יְיָ" – כִּי כָּל הַמְּחָרֵף הַצַּדִּיק, כְּאִלּוּ מְחָרֵף הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כִּי אוֹיְבֵי יִשְׂרָאֵל הֵם נִקְרָאִים "אוֹיְבֵי הַשֵּׁם" בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת. וְעַל זֶה הֻזְהַרְנוּ בַּתּוֹרָה (דברים כד ט): "זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם".

יח לְפִיכָךְ מִי שֶׁסּוֹבֵל בִּזְיוֹנוֹ וְשׁוֹתֵק, נָכָר שֶׁהוּא עָנָיו. וְכֵן מָצִינוּ בְּהִלֵּל הַנָּשִׂיא (שבת פח ב) בְּאֶחָד שֶׁבִּזָּהוּ, שֶׁאָמַר לוֹ "אַל יִרְבֶּה כְּמוֹתְךָ בְּיִשְׂרָאֵל!" – וְלֹא הִקְפִּיד (שבת לא ב). וְיֵשׁ בַּמִּדְרָשׁ: אֵין עָנָיו אֶלָּא הַשּׁוֹמֵעַ חֶרְפָּתוֹ וְאֵינוֹ מֵשִׁיב, דִּכְתִיב (במדבר יב א): "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה", וּכְתִיב (שם יב ג): "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָיו מְאֹד".

יט וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ".

כ הָרְבִיעִי: אִם הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא מֵיטִיב לוֹ בְּעֹשֶׁר וּבָנִים, וְנוֹתֵן לוֹ חָכְמָה יְתֵרָה וּתְבוּנָה וְכָבוֹד – יוֹסִיף עֲנָוָה וְשִׁפְלוּת לִפְנֵי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְיַכִּבֵּד בְּנֵי אָדָם וְיֵיטִיב לָהֶם יוֹתֵר מִבַּתְּחִלָּה. כְּמוֹ בְּאַבְרָהָם, בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם" (בראשית יח יז), אָמַר "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר" (שם יח כד).

כא רֹב חָכְמָה וְרֹב מָמוֹן הַכָּפוּל בָּעוֹלָם הַזֶּה יִהְיֶה מֻחְמָת אֶחָד מִשְּׁלוֹשָׁה דְּבָרִים:

כב הָאֶחָד לְטוֹבָה מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הַשֵּׁנִי לְנִסָּיוֹן, וְהַשְּׁלִישִׁי לִנְקָמָה.

כג סִימַן הַטּוֹבָה: אִם הֶעָשִׁיר הַזֶּה לֹא יַעֲשֶׂה הֶזֵּק לְשׁוּם אָדָם בְּמָמוֹנוֹ, אוֹ הֶחָכָם לֹא יִתְחַכֵּם לְהָרַע לְשׁוּם אָדָם בְּחָכְמָתוֹ; אַךְ זֶה בְּחָכְמָתוֹ וְזֶה בְּעָשְׁרוֹ מוֹסִיפִים עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְפִי עִנְיָנָם – אָז בֶּאֱמֶת הַחָכְמָה אוֹ הָעֹשֶׁר לְטוֹבָה הֵם מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

כד וְסִימַן הַנִּפָּיוֹן הוּא, שֶׁהָיָה בַּעַל הַמָּמוֹן טָרוּד עַל שְׁמִירַת מָמוֹנוֹ, וְיֵרָא שֶׁמָּא יַפְסִיד מָמוֹנוֹ, וְאֵינוֹ נֶהֱנֶה לְפִי הַמָּמוֹן לִשְׁלֹט בּוֹ וְלֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, וְגַם אֵינוֹ מֵרַע לְאָדָם בְּעָשְׁרוֹ, וְגַם לֹא יִתְגָּאֶה, אַךְ טוֹרֵחַ תָּמִיד לְקַבֵּץ הוֹן וְדוֹאֵג בִּשְׁמִירָתוֹ, וְגַם אֵינוֹ עוֹשֶׂה נְדָבָה וְאֵינוֹ מְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים, לֹא מַאֲכִיל וְלֹא מַלְבִּישׁ. וְכֵן הֶחָכָם: אִם מֻשָּׂם רֹב חָכְמָתוֹ עַל עוֹלָם הַזֶּה לְתַקֵּן צְרָכָיו, וְאֵינוֹ מִתְחַכֵּם לֹא לְרָעָה וְלֹא לְטוֹבָה – אֶלּוּ וַדַּאי לְנִסָּיוֹן הֵם.

כה וְסִימַן הַנִּקָּמָה: שֶׁיִּהְיֶה בַּעַל הַמָּמוֹן מַזִּיק לַאֲחֵרִים בְּמָמוֹנוֹ, וּמִתְגָּאֶה בּוֹ, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בּוֹ צְדָקָה, וְטָרוּד בּוֹ לְהִתְעַנֵּג, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ישעיהו כב יג): "שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה, הָרֹג בָּקָר וְשָׁחֹט צֹאן"; וְאוֹמֵר (שם ה יב): "וְהָיָה כִנּוֹר וָנֵבֶל, תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם"; וְלֹא יְשַׁלֵּם מְמֻנּוּ חֹק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – עַל זֶה נֶאֱמַר (קהלת ה יב): "עֹשֶׁר שָׁמוּר לְבָעָלָיו לְרָעָתוֹ". וְכֵן אִם הֶחָכָם יַעֲרִים לַעֲשׂוֹת רָעוֹת וְלֹא יַעֲשֶׂה טוֹב, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד כב): "חֲכָמִים הֵמָּה לְהָרַע, וּלְהֵיטִיב לֹא יָדָעוּ" – אָז חָכְמָתוֹ לוֹ לְמִכְשׁוֹל.

כו לָכֵן הַמַּשְׂכִּיל יַעֲשֶׂה בְּמָמוֹנוֹ וּבְחָכְמָתוֹ הַטּוֹב לְפִי רוֹב מָמוֹנוֹ וְחָכְמָתוֹ. וְיוֹסִיף הַכְנָעָה וְשִׁפְלוּת, וְלֹא יִגְבַּהּ לִבּוֹ. וּלְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא הָעֹשֶׁר הַזֶּה הוּא שִׁכָּרוֹ, וְהוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (דברים ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ". וְגַם יִדְאַג הֶחָכָם, שֶׁמָּא הוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ירמיהו ד כב): "חֲכָמִים הֵמָּה לְהָרַע, וּלְהֵיטִיב לֹא יָדָעוּ". וְכָל אָדָם חַיָּב לְהִתְחַכֵּם וּלְהִתְבּוֹנֵן, לְהַגִּיעַ בְּחָכְמָתוֹ לְמַעֲשִׂים טוֹבִים, עַד שֶׁאֵין כֹּחַ בְּחָכְמָתוֹ לְהַשִּׂיג יוֹתֵר.

כז הַחֲמִישִׁי: כְּשֶׁמּוֹכִיחַ אֶת עַצְמוֹ בְּמָה שֶׁעָשָׂה רָעָה לָאָדָם בְּמַעֲשִׂים אוֹ בִּדְבָרִים, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְאוֹתוֹ אָדָם לְשׁוּם דָּבָר, וְאֵינוֹ מְקֻוֶּה לְקַבֵּל טוֹבָה מִמֶּנּוּ; וְיֵלֵךְ מֵעַצְמוֹ בִּלְתִּי הַפְּצֶרֶת אֲחֵרִים וּמְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, וּמַכְנִיעַ עַצְמוֹ מִלְּפָנָיו, וּמְתַקֵּן אֶת שֶׁעָוֹת, וּמְדַבֵּר לוֹ תַּחֲנוּנִים – גַּם זֶה סִימָן לַעֲנָוָה.

כח הַשִּׁשִּׁי: שֶׁיִּנָּהֵג בַּעֲנָוָה בִּדְבָרִים רַכִּים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה". וּבְקוֹל נָמוּךְ, כִּי זֶה מִדְּבַר הַשִּׁפְלוּת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כט ד): "וְשָׁפַלְתְּ מֵאֶרֶץ תְּדַבֵּרִי, וּמֵעָפָר תִּשַּׁח אִמְרָתֵךְ". וְלֹא יִתְעַסֵּק בִּנּוּי הַמַּלְבּוּשִׁים וְתַכְשִׁיטִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כט): "וְשֵׁח עֵינַיִם יוֹשִׁעַ". וְלֹא יִתְעַסֵּק בְּתַעֲנוּגִים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יג כה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ". כָּל אֵלּוּ הֵם סִימָנֵי הָעֲנָוָה.

כט הָעֲנָוָה הִיא סֻלָּם לַעֲלוֹת לְדַרְכֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כה ט): "יַדְרֵךְ עֲנָוִים בַּמִּשְׁפָּט, וילַמֵּד עֲנָוִים דַּרְכּוֹ". וּמְמֻנּוּ יַגִּיעַ לְהַשִּׂיג יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב ד): "עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְיָ". הַשְׂכֵּינָה שׁוֹרָה עַל הָעֲנָוִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נז טו): "אֶשְׁכּוֹן וְאֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ". הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִטָּה שְׁכִינָתוֹ עַל הַר סִינַי וְיָרַד לְמַטָּה, וְהִנִּיחַ כָּל הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים. וּכְתִיב (שם כו יט): "הָקִיצוּ וְרַנְּנוּ שֹׁכְנֵי עָפָר, כִּי טַל אוֹרוֹת טַלֶּךָ" – מִי שֶׁנַּעֲשָׂה שָׁכֵן לֶעָפָר בְּחַיָּיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, יִהְיֶה לְעוֹלָם הַבָּא.

ל וּכְתִיב (תהלים קלח ו): "כִּי רָם יְיָ וְשָׁפָל יִרְאֶה".

לא וּמִי שֶׁמְּשִׂים לִבּוֹ כְּבָשָׂר, תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת (סוטה ה א), דִּכְתִיב (ישעיהו סו כג): יָבוֹא כָל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי, אָמַר יְיָ"; וּכְתִיב (תהלים סה ג): "שֹׁמֵעַ תְּפִלָּה עָדֶיךָ כָּל בָּשָׂר יָבוֹאוּ".

לב אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: כַּמָּה גְּדוֹלִים נְמוּכֵי רוּחַ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. שֶׁבִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּם, אָדָם מַקְרִיב עוֹלָה – שְׂכַר עוֹלָה בְּיָדוֹ; מִנְחָה – שְׂכַר מִנְחָה בְּיָדוֹ. אֲבָל מִי שֶׁדַּעְתּוֹ שְׁפָלָה, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ הִקְרִיב כָּל הַקָּרְבָּנוֹת כֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִמְאֶסֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): "לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה, אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה" (סוטה ה ב).

לג הַרְבֵּה עֲנָפִים טוֹבִים צוֹמְחִים מִשֹּׁרֶשׁ הָעֲנָוָה: הֶעָנָיו הוּא סָבְלָן, וּמֵהַסְּבָלָנוּת יָבוֹא שָׁלוֹם. וּבָעֲנָוָה יַשְׁקִיט כַּעַס שֶׁל אָדָם הַכּוֹעֵס עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ יָשִׁיב חֵמָה". וְהַשָּׁלוֹם הוּא מִדָּה טוֹבָה מְאוֹד.

לד הֶעָנָיו יֵשׁ לוֹ חֵן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לד): "וְלַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן". הֶעָנָיו תְּפִלָּתוֹ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי הוּא מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו. וּבִגְלַל זֶה נִתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא כְּשֶׁאָמַר "אֲבִינוּ מַלְכֵּנוּ" (תענית כה ב). הֶעָנָיו זוֹכֶה לְהִתְחַכֵּם, כִּי יִכָּנַע לִפְנֵי חֲכָמִים וּמִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, וְנֶאֱמַר (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם". הֶעָנָיו מְרֻחָמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כח יג): "וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרֻחָם".

לה הֶעָנָיו בּוֹרֵחַ מִן הַגְּדֻלָּה וּמִן הַכָּבוֹד, וּבָזֶה תָּלוּי הַצְנִיעוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו ח): "וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ".

לו הֶעָנָיו שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ שֶׁחָלַק לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הֵן רַב הֵן מְעַט, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לז טז): "טוֹב מְעַט לַצַּדִּיק". וּבָזֶה תִּשְׁקֹט לִבּוֹ מִטִּרְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לִבּוֹ פָּנוּי לָתוּר בַּחָכְמָה וּבַעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

לז הֶעָנָיו יָדִין כָּל אָדָם לְכַף זְכוּת. מָשָׁל כִּי שָׁאֲלוּ אֶחָד מִן הַחֲסִידִים: בַּמֶּה הָיִיתָ זוֹכֶה לִהְיוֹת אָדוֹן לִבְנֵי דּוֹרְךָ? הֵשִׁיב: מִפְּנֵי שֶׁכָּל אָדָם שֶׁרָאִיתִי, הֶחֱזַקְתִּי יוֹתֵר טוֹב מִמֶּנִּי. אִם הָיָה חָכָם יוֹתֵר מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי: גַּם הוּא יָרֵא אֱלֹהִים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, מִפְּנֵי רֹב חָכְמָתוֹ. וְאִם הָיָה קָטָן בְּחָכְמָה מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי: הוּא שׁוֹגֵג וַאֲנִי

מְזִיד. וְאִם הָיִיתִי זָקֵן מִמֶּנּוּ, אָמַרְתִּי: עֲוֹנֹתָיו מוּעָטִים מֵעֲוֹנֹתַי. וְאִם הָיָה כָּמוֹנִי בַּחָכְמָה וּבַיָּמִים, אָמַרְתִּי: לִבּוֹ טוֹב לֵאלֹהִים יוֹתֵר מִלִּבִּי; לְפִי שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשִׂיתִי, וְאֵינִי יוֹדֵעַ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה הוּא. וְאִם הָיָה עָשִׁיר מִמֶּנִּי, אָמַרְתִּי שֶׁהוּא עָשָׂה צְדָקוֹת יוֹתֵר מִמֶּנִּי. וּמֵאֵלּוּ הַטָּעָמִים הָיִיתִי מְכַבֵּד בְּנֵי אָדָם, וְהָיִיתִי נִכְנָע לִפְנֵיהֶם.

לח מוּמֵי הֶעָנָיו נִשְׁפָּחִים, מֻחֲמַת שֶׁהָעוֹלָם רוֹצִים בִּכְבוֹדוֹ, וְגַם עוֹזְרָיו רַבִּים. מָשָׁל: אָמְרוּ עָלָיו עַל אֶחָד מִן הַמְּלָכִים, שֶׁהָיוּ שׁוֹכְבִים בַּלַּיְלָה אֲנָשִׁים הַרְבֵּה, וְקָם הוּא בְּעַצְמוֹ וְתִקֵּן הַגֶּר שֶׁלֹּא יִכָּבֶה. אָמְרוּ לוֹ: לָמָּה לֹא צִוִּיתָנוּ? אָמַר לָהֶם: מֶלֶךְ קַמְתִּי וּמֶלֶךְ שַׁבְתִּי.

לט וְאָמְרוּ: כָּל מַעֲלָה מִתְקַנְּאִים בּוֹ, חוּץ מִן הֶעָנָוָה. וְאָמְרוּ: מִי שֶׁהוּא נִבְזֶה בְּעֵינֵי עַצְמוֹ, גָּדוֹל בְּעֵינֵי אֲחֵרִים.

מ אַךְ מַה שֶּׁצָּרִיךְ לְהַרְחִיק בְּמִדָּה זֹאת: שֶׁלֹּא יְהֵא עָנָיו וְנִכְנָע לִפְנֵי הָרְשָׁעִים. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (משלי כה כו): "מַעְיָן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר מָשְׁחָת, צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע". וְאִם יֵשׁ יְכֹלֶת בְּיָדוֹ, יִקּוֹם מִן הָרְשָׁעִים לִכְבוֹד הַשֵּׁם, וְיַחֲזִק תּוֹכַחְתּוֹ נֶגְדָּם, וְיַעֲמֹד עֲלֵיהֶם כַּאֲרִי נוֹהֵם לְהַצִּיל הַנִּגְזָל מִיַּד הַגּוֹזֵל. וְיוֹרֶה בְּנֵי אָדָם עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְיוֹכִיחֵם בְּכָל כּוֹחוֹ כְּפִי חָכְמָתוֹ: בַּתְּחִלָּה בְּנַחַת, וְאִם לֹא יוֹעִיל יַכְלִימֵם. וְיִצָּוֶה עַל הַטּוֹב וְיַזְהִיר מִן הָרַע, בְּפִיו וּבִלְשׁוֹנוֹ כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיִמַּהֵר לָקַחַת דִּינֵי אֱלֹהִים מִמִּי שֶׁחַיָּב בָּהֶם, וְלֹא יִכָּנַע וְלֹא יֵשָׁפֵל בָּזֶה.

מא יֵשׁ עֲנָוָה שֶׁהִיא רָעָה כְּמוֹ הַגַּאֲוָה, כְּעִנְיָן שֶׁעָשׂוּ נְבִיאֵי שֶׁקֶר, שֶׁהָיוּ לוֹבְשִׁים בְּגָדִים כְּמוֹ נְבִיאֵי הָאֱמֶת, שֶׁיְּקַבְּלוּ כְּזֵבִיהֶם וְשִׁקְרֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה יג ד): "וְלֹא יִלְבְּשׁוּ אַדֶּרֶת שֵׂעָר לְמַעַן כַּחֵשׁ".

מב לָכֵךְ אוֹתָם הַהוֹלְכִים בַּעֲנָוָה בְּעִנְיַן הַמַּלְבּוּשִׁים, וּמְדַבְּרִים בְּנַחַת, וּמַנְהִיגִים עַצְמָם בְּחֶזְקַת חֲסִידִים וְצַדִּיקִים לְמַעַן יַאֲמִינוּ לָהֶם וְיִסְמְכוּ עַל דִּבְרֵיהֶם, וְיַחֲנִיפוּ לְמִי שֶׁאֵין לְהַחֲנִיף, וְעוֹשִׂים רַמָּאוּת בַּסֵּתֶר, וְאֵין חוֹשְׁשִׁים לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות רַק בָּרַבִּים, וְלֹא כְּשֶׁהֵם בְּיָחִיד, וְגוֹנְבִים דַּעַת הַבְּרִיּוֹת – אֵלּוּ הֵם מְחַלְּלִים הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא יוֹתֵר מִכָּל הָאָדָם, וְגוֹרְמִים שֶׁאֵין הָעוֹלָם מַאֲמִינִים לַטּוֹבִים; וְהֵם נֶחְשָׁדִים מִבְּנֵי אָדָם, שֶׁיֹּאמְרוּ: שֶׁמָּא אֵלּוּ הֵם כְּאֵלּוּ. וְהַמַּכִּיר בָּהֶם חַיָּב לְפָרְסֵם וּלְהוֹדִיעַ לַכֹּל, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (יומא פו ב): מְפָרְסְמִים אֶת הַחֲנֻפִּים.

מג לָכֵן הָקִיצָה, וְאַל תִּתְעַלֵּם לְרַפּוֹת הַגַּבְהוּת וְהָרַמָּאוּת מִמְּךָ. וְאַל תִּמָּנַע בַּעֲבוּר שֶׁתִּרְאֶה הַרְבֵּה מִבְּנֵי גִּילְךָ עוֹשִׂים כֵּן, שֶׁאֵינָם מְסִירִים הַגַּבְהוּת וְהָרַמָּאוּת, וְאוֹמְרִים לַמּוֹכִיחִים: "מִי הָאִישׁ שֶׁאֵין לוֹ גַּאֲוָה? וּמִי הָאִישׁ שֶׁיָּכוֹל לְהִזָּהֵר הֱיוֹת יָשָׁר בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, וְשֶׁלֹּא לִרְמוֹת בְּנֵי אָדָם, וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַעֲשָׂיו בְּהֶכְשֵׁר? הֲלוֹא יֵשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם טוֹבִים וּגְדוֹלִים מִמֶּנִּי הָעוֹשִׂים כָּךְ וְכָךְ! עַל כֵּן אֶעֱשֶׂה כְּמוֹתָם, וּמָה שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם בָּעוֹלָם הַבָּא יִהְיֶה גַּם לִי." הַמְחַשְּׁבִים כָּךְ הוּא שְׁטוּת שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ. מָשָׁל: כִּי מִי שֶׁעֵינָיו כּוֹאֲבִים, וְיֵשׁ לוֹ כְּחוֹל שֶׁהוּא מֵמִיחַ לִרְפוּאַת הָעַיִן, וּכְבָר נוֹדַע לַכֹּל אֲמִתַּת הָרְפוּאָה. אֵין זֶה חָכְמָה לוֹמַר: "לֹא אֶעֱשֶׂה שׁוּם רְפוּאָה, וְאִם אֶהְיֶה עִוֵּר מָה בְּכָךְ? כַּמָּה עִוְרִים בָּעוֹלָם, וּמָה שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם יִהְיֶה גַּם לִי." – הֲלוֹא זֶה לַעַג וּשְׁטוּת לִפְנֵי כֹּל.

מד לָכֵן עַיִן עַל נַפְשְׁךָ, וְהִשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחֶךָ, וְאַל תִּתֵּן עֵינֶיךָ בְּמִי שֶׁלְּמַטָּה מִמְּךָ בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה וּבַעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי בָּזֶה תִּקַּצֵּר בָּעֲבוֹדָה וּבַחָכְמָה. אַךְ תִּתֵּן עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ בְּמִי שֶׁהוּא לְמַעְלָה מִמְּךָ, וְהִשְׁתַּדֵּל לְרַדֵּף אַחֲרָיו וּלְהַשִּׂיגוֹ כְּפִי יְכָלְתְּךָ בְּמַעֲלַת הַחָכְמָה וּבַעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (הושע ו ג): "וְנֵדְעָה נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ, כְּשַׁחַר נָכוֹן מֹצָאוֹ, וְיָבוֹא כַּגֶּשֶׁם לָנוּ, כְּמַלְקוֹשׁ יוֹרֶה אָרֶץ".

שער ג

א שַׁעַר הַשְּׁלִישִׁי – שַׁעַר הַבּוּשָׁה

ב הַבּוּשָׁה. אָמְרוּ חֲכָמִים: הַשֵּׂכֶל הוּא הַבּוּשָׁה, וְהַבּוּשָׁה הוּא הַשֵּׂכֶל. כִּי עַל אָדָם וְחַוָּה נֶאֱמַר (בראשית ב כה): "וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ, וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ" – וְלֹא הָיוּ יוֹדְעִים הַצְּנִיעוּת וּלְהַבְחִין בֵּין טוֹב וּבֵין רָע. וּלְאַחַר שֶׁאָכְלוּ מֵעֵץ הַדַּעַת נֶאֱמַר (שם ג ז): "וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם".

ג וְכֵן כָּל בַּעֲלֵי חַיִּים זוּלָתִי הָאָדָם – אֵין לָהֶם בּוּשָׁה, הוֹאִיל וְאֵין לָהֶם חָכְמָה. וְכָל חָכָם לֵב יוֹדֵעַ מַעֲלַת הַשֵּׂכֶל וְהַחָכְמָה, כִּי בָּהּ יַגִּיעַ אֶל אֲמִתַּת הַדְּבָרִים, וְגַם בָּהּ יַגִּיעַ אֶל יִחוּד בּוֹרְאוֹ בָּרוּךְ הוּא לַעֲבוֹדָתוֹ, וּבָהּ יָכוֹל לְהִדָּמוֹת לַמַּלְאָכִים.

ד וְכֵיוָן שֶׁמַּעֲלַת הַחָכְמָה גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, צְרִיכָה שֶׁתְּהֵא חֲבֻרָתָהּ הַדּוֹמָה לָהּ, שֶׁהִיא מִדַּת הַבּוּשָׁה, קְרוֹבָה לָהּ. וּרְאָיָה: שֶׁלֹּא רָאִיתָ בִּישָׁן חַסַר דַּעַת, וְלֹא דַּעְתָּן בְּלִי בוּשָׁה. וְעַל כֵּן רָאוּי לְכָל אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל וּלְהִתְנַהֵג בַּמִּדָּה הַחֲשׁוּבָה הַזֹּאת, לְהִתְחַכֵּם לָהּ עַד שֶׁתִּהְיֶה קְבוּעָה בְּנַפְשׁוֹ. וְיַגְבִּיר אוֹתָהּ עַל כָּל טְבָעָיו, וְתִהְיֶה בְּעֵינָיו חֲשׁוּבָה מִשְּׁאָר מִדּוֹתָיו, כִּי בָּהּ יַגִּיעַ אֶל רֹב הַמַּעֲלוֹת, וְיִמָּנַע מֵעֲבֵרוֹת וּמִכָּל מִדּוֹת מְגֻנּוֹת. מִדַּת הַבּוּשָׁה הִיא גָּדֵר וּמְחִיצַת הַבַּרְזֶל לִפְנֵי כָּל הָעֲבֵרוֹת. כִּי אָדָם עוֹבֵר כַּמָּה עֲבֵרוֹת בַּסֵּתֶר, מָה שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם.

ה וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות כח ב): בְּשָׁעַת פְּטִירַת בֶּן זַכַּאי, אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבֵּינוּ, בָּרְכֵנוּ! אָמַר לָהֶם: יְהִי רָצוֹן, שֶׁתְּהֵא מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם כְּמוֹרָא בָּשָׂר וָדָם. אָמְרוּ לוֹ: עַד כָּאן וְתוּ לָא? אָמַר: הַלְוַאי! תֵּדַע, שֶׁהֲרֵי אָדָם עוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר וְאוֹמֵר: לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם. וְכָל זֶה מִפְּנֵי שֶׁיֵּרָא שָׁיְּבוֹא לִידֵי בּוּשָׁה. וְיָשׁוּב מִן הָעֲבֵרוֹת מֵחֲמַת שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ מִבְּנֵי אָדָם, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – בָּא לִשְׁמָהּ (פסחים נ ב).

ו אֲבָל הַמַּעֲלָה הָעֶלְיוֹנָה מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה הוּא שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (עזרא ט ו): "אֱלֹהַי בֹּשְׁתִּי וְנִכְלַמְתִּי לְהָרִים אֱלֹהַי פָּנַי אֵלֶיךָ". וְאִם תַּחְשֹׁב: אֵיךְ אֶתְבַּיֵּשׁ מִמִּי שֶׁאֵינִי רוֹאֵהוּ בְּעֵינַי? בֶּאֱמֶת אַתָּה צָרִיךְ לָדַעַת, אַף עַל פִּי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֶעֱלָם מֵעֵינֵי כָּל חַי, הוּא נִמְצָא בַּלְּבָבוֹת וְנִגְלֶה בַּמַּחְשָׁבוֹת. וְיַשִּׂיג הַמַּדְרֵגוֹת שֶׁל הַבּוּשָׁה בְּהִתְבּוֹדְדוֹ לַחְשֹׁב בִּגְדֻלַּת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וּבְזָכְרוֹ תָּמִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁרוֹאֶה מַעֲשָׂיו וּבוֹחֵן כִּלְיוֹתָיו וְצוֹפֶה מַחְשְׁבוֹתָיו. מָשָׁל, אֶחָד מִן הַחֲכָמִים אָמַר: אִם נִזְהַרְתָּ כָּל יָמֶיךָ שֶׁלֹּא חָטָאתָ, אַל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ; כִּי תְּחִלַּת עֲזִיבַת הָעֲבֵרוֹת – מֵחֲמַת שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ מִבְּנֵי אָדָם. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לְהִזָּהֵר מְאוֹד בָּזֶה, לְהַעֲלוֹת עַל לִבּוֹ בְּעָזְבוֹ הָעֲבֵרוֹת, שֶׁלֹּא יַעֲזְבֵם מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה שֶׁל בְּנֵי אָדָם. כִּי הַיֵּצֶר מַמְשִׁיךְ לִבּוֹ לְעִנְיַן זֶה: אִם תַּעֲשֶׂה כָּךְ, יַכְלִימוּךָ בְּנֵי אָדָם. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לַעֲשׂוֹת רֹאשׁוֹן רֹאשׁוֹן לְכָל רֹאשׁוֹנִים, שֶׁיֵּדַע אֶת יוֹצְרוֹ וְיִכִּיר כּוֹחוֹ, וְיִתֵּן אֶת לִבּוֹ לְמִי יַעֲבֹד וּמִי הוּא יָרֵא, לְמִצְוַת מִי יַעֲשֶׂה וּמִי הִזְהִירוֹ; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד לִשְׁלֹמֹה בְּנוֹ (דברי הימים א כח ט): "דַּע אֶת אֱלֹהֵי אָבִיךָ וְעָבְדֵהוּ". וּבְזֶה הָעִנְיָן נִגְיַע שֶׁיִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּלְבַד.

ז דָּבָר יָדוּעַ וּבָרוּר, אֲשֶׁר כָּל הָעוֹלָם עוֹשִׂים עִנְיָנִים רַבִּים בַּסֵּתֶר, וְכֵן מְדַבְּרִים בִּדְבָרִים רַבִּים בַּסֵּתֶר וְחוֹשְׁבִים מַחֲשָׁבוֹת רַבּוֹת, וְאֵין חוֹשְׁשִׁין כְּלָל רַק שֶׁלֹּא יֵוָדְעוּ הָעִנְיָנִים. וְאִם הָיוּ כָּל מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁעָשׂוּ מִנְּעוּרֵיהֶם, וְכָל הַדְּבָרִים שֶׁדִּבְּרוּ, וְכָל הַמַּחֲשָׁבוֹת שֶׁחָשְׁבוּ גְּלוּיִים וִידוּעִים לְכָל אָדָם – הָיוּ מִתְבַּיְּשִׁים בּוּשָׁה גְּדוֹלָה מְאוֹד. כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הַמַּשְׁקִיף אֶל הַלְּבָבוֹת, וְרוֹאֶה הַמַּחֲשָׁבוֹת, וְיוֹדֵעַ כָּל הַמַּעֲשִׂים וְהַדְּבָרִים וְהַמַּחֲשָׁבוֹת שֶׁעָשָׂה הָאָדָם כָּל יָמָיו, וְאֵין לְפָנָיו שִׂכְחָה – שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לְפָנָיו וּלְהִכָּלֵם.

ח אַרְבַּע מַדְרֵגוֹת בַּבּוּשָׁה: הָאֶחָד: הַמִּתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת עֲבֵרוֹת בְּגָלוּי, וְעוֹשֶׂה עֲבֵרוֹת בַּסֵּתֶר – חֲרֵי זֶה גּוֹנֵב דַּעַת עֶלְיוֹן, שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעוֹלָם וְלֹא לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְרָעָתוֹ רַבָּה מְאוֹד.

ט הַשֵּׁנִי: שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעוֹלָם, וְגַם בַּסֵּתֶר יִמָּנַע מִן הָעֲבֵרוֹת, כִּי יָרֵא שֶׁמָּא יֵדַע לִבְנֵי אָדָם, וְיִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵיהֶם. עַל זֶה אָמְרוּ (פסחים נ ב): מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ.

י הַשְּׁלִישִׁי אִם יַחְשֹׁב: "אֵיךְ אֶעֱשֶׂה בַּסֵּתֶר הָרָעָה הַזֹּאת, אֲשֶׁר אֶתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הָעֵבֶד יוֹתֵר מִלִּפְנֵי הָאָדוֹן, וְאֶגְנוֹב הַדַּעַת הָעֶלְיוֹנָה?!" – וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִמָּנַע מִן הָעֲבֵרָה, מַעֲלָה טוֹבָה הִיא זֹאת.

יא הָרְבִיעִי אִם יִתְבַּיֵּשׁ הָאָדָם בַּגָּלוּי וּבַסֵּתֶר לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא לְבַד – אֵין מַעֲלָה לְמַעְלָה מִמַּעֲלָה הַזֹּאת.

יב אָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות יב ב): כָּל הָעוֹשֶׂה דְּבַר עֲבֵרָה וּמִתְבַּיֵּשׁ בּוֹ – מוֹחֲלִין לוֹ כָּל עֲוֹנֹתָיו. וְעוֹד אָמְרוּ (אבות ה כ): בֹּשֶׁת פָּנִים לְגַן עֵדֶן. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: הַבּוּשָׁה וְהָאֱמוּנָה מְחֻבָּרוֹת זוֹ לְמַעְלָה מִזּוֹ, כִּי הַבַּיְשָׁן מַחֲזִיק בֶּאֱמוּנָה עִם כָּל אָדָם, וּמִי שֶׁאֵינוֹ נֶאֱמָן – אֵין לוֹ בֹּשֶׁת. אָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁאֵינְךָ מִתְבַּיֵּשׁ, תַּעֲשֶׂה כָּל רְצוֹנְךָ.

יג יַרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ. כְּגוֹן אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ סֵתֶר, וְנִכְנַס אֶצְלוֹ חֲבֵרוֹ, וּמִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ לָצֵאת. אוֹ אִם יִתְאַכְסֵן בְּבֵית חֲבֵרוֹ, וְהוּא מִצְטַעֵר, וּמִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ לָצֵאת. אוֹ שֶׁיִּקָּרֵא כְּתָבִים שֶׁל חֲבֵרוֹ, וַחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ לוֹמַר לוֹ שֶׁלֹּא יִקָּרֵא. וְכָל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה.

יד יַדְקְדֵּק מְאוֹד בַּדָּבָר, שֶׁלֹּא יַכְבִּיד עַצְמוֹ בְּשׁוּם דָּבָר, וְשֶׁלֹּא יִשְׁאַל שׁוּם דָּבָר מִמֶּנּוּ בְּמַתָּנָה, אִם לְהַשְׁאִיל כֵּלָיו אִם מְעוֹתָיו, בְּמָקוֹם שֶׁיּוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּרָצוֹן וּמִתְבַּיֵּשׁ לְהָשִׁיב פָּנָיו רֵיקָם.

טו וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מִדַּת הַבּוּשָׁה, קָשֶׁה לוֹ שֶׁחֲבֵרוֹ מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ. וְעַל זֶה אָמַר הֶחָכָם: אַל תֹּאהַב אָדָם, אֶלָּא מִי שֶׁמַּרְאֶה עַצְמוֹ שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בִּלְתִּי עֶזְרָתְךָ, וְאַף עַל פִּי שֶׁאַתָּה צָרִיךְ לְעֶזְרָתוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁצָּרִיךְ לְעֶזְרָתְךָ. וְאִם תֶּחֱטָא לוֹ – הוּא יִמְחַל לְךָ, וְיִרְאֶה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא הַחוֹטֵא; וְיִשְׁאַל מִמְּךָ דְּבָרִים שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מִמֶּנּוּ.

טז וְהָרוֹצֶה לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ בַּבּוּשָׁה יֵשֵׁב תָּמִיד לִפְנֵי מִי שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ.

יז וְאַל יְחַלֵּל הֶדֶר פָּנָיו לִשְׁאוֹל מִבְּנֵי אָדָם, כִּי כֵּיוָן שֶׁתְּחַלֵּל הֶדֶר פָּנֶיךָ – אִי אַתָּה מוֹצֵא מִי שֶׁמְּחַדְּשֵׁהוּ לְךָ.

יח יֵשׁ מְבַיֵּשׁ אֶת חֲבֵרוֹ וְלֹא בִּשְׁבִיל שֶׁהוּא שׁוֹנֵא לוֹ, אֶלָּא בִּשְׁבִיל לְסַלֵּק בָּשְׁתּוֹ. כְּגוֹן שֶׁהוּא עוֹשֶׂה דְּבַר בֹּשֶׁת, וְהוּא אוֹמֵר: מֶה עָשִׂיתִי? וַהֲלֹא פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עָשׂוּ כָּמוֹנִי! וּבָזֶה הוּא מֵקֵל בָּשְׁתּוֹ מִמֶּנּוּ. וְיֵשׁ בָּזֶה רָעוֹת גְּדוֹלוֹת: הָאֶחָד שֶׁהוּא מְבַיֵּשׁ אֲחֵרִים בִּשְׁבִיל הֲנָאָתוֹ. וְהַשֵּׁנִי שֶׁהוּא מִתְקַשֶּׁה בָּזֶה לָשׁוּב, כִּי יַחְשֹׁב: מֶה עָשִׂיתִי? הֲלוֹא פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עָשׂוּ כָּךְ! וְהַשְּׁלִישִׁי שֶׁהוּא מַחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, כִּי מִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה אוֹתוֹ הַחֵטְא קַל בְּעֵינָיו, כֵּיוָן שֶׁהֵסִיר הַבּוּשָׁה מֵאוֹתוֹ חֵטְא.

יט וְאִם הוּא אוֹמֵר שֶׁקֶר עַל אֲחֵרִים כְּדֵי לְהָקֵל בָּשְׁתּוֹ – אָז עָנְשׁוֹ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁהוּא נוֹתֵן דִּפִּי בִּכְשָׁרִים. וְעוֹד הַרְבֵּה רָעוֹת תְּלוּיוֹת בָּזֶה.

כ יֵשׁ מִתְבַּיֵּשׁ אִם יִמָּנַע מִן הָעֲבֵרוֹת. כְּגוֹן שֶׁנִּהֲגוּ אַנְשֵׁי עִירוֹ בַּעֲבֵרוֹת יְדוּעוֹת, כְּגוֹן לְהִסְתַּכֵּל בַּנָּשִׁים וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה מִשְּׁאָר עֲבֵרוֹת, וּמְבַיְּשִׁים אֶת הַנִּמְנָע מִזֶּה, וּמִתְלוֹצְצִים מִמִּי שֶׁאֵינוֹ הוֹלֵךְ בְּדַרְכֵיהֶם. בָּזֶה צָרִיךְ לְהִתְחַזֵּק לְסִבֹּל הַבֹּשֶׁת, וְצָרִיךְ לְמָנַע מִן הָעֲבֵרוֹת אַף אִם יְבַיְּשׁוּהוּ בַּעֲבוּר מְנִיעָתוֹ.

כא וְכֵן יֵשׁ מִתְבַּיֵּשׁ אִם מְקַיְּמִים מִצְוֹת שֶׁלֹּא נָהֲגוּ הָעוֹלָם לְקַיְּמָם. וְהַמְקַיְּמִים מִצְוֹת שֶׁלֹּא נָהֲגוּ הָעוֹלָם, עִם כָּל זֶה צָרִיךְ לִסְבֹּל וּלְקַיְּם הַמִּצְוֹות הֲהֵם; וְאֵין לְהַנִּיחַ שׁוּם מִצְוָה בַּעֲבוּר הַבּוּשָׁה, כִּי צָרִיךְ לְהִתְבַּיֵּשׁ לִפְנֵי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁצִוָּה עַל הַמִּצְוֹות.

כב כִּי זֶה דָּבָר בָּרוּר שֶׁעֶבֶד הַמֶּלֶךְ לֹא יַעֲזֹב מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, גַּם אִם יִסְבֹּל בֹּשֶׁת גָּדוֹל מִן הָעוֹלָם הַמִּשְׂחָקִים עָלָיו בַּעֲשׂוֹתוֹ מָה שֶׁצִּוָּהוּ אֲדוֹנָיו. וּמִי שֶׁאֵינוֹ סוֹבֵל הַבּוּשָׁה בִּמְקוֹם הַמִּצְוָה, וּמִתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְוָה, וְעוֹזֵב דֶּרֶךְ הַטּוֹב בַּעֲבוּר הַבּוּשָׁה – זוֹ הַבּוּשָׁה רָעָה מְאוֹד. וְכֵן אִם יִתְבַּיֵּשׁ לְהוֹדוֹת עַל הָאֱמֶת – גַּם זֶה חֹלִי רָע מְאוֹד. וְכֵן אִם יִתְבַּיֵּשׁ לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם וּלְצַוּוֹת לָהֶם עַל הַטּוֹב. וְכֵן אִם יָשַׁב לִפְנֵי רַבּוֹ וּמִתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מָה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, הֵן קָטָן הֵן גָּדוֹל – זֶה מְגֻנֶּה מְאוֹד. וְעַל זֶה אָמַר הַכָּתוּב (משלי ל לב): "אִם נָבַלְתָּ בְּהִתְנַשֵּׂא, וְאִם זַמּוֹתָ יָד לְפֶה". וְאָמְרוּ הַחֲכָמִים (אבות ב ה): לֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד. אֶלָּא הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר הוּא שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ לִשְׁאוֹל מָה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, הֵן קָטָן הֵן גָּדוֹל. הֲלוֹא תִּרְאֶה דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁאָמַר (תהלים קיט מו): "וַאֲדַבְּרָה בְעֵדְתֶיךָ נֶגֶד מְלָכִים וְלֹא אֵבוֹשׁ".

כג חָסִיד נִקְרָא עַל שֵׁם הַבֹּשֶׁת, כִּי "חָסִיד" לָשׁוֹן "לָבָן" הוּא, כִּי תַּרְגּוּמָא שֶׁל "וְהַחֲסִידָה" הוּא "חָוָרְתָא" (ויקרא יא יט). וְכֵן "וְלֹא עַתָּה פָּנָיו יֶחֱוָרוּ" (ישעיהו כט כב). תַּרְגּוּם שֶׁל "חֻרְפָּה" הוּא "חִסּוּדָא". וְכָל זֶה לָמָּה? כִּי הֶחָסִיד צָרִיךְ לִסְבֹּל בֹּשֶׁת כְּדֵי לְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה, וְצָרִיךְ לְהַעֲבִיר מֵעַל פָּנָיו הַבֹּשֶׁת בִּמְקוֹם מִצְוָה; וְאָז נִקְרָא "חָסִיד", וּבָזֶה יַגִּיעַ לִנְבוּאָה, כִּדְכְתִיב (תהלים פט כ): "אָז דִּבַּרְתָּ בְחָזוֹן לַחֲסִידֶיךָ". וְיַגִּיעַ בְּבָשְׁתּוֹ לִידֵי יִרְאַת שָׁמַיִם, כִּדְכְתִיב (שמות כ יז): "וּבַעֲבוּר תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל פְּנֵיכֶם, לְבִלְתִּי תֶּחֱטָאוּ" – אֵיזֶהוּ יִרְאָה שֶׁהִיא נִכֶּרֶת עַל הַפָּנִים? זֶה אוֹמֵר: זוֹ הַבּוּשָׁה (נדרים כ א).

כד וְיִזָּהֵר מְאוֹד שֶׁלֹּא לְבַיֵּשׁ שׁוּם אָדָם, כִּי אָמְרוּ חֲכָמִים (בבא מציעא נט א): הַמַּלְבִּין אֶת פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. אֲבָל הָרְצִיחָה הִיא הַלְבָּנַת פָּנִים, כִּי אָזֵל סָמָקָא וְאָתֵי חִוָּרָא (שם נח ב), וְדוֹמֶה לִרְצִיחָה. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים עוֹד (ברכות מג ב): צַעַר הַהַלְבָּנָה מַר מִמָּוֶת, עַל כֵּן יַפִּיל אָדָם אֶת עַצְמוֹ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ וְאַל יַלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים. וְלָמְדוּ מִתָּמָר: אַף עַל פִּי שֶׁהוֹצִיאוּהָ לְהִשָּׂרֵף – לֹא רָצְתָה לְהַלְבִּין פְּנֵי יְהוּדָה. וַאֲפִלּוּ בִּמְקוֹם תּוֹכֵחָה אָמְרָה תּוֹרָה (ויקרא יט יז): "וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא". כֵּיצַד? תּוֹכִיחַ מִתְּחִלָּה בְּסֵתֶר וּבְנַחַת. אֲבָל אִם תּוֹכִיחֵהוּ מִתְּחִלָּה בָּרַבִּים וּתְבַיְּשֶׁנּוּ – אָז תִּקַּבֵּל עָלָיו חֵטְא (ערכין טז ב). מִכָּל שֶׁכֵּן הַמְבַיֵּשׁ חֲבֵרוֹ שֶׁלֹּא בִּמְקוֹם תּוֹכָחָה.

כה וְחֻרְבַּן יְרוּשָׁלַיִם נִתְגַּלְגֵּל עַל יְדֵי בֹּשֶׁת דְּבַר קַמְצָא (גיטין נה ב).

כו לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לִזָּהֵר מְאוֹד, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה דָּבָר אֲשֶׁר יַגִּיעַ מִזֶּה לְשׁוּם אָדָם בָּעוֹלָם בֹּשֶׁת. גַּם בְּדִבְרֵי תוֹרָה, אִם יִשָּׁא וְיִתֵּן עִם חֲבֵרוֹ וְשָׁמַע שֶׁחֲבֵרוֹ טָעָה, לֹא יֹאמַר לוֹ "טָעִיתָ" אוֹ "אֵינְךָ מֵבִין" אוֹ כַּיּוֹצֵא בָּזֶה, שֶׁלֹּא יְתַבַּיֵּשׁ. אַף יַעֲשֶׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא הֵבִין שֶׁטָּעָה. וְכֵן לֹא יְכַנֶּה שֵׁם לַחֲבֵרוֹ, שֶׁלֹּא יְתַבַּיֵּשׁ. אֶלָּא אִם יַחְפֹּץ לְדַבֵּר עַל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כִּנּוּי, גַּם שֶׁלֹּא בְּפָנָיו, יֹאמַר "פְּלוֹנִי מִמָּקוֹם פְּלוֹנִי" אוֹ "בְּנוֹ שֶׁל פְּלוֹנִי", אוֹ יֹאמַר סִימָנִים עַד שֶׁיִּהְיֶה נָכָר זוֹלַת הַכִּנּוּי.

כז וְלֹא יֹאמַר אָדָם בָּרַבִּים אוֹ בִּיחִידִי "פְּלוֹנִי רָצָה לִתֵּן לִי בִּתּוֹ, וַאֲנִי לֹא רָצִיתִי אוֹתָהּ" – כִּי בָּזֶה הוּא נוֹתֵן כָּבוֹד לְעַצְמוֹ וּבֹשֶׁת לַחֲבֵרוֹ. וְכֵן יְדַקְדֵּק בְּכָל עִנְיָן שֶׁלֹּא יַגִּיעַ בֹּשֶׁת לַחֲבֵרוֹ מִתּוֹךְ דְּבָרָיו.

כח לְעוֹלָם יִהְיֶה אָדָם מִן הַנֶּעֱלָבִין וְאֵינָן עוֹלְבִין, וּמִן הַשּׁוֹמְעִין אֶת חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִים. וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ" (שבת פח ב) – מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: יַעַן אֲשֶׁר שָׁמַע חֶרְפָּתוֹ וְנֶהְפְּכוּ פָּנָיו לְיֵרָקוֹן, יַבְהִיקֵם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹתֵר מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ס א): "וּכְבוֹד יְיָ עָלַיִךְ זָרַח".

כט מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה יַגִּיעַ לָעֲנָוָה, כִּי יִכָּנַע לִבְנֵי אָדָם מֵחֲמַת בָּשְׁתּוֹ. וְיַגִּיעַ לְמִדַּת הַצְּנִיעוּת, כִּי הַבַּיְשָׁן יִתְבַּיֵּשׁ לַעֲשׂוֹת מַעֲשָׂיו בְּגָלוּי. אָמְרוּ חֲכָמִים: הַבָּנִים הַכְּשֵׁרִים הַבֹּשֶׁת נִרְאֶה עַל פְּנֵיהֶם, כִּי מִי שֶׁהוּא בַּיְשָׁן הוּא סִימָן שֶׁהוּא מִזֶּרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב (יבמות עט א). אָמְרוּ חֲכָמִים: הַבֹּשֶׁת נוֹדַעַת בְּעֵת הַכַּעַס. וְאָמְרוּ: טוֹב שִׂנְאַת הַבַּיְשָׁן מֵאַהֲבַת הַכְּסִיל. צָרִיךְ אָדָם לְהִתְבַּיֵּשׁ מִכָּל אָדָם, וְלָשׁוּם עַל פָּנָיו מַסְוֶה הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה יָדַעְתָּ בְּעִנְיָן שָׁאוּל בְּהֶחְבְּאוֹ, כְּמוֹ

שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א י כב): ״הִנֵּה הוּא נֶחְבָּא אֶל הַכֵּלִים״. וְהָאֵל בְּחָרוֹ לְמַלְכוּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כד): ״הַרְאִיתֶם אֲשֶׁר בָּחַר בּוֹ יְיָ״. אָמְרוּ חֲכָמִים: הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא מְמַעֲלֵי הַנֶּפֶשׁ הַיְקָרָה,

ל וְהִיא לְעַמַּת הַשִּׂלְמַת הַגּוּף. וּמִי שֶׁמִּתְבַּיֵּשׁ – תִּגְדַּל מַעֲלָתוֹ. וְיוֹתֵר תַּבְחִין וְתִתְבּוֹנֵן.

שער ד

א שַׁעַר הָרְבִיעִי – שַׁעַר הָעַזּוּת

ב הָעַזּוּת הִיא מִדָּה גְּרוּעָה בְּרוֹב פְּעֻלּוֹתֶיהָ, וְהִיא הִפּוּךְ מִמִּדַּת הַבּוּשָׁה. כִּי הַבַּיְשָׁן מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, וְחוֹמֵל וְסוֹלֵחַ וּמוֹחֵל. אֲבָל מִי שֶׁהוּא עַז פָּנִים לֹא יִתְבַּיֵּשׁ מִפְּנֵי אִישׁ, אַף עוֹמֵד בְּעַזּוּת עִם כָּל אָדָם. וְעוֹשֶׂה כָּל מַעֲשֶׂה רַע וְלֹא יִתְבַּיֵּשׁ, אַף מִתְחַזֵּק בְּרָעָתוֹ וּמִתְקַשֶּׁה בָּעֲבֵרָה. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ירמיהו ה ג): ״חִזְקוּ פְּנֵיהֶם מִסֶּלַע״; וְנֶאֱמַר (יחזקאל ב ד): ״וְהַבָּנִים קְשֵׁי פָנִים וְחִזְקֵי לֵב״.

ג וְכָל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת הַנֶּאֱמָרוֹת עַל הַבּוּשָׁה הֵן הֵפֶךְ בָּעַזּוּת. וְכַאֲשֶׁר מִתְגַּבֵּר הָאָדָם בְּמִדָּה הַזֹּאת – נִבְזֶה הוּא מְאוֹד בְּעֵינֵי אָדָם, וַאֲפִלּוּ הוּא חָכָם. וְהַרְבֵּה רָעוֹת נִגְרָרוֹת אַחַר הָעַזּוּת, שֶׁהוּא מֵעֵז פָּנִים עִם בְּנֵי אָדָם – לֹא יִמָּלֵט מִן הַמַּחְלֹקֶת וְשִׂנְאָה וְקִנְאָה. וּמִי שֶׁהוּא מֵעַזֵּי פָּנִים הוּא מַכְחִישׁ יְחוּסוֹ (יבמות עט א). וְהוּא לֹא יִשָּׂא פְּנֵי גָדוֹל, וּפְנֵי זָקֵן לֹא יָחֹן, וְכָל עֲבֵרוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה הֵם קַלּוֹת בְּעֵינָיו לַעֲבֹר עֲלֵיהֶם, הַכֹּל לְפִי רֹב הָעַזּוּת שֶׁבּוֹ. וְעָלָיו נֶאֱמַר (אבות ה כ): ״עַז פָּנִים לְגֵיהִנֹּם״.

ד הָעֵז נִקְרָא ״רָשָׁע״, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כא כט): ״הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו״. וְהָרְשָׁעִים מְגֻנִּים וּמְאוּסִים לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְשֵׁם הָרְשָׁעִים מְגֻנֶּה, כִּדְכְתִיב (שם י ז): ״וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב״. עַל הַבּוֹשֶׁת נֶאֱמַר (תהלים כה ט): ״וּיְלַמֵּד עֲנָוִים דַּרְכּוֹ״; וְעַל הָעַז הָרְשָׁע נֶאֱמַר (שם קמו ט): ״וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים יְעַוֵּת״.

ה מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָעַזּוּת, עוֹשֶׂה עֲבֵרוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת וְחוֹשֵׁב עַצְמוֹ צַדִּיק. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה אָנוּ מִתְוַדִּים: אֵין אָנוּ עַזֵּי פָּנִים וּקְשֵׁי עֹרֶף לוֹמַר לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ צַדִּיקִים אֲנַחְנוּ וְלֹא חָטָאנוּ, אֲבָל אֲנַחְנוּ וַאֲבוֹתֵינוּ חָטָאנוּ. וְזוֹ הִיא מִדָּה רָעָה חוֹלָה, מִי שֶׁהוּא רָשָׁע וְיֹאמַר ״לֹא חָטָאתִי״, וְעַל זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹפֵט וְאֵינוֹ מְרַחֵם עָלָיו, כִּדְכְתִיב (ירמיהו ב לה): ״הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ עַל אָמְרֵךְ לֹא חָטָאתִי״; וּכְתִיב (משלי כח יג): ״וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרֻחָם״. וְזֶה הַדֶּרֶךְ הָעַז הוּא רָחוֹק מְאוֹד מִדַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְעַל הַזּוֹנָה נֶאֱמַר (שם ז יג): ״הֵעֵזָה פָנֶיהָ וַתֹּאמַר לוֹ״. הַמִּדָּה הַזֹּאת הִיא רָעָה מְאוֹד, כִּי מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לְבַיֵּשׁ אֶת חֲבֵרוֹ וְאֶת הָעֲנִיִּים, כְּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יח כג): ״תַּחֲנוּנִים יְדַבֵּר רָשׁ, וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת״. וְכָל שֶׁכֵּן אִם מְבַיֵּשׁ אֶת רַבּוֹתָיו וּמֵעֵז פָּנָיו נֶגְדָּם, וּמַקְשֶׁה עָרְפּוֹ נֶגֶד מוֹכִיחָיו מֵרֹב עַזּוּתוֹ – אָז הַמִּדָּה הַזֹּאת מוֹצִיאָתוֹ מִן הָעוֹלָם. וְרָאוּי לְהַרְחִיקָהּ מִנַּפְשׁוֹ.

ו אַף הַמִּדָּה הַזֹּאת מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד בְּעַזּוּת הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה: לְהָעֵז פָּנָיו נֶגֶד הָרְשָׁעִים, וּלְהַקְשׁוֹת עֹרֶף כְּנֶגְדָּם, שֶׁלֹּא לִשְׁמֹעַ לַעֲצָתָם, וְשֶׁלֹּא לְהוֹדוֹת עַל שִׁקְרֵיהֶם וְתוֹעֲבוֹתֵיהֶם, וְשֶׁלֹּא לְהַחֲנִיף לָהֶם. וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו אַף בְּקִיּוּם הַמִּצְווֹת, אַף אִם יִשְׂחֲקוּ בּוֹ בְּנֵי אָדָם. וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו נֶגֶד רַבּוֹתָיו לִשְׁאוֹל מָה שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, וְלֹא יִתְבַּיֵּשׁ בָּזֶה (אבות ג ה). וְצָרִיךְ לְהָעֵז פָּנָיו לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם, לְגַלּוֹת לָהֶם חַטֹּאתֵיהֶם.

ז וְצָרִיךְ הָאָדָם לְהַחֲזִיק עַל הַמִּדָּה הַזֹּאת: לְהַכְנִיעַ בְּמָקוֹם הַגְּאֵנַאי, וּלְהִתְגַּבֵּר עָלֶיהָ כְּפִי כּוֹחוֹ. כִּי קָשֶׁה מְאוֹד לְהִמָּלֵט מִן הַמִּדָּה הָרָעָה הַזֹּאת, אִם לֹא שֶׁיָּשִׂים חֹזֶק כּוֹחוֹ וְעֹצֶם גְּבוּרָתוֹ, לְנַצְּחוֹ וּלְהַעֲבִירוֹ מִפָּנָיו בְּמָקוֹם הַחֵטְא, וּלְהַעֲמִידוֹ בְּקִרְבּוֹ וְעַל פָּנָיו בְּמָקוֹם אֲשֶׁר מְקֻבָּל שָׁכָר עַל קַשְׁיוּת עָרְפּוֹ.

שער ה

א שַׁעַר הַחֲמִישִׁי – שַׁעַר הָאַהֲבָה

ב הָאַהֲבָה כּוֹלֶלֶת מַעֲשִׂים רַבִּים יוֹתֵר מִכָּל הַמִּדּוֹת. וּבְעֵת שֶׁיָּשִׂים הָאָדָם אַהֲבָתוֹ לְרָעָה – אֵין מִדָּה רָעָה בְּכָל הַמִּדּוֹת כָּמוֹהָ. וּכְשֶׁיָּשִׂים הָאָדָם אַהֲבָתוֹ לְטוֹבָה, הִיא לְמַעְלָה מִכָּל הַמִּדּוֹת, כְּדִכְתִיב (דברים ו ה): ״וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ״ – וְאֵין מַעֲלָה בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יוֹתֵר מִמִּי שֶׁעוֹבֵד מֵאַהֲבָה.

ג וְעַתָּה שְׁמַע אֵיךְ הָאַהֲבָה מְקַלְקֶלֶת הַמַּעֲשִׂים, בְּעֵת שֶׁיְּגַבִּיר אַהֲבָתוֹ עַל חָכְמָתוֹ. כִּי כַּמָּה מִינֵי אַהֲבוֹת זוֹ מְשֻׁנָּה מִזּוֹ: הָאַהֲבָה הָאַחַת: הָאָדָם אוֹהֵב אֶת בָּנָיו. וּמֵרֹב הָאַהֲבָה אֵינוֹ מְיַסְּרָם וּמַדְרִיכָם לְדֶרֶךְ טוֹבָה, וּמַנִּיחָם לָלֶכֶת בִּשְׁרִירוּת לִבָּם הָרָע, וּמִזֶּה יָבוֹא הֶזֵּק גָּדוֹל.

ד הָאַהֲבָה הַשְּׁנִיָּה: אַהֲבַת מָמוֹן. וּמֵרֹב תְּשׁוּקָתוֹ אֶל הַמָּמוֹן – לֹא יִהְיֶה מַשָּׂא וּמַתָּן שָׁלוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְחוֹמֵד וְעוֹשֵׁק וְגוֹזֵל כְּדֵי לְהַרְבּוֹת הוֹן. וּמֵרֹב חֶמְדַּת הָעֹשֶׁר יִקְפֹּץ יָדוֹ מִן הַצְּדָקָה, וְיִהְיֶה צַר עַיִן.

ה הָאַהֲבָה הַשְּׁלִישִׁית: אַהֲבַת נָשִׁים. וְאִם תִּהְיֶה לוֹ אִשָּׁה רָעָה בַּעֲלַת גַּאֲוָה, הִיא תָּסִיר מִלִּבּוֹ כָּל הַמִּצְוֹות, וְהִיא תִּמְשְׁכֵהוּ אַחֲרֶיהָ. וּמֵרֹב הָאַהֲבָה אֵינוֹ מֵעֵז פָּנָיו נֶגְדָּהּ וְשׁוֹמֵעַ לַעֲצָתָהּ, וְהִיא תְּבִיאֵהוּ לִידֵי מַעֲלָלִים רָעִים. וְגַם מֵרֹב אַהֲבָתוֹ בַּנָּשִׁים יִסְתַּכֵּל בָּהֶן תָּדִיר, וְיָבוֹא לִידֵי נְאוּף.

ו הָאַהֲבָה הָרְבִיעִית הִיא אַהֲבַת קְרוֹבָיו: אָבִיו וְאִמּוֹ, אָחִיו וַאֲחִיוֹתָיו וּשְׁאָר קְרוֹבָיו, וְרֵעָיו וַחֲבֵרָיו. וּמִתּוֹךְ אַהֲבָתָם יְסַיֵּעַ לָהֶם בְּמַחְלָקְתָם, וְלֹא יְדַקְדֵּק אִם הֵם פָּשְׁעוּ בְּבַעֲלֵי הַמַּחְלֹקֶת; אַף לְעוֹלָם יַעֲזֹר וּמֵגֵן וּמְכַסֶּה עֲלֵיהֶן, וְאַף אִם פָּרְצוּ פְּרָצוֹת רַבּוֹת יָגֵן עֲלֵיהֶם. וְגַם שׂוֹמֵעַ לַעֲצָתָם, וְאַף אִם הָעֵצָה הַהִיא אֵינָהּ טוֹבָה – לֹא יָסוּר מִדִּבְרֵיהֶם. וְגַם יִרְצֶה לְהַעֲלוֹתָם לְמַעֲלוֹת שֶׁאֵינָן רְאוּיוֹת לָהֶן, כְּגוֹן לַעֲשׂוֹתָם מוֹשְׁלִים וּפַרְנָסֵי הַדּוֹר, וְלִהְיוֹת רוֹדִים בָּעָם, וַאֲפִלּוּ אִם הֵם רְשָׁעִים – לֹא יָחוּשׁ בָּזֶה. וְהִנֵּה הָאַהֲבָה מְעַוֶּרֶת עֵינָיו וּמַחֶרֶשֶׁת אָזְנָיו, וְיֵשׁ בָּזֶה קִלְקוּל גָּדוֹל, כִּי הֵם יַטְעוּ אֶת הָעוֹלָם לְהַבְלִיהֶם.

ז הָאַהֲבָה הַחֲמִישִׁית הִיא אַהֲבַת אֹרֶךְ יָמִים. וּמֵרֹב שֶׁהוּא אוֹהֵב אֶת הַחַיּוּת – לֹא יַעֲמֹד בְּנִסָּיוֹן.

ח הָאַהֲבָה הַשִּׁשִּׁית הִיא אַהֲבַת הַכָּבוֹד. וְהָאוֹהֵב אֶת הַכָּבוֹד לֹא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם, כִּי בְּכָל הַמִּצְוֹות שֶׁיַּעֲשֶׂה, אוֹ יִתֵּן צְדָקָה אוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה אוֹ בְּשָׁאָר מִצְוֹות – תִּהְיֶה מַחְשַׁבְתּוֹ וְכַוָּנָתוֹ אַחַר הַשֶּׁבַח וְהַכָּבוֹד, וְחָפֵץ שֶׁיִּתְּנוּ לוֹ כָּבוֹד וּגְדֻלָּה. וְזֶה הֶפְסֵד גָּדוֹל בְּמַעֲשֵׂה הָעֲבוֹדָה, וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – הַכָּבוֹד מוֹצִיאוֹ מִן הָעוֹלָם. כָּל שֶׁכֵּן מִי שֶׁאֵין בּוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וְרוֹדֵף אַחַר הַכָּבוֹד, שֶׁכָּמָּה מַעֲשָׂיו מְגֻנִּים.

ט וְעוֹד יֵשׁ אַהֲבָה שְׁבִיעִית, שֶׁהִיא רָעָה עַל כָּל הָאַהֲבוֹת, וְהִיא אַהֲבַת תַּעֲנוּגִים וְתַפְנוּקִים: כְּגוֹן אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וּשְׁאָר הֲנָאוֹת כְּגוֹן זְנוּת וְטִיּוּלִים. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה הָעִנְיָן, כִּי הָאוֹהֵב יַיִן וּמִשְׁתַּכֵּר, וְאוֹכֵל תָּמִיד מַעֲדַנִּים, וְהוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּשְׁתֶּה תָּדִיר – הוּא יִשְׂבַּע בּוֹרְאוֹ, כְּדִכְתִיב (דברים כא טו-טז): ״וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ; הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם...״; וּכְתִיב (שם לב טו): ״וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט״.

י הָרוֹצֶה לְהִמָּלֵט מִפַּח יָקוּשׁ כָּל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה, צָרִיךְ חָכְמָה גְּדוֹלָה וְאֹמֶץ רַב פֶּן יִלָּכֵד בִּשְׁחִיתוּתָם. כִּי כָּל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה מַקִּיפוֹת אֶת לֵב הָאָדָם, וְאִם יִדְחֶה אַהֲבָה אַחַת אוֹ שְׁתַּיִם מִקִּרְבּוֹ – עֲדַיִן הָאַהֲבוֹת הַנִּשְׁאָרוֹת יִרְדְּפוּהוּ מֵאוֹר אֵל חֹשֶׁךְ. עַל כֵּן יֵשׁ לְלַמֵּדְךָ, שֶׁתִּהְיֶה זָהִיר וְזָרִיז לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל הָאַהֲבוֹת הָאֵלֶּה, לָדַעַת בָּהֶם דַּרְכֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג ו): ״בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ״.

יא אַהֲבַת בָּנָיו תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיַּחְשֹׁב לְהַדְרִיךְ בָּנָיו בְּדַרְכֵי הַמִּשְׁפָּט, וּלְלַמְּדָם מַעֲשֶׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וּלְצַוּוֹת אַחֲרָיו לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לח יט): ״אָב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל אֲמִתֶּךָ״; וּכְתִיב (דברים ד ט): ״וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ״. וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית יח יט): ״כִּי יְדַעְתִּיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו״.

יב וְאַהֲבַת הַמָּמוֹן תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: יֹאהַב מָמוֹנוֹ לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יַחְמֹד מָמוֹן אֲחֵרִים, וְלֹא יִצְטָרֵךְ לִגְנֹב וְלִגְזוֹל; וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְקַבֵּל צְדָקָה, אַף מִשֶּׁלּוֹ יְפַרְנֵס אֲחֵרִים, וְיַלְבִּישׁ עֲנִיִּים וְיַאֲכִילֵם, וְיַחֲזִיק בְּמָמוֹנוֹ לוֹמְדֵי תּוֹרָה יִרְאֵי הַשֵּׁם. וְגַם מֵחֲמַת עָשְׁרוֹ יְפַנֶּה עַצְמוֹ מֵעִסְקֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְיִקְבַּע עִתִּים לַתּוֹרָה וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, הוֹאִיל וְיֵשׁ סִפֵּק בְּיָדוֹ. וְלֹא יִבְטַח בְּרוֹב חֵילוֹ לְהִתְגָּאוֹת, אַף יִקְנֶה בְּמָמוֹנוֹ הַכֹּלָּה חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא שֶׁאֵינוֹ כָּלָה, וְעַל זֶה הַדֶּרֶךְ יֹאהַב מָמוֹנוֹ.

יג וְאַהֲבַת נָשִׁים תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיַּחְשֹׁב שֶׁהִיא מַצִּילָתוֹ מִן הַחֵטְא וּמְרַחֶקְתּוֹ מִן הַנְּאוּף, וּבָהּ מְקַיֵּם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְהִיא מְגַדֶּלֶת אֶת בָּנָיו. וְהִיא עוֹבֶדֶת לוֹ כָּל יָמֶיהָ, וּמְכִינָה לוֹ מַאֲכָלָיו וּשְׁאָר צָרְכֵי הַבַּיִת. וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִהְיֶה פָּנוּי לִלְמֹד תּוֹרָה וְלַעֲסֹק בַּמִּצְוֹות, וְהִיא עוֹזֶרֶת לוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

יד וְאַהֲבַת אָבִיו וְאִמּוֹ תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיַּחְשֹׁב שֶׁגִּדְּלוּהוּ, וְטָרְחוּ בּוֹ לְלַמְּדוֹ דַּרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְהוֹרוּהוּ וְחִנְּכוּהוּ לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹות. וּבָהֶם יְקַיֵּם מִצְוַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (שמות כ יב): ״כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ״.

טו וְאָחִיו וַאֲחִיוֹתָיו וּשְׁאָר קְרוֹבָיו יֹאהַב עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁהֵם עוֹסְקִים בּוֹ לְהַבִּיאוֹ לְמַעֲלוֹת טוֹבוֹת, וְהֵם מְסַיְּעִים אוֹתוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְהוּא יַעֲסֹק בָּהֶם לְלַמְּדָם וּלְהוֹכִיחָם, וְלֹא יִשָּׂא לָהֶם פָּנִים, וּבָזֶה יֵשׁ לוֹ שָׂכָר וְהִיא מִדָּה גְּדוֹלָה, כְּדִכְתִיב (תהלים טו ג): ״וְחֵרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קְרֹבוֹ״.

טז וְהַרְבֵּה תּוֹעֶלֶת יֵשׁ לוֹ לָאָדָם בְּקִרוֹבָיו, כַּדֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בְּלוֹט, אֲשֶׁר הִצִּילוֹ אַבְרָהָם וְנִלְחַם עֲבוּרוֹ; וְגַם בִּסְדוֹם נִצַּל בִּזְכוּת אַבְרָהָם.

יז וְיֹאהַב רֵעָיו וּשְׁאָר כָּל יִשְׂרָאֵל אַהֲבָה שְׁלֵמָה, לְקַיֵּם מָה שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח): ״וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ״. וְזֶהוּ כְּלָל גָּדוֹל בַּתּוֹרָה: דַּעֲלָךְ סָנֵי – לְחַבְרָךְ לָא תַּעֲבֵד (שבת לא א). וְגָדוֹל מִזֶּה (בראשית ט ו): ״כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם״ (ירושלמי נדרים ט ו).

יח וְיֵשׁ תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁנּוֹהֵג בְּחִבָּה וּבְרֵעוּת עִם בְּנֵי אָדָם;

יט תּוֹעֶלֶת הָאַחַת בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּשְׁנֵיָּה לָעוֹלָם הַבָּא: תּוֹעֶלֶת הָעוֹלָם הַזֶּה: כִּי מִי שֶׁמִּתְנַהֵג בְּאַהֲבָה עִם כָּל אָדָם יַעַזְרוּהוּ הַכֹּל: אִם יִפֹּל יִרְבּוּ עוֹזְרָיו וְסוֹמְכָיו, וְאִם יַעֲמֹד אָדָם נֶגְדּוֹ לָרִיב עִמּוֹ – רַבִּים יַעַמְדוּ אֶצְלוֹ לְהַצִּילוֹ. וְאִם יְדַבְּרוּ עָלָיו רָעָה – רַבִּים יַשְׁתִּיקוּ הַמְדַבְּרִים אֶת הָרָעָה וּמַכְלִימִים אוֹתָם. וְאִם תָּבוֹא עָלָיו צָרָה, הַכֹּל מְצַטַּעֲרִים עָלָיו וְנוֹתְנִים לוֹ יָד. וְאִם יָבוֹא לִידֵי דַּחַק וְעֹנִי, רַבִּים יְרַחֲמוּהוּ בְּנְתִינַת מַתָּנוֹתֵיהֶם.

כ תּוֹעֶלֶת הָעוֹלָם הַבָּא: מֵחֲמַת שֶׁהוּא נֶאֱהָב לַכֹּל – אָז דְּבָרָיו נִשְׁמָעִים, וְיִהְיֶה יְכֹלֶת בְּיָדוֹ לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם שֶׁיֵּיטִיבוּ מַעֲשֵׂיהֶם. וְגַם מִתּוֹךְ הָאַהֲבָה יַעֲמֹד בְּשָׁלוֹם עִם הַכֹּל, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוּא שָׁקֵט וְשָׁלֵו, וּפָנוּי לִלְמֹד תּוֹרָה וְלַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים. וְגַם מִתּוֹךְ הָאַהֲבָה יַעַזְרוּהוּ, וְיַעֲשׂוּ מְלַאכְתּוֹ וְיָגְעוּ בַּעֲדוֹ, וְיִמְצָא הַרְוָחָה יְתֵרָה לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עֲבוֹדָה שְׁלֵמָה. וּמֵחֲמַת הָאַהֲבָה הוּא נוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָּל רוֹאָיו, וּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים יִהְיוּ מְקֻבָּלִים לַכֹּל, וְכָל אֶחָד יַחְמֹד לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂהוּ.

כא וּבְאֵיזֶה דֶּרֶךְ יַגִּיעַ הָאָדָם לְאַהֲבַת כָּל אָדָם? אַשְׁכִּילְךָ וְאוֹרֶךָ:

כב הַדֶּרֶךְ הוּא שֶׁיַּעֲזֹר בְּנַפְשׁוֹ וּבְמָמוֹנוֹ לְכָל אָדָם כְּפִי יְכָלְתּוֹ.

כג הָעֵזֶר בְּנַפְשׁוֹ הוּא שֶׁיְּשָׁרֵת לְכָל אָדָם, הֵן עָנִי הֵן עָשִׁיר, וְיִטְרַח עֲבוּרָם.

כד הָעֵזֶר בְּמָמוֹנוֹ הוּא, שֶׁיַּלְוֶה לֶעָשִׁיר בְּעֵת הִצְטָרְכוֹ לְמָעוֹת, וְכֵן לְעָנִי יַלְוֶה בִּשְׁעַת דּוּחְקוֹ, וְכֵן יִפְקְדֵהוּ בְּמַתָּנָה כְּפִי כּוֹחוֹ, וְלִקְצָת הָעִתִּים יִשְׁלַח מָנוֹת וְדוֹרוֹנוֹת גַּם לַעֲשִׁירִים. וְיִהְא וַתְרָן בְּשֶׁלּוֹ. אִם יִהְיֶה לוֹ עֵסֶק עִם בְּנֵי אָדָם, יִהְיֶה כָּל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁלּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאַל יַקְפִּיד בְּדָבָר מוּעָט עַל חֲבֵרוֹ. לְעוֹלָם יִהְיֶה חָפֵץ שֶׁחֲבֵרוֹ יֶהֱנֶה מִמֶּנּוּ, וְאַל יִשְׁתַּדֵּל הוּא לֶהָנוֹת מֵחֲבֵרוֹ. וּלְעוֹלָם יִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת עִם בְּנֵי אָדָם: אִם בִּיְּשָׁהוּ אָדָם – אַל יְבַיְּשֵׁהוּ, וְאִם הִטְעָהוּ אָדָם – אַל יַטְעֵהוּ. יִסְבֹּל עוֹל צַוָּארוֹ עוֹל הָעוֹלָם, וְהוּא אַל יַכְבִּיד עֲלֵיהֶם. וְלֹא יִתְקוֹטֵט עִם שׁוּם אָדָם, וְיַקְבֵּל כָּל אָדָם בְּשִׂמְחָה וּבְסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, כִּי הַסְּבָרַת פָּנִים תְּחַזֵּק הָאַהֲבָה. וְיִשָּׂא וְיִתֵּן עִם חֲבֵרוֹ בְּטוּבָתוֹ, וִינַחֵם כָּל אָדָם מֵעָצְבּוֹ וּמִדַּאֲגָתוֹ. אִם גִּלָּה לוֹ אָדָם סוֹד – אַל יְגַלֶּהוּ, אַף אִם יַכְעִיסֶהוּ. וְלֹא יְדַבֵּר עַל שׁוּם אָדָם רַע, וְלֹא יִשְׁמַע שֶׁיְּדַבְּרוּ רָעוֹת עַל אָדָם. וּלְעוֹלָם יִשְׁתַּדֵּל לִמְצוֹא זְכוּת עַל בְּנֵי אָדָם בְּמָקוֹם שֶׁאֶפְשָׁר לִהְיוֹת, וְיוֹתֵר יִזָּהֵר בָּזֶה, וְאָז יִהְיֶה אָהוּב לַכֹּל. וְיכַבֵּד כָּל אָדָם בְּמַעֲשָׂיו וּבְדִבְרָיו. וְלֹא יִתְגָּאֶה עַל שׁוּם אָדָם, אַף יִכָּנַע תַּחַת כָּל אָדָם. וּבְכָל מַעֲשָׂיו יְכַוֵּן לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְצָרִיךְ מְאוֹד לְהִזָּהֵר מֵחֲבֵרַת בְּנֵי אָדָם שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, וּלְהִתְרַחֵק מִמּוֹשַׁב לֵצִים.

כה וְאָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: שְׁמַע בְּנִי! כִּי יַעֲלֶה בִּלְבָבְךָ לְהִתְחַבֵּר עִם בְּנֵי אָדָם – הִתְחַבֵּר עִם חָכָם, כִּדְכְתִיב (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם"; וְנֶאֱמַר (שם ט ט): "תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד". שֶׁאִם תֶּחְכַּם – יִפָּאֶרְךָ וְלֹא יַחֲלֹק עַל חָכְמָתְךָ, וְאָז תֵּדַע שֶׁתּוּכַל לִסְמֹךְ עַל חָכְמָתְךָ. אִם תְּכַבְּדֵהוּ – יְכַבֶּדְךָ; תְּהַדְּרֵהוּ – יְהַדְּרֶךָ; וְאִם תִּצְטָרֵךְ לְעֶזְרָתוֹ – יַעֲזָרְךָ; וּמָה שֶׁתֹּאמַר יַצְדִּיקֶךָּ; אִם תִּכְעַס – יְסַבְּלֶךָ; וְתִלְמַד מִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וְהִתְחַבֵּר עִם כָּל אָדָם שֶׁתִּלְמַד מִמֶּנּוּ דְּבָרִים אֲשֶׁר יְבִיאוּךָ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: כְּשֶׁתִּרְצֶה לְחַבֵּר עִם אֵיזֶה אָדָם – הַכְעִיסֵהוּ, וְאִם יוֹדֶה לְךָ הָאֱמֶת בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ – הִתְחַבֵּר לוֹ; וְאִם לָאו – עָזֹב אוֹתוֹ. וְאַל תִּתְחַבֵּר אֶלָּא לְמִי שֶׁיַּכִּיר אֶת עֶרְכְּךָ עַצְמוֹ, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר אֶת עֶרְכְּךָ עַצְמוֹ – אֵין טוֹב בְּחֶבְרָתוֹ. קְנֵה לְךָ חָבֵר הַמּוֹכִיחַ אוֹתְךָ בַּעֲשׂוֹתְךָ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, וְהַמְּלַמֶּדְךָ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב, וְאַל תָּקֵץ בְּתוֹכַחְתּוֹ; וְהָעוֹזֵר אוֹתְךָ בְּנַפְשׁוֹ וּבְמָמוֹנוֹ, וְהָעוֹזֵר קְנֵה וְלֹא תִּמְכֹּר, וְזֶהוּ חֲבֵרְךָ הַנֶּאֱמָן. אֲבָל חָבֵר הַמַּחֲנִיף וְהַמְיַשֵּׁר לְךָ טָעוּתְךָ וְשִׁגְגָתְךָ, וְהַמְנַחֵם אוֹתְךָ עַל מַעֲשֶׂיךָ הָרָעִים – הִסְתַּלֵּק מֵעָלָיו, וּמְנַע רַגְלְךָ מִנְּתִיבָתוֹ.

כו וְכֵן חָבֵר שֶׁיִּקַּח מִמְּךָ צָרְכּוֹ, וְיַזִּיקְךָ הֶזֵּק גָּדוֹל עֲבוּר הֲנָאָה מוּעֶטֶת – מַהֵר וְסוּר מֵעָלָיו. וְאַל תִּתְחַבֵּר לַמַּסְכִּימִים עַל הָעַוְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ח יב): "לֹא תֹאמְרוּן קֶשֶׁר, לְכֹל אֲשֶׁר יֹאמַר הָעָם הַזֶּה קֶשֶׁר".

כז וְאָסוּר לְהִתְחַבֵּר עִם רָשָׁע בְּעִסְקֵי הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כ לז): "בְּהִתְחַבָּרְךָ עִם אֲחַזְיָהוּ, פָּרַץ יְיָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ".

כח וַאֲפִלּוּ לְדַבֵּר מִצְוָה אָסוּר לְהִתְחַבֵּר לָרָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לא): "אַל תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס, וְאַל תִּבְחַר בְּכָל דְּרָכָיו". וְאָמְרוּ חֲכָמִים בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (ט ד): תִּתְרַחֵק מִשָּׁכֵן רַע, וְאַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע אֲפִלּוּ לְדַבֵּר מִצְוָה. וְרַבּוּ דַּרְכֵי הַמָּוֶת הַנִּמְצָאִים בְּחֶבְרַת הָרְשָׁעִים.

כט וְאִם יְדַקְדֵּק אָדָם עַל עַצְמוֹ, וְיִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת עִם הַבְּרִיּוֹת וְדַעְתּוֹ מְעֹרֶבֶת עִמָּהֶם, נֶעֱלָב וְאֵינוֹ עוֹלֵב, וּמְכַבֵּד אֲפִלּוּ אוֹתָם הַמְקֻלִּים בּוֹ, וְנוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בֶּאֱמוּנָה, וְלֹא יַרְבֶּה בַּאֲרוּחַת עַמֵּי הָאָרֶץ וּשְׂיחָתָם, וְלֹא יֵרָאֶה נִרְאֶה תָּמִיד אֶלָּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, וְעָטוּף בְּצִיצִית וּמֻכְתָּר בִּתְפִלִּין, וְעוֹשֶׂה בְּכָל מַעֲשָׂיו לְפָנִים מִשּׁוּרַת הַדִּין, וְהוּא שֶׁלֹּא יִתְרַחֵק הַרְבֵּה וְלֹא יִשְׁתּוֹמֵם, עַד שֶׁיִּמָּצְאוּ הַכֹּל מְקֻלְסִים אוֹתוֹ וְאוֹהֲבִים אוֹתוֹ וּמִתְאַוִּים לְמַעֲשָׂיו – הֲרֵי זֶה קִדֵּשׁ אֶת הַשֵּׁם, וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (ישעיהו מט ג): "וַיֹּאמֶר לִי עַבְדִּי אָתָּה, יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּךָ אֶתְפָּאָר".

ל וְאַהֲבַת אֹרֶךְ יָמִים תִּהְיֶה עַל דֶּרֶךְ זֶה: שֶׁיֹּאהַב יְמֵי חַיָּיו לֹא עֲבוּר שֶׁיֹּאכַל וְיִשְׁתֶּה וְיֶהֱנֶה בִּימֵי הֶבְלוֹ, אַף יַחְשֹׁב: מְלֶאכֶת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת מְרֻבָּה, וְאִם הָיִיתִי חַי כִּפְלַיִם וְכִפְלֵי כִּפְלַיִם – לֹא הָיִיתִי יָכוֹל לְהַשְׁלִים חֹק הַתּוֹרָה וּלְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת הַתּוֹרָה, אֲשֶׁר בָּהֶם יִתְרַצֶּה עֶבֶד אֶל אֲדוֹנָיו. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יֹאהַב יְמֵי חַיָּיו, כִּי בָּהֶם יִקְנֶה עֲבוּדַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא וְיִרְאָתוֹ הַטְּהוֹרָה וְאַהֲבָתוֹ, וְיִקְנֶה צֵידָה בָּעוֹלָם הַזֶּה אֲשֶׁר יָבִיא אוֹתוֹ לָעוֹלָם הַבָּא. וְיִקְנֶה בָּעוֹלָם וּבַיָּמִים הַכֵּלִים – עוֹלָם הַקַּיָּם, תַּעֲנוּג אֲשֶׁר לֹא יִפָּסֵק לְעוֹלָם וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וְתָמִיד יִרְאֶה מִן הַמָּוֶת, כִּי שָׁמָּא עֲדַיִן לֹא הִגִּיעַ לְתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת אֲשֶׁר בְּכוֹחוֹ לְהַגִּיעַ, וּבְכָל יוֹם וָיוֹם יוֹסִיף אַהֲבָה וְיִרְאָה לַמָּקוֹם.

לא אֲבָל חַיִּים שֶׁאֵין בָּהֶם יִרְאַת הַשֵּׁם – אֵין זֶה נִקְרָא "חַיִּים", וְיָקוּץ וְיִמְאַס בְּחַיִּים שֶׁהֵם נֶגֶד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּרִבְקָה (בראשית כז מו): "קַצְתִּי בְחַיַּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חֵת, אִם לֹקֵחַ יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת חֵת כָּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ, לָמָּה לִי חַיִּים". וּלְכָךְ בִּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל הַשֵּׁם לֹא יָחוּשׁ עַל חַיָּיו, וְתָמִיד יִהְא לִבּוֹ נָכוֹן לִמְסוֹר עַצְמוֹ עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בְּכָל הַמִּצְווֹת, הֵן בַּקַּלּוֹת וְהֵן בַּחֲמוּרוֹת.

לב וְאַהֲבַת הַבָּבוֹד הִיא רָעָה מְאוֹד, לָכֵן יִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד בְּכָל יְכָלְתּוֹ. וְאִם אָדָם מִתְרַחֵק מִשְּׁנֵי דְּבָרִים, וְהֵם כָּבוֹד וַהֲנָאַת אֲחֵרִים – אָז הוּא קָרוֹב לְכָל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת. כִּי הַכָּבוֹד מְקַלְקֵל כָּל הַמַּעֲשִׂים, כִּי בְּכָל הַמַּעֲשִׂים שֶׁיַּעֲשֶׂה יַחֲשֹׁב לְהִתְכַּבֵּד. וַאֲפִלּוּ לֹא יָחוּשׁ עַל הַכָּבוֹד, אִם הוּא רוֹדֵף לֵהָנוֹת מֵאֲחֵרִים – אָז כָּל מַעֲשָׂיו מְקֻלְקָלִים, כִּי תָּמִיד יַטֶּנּוּ לִבּוֹ אַחַר הַבֶּצַע. לָכֵן יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְהִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד, וְגַם מִלֵּהָנוֹת מֵאֲחֵרִים.

לג וְלִפְעָמִים יֵשׁ מִצְוָה בִּרְדִיפַת כָּבוֹד, כְּמוֹ אִם הוּא אִישׁ צַדִּיק וְחָכָם, וְהָעוֹלָם מְזַלְזְלִים בּוֹ וּמְצַחֲקִים עָלָיו עֲבוּר מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ דְּבָרָיו בְּזוּיִים וְאֵינָם נִשְׁמָעִים. וְאִם הָיָה בּוֹ כֹּחַ לָכֹף בְּנֵי אָדָם שֶׁיְּכַבְּדוּהוּ וְיִשְׁמְעוּ תּוֹכְחוֹתָיו וּדְבָרָיו – בָּזֶה יֵשׁ לִרְדֹּף אַחַר הַכָּבוֹד כְּדֵי לְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם. כְּגוֹן אִם בְּזוּהוּ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ לִמְחֹל עַד שֶׁיְּפַיְּסוּהוּ. אֲבָל רֹב פְּעָמִים יִסְתַּלֵּק מִן הַכָּבוֹד וְיִבְרַח מִמֶּנּוּ. הֲלוֹא אָמְרוּ חֲכָמִים (אבות ד כא): הַקִּנְאָה וְתַאֲוָה וְהַכָּבוֹד מוֹצִיאִים אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם. וְלֹא יִלְמַד וְלֹא יַעֲשֶׂה שׁוּם מַעֲשֶׂה טוֹב כְּדֵי שֶׁיִּתְכַּבֵּד; אַךְ יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה הַטּוֹב לְשֵׁם הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וְסוֹף הַכָּבוֹד לָבוֹא.

לד אַהֲבַת תַּעֲנוּגִים, כְּגוֹן אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְשֵׁנָה: דַּע שֶׁצָּרִיךְ הָאָדָם שֶׁיְּכַוֵּן מַעֲשָׂיו כֻּלָּם כְּדֵי לֵידַע אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְיִהְיֶה שִׂבְתּוֹ וְקוּמוֹ וְדִבּוּרוֹ – הַכֹּל לְעֵמַת זֶה הַדָּבָר. כֵּיצַד? כְּשֶׁיֹּאכַל וְיֹאמַר, אוֹ יַעֲשֶׂה שׁוּם מַעֲשֶׂה אוֹ מְלָאכָה, לֹא יִהְיֶה בְּלִבּוֹ זִכְרוֹן מָמוֹן לְבַד; אֶלָּא יַעֲשֶׂה דְּבָרִים אֵלּוּ כְּדֵי שֶׁיִּמְצָא דְּבָרִים שֶׁהַגּוּף צָרִיךְ בָּהֶם, מַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וִישִׁיבַת בַּיִת וּנְשִׂיאַת אִשָּׁה. וּכְשֶׁיֹּאכַל וְיִשְׁתֶּה וְיִבְעַל, לֹא יָשִׂים אֶל לִבּוֹ דְּבָרִים הַלָּלוּ כְּדֵי לֵהָנוֹת, עַד שֶׁנִּמְצָא שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה אֶלָּא הַמָּתוֹק לַחֵךְ, וְיִבְעַל כְּדֵי לֵהָנוֹת; אֶלָּא שֶׂיָּשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיֹּאכַל כְּדֵי לְהַבְרוֹת גּוּפוֹ וְאֵבָרָיו. לְפִיכָךְ לֹא יֹאכַל כָּל שֶׁהַחֵךְ מִתְאַוֶּה כְּמוֹ הַכֶּלֶב וְהַחֲמוֹר, אֶלָּא יֹאכַל דְּבָרִים הַמּוֹעִילִים לַגּוּף, אִם מָרִים אִם מְתוּקִים. וְלֹא יֹאכַל דְּבָרִים הָרָעִים לַגּוּף, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְתוּקִים לַחֵךְ. בְּזֶה הַמִּנְהָג יַנְהִיג עַצְמוֹ, וְיָשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיִּהְיֶה שָׁלֵם וְחָזָק, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא נַפְשׁוֹ יְשָׁרָה לַעֲשׂוֹת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כִּי אִי אֶפְשָׁר שֶׁיָּבִין וְיִתְחַכֵּם בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְווֹת, וְהוּא חוֹלֶה אוֹ אֶחָד מֵאֵבָרָיו כּוֹאֵב לוֹ. לְפִיכָךְ אֵין טוֹב לְהִתְעַנּוֹת תָּמִיד, פֶּן יֵחָלֵשׁ כּוֹחוֹ וְיִתְמַעֵט שִׂכְלוֹ. לָכֵן צָרִיךְ לְתַקֵּן כָּל עִנְיָנָיו לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ: אִם יִמְלָא כְּרִסּוֹ – אָז יִכְבַּד בְּגוּפוֹ; וְאִם יִמְעַט מְזוֹנוֹ – אָז יֵחָלֵשׁ. וְזֶה טוֹב לָךְ, אֲשֶׁר תַּמְעִיט בְּמִינֵי הַלִּפְתָּן, וְתִסְמֹךְ עַל לִפְתָּן אֶחָד בְּעוֹד שֶׁתּוּכַל, וְיִהְיֶה דַּי לְךָ מִמֶּנּוּ מְעַט כְּפִי מַה שֶׁתּוּכַל. וְהִתְכַּוֵּן בּוֹ לְהַגִּיעַ הַלֶּחֶם אֶל בִּטְנְךָ, וְלֹא לְהִתְעַנֵּג. וְהַרְגֵּל נַפְשְׁךָ קְצָת הָעִתִּים מִבְּלִי לִפְתָּן, כְּדֵי לְהַנְהִיג טִבְעֲךָ עַד שֶׁיִּקֵּל עָלֶיךָ בְּעֵת הִמָּנְעוֹ. וְאִם תּוּכַל שֶׁתּוּכַל. וְהִתְכַּוֵּן בּוֹ לְהַגִּיעַ הַלֶּחֶם אֶל בִּטְנְךָ, וְלֹא לְהִתְעַנֵּג. וְהַרְגֵּל נַפְשְׁךָ קְצָת הָעִתִּים מִבְּלִי לִפְתָּן, כְּדֵי לְהַנְהִיג טִבְעֲךָ עַד שֶׁיִּקֵּל עָלֶיךָ בְּעֵת הִמָּנְעוֹ. וְאִם תּוּכַל תַּעֲזֹב הַלִּפְתָּן, אֲשֶׁר יֵשׁ בּוֹ יְגִיעָה וְטֹרַח. וְשִׂים אֲכִילָתְךָ בַּיּוֹם קַלָּה מֵאֲכִילָתְךָ בַּלַּיְלָה. וְתִתְנַהֵג לֶאֱכֹל פַּעֲמַיִם בַּיּוֹם, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא תְּנוּעַת אֵיבָרֶיךָ קַלָּה בַּיּוֹם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יָקֵלּוּ עָלֶיךָ עִנְיָנֵי תּוֹרָתְךָ. וְתִתְנַהֵג לִשְׁתּוֹת מַיִם, אֶלָּא אִם כֵּן תִּהְיֶה כַּוָּנָתְךָ בִּשְׁתִיַּת הַיַּיִן לְתוֹעֶלֶת גּוּפְךָ אוֹ לְהַצְבִּיר הַדְּאָגָה. וְהִזָּהֵר מְאוֹד מֵהַרְבּוֹת מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא מְשַׁכֵּר וּמַרְחִיק לַתּוֹרָה.

לה וְזֶה הַכְּלָל יִהְיֶה לְעוֹלָם בְּיָדְךָ: אַל יְמַלֵּא אָדָם כָּל תַּאֲוָתוֹ מֵאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, אַף יֹאכַל וְיִשְׁתֶּה לְהַעֲמִיד גּוּפוֹ עַל בֵּרָיו, וְיִמְשֹׁךְ יָדָיו מִן הַמֶּתֶר. וְאַל יֹאהַב הָאָדָם אֶת הָעוֹלָם כְּדֵי שֶׁיֹּאכַל וְיִשְׁתֶּה וְיֵהָנֶה מִמֶּנּוּ. וְכֵן אָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: אֹכַל לְמַעַן אֶחְיֶה. וְאָמַר הַכְּסִיל: אֶחְיֶה לְמַעַן אֹכַל. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יג כה): "צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ, וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר".

לו וְכֵן הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה יַחְשֹׁב לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁיְּקַיֵּם פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וְיִהְיֶה לוֹ זֶרַע עוֹבְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִרְאֵי שָׁמַיִם. אוֹ יַחְשֹׁב שֶׁיְּמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ וְיִכָּלֶה יִצְרוֹ בְּאִשְׁתּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְאַוֶּה לָנָשִׁים אֲחֵרוֹת. אוֹ כְּדֵי לִפְקֹד אֶת אִשְׁתּוֹ כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ שֶׁהִיא מִתְאַוָּה לוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּתְאַוֶּה לַאֲנָשִׁים אֲחֵרִים. אוֹ יְכַוֵּן לְהַבְרוֹת גּוּפוֹ, שֶׁיְּצִיאַת הַזֶּרַע מְמֻנֶּה הִיא בְּרִיאוּת הַגּוּף. אֲבָל הַמַּרְבֶּה לְשַׁמֵּשׁ יוֹתֵר מִדַּי – יָבוֹאוּ עָלָיו חוֹלָאִים רַבִּים.

לז וְהַמְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ זֶה, כָּל יָמָיו כֻּלּוֹ הוּא עוֹבֵד הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁנּוֹשֵׂא וְנוֹתֵן, וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁבּוֹעֵל, מִפְּנֵי שֶׁמַּחֲשַׁבְתּוֹ בַּכֹּל כְּדֵי שֶׁיִּמְצָא צָרְכָּיו בִּלְבַד, עַד שֶׁיִּהְיֶה גּוּפוֹ שָׁלֵם לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁיָּשֵׁן, אִם יָשֵׁן בִּשְׁכִיבַל שֶׁתָּנוּחַ נַפְשׁוֹ עָלָיו, וְיָנוּחַ גּוּפוֹ שֶׁלֹּא יֵחָלֶה, כִּי לֹא יוּכַל לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וְהוּא חוֹלֶה, וְנִמְצָא שֵׁנָה שֶׁלּוֹ עֲבוֹדָה לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא. עַל עִנְיָן זֶה צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ (אבות ב יב): כָּל מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (משלי ג ו): "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דָּעֵהוּ, וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ".

לח יַעֲזֹב אָדָם כָּל הָאֲהָבוֹת וְיִדְבַּק בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, כִּדְכְתִיב (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְאַהֲבַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, הִיא תַּכְלִית כָּל הַתִּכּוּנוֹת וְסוֹף כָּל הַמַּעֲלוֹת בְּמַדְרֵגוֹת כָּל אַנְשֵׁי הָעֲבוֹדָה, וְכָל הַמִּדּוֹת הֵן כְּמוֹ סֻלָּם לְמַעֲלַת הָאֲהָבָה. וְהִיא נִדְבֶּרֶת הַנְּפָשׁוֹת מֵאַנְשֵׁי הַחֲסִידִים וְהַנְּבִיאִים וְהַפְּרוּשִׁים, וְסוֹפָן אֵין לְמַעְלָה הֵימֶנָּה.

לט וְהַרְבֵּה פְּעָמִים מַקְדִּים הַסֵּפֶר יִרְאַת הָאֱלֹהִים עַל אַהֲבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י יב): ״וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל, מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ״. וּמִפְּנֵי שֶׁהָאַהֲבָה הִיא תַּכְלִית הַפְּרִישׁוּת וְסוֹפָהּ, וְהַקָּרוֹבָה שֶׁבַּמַּדְרֵגוֹת אֶל מַדְרֵגַת אַהֲבַת הָאֱלֹהִים. וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּזְעֹק הָאָדָם אֵלֶיהָ אֶלָּא אַחַר שֶׁתִּקְדֹּם יִרְאָתוֹ וּפַחְדּוֹ מֵהָאֱלֹהִים. וְעַל כֵּן הִקְדִּימָה הַיִּרְאָה לָאַהֲבָה.

מ וּמָה הִיא הָאַהֲבָה? הִיא אַהֲבַת הַנֶּפֶשׁ וּנְטוֹתָהּ מֵעַצְמָהּ אֶל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדֵי שֶׁתִּדְבַּק בְּאוֹרוֹ הָעֶלְיוֹן. הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת הִיא מְקוֹר הַדַּעַת, וְהִיא טְהוֹרָה וְזַכָּה; וְהַבּוֹרֵא קוֹשְׁרָהּ בַּגּוּף אֲשֶׁר חִשְׁקוֹ רַב, לָנֶסוֹת אִם הִיא תֵּלֵךְ בְּדַרְכֵי הַשֵּׂם. וּמִפְּנֵי שֶׁהָאָדָם מְלֻבָּשׁ בַּגּוּף, הַנִּבְרָא בְּרוּחַ בַּהֲמוּת – אֵין כֹּחַ בַּנֶּפֶשׁ הַנִּבְרֵאת מֵאֱלֹהִים לַחְשֹׁב אַחַר בּוֹרְאָהּ, כִּי מְעֹרֶבֶת הִיא בְּתַאֲוֹת הַגּוּף. וְכָל יְמֵי קָטְנוּת הָאָדָם – אֵינוֹ מְבַקֵּשׁ וְאֵינוֹ שׁוֹאֵל אֶלָּא תַּאֲוֹתָיו וְתַעֲנוּגָיו. כִּי מֵרֹב תַּאֲוֹת הַגּוּף, אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְעִדּוּנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁהוּא עוֹלָם שָׁוְא וָשֶׁקֶר, וְחוֹשֵׁב לֶאֱסֹף הוֹן רַב – אֵין כֹּחַ בְּהַנְּשָׁמָה לַחְשֹׁב אַחַר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי הִיא מְלֻבֶּשֶׁת בְּהַבְלֵי שָׁוְא. וְאַחֲרֵי שֶׁתַּרְגִּישׁ הַנֶּפֶשׁ בַּמֶּה שֶׁיֵּשׁ לָהּ תּוֹעֶלֶת לְעַצְמָהּ בִּלְתִּי שִׁתּוּף הַגּוּף, אָז הִיא תִּתְאַוֶּה לְבַקֵּשׁ מְנוּחָה מִמִּדּוֹת הַגּוּף, כַּאֲשֶׁר יִתְאַוֶּה הַחוֹלֶה לְרוֹפֵא. וּכְשֶׁתִּתְרַפֵּא הַנֶּפֶשׁ מִתַּחֲלֵאֶיהָ, אָז יִהְיֶה לָהּ אוֹר בְּעַצְמָהּ וְכֹחַ בְּנַפְשָׁהּ. וְהַנֶּפֶשׁ הֲלוֹא מְלֵאָה אַהֲבָה, וְאוֹתָהּ אַהֲבָה קְשׁוּרָה בְּשִׂמְחָה, וְאוֹתָהּ הַשִּׂמְחָה מַבְרַחַת מֵעַל לְבָבוֹ נְעִימוּת הַגּוּף וְתַעֲנוּג הָעוֹלָם. וְאוֹתָהּ שִׂמְחָה עַזָּה וּמִתְגַּבֶּרֶת עַל לְבָבוֹ, וְכָל הֲנָאוֹת שֶׁבָּעוֹלָם הֵם כְּאַיִן כְּנֶגֶד תִּגְבֹּרֶת תֹּקֶף שִׂמְחַת אַהֲבַת הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ, וְכָל שַׁעֲשׁוּעֵי יְלָדָיו כְּלֹא הָיוּ כְּנֶגֶד שַׁעֲשׁוּעַ הַלֵּב הָאוֹהֵב אֶת הַשֵּׂם בְּכָל לִבּוֹ.

מא וְכָל הִרְהוּר שֶׁלּוֹ אֵיךְ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וּלְזַכּוֹת אֶת הָרַבִּים, וְלַעֲשׂוֹת קִדּוּשׁ הַשֵּׂם, וְלִמְסֹר עַצְמוֹ בְּאַהֲבַת הַשֵּׂם. וְזֶה יִרְאַת הַשֵּׂם: שֶׁלֹּא תַּעֲבֹר עַל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה, הָאַהֲבָה כְּגוֹן פִּנְחָס שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ בְּאַהֲבַת הַשֵּׂם; וְאַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁאָמַר (בראשית יד כב-כג): ״הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל יְיָ אֵל עֶלְיוֹן, קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל״; וְאֶלִישָׁע שֶׁלֹּא רָצָה לָקַחַת מִנַּעֲמָן (מלכים ב ה טו-טז).

מב וְאַל יִבְטַל מִדִּבְרֵי תוֹרָה בִּשְׁבִיל תַּעֲנוּגֵי וְשַׁעֲשׁוּעֵי יְלָדָיו, וְחִבַּת רְאִיַּת נָשִׁים וְדִבּוּר; וְגַם לַעֲזֹב טִיּוּלָם; וְיַנְעִים זְמִירוֹת כְּדֵי לְמַלֹּאת לְבָבוֹ שִׂמְחָה בְּאַהֲבַת הַשֵּׂם.

מג הָעוֹבֵד מֵאַהֲבָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּמִצְוֹות, וְהוֹלֵךְ בִּנְתִיבוֹת הַחָכְמָה הַמְּרֻאִים אֵיךְ יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְוֹות מֵאַהֲבָה, וְאֵיךְ יֹאהַב אֶת הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ אַהֲבָה גְּדוֹלָה: לֹא מִפְּנֵי דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, לֹא מִפְּנֵי יִרְאַת הָרָעָה וְלֹא כְּדֵי לְקַבֵּל הַטּוֹבָה; אֶלָּא עוֹשֶׂה הָאֱמֶת מִפְּנֵי שֶׁהוּא אֱמֶת, וְסוֹף הַטּוֹבָה לָבוֹא. וּמַעֲלָה זוֹ מַעֲלָה גְּדוֹלָה עַד מְאֹד, וְאֵין כָּל אָדָם זוֹכֶה לָהּ, וְהִיא מַעֲלַת אַבְרָהָם אָבִינוּ שֶׁקָּרָאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ״אוֹהֲבִי״ (ישעיהו מא ח), לְפִי שֶׁלֹּא עָבַד אֶלָּא מֵאַהֲבָה. וְהוּא שֶׁצִּוָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יְדֵי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): ״וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדֶךָ״. וּבְזֶמֶן שֶׁיֹּאהַב אֶת הַשֵּׂם בָּרוּךְ הוּא אַהֲבָה הָרְאוּיָה – מִיָּד יַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְוֹות מֵאַהֲבָה.

מד וְכֵיצַד הִיא הָאַהֲבָה? שֶׁיֹּאהַב אֶת הַשֵּׂם אַהֲבָה גְּדוֹלָה וְיתֵרָה רַבָּה מְאוֹד, עַד שֶׁתִּהֵא נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּאַהֲבַת הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ. וְנִמְצָא הַשׁוֹגֶה בָּהּ תָּמִיד כְּאִלּוּ הוּא חוֹלֶה חֹלִי אַהֲבָה, שֶׁאֵין דַּעְתּוֹ פְּנוּיָה מֵאַהֲבַת אוֹתָהּ אִשָּׁה, וְהוּא שׁוֹגֶה בָּהּ תָּמִיד: בֵּין בְּשִׁבְתּוֹ בֵּין בְּקוּמוֹ, בֵּין בְּשָׁעָה שֶׁהוּא אוֹכֵל וְשׁוֹתֶה – יוֹתֵר מִזֶּה תִּהְיֶה אַהֲבַת הַשֵּׂם בְּלֵב אוֹהֲבָיו. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה אָמַר עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל (שיר השירים ב ה): ״כִּי חוֹלַת אַהֲבָה אָנִי״. וְכָל שִׁיר הַשִּׁירִים מָשָׁל הוּא לָזֶה הָעִנְיָן.

מה דָּבָר יָדוּעַ וּבָרוּר שֶׁאֵין אַהֲבַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִקְשֶׁרֶת בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם עַד שֶׁיִּשְׂגֶּה בָּהּ תָּמִיד כָּרָאוּי, וְיַעֲזֹב כָּל שֶׁבָּעוֹלָם מָה שֶׁבָּעוֹלָם חוּץ מִמֶּנָּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): ״בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ״. לְפִיכָךְ צָרִיךְ הָאָדָם לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל בְּחָכְמָה וּבִתְבוּנָה הַמּוֹדִיעוֹת לוֹ אֶת קוֹנוֹ. וּכְפִי כֹּחַ שֶׁיֵּשׁ בָּאָדָם לְהָבִין וּלְהַשִּׂיג.

מו הָאֵל הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא – מִצְוָה לְאַהֲבָה אוֹתוֹ וּלְיִרְאָה מִמֶּנּוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ה): ״וְאָהַבְתָּ אֵת יְיָ אֱלֹהֶיךָ״; וְנֶאֱמַר (שם ו יג): ״אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא״. וְזֶה הַדֶּרֶךְ לְהַשִּׂיג בּוֹ אַהֲבַת הַשֵּׂם בָּרוּךְ הוּא: בְּשָׁעָה שֶׁיִּתְבּוֹנֵן הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו וּבִבְרוּאָיו הַנִּפְלָאִים הַגְּדוֹלִים, וְיִרְאֶה מֵהֶם חָכְמָתוֹ שֶׁאֵין לָהּ עֵרֶךְ וְלֹא קֵץ – מִיָּד הוּא אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וּמְשַׁבֵּחַ וּמְפָאֵר, וּמִתְאַוֶּה תַּאֲוָה גְּדוֹלָה לְיַדַּע אֶת הַשֵּׂם הַגָּדוֹל; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים מ ג): ״צָמְאָה נַפְשִׁי לֵאלֹהִים לְאֵל חָי״. וּכְשֶׁמְּחַשֵּׁב בַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה שֶׁאָמַר דָּוִד מִיָּד הוּא נִרְתָּע לַאֲחוֹרָיו וְיִירָא וְיִפְחַד, וְיֵדַע שֶׁהוּא בְּרִיָּה קְטַנָּה שְׁפָלָה וְאֻמְלָלָה, עוֹמֶדֶת בְּדַעַת קַלָּה מְעוּטָה לִפְנֵי תְּמִים דֵּעוֹת; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (שם ח ד): ״כִּי אֶרְאֶה שָׁמֶיךָ מַעֲשֵׂה אֶצְבְּעֹתֶיךָ״, וּסְמִיךְ לֵהּ: ״מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ״ (שם פסוק ה).

מז וּבִזְמַן שֶׁאָדָם מִתְבּוֹנֵן בַּדְּבָרִים הַגְּדוֹלִים, וּמַכִּיר גְּדֻלּוּתוֹ מִמַּלְאָךְ וְגַלְגַּל, וְיִרְאֶה חָכְמָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכָל הַיְצוּרִים וּבְכָל הַבְּרוּאִים – מוֹסִיף אַהֲבָה לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְיִצְמָא נַפְשׁוֹ וְיִכְמַהּ בְּשָׂרוֹ לֶאֱהֹב אֶת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְיִירָא וְיִפְחַד מִשִּׁפְלוּתוֹ וְדַלּוּתוֹ וְקַלּוּתוֹ כְּשֶׁיַּעֲרֹךְ עַצְמוֹ לְאֶחָד מֵהַגּוּפִים הַקְּדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּרָא הַשֵּׂם בָּרוּךְ הוּא.

מח וּבְמָקוֹם אַחֵר נֶאֱמַר (איוב א א): "וְיִרֵא אֱלֹהִים", וּבְאֶרוּ שֶׁמִּתְיָרֵא מִדִּין עֹנֶשׁ שָׁמַיִם וּמִגֵּיהִנֹּם, וּמֵעָנְשֵׁי עוֹלָם הַזֶּה (סוטה כז ב). וְזֹאת הַמִּדָּה רְחוֹקָה מִן הָאַהֲבָה מְאוֹד מְאוֹד. אֲבָל יִרְאָ מֵהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ אָדָם שֶׁאוֹהֵב אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִיא אוֹהַבְתּוֹ, וְהוּא יָרֵא לַעֲשׂוֹת דָּבָר כְּנֶגְדָּהּ פֶּן יְאַבֵּד אַהֲבָתָהּ – כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה: חוֹצֵב רִשְׁפֵּי אֵשׁ אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְיִירָא לַעֲבֹר עַל מִצְוֹותָיו פֶּן יַפְסִיד אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

מט וְזֶהוּ "עִבְדוּ אֶת יְיָ בְּיִרְאָה" (תהלים ב יא) – הִיא יִרְאַת הָאַהֲבָה, "וְגִילוּ בִּרְעָדָה" – מֵרֹב פַּחַד הַבּוֹרֵא תָּגִילוּ לַעֲשׂוֹת חֶפְצוֹ.

נ וְזֹאת הַיִּרְאָה הִיא יִרְאַת הָאַהֲבָה, וְעָלֶיהָ נֶאֱמַר (ישעיהו לג ו): "יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ".

נא וְאֵין הָאַהֲבָה הַזֹּאת מִתְקַיֶּמֶת אֶלָּא בְּמִי שֶׁנּוֹתֵן דַּעְתּוֹ לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוות כְּהִלְכָתָן, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ הַמִּצְוות אֲשֶׁר צִוָּהוּ יוֹצֵר הַכֹּל – אֵין זֶה נִקְרָא "אוֹהֵב" גָּמוּר. לָכֵן יֹאהַב כָּל אֲשֶׁר יְבִיאֵהוּ לְאַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ. וְהָעוֹשֶׂה זֶה – טוֹב לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלָעוֹלָם הַבָּא.

שער ו

א שַׁעַר הַשִּׁשִּׁי – שַׁעַר הַשִּׁנְאָה

ב הַשִּׁנְאָה. בַּמִּדָּה הַזֹּאת יֵשׁ בָּהּ לָאו, דִּכְתִיב (ויקרא יט יז): "לֹא תִשְׂנָא אֶת אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ", וּבָזֶה הִזְהִרָנוּ לְהָסִיר מִנַּפְשֵׁנוּ מִדַּת הַשִּׁנְאָה. וְהִיא מִדָּה הַגּוֹרֶמֶת עֲוונוֹת הַרְבֵּה, כְּמוֹ לָשׁוֹן הָרַע. כִּי הַשּׂוֹנֵא אֶת חֲבֵרוֹ מְסַפֵּר לְעוֹלָם בְּשִׁנְאָתוֹ וְקוֹבֵל עָלָיו, וְתָמִיד דּוֹרֵשׁ רָעָה עָלָיו וְשָׂמֵחַ לְאֵידוֹ; וְגוֹרֶמֶת נְזִיקִין, שֶׁמַּזִּיק לוֹ כְּשֶׁיּוּכַל לְהַזִּיק לוֹ, וְנוֹקֵם וְנוֹטֵר עָלָיו, וְלֹא יְרַחֵם עָלָיו אֲפִלּוּ הוּא דָּחוּק מְאוֹד. וּמֵחֲמַת הַשִּׁנְאָה יְגַנֶּה בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וַיַּשְׂנִיאֵם בְּעֵינָיו וּבְעֵינֵי אֲחֵרִים; וּמוֹנֵעַ טוֹב מִבְּעָלָיו, וְלֹא יוֹדֶה לוֹ עַל הָאֱמֶת. וְאִם חַיָּב הוּא לוֹ הוּא נוֹגְשׁוֹ.

ג יֵשׁ כַּמָּה מִינֵי שִׂנְאָה: יֵשׁ שׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁהִזִּיק לוֹ בְּמָמוֹנוֹ, אוֹ שֶׁהִכָּהוּ, אוֹ עֲבוּר שֶׁבִּיְּשָׁהוּ, אוֹ שֶׁהוֹצִיא עָלָיו שֵׁם רַע. עַל אֵלּוּ וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן – לֹא יִשָּׂנֵא חֲבֵרוֹ וְיִשְׂתֹּךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּרְשָׁעִים (שמואל ב יג כב): "וְלֹא דִבֶּר אַבְשָׁלוֹם עִם אַמְנוֹן לְמֵרָע וְעַד טוֹב, כִּי שָׂנֵא אַבְשָׁלוֹם אֶת אַמְנוֹן". אֶלָּא מִצְוָה לְהוֹדִיעוֹ וְלוֹמַר לוֹ: לָמָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ וְכָךְ? שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא שם): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ". וְאִם חָזַר וּבִקֵּשׁ לִמְחֹל לוֹ – צָרִיךְ לִמְחֹל לוֹ, וְלֹא יִהְיֶה הַמּוֹחֵל אַכְזָרִי. וְאַף אִם לֹא יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לִמְחֹל לוֹ – לֹא יִשְׂנָאֶהוּ; אֶלָּא יִתְנַהֵג עִמּוֹ בְּאַהֲבָה, וּלְבַסּוֹף יָבוֹא לִידֵי כַּךְ שֶׁיִּתְקַן לוֹ מָה שֶׁעִוֵּת.

ד יֵשׁ רָעָה מְמֻנָּה וְהִיא שִׂנְאַת חִנָּם, וְהִיא הֶחֳרִיבָה בַּיִת שֵׁנִי (יומא ט ב). וְשִׂנְאָה מֻחְמֶצֶת קָנְאָה הִיא רָעָה מְמֻנָּה. וְרָאוּי לָאָדָם לְיַסֵּר אֶת נַפְשׁוֹ לְהִתְרַחֵק מֵהֶן. וְיֵשׁ שׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁאֵינוֹ גּוֹמֵל לוֹ חֶסֶד, אִם שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ מַתָּנָה כְּפִי חֶפְצוֹ, אוֹ שֶׁאֵינוֹ מַלְוֶה לוֹ בְּשָׁעַת דְּחָקוֹ – כָּל זֶה רָאוּי לָאָדָם לְהִתְרַחֵק מִכַּיּוֹצֵא בָּזֶה. אַךְ יְקַבֵּל מֵאַהֲבָה כָּל מָה שֶׁיִּגְזֹר לוֹ הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְלֹא יִבְטַח בָּאָדָם. וְיַחֲשֹׁב: אִלּוּ הָיִיתִי זוֹכֶה מֵאֵת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא – הָיָה נוֹתֵן לִי זוּלַת מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וְהַלְוָאָתָם. וְאִם הוּא עוֹמֵד בְּעֹנִי וּבְדֹחַק, אוֹ שֶׁהוּא חוֹלֶה וּמְיַסֵּר בְּיִסּוּרִין – יַחְשֹׁב אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא לְטוֹבָתוֹ גָּזַר עָלָיו כָּל זֶה לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה. וְאֵין סָפֵק: בַּעֲשׂוֹתוֹ זֶה, אָז תִּסְתַּלֵּק מִלִּבּוֹ כָּל שִׂנְאָה. וְזֶה יְסוֹד גָּדוֹל וַעֲמוּד חָזָק לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוות, לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה כָּל דָּבָר.

ה וּלְהַנְהִיג עַצְמוֹ בָּזֶה, וְלוֹמַר עַל כָּל פְּגָעָיו "גַּם זוֹ לְטוֹבָה". וּמִתְכַּוֵּן כֵּן בְּלִבּוֹ, וְשָׂמֵחַ בְּמִשְׁפַּט הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ – יִנָּצֵל מִשִּׂנְאָה וְאֵיבָה וְקִנְאָה.

ו וְגַם אֵמֶן שׂוֹנֵא בְּנֵי אֱמוּנוּתוֹ – הַכֹּל הֶבֶל וְרָעָה רַבָּה, כִּי יַחְשֹׁב: כָּל אָדָם לֹא יוּכַל לְהָרִויחַ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁגָּזַר עָלָיו הַבּוֹרֵא.

ז וְהָרָעָה שֶׁבְּמִינֵי הַשִּׂנְאָה וְהַקָּשָׁה שֶׁבָּהֶן: כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַשּׂוֹנְאִים מוֹכִיחֵיהֶם, וְהַמְיַסְּרִין אוֹתָם לְהוֹרוֹתָם הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ה י): "שָׂנְאוּ בַשַּׁעַר מוֹכִיחַ". וְיֵשׁ שִׂנְאָה רָעָה מְמֻנָּה, כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַשּׂוֹנְאִים עוֹשֵׂי טוֹבָה וְרוֹדְפֵי צֶדֶק, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח כא): "יִשְׂטְנוּנִי תַּחַת רָדְפִי טוֹב". וְהַהוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ זֶה הֵם שׂוֹנְאִים אֶת הַשֵּׁם, כִּי הֵם שׂוֹנְאִים אֶת אוֹהֲבָיו, וְהֵם שׂוֹנְאִים הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוות, אַחֲרֵי שֶׁהֵם גּוֹעֲלִים וּמוֹאֲסִים וְשׂוֹנְאִים הַמְקַיְּמִים אוֹתָהּ.

ח אָמַר הֶחָכָם: אִם תִּרְצֶה שֶׁיִּשְׂנָאֲךָ חֲבֵרְךָ – תְּבַקְּרֵהוּ תָּמִיד. וְאִם תִּרְצֶה שֶׁיֶּאֱהַבְךָ – בַּקְּרֵהוּ לְעִתִּים רְחוֹקוֹת. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כה יז): "הַקַּר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ, פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָּ".

ט וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע כִּי מִי שֶׁיִּשְׂנָא בְּנֵי אָדָם – גַּם הֵם יִשְׂנְאוּהוּ. וְהַמַּגְבִּיר הַשִּׂנְאָה בְּלִבּוֹ – הוּא מֵבִיא עַל עַצְמוֹ רָעָה. וּכְשֶׁיֵּשׁ אַהֲבָה שָׁלֵא לְשֵׁם שָׁמַיִם – תָּשׁוּב לְשִׂנְאָה גְּדוֹלָה וְקִנְאָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַמְנוֹן (שמואל ב יג טו): "וַיִּשְׂנָאֶהָ אַמְנוֹן שִׂנְאָה גְּדוֹלָה".

י אַל תַּאֲמִין בַּעֲצַת הַשּׂוֹנֵא וְהָאוֹיֵב, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז ו): "וְנַעֲתָרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא". וְדַע כִּי הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם מַרְאִים אֶת הָאַהֲבָה בְּדִבְרֵיהֶם, וְאֶפְשָׁר שֶׁהֵם שׂוֹנְאִים גְּמוּרִים בְּלִבָּם, וְצָרִיךְ שֶׁלֹּא תַּאֲמִין בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו כד): "בִּשְׂפָתָיו יְנַכֵּר שׂוֹנֵא, וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה". וְאַף עַל פִּי שֶׁמַּחֲלִיק לְךָ לְשׁוֹנוֹ

וּמְדַבֵּר רַכּוֹת – אַל תַּטֶּה לִבְּךָ אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק כה): ״כִּי יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל תַּאֲמֶן בּוֹ, כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ״. וְזֶה כְּמוֹ שֶׁהֵרָאָה יוֹאָב לַאֲבְנֵר בֶּן נֵר (שמואל ב ג כז), וְלַעֲמָשָׂא בֶּן יֶתֶר (שם כ ט י) הַשָּׁלוֹם וְהָאַהֲבָה, עַד שֶׁהָרָגָם. וּכְמוֹ יִשְׁמָעֵאל עִם גְּדַלְיָה בֶּן אֲחִיקָם (ירמיהו מא א ב), עַד שֶׁהָרָגוֹ. אָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: הַטּוֹב שֶׁבְּכָל מָה שֶׁתַּחְשֹׁב עַל שׂוֹנַאֲךָ – שֶׁתְּשִׁיבֵהוּ אֶל אַהֲבָתְךָ אִם תּוּכַל.

יא יֵשׁ שׂוֹנֵא שֶׁהִיא מִצָּוָה, כְּגוֹן אָדָם רָשָׁע שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח יג): ״יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע״; וְאוֹמֵר (תהלים קלט כא-כב): ״הֲלוֹא מְשַׂנְאֶיךָ יְיָ אֶשְׂנָא, וּבְתָקוֹמְמֶיךָ אֶתְקוֹטָט. תַּכְלִית שִׂנְאָה שְׂנֵאתִים, לְאוֹיְבִים הָיוּ לִי״. וְיִשְׂנָא שֶׁקֶר וּדְבַר כָּזָב. סוֹף דָּבָר: יִשְׂנָא כָּל דָּבָר הַמַּרְחִיק אוֹתוֹ וְהַמּוֹנְעוֹ מֵאַהֲבַת יוֹצֵר הַכֹּל, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (שם קיט קכח): ״כָּל אֹרַח שֶׁקֶר שָׂנֵאתִי״. וְזֶה כְּלָל גָּדוֹל: שֶׁיִּשְׂנָא אָדָם כָּל דְּבַר שֶׁקֶר. וְכָל מָה שֶׁיּוֹסִיף שִׂנְאָה לְדַרְכֵי הַשֶּׁקֶר – יוֹסִיף אַהֲבָה לַתּוֹרָה, כְּדִכְתִיב (שם קיט קסג): ״שֶׁקֶר שָׂנֵאתִי וַאֲתַעֲבָה, תּוֹרָתְךָ אָהַבְתִּי״. וְיֹאהַב אֱמֶת וְשָׁלוֹם, כְּדִכְתִיב (זכריה ח יט): ״וְהָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם אֱהָבוּ״.

שער ז

א שַׁעַר הַשְּׁבִיעִי – שַׁעַר הָרַחֲמִים

ב הָרַחֲמִים. זֹאת הַמִּדָּה הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, וְהִיא אַחַת מִשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַמְיֻחָסוֹת לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב (שמות לד ו): ״רַחוּם וְחַנּוּן״. וְכָל מָה שֶׁיּוּכַל הָאָדָם לְהִתְנַהֵג בָּהּ – יִתְנַהֵג וְיִשְׁתַּדֵּל. וְכַמָּה שֶׁהָאָדָם רוֹצֶה שֶׁיְּרַחֲמוּ עָלָיו בִּשְׁעַת צָרְכּוֹ – כֵּן רָאוּי לוֹ שֶׁיְּרַחֵם עַל מִי שֶׁיִּצְטָרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ויקרא יט יח): ״וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ״.

ג הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ חִלֵּק זֹאת הַמִּדָּה לַצַּדִּיקִים וְלַעֲבָדָיו לְהַכִּירָם בָּהּ, כַּאֲשֶׁר יָדַעְתָּ בְּיוֹסֵף (בראשית מג ל): ״כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו״. וְרָאוּי לַמַּשְׂכִּיל שֶׁתִּהְיֶה מִדַּת הָרַחֲמִים וְהַחֲנִינָה תְּקוּעָה וְנִמְצֵאת בְּלִבּוֹ כָּל הַיָּמִים.

ד וְיֵשׁ כַּמָּה מִינֵי רַחֲמָנוּת, וְהֵם רְחוּקִים זֶה מִזֶּה. רַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן – זֶהוּ רַחֲמָנוּת הַבָּא מִטֶּבַע כָּל הַחַיִּים, כְּדֶרֶךְ הַכְּלָבִים וְהַבְּהֵמוֹת. וְאִם יִמְנַע שֵׂבֶט מוּסָר מִבְּנוֹ, כִּי נִכְמְרוּ רַחֲמָיו עָלָיו לְהַכּוֹתוֹ, וּמַנִּיחוֹ לֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ הָרַע – הִנֵּה זֶה הָרַחֲמָנוּת טוֹרֵד וּמְאַבֵּד אֶת הַבֵּן מֵחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. הִנֵּה הָאָדוֹן מְרַחֵם עַל עַבְדּוֹ, וְאָדָם הַמְרַחֵם עַל חֲבֵרוֹ בְּמָקוֹם שֶׁמְּקֻוֶּה מִמֶּנּוּ תּוֹעֶלֶת – בְּכָל זֶה הִיא טוֹבָה מְאוֹד שֶׁיִּתְפֹּס בְּלִבּוֹ מִדַּת הָרַחֲמָנוּת. אֲבָל הַטּוֹב וְהַמְּעֻלֶּה שֶׁבְּמִדַּת הָרַחֲמָנוּת: שֶׁיְּרַחֵם עַל בְּנוֹ לַהֲבִיאוֹ לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו לח יט): ״אָב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל אֲמִתֶּךָ״. וִירַחֵם עַל נִשְׁמָתוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמְּרַחֵם עַל גּוּפוֹ. וְצָרִיךְ לְהַכּוֹתוֹ בְּשֵׁבֶט מוּסָר, לְהַדְרִיכוֹ בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה אֲפִלּוּ בְּאַכְזָרִיּוּת, כִּי זֶה הָאַכְזָרִיּוּת הוּא רַחֲמָנוּת. וְאַף הַמְגַדֵּל יָתוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו (שמות כב כא): ״כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן״ – מִצְוָה לְהַלְקוֹתוֹ בִּכְדֵי לְיַשְּׁרוֹ לְדֶרֶךְ יְשָׁרָה. אַף עַל פִּי כֵן צָרִיךְ לְנַהֵל הַיָּתוֹם בְּרַחֲמִים יוֹתֵר מִשְּׁאָר כָּל אָדָם, אַף לֹא יַנִּיחֵהוּ לֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ.

ה וְגַם צָרִיךְ שֶׁלֹּא יְרַחֵם עַל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִדַּי, אֶלָּא צָרִיךְ לְיַסֵּר עַצְמוֹ וְלָכֹף יִצְרוֹ הָרַע.

ו וְכֵן יְרַחֵם עַל קְרוֹבָיו הָעֲנִיִּים, כְּדִכְתִיב (ישעיהו נח ז): ״וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם״.

ז וְגַם עַל הָעֲנִיִּים יְרַחֵם, וּבְיוֹתֵר יְרַחֵם עַל יִרְאֵי הַשֵּׁם. וְזֶהוּ עִקַּר הָרַחֲמָנוּת – הַחוֹנֵן וְהַמְרַחֵם עוֹבְדֵי הַשֵּׁם וְהָעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ.

ח אֲבָל יֵשׁ רַחֲמָנוּת שֶׁהִיא רָעָה יוֹתֵר מֵאַכְזָרִיּוּת: כְּגוֹן הַמְרַחֵם עַל הָרְשָׁעִים וְהַמַּחֲזִיק אוֹתָם. וְיֵשׁ מִכְשׁוֹל גָּדוֹל לְאִישׁ הַמַּגְבִּיהַּ הָרְשָׁעִים וְהַנּוֹתֵן לָהֶם יָד, וּמַשְׁפִּיל הַטּוֹבִים וּמוֹאֵס בָּהֶם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים יג ט): ״וְלֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, וְלֹא תַחְמֹל״. לֹא יְרַחֵם עַל עָנְיֵי בַּדִּין, כְּדִכְתִיב (שמות כג ג): ״וְדָל לֹא תֶהְדַּר בְּרִיבוֹ״ – שֶׁלֹּא יַטֶּה מִשְׁפָּט עֲבוּר דּוֹחֲקוֹ שֶׁל עָנִי. וְיֵשׁ רַחֲמָנוּת שֶׁהִיא אַכְזָרִיּוּת: כְּגוֹן הַנּוֹתֵן צְדָקָה לָעָנִי, וְאַחַר כָּךְ מַכְבִּיד עַל אוֹתוֹ עָנִי וְאוֹמֵר: נָתַתִּי לְךָ כָּךְ וְכָךְ, צָרִיךְ אַתָּה לִטְרֹחַ בַּעֲבוּרִי וְלַעֲבֹד אוֹתִי כְּכָל אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְךָ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יב י): ״וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי״.

ט גַּם עַל הַבְּהֵמוֹת צָרִיךְ לְרַחֵם. כִּי אָסוּר לְצַעֵר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְעַל זֶה אָמְרָה תּוֹרָה (דברים כב ד): ״הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ״. וְצָרִיךְ לְהַאֲכִיל לִבְהֶמְתּוֹ קֹדֶם שֶׁיֹּאכַל הוּא (ברכות מ א).

י מִדַּת הָרַחֲמָנוּת הִיא סִימָן לְזֶרַע אַבְרָהָם אָבִינוּ, זֶרַע יִשְׂרָאֵל, כְּדִכְתִיב (דברים יג יח): ״וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים, וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ״ (יבמות עט א). לָכֵן כָּל אָדָם יַרְגִּיל עַצְמוֹ לְדַבֵּר כָּל דְּבָרָיו בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים וְרַחֲמָנוּת. גַּם בְּעֵת הִתְפַּלְלוֹ – יַעֲשֶׂה תְּפִלָּתוֹ תַּחֲנוּנִים (אבות ג יג). וּמְאוֹד יְקַבֵּל אָדָם שָׂכָר גָּדוֹל מִדִּבְרֵי רַחֲמָנוּת, בְּדַבְּרוֹ עַל לֵב עָנְיֵי דְּבָרִים רַכִּים.

יא וְרַבִּים יוֹדְעִים מִצְוַת חִיּוּב הַצְּדָקָה וּשְׁכַר פְּעֻלָּתָהּ, אֲבָל אֵינָם יוֹדְעִים גֹּדֶל מִצְוַת הַדִּבּוּרִים. הֲלוֹא תִּרְאֶה כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא בתרא ט ב): הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לֶעָנִי מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת, וְהַמְפַיְּסוֹ מִתְבָּרֵךְ בְּאַחַת עֶשְׂרֵה בְּרָכוֹת. לָכֵן בְּדִבּוּר שְׂפָתָיו יִלְבַּשׁ צְדָקָה לְדַבֵּר עַל לֵב עָנִי, וְיִהְיוּ דְּבָרָיו בְּנַחַת לְעָנִי וְאֶבְיוֹן, וִינַחֲמֵהוּ מִמַּעֲשָׂיו וּמֵעִצְבוֹן יָדָיו, וִינַשְּׂאֵהוּ.

יב וְאַתָּה בֶּן אָדָם תְּרַחֵם עַל נִשְׁמָתְךָ הַמִּתְקַיֶּמֶת לַעֲדֵי עַד, לַהֲבִיאָהּ אֶל תַּעֲנוּג מֻפְלָא אֲשֶׁר לֹא רָאָתָה עַיִן. וְלֹא יְבִיאֶךָּ רֹב תַּאֲוָתְךָ לְחֶטְא, וְתִהְיֶה נִדְחֶה מֵאוֹר אֶל חֹשֶׁךְ. חֲמֹל עַל עַצְמְךָ, וְחוּס עַל נַפְשְׁךָ, וְאַל תְּחַלֵּל הוֹד נִשְׁמָתְךָ בְּהֶבְלֵי הַתַּעֲנוּגִים. אָמַר הֶחָכָם: מִן הַנְּדִיבוּת יַעֲמוֹד אָדָם בְּמִדַּת הָרַחֲמִים. וּבְדִבְרֵי שְׁלֹמֹה מְצַוֶּה עַל הָרַחֲמִים וְעַל הַחֲנִינָה בְּאָמְרוֹ (משלי כד יא): "הַצֵּל לְקוּחִים לַמָּוֶת, וּמָטִים לַהֶרֶג".

יג וּמַעֲלַת הַמִּדָּה הַזֹּאת תַּבְחִין וְתַשְׂכִּיל, אֲשֶׁר הַבּוֹרֵא מִתְנַהֵג בָּהּ עִם כָּל הַבְּרוּאִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמה ט): "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו".

שער ח

א שַׁעַר הַשְּׁמִינִי – שַׁעַר הָאַכְזָרִיּוּת

ב הָאַכְזָרִיּוּת הִיא הֵפֶךְ הָרַחֲמָנוּת, כְּדִכְתִיב: "אַכְזָרֵי הֵמָּה וְלֹא יְרַחֲמוּ" (ירמיהו נ מב). וְאֵין הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת בַּצַּדִּיקִים, אַף הִיא בְּנֶפֶשׁ הָרְשָׁעִים, כְּדִכְתִיב (משלי יב י): "רַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי". וְגַם הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת בְּעַזֵּי פָּנִים, כְּדִכְתִיב (דברים כח נ): "גּוֹי עַז פָּנִים, אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָּנִים לְזָקֵן, וְנַעַר לֹא יָחֹן". וּכְבָר יָדַעְתָּ רָעַת מִדַּת הָעַזּוּת. צֵא וּלְמַד רֹעַ הָאַכְזָרִיּוּת, כִּי לְעָנְיַן תַּשְׁלוּמֵי אִישׁ רַע, הַמּוֹרֵד וְהַמַּמְרֶה, נֶאֱמַר (משלי יז יא): "אַךְ מְרִי יְבַקֵּשׁ רָע, וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח בּוֹ". כָּל הָאַכְזָרִי – אֵין בּוֹ גְּמִילוּת חֲסָדִים, כְּדִכְתִיב (משלי יא יז): "גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד, וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי".

ג הָאַכְזָרִי רָחוֹק מְאוֹד מִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כִּי לֹא יְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים, לֹא יַלְוֶה לָהֶם בִּשְׁעַת דָּחְקָם, וְלֹא יִתֵּן לָהֶם מְאוּמָה. וּכְתִיב (שם יט יז): "מַלְוֵה יְיָ חוֹנֵן דָּל"; וְנֶאֱמַר (תהלים קיב ה): "טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה, יְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט"; וְאוֹמֵר (שם מא ב): "אַשְׁרֵי מַשְׂכִּיל אֶל דָּל, בְּיוֹם רָעָה יְמַלְּטֵהוּ יְיָ" – וְכָל אֵלֶּה הֵם הִפּוּךְ הָאַכְזָרִי.

ד גַּם הוּא לֹא יִצְטַעֵר עַל צָרוֹת חֲבֵרָיו, כַּאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּדָוִד הַמֶּלֶךְ שֶׁאָמַר (שם לה יג): "וַאֲנִי בַּחֲלוֹתָם לְבוּשִׁי שָׂק, עִנֵּיתִי בַצּוֹם נַפְשִׁי, וּתְפִלָּתִי עַל חֵיקִי תָּשׁוּב". וּבְאִיּוֹב כְּתִיב (ל כה): "אִם לֹא בָכִיתִי לְקֹשֵׁה יוֹם, עָגְמָה נַפְשִׁי לָאֶבְיוֹן" – וְכָל זֶה רָחוֹק מִן הָאַכְזָרִי. וְאֵין הַמִּדָּה הַזֹּאת נִמְצֵאת אֶלָּא בַּאֲנָשִׁים אֲשֶׁר טִבְעָם כְּטֶבַע הָאֲרָיוֹת, שֶׁטּוֹרְפִים וְחוֹמְסִים. וּבְעֵת אֲשֶׁר תִּתְחַזֵּק הַנֶּפֶשׁ הַכַּעֲסָנִית עַל הָאָדָם, אָז בּוֹרַחַ מִדַּת הָרַחֲמָנוּת, וְהָאַכְזָרִיּוּת מִתְגַּבֶּרֶת לַהֲרֹס וְלִנְתֹּץ, כְּדִכְתִיב (משלי כז ד): "אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף" – אֵין חֵמָה כְּחֵמָה שֶׁל אַכְזָרִיּוּת. אֲבָל בְּמִדַּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ תִּמְצָא "בְּרֹגֶז – רַחֵם תִּזְכֹּר" (חבקוק ג ב); אֲבָל זֶה רָחוֹק מִן הָאָדָם לְרַחֵם בְּעֵת הַכַּעַס. וְעוֹד הַמִּדָּה הַזֹּאת בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם לְהַשִּׂיג נְקָמָה בְּאוֹיְבָיו, כְּדִכְתִיב (משלי ו לד): "וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם". פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיֵּשׁ נְקָמָה – אֵין חֶמְלָה אֶלָּא אַכְזָרִיּוּת. וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (ויקרא יט יח): לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר – אֲפִלּוּ לִטֹּר בַּלֵּב הֶזְהַרְנוּ, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת מַעֲשֶׂה בְּיָדַיִם לְהַכּוֹת חֲבֵרוֹ. הֲלוֹא אַף אִם נָפַל בְּלֹא פְּשִׁיעָתוֹ לֹא יִשְׂמַח, כְּדִכְתִיב (משלי כד יז): "בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל תִּשְׂמָח, וּבִכָּשְׁלוֹ אַל יָגֵל לִבֶּךָ". וְהַנּוֹקֵם וְהַנּוֹטֵר אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, וְאֵינוֹ מוֹחֵל לַחֲבֵרָיו הַפּוֹשְׁעִים עָלָיו, וְזֶה גּוֹרֵר הַמַּחְלֹקֶת וְהַשִּׂנְאָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַה טּוֹב וּמַה נָּעִים מִדַּת הַשָּׁלוֹם.

ה וּבְכֻלָּל הָאַכְזָרִיּוּת: הַגּוֹזֵל חֲבֵרוֹ מְאוּמָה מִשֶּׁלּוֹ, וּבָזֶה מְצַעֵר אוֹתוֹ. וְעֹנֶשׁ גָּדוֹל יֵשׁ לְגוֹזֵל עָנִי, וְחַיָּבִים עָלָיו מִיתָה, כְּדִכְתִיב (משלי כב כב): "אַל תִּגְזָל דָּל, כִּי דַל הוּא"; וּכְתִיב (שם פסוק כג): "כִּי יְיָ יָרִיב רִיבָם, וְקָבַע אֶת קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ". וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת חֲמוּרוֹת מִן הַגָּזֵל – עֹנֶשׁ הַגָּזֵל חָמוּר מְאוֹד, כְּדִכְתִיב בְּדוֹר הַמַּבּוּל (בראשית ו יג): "קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי, כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם". אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (סנהדרין קח א): קֶפֶּה מְלֵאָה עֲוֹנוֹת – אֵין מְקַטְרֵג בְּכֻלָּן כְּמוֹ הַגָּזֵל. וּמִי שֶׁמְּצַעֵר יָתוֹם וְאַלְמָנָה בְּגָזֵל, אוֹ בְּהַכְלָמָה וּבְכָל מִינֵי צַעַר – מִתְחַיֵּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם. וְכֵן הַדַּיָּנִים, שֶׁבְּיָדָם לְהַצִּילָם מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם וְאֵינָם דָּנִים דִּין יָתוֹם וְאַלְמָנָה – בְּנֵי מָוֶת הֵם, כְּדִכְתִיב (שמות כב כא): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן"; וּכְתִיב (שם פסוק כב): "אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ, כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי, שָׁמוֹעַ אֶשְׁמַע צַעֲקָתוֹ"; וּכְתִיב (שם פסוק כג): "וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב, וְהָיוּ נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתֹמִים". מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה: נְשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת – כְּנֶגֶד עִנּוּי אַלְמָנוֹת, בְּנֵיכֶם יְתוֹמִים – כְּנֶגֶד עִנּוּי יְתוֹמִים.

ו וְהַמְצַעֵר כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כה ז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ". וְזֶה "לֹא תוֹנוּ", רוֹצֶה לוֹמַר: בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים אָמוּר (בבא מציעא נח ב). אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא נט א): כָּל הַשָּׁעָרִים נִנְעָלִים, חוּץ מִשַּׁעֲרֵי אוֹנָאָה. לָכֵן יִזָּהֵר כָּל אָדָם שֶׁלֹּא יְצַעֵר אֶת חֲבֵרוֹ בְּשׁוּם דָּבָר, לֹא בְּמַעֲשֶׂה וְלֹא בִּדְבָרִים.

ז הַגּוֹזֵל עָנִי, כְּאִלּוּ נוֹטֵל נִשְׁמָתוֹ; וַאֲפִלּוּ אִם גָּזַל מְמֶנּוּ דָּבָר מוּעָט, כְּגוֹן פְּרוּטָה – מִתְחַיֵּב מִיתָה (בבא קמא קיט א). גַּם זֶה מִמִּדַּת אַכְזָרִיּוּת: הַמּוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, וּבָזֶה גּוֹרֵם צַעַר וּבֹשֶׁת. וְהַמּוֹצִיא שֵׁם רַע בְּפָגָם הַמִּשְׁפָּחָה – אֵין לוֹ כַּפָּרָה עוֹלָמִית.

ח "לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה" (שמות כב כד) – שֶׁלֹּא יְצַעֵר הַלּוֹוֶה, וְלֹא יַצְבֵּר הַמַּלְוֶה לְפָנָיו וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵין לוֹ בַּמֶּה לִפְרֹעַ, כִּי הוּא מַצִּיק לוֹ בָּזֶה (בבא מציעא עה ב). וְהֶזְהֲרָנוּ לְהָסִיר מִנַּפְשׁוֹתֵינוּ מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (שמות כב כא): "כָּל אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן"; וְנֶאֱמַר (ויקרא כה יז): וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ, וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ". גַּם לְהָשִׁיב לָעָנִי הָעֲבוֹט, דִּכְתִיב (שמות כב כה): "אִם חָבֹל תַּחְבֹּל שַׂלְמַת רֵעֶךָ, עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ"; וְנֶאֱמַר (שם פסוק כו): "וְהָיָה כִּי יִצְעַק אֵלַי, וְשָׁמַעְתִּי כִּי חַנּוּן אָנִי"; וְנֶאֱמַר (שם פסוק כ): "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ".

ט גַּם מִן הַבְּהֵמָה יַרְחִיק אַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (משלי יב י): "יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ" – שֶׁלֹּא לְהַטְרִיחַ יוֹתֵר מִדַּי, וְשֶׁלֹּא יַרְעִיב אוֹתָהּ. וְכֵן כְּתִיב (שמות כג ה): "כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ, וְחָדַלְתָּ מֵעָזֹב לוֹ, עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא מציעא לב ב): צַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים דְּאוֹרָיְתָא. וְאִם אַתָּה אִישׁ יָרְאוּי, וְאִימָתְךָ מֻטֶּלֶת עַל הַבְּרִיּוֹת, וּמָה שֶּׁתִּצְוֶּה עֲלֵיהֶם יְרֵאִים לְהָשִׁיב פָּנֶיךָ – הִזָּהֵר בְּךָ מְאוֹד שֶׁלֹּא לְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם הַמַּשָּׂא, וַאֲפִלּוּ לְהָחֵם צַפַּחַת הַמַּיִם, אוֹ לָצֵאת בִּשְׁלִיחוּת אֶל רְחוֹב הָעִיר לִקְנוֹת רַק כִּכַּר לֶחֶם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כה מו): "וּבְאַחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו, לֹא תִרְדֶּה בוֹ בְּפָרֶךְ". וּבָזֶה הֶזְהִירָנוּ שֶׁלֹּא יַעֲבֹד אָדָם בַּחֲבֵרוֹ עֲבוֹדָה קָשָׁה, וְלֹא יְצַוֶּה עָלָיו אֶלָּא דָּבָר שֶׁעוֹשֶׂה בִּרְצוֹנוֹ וּמַדְעָתוֹ. וְעַבְדּוֹ הַכְּנַעֲנִי – מֵתֶר לַעֲבֹד בּוֹ בְּפֶרֶךְ; אַף עַל פִּי כֵן מִדַּת חֲסִידוּת הִיא לְהָיוֹת רַחֲמָן, וְלֹא יַכְבִּיד עוֹל עָלָיו וְלֹא יְבַזֶּהוּ, לֹא בְּיָד וְלֹא בְּדְבָרִים: לַעֲבוֹדָה מְסָרוֹ הַכָּתוּב, וְלֹא לְבֹשֶׁת (נידה מז א). וִידַבֵּר עִמּוֹ בְּנַחַת אַף בְּשָׁעַת מְרִיבָה, וְיִשְׁמַע בְּטַעֲנוֹתָיו. וְכֵן אָמַר אִיּוֹב (לא יג-טו): "אִם אֶמְאַס מִשְׁפַּט עַבְדִּי וַאֲמָתִי, בְּרִבָם עִמָּדִי. וּמָה אֶעֱשֶׂה כִּי יָקוּם אֵל, וְכִי יִפְקֹד מָה אֲשִׁיבֶנּוּ? הֲלֹא בַבֶּטֶן עֹשֵׂנִי עָשָׂהוּ, וַיְכֻנֵנוּ בָּרֶחֶם אֶחָד".

י חֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ נוֹתְנִים לְעֶבֶד מִכָּל תַּבְשִׁיל וְתַבְשִׁיל שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים, וּמַקְדִּימִים מְזוֹן הַבְּהֵמוֹת וְהָעֲבָדִים לְסְעוּדַת עַצְמָן (ברכות מ א), שֶׁהֲרֵי הוּא אוֹמֵר (תהלים קכג ב): "הִנֵּה כְעֵינֵי עֲבָדִים אֶל יַד אֲדוֹנֵיהֶם, כְּעֵינֵי שִׁפְחָה אֶל יַד גְּבִרְתָּהּ, כֵּן עֵינֵינוּ אֶל יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַד שֶׁיְּחָנֵנוּ". וְהֶחָסִיד הַקָּדִים וְנָתַן לְעַבְדּוֹ מִכָּל תַּבְשִׁיל וְתַבְשִׁיל קֹדֶם שֶׁאָכַל הוּא, וּבְזֹכוּת זֶה הַקָּדִים אֱלִיָּהוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ (כתובות סא א).

יא הַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" – וְכָל שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת רָחוֹק מְאוֹד מִזֶּה. הָאַכְזָרִי אֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ, וְאֵין חִנּוֹ נָטוּי בְּעֵינֵי הָעוֹלָם.

יב וַאֲפִלּוּ בִּמְקוֹם תּוֹכָחָה הֶזְהִירָנוּ שֶׁלֹּא לְהוֹכִיחַ חֲבֵרוֹ בְּאַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (שם פסוק יז): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא".

יג פָּרוּשׁ: אֶל תּוֹכִיחֵהוּ בְּחָזְקָה וּבְאַכְזָרִיּוּת לְבַיְּשׁוֹ, וּתְקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. עַד עַתָּה סִפַּרְנוּ רַעַת הָאַכְזָרִיּוּת. אַךְ יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁצָּרִיךְ לִנְהֹג בְּאַכְזָרִיּוּת כְּנֶגֶד הָרְשָׁעִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר אִיּוֹב (כט יז): "וְאַשַּׁבְּרָה מְתַלְעוֹת עַוָּל, וּמִשִּׁנָּיו אַשְׁלִיךְ טָרֶף"; וּכְמוֹ שֶׁאָמְרָה הַתּוֹרָה לָהֳמִית הָרְשָׁעִים וּלְהַלְקוֹתָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (כתובות פו א): מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לַעֲשׂוֹת סֵכָּה, וְציצית לְטַלִּיתוֹ, וּמְזוּזָה לְפִתְחוֹ – מַכִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁתֵּצֵא נַפְשׁוֹ. וְכָל זֶה צָרִיךְ אַכְזָרִיּוּת, לְרַדֵּף הָרְשָׁעִים וּלְהַכְבִּיד עֲלֵיהֶם לְהַחֲזִירָם לַמּוּטָב.

יד וְצָרִיךְ לִהְיוֹת אַכְזָרִי בַּדִּין, שֶׁלֹּא יְרַחֵם עַל קְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו וְעַל הַדַּלִּים, אַךְ צָרִיךְ לִפְסֹק עֲלֵיהֶם הַדִּין. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ערובין כב א): בְּמִי אַתָּה מוֹצֵא דִּבְרֵי תוֹרָה? בְּמִי שֶׁמֵּשִׂים עַצְמוֹ אַכְזָרִי עַל בָּנָיו כְּעוֹרֵב. כְּמוֹ רַב אַדָּא בַּר מַתְנָא שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמְרָה לוֹ אִשְׁתּוֹ: יְלָדֶיךָ מָה אֶעֱשֶׂה לָהֶם? וְהֵשִׁיב לוֹ: אֵיכָא קוֹרְמֵי יָרָקוֹת בְּאַגְמָא.

טו כִּי זֶה דָּבָר בָּרוּר: הַמְרַחֵם עַל בָּנָיו יוֹתֵר מִדַּי, מִתּוֹךְ כָּךְ חוֹשֵׁב לְהַרְוִיחַ מָמוֹן, וְלֹא יָחוּשׁ אֵיךְ יָבוֹא לוֹ הַמָּמוֹן בְּאִסּוּר אוֹ בְּהֶתֵּר, כִּי הָאַהֲבָה מְקַלְקֶלֶת אֶת הַשּׁוּרָה. וְגַם מִתּוֹךְ הַטִּרְדָּה שֶׁהוּא טוֹרֵחַ יוֹם וָלַיְלָה לְהַמְצִיא מְזוֹנוֹתָם וְצָרְכָם בְּרֶוַח – מִתּוֹךְ כָּךְ הוּא בָּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה, כִּי יַעֲשֶׂה עֲסָקָיו עִקָּר. וּמִתּוֹךְ כָּךְ כָּל מַעֲשָׂיו מְבֻלְבָּלִים.

טז וְצָרִיךְ לִהְיוֹת אַכְזָרִי עַל הָרְשָׁעִים, שֶׁלֹּא לְרַחֵם עֲלֵיהֶם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (קהלת רבה ז לג): כָּל מִי שֶׁנַּעֲשָׂה רַחֲמָן בְּמָקוֹם אַכְזָרִי – סוֹף שֶׁנַּעֲשָׂה אַכְזָרִי בְּמָקוֹם רַחֲמָן. וְכֵן תִּמְצָא בְּשָׁאוּל הַמֶּלֶךְ, בִּשְׁבִיל שֶׁרִחֵם עַל אֲגַג, יָצָא מִמֶּנּוּ הָמָן שֶׁנַּעֲשָׂה מֵצַר לְיִשְׂרָאֵל (מגילה יג א). גַּם יִהְיֶה אַכְזָר עַל גּוּפוֹ, לְטָרֹחַ תָּמִיד לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְלֹא יְרַחֵם עַל גּוּפוֹ לְעַדֵּן אוֹתוֹ וְלֵילֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ, אַךְ יִתְאַכְזֵר עַל עַצְמוֹ לָכֹף אֶת יִצְרוֹ הָרַע, לִהְיוֹת חַיֵּי צַעַר וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּלְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, אַף אִם הַדָּבָר כָּבֵד עָלָיו מְאוֹד. וְלֹא יִהְיֶה אַכְזָרִי עַל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִדַּי לְקַלְקֵל גּוּפוֹ, אַךְ יִתְפֹּשׂ מִדָּה בֵּינוֹנִית.

יז וְאַתָּה, בֶּן אָדָם, עַיִן עַל עַצְמְךָ וְתִתְרַחֵק מִן הָאַכְזָרִיּוּת. אַךְ תְּרַחֵם עַל עֲנִיִּים וְאֶבְיוֹנִים, וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵּיתְךָ: "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ" (דברים יג יח) – כָּל הַמְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת, מְרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם (שבת קנא ב). לָכֵן אַל תְּסַלֵּק מֵעָלֶיךָ הָרַחֲמִים, אַךְ הִשָּׁמֵר מִמִּדַּת אַכְזָרִיּוּת; וְאָמַר שְׁלֹמֹה: "פֶּן תִּתֵּן

לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ, וּשְׁנוֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי״ (משלי ה ט). וְהִזָּהֵר מִן הַנְּקָמָה הַיּוֹצֵא מִן הָאַכְזְרִיּוּת. אַךְ אִם תִּרְצֶה לְהִנָּקֵם מֵאוֹיְבֶיךָ תּוֹסִיף מַעֲלוֹת טוֹבוֹת, וְתִלֵּךְ בְּדַרְכֵי יְשָׁרִים; וּבָזֶה תִּנָּקֵם מִשּׂוֹנַאֲךָ, כִּי הוּא מִצְטַעֵר עַל מְדָּתְךָ הַטּוֹבָה וְעַל שִׁמְךָ הַטּוֹב, וְיִתְאַבֵּל בְּשָׁמְעוֹ שִׁמְעֲךָ הַטּוֹב. אֲבָל אִם תַּעֲשֶׂה מַעֲשִׂים מְכֹעָרִים, אָז יִשְׂמַח שׂוֹנַאֲךָ עַל קָלוֹנְךָ וְחֶרְפָּתְךָ, וְהִנֵּה הוּא מִתְנַקֵּם בְּךָ.

יח וְאִם תִּרְצֶה לְרַחֵם עַל בָּנֶיךָ וְעַל קְרוֹבֶיךָ וּלְכַבְּדָם כָּבוֹד גָּדוֹל – תַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים. וְזֶה הַדָּבָר טוֹב לָהֶם מְאוֹד, שֶׁיִּתְכַּבְּדוּ בְּךָ וְלֹא יִשְׁאוּ עָלֶיךָ חֶרְפָּה. וְאֵין לְךָ בּוּשָׁה גְּדוֹלָה מִזֶּה מִמִּי שֶׁאֲבוֹתָיו וּקְרוֹבָיו רְשָׁעִים, כְּמוֹ שֶׁאָבִיו גַּנָּב וְגַזְלָן, אוֹ שְׁאָר מַעֲשִׂים מְפֻרְסָמִים הַמְגֻנִּים בְּעֵינֵי הָעוֹלָם, כָּל זַרְעוֹ מְגֻנֶּה אַחֲרָיו לְדוֹרֵי דּוֹרוֹת, שֶׁיֹּאמְרוּ: אִלּוּ הֵן זַרְעוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע! גַּם בְּעָוֹן אָבוֹת בָּנִים מֵתִים, כִּדְכְתִיב (שמות כ ה): ״פֹּקֵד עֲוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים, עַל שִׁלֵּשִׁים וְעַל רִבֵּעִים״. רְאֵה וְהָבֵן: הֵיאַךְ יוֹתֵר אַכְזָרִי מִמִּי שֶׁבָּנָיו מֵתִים בִּשְׁבִיל חֶטְאוֹ?! וְאֵין לְךָ מְרַחֵם עַל בָּנָיו יוֹתֵר מִן הַצַּדִּיק, כִּי זְכוּתוֹ עוֹמֶד לְאֶלֶף דּוֹר.

יט אַבְרָהָם עָקַד אֶת בְּנוֹ, וְנִשְׁבַּע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִזְכֹּר הַזְּכוּת הַהוּא לְבָנָיו לְדוֹרֵי דּוֹרוֹת. וּבְשָׁעָה שֶׁחָטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֵגֶל, עָמַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם בִּתְפִלָּה וְאָמַר (שמות לב יג): ״זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ״. וְכֵן שְׁלֹמֹה (דברי הימים ב ו מב): ״זָכְרָה לְחַסְדֵי דָוִיד עַבְדֶּךָ״ – וְנַעֲנוּ. וְכֵן אָנוּ מַזְכִּירִים בְּכָל יוֹם זְכוּת אָבוֹת.

כ לָכֵן תֵּדַע, שֶׁאֵין אַכְזָרִים כְּבַעֲלֵי עֲבֵרוֹת. כִּי בַּעֲוֹן שִׁנְאַת חִנָּם נֶחֱרַב בַּיִת שֵׁנִי (יומא ט ב). וְכָל פֻּרְעָנֻיּוֹת בָּאוֹת לָעוֹלָם בִּשְׁבִיל עֲבֵרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם (שבת לב ב): בַּעֲוֹן חַלָּה – אֵין בְּרָכָה בְּמִכְנָסָּ. בַּעֲוֹן בְּטוּל תְּרוּמָה וּמַעֲשְׂרוֹת – הַשָּׁמַיִם נֶעֱצָרִים. בַּעֲוֹן עִנּוּי הַדִּין, וְעִוּוּת הַדִּין, וְקִלְקוּל הַדִּין, וַעֲוֹן בְּטוּל תּוֹרָה – חֶרֶב וּבְזָה רַבָּה, וְדֶבֶר וּבְצֹרֶת בָּא לָעוֹלָם. וְכֵן הַרְבֵּה. וּבֶאֱמֶת אֵלּוּ הַגְּוֹרְמִים הַפָּרָעָנוּת הֵמָּה אַכְזָרִים עַל עַצְמָם וְעַל בְּנֵיהֶם וְעַל אַנְשֵׁי דּוֹרָם, וְהַצַּדִּיקִים הֵם רַחֲמָנִים עֲלֵיהֶם וְעַל בְּנֵיהֶם וְעַל דּוֹרָם. כִּדְאָמְרִינַן (ברכות יז ב), שֶׁכָּל הָעוֹלָם נִזּוֹן בִּזְכוּת רַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא.

כא גַּם זֶה תְּשׁוּבָה לָעֲנִיִּים הָאוֹמְרִים: בַּמֶּה נַעֲשֶׂה טוֹבָה? הֲלוֹא אֵין בְּיָדֵינוּ מְאוּמָה לִתֵּן צְדָקָה לָעֲנִיִּים. וְאִלּוּ דְּבָרִים שֶׁל הֶבֶל הֵם, כִּי יָכוֹל לִתֵּן צְדָקָה בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים וּבְקִיּוּם הַמִּצְוֹות, אֲשֶׁר יְזַהֵר בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּכָל יְכָלְתּוֹ, וּבִזְכוּת הַטּוֹבִים וְהַצַּדִּיקִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵיטִיב לָעוֹלָם וּמְפַרְנְסָם. הֵיאַךְ צְדָקָה גְּדוֹלָה מִזֹּאת?! גַּם הֶעָנִי יִתֵּן צְדָקָה מְעַט, וַאֲפִלּוּ הוּא מִתְפַּרְנֵס מִן הַצְּדָקָה; וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ כָּפוּל וּמְכֻפָּל, כִּי הַמְּעַט מִשָּׁלוֹ חָשׁוּב כְּמוֹ הַרְבֵּה שֶׁל הֶעָשִׁיר. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מנחות קי א): אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, וּבִלְבַד שֶׁיְּכַוֵּן לִבּוֹ לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם.

שער ט

א שַׁעַר הַתְּשִׁיעִי – שַׁעַר הַשִּׂמְחָה

ב הַשִּׂמְחָה. הַמִּדָּה הַזֹּאת בָּאָה לָאָדָם מֵחֲמַת רֹב שַׁלְוָה בְּלִבּוֹ בְּלִי פֶּגַע רַע. וְאָדָם הַמַּשִּׂיג תַּאֲוָתוֹ, וְלֹא יֵאָרַע לוֹ דָּבָר הַמַּעֲצִיב אוֹתוֹ – בָּזֶה יִהְיֶה לוֹ שִׂמְחָה תָּדִיר. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ שִׂמְחָה תָּדִיר – יָאִירוּ פָּנָיו, וְזִיווֹ מַבְהִיק, וּגוּפוֹ בָּרִיא, וְאֵין זִקְנָה מְמַהֶרֶת לָבוֹא עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז כב): ״לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִב גֵּהָה״. וּמִן הַשִּׂמְחָה יָבוֹא שְׂחוֹק לָאָדָם. וְאֵין רָאוּי לְאִישׁ מַשְׂכִּיל לְהַרְבּוֹת בִּשְׂחוֹק, כִּי עִם הַשְּׂחוֹק מִשְׁתַּתֵּף דֵּעָה קַלָּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז ו): ״כִּי כְקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר – כֵּן שְׂחוֹק הַכְּסִיל״. וּכְבָר נֶאֱמַר מֵאוֹתוֹת הַשּׂוֹטֶה שֶׁשּׂוֹחֵק בְּמָקוֹם שֶׁאֵין רָאוּי בּוֹ הַשְּׂחוֹק. וְאֵין רָאוּי לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מוּסָר לְהִתְנַהֵג בִּשְׂחוֹק בְּמוֹשָׁבוֹת וּבְמַעֲמָדוֹת, מִפְּנֵי שֶׁאָמְרוּ: מִי שֶׁרַב שְׂחוֹקוֹ – מִתְמַעֵט מוֹרָאוֹ, כִּי בִּשְׁעַת הַשְּׂחוֹק אֵין יָכוֹל לְכַוֵּן אַחַר שׁוּם יִרְאַת הַשֵּׁם אֱלֹהִים. וְכָל שֶׁכֵּן אִם יִשְׂחַק בְּטִיּוּלִים אוֹ בְּקִבּוּיוֹת, שֶׁאֵין יִרְאַת אֱלֹהִים עָלָיו. לָכֵן יִיסַּר אָדָם אֶת עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִשְׂחַק, וְשֶׁלֹּא יִקְנֶה לוֹ רַב אוֹ חָבֵר מְשַׂחֵק, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו טו יז): ״לֹא יָשַׁבְתִּי בְסוֹד מְשַׂחֲקִים וָאֶעְלֹז״; וּכְתִיב (משלי יד כג): ״בְּכָל עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר״.

ג הַרְבֵּה רָעוֹת יֵשׁ בַּשִּׂמְחָה וּבַשְּׂחוֹק. כְּמוֹ הַשָּׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרוֹ, בְּעֵת שֶׁמַּגִּיעַ לוֹ פֶּגַע רַע מִפִּגְעֵי הָעוֹלָם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כד יז): ״בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל תִּשְׂמָח״. וְעוֹד יֵשׁ שִׂמְחָה רָעָה מִזֹּאת, כְּמוֹ הַשָּׂמֵחַ כְּשֶׁחֲבֵרוֹ נִכְשָׁל בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אוֹ שָׂמֵחַ בְּמִעוּט יְדִיעָתוֹ. צָרִיךְ שֶׁתְּבִין: עֶבֶד הַמְּשָׁרֵת לַמֶּלֶךְ בֶּאֱמוּנָה, שֶׁיֵּשׁ לוֹ לְהִצְטַעֵר בִּרְאוֹתוֹ אֲנָשִׁים הַמּוֹרְדִים בַּאֲדוֹנוֹ וְהַמְּחָרְפִים אוֹתוֹ, וּמְחַיֵּב לְהוֹכִיחָם עַל פְּנֵיהֶם וּלְהוֹדִיעַ נַבְלוּתָם. אֲבָל בִּהְיוֹת הָעֶבֶד שָׂמֵחַ בִּרְאוֹתוֹ קִלְקוּל אֲדוֹנָיו וְחֶרְפָּתוֹ – אֵין זֶה עֶבֶד נֶאֱמָן, רַק חָבֵר לְאִישׁ מַשְׁחִית, וַעֲוֹנוֹ יִשָּׂא. וְהִנֵּה הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים קמז יא): ״רוֹצֶה יְיָ אֶת יְרֵאָיו״, וּמִי שֶׁשָּׂמֵחַ בְּמִכְשׁוֹל חֲבֵרוֹ – אֵין רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן הִתְפַּלֵּל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה (ברכות כח ב): אַל יִכָּשְׁלוּ חֲבֵרַי בִּדְבַר הֲלָכָה וְאֶשְׂמַח בָּהֶם, וְלֹא אֶכָּשֵׁל וְיִשְׂמְחוּ בִי. וְעַל כֵּן הִתְפַּלֵּל רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה עַל זֶה, כִּי רָאָה שֶׁזֶּה דָּבָר מָצוּי שֶׁאֶחָד שָׂמֵחַ בְּטָעוּת חֲבֵרוֹ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הוּא נוֹצֵחַ אֶת חֲבֵרוֹ וְיִהְיֶה לוֹ שֵׁם. וְאַף כַּמָּה בְּנֵי אָדָם חֲשׁוּבִים אֵינָם נִזְהָרִים בָּזֶה. לָכֵן כָּל אִישׁ אֲשֶׁר רְצוֹנוֹ רְצוֹן הָאֱלֹהִים – יִצְטַעֵר עַל שֶׁאֵין נַעֲשָׂה רְצוֹן הַשֵּׁם. וַאֲפִלּוּ עַל שׁוֹנְאוֹ

יִתְפַּלֵּל אָדָם שֶׁיַּעֲבֹד לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְיֵכוֹן בִּתְפִלָּתוֹ בְּבִרְכַת "אַתָּה חוֹנֵן" וּבְבִרְכַת "הַשִּׁיבֵנוּ" וּבִבְרָכַת "סְלַח לָנוּ" עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, אוֹהֲבָיו וְשׂוֹנְאָיו, וְכֵן בְּכָל הַבְּרָכוֹת. כִּי אֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁיִּתְפַּלֵּל "רוֹפֵא חוֹלֵי" וּשְׂאָר הַבְּרָכוֹת, וְהוּא לֹא חָפֵץ שֶׁחֲבֵרוֹ יִתְרַפֵּא אוֹ יִתְחַכֵּם?!

ד וַעֲבוּר שֶׁזֶּה הַיֵּצֶר הוּא רָגִיל מְאוֹד בְּלִבְבוֹת בְּנֵי אָדָם, וְאֵין מַרְגִּישׁ בָּעִנְיָן הַזֶּה, לָכֵן נִכְתַּב לְהַזְהִיר יִרְאֵי הַשֵּׁם לְהָכִין לִבָּם לֵאלֹהִים בְּכַוָּנָה שְׁלֵמָה אֲמִתִּית, לִשְׁפֹּךְ נַפְשָׁם נֹכַח פְּנֵי הַשֵּׁם עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, אוֹהֲבָיו וְשׂוֹנְאָיו. וּבָזֶה יְקַיֵּם "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט יח). "וּטָהֳרָ יָדַיִם – יֹסִיף אֹמֶץ" (איוב יז ט).

ה יֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה וּשְׂחוֹק רַע מְאוֹד, כְּגוֹן מִי שֶׁמְּשַׂחֵק בְּמִי שֶׁזְּהִיר בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהַמְקֻיָּם מִצְוֹתָיו. וְיֵשׁ בָּזֶה אַרְבַּע רָעוֹת:

ו הָאֶחָד שֶׁהוּא מַחְשִׁיךְ נַפְשׁוֹ מֵאוֹר הַמִּצְוֹת; כְּשֶׁהוּא מוֹאֵס וּמְשַׂחֵק בִּמְקֻיְּמֵי הַמִּצְוֹת – אָז יִתְגַּנּוּ הַמִּצְוֹת בְּעֵינָיו.

ז הַשֵּׁנִי: כִּי אוּלַי מִתּוֹךְ הַשְּׂחוֹק יִמָּנַע הַצַּדִּיק מִצְּדָקוֹתָיו, כִּי לֹא יוּכַל לִסְבֹּל הַשְּׂחוֹק.

ח הַשְּׁלִישִׁי: כִּי אֲנָשִׁים רַבִּים אֲשֶׁר לֹא נִסּוּ לְלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – לֹא יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה מִפְּנֵי הַשְּׂחוֹק, וְיִלְכּוּ בַּחֹשֶׁךְ כָּל יְמֵיהֶם. וְנִמְצָא שֶׁזֶּה הַמְשַׂחֵק לֹא דַּי שֶׁמּוֹנֵעַ מֵחֲבֵרוֹ רַב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, אֶלָּא שֶׁמּוֹרִיד אוֹתוֹ לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית. וְהִנֵּה הַמְשַׂחֵק הַזֶּה בִּכְלַל עֹנֶשׁ "הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים".

ט הָרְבִיעִי שֶׁהוּמָה לִלְסְטִים שֶׁעוֹמֵד עַל פָּרְשַׁת דְּרָכִים, וְקוֹצֵץ רַגְלֵי הַמְּבִיאִים דּוֹרוֹן לַמֶּלֶךְ: הֲלוֹא זֶה שׂוֹנְאוֹ וְאוֹיְבוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ, וְרָעָתוֹ רַבָּה מְאוֹד.

י יֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה מָרָה כַּלַּעֲנָה: כְּגוֹן רוֹדְפֵי נְאוּף וְגָזֵל וּשְׁאָר עֲבֵרוֹת, וּשְׂמֵחִים בְּהַשִּׂיגָם הַתַּאֲוֹת הָרָעוֹת. וְעַל אֵלּוּ אָמַר (משלי ב יד): "הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע, יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע". וְעָנְשָׁם גָּדוֹל עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית.

יא וְיֵשׁ עוֹד שִׂמְחָה מְעֹרָבֶבֶת, הַמַּעֲלָה עָשָׁן לְכָל הַמִּצְוֹת, וְהַמְּשַׁכַּחַת יִרְאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִלִּבּוֹת בְּנֵי אָדָם: כְּגוֹן אֵלּוּ הַמִּשְׁתַּכְּרִים וּשְׂמֵחִים בְּבֵית הַמִּשְׁתֶּה, וְאַחֲרֵי הַשִּׂמְחָה הַזֹּאת – תּוּגָה, כִּי הַרְבֵּה קִלְקוּלִים בָּאִים מִתּוֹךְ הַמִּשְׁתֶּה. וּמִי בַּחָכְמָה חָכָם כִּשְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד, אֲשֶׁר אָמַר (משלי כג כט-ל): "לְמִי אוֹי, לְמִי אֲבוֹי, לְמִי מְדָנִים, לְמִי שִׂיחַ, לְמִי פְּצָעִים חִנָּם, לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם? לַמְאַחֲרִים עַל הַיָּיִן, לַבָּאִים לַחְקֹר מִמְסָךְ". גַּם הַנָּבִיא אָמַר (ישעיהו ה יא): "הוֹי מַשְׁכִּימֵי בַבֹּקֶר – שֵׁכָר יִרְדֹּפוּ, מְאַחֲרֵי בַּנֶּשֶׁף – יַיִן יַדְלִיקֵם"; וְאָמַר (שם פסוק יב): "וְהָיָה כִנּוֹר וָנֵבֶל תֹּף וְחָלִיל וָיַיִן מִשְׁתֵּיהֶם, וְאֶת פֹּעַל יְיָ לֹא יַבִּיטוּ, וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יג): "לָכֵן גָּלָה עַמִּי מִבְּלִי דָעַת, וּכְבוֹדוֹ מְתֵי רָעָב, וַהֲמוֹנוֹ צָחֵה צָמָא"; וְאוֹמֵר (שם פסוק יד): "לָכֵן הִרְחִיבָה שְׁאוֹל נַפְשָׁהּ, וּפָעֲרָה פִיהָ לִבְלִי חֹק, וְיָרַד הֲדָרָהּ וַהֲמוֹנָהּ וּשְׁאוֹנָהּ וְעָלַז בָּהּ"; וְנֶאֱמַר (שם כח ז): "וְגַם אֵלֶּה בַּיַּיִן שָׁגוּ וּבַשֵּׁכָר תָּעוּ, כֹּהֵן וְנָבִיא שָׁגוּ בַשֵּׁכָר, נִבְלְעוּ מִן הַיַּיִן, תָּעוּ מִן הַשֵּׁכָר, שָׁגוּ בָּרֹאֶה, פָּקוּ פְּלִילְיָה". רְאֵה מָה קִלְקוּל בָּא מִן הַיַּיִן! וּכְתִיב (משלי כ א): "לֵץ הַיַּיִן, הֹמֶה שֵׁכָר, וְכָל שֹׁגֶה בוֹ לֹא יֶחְכָּם". רְאֵה מָה קִלְקוּלִים בָּאִים מִן הַשִּׁכְרוּת, כִּדְכְתִיב (בראשית ט כא): וַיִּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר, וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה..." – וְעַל זֶה בָּאוּ כְּנַעֲנִים לָעוֹלָם.

יב הִנֵּה הַיַּיִן גּוֹרֵם לִהְיוֹת מִתְלוֹצֵץ, וְלִהְיוֹת הוֹמֶה וּבַעַל דְּבָרִים, וְכָל שֹׁגֶה בּוֹ לֹא יַרְבֶּה חָכְמָה. וְכָתַב רַבֵּינוּ מֹשֶׁה הַמְּיֻמוֹנִי: הַקִּבּוּץ עַל הַשְּׁתִיָּה הַמְּשַׁכֶּרֶת – רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה אֶצְלְךָ יוֹתֵר חֶרְפָּה מֵהִתְקַבֵּץ אֲנָשִׁים עֲרוּמִים מְגֻלֵּי הָעֶרְוָה. וְהַשִּׁכְרוּת הוּא מְמַעֲשֵׂה הָרָעָה, כִּי הוּא מַפְסִיד הַשֵּׂכֶל אֲשֶׁר נָפַח הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאַפָּיו. אָמְנָם שְׁתִיַּת הַיַּיִן טוֹב מְאוֹד בִּזְמַן שֶׁתִּשְׁתֶּה עַל מִנְהַג הַמַּשְׂכִּילִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (משלי לא ו-ז): "תְּנוּ שֵׁכָר לְאוֹבֵד, וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ. יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ, וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר עוֹד". וְעוֹד נֶאֱמַר עַל הַיַּיִן (שופטים ט יג): "הַמְשַׂמֵּחַ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים"; וּכְתִיב (תהלים קד טו): "וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ". גַּם אָמַר הַכָּתוּב (שיר השירים א ב): "כִּי טוֹבִים דֹּדֶיךָ מִיָּיִן"; וְנֶאֱמַר (שם ז י): "וְחִכֵּךְ כְּיֵין הַטּוֹב".

יג מִכָּל אֵלֶּה נֵדַע שֶׁבַח הַיַּיִן, כְּשֶׁהוּא כְּמִשְׁפַּט הַחֲכָמִים וְהַשּׁוֹתִים כְּשִׁעוּר, שֶׁיִּגְבַּר הַשֵּׂכֶל עַל הַיַּיִן וְלֹא יִגְבַּר הַיַּיִן עַל הַשֵּׂכֶל; וְהַשּׁוֹתִים בַּזְּמַן הַקָּבוּעַ עִם אוֹהֲבִים וְרֵעִים וְעִם חֲסִידִים וְצַדִּיקִים, וְלֹא עִם עַרְטִלָּאִים וְרֵיקִים. כִּי הַיַּיִן יוֹסִיף חָכְמַת עֲמֻקִּים, וְעֵץ הַחַיִּים לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ. וְעוֹד: הַיַּיִן יוֹסִיף חָכְמַת הַמַּשְׂכִּיל, וְיַכְפִּיל שְׂטוּת הָאֱוִיל; וְיַחֲדִּישׁ אַהֲבַת אוֹהֵב, וְיעוֹרֵר אֵיבַת הָאוֹיֵב; וְיִפְתַּח יַד הַנָּדִיב, וְיַחֲזֵק לֵב הַכְּיָלִי.

יד וְזֹאת מִדַּת שׁוֹתֵי יַיִן: יָשִׂים הַיַּיִן רְפוּאָה לְדַאֲגָתוֹ, וְיִתְחַזֵּק בַּתּוֹרָה לִלְמָדָהּ בְּשִׂמְחָה; כִּי כָּל זְמַן שֶׁאָדָם שָׁרוּי בְּצַעַר לֹא יוּכַל לִלְמֹד. וְגַם בֵּית דִּין הַמְצַטָּעֲרִים לֹא יוּכְלוּ לְבָרֵר הַדִּין בֵּין כָּשֵׁר לִטְרֵפָה, בֵּין הֶתֵּר לְאִסּוּר. גַּם הַצַּעַר מְבַטֵּל כַּוָּנַת הַלֵּב בַּתְּפִלָּה.

טו גַּם כְּשֶׁאָדָם שָׁרוּי בְּצַעַר, מִי שֶׁמְּדַבֵּר אֵלָיו אוֹ מִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ חֶסֶד – אֵין לוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת בַּקָּשָׁתוֹ, וּכְתִיב (ישעיהו מט ח): "בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ".

טז לָכֵן עַל דֶּרֶךְ זֶה יְכַוֵּן הַמַּשְׂכִּיל לִשְׁתּוֹת יַיִן, וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יַרְבֶּה בַּשְּׁתִיָּה שֶׁיִּצְטָרֵךְ לְבַטֵּל מִלַּאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו. וְעַל הַכֹּל יִשְׁתַּמֵּר מִלִּשְׁתּוֹת כָּל כָּךְ עַד שֶׁיִּבָּטֵל מִתּוֹרָתוֹ וּמִתְּפִלָּתוֹ, אוֹ עַד שֶׁיַּרְבֶּה שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ. וְלֹא יִשְׁתֶּה עַד שֶׁיִּגְעֶלֶה סוֹדוֹתָיו, אוֹ סוֹדוֹת שֶׁל אֲחֵרִים. וְאִם תִּשְׁתֶּה בַּמְּדָה הַזֹּאת, לֹא יִהְיֶה לְךָ הַיַּיִן לְזָרָה.

יז גַּם בַּמּוֹעֲדִים וּבָרַגָלִים, אֲשֶׁר כְּתִיב בָּהֶן (דברים יב יח): "וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ" – לֹא יִמְשֹׁךְ עַצְמוֹ בַּיַּיִן יוֹתֵר מִן הָרָאוּי, כַּנֶּאֱמָר (שם כח מז): "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב" – הָא לָמַדְתָּ שֶׁלֹּא נִצְטַוִּינוּ עַל שִׂמְחָה שֶׁיִּשְׂכַּח בָּהּ יוֹצֵר הַכֹּל. וְאִי אֶפְשָׁר לַעֲבֹד הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ לֹא מִתּוֹךְ קַלּוּת רֹאשׁ, וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂחוֹק, וְלֹא מִתּוֹךְ שִׂכְרוּת.

יח בְּמִדַּת הַשִּׂמְחָה תְּלוּיָה מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁיְּצַדִּיק כָּל מְאֹרְעוֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח ה): "וְיָדַעְתָּ עִם לְבָבֶךָ, כִּי כַּאֲשֶׁר יְיַסֵּר אִישׁ אֶת בְּנוֹ, יְיָ אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ".

יט וְאִם אַחַר שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה לֹא יְהֵא עִנְיָנוֹ בְּטוֹבָה כְּמוֹ בַּתְּחִלָּה – מִצְוָה שֶׁיַּחְשֹׁב בְּלִבּוֹ כִּי לְטוֹבָתוֹ נֶהְפַּךְ עִנְיָנוֹ לָרַע. כִּי קֹדֶם שֶׁעָשָׂה אָדָם תְּשׁוּבָה הָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׂלֵּם לוֹ שְׂכַר הַמִּצְוֹות שֶׁעָשָׂה כְּדֵי לְטָרְדוֹ מֵעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ". וּכְדֶרֶךְ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה לְשׂוֹנְאָיו – כֵּן מְשַׁלֵּם לְאוֹהֲבָיו עֹנֶשׁ הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשׂוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ זַכָּאִין וּנְקִיִּים לָעוֹלָם הַבָּא. וְכָל זֶה תָּלוּי בְּמִדַּת הַשִּׂמְחָה, שֶׁהוּא שָׁמֵחַ בְּחֶלְקוֹ שֶׁחָלַק לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

כ אַף הַדֶּרֶךְ שֶׁיִּשְׂמַח הָאָדָם בְּחֶלְקוֹ, שֶׁיְּקַבֵּל בְּשִׂמְחָה הָרַע כְּמוֹ הַטּוֹב, הַדֶּרֶךְ הַזֶּה מִתְחַלֵּק לְכַמָּה דְּרָכִים:

כא הָאֶחָד – צָרִיךְ בִּטָּחוֹן גָּדוֹל בֵּאלֹהִים.

כב הַשֵּׁנִי – הָאֱמוּנָה.

כג הַשְּׁלִישִׁי – הַשֵּׂכֶל.

כד הָרְבִיעִי – הַהִסְתַּפְּקוּת.

כה אָמַר הֶחָכָם: כָּל אָדָם צָרִיךְ גָּדֵר וְסָמָךְ, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים. וּמַהוּ הַגָּדֵר? זֶהוּ הַבִּטָּחוֹן, שֶׁבּוֹטֵחַ תָּמִיד בֵּאלֹהִים יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נה כג): "הַשְׁלֵךְ עַל יְיָ יְהָבְךָ, וְהוּא יְכַלְכְּלֶךָּ".

כו וּמַהוּ גָּדֵר הַבִּטָּחוֹן, וְאֵיזֶה דָּבָר מֵבִיא שֶׁיִּבְטַח הָאָדָם בֵּאלֹהִים? זֶה הָאֱמוּנָה; – מִתּוֹךְ שֶׁמַּאֲמִין בַּבּוֹרֵא, שֶׁכָּל הַצָּלָחָתוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, הַכֹּל הוּא מִמֶּנּוּ וְאֵין אַחֵר זוּלָתוֹ, נוֹתֵן לִבּוֹ לְאָהֳבוֹ אוֹתוֹ בְּכָל לְבָבוֹ.

כז וּמַהוּ גָּדֵר הָאֱמוּנָה, וְאֵיזֶה דָּבָר מֵבִיא אָדָם לִידֵי אֱמוּנָה שְׁלֵמָה? הוּא שֶׁלֹּא יִתְנוֹעֵעַ מִדָּבָר רַע, שֶׁיְּקַבֵּל כָּל הַבָּא עָלָיו בְּשִׂמְחָה. וְזֶה דּוֹמֶה לְעֶבֶד שֶׁמַּפִּיר אֲדוֹנָיו שֶׁהוּא נָדִיב וְרַחֲמָן, וּמְשַׁלֵּם לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ וּשְׁלִיחוּתוֹ שָׂכָר גָּדוֹל; וּבְעֵת שֶׁיְּכַבִּיד עַל מִשְׁרָתָיו עֲבוֹדָה קָשָׁה הוּא מֵטִיב לָהֶם טוֹבוֹת גְּדוֹלוֹת, מְגַדְּלָם וּמְנַשְּׂא אוֹתָם, וְיִהְיוּ אַנְשֵׁי עֲצָתוֹ וְאוֹכְלִים עַל שֻׁלְחָנוֹ, וּמַרְכִּיבָם בְּמֶרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר לוֹ, וּמַפְקִידָם עַל אַרְצוֹ. אֵין סָפֵק שֶׁזֶּה הָעֶבֶד הַיּוֹדֵעַ וּמַכִּיר זֹאת בַּאֲדוֹנָיו, שֶׁעֲזוֹב כָּל מָה שֶׁבָּעוֹלָם וְיַעֲשֶׂה רְצוֹן אֲדוֹנָיו בְּשִׂמְחָה, וְאַף אִם הָעֲבוֹדָה קָשָׁה עָלָיו מְאוֹד, בְּזָכְרוֹ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר תַּגִּיעַ אֵלָיו בְּגָלַל הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת. אֲבָל הָעֶבֶד הָרוֹאֶה שֶׁאֲדוֹנָיו מְקַפֵּחַ שְׂכַר עֲבָדָיו, וְיוֹדֵעַ בְּלִבּוֹ שֶׁאֲדוֹנָיו כִּילַי, וְטָרְחוֹ יוֹתֵר גָּדוֹל מִשְּׂכָרוֹ – אֵין זֶה הָעֶבֶד טוֹרֵחַ לַאֲדוֹנָיו כִּי אִם בְּעַצְבוֹן.

כח כֵּן הוּא הָעִנְיָן הַזֶּה: הַמַּאֲמִין אֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּיוֹצְרוֹ, שֶׁהוּא מֵטִיב וּמֵרַחֵם יוֹתֵר מִכָּל מְרַחֵם, וְשֶׁהוּא דַּיָּן אֱמֶת, וְכָל מָה שֶׁעוֹשֶׂה לוֹ הַכֹּל הוּא לְטוֹבָתוֹ, וְלִתֵּן לוֹ שָׂכָר גָּדוֹל עַל כָּל מָה שֶׁסּוֹבֵל לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל, וְעַל כָּל הָעֲבוֹדָה וְהַשֵּׁרוּת שֶׁיַּעֲשֶׂה לְשֵׁם שָׁמַיִם יַשִּׂיג לוֹ נְעִימוּת גְּדוֹלָה בָּעוֹלָם הַנֶּעֱים. כְּעִנְיָן שֶׁמָּצִינוּ בִּנְבוּכַדְנֶצַּר: עֲבוּר שֶׁפָּסַע אַרְבַּע פְּסִיעוֹת לִכְבוֹד הָאֵל יִתְבָּרַךְ – זָכָה לְגֻדְלָה גְּדוֹלָה (סנהדרין צו א); וּכְעִנְיָן שֶׁמָּצִינוּ בְּעֵשָׂו: עֲבוּר שֶׁנִּזְהַר בִּכְבוֹד אָבִיו – זָכָה לְגֻדְלָה בָּעוֹלָם הַזֶּה, הוּא וְזַרְעוֹ אַחֲרָיו; וְכֵן רַבִּים. אֵין סָפֵק בִּהְיוֹת אָדָם מַאֲמִין בְּכָל זֶה בְּלֵב שָׁלֵם – וַדַּאי יִשְׂמַח בְּכָל דִּינֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי מִי לֹא יִשְׂמַח כְּשֶׁנּוֹטְלִים מִמֶּנּוּ פְּרוּטוֹת נְחֹשֶׁת, וְנוֹתְנִים לוֹ תְּמוּרָתָן כֶּסֶף זָהָב?

כט מִי שֶׁמַּאֲמִין בֵּאלֹהִים בְּלֵב שָׁלֵם, וּבוֹטֵחַ בּוֹ בְּבִטָּחוֹן חָזָק – יָבִיא אוֹתוֹ הַבִּטָּחוֹן שֶׁלֹּא יִפְחַד מֵעוֹלָם מִדָּבָר רַע, וְלֹא יַעֲבֹד לְאָדָם זוּלָתוֹ לְהִתְרַצּוֹת אֵלָיו, וְלֹא יְקַוֶּה לְאִישׁ, וְלֹא יִסְפֹּק עִמָּהֶם בְּדָבָר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ; וְלֹא יַפְחִידוּהוּ עִנְיָנֵיהֶם, וְלֹא יֵחַת מִמַּחְלָקְתָּם. וְאִם יוֹכִיחַ אוֹתָם – לֹא יִזָּהֵר בְּכִבּוּדָם, וְאִם יַכְלִימוּהוּ – לֹא יֵבוֹשׁ מֵהֶם, וְלֹא יִיפֶּה לָהֶם הַשֶּׁקֶר, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (ישעיהו נ ז): "וַאדֹנָי אֱלֹהִים יַעֲזָר לִי, עַל כֵּן לֹא נִכְלָמְתִּי, עַל כֵּן שַׂמְתִּי פָנַי כַּחַלָּמִישׁ, וְאֵדַע כִּי לֹא אֵבוֹשׁ".

ל הַבּוֹטֵחַ בֵּאלֹהִים – יְבִיאֵנוּ הַבִּטָּחוֹן לְפַנּוֹת לִבּוֹ מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, לְיַחֵד עַצְמוֹ לְעִנְיְנֵי הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה. וְצָרִיךְ אָדָם לַחֲקֹר הַדֵּעוֹת הַמַּחֲזִיקוֹת אֶת לִבּוֹ, לִהְיוֹת בְּבִטָּחוֹן שָׁלֵם בֵּאלֹהִים:

לא מַחְשָׁבָה רִאשׁוֹנָה – שֶׁיֵּדַע בִּידִיעָה בְּרוּרָה כִּי הָאֱלֹהִים מְרַחֵם עַל הָאָדָם יוֹתֵר מִכָּל מְרַחֵם, וְהוּא מַשְׁגִּיחַ עָלָיו בַּפֹּתֶר וּבַגָּלוּי. וּבְעֵת שֶׁהוּא אֵינוֹ שׁוֹמֵר עַצְמוֹ כָּרָאוּי – הָאֱלֹהִים מְרַחֵם עָלָיו וְשׁוֹמֵר אוֹתוֹ מִן הַפְּגָעִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטז ז): "שֹׁמֵר פְּתָאִים יְיָ".

לב הַמַּחֲשָׁבָה הַשְּׁנִיָּה – אֲשֶׁר כָּל הַטּוֹבוֹת הַמַּגִּיעוֹת אֵלָיו מֵאָבִיו וּמֵאִמּוֹ, וְאָחָיו וּקְרוֹבָיו וְרֵעָיו – הַכֹּל מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הוּא; וְאֵלּוּ הֵם שְׁלוּחֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

לג הַשְּׁלִישִׁית – שֶׁיֵּדַע שֶׁכָּל הַטּוֹבוֹת הֵם מֵחַסְדֵי הָאֱלֹהִים, לֹא שֶׁהוּא רָאוּי לְכָךְ. וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵטִיב לוֹ מִפְּנֵי שֶׁהוּא צָרִיךְ לוֹ, אַךְ נְדָבָה וָחֶסֶד.

לד הָרְבִיעִית – שֶׁיֵּדַע אֲשֶׁר לְכָל עִנְיָנָיו יֵשׁ גְּבוּל וָקֶץ, וְאֵין שׁוּם אָדָם יָכוֹל לְהוֹסִיף וְלִגְרֹעַ עַל מָה שֶׁגָּזַר הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה. וּמָה שֶּׁגָּזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיֶה לוֹ מְעַט – אֵין אָדָם יָכוֹל לְהַרְבּוֹת, אוֹ לְמַעֵט הָרְבּוּי. וּמָה שֶּׁגָּזַר לְאַחֵר – אֵין שׁוּם אָדָם יָכוֹל לְהַקְדִּים, וְלֹא לְאַחֵר מָה שֶּׁגָּזַר לְהַקְדִּים. אַךְ הַכֹּל הוּא בִּגְזֵרַת הָעֶלְיוֹן וּבִרְצוֹנוֹ.

לה הַחֲמִישִׁית – שֶׁיֵּדַע שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ רוֹאֶה אֶת לִבּוֹ, אִם בְּטָחוֹנוֹ בּוֹ בְּטָחוֹן שָׁלֵם בְּלֹא מִרְמָה. כִּי עֶבֶד הַמִּשְׁתַּדֵּל לְאָדָם בָּשָׂר וָדָם – יָכוֹל הָעֶבֶד לִגְנֹב לֵב אֲדוֹנוֹ, שֶׁיִּהְיֶה הָאָדוֹן סוֹבֵר שֶׁהָעֶבֶד אוֹהֲבוֹ בְּכָל לֵב אַף עַל פִּי שֶׁהוּא שׂוֹנְאוֹ, וְהָאָדוֹן יַעֲשֶׂה לוֹ טוֹבָה בְּחִזְקַת שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ. וְכָל זֶה לֹא יִתָּכֵן בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי הוּא יוֹדֵעַ יֵצֶר הַלֵּב וְהַמַּחֲשָׁבָה שָׁבּוֹ, וְהוּא יוֹדֵעַ עֶלְיוֹנוֹת וְתַחְתּוֹנוֹת, אֱמוּנָתוֹ וּכְפִירָתוֹ. לָכֵן אֵין לִילֵךְ לְפָנָיו בְּרַמָּאוּת.

לו הַשִּׁשִּׁית – שֶׁיִּזָּקֵק אֶל לִבּוֹ לְקַיֵּם מַה שֶּׁצִּוָּהוּ, וּלְהִמָּנַע מִכָּל מָה שֶׁהִזְהִירוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת, כַּאֲשֶׁר הוּא חָפֵץ שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה יַעֲשֶׂה לוֹ הַדָּבָר שֶׁהוּא בּוֹטֵחַ בּוֹ. כְּדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנְךָ, כְּדֵי שֶׁיַּבְטֵל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ. אֲבָל מִי שֶׁבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם יִתְעַלֶּה וְאֵינוֹ מְקַיֵּם מָה שֶּׁצִּוָּהוּ, כַּמָּה הוּא שׁוֹטֶה וּכְסִיל! וְעַל זֶה נֶאֱמַר (איוב כז ח-ט): "מַה תִּקְוַת חָנֵף כִּי יִבְצָע, כִּי יִשֶּׁל אֱלוֹהַּ נַפְשׁוֹ. הֲצַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע אֵל, כִּי תָבוֹא עָלָיו צָרָה?" וְאוֹמֵר (ירמיהו ז ט-י): "הֲגָנֹב רָצֹחַ וְנָאֹף, וְהִשָּׁבֵעַ לַשֶּׁקֶר וְקַטֵּר לַבָּעַל, וְהָלֹךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם, וּבָאתֶם וַעֲמַדְתֶּם לְפָנַי בַּבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו?!" וְאוֹמֵר (שם פסוק יא): "הַמְעָרַת פָּרִצִים הָיָה הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו בְּעֵינֵיכֶם?!"

לז הַשְּׁבִיעִית – שֶׁיֵּדַע כִּי הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא בָּרָא אֶת הָאָדָם לִמְלָאכוֹת רַבּוֹת, וּבָרָא לוֹ מְזוֹנוֹ עַל יְדֵי טֹרַח גָּדוֹל וַעֲבוֹדָה. וְאִם הָיוּ כָּל הָעִנְיָנִים וְהַמְּזוֹנוֹת וְהַבְּגָדִים מוּכָנִים לָאָדָם בְּלֹא טֹרַח, אָז הָיוּ כַּמָּה מִצְוֹוֹת בְּטֵלוֹת, כְּגוֹן: הַצְּדָקָה, וְהַגְּנֵבָה וְהַגְּזֵלָה וְהַחֶמְדָּה שֶׁיִּתְרַחֵק מֵהֶן. דְּאִם הָיוּ לוֹ כָּל צָרְכּוֹ בְּלֹא טֹרַח, הֵיאַךְ יִתְאַוֶּה לִגְנֹב וְלִגְזוֹל? וּכְשֶׁהוּא טוֹרֵחַ וּמַרְחִיק אוֹתוֹ, שֶׁאֵינוֹ חוֹמֵד אֶת שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ – אָז הוּא בּוֹטֵחַ בֵּאלֹהִים. וְעָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים לב י): "וְהַבּוֹטֵחַ בַּיְיָ – חֶסֶד יְסֹבְבֶנְהוּ". וְעַל זֶה גָּנַז חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה סֵפֶר הָרְפוּאוֹת (פסחים נו א), כְּדֵי שֶׁיִּבְטַח הַחוֹלֶה בֵּאלֹהִים יִתְעַלֶּה, וְלֹא בָּרְפוּאוֹת. גַּם אִם הָיָה אָדָם בָּטֵל מִמְּלָאכָה, וְלֹא הָיָה טוֹרֵחַ אַחַר מְזוֹנוֹתָיו, הָיָה בּוֹעֵט וְרוֹדֵף אַחַר הָעֲבֵרוֹת, כְּדִכְתִיב (דברים לב טו): "וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ב): "יָפָה תַלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיְּגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת עָוֹן".

לח אַךְ עַתָּה מָסַר הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה שְׁתֵּי עֲבוֹדוֹת בְּיַד הָאָדָם: הָאַחַת עֲבוֹדָתוֹ וְהַשֵּׁנִית עֲבוֹדַת הַתּוֹרָה. וְצָרִיךְ הָאָדָם לִהְיוֹת מְמֻצָּע בֵּית שְׁתֵּי הָעֲבוֹדוֹת, וּלְיַחֵד שָׁעוֹת מְיֻחָדוֹת לַעֲבוֹדַת הַתּוֹרָה וְלַעֲבֹדַת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְצָרִיךְ שֶׁתִּתְחַזֵּק, שֶׁתַּעֲשֶׂה עֲבוֹדַת שְׁנֵיהֶם לְעוֹלָם לְטוֹב לְךָ לַאֲחֵרִיתְךָ; וְלֹא יִהְיֶה אֶחָד מַפְסִיד לַחֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כב טו): "אָבִיךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה, אָז טוֹב לוֹ"; וְאוֹמֵר (קהלת י יח): "טוֹב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה, וְגַם מִזֶּה אַל תַּנַּח אֶת יָדֶךָ". וְצָרִיךְ שֶׁיִּבְטַח בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁיַּצְלִיחֵהוּ בַּעֲסָקָיו, וְלֹא יִבְטַח עַל מְלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו, אַךְ יַחְשֹׁב אֲשֶׁר מְלַאכְתּוֹ וַעֲסָקָיו הֵם דֶּרֶךְ לְפָרְנָסָתוֹ מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. כְּמוֹ אָדָם הַבּוֹקֵעַ עֵצִים בְּגַרְזֶן, אַף עַל פִּי שֶׁהַגַּרְזֶן חוֹתֵךְ הָעֵץ, אֵין הַכּוֹחַ בָּא מִן הַבַּרְזֶל אֶלָּא מִן הָאִישׁ הַבּוֹקֵעַ עִם הַבַּרְזֶל לַחְתֹּךְ בּוֹ הָעֵץ.

לט וְאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְלָאכָה אוֹ אֵיזֶה עֵסֶק שֶׁיִּהְיֶה, שֶׁמִּפְרָנֵס בּוֹ בְּנֵי בֵּיתוֹ, לֹא יַחְשֹׁב: לוּלֵי הַמְּלָאכָה הַהִיא הָיִיתִי הוֹלֵךְ לַאֲבַדּוֹן! אַךְ יִבְטַח בַּבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וַיַּחְשֹׁב: אִם לֹא הָיָה לוֹ עִנְיָן זֶה הָעֵסֶק שֶׁעוֹסֵק בּוֹ, הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ יַמְצִיא לוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּעִנְיָן אַחֵר. כִּי כָּל מַעֲשֵׂה יָדָיו וּצְרָכָיו בְּיַד הָאֵל הוּא, וְהַרְבֵּה שְׁלוּחִים לַמָּקוֹם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמואל א יד ו): "כִּי אֵין לַיְיָ מַעְצוֹר, לְהוֹשִׁיעַ בְּרַב אוֹ בִּמְעָט"; וְאוֹמֵר (דברים ח יח): "כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל"; וְאוֹמֵר (זכריה ד ו): "לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ, כִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר יְיָ צְבָאוֹת".

מ וְכֵן הָאָדָם אֲשֶׁר כָּל חַיּוּתוֹ וּצְרָכָיו תְּלוּיִים בְּאָדָם אֶחָד – לֹא יָשִׂים בִּטְחוֹנוֹ בְּלִבּוֹ עַל הָאָדָם הַהוּא, אַךְ יָשִׂים שׂרֶשׁ בִּטְחוֹנוֹ מֵעֹמֶק הַלֵּב בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאֵין דַּי שֶׁיֹּאמַר כָּךְ וְלִבּוֹ בַּל עִמּוֹ, אֶלָּא יִתֵּן שֶׁבַח וְהוֹדָיָה לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, עַל זֶה אֲשֶׁר לֹא עָזַב חַסְדּוֹ מֵאִתּוֹ. וְקַח בְּיָדְךָ מָשָׁל נָאֶה עַל עִנְיָן זֶה: וְהוּא כְּמוֹ מֵאָה עִוְרִים הַהוֹלְכִים זֶה אַחַר זֶה, וְכָל אֶחָד שָׂם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ, וּבְרֹאשׁ כֻּלָּם יֵשׁ אִישׁ הָרוֹאֶה, וְהוּא מַנְהִיג כֻּלָּם אַחֲרָיו. הִנֵּה כָּל אֶחָד יוֹדֵעַ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁשָּׂם יָדוֹ עַל כֶּתֶף חֲבֵרוֹ וְהוּא מַנְהִיגוֹ, שֶׁאֵין זֹאת הַהַנְהָגָה בָּאָה מִכּוֹחוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אַךְ כֻּלָּם נִמְשָׁכִים אַחַר הָאִישׁ הָרוֹאֶה הָרִאשׁוֹן. וְאִם יִהְיֶה נִשְׁמַט מֵהֶם – יִכָּשְׁלוּ כֻּלָּם וְיִפֹּלוּ. זֶה יָשִׂים הָאָדָם אֶל לִבּוֹ, וַיַּחְשֹׁב כִּי אֵין מַנְהִיג זוּלָתִי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכֻלָּנוּ כְּעִוְרִים, וְכָל אֶחָד מִמֶּנּוּ מִסְתַּיֵּעַ וְנֶעֱזָר בְּעֶזְרַ חֲבֵרוֹ. אַךְ אֵין כֹּחַ בַּחֲבֵרוֹ לוּלֵי הַמַּנְהִיג הָעֶלְיוֹן, הַנּוֹתֵן הַכֹּל, וְכָל דְּרָכָיו יְשָׁרִים, וְאֵין לְהַרְהֵר אַחֲרָיו. וּכְמוֹ שֶׁהַמִּתְפָּרְנֵס לֹא יַחְשֹׁב אֶלָּא בַּקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כָּךְ הַמִּפָּרְנֵס לֹא יִתְגָּאֶה שֶׁהוּא מְפָרְנֵס, אַךְ הוּא כְּעִוֵּר הַמַּנְהִיג עִוֵּר חֲבֵרוֹ בְּעֶזְרַת הַמַּנְהִיג הָרִאשׁוֹן, שֶׁהוּא הָרוֹאֶה.

מא וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ישעיהו מב טז): ״וְהוֹלַכְתִּי עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ, בִּנְתִיבוֹת לֹא יָדְעוּ אַדְרִיכֵם, אָשִׂים מַחְשָׁךְ לִפְנֵיהֶם לָאוֹר, וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר״; וְאוֹמֵר (שם פסוק יח): ״וְהָעִוְרִים הֲבִיטוּ לִרְאוֹת״; וְאוֹמֵר (שם פסוק יט): ״מִי עִוַּר כִּי אִם עַבְדִּי, וְחֵרֵשׁ כְּמַלְאָכִי אֶשְׁלָח, מִי עִוַּר כִּמְשֻׁלָּם, וְעִוֵּר כְּעֶבֶד יְיָ״.

מב וְהִנֵּה כָּל הַדְּבָרִים שֶׁבּוֹטְחִים בּוֹ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הֵם שְׁמוֹנָה חֲלָקִים: הָאֶחָד – עִנְיַן גּוּף הָאָדָם בִּלְבַד. הַשֵּׁנִי – עִנְיַן פַּרְנָסָתוֹ. הַשְּׁלִישִׁי – עִנְיַן אִשְׁתּוֹ. הָרְבִיעִי – חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת וְאֵיבָרִים שֶׁהוּא מִתְיַחֵד בְּתוֹעַלְתָּם וְנִזְקָם. הַחֲמִישִׁי – חוֹבוֹת הָאֵבָרִים אֲשֶׁר תּוֹעַלְתָּם וְנִזְקָם לַאֲחֵרִים. הַשִּׁשִּׁי – גְּמוּל עוֹלָם הַזֶּה. הַשְּׁבִיעִי – גְּמוּל עוֹלָם הַבָּא הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים. הַשְּׁמִינִי – גְּמוּל יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ.

מג הַבְּטָחוֹן הָרִאשׁוֹן, עִנְיַן גּוּף הָאָדָם, הוּא שֶׁיַּשְׁלִיךְ נַפְשׁוֹ וְיִמְסֹר עַצְמוֹ עַל רַחֲמָיו הַגְּדוֹלִים, וְיֵדַע שֶׁאֵין לוֹ עֵצָה וְהַנְהָגָה אֶלָּא בִּרְשׁוּתוֹ וּבִגְזֵרָתוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל בְּרִיאַת אֵיבָרָיו וּמִדַּת יָמָיו קְשׁוּרִים בִּגְזֵרַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָאָדָם לְהִתְגַּלְגֵּל לְהַרְוִיחַ כָּל צָרְכָיו, וּלְהַצִּיל נַפְשׁוֹ, וּלְתַקֵּן לוֹ הָרְפוּאוֹת. וְיִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיְּרַפְּאֵהוּ, וְהָרוֹפֵא בָּאִים לוֹ מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לְרַפְּאֵהוּ; וְלֹא יַנִּיחַ עִנְיַן זֶה אֶלָּא עַל הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַיְכֹלֶת וְהַכּוֹחַ. וְאַל יֹאמַר אָדָם: הוֹאִיל וַאֲנִי קָשׁוּר בִּגְזֵרַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אֵלֵךְ בְּדַרְכֵי הַסַּכָּנָה, וְאֶשְׁתֶּה סַם הַמָּוֶת!

מד הֲלוֹא מָצִינוּ בִּשְׁמוּאֵל בְּאָמְרוֹ (שמואל א טז ב): ״אֵיךְ אֵלֵךְ וְשָׁמַע שָׁאוּל וַהֲרָגָנִי״ – אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר כָּךְ לֹא נֶחְשַׁב כְּמִי שֶׁמִּמַּעֵט בְּבִטְחוֹנוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֵשִׁיב לוֹ: ״עֶגְלַת בָּקָר תִּקַּח בְּיָדֶךָ״ (שם).

מה וְעַל הַמַּכְנִיס עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה, וְאוֹמֵר ״אֲנִי בָּטוּחַ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ!״ – עָלָיו נֶאֱמַר (משלי יד טז): ״וְכְסִיל מִתְעַבֵּר וּבוֹטֵחַ״. וְהַתּוֹרָה הִזְהִירָנוּ עַל זֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ו טז): ״לֹא תְנַסּוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם״. וְהַמַּכְנִיס עַצְמוֹ לִידֵי סַכָּנָה וּמֵמִית עַצְמוֹ – עָנְשׁוֹ גָּדוֹל מִמִּי שֶׁמֵּמִית אֲחֵרִים.

מו הַבְּטָחוֹן הַשֵּׁנִי, מֵעִנְיַן הַפַּרְנָסָה: תִּהְיֶה בְּטָחוֹן שָׁלוֹ עַל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁיְּזַמֵּין לוֹ צָרְכָיו וּמְזוֹנוֹ כְּדֵי סִפּוּקוֹ, וְלֹא יִדְחַק הַשָּׁעָה לִרְדֹּף אַחַר כַּמָּה עִנְיָנִים הַמַּטְרִידִים אוֹתוֹ מֵהִתְעַסֵּק בַּתּוֹרָה. וְכַאֲשֶׁר יִבְטַח בֵּאלֹהִים, יִמְצָא מְנוּחַת לֵבּוֹ וְשַׁלְוַת נַפְשׁוֹ, וְלֹא יִרְדֹּף יוֹתֵר מִדַּי; אַף יִהְיֶה דַּי לוֹ בַּמֶּה שֶׁיָּכוֹל לִמְצוֹא בְּשָׁעָה מְיֻחֶדֶת, וְהַשָּׁעוֹת הַנִּשְׁאָרוֹת יִטְרַח בָּהֶם לִקְנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

מז וְכֵן אָמְרוּ (ספרי ואתחנן ו ז): תַּרְבֶּה בִּישִׁיבָה וּתְמַעֵט בְּעֵסֶק, עֲשֵׂה דִבְרֵי תוֹרָה עִקָּר וְעִסְקְךָ טָפֵל. וְעִנְיָן זֶה הוּא הַגָּדוֹל שֶׁבְּנִסְיוֹן הָאָדָם, שֶׁלֹּא יַטְרִידוּ אוֹתוֹ רֹב טְרָדוֹת שֶׁל עוֹלָם זֶה וְיִשְׁכַּח אַחֲרִיתוֹ. לָכֵן יִבְטַח בָּאֵל שֶׁיְּסַפֵּיקֵהוּ צָרְכָיו וְסִפּוּקוֹ, וְיִהְיוּ לוֹ שָׁעוֹת פְּנוּיוֹת לְפַנּוֹת לִבּוֹ לֵאלֹהִים.

מח הַבְּטָחוֹן הַשְּׁלִישִׁי, בְּעִנְיַן אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו וּקְרוֹבָיו וְאוֹהֲבָיו: אִם הַבּוֹטֵחַ הַזֶּה נָכְרִי, וְגָר בְּלֹא אִשָּׁה וּקְרוֹבִים וַחֲבֵרִים – יִקַּח לוֹ הָאֱלֹהִים לְקָרוֹב וּלְחָבֵר, דִּכְתִיב (שיר השירים ה טז): ״זֶה דוֹדִי וְזֶה רֵעִי״. וְיַחֲשֹׁב: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ קְרוֹבִים, לְאַחַר זְמַן מוּעָט יָשׁוּב לַקֶּבֶר נָכְרִי, וּבָדָד יֵשֵׁב, וְלֹא יוֹעִיל לוֹ לֹא קָרוֹב וְלֹא בֵּן וְלֹא חָבֵר, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִמּוֹ אֶחָד מֵהֶן. וְיַחֲשֹׁב אַחַר כָּךְ טִרְדָּתוֹ מִקְּרוֹבִים הַמַּטָּלִים עָלָיו, וְיַחֲשֹׁב זֶה לְטוֹבָה: שֶׁאִם הָיָה לוֹ עֵסֶק בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה יִהְיֶה טָרְחוֹ מְרֻבֶּה, וְלֹא יִהְיֶה לוֹ מְנוּחָה. וְאִם הוּא עוֹסֵק בְּעִנְיְנֵי אַחְדוּתוֹ וְהַמִּצְוֹוֹת, וְיִחוּד לִבּוֹ לֵאלֹהִים – יִהְיֶה לִבּוֹ יוֹתֵר פָּנוּי וּמְיֻחָד בְּעֵת שֶׁהוּא לְבַד בְּלֹא קְרוֹבָיו, אֵין סָפֵק. וְעַל כֵּן הָיוּ הַפְּרוּשִׁים הַמְיֻחָדִים הָאֵל בִּלְבָבָם, בּוֹרְחִים מִבָּתֵּיהֶם וּמִקְּרוֹבֵיהֶם אֶל הֶהָרִים, כְּדֵי שֶׁיִּפָּנוּ לְבָבָם אֶל הָאֱלֹהִים.

מט וְאִם הָיָה הַבּוֹטֵחַ בַּעַל אִשָּׁה וּבָנִים וּקְרוֹבִים וְאוֹהֲבִים – יִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיִּתֵּן לוֹ כֹּחַ לְשַׁלֵּם לָהֶם מָה שֶּׁחַיָּב לָהֶם וְלַעֲשׂוֹת חֶפְצֵיהֶן, וְיִבְטַח שֶׁיִּהְיֶה לִבּוֹ עִמָּהֶם, וְיוֹרֶה אוֹתָם דְּרָכִים בְּעִנְיְנֵי הַתּוֹרָה וּבַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא. וְלֹא בִּשְׁבִיל שֶׁהוּא מְצֻפֶּה שֶׁיְּבוֹא לוֹ רֶוַח מֵחֲמַת זֶה מֵהֶם, וְלֹא שֶׁיְּכַבְּדוּהוּ עֲבוּר שֶׁהוּא מַרְאֶה לָהֶן דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, וְלֹא לְהִשְׁתָּרֵר עֲלֵיהֶן; אֶלָּא יַעֲשֶׂה כְּדֵי לְקַיֵּם מִצְוַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא לְבַד. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא שְׁלוּחוֹ שֶׁל מָקוֹם לְלַמֵּד לִקְרוֹבָיו וּלְאוֹהֲבָיו, וְלֹא יַחְזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ וְלֹא יִגְבַּהּ לִבּוֹ עֲלֵיהֶן. וְאִם יִצְטָרֵךְ מִקְּרוֹבָיו וִימַלְּאוּ חֶסְרוֹנוֹ – יַחְשֹׁב שֶׁהֵן שְׁלוּחִים שֶׁל מָקוֹם בָּרוּךְ הוּא לְמַלֹּאוֹת חֶסְרוֹנוֹ, וְלֹא יִבְטַח בָּהֶן כְּלָל. וְאִם יְבַקֵּשׁ מֵהֶן דָּבָר וְיָשִׁיבוּ פָּנָיו רֵיקָם – אַל יָשִׂים עֲלֵיהֶם חַטָּאת, אַף יַחְשֹׁב כִּי הַרְבֵּה שְׁלוּחִים לַמָּקוֹם לְמַלֹּאוֹת חֶסְרוֹנוֹ.

נ הַבְּטָחוֹן הָרְבִיעִי, בְּעִנְיַן חִיּוּב הַלֵּב: שֶׁהָאָדָם מְיֻחָד לִבּוֹ בְּתַעֲנִית וּבִתְפִלָּה וּבִשְׁאָר הַמִּצְוֹוֹת כֻּלָּם, וְנִמְנָע מִן הָעֲבֵרוֹת. וְצָרִיךְ שֶׁיְּלַבֵּב כּוֹחוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹוֹת, וְיִתְפַּלֵּל בְּלֵב נֶאֱמָן וּבְמַחֲשָׁבָה נְקִיָּה, וּבְכַוָּנָה לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל. וּבָזֶה אָנוּ חַיָּבִים לְבְטֹחַ עָלָיו וּלְהִתְחַנֵּן אֵלָיו, לַעֲזֹר אוֹתָנוּ וּלְהוֹרוֹת לָנוּ הַדְּרָכִים הַיְשָׁרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם (תהלים כה ה): ״הַדְרִיכֵנִי בַאֲמִתֶּךָ וְלַמְּדֵנִי״. וְאוֹמֵר (שם קיט לה): ״הַדְרִיכֵנִי בִּנְתִיב מִצְוֹתֶיךָ״; וְאוֹמֵר (שם פסוק ל): ״דֶּרֶךְ אֱמוּנָה בָּחָרְתִּי״. וְכָל זֶה רְאָיָה שֶׁהָיָה בּוֹטֵחַ בְּמַעֲשֵׂה הָעֲבוֹדָה. וְיִתְפַּלֵּל עַל שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָד: לְחַזֵּק לִבּוֹ בְּיִחוּדוֹ בֵּאלֹהִים, וְשֶׁיְּרַחִיק מִלִּבּוֹ טִרְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְהַשֵּׁנִי: לְחַזְּקוֹ בְּגוּפוֹ וְאֵיבָרָיו, שֶׁיּוּכַל לְהִתְחַזֵּק בַּמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים. וְזֶה מָה שֶׁאָמַר, שֶׁיְּצַלִּיחֵהוּ בְּגוּפוֹ וּבְיִחוּד לִבּוֹ לֵאלֹהִים.

נא הַבְּטָחוֹן הַחֲמִישִׁי, הוּא חוֹבַת הָאֵיבָרִים אֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק לְהֵיטִיב לַאֲחֵרִים. כְּגוֹן הַצְּדָקָה, וּלְלַמֵּד הַחָכְמָה לַתַּלְמִידִים, וּלְצַוּוֹת עַל הַטּוֹב וּלְהַרְחִיק מִן הָרַע, וּלְהָשִׁיב רְשָׁעִים אֶל הָאֱלֹהִים, וְלִסְבֹּל חֶרְפָּתָם בְּעֵת שֶׁהוּא מַזְהִירָם עַל הָעֲבוֹדָה וּמְאַיְּמָם בִּגְמוּל וְעֹנֶשׁ. וְיִטְרַח בְּכָל כּוֹחוֹ לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹת, וְיִבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁיְּעַזְּרֵהוּ; וְיַשְׁלִים חֶפְצוֹ לְהִתְקָרֵב בָּזֶה אֶל הָאֱלֹהִים בִּלְבַד, וְלֹא לִקְנוֹת שֵׁם עֲלֵיהֶם וְכָבוֹד בֵּינֵיהֶם, וְלֹא לְצַפּוֹת הַגְמוּל מֵהֶן, וְלֹא לְהִשְׁתָּרֵר עֲלֵיהֶם.

וְיִזָּהֵר כְּפִי יְכָלְתּוֹ לְהַסְתִּיר, וְאִם לֹא יָכוֹל לְהַסְתִּיר – יִזְכֹּר שֶׁכָּל הַתּוֹעֶלֶת וְהַנֶּזֶק לֹא יָהֵא מִן הַבְּרוּאִים כִּי אִם בִּרְשׁוּת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבְכָל זֶה יָשִׂים בְּטָחוֹנוֹ בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְכַאֲשֶׁר יְגַלֶּגֶל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה מְצָוָה עַל יָדוֹ – יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ כִּי הוּא טוֹבָה מֵאֵת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה שֶׁהֵיטִיב אֵלָיו, וְלֹא יִשְׂמַח אִם מְשַׁבְּחִים אוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם.

נב הַבְּטָחוֹן הַשִּׁשִּׁי, בָּעוֹלָם הַזֶּה: שֶׁיִּבְטַח בֵּאלֹהִים שֶׁלֹּא יַאֲכִילֵהוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה חֵלֶק הָרָאוּי לוֹ בָּעוֹלָם הַבָּא. וְיִבְטַח בּוֹ שֶׁיִּשְׁמְרֵהוּ מִפִּגְעֵי הָעוֹלָם, וּמִתַּחֲלָאִים, וּמִדֶּבֶר וּמֵחֶרֶב וּמֵרָעָב, וּמִשְּׁאָר הָרָעוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת לָבוֹא בָּעוֹלָם.

נג וּכְשֶׁיִּבְטַח, לֹא יִבְטַח בִּשְׂכִיל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים; אַךְ יַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו בִּשְׂכִיל הָאֵל יִתְעַלֶּה, אֲשֶׁר גְּדָלוֹ וְנִשְּׂאוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהֵיטִיב לוֹ, וְאֵין רֵגַע מִכָּל יְמֵי חַיָּיו שֶׁאֵין טוֹבוֹת הַבּוֹרֵא עָלָיו. וְיַחְשֹׁב שֶׁאִם הָיוּ מַעֲשָׂיו כִּפְלֵי כִּפְלַיִם, לֹא הָיָה אֶחָד מֵרְבּוֹא מִמָּה שֶׁיֵּשׁ עָלָיו לַעֲשׂוֹת מֵחֲמַת טוֹבוֹת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁהֵם עָלָיו בְּכָל רֶגַע. וְאַחַר שֶׁיַּחְשֹׁב כָּל זֶה, יִבְטַח עַל חַסְדֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא הַגּוֹמֵל חֶסֶד, הוּא הַמְרַחֵם יוֹתֵר מִמַּעֲשָׂיו שֶׁל אָדָם, כִּי בְּרַחֲמָיו נוֹתֵן לֶחֶם לַשָּׂרֵצִים וְלַבְּהֵמוֹת וְלַחַיּוֹת וְלָעוֹפוֹת, וְהוּא זָן מִקַּרְנֵי רְאֵמִים וְעַד בֵּיצֵי כִּנִּים (עבודה זרה ג ב); וְכַאֲשֶׁר מְרַחֵם עַל אֵלּוּ לֹא בִּשְׂכִיל מַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים – כָּךְ יְרַחֵם עָלַי.

נד הַבְּטָחוֹן הַשְּׁבִיעִי, שֶׁיִּבְטַח עַל הַמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַמּוֹשֵׁל עַל כֹּל, בָּרוּךְ הוּא, שֶׁיָּבִיא בִּימֵיו תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל, וְיִבְנֶה יְרוּשָׁלַיִם, וְיִבְנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּימָיו. וְלֹא תִּהְיֶה כַּוָּנַת בִּטְחוֹנוֹ כְּדֵי לִחְיוֹת בְּשַׂלְוָה גְּדוֹלָה כַּאֲשֶׁר תִּהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְלֶאֱכֹל הַפֵּרוֹת הַטּוֹבוֹת וְלִשְׁתּוֹת יַיִן עָסִיס. אַךְ תִּהְיֶה כַּוָּנַת בִּטְחוֹנוֹ שֶׁיִּהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם כְּדֵי לַעֲבֹד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ; כִּי בַּיָּמִים הָהֵם יָסִיר יֵצֶר הָרַע מִלֵּב עַמּוֹ, וְכֻלָּם קְטַנִּים וּגְדוֹלִים יֵדְעוּ אֶת הַשֵּׁם. וְלֹא יִהְיֶה לָהֶם מוֹנֵעַ: לֹא דֶּבֶר וְלֹא רָעָב, וְלֹא מִלְחָמָה וְלֹא טִרְדָּה, אַךְ כֻּלָּם יִהְיוּ פְּנוּיִים וְכֻלָּם יַשִּׂיגוּ הַשָּׂגָה גְּדוֹלָה בִּידִיעַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבַיָּמִים הָהֵם תִּרְבֶּה הַדַּעַת, כְּדִכְתִיב (ישעיהו יא ט): "כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת יְיָ, כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים".

נה הַבְּטָחוֹן הַשְּׁמִינִי, עַל עִנְיַן עוֹלָם הַבָּא: אֲשֶׁר בּוֹ נְעִימוּת לְאֵין קֵץ וְאֵין חֵקֶר, וְאֵין הַפֶּה יָכוֹל לְסַפֵּר יְפִי הָעוֹלָם הַהוּא, וְאֵין הָעַיִן יְכוֹלָה לִרְאוֹת זִיו הַדְּרַת הַצַּדִּיקִים. וְאֵין שָׁם לֹא אֲכִילָה וְלֹא שְׁתִיָּה, אִם כֵּן מָה תַּעֲנוּג יֵשׁ שָׁם? לְכָךְ צָרִיךְ שֶׁתָּבִין וְתֵדַע, כִּי כַּאֲשֶׁר לֹא יֵדַע הָעוֹף תַּעֲנוּג הַדָּג הַשָּׂט בַּמַּיִם, כִּי הַתּוֹלָדָה שֶׁלָּהֶם הֵם הָפוּךְ זוֹ מִזּוֹ, כִּי עוֹף יָמוּת בַּמַּיִם וְהַדָּג יָמוּת בַּיַּבָּשָׁה; כָּךְ מִי שֶׁהוּא בָּעוֹלָם הַזֶּה, הַנְּשָׁמָה מְעֹרֶבֶת בַּגּוּף – לֹא תּוּכַל לָדַעַת תַּעֲנוּג הַנְּשָׁמוֹת; כִּי אֵין לָנוּ אֶלָּא תַּעֲנוּג הַגּוּף, אֲבָל תַּעֲנוּג מִתַּעֲנוּגִים הָעֶלְיוֹנִים לֹא נוּכַל לְהַשִּׂיגָם וְלֹא נוּכַל לְהַכִּיר אוֹתָם אֶלָּא אַחַר רוֹב הַמַּחֲשָׁבָה. וְזֶהוּ מְחֻמַּת שֶׁאָנוּ בָּעוֹלָם הַגּוּפִים, וְעַל כֵּן לֹא נַכִּיר כִּי אִם תַּעֲנוּגִים הָאוֹבְדִים וְהַפּוֹסְקִים. אֲבָל תַּעֲנוּגֵי הַנְּשָׁמָה הֵם תָּמִיד בְּלִי הֶפְסֵק, וְאֵין בֵּין אוֹתָם הַתַּעֲנוּגִים וּבֵין אֵלּוּ הַתַּעֲנוּגִים חִבּוּר וְשִׁתּוּף, וְלֹא קָרְבָה בְּשׁוּם עִנְיָן. וּמִי שֶׁיִּזְכֶּה אֶל מַעֲלָה הַהִיא אַחַר מוֹתוֹ – לֹא יֹאהַב אֵלּוּ הַתַּעֲנוּגִים, כַּאֲשֶׁר לֹא יֹאהַב הַמֶּלֶךְ לַחֲלֹץ מֵעָלָיו יָקָר תִּפְאַרְתּוֹ וּלְשַׂחֵק בַּחוּצוֹת עִם הַנְּעָרִים. וְלִפְעָמִים יִהְיֶה שֶׁהַמֶּלֶךְ קָטָן בַּשָּׁנִים, וַיַּגְבִּיר עָלָיו שְׂטוּת הַקְּטַנִּים, וִישַׂחֵק עִם הַנְּעָרִים, וַיְנַיֵּחַ יָקָר הַמַּלְכוּת – וְזֶהוּ מֻחְמַת שֶׁאֵין לוֹ דַּעַת לִבְחֹן בֵּין שְׁנֵי הַדְּרָכִים, כַּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ מַגְבִּירִים תַּעֲנוּג עוֹלָם זֶה עַל תַּעֲנוּג עוֹלָם הַבָּא מֻחְמַת חֶסְרוֹן דַּעְתֵּנוּ וּמְעוּט הַכָּרָתֵנוּ עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת וְתַעֲנוּגָיו.

נו וּבָעוֹלָם הַזֶּה תּוּכַל לְהַכִּיר קְצָת עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת מִתַּעֲנוּגֵי הַנְּשָׁמוֹת בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה: כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הַמִּתְנַקְּמִים בְּשׂוֹנְאֵיהֶם, וּכְגוֹן הַכָּבוֹד בְּעֵת שֶׁמְּכַבְּדִים בְּנֵי אָדָם, וּכְשֶׁאָדָם רוֹאֶה דְּבָרִים יָפִים, אוֹ כְּשֶׁרוֹאֶה אָדָם בְּנוֹ הֶחָבִיב שֶׁלֹּא רָאָה אוֹתוֹ זְמַן מְרֻבֶּה, אוֹ כְּשֶׁשּׁוֹמֵעַ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת. וּבְכָל אֵלֶּה יֵשׁ תַּעֲנוּג גָּדוֹל בְּלֹא אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וְאִם זֶה בָּעוֹלָם הַגּוּפִים, שֶׁאֲנַחְנוּ רוֹאִים שֶׁהַנְּשָׁמוֹת נֶהֱנוֹת – מִזֶּה תָּבִין תַּעֲנוּג הַנְּשָׁמוֹת כְּשֶׁתַּעֲלֶה לִשְׁמֵי מְרוֹמִים, וְתֵהָנֶה מִזִּיו הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וּמִזִּיו הַשְּׁכִינָה.

נז וְאֵין לַתַּעֲנוּג הַהוּא סִפּוּר וְלֹא תֹּאַר, וְלֹא נוּכַל לְדַמּוֹתוֹ לְשׁוּם תַּעֲנוּג בָּעוֹלָם הַזֶּה. אֶלָּא כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא, שֶׁהָיָה תָּמֵהַּ וְנִפְלָא עַל יְקָר עוֹלָם הַבָּא (תהלים לא כ): "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ". וְעַל עוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל אָדָם, יָשִׂים בַּשֵּׁם בִּטְחוֹנוֹ עַל שֶׁיַּגִּיעֵהוּ לָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, וְאַל יַשְׁלִיכֵהוּ מִלְּפָנָיו.

נח וְאֵין לוֹ בִּטָּחוֹן בְּלֹא מַעֲשִׂים טוֹבִים, אַךְ אַחַר שֶׁיַּעֲסֹק בְּכָל יְכָלְתּוֹ בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים יַעֲלֶה אֶל מַדְרֵגוֹת הַחֲסִידוּת הָרְאוּיוֹת לְעִנְיַן זֶה. וְהוּא שֶׁיּוֹצִיא אַהֲבַת עוֹלָם הַזֶּה מִלִּבּוֹ, וְיַכְנִיס בַּמָּקוֹם הַהוּא אַהֲבַת הַבּוֹרֵא בָּרוּךְ הוּא, וְיִמְסֹר עַצְמוֹ עַל קִדֻּשַּׁת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

נט וְאִם יַעֲשֶׂה כָּךְ, יִבְטַח בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שֶׁיִּתְחַסֵּד עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁהִתְחַסֵּד עִם כָּל הַנְּבִיאִים וְהַחֲסִידִים. הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם מִדָּה טוֹבָה גְּדוֹלָה הִיא מְאוֹד, וְצָרִיךְ הָאָדָם תִּקּוּן גָּדוֹל טֶרֶם יָבוֹא בְּעֹמֶק הַבִּטָּחוֹן.

ס הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם מְזֻמָּן לְקַבֵּל חֶסֶד, כִּדְכְתִיב (תהלים לב י): "וְהַבּוֹטֵחַ בַּיְיָ חֶסֶד יְסוֹבְבֶנּוּ". וְלֹא אָמַר "יְסוֹבְבֶנּוּ" אֶלָּא בִּשְׂכִיל אֲשֶׁר הַבּוֹטֵחַ צָרִיךְ לִפְרֹץ כַּמָּה פְּרָצוֹת שֶׁאֵינָם טוֹבִים לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה: צָרִיךְ לְהוֹכִיחַ אֶת הָרַבִּים, וְאַף עַל פִּי שֶׁצָּרִיךְ לִירֹא מֵהֶם פֶּן יַזִּיקוּהוּ בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ. וְגַם צָרִיךְ לְהִתְיָאֵשׁ מִקְּרוֹבָיו וּמִאוֹהֲבָיו, שֶׁלֹּא יִשְׁתַּתֵּף עִמָּהֶם כְּשֶׁאֵינָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, וְשֶׁלֹּא יַחֲנִיף לָהֶם. גַּם צָרִיךְ לַעֲזֹב הַרְבֵּה עֲסָקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּלְפַנּוֹת לִבּוֹ מֵהַבְלֵי הָעוֹלָם וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה. וְזֶה צָרִיךְ בִּטָּחוֹן גָּדוֹל, וַעֲבוּר כֵּן אָמַר הַכָּתוּב: "חֶסֶד יְסוֹבְבֶנּוּ".

סא וְהַבִּטָּחוֹן אֵי אֶפְשָׁר בְּלֹא אֱמוּנָה, דִּכְתִיב (תהלים ט יא): ״וְיִבְטְחוּ בְךָ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ״. כִּי הַיּוֹדְעִים שְׁמוֹ הַגָּדוֹל וּמַכִּירִים גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהַמַּאֲמִינִים בְּכָל לֵב – הֵמָּה יְכוֹלִים לִבְטֹחַ בּוֹ. כִּי הַבִּטָּחוֹן וְהָאֱמוּנָה הֵם שְׁתָּפִים: אִם אֵין אֱמוּנָה אֵין בִּטָּחוֹן. וְהָאֱמוּנָה רֹאשׁ הַתּוֹרָה, דִּכְתִיב (שמות כ): ״אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ... לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים״. וְאִם לֹא מַאֲמִין, מָה יוֹעִיל תּוֹרָתוֹ? וּבִזְמַן שֶׁאָדָם מַאֲמִין מֵעִמָּק הַלֵּב, שֶׁהַבּוֹרֵא יְקַיֵּם כָּל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה, לַעֲשׂוֹת פֶּרֶעָנוּיוֹת לַחוֹטֵא, וּמְשַׁלֵּם שָׂכָר לַמְקַיְּמִים אוֹתָהּ – אָז שׁוֹמֵר הַתּוֹרָה. כִּי אֵין שׁוּם גַּנָּב וְגַזְלָן, אִם יוֹדְעִים בְּוַדַּאי שֶׁיִּהְיוּ נֶהֱרָגִים עַל גְּנֵבָתָם וּגְזֵלָתָם, וְלֹא יִהְיוּ יְכוֹלִים לְהִמָּלֵט – הָיוּ נִמְנָעִים; וְכָל הַגַּנָּבִים וְהַגַּזְלָנִים הֵם בּוֹטְחִים לְהִנָּצֵל לְעוֹלָם, וְעַל כֵּן עוֹשִׂים מָה שֶּׁלִּבָּם חָפֵץ. גַּם כֵּן הַחוֹטֵא: אִם הָיָה מַאֲמִין בְּוַדַּאי עַל גֹּדֶל עָנְשׁוֹ – לֹא הָיָה חוֹטֵא.

סב לָכֵן כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בֶּאֱמוּנָה, כְּדִכְתִיב (חבקוק ב ד): ״וְצַדִּיק בֶּאֱמוּנָתוֹ יִחְיֶה״. וְעַל אַבְרָהָם נֶאֱמַר (בראשית טו ו): ״וְהֶאֱמִן בַּיְיָ, וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה״ – וְעַל כָּל הַטּוֹבוֹת לֹא נִכְתַּב כֵּן.

סג וְעַל מֹשֶׁה נִכְתַּב (במדבר יב ז): ״בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא״. וְאָמְרִינַן בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה כב כג): גְּדוֹלָה הָאֱמוּנָה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁבִּזְכוּת הָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ אֲבוֹתֵינוּ – שָׁרְתָה עֲלֵיהֶם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְאָמְרוּ שִׁירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יד לא-טו א): ״וַיַּאֲמִינוּ בַּיְיָ וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ, אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל״.

סד וְנִגְאֲלוּ בִּזְכוּת הָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ, דִּכְתִיב (שם ד לא): ״וַיַּאֲמֶן הָעָם״. וְאָמְרוּ שָׁם: כָּל הַמְקַבֵּל מִצְוָה אַחַת בֶּאֱמוּנָה – כְּדַאי הוּא שֶׁתִּשְׁרֶה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְהַגְּלוּיוֹת מִתְבַּנְּסוֹת בִּזְכוּת הָאֱמוּנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ד ח): ״תָּשׁוּרִי מֵרֹאשׁ אֲמָנָה״; וְאוֹמֵר (הושע ב כב): ״וְאֵרַשְׂתִּיךְ לִי בֶּאֱמוּנָה״.

סה וַעֲתָה נַחֲזֹר לְעִנְיַן הַשִּׂמְחָה: כִּי הַמַּאֲמִין בְּלֵב שָׁלֵם וְהַבּוֹטֵחַ בְּעֶזֶר הַצּוּר – הוּא שָׂמֵחַ לְעוֹלָם. וְהוּא סוֹבֵל כָּל דָּבָר, כְּמוֹ הַחוֹלֶה שֶׁאוֹכֵל סַמִּים הַמָּרִים בִּשְׁבִיל הָרְפוּאָה. וְהַסּוֹבֵל הוּא חָפְשִׁי מִדַּאֲגַת הָעוֹלָם. גַּם הַסּוֹבֵל מִסְתַּפֵּק בַּמֻּעָט שֶׁיֵּשׁ לוֹ, כִּי יֹאמַר: דַּי לִי בְּמָה שֶׁגָּזַר לִי הַבּוֹרֵא.

סו וְעַתָּה הַבֵּט וּרְאֵה, כִּי הַשִּׂמְחָה כּוֹלֶלֶת הַכֹּל: כִּי כָּל הָאָדָם הַדּוֹאֵג עַל הָעוֹלָם הַזֶּה – אֵין לוֹ מְנוּחָה, וְתָמִיד הוּא מְחַשֵּׁב לְהַרְוִיחַ מָמוֹן, וְלֹא יִסְתַּפֵּק בְּמָה שֶׁחָלַק לוֹ הָאֵל. לָכֵן הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ הוּא עָשִׁיר אַף אִם הוּא עָנִי (אבות ד א), כִּי יִשְׂמַח בֵּאלֹהִים שֶׁהוּא חֶלְקוֹ וְנַחֲלָתוֹ. וְכֵן כְּתִיב (תהלים קיט נז): ״חֶלְקִי יְיָ אָמַרְתִּי״. וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם קה ג): ״יִשְׂמַח לֵב מְבַקְשֵׁי יְיָ״.

סז וּמִדָּה הַזֹּאת בְּנַפְשׁוֹת הַצַּדִּיקִים, שֶׁהֵם בְּנֹעַם שָׁלֵם בְּעִנְיַן עֲבוֹדָתָם, וּבְשִׂמְחָה גְּדוֹלָה בְּפְרִישׁוּתָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם לב יא): ״שִׂמְחוּ בַיְיָ וְגִילוּ צַדִּיקִים, וְהָרְנִינוּ כָּל יִשְׁרֵי לֵב״. וְכֵן הוּא אוֹמֵר (שם צז יא): ״אוֹר זָרוּעַ לַצַּדִּיק, וּלְיִשְׁרֵי לֵב שִׂמְחָה״.

סח לָכֵן יָשִׂים כָּל הָאָדָם שִׂמְחָתוֹ עַל הַתּוֹרָה, וּבְעֵת שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמִּצְוֹות – יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ עַל שֶׁזָּכָה לִהְיוֹת עֶבֶד לְמֶלֶךְ עֶלְיוֹן אֲשֶׁר בְּנֵי מַעְלָה יִשְׂתַּחֲווּ לוֹ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (שם קיט קסב): ״שָׂשׂ אָנֹכִי עַל אִמְרָתֶךָ כְּמוֹצֵא שָׁלָל רָב״. וְכָל הָעוֹשֶׂה הַמִּצְוֹות בְּשִׂמְחָה – יֵשׁ לוֹ שָׂכָר אֶלֶף יָדוֹת יוֹתֵר מִמִּי שֶׁהַמִּצְוֹות עָלָיו לְמַשָּׂא. אַבְרָהָם וְדָוִד כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ הָיוּ עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וּמְפָאֲרִים וּמְשַׁבְּחִים בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהָרִים קוֹל בְּשִׂמְחָה.

סט וְאָז מַצְלִיחַ בְּכָל דְּרָכָיו וְטוֹב טָעֲמָיו, וְשׂוֹלֵחַ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּקִרְבּוֹ, וְלִבּוֹ שָׂמֵחַ וּמִתְמַלֵּא אַהֲבַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּגִיל, וּמְגֻלֶּה לוֹ רָזִים וְחִדּוּשִׁים שֶׁל מַעְלָה, לְפִי שֶׁהָיָה יְרֵא הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא וְיָשָׁר, וְנִכְנָס הַטַּעַם בְּקִרְבּוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה (שיר השירים ה ו): ״נַפְשִׁי יָצְאָה בְּדַבְּרוֹ״; ״וְתַעֲלֻזָנָה כְּלִיוֹתָי בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ מֵישָׁרִים״ (משלי כג טז). וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קג א): ״בָּרְכִי נַפְשִׁי״ – לְפִי שֶׁהַנֶּפֶשׁ מִמַּעֲלָה הָעוֹלָה לְמַעְלָה, וּכְשֶׁהִיא יוֹדַעַת עִנְיַן סוֹדָהּ – הִיא תֹּאהַב אֶת בּוֹרְאָהּ וּתְסַגֵּל מִצְוֹותָיו. וְכַאֲשֶׁר תַּגִּיעַ הַנֶּפֶשׁ אֶל הַמְּחִצָּה וְהַמַּעֲלָה אֲשֶׁר הִיא דּוֹמָה לוֹ, אָז תְּיַחֲדֵהוּ בְּמַצְפּוּנֶיהָ וּתְשַׁעְשַׁע בַּחֲדָרֶיהָ, וּבְכָל עֵת וּבְכָל רֶגַע חוֹשֶׁקֶת אַהֲבָתוֹ, וְזוֹכֶרֶת אוֹתוֹ בַּלַּיְלָה עַל יְצוּעוֹ – אָז הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שׁוֹלֵחַ בָּהּ חֵשֶׁק הַשִּׂמְחָה, וְהַלֵּב יִבְעַר וְיִדְלֵק מֵרֹב חֵשֶׁק הָאַהֲבָה, כָּעִנְיַן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סא י): ״שׂוֹשׂ אָשִׂישׂ בַּיְיָ, תָּגֵל נַפְשִׁי בֵּאלֹהַי״. וְאַשְׁרֵי הַנֶּפֶשׁ הַזּוֹכָה לְאוֹתָהּ שִׂמְחָה.

ע וְאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה (שבת ל ב). וְכָל הַנְּבִיאִים לֹא הָיוּ מִתְנַבְּאִים בְּכָל עֵת שֶׁיִּרְצוּ, אֶלָּא מְכַוְּנִים דַּעְתָּם וְיוֹשְׁבִים שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב וּמִתְנַבְּאִים; שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה מִתּוֹךְ עַצְלוּת, וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת, אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה. לְפִיכָךְ בְּנֵי הַנְּבִיאִים מְבִיאִים לִפְנֵיהֶם נֵבֶל וְתֹף וְכִנּוֹר וּמְבַקְּשִׁים הַנְּבוּאָה, כְּדִכְתִיב (מלכים ב ג טו): ״וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן, וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ״.

עא תִּפְאֶרֶת הַנְּשָׁמָה: שֶׁתִּתְפָּאֵר בְּתִפְאֶרֶת הַשִּׂמְחָה אֲשֶׁר תִּשְׂמַח בַּשֵּׁם, וְתַבְהִיק זִיו יִרְאָתָהּ לְהַבְהִיק יְקַר הוֹדָהּ, וְיֵעָרֵב אוֹר חֶמְדָּתָהּ לְיוֹצְרָהּ בְּאַהֲבַת תְּשׁוּקַת חֵשֶׁק תַּאֲוַת עֶלְיוֹן, לְהִתְעַטֵּר עֲטֶרֶת יְפִי הַמַּחֲשָׁבוֹת הַזַּכּוֹת הַטְּהוֹרוֹת, וְתִהְיֶה נוֹהֶמֶת מִגֹּדֶל עֲלִיצוּתָהּ לִידִידָהּ יְדִיד עֶלְיוֹן, וְתִתְקַשֵּׁר בְּקִשּׁוּרֵי חִבָּה, וְתִהְיֶה דּוֹרֶשֶׁת וְחוֹקֶרֶת אַחַר הַמַּעֲלוֹת לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים. וּבְעֵת אֲשֶׁר הִיא מִתְרוֹמֶמֶת וּמִגְדֶּלֶת וּמְגַלְגֶּלֶת לְדַעַת קְדֻשַּׁת יוֹצְרָהּ, וּמִדְבָּקֶת בֶּאֱמוּנָה לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אָז הִיא מִתְפַּשֶּׁטֶת בְּחִדּוּשׁ גִּיל וּמִתְרַחֶבֶת בְּשִׂמְחָתָהּ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה מִתְקַדֶּשֶׁת קְדֻשַּׁת קֹדֶשׁ הַקָּדָשִׁים, וְאָז מִתְאַוֶּה וְנוֹשֵׂאת חֵן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, וּבָעֵת

הַהִיא מִתְיַקֶּרֶת וּמִתְהַדֶּרֶת בְּהַדְרַת גְּאוֹן עוֹז תִּקֶף הַדָּרָתָהּ. וְאָז הָעֶלְיוֹן יְסַגְּלֶנָּה לְהַצְהִיר זִיוָהּ, לְהַכְנִיסָהּ בְּחַדְרֵי זֹהַר וּלְצָרְרָהּ בִּצְרוֹר הַחַיִּים. וְהָרַחְמָן יְשַׁמְּנוּ מְאַנְשֵׁי עֲבוֹדָתוֹ הַשְּׂמֵחִים.

עב עוֹד יֵשׁ תּוֹעֶלֶת בַּשִּׂמְחָה, כְּמוֹ שְׁנֵי אֲנָשִׁים שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם שֶׁהָיוּ מִבְּנֵי הָעוֹלָם הַבָּא בִּשְׁבִיל שֶׁהָיוּ אֲנָשִׁים שְׂמֵחִים, וּכְשֶׁהָיוּ רוֹאִים אִישׁ עָצֵב – הָיוּ מְשַׂמְּחִים אוֹתוֹ; וּכְשֶׁהָיוּ רוֹאִים שְׁנַיִם מִתְקוֹטְטִים זֶה עִם זֶה – הָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם מִלֵּי דִּבְרֵיחוּתָא עַד שֶׁהָיוּ עוֹשִׂים שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם. וְכֵן לְעִנְיַן הַהֲלָכָה: מַתְחִילִין בְּמִלֵּי דִּבְרֵיחוּתָא לִפְתֹּחַ הַלֵּב לִלְמֹד בְּשִׂמְחָה; אַךְ לֹא שִׂמְחַת נְבָלָה וְשִׂמְחַת הֲבָלִים, אֶלָּא דִּבְרֵי הַמִּצְווֹת הַמְשַׂמְּחִים אֶת הַלֵּב, כְּדִכְתִיב (תהלים יט ט): "פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים, מְשַׂמְּחֵי לֵב" – וְכָל זֶה בְּשִׂמְחַת מִצְוָה.

עג וְכֵן כְּשֶׁיֵּשׁ לָאָדָם שׂוּם יִסּוּרִים יִשְׂמַח גַּם כֵּן. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (בבא מציעא פה א): חֲבִיבִין יִסּוּרִין. וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמִים (תענית ח א): כָּל הַשָּׂמֵחַ בְּיִסּוּרִים שֶׁבָּאִין עָלָיו – מֵבִיא יְשׁוּעָה לָעוֹלָם. וְיַרְגִּיל פִּיו לוֹמַר "גַּם זוֹ לְטוֹבָה" (שם כא א), אוֹ "כָּל מָה דַּעֲבַד רַחֲמָנָא – לְטָב עֲבַד" (ברכות ס ב), כִּי יֵשׁ כַּמָּה רָעוֹת אֲשֶׁר סוֹפָן טוֹבוֹת, וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ עַל מִקְרָא זֶה (ישעיהו יב א), "אוֹדְךָ יְיָ כִּי אָנַפְתָּ בִּי, יָשֹׁב אַפְּךָ וּתְנַחֲמֵנִי": מָשָׁל בִּשְׁנֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁהָלְכוּ לַעֲבֹר בַּסְּפִינָה. הָאֶחָד יָשַׁב לוֹ קוֹץ בְּרַגְלוֹ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לֵילֵךְ בַּסְּפִינָה, וַחֲבֵרוֹ נִכְנַס בַּסְּפִינָה לַעֲבֹר. הִתְחִיל זֶה לְקַלֵּל אֶת יוֹמוֹ. לְיָמִים שָׁמַע שֶׁנִּטְבְּעָה הַסְּפִינָה וּמֵתוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּהּ. אָז הִתְחִיל זֶה לְשַׁבֵּחַ לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי רָאָה שֶׁהָיָה זֹאת כְּדֵי לְהַחֲיוֹתוֹ (נידה לא א). לָכֵן יִשְׂמַח אָדָם בַּיִּסּוּרִין וּבְשֹׁאָר נְזָקִים שֶׁיִּהְיוּ לוֹ, כִּי אֵינוֹ יוֹדֵעַ מַה טּוֹבָה עֲתִידָה לִהְיוֹת לוֹ מֵהֶם. וְכֵן עָשָׂה נַחוּם אִישׁ גַּם זוֹ (תענית כא א).

עד עוֹד טוֹבָה לִשְׂמֹחַ חָתָן וְכַלָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ז לד): "קוֹל שָׂשׂוֹן וְקוֹל שִׂמְחָה, קוֹל חָתָן וְקוֹל כַּלָּה". וּמְאוֹד יִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְשַׂמְּחָם בְּנִבּוּל פֶּה, כִּי זֹאת הַשִּׂמְחָה הִיא אַף וְחֵמָה וְקֶצֶף; וְלֹא שִׂמְחַת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים יַחְדָּיו, כִּי זֹאת הַשִּׂמְחָה הִיא קַלּוּת רֹאשׁ. וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעַת הַהֶסְפֵּד וְהָאֵבֶל אָמְרִינַן (סוכה נב א): אֲנָשִׁים לְבַד וְנָשִׁים לְבַד, כָּל שֶׁכֵּן בְּשָׁעַת הַשִּׂמְחָה. וְדָרְשִׁינַן: "וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ" (מיכה ו ח) – זוֹ הוֹצָאַת הַמֵּת וְהַכְנָסַת כַּלָּה לַחֻפָּה (סוכה מט ב).

עה גַּם צָרִיךְ לִשְׂמֹחַ בְּשַׂבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים וּפוּרִים, כִּי כֻּלָּם לְזֵכֶר יְצִיאַת מִצְרַיִם וּלְזֵכֶר הַנִּסִּים שֶׁהִפְלִיא עִם בְּחִירָיו. לָכֵן יִשְׂמַח בְּלִבּוֹ בְּזָכְרוֹ חַסְדֵי הַמָּקוֹם, וְגֹדֶל טוּבוֹתָיו עִם עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ. וּבַעֲבוּר כֵּן מְתַקְּנִים מַטְעֲמִים וּמַלְבּוּשִׁים יְקָרִים, וְשׁוֹתִים יַיִן כְּדֵי לְשַׂמֵּחַ הַלֵּב. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִשְׂמַח בְּשִׂמְחָה הַהִיא עַל הַהֲבָלִים, אֶלָּא יָשִׂים הַשִּׂמְחָה עַל אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִתְגַּעְגֵּעַ בְּשַׁעֲשׁוּעַ אַהֲבַת הַצּוּר, וְיִשְׂמַח וְיָגִיל בְּשִׂמְחַת אָדוֹן כֹּל, אֲשֶׁר צִוָּה לְהִתְעַנֵּג בַּיּוֹם הַהוּא וְלִשְׂמֹחַ. גַּם יִזְכֹּר בַּיָּמִים הָהֵם נֵעַם עוֹלָם הַבָּא, אֲשֶׁר הִיא תַּכְלִית הַנְּעִימוּת. וְנָאֶה לָאָדָם בְּעֵת הֱיוֹתוֹ שְׂמֵחָה בְּתַעֲנוּגִים, שֶׁיִּזְכֹּר תַּעֲנוּגִים הַגְּדוֹלִים וְיִתְאַוֶּה לָהֶם, כְּדִכְתִיב (ישעיהו נח יד): "אָז תִּתְעַנַּג עַל יְיָ".

עו גַּם יִשְׂמַח כְּשֶׁיִּרְאֶה שִׂמְחַת הָרְשָׁעִים וְתַעֲנוּגֵי הַפּוֹשְׁעִים, וְיַחְשֹׁב: אִם לְעוֹבְרֵי רְצוֹנוֹ – כָּךְ, לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה (נדרים נ ב). וְעַל זֶה אָמַר דָּוִד (תהלים ד ח) "נָתַתָּה שִׂמְחָה בְלִבִּי, מֵעֵת דְּגָנָם וְתִירוֹשָׁם רָבּוּ". מָשָׁל זֶה דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ שֶׁזִּמֵּן אוֹרְחִים, וּכְשֶׁהִגִּיעוּ לַחֲצַר הַמֶּלֶךְ רָאוּ שֶׁהַכְּלָבִים אוֹכְלִים אֲוָזִים וְתַרְנְגוֹלִים; אָז שָׂמְחוּ הָאוֹרְחִים וְאָמְרוּ: אִם כְּלָבִים כָּךְ, אָנוּ הַמְּזֻמָּנִים לְסָעֹד עִם הַמֶּלֶךְ מָה יִהְיֶה לָנוּ (מדרש שוחר טוב ד יא)?!

עז וְאָסוּר לִשְׂמֹחַ עַל טוּב הַבְּלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה. כִּי הַמַּכִּיר הָעוֹלָם הַזֶּה לֹא יִשְׂמַח בְּטוּבָתוֹ, וְלֹא יִשְׂמַח בְּשׂוּם עִנְיָן אֶלָּא בְּעִנְיַן הַמְּבִיאוֹ לַעֲבוֹדַת הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא.

עח צָרִיךְ אָדָם שֶׁלֹּא לִשְׂמֹחַ עַל דָּבָר שֶׁהוּא טוֹב לוֹ, וְיֵשׁ בּוֹ תַּקָּלָה לַאֲחֵרִים. כְּגוֹן אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּבוּאָה – לֹא יִשְׂמַח אִם יִהְיֶה יֹקֶר וְרָעָב, כִּי בִּשְׁבִיל טוֹבָתוֹ לֹא יִשְׂמַח בְּתַקָּלַת הָעוֹלָם. גַּם לֹא יִשְׂמַח בְּמִיתַת הָאָדָם, אַף עַל פִּי שֶׁיִּהְיֶה לוֹ יְרֻשָּׁה מִמֶּנּוּ אוֹ שְׁאָר טוֹבוֹת. סוֹף דָּבָר: לֹא יִשְׂמַח בְּתַקָּלַת שׂוּם אָדָם בִּשְׁבִיל הֲנָאָתוֹ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". וְיַרְגִּיל אֶת לִבּוֹ לִהְיוֹת שָׂמֵחַ כְּשֶׁיֵּשׁ לַאֲחֵרִים טוֹבוֹת. וּבְיוֹתֵר יִשְׂמַח בִּרְאוֹתוֹ בְּנֵי אָדָם הַמְּחֻזָּרִים עַל מְצָווֹת לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

עט וְלֹא יִשְׂמַח וְלֹא יְמַלֵּא פִּיו שְׂחוֹק, כִּי עַכְשָׁו עָרְבָה כָּל שִׂמְחָה (ברכות לא א); כִּי בְּיוֹם שֶׁהָיָה שׂוֹחֵק בּוֹ רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ – הָיָה בָּאָה פַּרְנָסָה לָעוֹלָם (נדרים נ ב). וְכֵן עַד כָּאן הֵבִיא רַבִּי יִרְמְיָה לְרַבִּי זֵירָא לִידֵי גִּחוּךְ, וְלֹא גָּחִיךְ (נידה כג א).

פ וּמָתַי יֵשׁ לִשְׂמֹחַ וְלִשְׂחֹק? בְּעֵת אֲשֶׁר תַּחֲזֹר הַשְּׁכִינָה לְצִיּוֹן, שֶׁהִיא שִׂמְחָה גְּדוֹלָה, כְּדִכְתִיב (תהלים קכו ב): "אָז יִמָּלֵא שְׂחוֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה, אָז יֹאמְרוּ בַגּוֹיִם הִגְדִּיל יְיָ לַעֲשׂוֹת עִם אֵלֶּה" (ברכות לא א).

שער י

א שַׁעַר הָעֲשִׂירִי – שַׁעַר הַדְּאָגָה

ב הַדְּאָגָה. זֹאת הַמִּדָּה הִיא רָעָה בְּרוֹב עִנְיָנֶיהָ, וְהִיא נִכֶּרֶת עַל כָּל הַפָּנִים, כִּדְכְתִיב (בראשית מ ו): ״וַיַּרְא אֹתָם וְהִנָּם זֹעֲפִים״; וּכְתִיב (נחמיה ב ב): ״מַדּוּעַ פָּנֶיךָ רָעִים, וְאַתָּה אֵינְךָ חוֹלֶה״.

ג וְאָמַר אֶחָד מִן הַחֲכָמִים: אֵינִי מוֹצֵא כְּלָל בְּאַנְשֵׁי נְפָשׁוֹת הָעֲלְיוֹנוֹת סִימַן דְּאָגָה. הַדּוֹאֵג עַל עוֹלָם זֶה לְהַשִּׂיג מְאוּמָה – הוּא מְגֻנֶּה מְאוֹד, וְהִיא לֹא נִמְצֵאת כְּלָל בָּאֲנָשִׁים הַבּוֹטְחִים בַּשֵּׁם וּמַאֲמִינִים בּוֹ.

ד הַדְּאָגָה וְהַיָּגוֹן הֵם מְכַלִּים הַלֵּב, וְהֵם חֹלִי הַגּוּף. וְהַדְּאָגָה הָרָעָה שֶׁבְּכָל הַדְּאָגוֹת הִיא שֶׁיִּרְדֹּף אַחַר הָעֲבֵרוֹת, וּבְעֵת שֶׁלֹּא יִמְצָא כָּל חֵפֶץ לִבּוֹ – אָז הוּא דּוֹאֵג וּמִצְטַעֵר. הַדּוֹאֵג עַל עוֹלָם זֶה הוּא רָחוֹק מְאוֹד מִן הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹוֹת וְהַתְּפִלָּה. לָכֵן יָחוּשׁ מְאוֹד לְתַקֵּן הַמִּדָּה הַזֹּאת, לְהָסִיר אוֹתָהּ מִמֶּנּוּ. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בְּרָעָתָהּ, כִּי כָּל הַטּוֹבוֹת הַבָּאוֹת מִן הַשִּׂמְחָה – הֵן הִפּוּךְ הַדְּאָגָה.

ה וְעַתָּה הִתְבּוֹנֵן ! גַּם יֵשׁ בַּדְּאָגָה דְּרָכִים טוֹבוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַנָּבִיא (איכה ג לט): ״מַה יִּתְאוֹנֵן אָדָם חָי, גֶּבֶר עַל חֲטָאָו״. הַחוֹטֵא צָרִיךְ לְהַגְדִּיל יָגוֹן בְּלִבָּבוֹ וּלְהִתְאַבֵּל בְּמְרִירוּת הַלֵּב, עַל שֶׁמָּרַד נֶגֶד יוֹצֵר הַכֹּל.

ו אִם הִפְסִיד דִּינָר – קָשֶׁה בְּעֵינֵי הָאָדָם; וְאִם אָבַד עָשְׁרוֹ וְיָצָא נָקִי מִנְּכָסָיו – הַלּוֹא נַפְשׁוֹ עָלָיו תֶּאֱבַל. וְכֵן עַל הַצָּרוֹת – כְּאֵבוֹ נֶצַח וְיָגוֹן בְּלִבָּבוֹ. וְיוֹתֵר רָאוּי שֶׁיִּצְטַעֵר וְיֵאָנַח עַל שֶׁהִמְרָה נֶגֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא זָכַר חֲסָדָיו וְטוּבוֹתָיו עָלָיו.

ז דַּע כִּי מַדְרֵגוֹת הַתְּשׁוּבָה – הַכֹּל לְפִי עָצְמַ הַיָּגוֹן. כִּי הַיָּגוֹן בָּא מֵאֵת טֹהַר הַנְּפָשׁ, הַנִּשְׁמָה הָעֶלְיוֹנָה, וְעַל כֵּן מְקַבֵּל הַיָּגוֹן וְהַדְּאָגָה לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְהַמָּשָׁל בָּזֶה: הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הִכְעִיסוּהוּ יְלִידֵי בֵּיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו, וְהֵם מְאַצִילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים – יִתֵּן לָהֶם יוֹתֵר חֲנִינָה וְחֶמְלָה מֵחֶמְלָתוֹ עַל הָרְחוֹקִים וְהַפְּחוּתִים. לָכֵן יֶחְמֹל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא עַל הַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא מִצְטַעֶרֶת וְדוֹאֶגֶת עַל חַטֹּאתֶיהָ. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים לח י): ״יְיָ נֶגְדְּךָ כָל תַּאֲוָתִי, וְאַנְחָתִי מִמְּךָ לֹא נִסְתָּרָה״.

ח הַדְּמָעוֹת בָּאוּ מִן הַיָּגוֹן וְהַדְּאָגָה. וְהִנֵּה שַׁעֲרֵי דְמָעוֹת לֹא נִנְעֲלוּ (בבא מציעא נט א), דִּכְתִיב (תהלים קיט קלו): ״פַּלְגֵי מַיִם יָרְדוּ עֵינָי, עַל לֹא שָׁמְרוּ תוֹרָתֶךָ״; וּכְתִיב (שם לח יט): ״כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד, אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי״. וּלְעוֹלָם יִקַּח יָגוֹן בְּלִבָּבוֹ עַל מָה שֶׁעָבַר, וְיִדְאַג עַל הֶעָתִיד, וְיִירָא תָּמִיד שֶׁמָּא לֹא הִשְׁלִים חוֹק הַתְּשׁוּבָה. וּכְתִיב (משלי כח יד): ״אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד״

ט – אֲפִלּוּ אִם הָיָה עַכְשָׁו זַכַּאי וְצַדִּיק גָּמוּר, יִירָא לְעוֹלָם שֶׁמָּא יָבוֹא חֵטְא לְיָדוֹ. וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב: אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ״וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ״ (בראשית כח טו), הָיָה יָרֵא שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים כז יג): ״לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב יְיָ בְּאֶרֶץ חַיִּים״; אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שֶׁהָיָה חָסִיד גָּמוּר – שֶׁמָּא יִגְרֹם הַחֵטְא שֶׁלֹּא יָבוֹא לְנֹעַם הַצַּדִּיקִים (ברכות ד א).

י וּלְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא אֵין עֲבוֹדָתוֹ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְשֶׁמָּא הוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ישעיהו א יב): ״מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי״.

יא עַל כֵּן יוֹסִיף אֹמֶץ. וּמַעֲשֶׂה בְּחָכָם אֶחָד שֶׁרָאָה אָדָם אֶחָד דּוֹאֵג. אָמַר לוֹ: אִם דַּאֲגָתְךָ עַל עוֹלָם זֶה – יְמַעֵט הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה דַּאֲגָתְךָ. וְאִם דַּאֲגָתְךָ עַל עוֹלָם הַבָּא – יוֹסִיף הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא דְּאָגָה עַל דַּאֲגָתְךָ.

יב וְהַדְּאָגָה מוֹעֶלֶת לְעִנְיַן הַתּוֹרָה, שֶׁיַּחֲזֹר תָּמִיד, אוּלַי יִשְׁכַּח.

יג גַּם הַדְּאָגָה מוֹעֶלֶת לְעִנְיַן שֶׁלֹּא יָרִיב עִם אָדָם בְּחִנָּם, כִּי יָרֵא פֶּן יַשִּׂיגֵהוּ הֶזֵּק מִן הַמַּחֲלֹקֶת.

יד אַף בַּלַּיְלָה כְּשֶׁאָדָם קָם לִלְמֹד – לֹא יִירָא מִשֵּׁדִים בְּקוּמוֹ מִמִּטָּתוֹ, וְיִחְשֹׁב: כַּמָּה הוֹלְכִים יְחִידִים בַּלַּיְלָה וְלֹא הָיָה לָהֶם הֶזֵּק, וְיִבְטַח בַּשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וְיָקוּם וְלֹא יִפְחַד.

טו רַב וְחָסִיד רָחוֹק מֵעֵירוֹ, לֹא יִמְנַע מִלֵּילֵךְ שָׁם לִלְמֹד מִשּׁוּם פַּחַד הַדְּרָכִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר הֶעָצֵל (משלי כב יג): ״אֲרִי בַּחוּץ, בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ״. אֶלָּא יַחֲשֹׁב שֶׁרֹב הָעוֹלָם הוֹלְכִים וְאֵינָם נִזּוֹקִין, גַּם הוּא כָּךְ – לֹא יִמְנַע מֵחֲמַת הַפַּחַד, כִּי שְׁלוּחֵי מִצְוָה אֵינָם נִזּוֹקִין (פסחים ח ב).

טז סוֹף דָּבָר: בְּכָל דַּאֲגוֹתָיו וְיגוֹנָיו יְכַוֵּן לְשֵׁם שָׁמַיִם.

יז מֵת לוֹ מֵת – יִתְאַבֵּל וְיִבְכֶּה וְיִצְטַעֵר, כִּי אוּלַי מֵת בַּעֲבוּר שֶׁחָטָא, וּבַעֲבוּר אָבוֹת בָּנִים מֵתִים, וְהִנֵּה הוּא כְּאִלּוּ הוֹרְגוֹ; וְיַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וּגְדָרִים, וְיִתְחַנֵּן לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

יח אִם מֵת אָדָם כָּשֵׁר – יִצְטַעֵר וְיִבְכֶּה עָלָיו, וְאוֹתָם הַדְּמָעוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹפֵר אוֹתָם וְגוֹנְזָם בְּבֵית גְּנָזָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נו ט): ״שִׂימָה דִמְעָתִי בְּנֹאדֶךָ, הֲלוֹא בְּסִפְרָתֶךָ״.

יט וְאִם יֵשׁ צָרָה, כְּגוֹן רָעָב וְדֶבֶר אוֹ שְׁאָר פֻּרְעָנִיּוֹת וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן – לְעוֹלָם יִדְאַג שֶׁמָּא עֲוֹנֹתָיו גּוֹרְמוֹת הָעִנְיָן. כִּי עָכָן מָעַל בַּחֵרֶם וְנָפְלוּ כַּמָּה אֲלָפִים (יהושע ז). וְיָשׁוּב לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא כְּפִי כֹּחוֹ.

כ הֲלוֹא מָצִינוּ שֶׁאֵלְיָהוּ לֹא דִּבֵּר עִם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי עֲבוּר שֶׁאֲרִיֵּה אָכַל יְהוּדֵי תּוֹךְ שָׁלוֹשׁ פַּרְסָאוֹת קָרוֹב לְעִירוֹ, כִּי הָיָה לוֹ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים שֶׁלֹּא תִּהְיֶה תַּקָּלָה סְבִיבָיו (מכות יא א) – לָכֵן יִפְחַד תָּמִיד מֵאֵלּוּ הָעִנְיָנִים.

כא וְכֵן מָצִינוּ, כְּשֶׁהָיָה רָעָב שָׁלֹשׁ שָׁנִים בִּימֵי דָּוִד, חִפֵּשׂ בְּאֵיזֶה עָוֹן בָּא הָרָעָב, לְבַסּוֹף מָצָא שֶׁבִּשְׁבִילוֹ בָּא הָרָעָב (יבמות עח ב). לָכֵן בְּכָל תַּקָּלָה – יִדְאַג שֶׁמָּא מֵחֲמָתוֹ בָּאָה.

כב וְאִם יֵשׁ לוֹ מַזָּל טוֹב וְשַׁלְוָה – יִדְאַג שֶׁמָּא יֹאכַל בָּעוֹלָם הַזֶּה אֶת הָעוֹלָם הַבָּא.

כג אִם הוּא עָנִי מְיֻסָּר בְּיִסּוּרִין – יִדְאַג שֶׁמָּא הָעֹנִי וְהַיִּסּוּרִין הֵם פְּרִי עֲוֹנֹתָיו, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לוֹ לָעוֹלָם הַבָּא. וְאִם בְּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה מֻחֲמַת הָעֹנִי וְהַיִּסּוּרִין – יִדְאַג יוֹתֵר.

כד אִם הוּא חָכָם בַּתּוֹרָה – שֶׁמָּא לֹא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְפִי חָכְמָתוֹ. וְאִם אֵינוֹ חָכָם – יִדְאַג עַל זֶה כִּי אֵינוֹ יָכוֹל לְהַעֲמִיק בְּשׁוֹרֶשׁ הַחֲסִידוּת. וְאִם מְכַבְּדִים אוֹתוֹ – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִשְׂמַח בְּכָבוֹד הַהוּא, אַף יִדְאַג שֶׁמָּא בְּאוֹתוֹ כָּבוֹד יְקֻבַּל שְׂכָרוֹ. וְאִם הוּא חָכָם וְנִבְזֶה בְּעֵינֵי הָעוֹלָם – יִשְׂמַח בָּזֶה; אַף יִדְאַג שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁהוּא מְבֻזֶּה אֵין הָעוֹלָם מְקַבְּלִים תּוֹכְחוֹתָיו.

כה עוֹד טוֹבוֹת הַדְּאָגוֹת וְהָאֲנָחוֹת כִּדְאִיתָא בְּתָנָא דְּבֵי אֵלִיָּהוּ (פרק ד): כָּל חָכָם וְחָכָם מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּבְרֵי תוֹרָה לַאֲמָתוֹ, וּמִתְאַנֵּחַ עַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְעַל כְּבוֹדוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתְמַעֵט, וּמְחַמֵּד וּמְצַפֶּה עַל כְּבוֹד יְרוּשָׁלַיִם, וְעַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְעַל הַיְשׁוּעָה שֶׁתַּצְמִיחַ בְּקָרוֹב, וְעַל כִּנּוּס גָּלוּיוֹת – הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא מַשְׂרֶה בְּקִרְבּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ.

כו לָכֵן יִדְאַג וְיִבְכֶּה עַל הַתּוֹרָה שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה, וְיֵאָנַח עַל יִרְאֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר נִמְאָסוּ, וְיִתְמַרְמֵר עַל מְעוּט חֲסִידוּת, וְעַל יִשְׂרָאֵל עַם הַשֵּׁם אֲשֶׁר נִדְרָסִים בָּרֶגֶל; וְיַעֲלֶה יְרוּשָׁלַיִם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתוֹ, וְיִזְכֶּה לִרְאוֹת בְּשִׂמְחָתָהּ, כְּדִכְתִיב (ישעיהו סו י): ״שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ, כָּל הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ״.

כז הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא בְּרוֹב רַחֲמָיו יְזַכֵּנוּ לִהְיוֹת מִן הָרוֹאִים בִּכְבוֹדָהּ שֶׁל צִיּוֹן, כְּדִכְתִיב (שם נב ח): ״כִּי עַיִן בְּעַיִן יִרְאוּ בְּשׁוּב יְיָ צִיּוֹן״; וְאוֹמֵר (שם מ ה): ״וְנִגְלָה כְּבוֹד יְיָ, וְרָאוּ כָל בָּשָׂר יַחְדָּו כִּי פִּי יְיָ דִּבֵּר״.

שער יא

א שַׁעַר הָאַחַד־עָשָׂר – שַׁעַר הַחֲרָטָה

ב הַחֲרָטָה. הוּא שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה דָּבָר, וְחוֹזֵר בּוֹ וּמִתְנַחֵם עַל הַמַּעֲשֶׂה. וְהוּא דֶּרֶךְ יְשָׁרָה מְאוֹד לְעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה, כִּי מִי שֶׁחָטָא וּמִתְחָרֵט – כְּאִלּוּ לֹא חָטָא.

ג וְאִי אֶפְשָׁר לָשׁוּב בְּלֹא חֲרָטָה, כִּי לְעוֹלָם לֹא יִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנֹתָיו אִם אֵינוֹ מִתְחָרֵט עֲלֵיהֶם. גַּם הַתְּפִלָּה אֵינָהּ מְקֻבֶּלֶת זוֹלַת הַחֲרָטָה, כִּי אֵיךְ יֹאמַר ״סְלַח לָנוּ אָבִינוּ כִּי חָטָאנוּ״ כְּשֶׁאֵינוֹ מִתְחָרֵט עַל חֲטָאָיו?

ד מָשָׁל: וְזֶה דּוֹמֶה לְמֶלֶךְ שֶׁעָבְדוּ סָרַח עָלָיו, וּמְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַמֶּלֶךְ. אִם הָעֶבֶד אֵינוֹ מִתְחָרֵט בְּלִבּוֹ, וְחוֹזֵר וְעוֹשֶׂה הַסַּרְחוֹן בְּכָל יוֹם – יִכְעַס עָלָיו הַמֶּלֶךְ בְּיוֹתֵר. וְכֵן מִי שֶׁגָּזַל הַבְּרִיּוֹת, וּבָא בְּכָל יוֹם לְבַקֵּשׁ לַמֶּלֶךְ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, וְחוֹזֵר וְגוֹזֵל – אֵין סָפֵק שֶׁזֶּה הַגַּזְלָן מַרְבֶּה עָלָיו רֹגֶז הַמֶּלֶךְ בְּבַקָּשַׁת הַמְּחִילָה. לָכֵן יִתְחָרֵט וְיִתְפַּלֵּל וְיִתְוַדֶּה, וְיַחְשֹׁב שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה עוֹד כָּזֶה, וְאָז יִהְיֶה תְּפִלָּתוֹ מְקֻבֶּלֶת.

ה אֲבָל הָעוֹשֶׂה טוֹבָה וּמִתְחָרֵט, זֹאת מִדָּה רָעָה. לָכֵן צָרִיךְ שֶׁתִּתְזָהֵר שֶׁלֹּא תִּתְחָרֵט עַל הַטּוֹבוֹת, שֶׁלֹּא תְּאַבֵּד שְׂכָרְךָ. אִם נָתַתָּ לְעָנִי צְדָקָה וְאַחַר זְמַן הִכְעִיסְךָ – הִזָּהֵר בְּךָ שֶׁלֹּא תִּתְחָרֵט עַל הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשִׂיתָ לוֹ; כִּי כֵּיוָן שֶׁהָיְתָה כַּוָּנָתְךָ בְּעֵת הַנְּתִינָה לְשֵׁם שָׁמַיִם, הִנֵּה שְׂכָרְךָ שָׁמוּר לָךְ.

ו הַמִּדָּה הַזֹּאת מְגֻנָּה מְאוֹד אֵצֶל הָעוֹלָם, כְּשֶׁאֵין אָדָם קַיָּם בָּעִנְיָן שֶׁלּוֹ: כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר הַיּוֹם דָּבָר, וּמִתְחָרֵט לְמָחָר, וְאֵינוֹ עוֹמֵד בְּדִבּוּרוֹ; כְּשֶׁהוּא נוֹדֵר לְהִתְעַנּוֹת, אוֹ לָתֵת צְדָקָה, אוֹ לִלְמֹד תּוֹרָה וּמִתְחָרֵט – שָׁוֶה רָעָה.

ז וְאַף עַל פִּי שֶׁטּוֹב הַדָּבָר שֶׁמִּתְחָרֵט עַל הָרָעָה, טוֹב הוּא לָאָדָם לְהַעֲמִיד עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְשַׁנּוֹת מִמִּנְהָג לְמִנְהָג וּמִמִּדָּה לְמִדָּה. וְזוֹ הִיא תַּכְלִית הַטּוֹב: שֶׁיַּחְשֹׁב בְּנַפְשׁוֹ, וְיָבִין הַמִּנְהָג וְהַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, וְלַהֲנָהִיג נַפְשׁוֹ בָּהֶן, וְיַחְשֹׁב עַל כָּל מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה: אִם יוּכַל לַעֲמֹד בּוֹ – אָז יִתְפֹּס בּוֹ. וְאַל יַדְלֵג מִמִּנְהָג לְמִנְהָג, כִּי מִדָּה מְגֻנָּה מְאוֹד הִיא מִי שֶׁהוּא הֲפַכְפַּךְ. וְהוּא נִבְזֶה לִפְנֵי הָעוֹלָם, אֲפִלּוּ הוּא קוֹפֵץ מִמִּדָּה טוֹבָה לְמִדָּה טוֹבָה, כִּי אֵין מַמָּשׁוּת בְּעִנְיָנָיו וְאֵין לִסְמֹךְ עָלָיו.

ח בֶּן־אָדָם ! שׁוּב בְּעוֹד שֶׁהַחֲרָטָה שֶׁלְּךָ מוֹעֶלֶת. וְאַל תְּאַחֵר עַד בּוֹאֲךָ לַקֶּבֶר, כִּי אָז תִּהְיֶה מִתְחָרֵט, וְאֵין תַּקָּנָה לַחֲרָטָה הַהִיא.

ט אִם עָשִׂיתָ דָּבָר כְּנֶגֶד חֲבֵרְךָ – הִתְחָרֵט וְתִלְךְ וּתְרַצֵּהוּ. וְאִם חֲבֵרְךָ פָּשַׁע נֶגְדְּךָ וּמִתְחָרֵט – קַבְּלֵהוּ. אֲפִלּוּ אִם סָפַק לְךָ אִם מִתְחָרֵט בְּלִבּוֹ, רַק שֶׁהוּא מְנַקֶּה עַצְמוֹ נֶגְדְּךָ – קַבְּלֵהוּ. אִם הִכַּחְתָּ אוֹתוֹ בִּדְבָרִים קָשִׁים עַד שֶׁהוּא שׁוֹנְאֲךָ, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים קלט כא): "וּבְתִקּוֹמְמֶיךָ אֶתְקוֹטָטָה" – אַל תִּתְחָרֵט עַל אוֹתָהּ קְטָטָה. כִּי אִם תִּתְחָרֵט וּתְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה – אָז יִתְחַזֵּק בְּטָעוּתוֹ.

י הַחֲרָטָה הִיא דֶּרֶךְ לְכָל הַמַּעֲשִׂים הַטּוֹבִים: אִם הוֹלֵךְ בָּטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה – יִתְחָרֵט עַל הַבִּטּוּל, וְיִתֵּן לִבּוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה בְּכָל יְכָלְתּוֹ. אִם לֹא נִתְחַזֵּק לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה גְּדוֹלָה – יִתְחָרֵט וְיַחְשֹׁב: מֶה עָשִׂיתִי? בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה לִי לִקְנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא עָסַקְתִּי בַּהֲבָלִים ! וְאִם הִגִּיעַ לְיָמִים, יִתְחָרֵט מְאוֹד אֲשֶׁר עָבְרוּ יָמָיו בְּלֹא עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

יא כְּלָל גָּדוֹל תִּקַּח בְּיָדְךָ: תַּחְשֹׁב בִּלְבָבְךָ עַל כָּל דָּבָר שֶׁעָשִׂיתָ, וְעַל כָּל מִצְוָה שֶׁלֹּא נִזְהַרְתָּ בָּהּ. תִּתְחָרֵט עַל כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְתַחְשֹׁב וְתִתְקוֹטֵט בְּלִבְּךָ: אֵיךְ לֹא רָדַפְתִּי לַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאִי בָּרוּךְ הוּא? וְאֵיךְ עָזַבְתִּי דִּבְרֵי חֲכָמִים וּמוֹרֵיהֶם הַטּוֹבִים? נִמְצָא, הַחֲרָטָה הִיא תִּקּוּן גָּדוֹל לְכָל הַמִּצְוֹת.

שער יב

א שַׁעַר הַשְּׁנֵים־עָשָׂר – שַׁעַר הַכַּעַס

ב הַכַּעַס הוּא מִדָּה רָעָה. וְכַאֲשֶׁר הַגָּרֵב מֵחֲלֵי הַגּוּף – כֵּן הַכַּעַס מֵחֲלֵי הַנֶּפֶשׁ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (נדרים כב א): כָּל הַכּוֹעֵס – כָּל מִינֵי גֵּיהִנֹּם שׁוֹלְטִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יא י): "וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ, וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ". וְאֵין "רָעָה" אֶלָּא גֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ד): "כֹּל פָּעַל יְיָ לַמַּעֲנֵהוּ, וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁתַּחְתּוֹנִיּוֹת שׁוֹלְטִים בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כח סה): "וְנָתַן יְיָ לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז, וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ" – אֵיזֶה דָּבָר שֶׁמְּכַלֶּה הָעֵינַיִם וּמַדְאִיב אֶת הַנֶּפֶשׁ? הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה תַּחְתּוֹנִיּוֹת.

ג וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שם ע"ב): כָּל הַכּוֹעֵס, אֲפִלּוּ הַשְּׁכִינָה אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶגְדּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים י ד): "רָשָׁע כְּגֹבַהּ אַפּוֹ בַּל יִדְרֹשׁ, אֵין אֱלֹהִים כָּל מְזִמּוֹתָיו" (תהלים י ד). וְאַף מְשַׁכַּח תַּלְמוּדוֹ וּמוֹסִיף טִפְּשׁוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז ט): "כִּי כַעַס בְּחֵיק כְּסִילִים יָנוּחַ"; וּכְתִיב (תהלים צב ז): "וּכְסִיל לֹא יָבִין"; וּכְתִיב (משלי יג טז): "וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת". וּבְיָדוּעַ שֶׁעֲוֹנוֹתָיו מְרֻבִּין מִזְּכִיּוּתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כט כב): "וּבַעַל חֵמָה רַב פָּשַׁע". וְעָנְשׁוֹ גָּדוֹל מְאוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יט יט): "גְּדָל חֵמָה – נְשָׂא עֹנֶשׁ".

ד וְאַתָּה רוֹאֶה בְּנֵי אָדָם כְּשֶׁהֵם כּוֹעֲסִים וּמַחֲזִיקִים בְּכַעֲסָן – אֵינָן מְשִׁימִין לִבָּם עַל מָה שֶׁעוֹשִׂים, וְעוֹשִׂים הַרְבֵּה עִנְיָנִים בְּכַעֲסָן מָה שֶׁלֹּא הָיוּ עוֹשִׂים בְּלֹא הַכַּעַס. כִּי הַכַּעַס מוֹצִיא שִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם מִקִּרְבּוֹ, עַד שֶׁמַּרְבֶּה דִּבְרֵי הַכַּעַס, וְנִכְנַס בְּמַחֲלֹקֶת וְקִנְטוּרִים. לָכֵן אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּנָּצֵל הַכַּעֲסָן מֵחֲטָאִים גְּדוֹלִים. וְכֵן אָמַר אֱלִיָּהוּ לְרַב יְהוּדָה: לָא תִּרְתַּח וְלָא תִּחְטֵי (ברכות כט ב). וְאָמְרוּ (ערובין סה ב): בִּשְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים נִכָּר הָאָדָם, הָאֶחָד מֵהֶם בְּכַעְסוֹ. כִּי בְּעֵת הַכַּעַס אָדָם נִכָּר: אִם יִתְגַּבֵּר כַּעֲסוֹ עַל חָכְמָתוֹ, וְעוֹשֶׂה עִנְיָנִים בְּעֵת הַכַּעַס בְּלֹא הַנְהָגַת הַחָכְמָה – בָּזֶה נִכָּר כַּעֲסוֹ. אִם תִּתְגַּבֵּר חָכְמָתוֹ עַל כַּעֲסוֹ, וְלֹא יְדַבֵּר וְלֹא יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה מֵחֲמַת הַכַּעַס, מָה שֶׁלֹּא הָיָה עוֹשֶׂה בְּלֹא הַכַּעַס – בָּזֶה נִכָּר חָכְמָתוֹ. וְאָמַר הֶחָכָם: שְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבָן, וְאֶחָד מֵהֶן: מִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס (פסחים קיג ב). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ה): לֹא הַקַּפְדָּן מְלַמֵּד; כִּי מֵרוֹב כַּעֲסוֹ הַתַּלְמִידִים יְרֵאִים מִפָּנָיו לִשְׁאוֹל סְפֵקוֹתֵיהֶם פֵּן יִכְעַס עֲלֵיהֶם. וַאֲפִלּוּ אִם שׁוֹאֲלִים – אֵין לוֹ לֵב לְפָרֵשׁ לְתַלְמִידָיו כָּל הַצָּרֵךְ. וְגַם יָשִׁיב לָהֶם דֶּרֶךְ כַּעַס, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יָבִינוּ. וְהַתַּלְמִידִים אֲפִלּוּ שֶׁרָבָן כּוֹעֵס עֲלֵיהֶם – יִשְׁאֲלוּ וִידַקְדְּקוּ, וְלֹא יָחוּשׁוּ עַל הַכַּעַס וְלֹא יָרִיבוּ עִם רַבָּן. וַעֲלֵיהֶם דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ברכות סג ב): "וּמִין אַפַּיִם יוֹצִיא רִיב" (משלי ל לג) – כָּל הַכּוֹעֵס עָלָיו רַבּוֹ פַּעַם אַחַת וּשְׁתַּיִם וְשׁוֹתֵק, זוֹכֶה לְהָבִין בֵּין דִּינֵי מָמוֹנוֹת וְדִינֵי נְפָשׁוֹת. וְאָמַר מָר: אֵין לְךָ קָשֶׁה יוֹתֵר מִדִּינֵי מָמוֹנוֹת וְדִינֵי נְפָשׁוֹת.

ה הַכַּעַסָן אֵין לוֹ חֵן בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת, וְהוּא שָׁנוּא בְּעֵינֵיהֶם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ אֵין מַעֲשָׂיו מְקֻבָּלִים בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת. וַאֲפִלּוּ אִם יֵשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים – אֵין הָעוֹלָם לְמֵדִין מִמֶּנּוּ.

ו הַכַּעַסָן הוּא כָּבֵד עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, הַשּׁוֹמְעִים תָּמִיד כַּעֲסוֹ וּתְלוּנָתוֹ. וְקָרוֹב הַדָּבָר לוֹ לָבוֹא לִידֵי תַּקָּלָה מִפְּנֵי שֶׁמְּטִיל אֵימָה יְתֵרָה, כְּמוֹ הַהוּא מַעֲשֶׂה דְּרַבִּי חֲנִינָא בֶּן גַּמְלִיאֵל, אֲשֶׁר בִּקְּשׁוּ בְּנֵי בֵּיתוֹ לְהַאֲכִילוֹ אֲבָר מִן הַחַי (גיטין ז א).

ז הַכַּעַסָן אֵינוֹ מַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו וְאֵינוֹ מוֹחֵל, אַךְ הוּא נוֹקֵם וְנוֹטֵר תָּמִיד. הַכַּעַס מֵבִיא אָדָם לִידֵי מַחֲלֹקֶת; כְּשֶׁהוּא כוֹעֵס עִם חֲבֵרָיו – יָרִיבוּ עִמּוֹ וְהוּא עִמָּהֶם. וּכְשֶׁיֵּשׁ מַחֲלֹקֶת יֵשׁ קִנְאָה וְשִׂנְאָה. וּכְבָר יָדַעְתָּ רָעוֹת הַמַּחֲלֹקֶת, כַּאֲשֶׁר יִתְבָּאֵר בְּשַׁעַר הַמַּחֲלֹקֶת.

ח הַכַּעַס מוֹנֵעַ לֵב הָאָדָם מִכָּל הַטּוֹבוֹת. כִּי כְּשֶׁאָדָם כּוֹעֵס – אֵין לוֹ לֵב לְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים. וּבְהַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ נֶאֱמַר (חבקוק ג ב): ״בְּרֹגֶז רַחֵם תִּזְכֹּר״; וְזֶה רָחוֹק מְאוֹד מִדַּרְכֵי בָּשָׂר וָדָם.

ט הַכַּעַס מְבַטֵּל כַּוָּנַת לֵב הָאָדָם בַּתְּפִלָּה, וְאֵין שְׁכִינָה שׁוֹרָה מִתּוֹךְ הַכַּעַס.

י כָּל כַּעֲסָן לֹא יִהְיֶה חָכָם גָּדוֹל. כִּי הַכַּעַס מַבְרִיחַ מִלִּבּוֹ חָכְמָתוֹ, שֶׁלֹּא יוּכַל לַעֲנוֹת כַּהֹגֶן וְלֹא יוֹכִיחַ כַּהֹגֶן, וְכָל דְּבָרָיו לֹא בְּהַשְׂכֵּל. הַכַּעֲסָן מוֹנֵעַ מִמֶּנּוּ מוּסָרִים וְתוֹכָחוֹת, כִּי אֵין אָדָם רַשַּׁאי לְגַלּוֹת לוֹ טָעוּיוֹתָיו וּדְרָכָיו הַמְכֹעָרִים, כִּי כָּל אָדָם יִפְחַד מִמֶּנּוּ לְהַגִּיד לוֹ עִנְיָנָיו כִּי הוּא יִרְגַּז עֲלֵיהֶם. וַאֲפִלּוּ אִם יוֹכִיחַ אוֹתוֹ שׁוּם אָדָם, לֹא יְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מִתּוֹךְ הַכַּעַס. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: אֵין הַכַּעֲסָן מְקַבֵּל שׁוּם מִדָּה טוֹבָה אִם לֹא כְּסִיר מִלִּבּוֹ הַכַּעַס. כְּמוֹ שֶׁאֵין הַכַּעֲסָן מְקַבֵּל תּוֹכָחָה מֵאֲחֵרִים, כָּךְ אֵינוֹ יָכוֹל לְהוֹכִיחַ אֶת אֲחֵרִים. כִּי הַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יז): ״הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא״ – בַּתְּחִלָּה תּוֹכִיחַ אוֹתוֹ בְּנַחַת וּבַסֵּתֶר, וְתֹאמַר לוֹ בְּלָשׁוֹן רַכָּה וְתַחֲנוּנִים כִּי לְטוֹבָתוֹ אַתָּה אוֹמֵר לוֹ, וְאָז לֹא תְקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. אֲבָל אִם תּוֹכִיחַ אֶת חֲבֵרְךָ מִתְּחִלָּה בְּקוֹל רַעַשׁ וּבְזַעַם וּתְבַיֵּשׁ אוֹתוֹ, אָז תְּקַבֵּל עָלָיו חֵטְא. וְאוֹתוֹ חָבֵר לֹא יְקַבֵּל תּוֹכָחָה מִמְּךָ, כִּי כֵּן דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם: כְּשֶׁאָדָם בָּא עַל חֲבֵרוֹ בְּחָזְקָה – אָז חֲבֵרוֹ מִתְקַשֶּׁה כְּנֶגְדּוֹ וְלֹא יִכָּנַע תַּחְתָּיו. וְעַל זֶה אָמַר הֶחָכָם (קהלת ט יז): ״דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים״.

יא וּכְבָר יָדַעְתָּ מֵהִלֵּל וְשַׁמַּאי, שֶׁאָמְרוּ עֲלֵיהֶם אוֹתָם שְׁלֹשֶׁת הַגְּרִים: קַפְּדָנוּתוֹ שֶׁל שַׁמַּאי בִּקְּשָׁה לְטָרְדָנוּ מִן הָעוֹלָם, עַנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל הִלֵּל קֵרְבָנוּ תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׁכִינָה (שבת לא א). הִלֵּל מֵרֹב עֲנָוָה שֶׁהָיְתָה בּוֹ – לֹא הָיָה אָדָם יָכוֹל לְהַכְעִיסוֹ; כִּי הַמּוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִן הַכַּעַס קוֹנֶה מִדַּת הָעֲנָוָה וְהָרַחֲמָנוּת, כִּי מֻחְרוֹן אַף יִהְיֶה מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, דִּכְתִיב (שמות כב כג): ״וְחָרָה אַפִּי וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם בֶּחָרֶב״. וְכֵן לְעוֹלָם אֵצֶל חָרוֹן אַף כְּתִיב הַנָּקָמָה (דברים יא יז): ״וְחָרָה אַף יְיָ בָּכֶם, וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר, וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ״.

יב הַכַּעַס גּוֹרֵם עַזּוּת לָאָדָם, וּמַחֲמַת הַכַּעַס לֹא יִכָּנַע – וְגַם לֹא יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁתִּרְצֶה לַחֲבֵר עִם אָדָם – הַכְעִיסֵהוּ. וְאִם יוֹדֶה לְךָ הָאֱמֶת בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ – הִתְחַבֵּר לוֹ; וְאִם לָאו – עֲזֹב אוֹתוֹ.

יג הַכַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת; מִי לָנוּ גָּדוֹל מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁכָּעַס בִּשְׁלוֹשָׁה מְקוֹמוֹת וּבָא לִכְלַל טָעוּת: כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י טז): ״וַיִּקְצֹף עַל אֶלְעָזָר וְעַל אִיתָמָר״; וּכְתִיב (שם פסוק יז): ״מַדּוּעַ לֹא אֲכַלְתֶּם אֶת הַחַטָּאת בְּמְקוֹם הַקֹּדֶשׁ״. וְנֶאֱמַר (במדבר כ י): ״שִׁמְעוּ נָא הַמּוֹרִים״; וּכְתִיב (שם פסוק יא): ״וַיַּךְ אֶת הַסֶּלַע״. וּכְתִיב: ״וַיִּקְצֹף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הֶחָיִל״ (שם לא יד); וּכְתִיב (שם פסוק כא): ״וַיֹּאמֶר אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶל אַנְשֵׁי הַצָּבָא הַבָּאִים לַמִּלְחָמָה, זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה״. מְלַמֵּד שֶׁנִּשְׁתַּכְּחָה הֲלָכָה מִמֹּשֶׁה (ויקרא רבה יג א). וְעַתָּה הָבֵן: אִם כָּךְ הִגִּיעַ לְמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, מָה יַגִּיעַ לַכְּסִילִים הַכּוֹעֲסִים? וּלְכָךְ אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ז ט): ״אַל תְּבַהֵל בְּרוּחֲךָ לִכְעוֹס״.

יד וְהִזָּהֵר בָּהּ מְאוֹד, שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה שׁוּם קִלְקוּל מִתּוֹךְ כַּעַסְךָ. כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (שבת קה ב): הַמְקַרֵעַ בְּגָדָיו, וְהַמְפַזֵּר מְעוֹתָיו, וְהַמְשַׁבֵּר כֵּלִים בַּחֲמָתוֹ – יְהֵא בְּעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. שֶׁכָּךְ אֲמָנוּתוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע: הַיּוֹם אוֹמֵר לוֹ ״עֲשֵׂה כָּךְ״, וּלְמָחָר אוֹמֵר לוֹ ״עֲשֵׂה כָּךְ״, עַד שֶׁאוֹמֵר לוֹ ״עֲבֹד עֲבוֹדָה זָרָה״ וְהוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה. וּבַעֲבוּר כֵּן כְּתִיב (תהלים פא י): ״לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר״ – וְאֵיזֶה ״אֵל זָר״ שֶׁהוּא בְּקִרְבּוֹ שֶׁל אָדָם? הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה יֵצֶר הָרַע. רְאֵה אֵיךְ הַיֵּצֶר הָרַע מִתְגַּבֵּר בְּעֵת הַכַּעַס.

טו וְאָמַר רַבִּי אַרְבַּע מִדּוֹת בַּדֵּעוֹת (אבות ה יא): נוֹחַ לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת – יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת – יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת – חָסִיד. נוֹחַ לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת – רָשָׁע.

טז וְאֵלּוּ אַרְבַּע מִדּוֹת נֶאֱמָרִים נֶגֶד הַצַּדִּיק, כְּשֶׁהוּא כּוֹעֵס עַל הַטּוֹבִים אוֹ בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם. אֲבָל ״קָשֶׁה לִכְעֹס״ עַל עוֹשֵׂי עֲבֵרוֹת ״וְנוֹחַ לִרְצוֹת״ לָהֶם – זוֹ מִדָּה רָעָה שֶׁמִּתְרַצָּה לְרְשָׁעִים. וְכָל שֶׁכֵּן מִי שֶׁ״נוֹחַ לִכְעֹס״ עַל הַצַּדִּיקִים, וְ״קָשֶׁה לִכְעֹס״ עַל הָרְשָׁעִים, וְ״נוֹחַ לִרְצוֹת״ לָרְשָׁעִים וְ״קָשֶׁה לִרְצוֹת״ לַצַּדִּיקִים – זֶהוּ

רָשָׁע גָּמוּר.

יז אַף עַל פִּי שֶׁהַכַּעַס מִדָּה רָעָה מְאוֹד, מִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ אָדָם לְהַנְהִיג עַצְמוֹ בְּקִצָּת הָעִתִּים בְּמִדַּת הַכַּעַס. כְּגוֹן: לְיַסֵּר הָרְשָׁעִים, וּלְהָטִיל אֵימָה עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, וְלִזְרֹק מוֹרָאוֹ בַּתַּלְמִידִים. וּכְשֶׁכּוֹעֵס עַל הָרְשָׁעִים, יִשְׁקֹל כַּעֲסוֹ. לְפִי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַל רְאוּבֵן וְגָד "תַּרְבּוּת אֲנָשִׁים חַטָּאִים" (במדבר לב יד) לָכֵן בֶּן בְּנוֹ נַעֲשָׂה כֹּהֵן לַפְּסִילִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁלְּשֵׁם שָׁמַיִם כָּעַס. הַכֹּל צָרִיךְ מִדָּה, בְּכָל דְּרָכָיו שֶׁל אָדָם. וְיִרְאֶה אֵיךְ יַעֲשֶׂה הַמִּצְווֹת, בֵּין בְּכַעֲסוֹ בֵּין בְּשַׂחֲקוֹ.

יח אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הַכַּעַס, וּמַכְרִיחַ אֶת מִדָּתוֹ וּמְנַהֲגוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ מִבַּעֲלֵי הַכַּעַס, עָלָיו נֶאֱמַר (משלי טז לב): "טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר, וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר". וְ"אֶרֶךְ אַפַּיִם" הוּא מִשְׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת הַנֶּאֱמָרִים בַּבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

יט אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁכַּעֲסוֹ בּוֹ בְּמַחֲשָׁבָה, תִּרְאֶה עָלָיו הַיְשׁוּב וְהֶהָדֵר. וּמִי שֶׁכַּעֲסוֹ עָלָיו שֶׁלֹּא בְּמַחֲשָׁבָה, תִּרְאֶה עָלָיו הַשְׁטוּת.

כ עוֹד אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁכַּעֲסוֹ וְרָגְזוֹ אֲמִיץ – אֵינוֹ רָחוֹק מִן הַמְּשֻׁגָּעִים. וּמִי שֶׁרָגִיל בַּכַּעַס – חַיָּיו אֵינָם חַיִּים, וְאֵינוֹ שָׂמֵחַ לְעוֹלָם. וְכֵיוָן שֶׁאֵינוֹ שָׂמֵחַ – אֵינוֹ מְקֻבָּל מְאֹרְעוֹתָיו בְּאַהֲבָה וּבְשִׂמְחָה, וְאֵינוֹ מַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין, וְאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲבֹד אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּשִׂמְחָה.

כא כְּשֶׁאָדָם שָׂרוּי בְּתַעֲנִית אוֹ כְּשֶׁהוּא בְּשׁוּם צָרָה, אָז הַכַּעַס מְאוֹד בְּלִבּוֹ. לָכֵן בַּזְּמַנִּים הָאֵלּוּ צָרִיךְ לְזָהֵר בְּיוֹתֵר שֶׁלֹּא יִכְעַס. הַשְׁתִּיקָה מְבַטֶּלֶת הַכַּעַס, וְגַם קוֹל נָמוּךְ מְבַטֵּל הַכַּעַס. לָכֵן יִרְאֶה הָאָדָם כְּשֶׁכַּעֲסוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו, שֶׁיִּשְׁתֹּק אוֹ יְדַבֵּר בְּנַחַת, וְלֹא יָרִים קוֹלוֹ בְּכַעֲסוֹ. כִּי הַמַּגְבִּיהַּ קוֹלוֹ בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ – אָז יִתְעוֹרֵר הַכַּעַס, אֲבָל קוֹל נָמוּךְ וְהַשְׁתִּיקָה מַשְׁתִּיקִים הַכַּעַס. וְגַם לֹא יִרְאֶה בְּפָנָיו שֶׁל אָדָם שֶׁכּוֹעֵס עָלָיו, אֶלָּא יְדַבֵּר עִמּוֹ בְּלֹא רְאִיַּת פָּנָיו, וְאָז יַבְרִיחַ הַכַּעַס מִלִּבּוֹ.

כב וְדַע כִּי גְּמַר שִׁכְלָ שֶׁל אָדָם הוּא שֶׁיִּמְשֹׁל עַל כַּעַס, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יא): "שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ". הַכַּעַס נוֹטֶה מְאוֹד אֶל הַגַּאֲוָה, וְאֵין הַכּוֹעֵס נִמְלָט מִן הַגַּאֲוָה; וּכְבָר יָדַעְתָּ רָעוֹת הַגַּאֲוָה. וְרָאוּי לָאָדָם שֶׁיִּתְרַחֵק מִן הַכַּעַס; וְאַפִּלּוּ בְּדָבָר שֶׁרָאוּי לִכְעֹס עָלָיו – יַעְצֹר אֶת הָרוּחַ וְלֹא יִכְעַס. וְכֵן צָרִיךְ בַּעַל הַכַּעַס לַעֲשׂוֹת מִתְּחִלָּה, כְּשֶׁיַּעֲלֶה בְּדַעְתּוֹ שֶׁלֹּא יִכְעַס: צָרִיךְ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ כְּלָל, אֲפִלּוּ הֵכָּה וְקִלְלָ – לֹא יִרְגַּז וְלֹא יָחוּשׁ.

כג וְזֶה דָּבָר בָּרוּר: מִי שֶׁהוּא קַפְּדָן הַרְבֵּה, יוֹתֵר נוֹחַ לוֹ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ כְּלָל. יִשְׁתֹּק וְיַעְצֹר רוּחוֹ לְגַמְרֵי מִמָּה שֶׁיִּכְעַס מְעַט, כִּי זֶה אִי אֶפְשָׁר לַכַּעֲסָן לַעֲשׂוֹת; כִּי אִם יִמְשֹׁךְ בְּלִבּוֹ מְעַט מִן הַכַּעַס – לְבַסּוֹף יִכְעַס הַרְבֵּה. וּמִי שֶׁרוֹצֶה לַעֲצֹר רוּחוֹ מִן הַכַּעַס, וְרוֹצֶה לְהָטִיל אֵימָה עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, וְאִם הוּא פָּרְנָס וְרוֹצֶה לִכְעֹס עַל הַצִּבּוּר שֶׁיִּחָזְרוּ לְמוּטָב, כֵּיצַד יַעֲשֶׂה? יַרְאֶה עַצְמוֹ בְּפָנָיו הֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס כְּדֵי לְיַסְּרָם, וְתִהְיֶה דַּעְתּוֹ מְיֻשֶּׁבֶת עָלָיו בֵּינוֹ וּבֵין עַצְמוֹ; כְּאָדָם שֶׁהוּא מְדַמֶּה שֶׁהוּא כּוֹעֵס בְּשָׁעַת כַּעֲסוֹ – וְאֵינוֹ כּוֹעֵס. וּכְשֶׁהוּא מַרְאֶה כַּעֲסוֹ, יְזָהֵר עָלָיו שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה כֵּן כְּשֶׁיֵּשׁ לוֹ אוֹרְחִים עֲנִיִּים, כִּי הֵם סְבוּרִים שֶׁהוּא כּוֹעֵס עֲלֵיהֶם. לָכֵן יַרְאֶה עַצְמוֹ שָׂמֵחַ בְּפְנֵיהֶם.

כד צִוּוּ חֲכָמִים לְהִתְרַחֵק מִן הַכַּעַס, עַד שֶׁיִּנְהַג עַצְמוֹ שֶׁלֹּא יַרְגִּישׁ אֲפִלּוּ בִּדְבָרִים הַמַּכְעִסִים אוֹתוֹ, עַד שֶׁיַּעֲקֹר הַכַּעַס מִלִּבּוֹ, וְזֶהוּ דֶּרֶךְ טוֹבָה. וְדֶרֶךְ צַדִּיקִים: הֵם נֶעֱלָבִים וְלֹא עוֹלְבִים, שׁוֹמְעִים חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִים, וּשְׂמֵחִים בַּיִּסּוּרִים. וַעֲלֵיהֶם הַכָּתוּב אוֹמֵר (שופטים ה לא): "וְאֹהֲבָיו כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ" (שבת פח ב).

שער יג

א שַׁעַר הַשְּׁלוֹשָׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הָרָצוֹן

ב הָרָצוֹן. זוֹ הִיא מִדָּה טוֹבָה מְאוֹד, וְאֵינָהּ נִמְצֵאת אֶלָּא בְּנֶפֶשׁ נְדִיבָה וִיקָרָה. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָרָצוֹן – הוּא מִסְתַּפֵּק בְּכָל עִנְיָנָיו כְּפִי מַה שֶּׁיִּגְזֹר עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְעָלֶה, וְלֹא יְהַרְהֵר אַחֲרָיו. וּבַעַל הַמִּדָּה הַזֹּאת אֵינוֹ מְצַפֶּה אֶל הַגְּדֻלָּה וְאֶל הַכָּבוֹד, אַף רְצוֹנוֹ וְדַעְתּוֹ לְסִבֹּל. וְלֹא יִתְרַעֵם עַל עִנְיָנָיו, וְלֹא יִקְצֹף עַל הַשֵּׁם יִתְעָלֶה לוֹמַר: לָמָּה עָשָׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כָּךְ וְכָךְ? וּמִן הַמִּדָּה הַזֹּאת: הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. וּכְבָר יָדַעְתָּ מַעֲלַת הַמִּדָּה וּגְדֻלָּתָהּ.

ג וּכְשֶׁאָדָם הַצַּדִּיק רוֹצֶה בִּבְנֵי אָדָם, וּבְנֵי אָדָם רוֹצִים בּוֹ – גַּם הַמָּקוֹם רוֹצֶה בּוֹ. וְגַם שׁוֹנְאָיו מַשְׁלִימִים אִתּוֹ, כְּדִכְתִיב (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ, גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ". וּכְמוֹ שֶׁיָּדַעְתָּ מֵרְצוֹת אֲבִימֶלֶךְ בְּאַבְרָהָם, וּמִשֶּׁהִשְׁלִימוּ אִתּוֹ (בראשית רבה נד א). וְנֶאֱמַר (משלי טז טו): "בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים, וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ".

ד וְרֹאֶה מָה הִגִּיעַ לְמָרְדְּכַי כְּשֶׁרָצָה בּוֹ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ, וּמָה הִגִּיעַ לְיוֹסֵף כְּשֶׁרָצָה בּוֹ פַּרְעֹה. אִם מַגִּיעַ גְּדֻלָּה כָּזֹאת לְמִי שֶׁרוֹצִים בּוֹ בְּנֵי אָדָם, כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן מִי שֶׁרוֹצֶה בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – כַּמָּה מַעֲלָתוֹ גְּדוֹלָה. לָכֵן יַטְרִיחַ אָדָם עַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְווֹת, וְאָז יִרְצֶה בּוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְאָמַר הֶחָכָם: כָּל מִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ זֹאת

הַמִּדָּה – יַעֲשִׂיר. וּמִן מִדַּת הָרָצוֹן בָּאָה הַמְּחִילָה וְהַסְּלִיחָה, שֶׁהוּא מִתְרַצֶּה לְמִי שֶׁפָּשַׁע בּוֹ וּמַעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו, כִּי הַמַּעֲבִיר עַל מִדּוֹתָיו – תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת.

ה וּמְאוֹד מְאוֹד מִדָּה נָאָה הִיא לָאָדָם, שֶׁיְּהֵא מָלֵא רָצוֹן, וּמְבַטֵּל דַּעְתּוֹ מִפְּנֵי דַּעַת חֲבֵרוֹ. וְדָבָר זֶה גּוֹרֵם שֶׁהוּא נֶאֱהָב לַכֹּל, כְּשֶׁהוּא עוֹשֶׂה כִּרְצוֹן אִישׁ וְאִישׁ. וְהָאִישׁ הַזֶּה קָרוֹב מְאוֹד לְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, כִּי כְּשֶׁהוּא אוֹחֵז בַּמַּעֲשֶׂה הָרַע וּבָא חֲבֵרוֹ לְהוֹכִיחוֹ – הוּא מִתְרַצֶּה מְיֻד לַעֲזֹב הָרַע, וְחוֹזֵר לַמּוּטָב. נִמְצָא שֶׁיֵּשׁ לוֹ נַחַת רוּחַ בְּעַצְמוֹ, כְּשֶׁהוּא מוֹרֶה וְעוֹזֵב דְּרָכָיו הָרָעִים, וְגַם יֵשׁ נַחַת רוּחַ לַחֲבֵרָיו הַמִּתְחַבְּרִים אִתּוֹ.

ו וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי יב טו): "וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם" – אֵינוֹ רוֹצֶה לוֹמַר לִשְׁמִיעַת הָאֹזֶן לְבַד, אֶלָּא "שׁוֹמֵעַ" פֵּרוּשׁוֹ שֶׁהוּא שׁוֹמֵעַ לַעֲצַת חָכָם וּמִתְרַצֶּה לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר יַגִּיד לוֹ הֶחָכָם. נִמְצָא שֶׁכָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בְּמִדַּת הָרָצוֹן, וְכֵן כָּל הַתּוֹכָחוֹת וְכָל הַבְּרָכוֹת. כֵּיצַד? בִּשְׁעַת מַתַּן תּוֹרָה כְּתִיב (שמות יט ה): "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקֹלִי, וּשְׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי, וִהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים". כָּךְ הַפֵּרוּשׁ שֶׁל "שָׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ": תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם וְתִתְרַצּוּ. וְהֵם הֵשִׁיבוּ "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שם פסוק ח) – וְנִתְרַצּוּ.

ז לְעִנְיַן הַקְּלָלוֹת נֶאֱמַר (דברים כח טו): "וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ, לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו"; וּכְתִיב (דברים יא כז-כח): "אֶת הַבְּרָכָה, אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם... וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם...". וְכָל הַ"שְּׁמִיעוֹת" הַלָּלוּ אֵין פֵּרוּשָׁן שְׁמִיעַת הָאֹזֶן בִּלְבַד, אַךְ רָצָה לוֹמַר שֶׁיִּתְרַצּוּ לַעֲשׂוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּיַעֲקֹב אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנִּתְרַצָּה אֶל אִמּוֹ וְשָׁמַע לַעֲצָתָהּ לְעִנְיַן הַבְּרָכוֹת, וְנִתְרַצָּה לִשְׁמֹעַ אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ וְלָקַח אִשָּׁה עַל פִּיהֶם – לָכֵן זָכָה וְיָצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים. וּכְתִיב (משלי א לג): "וְשֹׁמֵעַ לִי יִשְׁכָּן בֶּטַח, וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָה".

ח אַרְבַּע שְׁמִיעוֹת הֵם: יֵשׁ שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד, וְיֵשׁ שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר; וְיֵשׁ לֹא שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ לֹא שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד. שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד – זֶה אָדָם הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ג יז): "וּלְאָדָם אָמַר: כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ". וּמָה הִפְסִיד? שֶׁנֶּאֱמַר (שם פסוק יז): "כִּי עָפָר אַתָּה, וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב".

ט שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר – זֶה אַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (בראשית כא יב): "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ". וּמָה נִשְׂכָּר? שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ (שם): "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע".

י לֹא שׁוֹמֵעַ וְנִשְׂכָּר – זֶה יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לט י): "וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ". וּמָה נִשְׂכָּר? "וַיּוֹסֵף הוּא הַשַּׁלִּיט עַל הָאָרֶץ" (שם מב, ו).

יא לֹא שׁוֹמֵעַ וְהִפְסִיד – אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ז כו): "וְלוֹא שָׁמְעוּ אֵלַי, וְלֹא הִטּוּ אֶת אָזְנָם". וּמָה הִפְסִידוּ? "אֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת, וַאֲשֶׁר לַחֶרֶב לַחֶרֶב" (שם טו ב); וְנֶאֱמַר (ישעיהו א יט): "אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם, טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ".

יב בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה נֶהֱרָג בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא שָׁמַע, דִּכְתִיב (דברים כא יט-כא): "וְתָפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ, וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל שַׁעַר מְקֹמוֹ. וְאָמְרוּ אֶל זִקְנֵי עִירוֹ: בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמֹרֶה, אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלֵנוּ, זוֹלֵל וְסֹבֵא. וּרְגָמֻהוּ כָּל אַנְשֵׁי עִירוֹ".

יג וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר (שם ט ז): "מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם יְיָ". וְעוֹד כְּתִיב עַל שֶׁלֹּא רָצוּ לִשְׁמֹעַ (שמות לד ט): "כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא".

יד וְאַחֲרֵי שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בְּמִדַּת הָרָצוֹן, לָכֵן יַשֶּׂה כָּל רְצוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוֹות הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ב ד): עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנְךָ, כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כִּרְצוֹנוֹ.

טו כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: לֹא יִתְעַקֵּשׁ אָדָם, וְלֹא יַקְשֶׁה עָרְפּוֹ נֶגֶד מוֹכִיחָיו, וְנֶגֶד מִי שֶׁמּוֹרֶה לוֹ דֶּרֶךְ יְשָׁרָה; אַךְ יִתְרַצֶּה לָהֶם, וְיַקְבֵּל דִּבְרֵיהֶם בִּרְצוֹן נַפְשׁוֹ. כִּי עַל הָעִקְּשִׁים נֶאֱמַר (משלי כב ה): "צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ, שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם"; וְנֶאֱמַר (שם יז כ): "עִקֵּשׁ לֵב לֹא יִמְצָא טוֹב". וּבְכַמָּה מְקוֹמוֹת נִשְׁתַּבְּחוּ הַחֲפֵצִים לִשְׁמֹעַ אֶל דִּבְרֵי תוֹרָה, דִּכְתִיב (תהלים א ב-ג): "כִּי אִם בְּתוֹרַת יְיָ חֶפְצוֹ, וּבְתוֹרָתוֹ יֶהְגֶּה יוֹמָם וָלָיְלָה. וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם, אֲשֶׁר פִּרְיוֹ יִתֵּן בְּעִתּוֹ". וּכְתִיב (שם קיב א): "אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת יְיָ, בְּמִצְוֹתָיו חָפֵץ מְאוֹד" – אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלָּא "חָפֵץ", רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁיְּשִׂים אָדָם חֶפְצוֹ עַל הַמִּצְוֹות.

טז אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ: לְעָתִיד הַכֹּל עֲתִידִים לְהִיוֹת תְּמֵהִין כְּנֶגֶד מִי שֶׁשָּׁמַע לֵאלֹהִים, וְאוֹמְרִים: מִי הוּא זֶה? שֶׁפָּלוֹנִי שֶׁלֹּא קָרָא וְלֹא שָׁנָה – וַהֲרֵי הוּא יוֹשֵׁב עִם הָאָבוֹת וּמְשִׂיחַ עִמָּהֶם? וְהָאֱלֹהִים יֹאמַר לָהֶם: מָה אַתֶּם תְּמֵהִים? לֹא זָכוּ אֵלּוּ אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמְעוּ אֵלַי, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טו לא): "אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים, בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין".

יז אַף עַל פִּי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת טוֹבָה מְאוֹד, אַל יִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ אֶצֶל הָרְשָׁעִים, וְאַל יִתְרַצֶּה לָהֶם. וְיָסִיר רְצוֹנוֹ מִכָּל הַדְּבָרִים הָרָעִים, וּמִכָּל מָה שֶׁהַזְּהִירָה הַתּוֹרָה עָלָיו; אַךְ יִתְרַצֶּה לְמִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצֶה בּוֹ, דִּכְתִיב (תהלים קמז יא): "רוֹצֶה יְיָ אֶת יְרֵאָיו".

יח וְיָשִׂים רְצוֹנוֹ עַל הַמִּצְווֹת, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם קָשׁוֹת עָלָיו מְאוֹד – יָשִׂים רְצוֹנוֹ עֲלֵיהֶם עַד שֶׁיִּהְיוּ חֲבִיבוֹת עָלָיו. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָשֶׁה בְּעֵינַי אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ יְחִידוֹ, בְּטֶל רְצוֹנוֹ מִפְּנֵי רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְהִשְׁכִּים וְעָשָׂה בְּזְרִיזוּת, וּבְנָפֶשׁ חֲפֵצָה וּבְאַהֲבָה.

יט אֲבָל מִי שֶׁיָּשִׂים רְצוֹנוֹ וְחֶפְצוֹ בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים, וּמִתְרַצֶּה בָּרְשָׁעִים וּבְמַעֲשֵׂיהֶם, וּמוֹאֵס בַּצַּדִּיקִים – אוֹתוֹ הָרָצוֹן מֵבִיא אוֹתוֹ לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית. וַעֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (ישעיהו ה כ): "הוֹי הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע"; וְאוֹמֵר (משלי יז טז): "מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק, תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם".

כ כָּל מִי שֶׁרוֹצֶה לְהִכָּנֵס בְּעֹמֶק הַחֲסִידוּת וּבְעֹמֶק הַיִּחוּד, לְהַכִּיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, אֵין זֶה יָכוֹל לִהְיוֹת אֶלָּא אִם כֵּן הוּא חָכָם, וְנָבוֹן, וְנֶפֶשׁ רָצוֹן בְּלֹא כַּעַס. כְּתִיב (משלי ח לב): "וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ לִי, וְאַשְׁרֵי דְּרָכַי יִשְׁמֹרוּ". אָמַר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ לְיִשְׂרָאֵל: אֵינִי מְבַקֵּשׁ מִכֶּם אֶלָּא שֶׁתִּשְׁמְעוּ לִי. אִם שְׁמַעְתֶּם אֵלַי, אֲנִי אָקִים מָה שֶׁנִּתְנַבְּאוּ הַנְּבִיאִים "אִם תֹּאבוּ וּשְׁמַעְתֶּם, טוּב הָאָרֶץ תֹּאכֵלוּ" (ישעיהו א יט), וּכְתִיב (משלי ח לד): "אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי".

כא לָכֵן יָשִׂים דַּעְתּוֹ אֶל רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, וְלֹא יִבְעַט בְּרִבּוֹתָיו וּבְמִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְכֵן נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים יז ט-יב): "וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם, וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם, וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט. וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ... לֹא תָסוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל. וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְזָדוֹן, לְבִלְתִּי שְׁמֹעַ אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׁרֵת שָׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט, וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבִעַרְתָּ הָרָע מִיִּשְׂרָאֵל".

כב מִכָּל אֵלֶּה נֵדַע, אֲשֶׁר מִדַּת הָרָצוֹן גְּדוֹלָה, אֲשֶׁר כָּל הַתּוֹרָה כְּלוּלָה בָּהּ. אֲפִלּוּ אָמְרוּ לְךָ הַחֲכָמִים עַל הַשְּׂמֹאל שֶׁהוּא יָמִין, וְעַל הַיָּמִין שֶׁהוּא שְׂמֹאל – תִּתְרַצֶּה לָהֶם לִשְׁמֹעַ (ספרי דברים יז יא).

כג הִתְבּוֹנֵן שֶׁאָנוּ מִתְפַּלְּלִים בִּתְפִלָּתֵנוּ: "וּתְהִי לְרָצוֹן תָּמִיד עֲבוֹדַת יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ". הִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂנוּ וַעֲבוֹדָתֵנוּ – כֻּלָּם תְּלוּיִים בִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וּבְעֵת שֶׁאֵין אָדָם מֵשִׂים רְצוֹנוֹ וְחֶפְצוֹ עַל מִצְווֹת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה, אַף מַמָּרֶה נִגְנָדוֹ, וּבוֹחֵר בַּמַּעֲשִׂים הָרָעִים אֲשֶׁר הִזְהִיר הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָלָיו שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת – אֵיךְ יִרְצֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בָּאִישׁ הַהוּא? אֵיךְ יִרְצֶה וְיַחְפֹּץ בְּאִישׁ אֲשֶׁר אֵינוֹ רוֹצֶה וְחָפֵץ בּוֹ?

כד וּלְעוֹלָם לֹא יְהֵא אָדָם סָרְבָן נֶגֶד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ וְרַבּוֹתָיו, כִּי בְּכָךְ נִשְׁתַּבְּחַ חָכָם אֶחָד: מֵימַי לֹא עָבַרְתִּי עַל דִּבְרֵי חֲבֵרַי! יוֹדֵעַ אֲנִי בְּעַצְמִי שֶׁאֵינִי כֹּהֵן, אִם אָמְרוּ לִי חֲבֵרַי "עֲלֵה לַדּוּכָן!" – הָיִיתִי עוֹלֶה (שבת קיח ב).

כה וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בַּמִּדָּה הַזֹּאת, כִּי הִיא כְּלוּלָה בְּמִדַּת הָאַהֲבָה וְהַשִּׂמְחָה.

כו אֵין בָּעוֹלָם טוֹב כִּשְׁמִיעָה. וְכֵן אָמְרוּ (שמות רבה כז ט): נָפַל אָדָם מִן הַגַּג וְנִשְׁתַּבְּרוּ אֵיבָרָיו – צָרִיךְ רִטְיָה וְתַחְבֹּשֶׁת עַל כָּל אֵבֶר וְאֵבֶר מֵאֵבָרָיו, וְעָצָם מֵעֲצָמָיו. וְהַחוֹטֵא אֲשֶׁר יֶחֱטָא בְּכָל אֵיבָרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א ו): "מִכַּף רֶגֶל וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מְתֹם" – וְהִנֵּה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מְרַפֵּא כָּל אֵיבָרָיו בִּרְטִיָּה אַחַת, וְהִיא שְׁמִיעַת הָאֹזֶן, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נה ג): "הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם".

שער יד

א שַׁעַר הָאַרְבָּעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַקִּנְאָה

ב הַקִּנְאָה הִיא עָנָף מִן הַכַּעַס. וְאֵין אָדָם נִמְלָט מִמֶּנָּה, כִּי אֲנַחְנוּ רוֹאִים אֲשֶׁר כָּל בְּנֵי אָדָם נִמְשָׁכִים אִישׁ אַחַר רֵעֵהוּ, כִּי כַּאֲשֶׁר הוּא רוֹאֶה שֶׁחֲבֵרוֹ קוֹנֶה קִנְיָן מֵעִנְיְנֵי הָעוֹלָם – הֵן מִמִּינֵי מַאֲכָלִים, הֵן מִמִּינֵי בְּגָדִים, אִם בּוֹנֶה בַּיִת אוֹ מַאֲסִף מָמוֹן – אָז הוּא טוֹרֵחַ לְהַשִּׂיג כָּמוֹהוּ, כִּי הוּא חוֹשֵׁב: חֲבֵרַי יֵשׁ לוֹ זֶה, גַּם לִי יִהְיֶה כֵּן. וְדָבָר זֶה רָמַז שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ (קהלת ד ד): "וְרָאִיתִי אֶת כָּל עָמָל, וְאֶת כָּל כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה, כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ".

ג מִי שֶׁהַמִּדָּה הַזֹּאת מִתְגַּבֶּרֶת עָלָיו, הוּא מְגֻנֶּה מְאוֹד. כִּי הַקִּנְאָה מְבִיאָה לִידֵי חֲמוּד, כִּי כְּשֶׁאָדָם אֵינוֹ נוֹתֵן עַל לִבּוֹ וּמְקַנֵּא מָה שֶׁיֵּשׁ בִּידֵי אֲחֵרִים – אָז אֵינוֹ חוֹמֵד. אֲבָל בְּעֵת אֲשֶׁר יִמְשֹׁךְ לִבּוֹ, וּמְקַנֵּא בַּמֶּה שֶׁיֵּשׁ בִּיד אֲחֵרִים – אָז הוּא חוֹמֵד. וְהַתּוֹרָה אָמְרָה (שמות כ יד): "לֹא תַחְמֹד". וּכְשֶׁהוּא חוֹמֵד – אָז הוּא גּוֹזֵל, כִּדְכְתִיב (מיכה ב ב): "וְחָמְדוּ שָׂדוֹת וְגָזָלוּ". וְאָדָם אֲשֶׁר הַחֶמְדָּה מִתְגַּבֶּרֶת בּוֹ, הוּא קָרוֹב לַעֲבֹר עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. כִּי מַעֲשֶׂה בְּאִישׁ אֶחָד, וְהָיָה לוֹ שָׂכֵן רָשָׁע, וְהָיָה כֹּתֶל מַפְסִיק בֵּינֵיהֶם. וְהָיָה הָרָשָׁע חוֹמֵד אֶת אִשְׁתּוֹ וּקְצָת מֵחֲפָצָיו. יוֹם אֶחָד עֶרֶב שַׁבָּת שָׁמַע שֶׁהָיָה הָאִישׁ אוֹמֵר לְאִשְׁתּוֹ: "רוֹצֶה אֲנִי לָצֵאת לְסְחוֹרָה", וְכֵן עָשָׂה. מָה עָשָׂה אוֹתוֹ רָשָׁע? הָלַךְ בְּלֵיל שַׁבָּת וְשִׁבֵּר הַכֹּתֶל שֶׁהָיָה מַפְסִיק בֵּינֵיהֶם – הֲרֵי עָבַר עַל "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ". הָלַךְ וְאָנַס אֶת הָאִשָּׁה שֶׁהָיָה חוֹמֵד, וְשָׁכַב עִמָּהּ – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תִנְאָף". וַאֲחַר כָּךְ כְּשֶׁהִתְחִיל לִגְזֹל אֶת הַמָּמוֹן צָעֲקָה הָאִשָּׁה, וְעָמַד עָלֶיהָ לְהָרְגָהּ – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תִרְצָח". וּכְשֶׁגָּנַב וְגָזַל מָה שֶׁחָמַד – הֲרֵי עָבַר עַל "לֹא תַחְמֹד" וְ"לֹא תִגְנֹב". לְמָחָר עָמְדוּ אֲבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹכִיחוּ אוֹתוֹ, עָמַד עֲלֵיהֶם וְהִכָּם – הֲרֵי עָבַר עַל "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמֶּךָ". וְאַחַר כָּךְ הוּבָא לִפְנֵי בֵּית הַדִּין, וְהֵעִיד הוּא עִם חֲבֵרוֹ בְּלִיַּעַל שֶׁאָלוּ הַחֲפָצִים שֶׁלָּקַח הֵם מַשְׁכּוֹן שֶׁלּוֹ, וְהָיוּ מְמֻשְׁכָּנִים לוֹ מִיַּד

בַּעַל הָאִשָּׁה, וְחָזַר וְהֶאֱמִינָם לוֹ, וְלֹא יָכוֹל לְהוֹצִיאָם מִיָּדוֹ, עַד עַכְשָׁו שֶׁשָּׁבְרוּ הַלִּסְטִים אֶת הַפֶּתַח שֶׁבֵּינֵיהֶם וְהָרְגוּ הָאִשָּׁה, וּכְשֶׁשָּׁמַע הָאִישׁ הַהַרִיגָה, נִכְנַס גַּם הוּא וְלָקַח עֲבוֹטוֹ – חֲרִי עָבַר עַל "לֹא תַעֲנֶה". וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהָיָה בָּא, הָיָה נִשְׁבָּע שֶׁלֹּא פָּשַׁע כְּלָל – חֲרִי עָבַר עַל "לֹא תִשָּׂא". לְסוֹף נִגְלְתָה רַעְתּוֹ וְנִתְפַּרְסְמָה פְּשִׁיעָתוֹ, וּמֵחֲמַת הַבּוּשָׁה יָצָא לְתַרְבּוּת רָעָה וְכָפַר בֵּאלֹהִים חַיִּים – חֲרִי עָבַר עַל "אָנֹכִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וּלְבַסּוֹף הָיָה אָדוּק בַּעֲבוֹדָה זָרָה וּמִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ – חֲרִי עָבַר עַל "לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים" וְ"לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם". וְכָל זֶה גָּרַם לוֹ הַחְמוּד. נִמְצָא שֶׁהַחוֹמֵד קָרוֹב לַעֲבֹר עַל כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

ד אַף יֵשׁ דֶּרֶךְ אַחֶרֶת לְהַשְׂכִּיל וּלְהָבִין אֵיךְ הַקְּנָאָה וְהַחֲמִידָה מְקֻלְקָלוֹת מְאוֹד. וְהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כג יז): "בְּנִי אַל יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאַת יְיָ כָּל הַיּוֹם". כְּשֶׁאָדָם מְקַנֵּא בַּחוֹטְאִים וְרוֹאֶה עָשְׁרָם וְהַצְלָחָתָם, וְרוֹאֶה צַדִּיקִים מִתְדַּלְדְּלִים וּמִתְיַסְּרִים בְּיִסּוּרִים, וּמִתּוֹךְ כָּךְ תִּגְעַל נַפְשׁוֹ בְּיִרְאַת הָאֱלֹהִים וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקָּיו, וְיִמְאַס לוֹמְדֵי תּוֹרָה וּמְקַיְּמֶיהָ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג יג-טו): "חָזְקוּ עָלַי דִּבְרֵיכֶם אָמַר יְיָ, וַאֲמַרְתֶּם מַה נִּדְבַּרְנוּ עָלֶיךָ? אֲמַרְתֶּם שָׁוְא עֲבֹד אֱלֹהִים, וּמַה בֶּצַע כִּי שָׁמַרְנוּ מִשְׁמַרְתּוֹ, וְכִי הָלַכְנוּ קְדֹרָנִית מִפְּנֵי יְיָ צְבָאוֹת? וְעַתָּה אֲנַחְנוּ מְאַשְּׁרִים זֵדִים, גַּם נִבְנוּ עֹשֵׂי רִשְׁעָה, גַּם בָּחֲנוּ אֱלֹהִים וַיִּמָּלֵטוּ".

ה וְזֶה הַדֶּרֶךְ מֵבִיא הוֹלֻלוּת בְּדַעַת בְּנֵי אָדָם, וְיָשִׁיב לִבָּם אֲחוֹרַנִּית בִּרְאוֹתָם רָשָׁע וְטוֹב לוֹ וְצַדִּיק וְרַע לוֹ; וּמִתּוֹךְ כָּךְ הוֹלְכִים בִּשְׁרִירוּת לִבָּם וְאוֹמְרִים: פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי עוֹשִׂים כָּךְ וְכָךְ וְהֵם עֲשִׁירִים, וְכֵן נַעֲשֶׂה גַּם אֲנַחְנוּ, וּמָה שֶׁיִּקְרֶה לָהֶם יִקְרֶה גַּם לָנוּ! וְכָל זֶה מֵחֲמַת קִנְאָה, שֶׁמְּקַנְּאִים בָּרְשָׁעִים וְחוֹמֵד עָשְׁרָם וְשַׁלְוָתָם, וּלְפִיכָךְ פּוֹרְקִים מֵעֲלֵיהֶם עֹל הַמִּצְוֹות. אֲבָל הַצַּדִּיקִים אֵינָם מְקַנְּאִים בָּרְשָׁעִים, וְאֵינָן חוֹמְדִים מָמוֹנָם וְלֹא שַׁלְוָתָם, כִּי יַחְשְׁבוּ שֶׁעָשְׁרָם שָׁמוּר לָהֶם לְרָעָתָם, וְשַׁלְוָתָם – לְהַאֲבִידָם מֵרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים. וַיַּחְשְׁבוּ שֶׁעִנְיֵי הַצַּדִּיקִים וְדַחְקָם – כְּדֵי לְצָרְפָם וּלְלַבְּנָם, וּלְהַגְדִּיל מַעֲלוֹתָם לָעוֹלָם הַבָּא. וְאֵין סָפֵק: מִי שֶׁחוֹשֵׁב כָּךְ לֹא יַחְמֹד וְלֹא יְקַנֵּא. אֶלָּא יִשְׂמַח בִּרְאוֹתוֹ שַׁלְוַת הָרְשָׁעִים, וְיֹאמַר: אִם לְמַכְעִיסָיו כָּךְ, לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ לֹא כָל שֶׁכֵּן שֶׁיִּתֵּן וְיַחֲזֹר וְיִתֵּן!

ו הַקִּנְאָה בָּאָה מִגְּרִיעוּת הַנֶּפֶשׁ. אִם הוּא מְקַנֵּא בְּיָפְיוֹ שֶׁל אָדָם, אוֹ בִּגְבוּרָתוֹ אוֹ בְּעָשְׁרוֹ – חֲרִי אֵינוֹ חָפֵץ בְּמָה שֶׁגָּזַר עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְזֶה דּוֹמֶה לְעֶבֶד שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּלוּנוֹת עַל מַעֲשֵׂה אֲדוֹנָיו, וְאֵינוֹ מִתְרַצֶּה בְּעִנְיַן אֲדוֹנָיו – אֵין זֶה עֶבֶד נֶאֱמָן. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵין לְהִתְרַעֵם עַל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, אֲשֶׁר כָּל מַעֲשָׂיו יְשָׁרִים וּנְכוֹחִים, שֶׁאֵין לְהַרְהֵר אַחֲרָיו.

ז מִן הַקִּנְאָה תָּבוֹא מַחְלֹקֶת. כְּמוֹ שֶׁתִּרְאֶה בְּקֹרַח, שֶׁקִּנֵּא בִּכְבוֹד אֱלִיצָפָן בֶּן עֲזִיאֵל, וּמִתּוֹךְ כָּךְ נֶאֱבַד הוּא וְסִיעָתוֹ, אֲפִלּוּ יוֹנְקֵי שָׁדַיִם (במדבר רבה יח). הַקִּנְאָה לִבְנֵי אָדָם כְּחוֹלִי הַגּוּף, וְהִיא מְבִיאָה שַׁחֶפֶת. אָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: הִשָּׁמֶר לְךָ מִן הַקִּנְאָה, כִּי הִיא נִכֶּרֶת בְּךָ: שֶׁפָּנֶיךָ מִשְׁתַּנִּים מֵרֹעַ לִבְּךָ. וְאוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁאַתָּה מְקַנֵּא – הוּא שָׂמֵחַ בְּצָרַת לִבְּךָ. וְלָמָּה אַתָּה תְּשַׂמַּח אֶת שׂוֹנַאֲךָ, וְיִנָּקֵם בְּךָ?

ח הַמְקַנֵּא חוֹמֵס נַפְשׁוֹ, כִּי הוּא מִתְאַבֵּל תָּמִיד וְשִׂכְלוֹ מִתְחַסֵּר. וּמֵרֹב קִנְאָה הַטְמוּנָה בְּקִרְבּוֹ – אֵין לִבּוֹ פָּנוּי לִלְמֹד וּלְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, וְלַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים.

ט כָּל אָדָם מוֹצֵא טַעַם עֶרֶב בְּמַאֲכָלוֹ חוּץ מִן הַמְקַנֵּא, שֶׁאֵינוֹ טוֹעֵם טַעַם טוֹב בְּמַאֲכָלוֹ עַד שֶׁתָּסוּר הַטּוֹבָה מֵחֲבֵרוֹ.

י לְכָל שִׂנְאָה יֵשׁ תִּקָּוֶה: שֶׁאִם יִשְׂנָא חֲבֵרוֹ עֲבוּר שֶׁגָּזַל מִמֶּנּוּ – תָּסוּר הַשִּׂנְאָה כְּשֶׁיָּשִׁיב לוֹ הַגְּזֵלָה. כֵּן כָּל שִׂנְאָה הַתְּלוּיָה בְּדָבָר, אַחַר שֶׁיִּתְקַן הַדָּבָר הַהוּא – תִּבְטַל הַשִּׂנְאָה, חוּץ מִמִּי שֶׁשּׂוֹנֵא חֲבֵרוֹ מֵחֲמַת הַקִּנְאָה. אָמַר הֶחָכָם לִבְנוֹ: אַל תְּקַנֵּא בְּאָחִיךָ עַל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ, כִּי הוּא יַנְעֵם בְּחַיָּיו, וְאַתָּה תִּשְׁבַּע דְּאָגָה וְצַעַר. וְאָמַר הֶחָכָם: לֹא נִבְרָא הַמְקַנֵּא וְהַחוֹמֵד אֶלָּא לְכַעֵס.

יא הַחֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ מִתְפַּלְּלִים "שֶׁלֹּא תְּהֵא קִנְאָתֵנוּ עַל אֲחֵרִים, וְלֹא קִנְאַת אֲחֵרִים עָלֵינוּ". לָמָּה הָיוּ מִתְפַּלְּלִים עַל אֲחֵרִים בְּזֹאת הַמִּדָּה יוֹתֵר מִמִּדּוֹת אֲחֵרוֹת? אֶלָּא כָּךְ הָעִנְיָן: כִּי הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם גּוֹרְמִים שֶׁיִּתְקַנְּאוּ בָּהֶם וְיַחְמְדוּ שִׂדְתָם; לְכָךְ הָיוּ מִתְפַּלְּלִים עַל אֲחֵרִים, כִּי אוּלַי הֵם גּוֹרְמִים הַקִּנְאָה לַאֲחֵרִים, וְהַתּוֹרָה אָמְרָה (ויקרא יט יד): "וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל".

יב לָכֵן מִדָּה טוֹבָה בָּאָדָם שֶׁלֹּא יִלְבַּשׁ בְּגָדִים נָאִים וּמְשֻׁבָּחִים יוֹתֵר מִדַּי, לֹא הוּא וְלֹא אִשְׁתּוֹ וְלֹא בָּנָיו, וְכֵן לְעִנְיַן הַמַּאֲכָל וּשְׁאָר עִנְיָנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְקַנְּאוּ בּוֹ אֲחֵרִים. אַף מִי שֶׁהִשְׁפִּיעַ עָלָיו הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עֹשֶׁר וּנְכָסִים – יְהַנֶּה מֵהֶם לַאֲחֵרִים, לַעֲשִׁירִים וְלָעֲנִיִּים, וְיִתְנַהֵג עִמָּהֶם בְּנַחַת, וְיַעֲשֶׂה עִמָּהֶם חֶסֶד. וּכְבָר הֶאֱרִכְנוּ בַּדָּבָר, כַּמָּה טוֹבָה בָּזֶה שֶׁיְּהֵא נֶאֱהָב לַבְּרִיּוֹת. וּכְשֶׁהוּא נֶאֱהָב לְכָל אָדָם, אָז לֹא יְקַנְּאוּהוּ וְלֹא יַחְמְדוּ מִשָּׁלוֹ. אַף רָאוּי לָאָדָם שֶׁיְּעַלֶּה אֶל הַמַּעֲלוֹת הַטּוֹבוֹת, וְיִקַּנְּאוּהוּ וְיַחְמְדוּ לַעֲשׂוֹת כָּמוֹהוּ. וּמִי שֶׁנִּזְהָר שֶׁלֹּא יְקַנֵּא – אֵין גּוּפוֹ כָּלֶה, וְאֵין הַתּוֹלָעִים שׁוֹלְטִים בּוֹ, דִּכְתִיב (משלי יד ל): "וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה". פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ קִנְאָה – עַצְמוֹתָיו נִרְקָבִים (שבת קנב ב).

יג לָכֵן יִתְרַחֵק מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֲמִדָּה, וְלֹא יַחְמֹד שׁוּם דָּבָר מִמָּה שֶׁבְּיַד אֲחֵרִים. וְלֹא יֹאמַר: אֶחְמֹד בְּעִנְיְנֵי חֲבֵרִי, וְאֶתֵּן לוֹ מָעוֹת עֲבוּר אוֹתוֹ עִנְיָן; שֶׁאִם אֵין דַּעְתּוֹ לִמְכֹּר עִנְיָנָיו – אָז אָסוּר לָזֶה לְהַפְצִירוֹ, כִּי זֶה יִתְבַּיֵּשׁ לְהָשִׁיב פָּנָיו רֵיקָם, אִם כֵּן הוּא כְּמוֹ אוֹנֵס. וְכָל שֶׁכֵּן אִם זֶה הַחוֹמֵד אִישׁ נִכְבָּד, שֶׁאִם יִשְׁאַל שְׁאֵלָה אוֹר פָּנָיו לֹא יַפִּילוּ – שֶׁאָסוּר לְשָׁאוֹל מֵחֲבֵרוֹ מַתָּנָה אִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁיִּתֵּן לוֹ בְּנֶפֶשׁ חֶפְצָה.

יד מָשְׁלוּ מָשָׁל: חוֹמֵד וְקַנַּאי פָּגַע בָּהֶם מֶלֶךְ אֶחָד. אָמַר לָהֶם הַמֶּלֶךְ: אֶחָד מֵהֶם יִשְׁאַל דָּבָר מִמֶּנִּי וְיִנָּתֵן לוֹ, וְלַחֲבֵרוֹ בְּכִפְלַיִם. הַקַּנַּאי לֹא רָצָה לְשְׁאוֹל תְּחִלָּה, שֶׁהָיָה מִתְקַנֵּא אִם יִנָּתֵן לַחֲבֵרוֹ בְּכִפְלַיִם. וְהַחוֹמֵד הָיָה מִתְאַוֶּה שְׁנֵיהֶם. דָּחַק הַחוֹמֵד אֶת הַקַּנַּאי לִשְׁאוֹל: שָׁאַל לְנַקֵּר לוֹ עַיִן אַחַת, וְלַחֲבֵרוֹ שְׁתֵּים.

טו כַּמָּה רָעוֹת תְּלוּיוֹת בַּקִּנְאָה! נָחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי נִתְקַנֵּא בְּאָדָם הָרִאשׁוֹן, וְגָרַם מִיתָה לָעוֹלָם, וְעָלָיו נֶאֱמַר (בראשית ג יד): "עַל גְּחוֹנְךָ תֵלֵךְ, וְעָפָר תֹּאכַל". וְכֵן רְאֵה מָה אֵרַע לְקַיִן, וּלְקָרַח, וּלְבִלְעָם, וּלְדוֹאֵג, וַלַאֲחִיתֹפֶל, וּלְגֵחֲזִי, וְלַאֲבְשָׁלוֹם, וּלְעֲזִיָּהוּ, שֶׁנָּתְנוּ עֵינֵיהֶם בְּמָה שֶׁאֵינוֹ שֶׁלָּהֶם: לֹא דַי מָה שֶׁבִּקְּשׁוּ לֹא נִתַּן לָהֶם, אֶלָּא אַף מָה שֶׁבְּיָדָם נִטַּל מֵהֶם. מִכָּל אֵלֶּה יִלְמַד הָאָדָם שֶׁיִּפְרֹשׁ מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֶמְדָּה; כִּי אֲפִלּוּ מָה שֶׁבְּיָדוֹ אֵינוֹ שֶׁלּוֹ, כִּי מָחָר בָּא וְאֵינֶנּוּ, וּמָה יוֹעִיל לוֹ שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ?

טז שָׂכָר גָּדוֹל יֵשׁ לָאָדָם הַנִּזָּהָר מִן הַקִּנְאָה וּמִן הַחֶמְדָּה. כִּי בְּרוֹב הָעֲבֵרוֹת אִם אָדָם עוֹבֵר עֲלֵיהֶם וּמִתְבַּיֵּשׁ, וּמוֹנֵעַ עַצְמוֹ בְּשָׁבִיל הַבּוּשָׁה, מוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִן הַגְּזֵלָה וְהַגְּנֵבָה כִּי יָרֵא שֶׁמָּא יִתְוַדַּע וְיִתְגַּלֶּה וְיִפָּרְסְמוּהוּ, וְיִתְבַּיֵּשׁ וְיִפָּסִיד הַרְבֵּה. אֲבָל הַקִּנְאָה וְהַחֶמְדָּה הֵם בַּלֵּב: אֵין אָדָם מַכִּיר בּוֹ אִם יַחְמֹד אוֹ יְקַנֵּא – חֲרִי דָּבָר הַמָּסוּר לַלֵּב, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא כה יז): "וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ".

יז אַף עַל פִּי שֶׁהַקִּנְאָה הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד, יֵשׁ מָקוֹם שֶׁהִיא טוֹבָה מְאוֹד, וְהִיא מִדַּת עֶלְיוֹנִים: שֶׁיָּשִׁים קִנְאָתוֹ עַל יִרְאַת שָׁמַיִם, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כג יז): "אַל יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים, כִּי אִם בְּיִרְאַת יְיָ כָּל הַיּוֹם". וְעַל דֶּרֶךְ זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא כא א): קִנְאַת סוֹפְרִים תַּרְבֶּה חָכְמָה. כִּי אִם יִרְאֶה אָדָם שֶׁלּוֹמֵד, יִתְפַּשׂ קִנְאָה בְּלִבּוֹ וְיֹאמַר: זֶה לוֹמֵד כָּל הַיּוֹם, גַּם אֲנִי אֶעֱשֶׂה כֵּן! וְכֵן לְעִנְיַן כָּל הַמִּצְוֹות – יְקַנֵּא כָּל אֶחָד בַּחֲבֵרוֹ לְתַּפּוֹשׂ מַעֲשֵׂה חֲבֵרָיו הַטּוֹבִים. אִם יִרְאֶה רָשָׁע וְיֵשׁ בּוֹ מִדָּה אַחַת טוֹבָה – יְקַנֵּאהוּ עַל אוֹתָהּ מִדָּה, וְיַעֲשֶׂנָּה גַּם הוּא. אֲבָל הַמְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וְאֵינָם מְקַנֵּא בּוֹ שֶׁיַּחְשֹׁב "זֶה עוֹשֶׂה כָּךְ, גַּם אֲנִי אֶעֱשֶׂה כֵּן"; אֶלָּא יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ וְיקַנֵּא בּוֹ מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מַעֲלוֹת טוֹבוֹת יוֹתֵר מִמֶּנִּי, מֵחֲמַת כֵּן הוּא נִכְבָּד בְּעֵינֵי הָעוֹלָם יוֹתֵר מִמֶּנִּי, וּמְחַשֵּׁב תַּחְבּוּלוֹת כְּדֵי לְבַטְּלוֹ וּלְבַלְבְּלוֹ מִתּוֹרָתוֹ וּמִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים – חֲרִי זֹאת הַקִּנְאָה הִיא רָעָה גְּדוֹלָה, וְהוּא חוֹטֵא וּמַחֲטִיא, שֶׁתָּפוֹ שֶׁל יֶרְבְּעָם בֶּן נְבָט.

יח לְעוֹלָם יְכַבֵּד אָדָם יִרְאֵי שָׁמַיִם וְעוֹסְקִים בַּמִּצְוֹות, וְיִתֵּן לָהֶם יָד, וִיסַיֵּעַ לָהֶם בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ. וְאָז יִקַּנְאוּ בּוֹ אֲחֵרִים וְיַחְשְׁבוּ: אִם גַּם אֲנַחְנוּ עוֹשִׂים כָּךְ – יְכַבְּדוּ וְיַעֲזְרוּ גַּם לָנוּ. "וּמִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ".

יט אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: קַנֵּא לִי! שֶׁאִלּוּלֵי הַקִּנְאָה – אֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם. לְפִי שֶׁאֵין אָדָם נוֹטֵעַ כֶּרֶם, וְאֵין אָדָם נוֹשֵׂא אִשָּׁה, וְאֵין אָדָם בּוֹנֶה בַּיִת: כִּי כָּל אֵלּוּ הָעִנְיָנִים בָּאִים מֵחֲמַת שֶׁאָדָם מְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ. אִם יִבְנֶה בַּיִת – גַּם אַחֵר יָשִׂים דַּעְתּוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְכֵן לְעִנְיַן אִשָּׁה, כָּל אֶחָד מְקַנֵּא בַּחֲבֵרוֹ. וְכֵיוָן שֶׁקִּיּוּם הָעוֹלָם תָּלוּי בַּקִּנְאָה, יָשִׂים כָּל הַקִּנְאוֹת לְשֵׁם שָׁמַיִם: אִם יִבְנֶה בַּיִת – יִבְנֶה בּוֹ חֶדֶר לִלְמֹד בּוֹ תּוֹרָה, וְשֶׁיְּהֵא בֵּיתוֹ בֵּית וַעַד לַחֲכָמִים, וּלְהַכְנִיס בּוֹ אוֹרְחִים (אבות א ד-ה), וְלַעֲשׂוֹת בּוֹ חֶסֶד לִבְנֵי אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שוחר טוב שם): אִלּוּלֵי שֶׁקִּנְּא אַבְרָהָם אָבִינוּ, לֹא הָיָה קוֹנֶה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. וְאֵימָתַי קִנֵּא? כְּשֶׁאָמַר לְמַלְכֵי צֶדֶק: כֵּיצַד יָצָאתֶם מִן הַתֵּבָה? אָמַר לוֹ: בַּצָּדָקָה שֶׁהָיִינוּ עוֹשִׂים שָׁם. אָמַר לוֹ: וְכִי מָה צְדָקָה הָיָה לָכֶם לַעֲשׂוֹת בַּתֵּבָה, וְכִי עֲנִיִּים הָיוּ שָׁם? וַהֲלֹא לֹא הָיוּ שָׁם אֶלָּא נֹחַ וּבָנָיו, וְעִם מִי הֱיִיתֶם עוֹשִׂים צְדָקָה? אָמַר לוֹ: עִם בְּהֵמוֹת חַיּוֹת וְעוֹפוֹת. לֹא הָיִינוּ יְשֵׁנִים, אֶלָּא הָיִינוּ נוֹתְנִים לְפְנֵי זֶה וְלִפְנֵי זֶה לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת. וְאוֹתָהּ שָׁעָה אָמַר אַבְרָהָם: וּמָה אִלּוּ, אִלּוּלֵי צְדָקָה שֶׁעָשׂוּ עִם בְּהֵמָה חַיָּה וְעוֹף – לֹא הָיוּ יוֹצְאִים מִן הַתֵּבָה. וְכֵיוָן שֶׁעָשׂוּ צְדָקָה – יָצְאוּ. אַף אֲנִי אֶעֱשֶׂה צְדָקָה עִם בְּנֵי אָדָם, שֶׁהֵם בְּצַלְמוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! אוֹתָהּ שָׁעָה "וַיִּטַּע אֶשֶׁל" (בראשית כא לג), רָאשֵׁי תֵבוֹת: אֲכִילָה, שְׁתִיָּה, לְוָיָה. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יַרְבֶּה אָדָם קִנְאָה.

כ וְכֵן יְקַנֵּא בַּחַטָּאִים וּבְרָשָׁעִים, לְהַלָּחֵם כְּנֶגְדָּם וּלְהוֹכִיחָם, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין פא ב): הַבּוֹעֵל אֲרָמִית – קַנָּאִים פּוֹגְעִים בּוֹ.

כא מֹשֶׁה קִנֵּא אֶת הַמְּצָרִי, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב יב): "וַיַּךְ אֶת הַמִּצְרִי" (שמות ב, יב). וְכֵן מָצִינוּ בְּאֵלִיָּהוּ, דִּכְתִיב (מלכים א יט י): "קַנֹּא קִנֵּאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת, כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וְכֵן נֶאֱמַר (במדבר כה יא): "בְּקַנְאוֹ אֶת קִנְאָתִי בְּתוֹכָם". וְהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נָתַן לוֹ גְּמוּלוֹ עַל כָּךְ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם פסוק יב): "הִנְנִי נֹתֵן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שָׁלוֹם". וְנֶאֱמַר (דברים א יז): "לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ". מִי שֶׁהוּא יָרֵא הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, יִמְסֹר נַפְשׁוֹ עַל קִדֻּשַׁת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לב כו): "מִי לַיְיָ אֵלָי! וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לֵוִי". וְנֶאֱמַר (במדבר כה ז): "וַיַּרְא פִּינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אַהֲרֹן הַכֹּהֵן, וַיָּקָם מִתּוֹךְ הָעֵדָה, וַיִּקַּח רֹמַח בְּיָדוֹ".

כב וְחוֹבָה עַל כָּל יָרֵא שָׁמַיִם אֲשֶׁר הוּא טָהוֹר לֵב, לְהָעִיר קִנְאָה כִּי יִרְאֶה: וְהִנֵּה יַד הַשָּׁרִים וְהַסְּגָנִים בַּמַּעַל. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כו ה): כָּל פְּרָצָה שֶׁאֵינָהּ מִן הַגְּדוֹלִים – אֵינָהּ פְּרָצָה, שֶׁנֶּאֱמַר (עזרא ט ב): "וְיַד הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים הָיְתָה בַּמַּעַל הַזֶּה רִאשׁוֹנָה".

שער טו

א שַׁעַר הַחֲמִשָּׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הַזְּרִיזוּת

ב הַזְּרִיזוּת הִיא מִדָּה גְּדוֹלָה לַתּוֹרָה וְלַמִּצְווֹת, וְגַם לְעִנְיַן תַּקָּנַת הָעוֹלָם הַזֶּה. וְהִיא מִדַּת הַצַּדִּיקִים לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים ד א): זְרִיזִין מַקְדִּימִים לְמִצְווֹת.

ג וְהִנֵּה תִּרְאֶה בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ בְּעִנְיַן עֲקֵדָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כב ג): "וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר..."; וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָשֶׁה לוֹ לִשְׁחֹט אֶת בְּנוֹ יְחִידוֹ – עָשָׂה רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה בִּזְרִיזוּת לְהַשְׁכִּים בַּבֹּקֶר. וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה מַעֲשָׂיו בִּזְרִיזוּת, בָּזֶה הוֹכָחָה גְּדוֹלָה שֶׁהוּא אוֹהֵב אֶת בּוֹרְאוֹ, כְּעֶבֶד הָאוֹהֵב אֶת אֲדוֹנָיו וּמְזָרֵז בְּעַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ. כִּי הַזְּרִיזוּת תְּלוּיָה בְּלֵב הָאָדָם, כְּשֶׁאָדָם מְפַנֶּה לִבּוֹ מִכָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת הָאֲחֵרוֹת שֶׁיֵּשׁ בּוֹ, וְתוֹפֵס מַחֲשָׁבָה אַחַת – אָז הוּא מִזְדָּרֵז בְּלִי סָפֵק. כְּמוֹ כֵן עָשָׂה אַבְרָהָם, שֶׁהֵסִיר מִלִּבּוֹ אַהֲבַת בְּנוֹ וְאָחַז רְצוֹן בּוֹרְאוֹ, וּבִטֵּל אַהֲבַת בְּנוֹ מִפְּנֵי אַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. וְעַל כֵּן נִזְדָּרֵז לְהַשְׁכִּים, כִּי הָיְתָה דַּעְתּוֹ קְשׁוּרָה בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּחֵשֶׁק גָּדוֹל; עַל כֵּן נִשְׁבָּע לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִזְכּוֹר הָעֲקֵדָה. כִּי יֵשׁ בֶּן אָדָם הָעוֹשֶׂה עֲבוּר אוֹהֲבוֹ דָּבָר קָשֶׁה לוֹ מְאוֹד, וְלִבּוֹ נוֹקְפוֹ לַעֲשׂוֹת. אֲבָל אַבְרָהָם וְיִצְחָק שְׁנֵיהֶם עָשׂוּ מֵחֵפֶץ לִבָּם, כִּי מַדְרֵגַת הָאַהֲבָה הָיְתָה גְּדוֹלָה מְאוֹד בְּלִבָּם; וּשְׁנֵיהֶם נִתְדַּבְּקוּ עִם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בִּידִיעָתָם, עַד שֶׁנִּתְיַחֲדוּ בְּיִחוּד גָּדוֹל. כִּי כָּל כַּוָּנָתָם הָיְתָה לְפָרְסֵם יִחוּד הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בָּעוֹלָם, וּלְיַשֵּׁר בְּנֵי אָדָם לְאַהֲבָתוֹ. וּבְעֵת שֶׁעָשׂוּ בְּאַהֲבָה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה וּמִצְווֹתָיו – נִתְבַּטֵּל כֹּחַ גּוּפָם, וְנִתְדַּבְּקָה דַּעְתָּם בְּאַהֲבַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ יוֹצֵר עוֹלָם. לָכֵן עָשׂוּ שְׁנֵיהֶם בִּזְרִיזוּת.

ד וְאַתָּה צָרִיךְ לָדַעַת, כִּי מִדַּת הַזְּרִיזוּת הִיא תְּחִלָּה לְכָל הַמִּדּוֹת. כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לִהְיוֹת תָּדִיר עַל הַסֵּפֶר, כִּי צָרִיךְ לֶאֱכֹל וְלִישֵׁן וְלַעֲשׂוֹת צְרָכָיו. לָכֵן צָרִיךְ זְרִיזוּת וּזְהִירוּת, לַחֲזֹר לִסְפָרוֹ וּלְלִמּוֹד. וְאַל יַחְשֹׁב: עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל וְהַשָּׁנָה גְּדוֹלָה! כִּי עַל זֶה אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ב ד): אַל תֹּאמַר "לִכְשֶׁאֶפָּנֶה אֶשְׁנֶה", שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה. גַּם אַל יֹאמַר אָדָם: "עֵת עֶרֶב הוּא כְּבָר, אִם אֵלֵךְ לִלְמֹד אֶצְטָרֵךְ לַעֲמֹד מִיָּד לְהִתְפַּלֵּל." כִּי טוֹבָה שָׁעָה אַחַת לִלְמֹד, וַאֲפִלּוּ דִּבּוּר אֶחָד, מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כח ט): "מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה, גַּם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה". וְכֵן כָּתוּב (תהלים קיט עב): "טוֹב לִי תוֹרַת פִּיךָ, מֵאַלְפֵי זָהָב וָכָסֶף". וְכֵן נֶאֱמַר (שם פד יא): "כִּי טוֹב יוֹם בַּחֲצֵרֶיךָ מֵאָלָף" – אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: טוֹב לִי יוֹם אֶחָד שֶׁאַתָּה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, מֵאֶלֶף עוֹלוֹת שֶׁעָתִיד שְׁלֹמֹה בִּנְךָ לְהַקְרִיב לְפָנַי עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ (שבת ל א).

ה אָמַר רַבִּי פִּנְחָס בֶּן יָאִיר: זְהִירוּת מְבִיאָה לִידֵי זְרִיזוּת, וּזְרִיזוּת מְבִיאָה לִידֵי נְקִיּוּת, וּנְקִיּוּת מְבִיאָה לִידֵי טָהֳרָה, וְטָהֳרָה מְבִיאָה לִידֵי פְּרִישׁוּת, וּפְרִישׁוּת מְבִיאָה לִידֵי קְדֻשָּׁה, וּקְדֻשָּׁה מְבִיאָה לִידֵי עֲנָוָה, וַעֲנָוָה מְבִיאָה לִידֵי יִרְאַת חֵטְא, וְיִרְאַת חֵטְא מְבִיאָה לִידֵי חֲסִידוּת, וַחֲסִידוּת מְבִיאָה לִידֵי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מְבִיאָה לִידֵי תְּחִיַּת הַמֵּתִים. וּתְחִיַּת הַמֵּתִים מְבִיאָה לִידֵי אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא זָכוּר לַטּוֹב (ירושלמי שקלים ג ג). בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחַ הַזְּרִיזוּת, שֶׁמְּבִיאָה לִידֵי דְּבָרִים הַלָּלוּ! לָכֵן יְהֵא אָדָם זָהִיר וְזָרִיז לְכָל הַמִּצְווֹת, וְלָרוּץ אֶל הַסֵּפֶר לִלְמֹד, לְהַשְׁכִּים וּלְהַעֲרִיב.

ו מִדַּת הַזְּרִיזוּת הִיא תַּכְשִׁיט לְכָל הַמִּצְווֹת, וְהִיא מְתַקֶּנֶת כֻּלָּם. וְעַתָּה יֵשׁ לְךָ לְהָבִין בַּדְּבָרִים הַנּוֹהֲגִים תָּמִיד בְּנֵי אָדָם לְהִתְעַצֵּל בָּהֶם.

ז כְּגוֹן אִם צָרִיךְ אַתָּה לִרְאוֹת שׁוּם דָּבָר בְּסֵפֶר, הִשְׁתַּדֵּל לְחַפֵּשׂ הָעִנְיָן שֶׁתַּחְפֹּץ, וְתִהְיֶה זָרִיז לֵילֵךְ וְלִשְׁאוֹל מִמִּי שֶׁיּוֹדֵעַ הַדָּבָר. אִם יָבוֹא עָנִי לְבֵיתְךָ לְבַקֵּשׁ לֶחֶם, אַל תֹּאמַר: "לֹא אוּכַל לֵילֵךְ וּלְהָבִיא הַלֶּחֶם", אַף תֵּלֵךְ בִּזְרִיזוּת לְהָבִיא. אִם תָּבוֹא לִטֹּל יָדֶיךָ, וְיֵשׁ לְךָ מַיִם מוּעָטִים אוֹ מְאוּסִים, אוֹ אִם הַכְּלִי אֵינוֹ כָּשֵׁר כָּל כָּךְ כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סֵדֶק, וְאַתָּה רָעֵב לֶאֱכֹל – אַל תְּבִיאֵךְ תַּאֲוָתְךָ לְהָקֵל בַּנְּטִילָה, אֶלָּא הִזְדָּרֵז לְהָבִיא מַיִם וּכְלִי הָרָאוּי לִנְטִילָה. וְצָרִיךְ זְרִיזוּת בְּיוֹתֵר שֶׁלֹּא יַשְׁהֶה נְקָבָיו גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים אֲפִלּוּ רֶגַע אֶחָד, שֶׁלֹּא יַעֲבֹר עַל (ויקרא כ כה) "לֹא תְשַׁקְּצוּ" (מכות טז ב). גַּם הַמַּשְׁהֶה נְקָבָיו – מֵבִיא עָלָיו חֳלָאִים גְּדוֹלִים (בכורות מד ב).

ח וְצָרִיךְ זְהִירוּת וּזְרִיזוּת לִשְׁמוֹר עַצְמוֹ בִּנְקִיּוּת, שֶׁיִּהְיוּ בְּגָדָיו נְקִיִּים וְגוּפוֹ נָקִי, לִרְחֹץ פִּי הַטַּבַּעַת אַחַר שֶׁעָשָׂה צְרָכָיו, דְּאִי אֶפְשָׁר לְהִתְקַנֵּחַ יָפֶה בְּלִי מַיִם. גַּם צָרִיךְ זְרִיזוּת לְעוֹשֶׂה צְרָכָיו בַּלַּיְלָה לְיַד מִטָּתוֹ, וְיָקוּם וְיִטֹּל יָדָיו, וְיֵלֵךְ בְּמָקוֹם נָקִי לְבָרֵךְ "אֲשֶׁר יָצַר". אִם רוֹצֶה לִשְׁתּוֹת מַיִם – יָקוּם וְיִטֹּל יָדָיו, וְיֵלֵךְ לְמָקוֹם נָקִי, וִיבָרֵךְ עַל הַמַּיִם תְּחִלָּה וְסוֹף. אִם הוּא עַל מִטָּתוֹ וְשׁוֹמֵעַ קוֹל רַעַם אוֹ רוֹאֶה בְּרָקִים, שֶׁיַּעֲמֹד וְיִטֹּל יָדָיו וִיבָרֵךְ. גַּם צָרִיךְ לָקוּם מִמִּטָּתוֹ, וּלְהַעֲבִיר תְּנוּמָה מֵעֵפְעַפָּיו, וּלְהַשְׁכִּים לִלְמֹד תּוֹרָה. וְצָרִיךְ זְרִיזוּת לִפְרֹשׁ מִמַּחְשְׁבוֹתָיו הַגְּרוּעוֹת, כְּגוֹן הַקְּנָאָה, וְהַשִּׂנְאָה, וְהָרְהוּרֵי נָשִׁים, דְּכָל אֵלֶּה צְרִיכִים זְרִיזוּת גְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר מְאוֹד, לְהַטּוֹת כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת אַחַר רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. אִם יָבוֹא לוֹ שׁוּם צַעַר מֵאִבּוּד מָמוֹנוֹ, אוֹ בְּמִיתַת אוֹהֲבוֹ, אוֹ יִסּוּרִין – צָרִיךְ זְרִיזוּת מְאוֹד לְהַגְבִּיר בְּמַחְשְׁבוֹתָיו לְאַהֲבַת צוּר עוֹלָמִים, לְבַטֵּל הַצַּעַר מִלִּבּוֹ. וְיִהְיֶה לִבּוֹ זַךְ לְהַצְדִּיק הָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּדִינָיו וּבְמִשְׁפָּטָיו לְקַבְּלָם מֵאַהֲבָה, וּלְהִתְדַּבֵּק בַּתּוֹרָה וּבַתְּפִלָּה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּלְהִתְחַזֵּק בְּכָל כֹּחוֹ לְאֵל עֶלְיוֹן.

ט כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: יִבְדֹּק אָדָם עַצְמוֹ אֵיזוֹ עֲבֵרָה הוּא רָגִיל בָּהּ, וִימַהֵר לַעֲשׂוֹת גְּדֵרִים לְהִזָּהֵר וּלְהִשָּׁמֵר מִפְּנֶיהָ. גַּם יִבְדֹּק עַצְמוֹ בְּאֵיזֶה מִצְוָה הוּא מִתְרַפֶּה, וְיָבִין תְּחִלָּה מָה גּוֹרֵם לוֹ שֶׁהוּא רָפוּי מִמֶּנּוּ. כְּגוֹן אָדָם בַּטְלָן – יָבִין תְּחִלָּה שֶׁהַבְּטוּל בָּאָה מִדְּבָרִים בְּטֵלִים, וּמִי שֶׁקּוֹבֵעַ עַצְמוֹ לְדִבָּרִים בְּטֵלִים – הוּא מִתְבַּטֵּל מִתּוֹרָה וּמִתְּפִלָּה וּמִכָּל טוֹבָה. וְיֵהָא זָרִיז לְהִסְתַּלֵּק מִן הַמְדַבְּרִים דְּבָרִים בְּטֵלִים, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִמָּהֶם – בָּזֶה יֵשׁ לוֹ רְפוּאָה לְמַחֲלָתוֹ. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְכָל הַמִּדּוֹת הַגְּרוּעוֹת: יָבִין מִתְּחִלָּה עַל הַיְסוֹד הַגָּרוּעַ, וְיָסִיר מֵעֵינָיו הַחֹשֶׁךְ הַמַּחְשִׁיךְ אוֹר נַפְשׁוֹ. וּלְכָל זֶה צָרִיךְ זְרִיזוּת לְסַלְקָם, כִּי אִם יִתְעַצֵּל לַעֲקֹר וּלְשָׁרֵשׁ אוֹתָן הַמִּדּוֹת – אָז יַעֲשׂוּ בְּלִבּוֹ שֹׁרֶשׁ עָנָף שֶׁלֹּא יוּכַל לְקַצְּצָם. וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ שָׁלוֹם וְלִרְדְּפוֹ אַחֲרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לד טו): ״בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ״.

י וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ יְדִיעַת הַתּוֹרָה וִידִיעַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, דִּכְתִיב (הושע ו ג): ״נִרְדְּפָה לָדַעַת אֶת יְיָ״. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (אבות ד יג): הֱוֵי גּוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה. וְיִהְיֶה זָרִיז לְבַקֵּשׁ צְדָקָה, דִּכְתִיב (דברים טז כ): ״צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף״; וּכְתִיב (ישעיהו נא א): ״שִׁמְעוּ אֵלַי רֹדְפֵי צֶדֶק מְבַקְשֵׁי יְיָ״. וְצָרִיךְ זְרִיזוּת לִכְתֹּב סְפָרִים אֲשֶׁר הוּא צָרִיךְ לִלְמֹד מֵהֶם. אוֹ כְּשֶׁיִּרְאֶה אוֹ כְּשֶׁיִּשְׁמַע שׁוּם דָּבָר חִדּוּשׁ – יְהֶיֶה זָרִיז לְכָתְבוֹ, וְלֹא יַמְתִּין עַד שֶׁיִּשְׁכַּח מִלִּבּוֹ.

יא אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא: הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר וְקַל כַּנֶּשֶׁר, רָץ כַּצְּבִי וְגִבּוֹר כָּאֲרִי, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם (אבות ה כ). רְאֵה אֵיךְ הִזְהִירוּ לַעֲשׂוֹת עַצְמוֹ קַל וְגִבּוֹר עַל הַמִּצְוֹות! וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קיט ס): ״חַשְׁתִּי וְלֹא הִתְמַהְמָהְתִּי לִשְׁמֹר מִצְוֹתֶיךָ״. וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: ״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַמִּצוֹת״ (שמות יב יז) – אַל תִּקְרֵי ״מִצוֹת״ אֶלָּא ״מְצוֹת״: אִם תָּבוֹא מִצְוָה לְיָדְךָ אַל תַּחְמִיצֶנָּה, אֶלָּא עֲשֵׂה אוֹתָהּ מְיֻד. וְצָרִיךְ מְאוֹד קַלּוּת וּזְרִיזוּת וּגְבוּרָה לְהִלָּחֵם נֶגֶד הָרְשָׁעִים, לִהְיוֹת אַבִּיר לֵב כְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר (שמות לב כז): ״שִׂימוּ אִישׁ חַרְבּוֹ עַל יֶרְכּוֹ״. וּבְפִינְחָס נֶאֱמַר בּוֹ (במדבר כה ז): ״וַיַּרְא פִּינְחָס... וַיָּקָם רֹמַח בְּיָדוֹ״. לָכֵן הִזָּהֵר בְּעַצְמְךָ לִהְיוֹת זָרִיז מְאוֹד לְהַפְרֵד מֵחֶבְרַת רְשָׁעִים, שֶׁלֹּא לִהְיוֹת בַּעֲצָתָם וּבְהִסְכָּמָתָם. וְעַל הַכֹּל צָרִיךְ זְרִיזוּת לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה: יָחִישׁ וְלֹא יְאַחֵר בְּדַרְכֵי תְּשׁוּבָה, וְלֹא יְהֵא שָׂעָה אַחַת רָשָׁע לִפְנֵי הַמָּקוֹם יִתְבָּרַךְ. רְאֵה אֵיךְ מְשָׁרְתֵי הַמְּלָכִים וְהַשָּׂרִים זְרִיזִים הֵם בִּשְׁלִיחוּתָם וּבַעֲבוֹדָתָם – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ לְזָהֵר וּלְהִזְדָּרֵז לַעֲשׂוֹת עֲבוֹדַת מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

יב אַף עַל פִּי שֶׁהַזְּרִיזוּת טוֹבָה מְאוֹד, יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִמַּהֵר בַּעֲבוֹדָתוֹ יוֹתֵר מִדַּי. כִּי הָרוֹכֵב בְּמְהִירוּת – הוּא קָרוֹב מְאוֹד לְהִכָּשֵׁל. וְכֵן מִי שֶׁהוּא רָץ בְּמְהִירוּת – הוּא נוֹפֵל. וְלֹא יִתֵּכֶן לְתַקֵּן מַעֲשֶׂה מְתֻקָּן בְּבֶהָלָה, אֲבָל בְּמִתּוּן יְתֻקְּנוּ הָעִנְיָנִים. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות א א): ״הֱוֵי מְתוּנִים בַּדִּין״. וְהַזְּרִיזוּת: שֶׁיְּהֵא נָעוֹר לִבּוֹ, וְיָקִיץ מַחְשְׁבוֹתָיו, וְיָקֹלּוּ אֵיבָרָיו לְמַלֹּאכְתּוֹ; אַךְ לֹא יְמַהֵר בְּשׁוּם עִנְיָן. וְכָל אֵלּוּ הָעִנְיָנִים צְרִיכִים חָכְמָה גְּדוֹלָה, מָתַי יְמַהֵר וּמָתַי יְאַחֵר. וְאַף עַל פִּי שֶׁמִּדַּת הַזְּרִיזוּת טוֹבָה מְאוֹד, מֵיהוּ לֹא יְהֵא זָרִיז לְרָדְפּ אַחַר תַּאֲוֹתָיו, וְלִטְרֹחַ אַחַר הֲנָאוֹתָיו, וְלִרְדְּפּ אַחַר מַעֲשָׂיו הָרָעִים. כִּי כַּאֲשֶׁר הַזְּרִיזוּת לְעִנְיַן הַתּוֹרָה מְבִיאָה אֶת הָאָדָם לְמַעֲלָה עֶלְיוֹנָה – כָּךְ הַזְּרִיזוּת לְעִנְיַן הָעֲבֵרוֹת מְבִיאָה הָאָדָם לִשְׁאוֹל תַּחְתִּית.

יג וְכַאֲשֶׁר צָרִיךְ זְרִיזוּת לַתּוֹרָה – כָּךְ צָרִיךְ זְרִיזוּת לְעִנְיַן הָעוֹלָם הַזֶּה: שֶׁיְּהֵא זָרִיז בְּמִלַּאכְתּוֹ. וְיֵשׁ הַצָּלָחָה גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁעוֹשֶׂה עִנְיָנָיו בִּזְרִיזוּת. לָכֵן בֶּן אָדָם, תִּהְיֶה זָרִיז לִשְׁנֵי עוֹלָמִים, וַעֲשֵׂה מְלַאכְתְּךָ, שֶׁהוּא צָרְכֵי הָעוֹלָם הַזֶּה – בִּזְרִיזוּת, כְּדֵי שֶׁתִּפָּנֶה מְהֵרָה לִמְלֶאכֶת שָׁמַיִם.

שער טז

א שַׁעַר הַשִּׁשָּׁה־עָשָׂר – שַׁעַר הָעַצְלוּת

ב הָעַצְלוּת הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד. מִי שֶׁזּאת הַמִּדָּה גּוֹבֶרֶת בּוֹ, עִנְיָנָיו מְקֻלְקָלִים מְאוֹד בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא. וְעָלָיו אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כד ל-לא): ״עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי, וְעַל כֶּרֶם אָדָם חֲסַר לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׁנִים, כָּסּוּ פָנָיו חֲרֻלִּים, וְגֶדֶר אֲבָנָיו נֶהֱרָסָה״. דִּמָּה חָכְמַת הֶעָצֵל לִשְׂדֵה אִישׁ עָצֵל: כִּי כְּמוֹ שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל לֹא דַּי לוֹ שֶׁאֵינוֹ מְגַדֵּל תְּבוּאָה, מִפְּנֵי שֶׁאֵינוֹ עוֹבֵד אוֹתוֹ כָּרָאוּי, אֶלָּא מְגַדֵּל אַף דְּבָרִים גְּרוּעִים, כְּגוֹן חֲרֻלִּים וְקִמְשֹׁנִים שֶׁהֵם מַזִּיקִים לַתְּבוּאָה. וַאֲפִלּוּ אִם הָיָה טוֹרֵחַ בְּשָׂדֵהוּ עַד שֶׁתִּגְדַּל הַתְּבוּאָה – יַפְסִיד הַכֹּל מֵחֲמַת עַצְלוּתוֹ. כִּי גֶּדֶר אֲבָנָיו נֶהֱרָסָה, וְהוּא עָצֵל וְאֵינוֹ מְתַקֵּן הַגָּדֵר, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִכָּנְסוּ הַבְּהֵמוֹת וְהַגַּנָּבִים וְלוֹקְחִים הַכֹּל. וְאָמַר ״גֶּדֶר אֲבָנָיו נֶהֱרָסָה״ – אַף עַל פִּי שֶׁגֶּדֶר אֲבָנִים חָזָקָה מְאוֹד, מִכָּל מָקוֹם הִיא נֶהֱרָסָה מֵחֲמַת עַצְלוּתוֹ, שֶׁלֹּא תִּקֵּן חֶסְרוֹנָהּ קֹדֶם שֶׁנָּפְלָה כֻּלָּהּ.

ג כֵּן עִנְיַן הֶעָצֵל בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹות: כִּי הָעַצְלִים אוֹהֲבִים מְנוּחָה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ הַמִּצְוֹות קָשׁוֹת עֲלֵיהֶם, וְלִמּוּד הַתּוֹרָה כְּבֵדָה עַל נַפְשָׁם, וְיִבְרְחוּ מִכָּל־תֵּי הַמִּדְרָשׁוֹת אֶל מָקוֹם מְנוּחָתָם. וּכְשֶׁהֵם יוֹשְׁבִים בְּבֵית הַכְּנֶסֶת הֵם יְשֵׁנִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט טו): ״עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה״; כִּי הָעַצְלוּת מְבִיאָה שֵׁנָה בְּטֶבַע הָאָדָם. וּכְבָר הִזְהִיר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שם ו י): ״מְעַט שְׁנוֹת, מְעַט תְּנוּמוֹת, מְעַט חִבֵּק יָדַיִם לִשְׁכָּב״.

ד לֹא דַי לֶעָצֵל שֶׁלֹּא יַגִּיעַ לִידִיעַת הַתּוֹרָה, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי, אֶלָּא אֲפִלּוּ מֵחֲמַת הֶעַצְלוּת מַעֲלֶה בְּלִבּוֹ סְבָרוֹת שֶׁל טָעוּת. כִּי הֶעָצֵל יוֹרֶה הֶתֵּר לְעַצְמוֹ וְיֹאמַר: ״טוֹב לַגּוּף הַמְנוּחָה כְּדֵי שֶׁיִּתְחַזֵּק, כִּי כְּשֶׁאָדָם חָזָק הוּא יָכוֹל לַעֲשׂוֹת יוֹתֵר מִן הַחֶלֶשׁ״. וּמַטֶּה אָזְנָיו לִדְבָרִים בְּטֵלִים, וְאוֹמֵר שֶׁבְּזֶה יְהֵא לִבּוֹ פָּתוּחַ. נִמְצָא שֶׁהֶעָצְלוּת גּוֹרֶמֶת שֶׁיִּתְחַפֵּשׂ סְבָרוֹת, לוֹמַר שֶׁעוֹשֶׂה מִצְוָה בְּהִתְבַּטְּלוֹ מִן הַתַּלְמוּד. אַף עַל פִּי שֶׁזֹּאת הַסְּבָרָא הִיא אֱמֶת, שֶׁטּוֹב לָנוּחַ כְּדֵי לְהִתְחַזֵּק, אוֹ לִשְׁמֹעַ מִלֵּי דְּבִדִיחוּתָא לִפְתֹּחַ הַלֵּב – זֶהוּ דַּוְקָא לָאָדָם הַזָּרִיז וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי. כִּי אֵין כֹּחַ הָאָדָם כְּכוֹחַ הָאֲבָנִים, אוֹ שֶׁיִּהְיוּ עַצְמוֹתָיו כִּנְחוֹשֶׁת לִטְרֹחַ תָּמִיד, וּפְעָמִים צָרִיךְ לָנוּחַ כְּדֵי שֶׁיִּתְחַזֵּק. אֲבָל הֶעָצֵל מְיַשֵּׁר זֹאת הַסְּבָרָא, וְנִמְשָׁךְ אַחֲרֶיהָ עַד שֶׁיִּתְבַּטֵּל מִכֹּל וָכֹל. וּלְעוֹלָם בְּכָל הַמִּצְוֹות שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן טֹרַח – יַעֲשֶׂה סְבָרָא לְפִי הֶעַצְלוּת לְהִתְבַּטֵּל מִן הַמִּצְוָה. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הֶעָצֵל יַטֶּה כָּל סְבָרוֹתָיו לְצַד הָעַצְלוּת.

ה הֶעָצֵל הוּא רַךְ הַלֵּבָב, וְאֵינוֹ גּוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה. וְעָלָיו אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שִׁבְעָה דְּבָרִים (דברים רבה ח ו). כֵּיצַד? אוֹמְרִים לָעָצֵל: ״רַבְּךָ בָּעִיר, לֵךְ וּלְמַד תּוֹרָה הֵימֶנּוּ!״ וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: ״מִתְיָרֵא אֲנִי מִן הָאֲרִי שֶׁבַּדֶּרֶךְ״, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כו יג): ״אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ״. אוֹמְרִים לוֹ: ״רַבְּךָ בְּתוֹךְ הַמְּדִינָה, עֲמֹד וְלֵךְ אֶצְלוֹ!״ וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: ״מִתְיָרֵא אֲנִי שֶׁלֹּא יָבוֹא אֲרִי בְּתוֹךְ הָרְחוֹבוֹת״, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): ״אֲרִי בֵּין הָרְחוֹבוֹת״. אוֹמְרִים לוֹ: ״הֲרֵי הוּא דָּר אֵצֶל בֵּיתְךָ!״ וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: ״הָאֲרִי בַּחוּץ״, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כב יג): ״אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ, בְּתוֹךְ רְחֹבוֹת אֵרָצַח״. אוֹמְרִים לוֹ: ״הֲרֵי הוּא בְּתוֹךְ הַבַּיִת.״ וְהוּא מֵשִׁיב לָהֶם: ״וְאִם הוֹלֵךְ אֲנִי וּמוֹצֵא הַדֶּלֶת נְעוּלָה, אֲנִי צָרִיךְ לַחֲזֹר״. אוֹמְרִים לוֹ: ״פְּתוּחָה הִיא״ – עֲדַיִן לֹא יָקוּם הֶעָצֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו יד): ״הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ, וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ״. וּלְבַסּוֹף שֶׁלֹּא יוֹדַע מָה לְהָשִׁיב, אוֹמֵר לָהֶם: ״אִם הַדֶּלֶת פְּתוּחָה אוֹ נְעוּלָה – אֲנִי מְבַקֵּשׁ לִישֹׁן מְעַט״. שֶׁנֶּאֱמַר (שם ו ט): ״עַד מָתַי עָצֵל תִּשְׁכָּב, מָתַי תָּקוּם מִשְּׁנָתֶךָ״. עוֹמֵד מִמִּטָּתוֹ וְנוֹתְנִים לְפָנָיו לֶאֱכֹל– וְהוּא מִתְעַצֵּל לָתֵת לְתוֹךְ פִּיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו טו): ״טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת, נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו״.

ו וְאֵיזֶהוּ הַשְּׁבִיעִי? שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ ד): ״מֵחֹרֶף – עָצֵל לֹא יַחֲרֹשׁ״. וְאָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי: זֶה שֶׁלֹּא לָמַד תּוֹרָה בִּנְעוּרָיו, וְרוֹצֶה לִלְמֹד בְּזִקְנוּתוֹ וְאֵינוֹ יָכוֹל. וְזֶהוּ (שם): ״וְשָׁאַל בַּקָּצִיר – וְאָיִן״.

ז עַד כָּאן הָיָה שְׁלֹמֹה מְגַנֶּה אֶת הֶעָצֵל. וּמֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר דָּבָר גָּדוֹל מִכֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל יד): ״כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ״. פֵּרוּשׁ: רַק הוֹצֵא דָּבָר מִפִּיךָ. וּמִי שֶׁמִּתְעַצֵּל בָּזֶה, שֶׁלֹּא יוֹצִיא דְּבָרִים מִפִּיו – אֵין לְךָ עַצְלוּת גְּדוֹלָה מִזּוֹ.

ח רְאֵה אֵיךְ הֶעָצֵל רָחוֹק מִן הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת. וְאֵינוֹ שׁוֹוֶה כְּלוּם לִשְׁלִיחוּת, כְּמָלָא [חומץ] שֶׁאֵינָהּ שׁוֹוָה לַשִּׁנַּיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י כו): ״כְּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם, כֵּן הֶעָצֵל לִשׁוֹלְחָיו״. וְנֶאֱמַר (שם כו טז): ״חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו, מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם״. פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל זֶה הַפָּסוּק כָּךְ הוּא: מֶלֶךְ שֶׁיֵּשׁ לוֹ רָצִים וּשְׁלוּחִים הַרְבֵּה, וְעָשׂוּ כֻּלָּם שְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְגַם הֵשִׁיבוּ דָּבָר לַמֶּלֶךְ כְּשֶׁחָזְרוּ מִשְּׁלִיחוּתָם. אֲבָל אֶחָד מֵעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ הָיָה אִישׁ עָצֵל, וּמַעֲרִים לוֹמַר ״חוֹלֶה אֲנִי״, וְנָח וְאָכַל מִשֻּׁלְחַן הַמֶּלֶךְ. וּכְשֶׁהוּא רָאָה שֶׁחֲבֵרָיו בָּאִים יְגֵעִים מִטַּרַח הַדֶּרֶךְ, אָז הוּא הֶחֱזִיק עַצְמוֹ חָכָם בְּעֵינָיו מִכָּל חֲבֵרָיו. אֲבָל שְׁטוּת הוּא בְּיָדוֹ, דִּכְתִיב (שם כב כט): ״חָזִיתָ אִישׁ מָהִיר בְּמְלַאכְתּוֹ, לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצָּב״. וְאַף כָּאן הַמֶּלֶךְ יִשַּׁלֵּם גְּמוּל לַפְּקֵחִים, שֶׁהָיוּ מְשִׁיבִים לוֹ טַעַם. אֲבָל הֶעָצֵל – לֹא יָחוּשׁ לוֹ.

ט כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הֶעָצֵל אֵינוֹ שׁוֹוֶה, לֹא לָעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת טוֹב. וְאָמַר הֶחָכָם: הֶעָצֵל שֶׁבִּבְנֵי אָדָם – שְׁנוֹתֵעַצֵּל לִקְנוֹת אוֹהֲבִים חֲכָמִים וְיִרְאֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וְיֵשׁ יוֹתֵר עָצֵל מִמֶּנּוּ: שֶׁכָּל אֵלּוּ הָיוּ בְּיָדוֹ וְאִבְּדָם.

י הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא בְּרִיָּה חַלָּשָׁה, הָאוֹגֶרֶת לַחְמָהּ וְטוֹרַחַת עַל מַאֲכָלָהּ, כְּדֵי לְהַחְכִּים בָּהּ אֶת הֶעָצֵל, דִּכְתִיב (משלי ו ו): ״לֵךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל, רְאֵה דְרָכֶיהָ וַחֲכָם״. לָכֵן יִתְבַּיֵּשׁ בִּרְאוֹתוֹ הַנְּמָלָה הַחֲלוּשָׁה, וּזְרִיזָה הִיא עַל עִנְיָנֶיהָ, וְיִלְמַד מִמֶּנָּה לֶאֱחֹז כְּמוֹהָ בְּמִדַּת הַזְּרִיזוּת, וְלָצֵאת מִתַּחַת יַד הָעַצְלוּת, וּלְהָשִׁיב נַפְשׁוֹ מִינֵי שַׁחַת.

יא וְיֵשׁ עַצְלוּת שֶׁהִיא טוֹבָה מְאוֹד, כְּגוֹן הַיּוֹשֵׁב וּמִתְעַצֵּל לַעֲשׂוֹת רָעוֹת וְלִרְדֹּף אַחַר הַתַּאֲוֹות. אָמְרוּ עַל אָדָם שֶׁרָצָה הַמֶּלֶךְ לְשָׁלְחוֹ לִמְקוֹם סַכָּנָה וְלֹא אָבָה לָלֶכֶת, וְחֵרְפוֹ הַמֶּלֶךְ. אָז אָמַר לַמֶּלֶךְ: מוּטָב שֶׁתְּחָרְפֵנִי וַאֲנִי חַי, מִשֶּׁתִּתְפַּלֵּל בַּעֲדִי וַאֲנִי מֵת.

יב וְעַל זֶה הָעִנְיָן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (פסחים נ ב): יֵשׁ זָרִיז וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ זָרִיז וְנִפְסָד; יֵשׁ עָצֵל וְנִשְׂכָּר, וְיֵשׁ עָצֵל וְנִפְסָד. זָרִיז וְנִשְׂכָּר – שֶׁעוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ כָּל הַשָּׁבוּעַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. זָרִיז וְנִפְסָד – שֶׁעוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְעוֹשֶׂה גַּם כֵּן בְּעֶרֶב שַׁבָּת. עָצֵל וְנִשְׂכָּר – שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. עָצֵל וְנִפְסָד – שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַשָּׁבוּעַ, וְעוֹשֶׂה בְּעֶרֶב שַׁבָּת. רְאֵה אֵיךְ הֶעֱלוּ חֲכָמִים בִּלְבָבָם שֶׁיֵּשׁ זְרִיזוּת שֶׁהִיא טוֹבָה וְיֵשׁ זְרִיזוּת שֶׁהִיא רָעָה, וְכֵן בָּעַצְלוּת.

יג לָכֵן תַּחֲשֹׁב שֶׁתַּעֲשֶׂה הַטּוֹב בְּכָל אֵיבָרֶיךָ וּבְכָל מַחְשְׁבוֹתֶיךָ, וְתִתְבַּהַר מִכָּל אֵבֶר וְאֵיבָר קְצָת קַלּוּת וּקְצָת כְּבֵדוּת, וְהַכֹּל לְשֵׁם שָׁמַיִם: תִּהֵא קַל לְשֶׁבֶת עִם חֲבֵרִים הַמִּתְחַבְּרִים לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹות, וּתְהֵא כָּבֵד לָשֶׁבֶת עִם הַלַּיְצָנִים וְעוֹשִׂים רָעָה. וּתְהֵא קַל בְּעֵינֶיךָ לִרְאוֹת דָּת וָדִין וְעִנְיְנֵי הַמִּצְוֹות, וּתְהֵא כָּבֵד בְּעֵינֶיךָ

לִרְאוֹת מַעֲשֶׂה הֲבָלִים, וּלְהִסְתַּכֵּל בְּאֵשֶׁת אִישׁ וּבַעֲבוֹדָה זָרָה. וּתְהֵא קַל בְּאָזְנֶיךָ לִשְׁמֹעַ מוּסָרִים וְתוֹכָחוֹת וְדִין תּוֹרָה, וּתְהֵא כָּבֵד בְּאָזְנֶיךָ לִשְׁמֹעַ נִבּוּל פֶּה וּדְבָרִים בְּטֵלִים. וּתְהֵא קַל בְּאַפְּךָ לִכְעֹס עַל הָרְשָׁעִים, וּתְהֵא כָּבֵד בְּאַפְּךָ לִכְעֹס עַל הַצַּדִּיקִים. וּתְהֵא כָּבֵד בְּפִיךָ וּבִלְשׁוֹנְךָ הַמְּרִיבוֹת, וְהַשֻּׁקָּרִים, וְהַלָּצָנוּת, וְהַלָּשׁוֹן הָרַע, וּתְהֵא קַל בְּפִיךָ בְּדִבְרֵי תוֹרָה, וְתוֹכָחוֹת, וּלְצִוּוֹת עַל הַטּוֹב.

יד וּתְהֵא כָּבֵד בְּיָדְךָ לְהָרִים יָד בְּרֵעֲךָ, וּתְהֵא קַל בְּיָדְךָ לִתֵּן צְדָקָה, וְלַעֲשׂוֹת מִלֹּאכְתְּךָ בֶּאֱמוּנָה. וּתְהֵא כָּבֵד בְּרַגְלֶיךָ לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הָרְשָׁעִים, לָלֶכֶת לְמִשְׁתָּאוֹת וְלָלֶכֶת בְּטִיּוּלִים, וּתְהֵא קַל בְּרַגְלֶיךָ לָרוּץ לְבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּלְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, וְלָלֶכֶת לְבַקֵּר חוֹלִים, וְלַעֲשׂוֹת לְוָיָה, וּלְכָל הַמִּצְוּוֹת. וּתְהֵא כָּבֵד בִּלְבָבְךָ לַחְשֹׁב הִרְהוּרִים רָעִים, וּתְהֵא כָּבֵד עַל הַקְּנָאָה וְעַל הַשִּׂנְאָה, וּתְהֵא קַל בִּלְבָבְךָ לַחְשֹׁב הִרְהוּרֵי תוֹרָה, וּלְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת אַהֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְיִרְאָתוֹ הַטְּהוֹרָה. וּבָזֶה תְּהֵא קַל וְזָרִיז בְּלִבְּךָ לְהִתְדַּבֵּק בָּאוֹר הָעֶלְיוֹן.

שער יז

א שַׁעַר הַשִּׁבְעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַנְּדִיבוּת

ב הַנְּדִיבוּת הִיא הַמִּדָּה אֲשֶׁר יַגִּיעַ בָּהּ הָאָדָם לְמַעֲלוֹת גְּדוֹלוֹת. וּכְשֶׁהַנְּדִיבוּת עַל דֶּרֶךְ טוֹבָה – אָז הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, וּבָהּ יַגִּיעַ אֶל מַעֲלוֹת רַבּוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יח טז): "מַתַּן אָדָם יַרְחִיב לוֹ, וְלִפְנֵי גְדֹלִים יַנְחֶנּוּ". כִּי בַּעֲבוּר מַתְּנוֹתָיו – יֹאהֲבוּהוּ מְלָכִים וְשָׂרִים וְכָל אָדָם. וְאֵין דָּבָר בָּעוֹלָם הַמֵּבִיא אֶת הָאָדָם לִידֵי אַהֲבַת הָעוֹלָם כְּמוֹ הַנְּדִיבוּת, וְגַם בָּעוֹלָם הַבָּא יַגִּיעַ לוֹ גְּמוּל טוֹב עֲבוּר מַתְּנָתוֹ.

ג וְיֵשׁ שְׁלוֹשָׁה מִינֵי נְדִיבוּת: הָאֶחָד נָדִיב בְּמָמוֹן, הַשֵּׁנִי נָדִיב בְּגוּף, הַשְּׁלִישִׁי נָדִיב בְּחָכְמָה. וְאֵלּוּ הַשְּׁלוֹשָׁה הָיוּ בַּאֲבְרָהָם אָבִינוּ: שֶׁהָיָה נָדִיב בְּמָמוֹן, דִּכְתִיב (בראשית כא לג): "וַיִּטַּע אֶשֶׁל". נָדִיב בְּגוּפוֹ, שֶׁהִצִּיל לוֹט בֶּן אָחִיו וְנִלְחַם עֲבוּרוֹ. נָדִיב בְּחָכְמָתוֹ, כִּי לִמֵּד לְכָל הָעָם הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר עַד שֶׁנִּתְגַּיְּרוּ, דִּכְתִיב (שם יב ה): "וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן".

ד וְזֹאת הַמִּדָּה הִיא מְשֻׁבַּחַת מְאוֹד, מִפְּנֵי שֶׁבָּהּ הָאָדָם מִתְכַּבֵּד, כְּדִכְתִיב (משלי יט ו) "רַבִּים יְחַלּוּ פְּנֵי נָדִיב", וּדְבָרָיו נִשְׁמָעִים כְּשֶׁהוּא מוֹכִיחַ בְּנֵי הָאָדָם לָשׁוּב לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ. אִם הוּא צָרִיךְ לְעֶזְרָה – הַכֹּל יַעַזְרוּהוּ, וְהַכֹּל בְּשָׁלוֹם עִמּוֹ.

ה וְדַע שֶׁהַמַּתָּנָה בְּמָקוֹם שֶׁהִיא רְאוּיָה, כְּגוֹן צַדָּקָה לַעֲנִיִּים יִרְאֵי שָׁמַיִם – אוֹתָהּ הַמַּתָּנָה הִיא מַטְמוֹן סָפוּן שֶׁאֵינָהּ נֶאֱבֶדֶת בַּאֲרִיכוּת הַיָּמִים, אַךְ הִיא עוֹמֶדֶת כָּל הַיָּמִים. וְזוֹ הִיא כַּוָּנַת שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר (קהלת יא א): "שַׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמָּיִם, כִּי בְרֹב הַיָּמִים תִּמְצָאֶנּוּ". וּפֵשַׁט הַפָּסוּק דִּבֵּר עַל הַנְּדִיבוּת, כִּי מִי שֶׁזּוֹרֵעַ חֶסֶד – קוֹצֵר תְּבוּאָתוֹ. וּמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הַמִּדָּה הַזֹּאת הוּא מִתְעַשֵּׁר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא כד) "יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסָף עוֹד"; עוֹד כְּתִיב (שם כח כז): "נוֹתֵן לָרָשׁ – אֵין מַחְסוֹר". וְאָמַר דָּוִד עַל הָאֲנָשִׁים הַנְּדִיבִים (תהלים קיב ט): "פִּזַּר נָתַן לָאֶבְיוֹנִים – צִדְקָתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד".

ו וְהַמִּדָּה הַחֲשׁוּבָה הַזֹּאת הַלְוָאָה הִיא אֵצֶל הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט יז): "מַלְוֵה יְיָ חוֹנֵן דָּל". וְאָמַר הֶחָכָם: עֲשֵׂה חֶסֶד עִם מִי שֶׁרָאוּי לְכָךְ וְעִם מִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְכָךְ. פֵּרוּשׁ: "עִם מִי שֶׁרָאוּי לְכָךְ" – יִהְיֶה הַחֶסֶד בִּמְקוֹמוֹ, "וְעִם מִי שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לְכָךְ" – תִּהְיֶה אַתָּה רָאוּי לְכָךְ – תִּהְיֶה אַתָּה רָאוּי לַעֲשׂוֹתוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל מִי שֶׁנּוֹתֵן מַתָּנָה גְּדוֹלָה לְמִי שֶׁשָּׁאַל הַמַּתָּנָה – הוּא חֲצִי נָדִיב. אֲבָל הַנָּדִיב הַשָּׁלֵם הוּא הַנּוֹתֵן תָּדִיר, הֵן רַב אוֹ מְעַט, קֹדֶם שֶׁיִּשְׁאָלוּ מִמֶּנּוּ.

ז וְעוֹד אָמַר הֶחָכָם: מִדַּת הַנְּדִיבוּת תְּלוּיָה בַּהֶרְגֵּל. כִּי אֵינוֹ נִקְרָא "נָדִיב" עַד שֶׁיְּהֵא רָגִיל בְּכָל עֵת וּבְכָל שָׁעָה לְהִתְנַדֵּב כְּפִי יְכָלְתּוֹ. כִּי אָדָם שֶׁנּוֹתֵן לְמִי שֶׁרָאוּי לִתֵּן אֶלֶף זְהוּבִים בְּבַת אַחַת לְמִי שֶׁרָאוּי – אֵינוֹ נָדִיב כְּמִי שֶׁנּוֹתֵן אֶלֶף זְהוּבִים בְּאֶלֶף פְּעָמִים, כָּל זָהוּב וְזָהוּב לְמִי שֶׁרָאוּי לוֹ. כִּי אוֹתוֹ שֶׁנּוֹתֵן אֶלֶף זְהוּבִים בְּבַת אַחַת – נִתְעוֹרְרָה דַּעְתּוֹ לְהִתְנַדֵּב, וְאַחַר כָּךְ פָּסְקָה מִמֶּנּוּ. וְכֵן לְעִנְיַן הַשָּׂכָר: אֵין שָׂכָר לְמִי שֶׁפָּדָה שְׁבוּי אֶחָד הַיּוֹשֵׁב בַּמִּשְׁמָר עַל דָּבָר חוֹב בְּמֵאָה דִּינָרִים, שֶׁהוּא דֵּי מַחְסוֹרוֹ, כְּמוֹ מִי שֶׁפָּדָה עֲשָׂרָה שְׁבוּיִים, אוֹ הִשְׁלִים לַעֲשָׂרָה עֲנִיִּים חָסְרוֹנָם בְּמֵאָה דִּינָרִים, כָּל אֶחָד בַּעֲשָׂרָה דִּינָרִים. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות ג טו): הַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה, וְלֹא אָמְרוּ: "לְפִי גֹּדֶל הַמַּעֲשֶׂה".

ח כָּל הַמַּעֲלִים עֵינָיו מִן הַצְּדָקָה – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְנִקְרָא "בְּלִיַּעַל", "רָשָׁע", "אַכְזָרִי" וְ"חוֹטֵא". "בְּלִיַּעַל", שֶׁנֶּאֱמַר (דברים טו ט): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר: קָרְבָה שְׁנַת הַשֶּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה. וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן, וְלֹא תִתֵּן לוֹ". "אַכְזָרִי", דִּכְתִיב (משלי יב י): "רַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי". וְהוּא מַכְחִישׁ יְחוּסוֹ, שֶׁאֵינוֹ מִזֶּרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, שֶׁהָיוּ רַחֲמָנִים (יבמות עט א), אֶלָּא מִזֶּרַע גּוֹיִים שֶׁהֵם אַכְזָרִיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו נ מב): "אַכְזָרִי הֵמָּה, וְלֹא יְרַחֵמוּ". וְכָל הַמְּרַחֵם – מְרַחֲמִים עָלָיו מִן הַשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יג יח): "וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ" (שבת קנא ב).

ט וְהַנּוֹתֵן צְדָקָה לָעֲנִיִּים בְּסֵכָר פָּנִים רָעוֹת – אֹבֵד זְכוּתוֹ, וַאֲפִלּוּ שֶׁנּוֹתֵן הַרְבֵּה; וְעוֹבֵר עַל "וְלֹא־יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ" (דברים טו י). וְטוֹב מִמֶּנּוּ הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה בְּסֵכֶר פָּנִים יָפוֹת לָעֲנִי. וְטוֹב שֶׁיִּתֵּן קֹדֶם שֶׁיִּשְׁאַל. וְטוֹב שֶׁיִּתֵּן בַּסֵּתֶר, דִּכְתִיב (משלי כא יד): "מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה אָף". וְיֵשׁ שֶׁהָיוּ קוֹשְׁרִים מָעוֹת בַּבֶּגֶד וְזוֹרְקִים לַאֲחוֹרֵיהֶם, וּבָאִים עֲנִיִּים וְנוֹטְלִים, וְהַנּוֹתֵן אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְמִי נוֹתֵן, וְהַמְקַבֵּל אֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי קִבֵּל וְאֵינוֹ מִתְבַּיֵּשׁ (כתובות סז ב). כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: כָּל מָה שֶׁיָּכוֹל לְהַסְתִּיר, שֶׁלֹּא יֵדַע הֶעָנִי מִי הוּא הַנּוֹתֵן, וְשֶׁלֹּא יֵדַע הַנּוֹתֵן מִי הוּא הַמְקַבֵּל – יֵשׁ לוֹ לְהַסְתִּיר.

י וּכְשֶׁאָדָם עוֹשֶׂה צְדָקָה – יַעֲשֶׂה חֶסֶד עִם הַצְּדָקָה. כְּגוֹן שֶׁיִּקְנֶה בְּאוֹתָם הַמָּעוֹת דָּבָר הַצָּרִיךְ לָעֲנִי, שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ הֶעָנִי לִטְרֹחַ, וְאַף הֶעָשִׁיר יִקָּנֶהוּ בְּזוֹל יוֹתֵר מִן הֶעָנִי. וִידַקְדֵּק הֶעָשִׁיר שֶׁיִּתֵּן לוֹ בְּשָׁעָה שֶׁהוּא צָרִיךְ מֵהֶם, וּבָזֶה עוֹשֶׂה עִמּוֹ חֶסֶד. וְעַל זֶה אָמַר הַנָּבִיא (הושע י יב): "זִרְעוּ לָכֶם לִצְדָקָה, קִצְרוּ לְפִי חֶסֶד". פֵּרוּשׁ: הַשָּׂכָר הוֹלֵךְ אַחַר הַחֶסֶד.

יא וְעַתָּה שְׁמַע חֲשִׁיבוּת הַנְּדִיבוּת וּבַעֲלֵי הַצְּדָקָה, דִּכְתִיב (משלי יד לד): "צְדָקָה תְּרוֹמֵם גּוֹי". בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל צְדָקָה, שֶׁהִיא נְתוּנָה בִּימִינוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מח יא): "צֶדֶק מָלְאָה יְמִינֶךָ".

יב גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשָׁעָה שֶׁעָתִיד לְהָבִיא תְּשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סג א): "אֲנִי מְדַבֵּר בְּצְדָקָה, רַב לְהוֹשִׁיעַ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁמַּנְחֶלֶת כָּבוֹד וְחַיִּים לְעוֹשֶׂיהָ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כא כא): "רוֹדֵף צְדָקָה וָחָסֶד, יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד". וּמְשׁוּם דְּרֹדֵף צְדָקָה יִמְצָא צְדָקָה? ! אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַמְצִיא לוֹ מָעוֹת כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶן צְדָקָה לִבְנֵי אָדָם הַמְּהֻגָּנִים, לַעֲשׂוֹת לָהֶן צְדָקָה כְּדֵי לְקַבֵּל מֵהֶן שָׂכָר. גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִפְדּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו א כז): "צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה, וְשָׁבֶיהָ בִּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח אַבְרָהָם אָבִינוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית טו ו): "וְהֶאֱמִין בַּיְיָ, וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה"; וְאוֹמֵר (שם יח יט): "כִּי יְדַעְתִּיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו, וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְיָ לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, לְמַעַן הָבִיא יְיָ עַל אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל ב ח טו): "וַיְהִי דָּוִד עֹשֶׂה מִשְׁפָּט וּצְדָקָה לְכָל עַמּוֹ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבַּח שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י ט): "יְהִי יְיָ אֱלֹהֶיךָ בָּרוּךְ, אֲשֶׁר חָפֵץ בְּךָ לְתִתְּךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל, בְּאַהֲבַת יְיָ אֶת יִשְׂרָאֵל לְעֹלָם, וַיְשִׂימְךָ לְמֶלֶךְ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פט טו): "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כִּסְאֶךָ". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ נִשְׁתַּבְּחוּ יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו כה): "וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ, כִּי נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת...". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁבָּהּ עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהִשְׁתַּבַּח בְּיוֹם הַדִּין, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ה טז): "וַיִּגְבַּהּ יְיָ צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט, וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בִּצְדָקָה". גְּדוֹלָה צְדָקָה, שֶׁהִיא מְלַוָּה לְעוֹשֶׂהָ בִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נח ח): "וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ, כְּבוֹד יְיָ יַאַסְפֶךָ". גָּדוֹל הַחֶסֶד, שֶׁבּוֹ נִבְנָה הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פט ג): "עוֹלָם חֶסֶד יִבָּנֶה". לְכָךְ יִרְבֵּק הָאָדָם בְּמִדַּת הַנְּדִיבוּת, שֶׁגּוֹרֶמֶת כָּל הַטּוֹבוֹת הָאֵלֶּה.

יג וְעוֹד יִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לִקְנוֹת הַמִּצְוֹות, כְּגוֹן רַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁקָּנָה אֶתְרוֹג בְּאֶלֶף זוּז (סוכה מא ב). וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לְהַדֵּר בַּמִּצְוֹות, וְהִדּוּר מִצְוָה עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב).

יד וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָמוֹנוֹ לִכְתֹּב וְלִקְנוֹת סְפָרִים, וּלְהַשְׁאִילָן לְמִי שֶׁאֵין לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיב ג): "הוֹן וָעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ, וְצִדְקָתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד" (כתובות נ א). וְיִהְיֶה וַתָּרָן בָּזֶה, שֶׁלֹּא יָחוּשׁ אִם יִתְקַלְקְלוּ הַסְּפָרִים עֲבוּר שֶׁלּוֹמְדִים בָּהֶם. וְעַל כְּלִי בֵּיתוֹ יִהְיֶה נָדִיב, לְהַשְׁאִיל לִשְׁכֵנָיו וּמְיֻדָּעָיו.

טו וְיִהְיֶה נָדִיב לְהַלְווֹת לֶעָנִי אֶת כַּסְפּוֹ, וְאִם יַסְפִּיק בְּיָדוֹ – יַלְוֶה גַּם לָעֲשִׁירִים. וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן עִם כָּל הָעוֹלָם, וְלֹא יִדְקְדֵּק עִם חֲבֵרוֹ בְּדָבָר מוּעָט. אִם הוּא מוֹדֵד יַיִן אוֹ שֶׁמֶן אוֹ אֵיזֶה דָּבָר שֶׁיִּהְיֶה – לֹא יְצַמְצֵם.

טז וְיִהְיֶה נָדִיב בְּגוּפוֹ לִטְרֹחַ עֲבוּר כָּל אָדָם, לִסְבֹּל עֹלָם וּמַשָּׂאָם, וּלְהִצְטַעֵר בְּצָרָתָם, וּלְהִתְפַּלֵּל בַּעֲדָם, וְלִשְׂמֹחַ בְּשִׂמְחָתָם, לְבַקֵּר חוֹלִים וְלַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם הַמֵּתִים.

יז וּבְיוֹתֵר צָרִיךְ לִהְיוֹת נָדִיב בְּחָכְמַת תּוֹרָתוֹ (סוכה מט ב), לְלַמֵּד לְכָל אָדָם דַּעַת וּלְהַמְשִׁיךְ אֶת לִבָּם לַשָּׁמַיִם. וְזֶהוּ הַנְּדִיבוּת הַגְּדוֹלָה שֶׁבְּכָל מִינֵי הַנְּדִיבוּת – הַמִּתְנַדֵּב לָאָדָם לַהֲבִיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

יח אַף עַל פִּי שֶׁמִּדַּת הַנְּדִיבוּת הִיא טוֹבָה, צָרִיךְ לְזָהֵר שֶׁלֹּא יְהֵא פַּזְרָן, לְהַשִּׂיג תַּאֲוֹות לִבּוֹ בְּמִינֵי מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה, וְלָתֵת הוֹנוֹ לְזוֹנוֹת, וְלַעֲשׂוֹת בְּגָדִים יְקָרִים, וּלְפַזֵּר בְּמִינֵי תַּחְבּוּלוֹת שֶׁאֵינָן מְבִיאוֹת לִירְאַת שָׁמַיִם. וְצָרִיךְ נָדִיב הַלֵּב שֶׁלֹּא לְפַזֵּר לָרִיק, וְשֶׁלֹּא לִרְדֹּף אַחַר תַּאֲוֹות הַמְּבִיאוֹת כָּל רַע. אַף יִדְקְדֵּק לִהְיוֹת וַתָּרָן לָעֲנִיִּים הַטּוֹבִים, לְהַלְבִּישָׁם וּלְהַאֲכִילָם מִן הַמֻּטָּב, כְּדִכְתִיב (ויקרא ג טז): "כָּל חֵלֶב לַיְיָ". וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ טוֹב הַצָּפוּן בַּעֲדוֹ, אֲשֶׁר "עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ, יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה לוֹ" (ישעיהו סד ג).

שער יח

א שַׁעַר הַשְּׁמוֹנָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַצַּיְקָנוּת

ב הַצַּיְקָנוּת. זֹאת הַמִּדָּה הִיא מְגֻנֶּה בְּרוֹב עִנְיָנֶיהָ. וְעַל הַצַּיְקָן אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כג ו): "אַל תִּלְחַם אֶת לֶחֶם רַע עָיִן".

ג וְאֵלֶּה מִדּוֹת צַר הָעַיִן: לֹא יִתֵּן צְדָקָה, וְלֹא יְרַחֵם עַל הָעֲנִיִּים. וּכְשֶׁיֵּשׁ לוֹ מַשָּׂא וּמַתָּן עִם חֲבֵרוֹ – מְדַקְדֵּק עִמּוֹ יוֹתֵר מִדַּי, וְלֹא יַוַּתֵּר לוֹ מְאוּמָה. אֵינוֹ מַאֲכִיל וְאֵינוֹ מַלְבִּישׁ, וְלֹא יֵהָנֶה שׁוּם אָדָם מִמֶּנּוּ. וְאֵין לוֹ בְּטָחוֹן עַל מִי שֶׁנּוֹתֵן לוֹ הַמָּמוֹן, וְהוּא שָׁנוּא לַבְּרִיּוֹת. אֵינוֹ מְהַדֵּר אַחַר הַמִּצְווֹת, וְלֹא יִקָּנֶה לוֹ רַב וְחָבֵר, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִשָּׁאֵר רֵיק מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַמִּצְווֹת.

ד וְאִם הוּא צַיְקָן בְּגוּפוֹ – גַּם הוּא רַע וָמָר, שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה חֶסֶד עִם בְּנֵי אָדָם. וְרַע עַל כָּל רָעוֹת אִם הוּא כֵּילַי בְּחָכְמָתוֹ אוֹ בִּסְפָרָיו, כֵּיוָן שֶׁהוּא אֵינוֹ חָסֵר בָּזֶה מְאוּמָה: כִּי הַחָכְמָה דּוֹמָה לָאֵשׁ, שֶׁאֵינָהּ חֲסֵרָה אִם מַדְלִיקִים מִמֶּנָּה נֵרוֹת אוֹ אֵשׁ אַחֶרֶת. וְעָלָיו נֶאֱמַר (משלי יא כו): "מוֹנֵעַ בָּר – יְקֻבּוּהוּ לְאוֹם". אֲבָל בַּנָּדִיב נֶאֱמַר (שם): "וּבְרָכָה לְרֹאשׁ מַשְׁבִּיר". וּפְשַׁט הַכָּתוּב מִדַּבֵּר בִּצְדָקָה, וַהֲמָשָׁל עַל חָכְמָתוֹ.

ה וְהַטּוֹב שֶׁבְּזֹאת הַמִּדָּה: שֶׁאֵינוֹ מַפְסִיד מָמוֹנוֹ בַּהֲבָלִים, וּפְעָמִים נִמְנָע מֵעֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת. וּמֵחֲמַת שֶׁמְּחַסֵּר נַפְשׁוֹ מִטּוֹבָה, מִתּוֹךְ כָּךְ אֵין לוֹ גֵּאוּת כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לַנָּדִיב, כִּי מֻרָּב טוֹבָה וַהֲנָאָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ לָאָדָם – יִבְעַט בְּיוֹצְרוֹ. לָכֵן יַדְקְדֵק הָאָדָם בְּעַצְמוֹ, וְיִהְיֶה נָדִיב בְּמָקוֹם שֶׁרָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב, וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין רָאוּי לוֹ לְהִתְנַדֵּב יִהְיֶה צַיְקָן וְכִילַי. וְיִשְׁקֹל כָּל זֶה בְּמֹאזְנַיִם שֶׁל תּוֹרָה.

ו וְיִלְמַד מִיַּעֲקֹב אָבִינוּ שֶׁהָיָה צַיְקָן שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לב כה): "וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ" – וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁשָּׁכַח פַּכִּים קְטַנִּים וְחָזַר עֲלֵיהֶם. מְלַמֵּד שֶׁהַצַּדִּיקִים, חָבִיב עֲלֵיהֶם מָמוֹנָם יוֹתֵר מִגּוּפָם, לְפִי שֶׁאֵין פּוֹשְׁטִים יָד בַּגָּזֵל (חולין צא א). רְאֵה הַצַּיְקָנוּת הַגְּדוֹלָה, שֶׁאָדָם עָשִׁיר כְּמוֹ יַעֲקֹב עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הָיָה לוֹ לַחֲזֹר אַחַר פַּכִּים קְטַנִּים. וּמְצִינוּ בְּמָקוֹם אַחֵר שֶׁהָיָה וַתֶּרֶן שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה לא יז) "בְּקִבְרִי אֲשֶׁר כָּרִיתִי לִי" (בראשית נ ה) – מְלַמֵּד שֶׁנָּטַל יַעֲקֹב כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁהֵבִיא מִבֵּית לָבָן וְעָשָׂה כְּרִי, וְאָמַר לְעֵשָׂו: טוֹל בִּשְׁבִיל חֶלְקֶךָ בַּמְּעָרָה. הַיֵּשׁ וַתֶּרֶן כָּזֶה?!

ז לָכֵן מִזֶּה יִלְמַד אָדָם שֶׁלֹּא יִפְזֹר לָרִיק וְשֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ. וּבְמָקוֹם מִצְוָה, כְּגוֹן בִּצְדָקָה וּבְשָׁאָר מִצְווֹת הַתְּלוּיוֹת בְּמָעוֹת, כְּגוֹן לִקְנוֹת רַב וְחָבֵר וּסְפָרִים – יִהְיֶה וַתֶּרֶן גָּדוֹל, כְּדֵי לְהַשִּׂיג מַעֲלוֹת עֶלְיוֹנוֹת, לְהָשִׁיב הַנֶּפֶשׁ לִמְקוֹם טָהֳרָה, שֶׁתִּהְיֶא צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים, כִּדְכְתִיב (שמואל א כה כט): "וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים".

שער יט

א שַׁעַר הַתְּשָׁעָה־עָשָׂר – שַׁעַר הַזְּכִירָה

ב הַזְּכִירָה הִיא מִדָּה שֶׁאֵין הָעוֹלָם יָכוֹל לְהִתְקַיֵּם בִּלְעָדֶיהָ. כִּי כָּל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁל עוֹלָם הַזֶּה – הַכֹּל תָּלוּי בַּזְּכִירָה. כִּי לֹא הָיָה אָדָם מַאֲמִין לַחֲבֵרוֹ אוֹ מַלְוֶה לוֹ, אִם לֹא הָיָה זוֹכֵר. וְכָל הָעִנְיָנִים שֶׁבָּעוֹלָם, כְּגוֹן מִקָּח וּמִמְכָּר, אִם הָיוּ שׁוֹכְחִים דִּבְרֵיהֶם – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת מִקָּח וּמִמְכָּר, אוֹ לַעֲשׂוֹת תְּנַאי בֵּינֵיהֶם בְּלֹא זִכָּרוֹן. וְאֵין צָרִיךְ לְהַאֲרִיךְ בָּזֶה, כִּי הַדָּבָר יָדוּעַ לַכֹּל. לָכֵן יִקַּח הָאָדָם זֹאת הַמִּדָּה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְכָל הָעִנְיָנִים. כִּי הַזְּכִירָה הִיא גָּדֵר לָאֱמֶת: אֵיךְ יִזְכֹּר נְדָרָיו שֶׁנָּדַר לָקַיֵּם, וְאִם יֵשׁ דָּבָר בֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ – יִזְכֹּר הָעִנְיָן וְלֹא יְשַׁנֶּה דְּבָרָיו. גִּלָּה לוֹ דָּבָר סֵתֶר וְצִוָּה לוֹ שֶׁלֹּא לְגַלּוֹת – יִזְכֹּר צִוּוּיוֹ וְלֹא יְגַלֶּה.

ג לָזֶה מֵחֲבֵרוֹ מְעוֹת אוֹ שָׂאַל מִמֶּנּוּ כְּלֵי בֵּיתוֹ – יִזְכֹּר כַּמָּה מָעוֹת לָזֶה מִמֶּנּוּ, וִידַקְדֵּק בְּחֶשְׁבּוֹנוֹ וִישַׁלֵּם הַכֹּל. וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ עֲסָקִים רַבִּים וְהוּא טָרוּד, צָרִיךְ לְזָהֵר מְאוֹד שֶׁלֹּא יִלְוֶה מָעוֹת, אוֹ שֶׁלֹּא יִשְׂאַל עִנְיָנִים מִן בְּנֵי אָדָם; כִּי כֵּיוָן שֶׁהוּא טָרוּד – יִשְׁכַּח הַכֹּל וְלֹא יִזְכֹּר. גָּמַל לוֹ חֲבֵרוֹ טוֹבָה – יִזְכּוֹר כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לְהָשִׁיב לוֹ. וּלְעִנְיַן הַצְּדָקָה: צָרִיךְ לִזְכֹּר הָעֲנִיִּים וּלְהַעֲלוֹת עַל לִבּוֹ דָּחְקָם, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יַצְוֹר לָהֶם. וְאִם יָבוֹא לְהָעִיד בְּבֵית דִּין עַל מָה שֶׁרָאָה וְיָדַע, צָרִיךְ הָאָדָם שֶׁיִּזָּהֵר מְאוֹד שֶׁיִּזְכֹּר, וְלֹא יִפְחַת וְלֹא יוֹסִיף עַל מָה שֶׁרָאָה וְיָדַע. רְאֵה אֵיךְ הִזְהִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַזְּכִירָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח יא): "הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ, לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו". וְזֶה דָּבָר גָּדוֹל: הַזּוֹכֵר אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּכָל מַעֲשָׂיו. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים טז ח): "שִׁוִּיתִי יְיָ לְנֶגְדִּי תָמִיד".

ד הַזְּכִירָה הִיא מַעֲלָה עֶלְיוֹנָה, וְהִיא כְּלִי שֶׁמַּחֲזֶקֶת כָּל הַמִּצְווֹת וְכָל הַתּוֹרָה. בַּצִּיצִית נֶאֱמַר (במדבר טו לט-מ): "וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת יְיָ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם... לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתָי". בַּתְּפִלִּין נֶאֱמַר (שמות יג ט): "וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וּלְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ, לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְיָ בְּפִיךָ"; וּכְתִיב (דברים

טז יב): "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם, וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה".

ה וְכֵיוָן שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בַּזְּכִירָה, יֵשׁ לִי לִכְתֹּב שְׁלוֹשִׁים דְּבָרִים שֶׁתִּזְכּוֹר בְּכָל יוֹם שְׁתֵּי פְּעָמִים, וְתַכְנִיסֵם בְּעִמְקֵי הַלֵּב וּבְמַחְשְׁבוֹתֶיךָ. לֹא תִזְכְּרֵם בְּפִיךָ בִּלְבַד, אַךְ תִּכְתְּבֵם עַל לוּחַ לִבֶּךָ; וְאָז תִּהְיֶה עֲבוֹדָתְךָ מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, וְתִשָּׂא חֵן וָחֶסֶד לִפָּנָיו.

ו הַזְּכִירָה הָרִאשׁוֹנָה: שֶׁתִּזְכּוֹר אֵיךְ הוֹצִיאֲךָ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מֵאַיִן לְיֵשׁ. וּזְכוֹר הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמְּךָ מֵעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה, וְאֵיךְ גִּדֶּלְךָ וְנִשֵּׂאֲךָ עַל כָּל הַבְּרִיּוֹת. וְכָל זֶה עָשָׂה לְךָ וְלֹא שֶׁהָיָה חַיָּב לַעֲשׂוֹת לְךָ, אֶלָּא בְּחִנָּם עָשָׂה לְךָ, וּמֵרוֹב חֲסָדָיו גָּמַל לְךָ כָּל זֶה, וַעֲבוּר זֶה אַתָּה חַיָּב לְהוֹדוֹת לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ.

ז הַשְּׁנִיָּה: שֶׁיִּזְכּוֹר חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא שָׁלֵם בְּאֵיבָרָיו. וְיַחְשֹׁב: אִם הָיָה חוֹלֶה אֵבֶר אֶחָד, וּבָא רוֹפֵא וְרִפָּא אוֹתוֹ – כַּמָּה הָיָה נִכְנָע וּמַחֲזִיק טוֹבָה לָרוֹפֵא הַהוּא; קַל וָחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁעָשָׂהוּ שָׁלֵם.

ח הַשְּׁלִישִׁית: שֶׁיִּזְכּוֹר חַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁנָּתַן בּוֹ חָכְמָה וָדַעַת. וְיַחְשֹׁב: אִם הוּא הָיָה שׁוֹטֶה וּמְקֻרַעַ כְּסוּתוֹ – כַּמָּה הָיוּ עִנְיָנָיו מְקֻלְקָלִים, וְלֹא הָיָה נֶחְשָׁב לְמְאוּמָה. וְאִם הָיָה רוֹפֵא מְרַפֵּא שְׁטוּתוֹ – כַּמָּה הָיָה רָאוּי לְשַׁבְּחוֹ; קַל וָחֹמֶר לַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ.

ט הָרְבִיעִית: שֶׁיִּזְכּוֹר הַטּוֹבָה שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנָּתַן לוֹ תּוֹרָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה לְהוֹרוֹת לוֹ דְּרָכָיו הַיְשָׁרִים, לְהַגִּיעַ לַעֲבוֹדַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ; וְיִתְרַצֶּה בָּהּ לְהוֹדוֹת לְאֵל אָדוֹן הָעֶלְיוֹן, שֶׁבָּהּ יַגִּיעַ לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים לֶהָנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה.

י הַחֲמִישִׁית: שֶׁיִּזְכּוֹר רַחֲמֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁרִחֵם עָלָיו לָתֵת תּוֹרָתוֹ הַטְּהוֹרָה בְּיָדוֹ. וְאִלּוּ מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שָׁלַח לוֹ כְּתָב, וְקָרָא כָּל הַכְּתָב, וְהָיָה בּוֹ דָּבָר שֶׁלֹּא הֵבִין – כַּמָּה הָיָה מִצְטַעֵר עַל זֶה, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מָה שֶּׁצִּוָּהוּ הַמֶּלֶךְ. וְאֵין סָפֵק, אִם הָיָה בִּמְקוֹמוֹ אֲפִלּוּ קָטָן מִן הַקְּטַנִּים שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ לְפָרֵשׁ לוֹ מָה שֶׁלֹּא הֵבִין – הָיָה מְמַהֵר לְלֶכֶת אֵלָיו, וְלֹא הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ. כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן בְּתוֹרַת אֱלֹהֵינוּ.

יא הַשִּׁשִּׁית: שֶׁיִּזְכּוֹר אִם יֵשׁ בּוֹ שׁוּם דָּבָר מָה שֶׁיִּעָבֵר בּוֹ עַל שֶׁצִּוָּהוּ יוֹצְרוֹ. וְיַחְשֹׁב עַל זֶה, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים שֶׁבָּרָא הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, הֵם עוֹשִׂים מִצְוָתוֹ: הַחַמּוֹר נוֹשֵׂא מַשָּׂא, הַסּוּס וְהַשּׁוֹר חוֹרְשִׁים, וְאֵין שׁוּם יוֹם שֶׁמּוֹרְדִים בַּאֲדוֹנָם. הַשֶּׁמֶשׁ עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם מָה שֶּׁצִּוָּהוּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְאִם הָיָה יוֹם אֶחָד שֶׁלֹּא הָיָה זוֹרֵחַ וְהָיָה חֹשֶׁךְ – כַּמָּה הָיָה פֶּלֶא בְּעֵינֵי הָעוֹלָם; אוֹ אִם מִי הַיָּם הָיוּ עוֹבְרִים אֶת הַגְּבוּל שֶׁנָּתַן לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא – הָיוּ מַחֲרִיבִים אֶת הָעוֹלָם. אוֹ אִם הָאֲדָמָה אֵינָהּ נוֹתֶנֶת יְבוּלָהּ וּפֵרוֹתֶיהָ, הָיוּ כָּל הָעוֹלָם מֵתִים. וְעַתָּה רְאֵה שֶׁכָּל הַדְּבָרִים עוֹשִׂים שְׁלִיחוּתָם, וְאֵיךְ לֹא יִתְבַּיֵּשׁ הָאָדָם לְהַרְגִּיל אֵיבָרָיו, שֶׁנִּבְרְאוּ לִשְׁמוֹר הַתּוֹרָה, וְהוּא מְשַׁנֶּה אוֹתָם וּמַרְגִּיל אֵיבָרָיו לַעֲבֹר עַל הַתּוֹרָה?

יב הַשְּׁבִיעִית: שֶׁיִּזְכּוֹר בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, עֶבֶד שֶׁרָאָה אֲשֶׁר אֲדוֹנָיו מֵטִיב עִמּוֹ וּמַסְפִּיק לוֹ צָרְכָיו – כַּמָּה צָרִיךְ אוֹתוֹ עֶבֶד לְקַבֵּל עָלָיו מוֹרָא אֲדוֹנָיו וְאַהֲבָתוֹ, וְשֶׁיִּכָּנַע לְפָנָיו, וְשֶׁיִּשְׁתַּדֵּל בְּכָל כּוֹחוֹ שֶׁיִּמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו. קַל וָחֹמֶר שֶׁיְּקַבֵּל הָאָדָם עָלָיו עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְיִחְשֹׁב עַצְמוֹ כְּעֶבֶד נִכְנָע לִפְנֵי רַבּוֹ, וְאַל יַרְאֶה בְּעַצְמוֹ שׁוּם שְׂרָרָה וְגַאוּת.

יג הַשְּׁמִינִית: שֶׁיִּזְכּוֹר כָּל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ אֵיךְ הֵם זְרִיזִים וּמִשְׁתַּדְּלִים בַּעֲבוֹדָתוֹ. וְאִם עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ יַעֲשׂוּ מַעֲשֶׂה הַמֶּלֶךְ, דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ חָכְמָה וְעֵצָה – הִנֵּה יְפַנּוּ לְכָם מִכָּל דָּבָר, וְיָשִׂימוּ כָּל מַחְשְׁבוֹתָם וְחָכְמָתָם לַעֲשׂוֹת עִנְיַן הַמֶּלֶךְ בְּתִבּוּנָה וּבְחָכְמָה וּבְכִוּוּן בְּכָל לֵב אֲשֶׁר יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹת. וְאִם יָבוֹא לְשַׁבֵּחַ אֶת הַמֶּלֶךְ וּלְהַחֲזִיק לוֹ טוֹבָה עַל הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה לוֹ, הֵן אִם יִכְתֹּב לוֹ כְּתָב אוֹ יַעֲמֹד אֶצְלוֹ עַל פֶּה – יְחַפֵּשׂ בְּלִבּוֹ לָשׁוֹן צַח וְנָאֶה לְשַׁבֵּחַ בּוֹ הַמֶּלֶךְ. קַל וָחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, שֶׁיָּשִׂים כָּל כַּוָּנָתוֹ בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לַעֲשׂוֹת כְּהִלְכָתָהּ וּלְיַפּוֹתָהּ. וְהִנֵּה כָּל מַעֲשֵׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נִחְלָקוֹ לְשִׁלּוֹשָׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד: חוֹבַת הַלֵּב לְבַד. אִם יִתְעַסֵּק בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ לְיַחֵד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – יַסְפִּיק לִבּוֹ מִכָּל מַחְשְׁבוֹתָיו, וְיִהְיֶה יְחוּדוֹ שָׁלֵם לֵאלֹהִים לְבַד. הַשֵּׁנִי: עֶסֶק הַלֵּב וְהָאֵיבָרִים, כְּגוֹן בַּתְּפִלָּה – יַסְפִּיק לִבּוֹ מִכָּל עֶסְקָיו, וְיַעֲמֹד בְּכַוָּנָה גְּדוֹלָה לִפְנֵי הָאֵל הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ. הַשְּׁלִישִׁי: בַּעֲשׂוֹתוֹ לוּלָב וְציצִית וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ, שֶׁהֵם מִצְוֹוֹת אֵיבָרָיו לְבַד, וְאֵין עִקַּר הַכַּוָּנָה כְּמוֹ הַתְּפִלָּה, כִּי עִקַּר הַתְּפִלָּה הִיא הַכַּוָּנָה, אֲבָל אֵלּוּ עִקָּרָם בָּאֵבָרִים בִּלֹּא לֵב – אֲפִלּוּ הָכִי קֹדֶם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמִּצְוָה יִזְכֹּר לְשֵׁם מִי יַעֲשֶׂה, וְיַעֲשֶׂה בְּהִדּוּר מִצְוָה עַד שְׁלִישׁ (בבא קמא ט ב) לַאֲדוֹן עוֹלָמִים.

יד הַתְּשִׁיעִית: שֶׁיִּזְכּוֹר אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה שֶׁאוֹהֵב אוֹתָהּ כְּנַפְשׁוֹ, אוֹ בָּנוֹ שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ בְּכָל לֵב, וְהוּא טוֹרֵחַ תָּמִיד לְהַשִּׂיג לָהֶם כָּל צָרְכָּם וְלַעֲשׂוֹת כָּל רְצוֹנָם; וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה זֶה עֲבוּר שֶׁיֵּרֵא מֵהֶם אוֹ שֶׁהֵם יֵיטִיבוּ עִמּוֹ עֲבוּר שֶׁהוּא עוֹשֶׂה רְצוֹנָם, אֶלָּא מֵרוֹב אַהֲבָה שֶׁהוּא חוֹשֵׁק בָּם עוֹשֶׂה. קַל וָחֹמֶר שֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁיְּכַוֵּן כָּל מַעֲשָׂיו לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל לְבַדּוֹ, וְלֹא יַעֲשֶׂה הַמִּצְוֹות מֵאַהֲבַת בְּנֵי אָדָם אוֹ מִיִּרְאָתָם, אוֹ שֶׁיְּקַוֶּה לְקַבֵּל טוֹבָה. אֶלָּא יֵשׁ לוֹ לְיַחֵד כָּל מַעֲשָׂיו לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל לְבַד, וְלֹא יְשַׁתֵּף עִמּוֹ דָּבָר אַחֵר.

טו הָעֲשִׂירִית: שֶׁיִּזָּכֵר מֶה הָיוּ כָּל מַעֲשָׂיו עַד הַיּוֹם הַזֶּה, אִם עָסַק בַּעֲבוֹדַת יוֹצְרוֹ אוֹ אַחַר יְצִרוֹ. וְצָרִיךְ שֶׁיִּזָּכֵר בְּכָל יוֹם כַּמָּה עָשָׂה עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְכַמָּה מָרַד כְּנֶגְדּוֹ. וּלְעוֹלָם יִתֵּן לִבּוֹ שֶׁיַּעֲסֹק יוֹתֵר בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִמָּה שֶׁיַּעֲסֹק בִּצְרָכָיו. וְאִם לֹא עָסַק כָּל יָמָיו בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, לְכָל הַפָּחוֹת מִכָּאן וְאֵילָךְ יַעֲסֹק בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

טז הַאַחַת עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר אֵיךְ הוּא זָרִיז וּמְמַהֵר בְּעִנְיָנָיו לְאֶסֹף הוֹן, וְחוֹשֵׁב יוֹמָם וְלַיְלָה, וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְאֱהֹב אֶלָּא לְמִי שֶׁיַּעֲזָרֵהוּ לְקַבֵּץ כֶּסֶף וְזָהָב. וְאֶפְשָׁר שֶׁתִּהְיֶה יְגִיעָתוֹ לָרִיק, שֶׁיְּאַבֵּד הַכֹּל, אוֹ שֶׁמָּא יְהֵא מָמוֹנוֹ לְרָעָתוֹ, אוֹ שֶׁמָּא יָמוּת מְהֵרָה; אַף עַל פִּי כֵן טוֹרֵחַ כָּל כָּךְ. אִם כֵּן מָה יַּעֲשֶׂה לְנִשְׁמָתוֹ הַקַּיֶּמֶת לְעוֹלָם וָעֶד? וְעוֹד: כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לְתַקֵּן עִנְיָנֶיךָ, וְלִהְיוֹת זָרִיז לִזְכּוֹת תָּמִיד לְזַכּוּתָם וּלְצַחְצָחָם בַּזְּכוּת הַקַּיֶּמֶת לְעוֹלָם וָעֶד וּלְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וַעֲתָה רְאֵה מָה חִלּוּק יֵשׁ בֵּין שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת, וּמַעֲלַת הָאֶחָד מִן הָאַחֵר "כִּיתְרוֹן הָאוֹר מִן הַחֹשֶׁךְ" (קהלת ב יג).

יז הַשְּׁתַּיִם עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹאֶה מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ. רְאֵה אֵיךְ מְקַשֵּׁט עַצְמוֹ וּמְיַפֶּה עַצְמוֹ הַהֹלֵךְ לְשָׂרֵת לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (אסתר ד ב): "כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ שָׂק"; וְכַאֲשֶׁר תִּרְאֶה בְּיוֹסֵף הַצַּדִּיק עָלָיו הַשָּׁלוֹם (בראשית מא יד): "וַיְשַׁלַּח פַּרְעֹה וַיִּקְרָא אֶת יוֹסֵף, וַיְרִיצֻהוּ מִן הַבּוֹר, וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו, וַיָּבוֹא אֶל פַּרְעֹה". וְהִנֵּה רְאֵה שֶׁאֵין תַּכְשִׁיט הָעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁעוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ שָׁעָה אַחַת. אִם כֵּן אֲנַחְנוּ הָעוֹמְדִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים לְעוֹלָם, כִּי הוּא רוֹאֶה מַחְשְׁבוֹת לִבֵּנוּ בַּסֵּתֶר וּבַגָּלוּי, וְאֵין מָנוֹס מִמֶּנּוּ כִּי בְּכָל מָקוֹם הוּא, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ לַחְשֹׁב תָּמִיד בְּגֻדָּלָתוֹ, וּלְהַסְכִּים בְּלִבֵּנוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וּלְהִתְקַשֵּׁט עִם הַמַּחֲשָׁבוֹת לְפָנָיו.

יח הַשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר אֲשֶׁר חָכְמָתוֹ יוֹתֵר מִמַּעֲשָׂיו, שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיֵשׁ לוֹ מָמוֹן, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה טוֹבָה עִם מָמוֹנוֹ כְּפִי עָשְׁרוֹ. וְיַחֲשֹׁב: מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אִם יָבוֹא אֵלָיו אָדָם וְיֹאמַר לוֹ "יְהִי לְךָ מֵאָה זְהוּבִים עַל מְנָת שֶׁתִּתֵּן לְאוֹהֲבֵי עֲשָׂרָה זְהוּבִים", שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂה? קַל וָחֹמֶר שֶׁעוֹשֶׂה כֵּן לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וְאַל תֹּאמַר: אִלּוּ הִגִּעְתִּי לְעֹשֶׁר כָּךְ וְכָךְ, אוֹ אִלּוּ יָדַעְתִּי לְמוּד יוֹתֵר מִמָּה שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ – הָיִיתִי עוֹשֶׂה מָה שֶׁאֲנִי חַיָּב מִן הָעֲבוֹדָה. כִּי כָל זֶה הֶבֶל גָּדוֹל מִי שֶׁאוֹמֵר כָּךְ, כִּי כָּךְ דְּחִיַּת יֵצֶר הָרַע. אֶלָּא כָּל אָדָם יַעֲשֶׂה מִיָּד כְּפִי חָכְמָתוֹ וְעָשְׁרוֹ לְפִי מָה שֶׁהוּא עַתָּה. וְאִם יִהְיֶה לוֹ יוֹתֵר – יַעֲשֶׂה יוֹתֵר.

יט הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר הָאָדָם שֶׁמַּסְבִּיר פָּנָיו לַחֲבֵרוֹ, אֵיךְ לִבּוֹ נוֹטֶה אֵלָיו לְאֱהֹב אוֹתוֹ, כִּדְכְתִיב (משלי כז יט): "כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים, כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם". כָּל שֶׁכֵּן אִם רוֹאֶה מֶלֶךְ שֶׁמְּקַבְּלוֹ בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, וּמַרְאֶה לוֹ שֶׁהוּא אוֹהֲבוֹ – כַּמָּה יֹאהֲבֵנוּ, כַּמָּה יְכַבְּדֵנוּ וְיִכָּנַע לְפָנָיו, וְכַמָּה יִשְׁתַּבְּחוּ וְיִתְהַלְּלוּ בָּזֶה. קַל וָחֹמֶר לְהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, שֶׁהוֹדִיעָנוּ שֶׁהוּא אוֹהֵב אוֹתָנוּ, וְהִבְטִיחָנוּ לֶאֱהֹב אוֹתָנוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו מד): "וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם, לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גְעַלְתִּים לְכַלֹּתָם, לְהָפֵר בְּרִיתִי אִתָּם" – שֶׁאָנוּ חַיָּבִים לֶאֱהֹב לְהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ בְּכָל לֵב.

כ הֶחָמֵשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר שֶׁהָאָדָם מַזְמִין צְרָכָיו לְדֶרֶךְ שֶׁצָּרִיךְ, וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ אִם יִחְיֶה עַד שֶׁיַּהֲנֶה מֵהֶן אִם לֹא. וְהַהוֹלֵךְ בְּדַרְכּוֹ רְחוֹקָה – אֵיךְ הוּא מַזְמִין צֵידָה לַדֶּרֶךְ. קַל וָחֹמֶר שֶׁנַּעֲשֶׂה כֵּן לָעוֹלָם הָאָרוֹךְ, שֶׁהוּא דֶּרֶךְ רְחוֹקָה, וּפִתְאוֹם שׁוֹלֵחַ הַמָּקוֹם שְׁלוּחוֹ לְהָבִיא הָאָדָם, וְאִם אֵין לוֹ צֵידָה אוֹ יֵשׁ לוֹ צֵידָה. לָכֵן יִהְיֶה זָהִיר שֶׁיֵּשׁ לוֹ צֵידָה קֹדֶם שֶׁהַזְּמַן לְדַרְכּוֹ וְשֶׁיִּצְטָרֵךְ לוֹ.

כא הַשֵּׁשׁ עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר הָאָדָם חֲבֵרָיו, בַּחוּרִים וְגִבּוֹרִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, שֶׁהָיוּ בַּהֲנָאָה גְּדוֹלָה, וְלֹא הֶאֱרִיכוּ יָמִים. וְאֵין הַמָּוֶת מִתְעַכֵּב לָבוֹא בְּכָל שָׁעָה, וְאֵין אָדָם שׁוֹלֵט בּוֹ. וְיַחֲשֹׁב: הַנְּשָׁמָה הִיא פִּקָּדוֹן בְּיָדוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מָתַי יָבוֹא בַּעַל הַפִּקָּדוֹן וְיִתְבַּע פִּקָּדוֹנוֹ, וְצָרִיךְ שֶׁיְּמַהֵר לְנַקּוֹת אֶת הַפִּקָּדוֹן, שֶׁיְּשִׁיבֶהוּ נָקִי כַּאֲשֶׁר בָּא לְיָדוֹ.

כב הַשִּׁבְעָה עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר מַעֲלָה טוֹבָה מְאוֹד, לְהִסְתַּלֵּק מִבְּנֵי אָדָם כְּשֶׁיְּכוֹל לְהִנָּצֵל מֵהֶם, וְיֵשֵׁב בְּחֶדְרוֹ יָחִיד. כִּי רֹב הָעֲבֵרוֹת אֵינָן נִגְמָרוֹת אֶלָּא בִּשְׁנַיִם, כְּגוֹן זְנוּת וְלָשׁוֹן הָרַע וּשְׁקָרִים וַחֲנֵיפוּת. מִכָּל אֵלּוּ יִנָּצֵל הַיּוֹשֵׁב יְחִידִי, כִּי הוּא אֵינוֹ מִתְגָּאֶה עַל בְּנֵי אָדָם, וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לֵיצָנוּת שֶׁלָּהֶם. וּבְעָמְדוֹ שָׁם, חַיָּב לְהוֹכִיחָם בִּשְׁלוֹשָׁה עִנְיָנִים: בְּפִגְיעַת הַיָּד, כְּפִינְחָס שֶׁלָּקַח רֹמַח בְּיָדוֹ (במדבר כה ז); בְּדָבָרִים, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁאָמַר לָרָשָׁע (שמות ב יג): "לָמָּה תַכֶּה רֵעֶךָ"; בַּלֵּב, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים כו ה): "שָׂנֵאתִי קְהַל מְרֵעִים, וְעִם רְשָׁעִים לֹא אֵשֵׁב". וּמִי זֶה יָכוֹל לְהִתְקוֹטֵט עִמָּהֶם תָּמִיד, כֵּיוָן שֶׁהֵם עוֹבְרִים תָּמִיד? וּכְשֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב יָחִיד – בְּטֵלְתָּ מֵעָלֶיךָ כָּל זֶה הָעֹנֶשׁ, וְאַתָּה נִצַּלְתָּ מֵעֲוֹנוֹת הַרְבֵּה. אֲבָל עִם הַחֲסִידִים יִתְחַבֵּר, וְיֵשֵׁב אֶצְלָם וְיִלְמַד מֵהֶם, דִּכְתִיב (משלי יג כ): "הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם".

כג הַשְּׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזָּכֵר חַסְדֵי הַמָּקוֹם, שֶׁהוּא מַצִּיל אוֹתוֹ מִפִּגְעֵי הָעוֹלָם. שֶׁהוּא רוֹאֶה כַּמָּה בְּנֵי אָדָם מֵתִים בְּיִסּוּרִין קָשִׁים: בְּרָעָב, וּבְצָמָא, וּבְסַמֵּי הַמָּוֶת, וּבְצָרַעַת, וּבְחֶרֶב, וּבַמַּיִם, וּבָאֵשׁ; וְהוּא יוֹדֵעַ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא רָאוּי לְכָל הַצָּרוֹת בַּעֲבוּר כַּמָּה עֲבֵרוֹת שֶׁעָבַר, שֶׁלֹּא שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת הָאֱלֹהִים. וְאַף עַל פִּי שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר – חָמַל עָלָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְהִצִּילוֹ מִכָּל הַצָּרוֹת. וְיֵדַע כַּמָּה הוּא רָאוּי לְהִכָּנַע לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ, וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה כָּל פַּעַם, וְיִזָּהֵר בַּעֲבוֹדָתוֹ לְשַׁבְּחוֹ,

וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיִּשְׁמְרֵהוּ מִכָּל הַצָּרוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת בָּעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (שמות טו כו): ״וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְיָ אֱלֹהֶיךָ... כָּל הַמַּחֲלָה אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בְמִצְרַיִם לֹא אָשִׂים עָלֶיךָ כִּי אֲנִי יְיָ רֹפְאֶךָ״. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות לג א): אֵין הֶעָרוֹד מֵמִית, אֶלָּא הַחֵטְא מֵמִית.

כד הַתְּשַׁע עֶשְׂרֵה: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיַחְשֹׁב אִם יֵשׁ לוֹ מָמוֹן – שֶׁהוּא פִּקָּדוֹן אֲצָלוֹ, כִּי כְּשֶׁיִּרְצֶה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ – יִקָּחֶנּוּ מִיָּדוֹ וַיַּפְקִידֶנּוּ בְּיַד אַחֵר. לָכֵן לֹא יִצְטַעֵר הָאָדָם לְפָרַע מָה שֶׁהוּא חַיָּב לַחֲבֵרוֹ, כְּגוֹן אִם הוּא גָּזֵל – יָשִׁיב הַגְּזֵלָה בְּשִׂמְחָה, וְיִשַּׁבֵּחַ לְהַשֵּׁם יִתְעַלֶּה שֶׁיָּדוֹ מַצַּעַת לְהָשִׁיב הַגְּזֵלָה. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יִפְחַד עַל מָמוֹן אֶלָּא יַחְשֹׁב: מָה שֶׁיִּרְצֶה הַבּוֹרֵא יַעֲשֶׂה, כִּי הַכֹּל הוּא שֶׁלּוֹ. כְּשֶׁרוֹצֶה – נוֹתְנוֹ בְּיָדוֹ, וּכְשֶׁיִּרְצֶה – לוֹקֵחַ מִמֶּנּוּ. לֹא יִבְזֶה עָנְיֵי בִּשְׁבִיל עֲנִיּוּתוֹ, וְלֹא יַחְשֹׁב שֶׁבִּזְכוּתוֹ בָּא לוֹ מָמוֹנוֹ, אַךְ יַחְשֹׁב שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ בְּרַחֲמָיו נָתַנוֹ לוֹ. וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיַּשְׁלִיטֶנּוּ עַל מָמוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה, וְלֹא יִהְיֶה עָשְׁרוֹ שָׁמוּר לְבַעֲלָיו לְרָעָתוֹ.

כה הָעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיִתְבּוֹנֵן בֵּין הָעֶלְיוֹנִים וּבֵין הַתַּחְתּוֹנִים, וְיָבִין שֶׁהוּא קָטָן וְשָׁפֵל נֶגֶד הַדְּבָרִים הָעֶלְיוֹנִים. וְיָבִין שֶׁחָלַק לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֵלֶק טוֹב, כִּי הִשְׁלִיטוֹ עַל כָּל הָעוֹלָם: עַל הַבְּהֵמוֹת, עַל הַחַיּוֹת, עַל הַדָּגִים, עַל הָעוֹפוֹת, עַל הַפֵּרוֹת, עַל הָעֲשָׂבִים; וְהוֹדִיעוֹ סוֹדוֹת גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרוֹתָיו וְנִפְלְאוֹתָיו. וְכַמָּה הוּא חַיָּב לְהוֹדוֹת לוֹ עֲבוּר כָּל זֶה, כְּמוֹ עֶבֶד נִבְזֶה שֶׁגִּדְּלוֹ אֲדוֹנָיו, וְנִשְּׂאוֹ עַל כָּל שָׂרָיו וַעֲבָדָיו. קַל וָחֹמֶר שֶׁהִגִּיעַ לִידִיעַת בּוֹרְאוֹ, אֲשֶׁר הוּא אֲדוֹן הָאֲדוֹנִים, שֶׁהוּא חַיָּב לְהַשְׁפִּיל אֶת עַצְמוֹ לְפָנָיו, וּלְשַׁבְּחוֹ בְּאֵימָה וּבְיִרְאָה.

כו הָאַחַת וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר תָּמִיד כָּל מִצְווֹת הַמֶּלֶךְ. וְיַרְגִּיל עַצְמוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב עַד שֶׁיִּהְיֶה רָגִיל בּוֹ מְאוֹד, וְאַחַר כָּךְ יוֹסִיף יוֹתֵר. וְיִשְׁאַל מֵאֱלֹהִים עֵזֶר, שֶׁיַּעְזְרֵהוּ וְשֶׁיּוֹדִיעֵהוּ חָכְמָה, וְיַחֲזֵק אֵיבָרָיו לִסְבֹּל מִצְווֹתָיו, וְלַעֲלוֹת מִמַּדְרֵגָה אֶל מַדְרֵגָה.

כז הַשְּׁתַּיִם וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר לְעוֹלָם לַעֲשׂוֹת טוֹבָה עִם חֲבֵרָיו, לְסַיֵּעַ לָהֶם בְּטָרְחָם וּבְמַשָּׂאָם. וְיֹאהַב לָהֶם כְּמוֹ שֶׁיֹּאהַב לְנַפְשׁוֹ, וְיִשְׁנָא לַעֲשׂוֹת לָהֶם מָה שֶׁשּׂוֹנֵא לְעַצְמוֹ. וְיִשְׁתַּדֵּל לִקְנוֹת אַחִים וְרֵעִים נֶאֱמָנִים, שֶׁיַּעְזְרוּהוּ בְּלִמּוּד תּוֹרָתוֹ, כִּי כְּשֶׁלְּבַדּוֹ שָׁלֵם עִמָּהֶם – אָז יֹאהֲבוּהוּ. רַבִּים יִהְיוּ בְּנֵי שְׁלוֹמְךָ, וְגַלָּה סוֹדְךָ לְאֶחָד מִנִּי אֶלֶף.

כח הַשָּׁלוֹשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר תָּמִיד גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הָאֵל יִתְבָּרַךְ. וְיָבִין בְּרִיאוֹת הָעוֹלָם גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים, וְאֵיךְ הַגַּלְגַּלִּים הוֹלְכִים, הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, וִירִידַת הַגְּשָׁמִים וּנְשִׁיבַת הָרוּחוֹת, וְכָאֵלּוּ עוֹד הַרְבֵּה עָצְמוּ מִסַּפֵּר. וּבִשְׁבִיל שֶׁאָדָם רוֹאֶה אֵלּוּ הַנִּפְלָאוֹת תָּמִיד אֵינוֹ תָּמֵהַּ לִבּוֹ עַל כָּךְ, אֲבָל כְּשֶׁהַחַמָּה אוֹ הַלְּבָנָה לוֹקָה אָז הוּא תָּמֵהַּ מְאוֹד – זֶהוּ בִּשְׁבִיל שֶׁאֵינוֹ תָּדִיר וְרָגִיל כְּמוֹ סִבּוּב הַשֶּׁמֶשׁ בְּכָל יוֹם מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב. לָכֵן הַבֵּט אֲלֵיהֶם, וַעֲשֵׂה עַצְמְךָ כְּאִלּוּ לֹא רָאִיתָ הַנִּפְלָאוֹת מֵימֶיךָ, וְיִהְיֶה נִרְאֶה כְּאִלּוּ הָיִיתָ סוּמָא עַד עַתָּה וְעַכְשָׁו פָּתַחְתָּ עֵינֶיךָ – אָז הָיָה נִפְלָא בְּעֵינֶיךָ מְאוֹד, כָּךְ תַּעֲשֶׂה עַצְמְךָ בְּכָל יוֹם. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קלט יד): ״נִפְלָאִים מַעֲשֶׂיךָ, וְנַפְשִׁי יֹדַעַת מְאוֹד״.

כט הָאַרְבַּע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיַחְשֹׁב, אָדָם שֶׁעֵינָיו רְכוֹת – אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת בְּכֹלִי כֶּסֶף וְזָהָב הַמְצֻיָּרִים בְּצִיּוּר דַּק; אַף עַל פִּי שֶׁרוֹאֶה הַכֹּלִי, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ יָכוֹל לְהִסְתַּכֵּל כָּל כָּךְ כְּמוֹ מִי שֶׁעֵינָיו חֲזָקוֹת. כָּךְ אִם לָמַד תּוֹרָה וְחָכְמָה בִּנְעוּרָיו, וְנִרְאֶה לוֹ שֶׁהוּא מֵבִין אוֹתָם כָּרָאוּי – לֹא יִסְמֹךְ עַל אוֹתָהּ הַהֲבָנָה, כִּי הַחָכְמָה מִתְחַזֶּקֶת כְּשֶׁמַּגִּיעַ לְיָמִים יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהֵבִין בְּנַעֲרוּתוֹ. וְלָכֵן בְּעֵת שֶׁחָכְמָתְךָ מִתְחַזֶּקֶת, תַּתְחִיל לְהִתְבּוֹנֵן עַל עִנְיָנֶיךָ. וְאָז תָּבִין וְתוֹסִיף לְהַבְחִין, וְתַעֲמֹד עַל בְּרוּר הָעִנְיָן יוֹתֵר מִבַּתְּחִלָּה. וְתוֹסִיף לְעוֹלָם לַחְקֹר מִכָּל אָדָם מָה שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט צט): ״מִכֹּל מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי״. וְאַל תַּחְשֹׁב: מִי יוֹדֵעַ לְחַדֵּשׁ לְךָ מִמָּה שֶׁיָּדַעְתָּ בִּנְעוּרֶיךָ בְּעַצְמְךָ? וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כו יב): ״רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו – תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ״.

ל הֶחָמֵשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר תָּמִיד נְעִימוּת הָעוֹלָם הַבָּא. וְיוֹצִיא אַהֲבַת הָעוֹלָם הַזֶּה מִלִּבּוֹ, וְיַגְבִּיר אַהֲבַת הָעוֹלָם הַבָּא בְּקִרְבּוֹ. וּכְבָר אָמַר אֶחָד מִן הַחֲסִידִים: כְּמוֹ שֶׁאֵין מַיִם וְאֵשׁ מִתְחַבְּרִים בִּכְלִי אֶחָד, כָּךְ לֹא יִתְחַבֵּר בְּלֵב הַמַּאֲמִין הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא. וְלֹא יֹאהַב הָעוֹלָם הַזֶּה אֶלָּא מִשּׁוּם שֶׁמֵּעוֹלָם הַזֶּה יַקַּח צֵידָה לָעוֹלָם הַבָּא.

לא הַשֵּׁשׁ וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר אוֹתָם הָעוֹמְדִים בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ, הַיְרֵאִים וְנִבְהָלִים מֵעֹנֶשׁ הַמֶּלֶךְ. קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּירָא מֵעֹנֶשׁ מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וִימַהֵר לָרוּץ לַעֲבוֹדָתוֹ.

לב הַשֶּׁבַע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר אֶת מִי שֶׁהִכְעִיס אֶת הַמֶּלֶךְ וְנִתְחַיֵּב מִיתָה, וְחָמַל הַמֶּלֶךְ עָלָיו, וְהָיָה מְיַסֵּר אוֹתוֹ מְעַט וְהֶחֱזִירוֹהוּ עַל כַּנּוֹ – כַּמָּה יִשְׂמַח אוֹתוֹ הַמַּכְעִיס לְסְבֹּל מְעַט יִסּוּרִין תַּחַת הַמִּיתָה. וְכָךְ יַחְשֹׁב אָדָם אִם הוּא מְיֻסָּר: יַחְשֹׁב שֶׁהוּא עָבַר עַל מִצְווֹת הַשֵּׁם וְנִתְחַיֵּב מִיתָה, וְהֵקֵל לוֹ הַשֵּׁם וְהֵבִיא לוֹ יִסּוּרִין אוֹ אִבּוּד מָמוֹן תַּחַת הַמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב – לָכֵן יְקַבֵּל אוֹתָם בְּשִׂמְחָה וּבְאַהֲבָה, וְזֶהוּ סִימָן טוֹב שֶׁהוּא חָפֵץ בִּגְזֵרַת הַשֵּׁם.

לג הַשְּׁמוֹנָה וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר מִי שֶׁנּוֹתֵן בֵּיתוֹ לְאָדָם בְּמַתָּנָה גְּמוּרָה, וְרוֹצֶה הַמְקַבֵּל לַהֲרֹס וְלִבְנוֹת לְפִי דַּעְתּוֹ, וְהַנּוֹתֵן לֹא יוּכַל לְעַכֵּב כִּי כְּבָר הוֹצִיאוֹ מִתַּחַת יָדוֹ. כָּךְ יִמְסֹר אָדָם אֶת נַפְשׁוֹ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו וְכָל מָמוֹנוֹ בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִהְיֶה הַכֹּל נָתוּן לוֹ בְּמַתָּנָה. וְכֵיוָן שֶׁמִּתְּחִלָּה מָסַר עַצְמוֹ בְּיַד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ,

הֲרֵי שָׁם בִּטְחוֹנוֹ עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּכְבָר הֶאֱמִין לִבּוֹ לְקַבֵּל מֵאַהֲבָה מָה שֶׁיִּגְזֹר הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ עָלָיו. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא שָׁלַח הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רָעָה, לֹא עַל גּוּפוֹ, לֹא עַל מָמוֹנוֹ, וְלֹא עַל בָּנָיו וְלֹא עַל אִשְׁתּוֹ – אֲפִלּוּ הָכִי יֵשׁ לוֹ שָׂכָר גָּדוֹל עַל דַּעְתּוֹ הַנְּכוֹנָה, אֲשֶׁר הֵכִין לִבּוֹ לְסַבֵּל הַכֹּל לְאַהֲבַת יוֹצְרוֹ.

לד הַתֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים: שֶׁיִּזְכּוֹר וְיִתְבּוֹנֵן עַל בְּנֵי אָדָם, וְיִרְאֶה שֶׁיֵּשׁ אָדָם אֶחָד שֶׁקּוֹל כְּמֵאָה, וְאֵין זֶה מֵחֲמַת הַגּוּף, אֶלָּא מֵחֲמַת תְּבוּנָתוֹ וְחָכְמָתוֹ וְצִדְקָתוֹ. לָכֵן תְּמַהֵר תַּקָּנַת נִשְׁמָתְךָ, כִּי כָּל הַמַּעֲלוֹת הֵן מִמֶּנָּה. כִּי אִם הָיָה אָדָם חָזָק וּבָרִיא וְיָפֶה תֹּאַר שֶׁאֵין דֻּגְמָתוֹ – לֹא הָיָה שָׁוֶה כְּלוּם אִם הָיָה שׁוֹטֶה. וְאִם הָיָה אָדָם מְכֹעָר וְחַלָּשׁ, וְהוּא מֻפְלָג בַּחָכְמָה – הָיָה עוֹלֶה לְגַדְלָה וְלַחֲשִׁיבוּת.

לה הַשְּׁלוֹשִׁים: שֶׁיִּזְכּוֹר אִם אָדָם בָּא אֶל אֶרֶץ נָכְרִיָּה, וְלֹא הִכִּיר שׁוּם אָדָם וְאֵין שׁוּם אָדָם מַכִּירוֹ, וְחָמַל עָלָיו אֲדוֹן הַמְּדִינָה וְנָתַן לוֹ מְזוֹנוֹ בְּכָל יוֹם וְיוֹם, וְהִזְהִירוֹ שֶׁלֹּא יִמְרֹד בּוֹ וְלֹא יַעֲבֹר עַל מִצְוֹתָיו, וְהוֹדִיעוֹ גְּמוּל טוֹב עַל עֲבוֹדָתוֹ, וְהִזְהִירוֹ עַל הַנְּסִיעָה וְלֹא הוֹדִיעוֹ הָעֵת – בֶּאֱמֶת הָעֶבֶד הַזֶּה חַיָּב לְהִכָּנַע וְלַעֲזֹב הַגַּאֲוָה, וְיַחֲקֹר עַל עֲבוֹדַת הַמֶּלֶךְ בַּמֶּה יַעֲשֶׂה רְצוֹנוֹ, וְיִשְׁתַּדֵּל לְהַרְבּוֹת בַּעֲבוֹדַת הַמְּדִינָה, מִפְּנֵי שֶׁאֵין לוֹ חוֹמֶל שֶׁיִּפְגַּע בַּעֲדוֹ. כֵּן בֶּאֱמֶת הָאָדָם גֵּר בָּעוֹלָם. כְּשֶׁיַּגִּיעַ זְמַן צֵאתוֹ לָאֲוִיר הָעוֹלָם, וְאִם הָיוּ מִשְׁתַּדְּלִים כָּל הָעוֹלָם לְהַקְדִּימוֹ רֶגַע אוֹ לְאַחֲרוֹ, אוֹ לְקַשֵּׁר אֶחָד מֵאֵיבָרָיו – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים. וְכֵן אַחַר צֵאתוֹ לָאֲוִיר הָעוֹלָם – לֹא הָיוּ יְכוֹלִים כָּל הָעוֹלָם לָתֵת לוֹ מְזוֹנוֹת זוֹלַת הָאֵל הַנֶּאֱמָן. וְהוּא כְּיָחִיד שֶׁאֵין לוֹ חָבֵר, וּכְנָכְרִי שֶׁאֵין לוֹ מַכִּיר כִּי אִם אֲדוֹנוֹ, וְאֵין לוֹ חוֹמֶל כִּי אִם בּוֹרְאוֹ.

לו הִנֵּה הִשְׁלַמְנוּ שְׁלוֹשִׁים דְּבָרִים שֶׁיִּזְכּוֹר הָאָדָם תָּמִיד. וַאֲנַחְנוּ הִזְכַּרְנוּ אוֹתָם בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, וְכָל אֶחָד יוֹסִיף לְהַעֲמִיק בָּהֶם כְּפִי חָכְמָתוֹ. וְיִלְמַד מֵהֶם כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת הַחֲמוּדוֹת וְהַזַּכּוֹת, וְהֵן מְזַכְּכוֹת הַנְּפָשׁוֹת לְהִתְיַפּוֹת מְשַׁחְרוּרְיוֹתָן. וְתִהְיֶה זָרִיז יוֹתֵר לָזָכְרָם, וְיִתְחַדֵּשׁ לְךָ כּוֹחַ עֶלְיוֹן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתּוֹ. וְחַיָּב אָדָם לַחְשֹׁב בְּכָל אֵלּוּ הַזְּכִרוֹנוֹת לְעוֹלָם, בְּכָל שָׁעָה וְהֶרֶף עַיִן. וְיִזָּהֵר לְזָכְרָם בְּכָל נְשִׁימוֹתָיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפָּרְדוּ מִמֶּנּוּ הַמּוֹרָא וְהַפַּחַד וְהַבּוּשֶׁת מֵהָאֵל, הָרוֹאֶה אוֹתוֹ תָּמִיד בְּכָל עֵת. צֵא וּלְמַד מָה שֶׁהִזְהִירָה הַתּוֹרָה לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים יז יח-יט): "וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר, מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם... וְהָיְתָה עִמּוֹ, וְקָרָא בוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו"; וּכְתִיב (יהושע א ח): "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ, וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה"; וְאוֹמֵר (דברים ו ו-ט): "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם, עַל לְבָבֶךָ. וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם, בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ, וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ. וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ, וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. וּכְתַבְתָּם..."; "וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית... לְמַעַן תִּזְכְּרוּ..." (במדבר טו לט-מ). וּלְפִי זֶה רָאוּי לִזְכֹּר הָאֱלֹהִים בְּכָל רֶגַע. וּכְתִיב (קהלת ט ח): "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים".

לז רְאֵה מִדַּת הַזְּכִירָה הִיא חֲבִיבָה לִפְנֵי הַמָּקוֹם. כִּי בְּשָׁעָה שֶׁעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל אֶת הָעֵגֶל וְנִתְחַיְּבוּ מִיתָה, וְאָמַר מֹשֶׁה (שמות ל"ב:י"ג) "זְכֹר לְאַבְרָהָם... (וַיֹּאמֶר יְיָ סָלַחְתִּי כִּדְבָרֶךָ...)". רְאֵה כִּי מִדַּת הַזְּכִירָה רְחָבָה מְאוֹד, כִּי בָּהּ יִזְכֹּר כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, וְלוּלֵא הַזְּכִירָה הַהִיא שָׁכַח הַכֹּל וְיִהְיֶה נִשְׁאָר רֵיק מִכֹּל. לָכֵן יִתְחַזֵּק בְּזֹאת הַמִּדָּה, הַחֲזָקָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. וְזֶה תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לְקִנּוֹת כָּל הַמִּדּוֹת: שֶׁיְּהֵא רָגִיל לַחֲזֹר זֶה הַסֵּפֶר, וְאָז יִזְכֹּר כָּל הַמִּדּוֹת וְיִשְׁמְרֵם; וּלְכָל הַפָּחוֹת יַחֲזֹר אוֹתוֹ פַּעַם אַחַת לְשָׁבוּעַ. וְסִימָנֵי כְּלָלוּת שֶׁל הַמִּדּוֹת הַכְּתוּבִים בְּסוֹף הַסֵּפֶר – יַחֲזֹר בְּכָל יוֹם פַּעֲמַיִם, וְיִבְדֹּק עַצְמוֹ תָּמִיד אִם קִצֵּר לְקַיֵּם הַמִּדּוֹת, עַד שֶׁיְּהֵא רָגִיל לְקַח מִכָּל מִדָּה הַטּוֹב שֶׁבָּהּ.

לח וְדַע לְךָ שֶׁהַזְּכִירָה מֵבִיא לִידֵי עֲשִׂיָּה, כִּדְכְתִיב (במדבר טו לט): "וּזְכַרְתֶּם... וַעֲשִׂיתֶם" – לָכֵן הִתְחַזֵּק מְאוֹד בְּמִדַּת הַזְּכִירָה. וְהִזָּהֵר לִזְכֹּר כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה לְשֵׁם מִי שֶׁתַּעֲשֶׂנָּה, וּמִי הוּא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ.

לט וְיִזָּהֵר אָדָם מְאוֹד שֶׁלֹּא יִזְכֹּר אִם חֲבֵרוֹ עָשָׂה לוֹ רָעָה, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא יט יח): "וְלֹא תִטֹּר"; אֶלָּא יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל שִׂנְאָה. וְאִם הוּא הֵרַע לַחֲבֵרוֹ – יִזְכֹּר, כְּדֵי שֶׁיִּתְקַן מָה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וְאִם שָׁמַע דְּבָרִים בְּטֵלִים – לֹא יִזְכְּרֵם, אַף יִהְיֶה כְּנֶפֶה הַקּוֹלֶטֶת אֶת הַסֹּלֶת וּמוֹצִיאָה אֶת הַפְּסֹלֶת. אֲבָל לֹא יִהְיֶה כְּמִשְׁמֶרֶת שֶׁקּוֹלֶטֶת אֶת הַשְּׁמָרִים וּמוֹצִיאָה אֶת הַיַּיִן.

מ עִנְיַן זְכִירַת הַתּוֹרָה נִבְאָר בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם בְּשַׁעַר הַתּוֹרָה.

שער כ

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים – שַׁעַר הַשִּׂכְחָה

ב הַשִּׂכְחָה הִיא מִדָּה רָעָה מְאוֹד בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וּבְעִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא. וּמִי שֶׁהוּא שַׂכְחָן – יִכְתֹּב כָּל עִנְיָנִים שֶׁיֵּשׁ בֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ כְּדֵי שֶׁיִּזְכֹּר. אִם הוּא לוֹוֶה וּמַלְוֶה – יִכְתֹּב הַכֹּל; אֲפִלּוּ אִם לוֹוֶה פְּרוּטָה מֵחֲבֵרוֹ – יִכְתֹּב הַכֹּל, וְיִתֵּן לֵב שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח. וְרָאוּי לְאָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד וְשַׂכְחָן שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹוֶה מִבְּנֵי אָדָם, כִּי הֵם מִתְבַּיְּשִׁים לִשְׁאוֹל מִמֶּנּוּ, וְהוּא שׂוֹכֵחַ וְלֹא יִפָּרַע, וְנִשְׁאָ עָוֹנוֹ. וּמִי שֶׁיּוֹדֵעַ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא שַׂכְחָן – יִזָּהֵר מְאוֹד לַחֲזֹר עִנְיָנָיו. מָשָׁל: כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה מֶלֶךְ

אֶחָד, שֶׁנָּתַן לְאֶחָד מֵעֲבָדָיו הַמְשָׁרְתִים כְּתָב, וְאָמַר לוֹ: כְּשֶׁתִּרְאֶה שֶׁאֲנִי כּוֹעֵס – תְּנֵהוּ לִי. וְהָיָה בַּכְּתָב כָּתוּב בְּזֶה הַלָּשׁוֹן: דַּע כִּי אֵינְךָ אֱלֹהִים, אֶלָּא אַתָּה גּוּף כָּלֶה, שֶׁיֹּאכַל קָצָתוֹ אֶת קָצָתוֹ, וְיָשׁוּב בְּקִרְבּוֹ לְרִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְהָיָה לַמֶּלֶךְ עֶבֶד אֶחָד, שֶׁצִּוָּה שֶׁיַּעֲמֹד לְפָנָיו בְּעֵת שֶׁיְּצַוֶּה לְהַכּוֹת בְּנֵי אָדָם בְּשׁוֹטִים שֶׁל אֵשׁ, וְהָיָה אוֹמֵר לוֹ כָּךְ לְהַכְנִיעַ אֶת לִבּוֹ.

ג מִזֶּה יִלְמַד כַּמָּה דְּבָרִים: אָדָם שֶׁהוּא שׂוֹכֵחַ – יַעֲשֶׂה לוֹ זִכָּרוֹנוֹת. וְצָרִיךְ גְּדָרִים גְּדוֹלִים שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח אֶת הַתּוֹרָה, כְּדִכְתִיב (דברים ד ט): "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד, פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ". וְצָרִיךְ לְזָהֵר שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח מִדּוֹת הַטּוֹבוֹת.

ד אַף יִשְׂתַּמֵּשׁ בְּמִדַּת הַשִּׂכְחָה לִשְׁכֹּחַ הַמִּצְווֹת שֶׁעָשָׂה. כִּי אִם יִתֵּן לֵב לִזְכֹּר מִצְווֹתָיו וְתוֹרוֹתָיו, וְיִשְׁכַּח רָעוֹתָיו וְתַחְבּוּלוֹתָיו – אָז יִהְיֶה צַדִּיק בְּעֵינָיו וְלֹא יָשׁוּב. אַף יִזְכֹּר פְּשָׁעָיו, וְיִכְתְּבֵם עַל סֵפֶר וְיַקְרֵאם כְּדֵי שֶׁיִּזְכֹּר הַכֹּל, וְיָשׁוּב מִכָּל אֲחַת וְיִתְוַדֶּה עֲלֵיהֶם. אַף עַל מִצְוָה שֶׁעָשָׂה לֹא יָחוּשׁ לִזְכֹּר. לְעוֹלָם יַדְמֶה בְּעֵינָיו כְּאִלּוּ הוּא רֵיק מִמִּצְווֹת וּמָלֵא עֲבֵרוֹת. וְיִשְׁכַּח חַטֹּאת חֲבֵרוֹ וְיִמְחֹל לוֹ, וְיִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ שִׂנְאָה וְקִנְאָה וְהִרְהוּרִים רָעִים. וּבְעֵת הַתְּפִלָּה יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, אַף יַעֲלֶה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ חֶסֶד הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיִדְבַּק בּוֹ בִּדְבֵקוּת גְּדוֹלָה. וּכְשֶׁהוּא עוֹשֶׂה צָרְכָיו – יִשְׁכַּח מִלִּבּוֹ כָּל דִּבְרֵי תוֹרָה וְדִבְרֵי קְדֻשָּׁה, אַף יַחְשֹׁב בְּצָרְכֵי בֵּיתוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה. וְיַחֲשֹׁב שֶׁהוּא מָלֵא צוֹאָה, וּבָזֶה יַשְׁפִּיל לִבּוֹ. כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: לְכָל מִצְוָה וּמִצְוָה יַעֲשֶׂה מָה שֶּׁלֹּא יִשְׁכָּחֶנָּה, "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר" (משלי ו כג).

שער כא

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְאֶחָד – שַׁעַר הַשְׁתִיקָה

ב הַשְׁתִיקָה וְהַדְּבָרִים. אָמַר רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל (אבות א יז): כָּל יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב אֶלָּא שְׁתִיקָה. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי יז כח): "גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ – חָכָם יֵחָשֵׁב". וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁאֲנִי מְדַבֵּר – הוּא מוֹשֵׁל בִּי, כִּי אִם אֲנִי מְדַבֵּר אֶל הָאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ הָגוּן – אוֹתוֹ הַדִּבּוּר מוֹשֵׁל בִּי, וּמַצְרִיכֵנִי לְהַכָּנַע לְפָנָיו וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וּכְשֶׁאֵינִי מְדַבֵּר – אֲנִי מוֹשֵׁל מִלְאוֹמְרוֹ וּמִלְהַסְתִּירוֹ. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: שְׁנֵי דַּיְקוֹלוֹגִין [סניגורים] הָיוּ עוֹמְדִים לִפְנֵי אַנְדְּרִינוֹס, וְהָיָה אֶחָד מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה, וְאֶחָד מְלַמֵּד עַל הַשְׁתִיקָה שֶׁהִיא יָפָה. אָמַר הַמֶּלֶךְ לְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה: אֵיךְ אַתָּה אוֹמֵר? אָמַר לוֹ: מָרִי! אִלְמָלֵא הַדִּבּוּר אֵיךְ הַמֶּלֶךְ אַנְדְּרִינוֹס: יָפֶה דִּבַּרְתָּ! אָמַר לוֹ לַמְלַמֵּד עַל הַשְׁתִיקָה שֶׁהִיא יָפָה: אֵיךְ שַׁבַּחְתָּ אֶת הַשְׁתִיקָה? מִיָּד בָּא לְדַבֵּר. בָּא אוֹתוֹ שֶׁהוּא מְלַמֵּד עַל הַדִּבּוּר שֶׁהוּא יָפֶה וּסְטָרוֹ. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: לָמָּה סָטַרְתָּ אוֹתוֹ? אָמַר לוֹ: מוֹרִי! אֲנִי לְמַדְתִּי מִשֶּׁלִּי עַל שֶׁלִּי, כִּי לִמַּדְתִּי מִן הַדִּבּוּר עַל הַדִּבּוּר. וְזֶה בָּא לְלַמֵּד מִשֶּׁלִּי עַל שֶׁלּוֹ! לָכֵן סָטַרְתִּי אוֹתוֹ. אָמַר לוֹ: לֹא כָּךְ אָמַר שְׁלֹמֹה! לֹא אָמַר שֶׁתִּהְיֶה יוֹשֵׁב וְשׁוֹתֵק כְּחֵרֵשׁ, אֶלָּא אָמַר (משלי י יט): "בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע, וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל". פֵּרוּשׁ: הַחוֹשֵׂךְ וּמוֹנֵעַ מִלְּדַבֵּר בַּחֲבֵרוֹ. אֵין לְךָ גָּדוֹל מֵאַהֲרֹן וּמִרְיָם, שֶׁהַבְּאֵר עוֹלָה וּמַשְׁקָה בִּזְכוּת מִרְיָם עָלֶיהָ הַשָּׁלוֹם, וְעָנְנֵי כָּבוֹד מַקִּיפִים לְיִשְׂרָאֵל בִּזְכוּת אַהֲרֹן; וְכֵיוָן שֶׁנָּתְנוּ רְשׁוּת לְפִיהֶם וְדִבְּרוּ בְּמֹשֶׁה – מִיָּד נִפְרְעוּ (במדבר יב).

ג וְעַל כַּמָּה עִנְיָנִים הַשְׁכִּינָה מִסְתַּלֶּקֶת מִיִּשְׂרָאֵל: מִשּׁוּם שְׁפִיכוּת דָּמִים, עֲבוֹדָה זָרָה, וְלָשׁוֹן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁעָשָׂה סְעוּדָה, וְנָתַן לְעַבְדּוֹ לְשׁוֹנוֹת לְבַשֵּׁל. עָשָׂה מֵהֶן מְבֻשָּׁלִים, וְעָשָׂה קָשִׁים וְרַכִּים. הִכְנִיס לִפְנֵיהֶם הַקָּשִׁים, וְחָזַר וְנָתַן לִפְנֵיהֶם הָרַכִּים. קָרָא לְעַבְדּוֹ וְאָמַר לוֹ: מָה רָאִיתָ לַעֲשׂוֹת כָּךְ, מֵהֶם רַכִּים וּמֵהֶם קָשִׁים? אָמַר לוֹ: לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהַכֹּל מִן הַלָּשׁוֹן: אִם אָדָם רוֹצֶה – עוֹשֶׂה אוֹתוֹ רַךְ אוֹ קָשֶׁה.

ד אָמְרוּ לָהֶם: מַה הוּא זֶה שֶׁאַתָּה מַרְבֶּה בִּשְׁתִיקָה? אָמַר לָהֶם: הַדִּבּוּר מָצָאתִי נֶחֱלָק לְאַרְבָּעָה חֲלָקִים: אֶחָד – כֻּלּוֹ נֶזֶק, כְּגוֹן בְּנֵי אָדָם הָרוֹגְלִים לְקַלֵּל בְּנֵי אָדָם, וּלְדַבֵּר דִּבְרֵי נְבָלָה. הַשֵּׁנִי – נֶזֶק מִצַּד אֶחָד, כְּגוֹן שֶׁמְּשַׁבֵּחַ אֶחָד לְקַבֵּל מִמֶּנּוּ תּוֹעֶלֶת; וּבְאוֹתוֹ הַשֶּׁבַח שֶׁמְּשַׁבֵּחַ הוּא מַכְעִיס אֶת שׁוֹנְאוֹ, וְיַזִּיק לְמִי שֶׁמְּשַׁבֵּחַ לְשׁוֹנְאוֹ. הַשְּׁלִישִׁי – לֹא נֶזֶק וְלֹא תּוֹעֶלֶת, כְּגוֹן דְּבָרִים שֶׁל הֶבֶל: "אֵיךְ נִבְנִית חוֹמָה פְּלוֹנִית", "וְכָךְ וְכָךְ הוֹצִיא עָלֶיהָ", וְסִפּוּרֵי מְלָכִים וְשָׂרִים. הָרְבִיעִי – כֻּלּוֹ תּוֹעֶלֶת, כְּגוֹן הַתּוֹרָה וּדְבָרִים שֶׁהֵם תְּלוּיִים בָּהּ. אֲבָל יֵשׁ חֲכְמֵי הַתּוֹרָה הַמְחַלְּקִים אֶת הַדִּבּוּר עַל חֲמִשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד – מְצֻוֶּה. הַשֵּׁנִי – נִזְהָר מִמֶּנּוּ. הַשְּׁלִישִׁי – נִמְאָס. הָרְבִיעִי – נֶאֱהָב. הַחֲמִישִׁי – מֻתָּר. מְצֻוֶּה – הֵינוּ לְדַבֵּר בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם. נִזְהָר מִמֶּנּוּ – כְּגוֹן עֵדוּת שֶׁקֶר, וְנִבְלוּת פֶּה, וּרְכִילוּת. נִמְאָס – שֶׁאֵין בּוֹ לֹא עֲבֵרָה וְלֹא תּוֹעֶלֶת, כְּרֹב סִפּוּרֵי הָעוֹלָם, כְּגוֹן לְדַבֵּר מִזֶּה שֶׁנַּעֲשָׂה כְּבָר, וּמִמְּנַהֵג מְלָכִים, וְכַמָּה דְּבָרִים מְעִנְיְנֵי הָעוֹלָם. נֶאֱהָב – הוּא הַדִּבּוּר שֶׁמְּשַׁבֵּחַ מַעֲשִׂים טוֹבִים וּמְגַנֶּה מַעֲשִׂים הָרָעִים. לְשַׁבֵּחַ מַעֲשֶׂה הַצַּדִּיקִים, כְּדֵי שֶׁיְּיטִיבוּ מִנְהֲגֵיהֶם בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וְיֵלְכוּ בְּדַרְכֵיהֶם; וּלְגַנּוֹת הָרָעִים, עַד שֶׁיִּתְגַּנּוּ וְיִמְאָסוּ בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וְיִמַּח זִכְרָם, וְיִתְרַחֲקוּ מֵהֶם וְלֹא יִתְנַהֲגוּ כְּמִנְהָגָם. הַמֻּתָּר – אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וּשְׂאָר צָרְכֵיהֶם; מִי שֶׁמְּמַעֵט

דְּבָרָיו בְּעִנְיָן זֶה הוּא מְשֻׁבָּח. לְפִי דִּבְרֵי חֲכָמִים – רֹב דִּבְרֵי הָעוֹלָם אֵין בּוֹ צֹרֶךְ; מִלְּבַד דְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ אִסּוּר גָּדוֹל לְדַבֵּר בָּהֶם, כְּגוֹן לֵיצָנוּת, חֲנִיפוּת וְשֶׁקֶר, וּמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע. וְעַל אֵלּוּ הָאַרְבָּעָה יֵשׁ לְכָתֹב שַׁעַר לְכָל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ לְקַמָּן.

ה בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת טוֹבָה שְׁתִיקָה. כְּגוֹן אָדָם שֶׁפּוֹגֵעַ בּוֹ מַדַּת הַדִּין, כְּגוֹן שֶׁעָשָׂה אַהֲרֹן, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא י ג): "וַיִּדֹּם אַהֲרֹן". וְאִם שָׁמַע בְּנֵי אָדָם שֶׁמְּחָרְפִים אוֹתוֹ – יִשְׁתֹּק. וְזֹאת הִיא הַמַּעֲלָה הַגְּדוֹלָה: לִשְׁתֹּק לַמְּחָרְפִים. וְגַם יַרְגִּיל אָדָם עַצְמוֹ לִשְׁתֹּק בְּבֵית הַכִּסֵּא, וְזֶהוּ צְנִיעוּתוֹ. וְזֶה צָרִיךְ זְרִיזוּת גְּדוֹלָה: לִשְׁתֹּק בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וּלְהִמָּנַע מִלְּדַבֵּר אֲפִלּוּ בְּדִבְרֵי תוֹרָה, וְקַל וָחֹמֶר לִשְׂאָר דְּבָרִים, וְהַכֹּל כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לְכַוֵּן לִבּוֹ לַתְּפִלָּה. וְאִם הוּא יוֹשֵׁב בֵּין הַחֲכָמִים – יִשְׁתֹּק וְיִשְׁמַע דִּבְרֵיהֶם; כִּי כְּשֶׁהוּא שׁוֹתֵק – שׁוֹמֵעַ מָה שֶּׁלֹּא יָדַע, וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר – אֵינוֹ מוֹסִיף יְדִיעָה. אַף אִם הוּא מְסַפֵּק בְּדִבְרֵי הַחֲכָמִים – יִשְׁאַל מֵהֶם, כִּי זֹאת הַשְׁתִיקָה רָעָה הִיא מְאוֹד. שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ עָלָיו הַשָּׁלוֹם אָמַר (קהלת ג ז): "עֵת לַחֲשׁוֹת וְעֵת לְדַבֵּר" – פְּעָמִים שֶׁהַדִּבּוּר טוֹב, וּפְעָמִים שֶׁהַשְׁתִיקָה טוֹבָה. וְאָמַר הֶחָכָם: כְּשֶׁלֹּא תִּמְצָא אָדָם שֶׁמְּלֻמָּדְךָ מוּסָר – הִדָּבֵק בַּשְׁתִיקָה, פֶּן תְּדַבֵּר שְׁטוּת. וּבַעֲבוּר שֶׁהַלָּשׁוֹן קַלָּה מְאוֹד – צָרִיךְ לְזָהֵר מְאוֹד לְהַכְבִּיד הַלָּשׁוֹן, לִשְׁמֹר אוֹתוֹ שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר. רֹב דְּבָרִים – כַּמַּשָּׂא הַכָּבֵד. וּכְבִדּוּת שֶׁל רֹב דְּבָרִים – יוֹתֵר מִכְּבִדּוּת שֶׁל רֹב שְׁתִיקָה. וְאִם שָׁמַע שֶׁחֲבֵרוֹ מְדַבֵּר – יִשְׁתֹּק עַד שֶׁיְּסַיֵּם דְּבָרָיו, כִּי "מֵשִׁיב דָּבָר בְּטֶרֶם יִשְׁמָע, אִוֶּלֶת הִיא לוֹ וּכְלִמָּה" (משלי יח יג).

ו מִי שֶׁהוּא רָגִיל בִּשְׁתִיקָה, נִצּוֹל מִכַּמָּה עֲבֵרוֹת: מֵחֲנִיפוּת, וּמִלֵּיצָנוּת, מִלָּשׁוֹן הָרַע, מִשְּׁקָרִים וְגִדּוּפִים. כִּי כְּשֶׁאָדָם מְחָרֵף וּמְגַדֵּף אוֹתוֹ, אִם יַעֲנֶה לוֹ – יוֹסִיף לְדַבֵּר לוֹ כְּפָלַיִם. וְכֵן אָמַר הֶחָכָם: אֲנִי שׁוֹמֵעַ דָּבָר הָרַע, וַאֲנִי שׁוֹתֵק. אָמְרוּ לוֹ: וְלָמָּה? אָמַר לָהֶם: אִם אָשִׁיב וְאֶעֱנֶה לָהֶם לִמְחָרְפַי, אֲנִי יָרֵא שֶׁאֶשְׁמַע חֲרוּפִים אֲחֵרִים יוֹתֵר קָשִׁים מִן הָרִאשׁוֹנִים. וְאָמַר: כְּשֶׁהַכְּסִיל חוֹלֵק עִם הֶחָכָם, וְהֶחָכָם שׁוֹתֵק – תְּשׁוּבָה גְּדוֹלָה הִיא לַכְּסִיל, שֶׁהַכְּסִיל מִצְטַעֵר בִּשְׁתִיקַת הֶחָכָם יוֹתֵר מִשֶּׁאִם הָיָה מֵשִׁיב לוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כו ד): "אַל תַּעַן כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ".

ז וְעוֹד: אָדָם יָכוֹל לְגַלּוֹת לוֹ סוֹדוֹת, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ רָגִיל בְּרֹב דְּבָרִים – לֹא יְגַלֶּה. וְעוֹד, שֶׁאֵינוֹ רָגִיל בִּרְכִילוּת. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן". כִּי אָדָם עוֹשֶׂה בִּלְשׁוֹנוֹ יוֹתֵר מִמָּה שֶׁעוֹשֶׂה בְּחַרְבּוֹ: כִּי אָדָם עוֹמֵד כָּאן וּמוֹסֵר אֶת חֲבֵרוֹ הָרָחוֹק מִמֶּנּוּ לְמִיתָה, אֲבָל הַחֶרֶב אֵינוֹ מֵמִית אֶלָּא בְּסָמוּךְ. לְכָךְ נִבְרְאוּ בָאָדָם שְׁתֵּי עֵינַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וּשְׁתֵּי נְחִירַיִם, וּפֶה אֶחָד: לוֹמַר שֶׁיִּמְעַט בְּדִבּוּרוֹ. הַשְׁתִיקָה יָפָה לַחֲכָמִים, קַל וָחֹמֶר לַטִּפְּשִׁים. סְיָג לַחָכְמָה – שְׁתִיקָה (אבות ג יג). סַמָּא דְּכֹלָּא – מַשְׁתּוֹקָא (מגילה יח א).

ח וְלִפְעָמִים שֶׁהַשְׁתִיקָה רָעָה, כִּדְכְתִיב (משלי כו ה): "עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ, פֶּן יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו". בִּדְבְרֵי תוֹרָה: אִם רוֹאֶה שֶׁהַכְּסִילִים מְלַגְלְגִים עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים – יַעֲנֵם לַהֲשִׁיבָם מִטָּעוּתָם, שֶׁלֹּא יִהְיוּ חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם. אִם רוֹאֶה אָדָם עוֹבֵר עֲבֵרָה – יִמְחֶה בְּיָדוֹ וְיוֹכִיחֵהוּ. וּכְבָר אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי טו א): "מַעֲנֶה רַךְ – יָשִׁיב חֵמָה"; "וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר גֶּרֶם" (שם כה טו). לָכֵן יַרְגִּיל אָדָם שֶׁיְּהֵא לוֹ דְּבָרִים רַכִּים, וְלֹא יִהְיֶה רָגִיל בִּדְבָרִים קָשִׁים. וְהִזָּהֵר בִּלְשׁוֹנְךָ שֶׁתִּשְׁמֹר אוֹתוֹ כְּאִישׁוֹן בַּת עַיִן, כִּי "פִּי כְסִיל מְחִתָּה לוֹ, וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ" (שם יח ז); וּכְתִיב (שם כא כג): "שׁוֹמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ, שׁוֹמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ"; וְנֶאֱמַר (איוב יג ה): "מִי יִתֵּן הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישׁוּן, וּתְהִי לָכֶם לְחָכְמָה". וְאִם תֵּשֵׁב בִּתְבוּנָה, טוֹב שֶׁיֹּאמְרוּ לְךָ "דַּבֵּר! מָה אַתָּה שׁוֹתֵק כָּל־כָּךְ?" מִמָּה שֶׁתִּהְיֶה מְדַבֵּר וְיִהְיוּ דְּבָרֶיךָ לָהֶם לְמַשָּׂא, וְיֹאמְרוּ לְךָ "שְׁתוֹק!"

ט וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְבַיֵּשׁ אָדָם וְלֹא יְצַטַּעֵר בְּדָבָרָיו. אִם יוֹשֵׁב אֵצֶל אָדָם שֶׁיֵּשׁ מוּם בְּגוּפוֹ שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ מוּם בְּבָנָיו אוֹ בְּאִשְׁתּוֹ שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ בּוֹ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ פְּגָם בְּמִשְׁפַּחְתּוֹ – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר עַל אוֹתוֹ מוּם אוֹ בְּאוֹתוֹ פְּגָם, אֲפִלּוּ אִם אֵינוֹ מְדַבֵּר עָלָיו אֶלָּא מְדַבֵּר בְּאִישׁ אַחֵר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ פְּגָם זֶה, כִּי הוּא סָבוּר לְעוֹלָם שֶׁמְּדַבֵּר עָלָיו וְיִתְבַּיֵּשׁ.

י אִם אָדָם עוֹשֶׂה דָּבָר שֶׁל גְּנַאי, וְחָזַר בּוֹ וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה – יִהְיֶה נִזְהָר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר בְּאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה לְפָנָיו, וְלֹא יֹאמַר לוֹ אֲפִלּוּ דֶּרֶךְ שְׂחוֹק: "אֵיךְ עָשִׂיתָ כָּךְ, וְלֹא נִזְהַרְתָּ מִמֶּנּוּ, כִּי הָיָה לְךָ לַעֲשׂוֹת בְּעִנְיָן אַחֵר!" אוֹ אִם אָדָם אוֹמֵר לְךָ דָּבָר שֶׁיְּדַעְתָּ כְּבָר – שְׁתוֹק עַד שֶׁיִּגְמֹר הַדָּבָר, כִּי אוּלַי יְחַדֵּשׁ לְךָ בּוֹ דָּבָר שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ מִתְּחִלָּה; גַּם יֵשׁ לוֹ הֲנָאָה שֶׁיֹּאמַר לְךָ דָּבָר. וַאֲפִלּוּ אִם יָדַעְתָּ שֶׁלֹּא יְחַדֵּשׁ לְךָ – תִּשְׁתֹּק עַד שֶׁיִּגְמֹר.

יא שְׁנַיִם שֶׁהָיוּ לָהֶם מְרִיבָה זֶה עִם זֶה, וְאַחַר כָּךְ נִתְפַּיְּסוּ יַחַד – אֵין לְשׁוּם אֶחָד מֵהֶם לְדַבֵּר וְלוֹמַר: "אַתָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ וְכָךְ, וְלָכֵן עָשִׂיתִי לְךָ כָּךְ וְכָךְ", אֲפִלּוּ אֵין דַּעְתּוֹ לַחֲזֹר לְמַחֲלֻקְתּוֹ. כִּי מִתּוֹךְ כָּךְ שֶׁיֹּאמַר לוֹ: "אַתָּה עָשִׂיתָ לִי כָּךְ" – אָז יָשִׁיב לוֹ חֲבֵרוֹ: "אַדְרַבָּה, הַפְּשִׁיעָה הָיְתָה שֶׁלְּךָ", וּמִתּוֹךְ כָּךְ יְעוֹרְרוּ הַמְּרִיבָה פַּעַם אַחֶרֶת. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא תִּתְעוֹרֵר הַמְּרִיבָה – יְבַיְּשֶׁהוּ שֶׁפָּשַׁע.

יב יֵשׁ יוֹשֵׁב לִפְנֵי חָכָם וְשׁוֹתֵק וְיֵשׁ לוֹ שָׂכָר, כְּגוֹן שֶׁיְּכַוֵּן לִשְׁמֹעַ. וְיֵשׁ שׁוֹתֵק וְיֵשׁ לוֹ עֲבֵרָה, כְּגוֹן שֶׁיַּחְשֹׁב: "מָה אֲדַבֵּר לְפָנָיו, כֵּיוָן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהָשִׁיב לִי כָּרָאוּי? הֲלוֹא אֵינוֹ יוֹדֵעַ כְּלוּם." וְיִזָּהֵר מְאוֹד בְּמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ה ז): שִׁבְעָה דְּבָרִים בַּגֹּלֶם, וְשִׁבְעָה בְּחָכָם: חָכָם אֵינוֹ

מְדַבֵּר בִּפְנֵי מִי שֶׁגָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה וּבְמִנְיָן, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְתוֹךְ דִּבְרֵי חֲבֵרוֹ, וְאֵינוֹ נִבְהָל לְהָשִׁיב, שׁוֹאֵל כְּעִנְיָן וּמֵשִׁיב כַּהֲלָכָה, וְאוֹמֵר עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן, וְעַל מָה שֶׁלֹּא שָׁמַע – אוֹמֵר "לֹא שָׁמַעְתִּי", וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְחִלּוּפֵיהֶם בַּגֹּלֶם.

יג אָמַר הֶחָכָם: מִי שֶׁמְּדַבֵּר בְּחָכְמָה וּבְהַשְׂכֵּל – כְּמֶלַח בַּתַּבְשִׁיל. וְיֵשׁ חֵן לְדִבְרֵי הַנְּבוֹנִים כְּנֹפֶךְ בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב. "חָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה, וּדְבָרָיו אֵינָם נִשְׁמָעִים" (קהלת ט טז) – יֵלֵךְ אֵצֶל אָדָם שֶׁדְּבָרָיו נִשְׁמָעִים, וְיָשִׂים דְּבָרָיו בְּפִיו כְּדֵי לְהַשְׁמִיעָם. אֲבָל הוּא יִשְׁתֹּק.

יד כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: הָאָדָם הָעוֹשֶׂה דֶּלֶת לְפִתְחוֹ, יֵשׁ לוֹ עֵת לִפְתֹּחַ וְעֵת לִסְגֹּר – כָּךְ יִסְגֹּר דַּלְתֵי פִּיו בִּשְׁתֵּי דְּלָתוֹת: הַשְּׂפָתַיִם וְהַשִּׁנַּיִם. וְהַזָּהֵר מְאוֹד לִפְתֹּחַ פִּיךָ, וּשְׁמֹר לְשׁוֹנְךָ, כְּמוֹ שֶׁתִּשְׁמֹר כֶּסֶף וְזָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת בְּחַדְרֵךְ וּבְתוֹךְ תֵּבוֹתֶיךָ, וְתַעֲשֶׂה מִסְגֶּרֶת לַמִּסְגֶּרֶת. כָּךְ תַּעֲשֶׂה לְפִיךָ. רְאֵה אֵיךְ הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים נִזְהָרִים מִשִּׂיחָה בְּטֵלָה כָּל יְמֵיהֶם. וּבְזֶה הָעִנְיָן תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, כִּי רֹב בִּטּוּל הַכַּוָּנָה בַּתְּפִלָּה בָּא מִדְּבָרִים בְּטֵלִים הַקְּבוּעִים בְּלִבּוֹ. גַּם הַשְׁתִּיקָה הִיא גְּדֵר גָּדוֹל לְיִרְאַת שָׁמַיִם, כִּי אִי אֶפְשָׁר לִהְיוֹת יִרְאַת שָׁמַיִם בְּלֵב הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים.

טו עַתָּה יֵשׁ לְפָרֵשׁ לְךָ אַרְבָּעָה שְׁעָרִים עַל אַרְבַּע פִּתּוֹת שֶׁאֵינָן מְקַבְּלוֹת פְּנֵי הַשְּׁכִינָה (סוטה מב א): כַּת לֵצָנִים, דִּכְתִיב (הושע ז ה): "מָשַׁךְ יָדוֹ אֶת לֹצְצִים"; כַּת הוֹבְרֵי שֶׁקֶר, דִּכְתִיב (תהלים קא ז): "דֹּבֵר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לְנֶגֶד עֵינָי"; כַּת חֲנֻפִּים, דִּכְתִיב (איוב יג טז): "כִּי לֹא לְפָנָיו חָנֵף יָבוֹא"; כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרָע, דִּכְתִיב (תהלים ה ה): "כִּי לֹא אֵל חָפֵץ רֶשַׁע אָתָּה, לֹא יְגוּרְךָ רָע". וְעַתָּה יֵשׁ לְהַשְׁכִּילְךָ עִסְקֵיהֶם וּלְחַלֵּק חֶלְקֵיהֶם, כִּי יֵשׁ תּוֹעֶלֶת הַרְבֵּה לְהָבִין הָעִנְיָן עַל בֵּרְיוֹ.

טז הַלֵּיצָנוּת נֶחֱלֶקֶת לַחֲמִשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד – אִישׁ הַנּוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי אָדָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נ כ): "תֵּשֵׁב, בְּאָחִיךָ תְדַבֵּר, בְּבֶן אִמְּךָ תִּתֵּן דֹּפִי". וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה כֵּן נִקְרָא "לֵץ", דִּכְתִיב (משלי כא כד): "זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ, עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן". פֵּרוּשׁ הַפָּסוּק כָּךְ הוּא: "זֵד יָהִיר לֵץ" – הַלָּצוֹן יֵשׁ בּוֹ שְׁתֵּי מִדּוֹת רָעוֹת: הָאַחַת שֶׁהוּא זָד וְעוֹשֶׂה הָעֲבֵרָה בְּזָדוֹן, שֶׁהוּא מֵזִיד עַל חֲבֵרוֹ בְּדָבָר שֶׁאֵין לוֹ בּוֹ רֶוַח עוֹשֶׂה נֶזֶק וְהֶפְסֵד גָּדוֹל לַחֲבֵרוֹ. כִּי כְּשֶׁהוּא נוֹתֵן דֹּפִי וּמַכְאִישׁ רֵיחוֹ בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם וּמַשְׁנִיאוֹ – זֶהוּ תַּכְלִית הַזָּדוֹן יוֹתֵר מִן הַגּוֹזֵל וְגוֹנֵב. כִּי כְּשֶׁהוּא גּוֹנֵב אוֹ גּוֹזֵל אֵינוֹ בִּזְדוֹן הַלֵּב, כִּי אִם לַהֲנָאָתוֹ הוּא כְּדֵי לְהַרְבּוֹת לוֹ הוֹן; אֲבָל הַנּוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי אָדָם אֵין לוֹ רֶוַח, וְהוּא גְּרִיעוּת הַלֵּב. וְגַם הַלֵּץ הוּא יָהִיר, בַּעַל גַּאֲוָה, וּלְכָךְ הוּא נוֹתֵן דֹּפִי בִּבְנֵי־אָדָם. אֲבָל הֶחָכָם עָנָיו וְשָׁפָל הוּא מַכִּיר מוּמוֹ לְעַצְמוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ לֹא יִתְלוֹצֵץ בִּבְנֵי אָדָם לִתֵּן בָּהֶם דֹּפִי, כְּדִרְכֵי הַלֵּיצָנִים הַיּוֹשְׁבִים וְאוֹמְרִים "פְּלוֹנִי עָשָׂה כָּךְ וְכָךְ" וּמִתְלוֹצְצִים בּוֹ.

יז הַשֵּׁנִי – שֶׁלּוֹעֵג עַל דִּבְרֵי בְּנֵי אָדָם עֲבוּר שֶׁהוּא בּוֹזֶה לָהֶם מֵחֲמַת שֶׁלֹּא הִצְלִיחוּ גַּם הֵם בְּמָמוֹן וּבְכָבוֹד; וְלוֹעֵג בָּעֲנִיִּים, לֹא שֶׁיִּתֵּן בָּהֶם מוּם אֶלָּא הֵם נִבְזִים בְּעֵינָיו. וְזֶה הָעִנְיָן בָּא מֵחֲמַת הַגַּאֲוָה. אוֹ לִפְעָמִים בָּא מֵחֲמַת שַׂלְוָה וְרֹב תַּעֲנוּג, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכג ד): "רַבַּת שָׂבְעָה לָהּ נַפְשֵׁנוּ הַלַּעַג הַשַּׁאֲנַנִּים". וְזֶה רָאָיָה שֶׁאוֹתָם שַׁאֲנַנִּים הֵם לוֹעֲגִים, וּפְעָמִים בְּרוֹב שַׂלְוָתָם לוֹעֲגִים בַּצַּדִּיקִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כ ז): "כֻּלֹּה לְעֹג לִי". וְנֶאֱמַר (משלי יז ה): "לֹעֵג לָרָשׁ – חֵרֵף עֹשֵׂהוּ", פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁלּוֹעֵג לָרָשׁ עֲבוּר שֶׁהוּא רָשׁ, וְנִרְאֶה בְּעֵינָיו מָה שֶׁהוּא רָשׁ הוּא מֵחֲמַת חֶסְרוֹן חָכְמָתוֹ, וּמָה שֶׁהוּא עָשִׁיר הוּא מֵחֲמַת חָכְמָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ח יז): "כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה". זֶה הָאִישׁ הַלּוֹעֵג הוּא מְחָרֵף הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כִּי [הלוא הרש] הוּא מַעֲשֶׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כְּדִכְתִיב (משלי כב ב): "עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ, עֹשֵׂה כֻלָּם יְיָ" – חֲרִי הוּא עוֹשֶׂה לֵיצָנוּת עַל מַעֲשֵׂה הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

יח הַשְּׁלִישִׁי – יֵשׁ לוֹעֵג לִדְבָרִים וְאֵין דַּעְתּוֹ לְהַבְזוֹת בַּעֲלֵיהֶם, אַךְ מַרְחִיק פְּעֻלּוֹת שֶׁיֵּשׁ תִּקָּנָה וְאַחֲרִית לִפְעֻלָּתָם. וְהַלֵּץ הַזֶּה הוּא חָכָם בְּעֵינָיו, וְכָל מַעֲשֶׂה שֶׁהוּא לֹא הִתְחִיל נִרְאֶה לוֹ שְׁטוּת וְלוֹעֵג עָלָיו. וּפְעָמִים תְּבִיאֵהוּ הַמִּדָּה הַזֹּאת לִידֵי מִינוּת לְהַלְעִיג עַל הַמִּצְוֹות, דִּכְתִיב (תהלים קיט נא): "זֵדִים הֱלִיצֻנִי עַד מְאֹד, מִתּוֹרָתְךָ לֹא נָטִיתִי". וְזֶה הַלּוֹעֵג אֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט ח): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ"; וְאוֹמֵר (שם פסוק ז): "יוֹסֵר לֵץ – לוֹקֵחַ לוֹ קָלוֹן". וַעֲבוּר שֶׁהוּא חָכָם בְּעֵינָיו – מִתְלוֹצֵץ בִּפְעֻלַּת אָדָם אַחֵר. וְהִיא הַמִּדָּה שֶׁאֵין לָהּ תִּקָּנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם כו יב): "רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו – תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ".

יט הָרְבִיעִי – הַקּוֹבֵעַ עַצְמוֹ תָּמִיד לְשִׂיחָה בְּטֵלָה וְלִדְבָרִים בְּטֵלִים, כְּמוֹ יוֹשְׁבֵי קַרְנוֹת. וְהֵם מְחַפְּשִׂים בְּכָל יְכָלְתָּם לִמְצוֹא לֵיצָנוּת, כִּי אֵין לָהֶם מְלָאכָה אַחֶרֶת, כִּי אִם שֶׁיּוֹשְׁבִים בִּבְנֵי אָדָם וּמִתְלוֹצְצִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם. וּשְׁתֵּי רָעוֹת יֵשׁ בַּדָּבָר: אַחַת שֶׁכָּל הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא. הַשֵּׁנִית שֶׁמְּבַטֵּל מִדִּבְרֵי תוֹרָה. וְיֵשׁ בַּדָּבָר הַזֶּה דַּרְכֵי מָוֶת, כִּי לֹא שָׂם אֶל לִבּוֹ כִּי בָּעֵת הַזֹּאת שֶׁהוּא יוֹשֵׁב וּמִתְלוֹצֵץ – הָיָה יָכוֹל לִלְמֹד אוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָה, לְקָנוֹת חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

כ הַחֲמִישִׁי – הַמִּתְלוֹצֵץ עַל מַעֲשֶׂה וְעַל דְּבָרִים, לֹא מֵחֲמַת שֶׁהוּא בָּז לְאוֹתוֹ מַעֲשֶׂה שֶׁהוּא מִתְלוֹצֵץ, אֶלָּא הוּא לוֹעֵג כְּדֶרֶךְ הַמְשַׂחֲקִים דֶּרֶךְ שְׂחוֹק. וּפְעָמִים שֶׁגּוֹרֵם לָזֶה מִשְׁתֶּה הַיַּיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כ א): "לֵץ הַיַּיִן הֹמֶה שֵׁכָר".

כא וְדַע, כִּי לֹא יִהְיֶה מִנְהָג לֵיצָנוּת קָבוּעַ בְּאָדָם עַד שֶׁהוּא פּוֹרֵק עֹל שָׁמַיִם מֵעָלָיו. עַל כֵּן יְקַבֵּל עָלָיו עֹנֶשׁ לָתֵת עָלָיו יִסּוּרִים, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כח כב): "וְעַתָּה אַל תִּתְלוֹצָצוּ, פֶּן יֶחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם". וְהַחֲכָמִים הָיוּ מַזְהִירִים לְתַלְמִידֵיהֶם שֶׁלֹּא לְהִתְלוֹצֵץ אֲפִלּוּ דֶּרֶךְ מִקְרֶה וַעֲרַאי (עבודה זרה יח

ב). וְעַל זֶה הֻצְרְכוּ לְהַזְהִיר תַּלְמִידֵיהֶם, כִּי רַבִּים נִכְשָׁלִים בְּלֵיצָנוּת עַל דֶּרֶךְ מִקְרֶה. הַמִּתְלוֹצֵץ עַל עוֹשֵׂי מִצְווֹת – זֶה הַדָּבָר נוֹטֶה לְמִינוּת; שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בַּמִּצְווֹת. וַהֲרֵי זֶה כְּמִי שֶׁמִּתְלוֹצֵץ עַל מִצְוַת הַמֶּלֶךְ – כְּלוּם חַיִּים יֵשׁ לוֹ? ! וְעוֹד: זֶה הַמִּתְלוֹצֵץ מַחֲטִיא גַּם אֲחֵרִים שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הַמִּצְווֹת, כִּי אוֹתוֹ שֶׁעוֹשֶׂה הַמִּצְוָה יְהֵא נִרְפֶּה מִן הַמִּצְוָה, וְגַם אֲחֵרִים לֹא יַעֲשׂוּ הַמִּצְוָה כִּי הֵם יְרֵאִים מִן הַלֵּיצָנִים. אֲבָל בַּעֲבוֹדָה זָרָה יָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ (סנהדרין סג ב). וְיָכוֹל לְהִתְלוֹצֵץ בְּעוֹשֵׂי עֲבֵרוֹת כְּדֵי לְמוֹנְעָם מִן הָעֲבֵרָה; וְגַם אֲחֵרִים לֹא יַעֲשׂוּ עֲבֵרוֹת כְּשֶׁמִּתְלוֹצְצִים עֲלֵיהֶם.

שער כב

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם – שַׁעַר הַשֶּׁקֶר

ב הַשֶּׁקֶר. דַּע כִּי כַּאֲשֶׁר יִשְׁקֹל הָאָדָם כֶּסֶף וְזָהָב בְּמֹאזְנַיִם, וּמַבְחִין בֵּין קַל לְכָבֵד – כָּךְ יִשְׁקֹל הָאָדָם הֶחָכָם בְּמֹאזְנַיִם לְהָבִין הַשֶּׁקֶר וְהָאֱמֶת. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין שֶׁקֶר לְשֶׁקֶר. כֵּיצַד? הָאוֹמֵר עַל הָעֵץ שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שֶׁקֶר יָדוּעַ הוּא. הָאוֹמֵר עַל נְחֹשֶׁת קָלָל שֶׁהוּא זָהָב – אוֹתוֹ שֶׁקֶר צָרִיךְ הַבְחָנָה, כִּי יֵשׁ לִשְׁנֵיהֶם דְּמוּת אֶחָד, וְיֵשׁ זְיָפָנִים הָעוֹשִׂים דְּמוּת הַנְּחֹשֶׁת כִּדְמוּת הַזָּהָב; וְאָז אֲפִלּוּ הַבְּקִיאִים אֵינָם יְכוֹלִים לְהַבְחִין כִּי אִם בְּקֹשִׁי גָּדוֹל. כָּךְ עִנְיַן הַמַּחֲשָׁבָה: יֵשׁ מְפֻלְפָּל וְעוֹשֶׂה סְבָרוֹת לְקַיֵּם הַשֶּׁקֶר, עַד שֶׁנִּרְאֶה שֶׁהוּא אֱמֶת. אֲבָל הֶחָכָם מֵבִין כָּל אֶחָד לְהַבְדִּיל בֵּין הַשֶּׁקֶר וּבֵין הָאֱמֶת. וְזֶה דָּבָר יָדוּעַ לַכֹּל, שֶׁהַשֶּׁקֶר וְהָאֱמֶת תְּכוּפִים בְּלֵב אֶחָד. יֵשׁ אָדָם מְזֻיָּף, אֲפִלּוּ שֶׁיּוֹדֵעַ בְּוַדַּאי שֶׁהַדָּבָר שֶׁקֶר – הוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרָיו. כָּל שֶׁכֵּן כְּשֶׁיֵּשׁ רְאָיוֹת לְצַדְּדִים לַשֶּׁקֶר, שֶׁדּוֹמֶה לִהְיוֹת אֱמֶת, שֶׁבְּוַדַּאי יִמָּשֵׁךְ אַחַר שִׁקְרוֹ. אֲבָל יֵשׁ אָדָם אֲמִתִּי, וְלֹא יַעֲשֶׂה שֶׁקֶר אֶלָּא כְּשֶׁיֵּשׁ סְבָרוֹת לוֹ לְשֶׁקֶר – אָז הוּא נִמְשָׁךְ אַחַר הַשֶּׁקֶר. וְהֶחָכָם יַכְחִישׁ הַסְּבָרוֹת שֶׁל שֶׁקֶר בְּחָכְמָתוֹ. וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת, שֶׁכָּל אָדָם נִמְשָׁךְ אַחַר סְבָרוֹתָיו וְאַחַר מִדּוֹתָיו: הֶעָצֵל יַעֲשֶׂה כָּל סְבָרוֹתָיו אַחַר הֶעָצְלוּת, וְכֵן הַכַּעְסָן אַחַר כַּעַסּוֹ, וְכֵן הַגַּאֶה אַחַר גַּאֲוָתוֹ. וְכֵן כָּל הַמִּדּוֹת שֶׁבְּאָדָם, לְפִי הַמִּדָּה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הוּא עֹשֶׂה: הַפַּזְרָן אַחַר הַפַּזְרָנוּת, הַצַּיְקָן אַחַר הַצַּיְקָנוּת, הָאוֹהֵב לְפִי אַהֲבָתוֹ, הַשּׂוֹנֵא לְפִי שִׂנְאָתוֹ. לְפִיכָךְ אָדָם שֶׁהוּא רוֹצֶה לִהְיוֹת אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲמִתִּי – צָרִיךְ לְהָסִיר תְּחִלָּה מִמֶּנּוּ כָּל הַמִּדּוֹת הַגְּרוּעוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּמְשְׁכֵהוּ הַמִּדָּה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ לְפִי עִנְיָנָהּ. וְאָז יוּכַל לְהַשִּׂיג הָאֱמֶת.

ג וְיֵשׁ בְּעִנְיַן הַשֶּׁקֶר תִּשְׁעָה חֲלָקִים: הָאֶחָד: הַמְכַחֵשׁ בַּעֲמִיתוֹ בְּפִקָּדוֹן אוֹ בְּהַלְוָאָה, אוֹ שֶׁהֵעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר, וְכָהֲנָה רַבּוֹת. וְיֵשׁ בָּזֶה הַשֶּׁקֶר שְׁנֵי עֲנָשִׁים: הָאֶחָד מֵחֲמַת הַשֶּׁקֶר, כִּי הַשֶּׁקֶר אֲפִלּוּ בִּלֹּא נֶזֶק הוּא תּוֹעֲבַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו טז-יט): "שֵׁשׁ הֵנָּה שָׂנֵא יְיָ, וְשֶׁבַע תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ: עֵינַיִם רָמוֹת, לְשׁוֹן שָׁקֶר..., יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר, וּמְשַׁלֵּחַ מְדָנִים בֵּין אַחִים". וְאוֹמֵר (שם ח יג): "וּפִי תַּהְפּוּכוֹת שָׂנֵאתִי". הָעֹנֶשׁ הַשֵּׁנִי מֵחֲמַת הַנֶּזֶק שֶׁהִזִּיק לַחֲבֵרוֹ.

ד הַשֵּׁנִי: אֵין בְּגוּף הַשֶּׁקֶר נֶזֶק לַחֲבֵרוֹ, אַךְ מִתְכַּוֵּן לְהַטְעוֹת חֲבֵרוֹ שֶׁיַּאֲמִין בּוֹ, וְיִבְטַח בּוֹ וְלֹא יִשְׁמֹר מִמֶּנּוּ – וְאָז יוּכַל לְהָרַע, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט ז): "בְּפִיו שָׁלוֹם אֶת רֵעֵהוּ יְדַבֵּר, וּבְקִרְבּוֹ יָשִׂים אָרְבּוֹ". וְאַף בְּעִנְיְנֵי בָּשָׂר וָדָם נִתְעָב הַשֶּׁקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז יב-יג): "תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת רֶשַׁע... רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי צֶדֶק".

ה הַשְּׁלִישִׁי: הַמְּשַׁקֵּר בַּחֲבֵרוֹ לֹא לִגְזוֹל מִמֶּנּוּ דָּבָר שֶׁהוּא שֶׁלּוֹ; אַךְ הוּא רוֹאֶה טוֹבָה שֶׁעֲתִידָה לָבוֹא לַחֲבֵרוֹ, וְהוּא מְהַדֵּר אַחַר אוֹתָהּ טוֹבָה לְקַחַת אֵלָיו בְּשֶׁקֶר וּבְרַמָּאוּת. אוֹ יְדַבֵּר שְׁקָרִים לַחֲבֵרוֹ עַד שֶׁיִּתֵּן לוֹ מַתָּנָה, כְּגוֹן שֶׁמְּבַשֵּׂר לוֹ בְּשׂוֹרוֹת שֶׁקֶר וְיִתֵּן לוֹ מַתָּנוֹת עֲבוּר זֶה, וְכֵיוֹצֵא בָּזֶה הָעִנְיָן. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צב א): הַמַּחֲלִיף בְּדִבּוּרוֹ – כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י טו): "אוּלַי יִמָּשֵׁנִי אָבִי, וְהָיִיתִי בְּעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ"; וְנֶאֱמַר עַל עֲבוֹדָה זָרָה (ירמיהו י טו): "הֶבֶל הֵמָּה, מַעֲשֵׂה תַּעֲתֻעִים". וְלָאו דַּוְקָא "כְּאִלּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה" מַמָּשׁ, אֶלָּא בְּדִמְיוֹן קָצָת: כִּי הוּא נִסְתָּר בַּשֶּׁקֶר וְנֶעֱזָר בַּשָּׁוְא.

ו הָרְבִיעִי: הַמְּשַׁקֵּר בְּסִפּוּר דְּבָרִים שֶׁשָּׁמַע, וּמַחֲלִיף מִקְצָתָם וּמִתְכַּוֵּן לְהַחֲלִיף; וְאֵין לוֹ שׁוּם רֶוַח בְּאוֹתוֹ שֶׁקֶר, וְגַם לֹא יַזִּיק אוֹתוֹ שֶׁקֶר לַחֲבֵרוֹ. וּפְעָמִים שֶׁהוּא מְסַפֵּר דְּבָרִים שֶׁהוּא בּוֹדֶה הַכֹּל מִלִּבּוֹ. וְיֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ, שֶׁאוֹהֵב שֶׁקֶר בִּלֹּא תּוֹעֶלֶת. וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי ו יט): "יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר". וְיֵשׁ לְךָ לָדַעַת, שֶׁזֹּאת הַמִּדָּה תְּבִיאֵהוּ לְהָעִיד שֶׁקֶר בְּאָחִיו, מֵחֲמַת שֶׁהוּא אוֹהֵב שֶׁקֶר. וְיֵשׁ אֲנָשִׁים שֶׁמַּחְלִיפִין מִקְצָת דְּבָרִים שֶׁשָּׁמְעוּ בְּלִי דַּעַת, כִּי אֵינָם שָׂמִים עַל לֵב בְּעֵת שֶׁהֵם שׁוֹמְעִים הַדְּבָרִים לַחְקֹר עַל אֲמִתּוּתָם – גַּם זוֹ מִדָּה רָעָה, וְעַל זֶה אָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שם כא כח): "וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לָנֶצַח יְדַבֵּר"; פֵּרוּשׁ: מִי שֶׁנּוֹתֵן לֵב לִשְׁמֹעַ וּלְהָבִין תֹּכֶן הָעִנְיָן וְהַדְּבָרִים אֲשֶׁר יִסָּפְרוּ, עֲבוּר שֶׁסִּפְּרוּ אוֹתָם עַל דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, שֶׁלֹּא יִמָּצֵא בְּפִיו לְשׁוֹן שֶׁקֶר – אוֹתוֹ הָאִישׁ לָנֶצַח יְדַבֵּר, כִּי יִתְאַוּוּ בְּנֵי אָדָם לִשְׁמֹעַ דְּבָרָיו, וְלֹא יִגְעֲרוּ בּוֹ עַל דְּבָרָיו.

ז הַחֲמִישִׁי: הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ שֶׁיֵּיטִיב לוֹ אוֹ שֶׁיִּתֵּן לוֹ מַתָּנָה אוֹ שֶׁיַּעֲזֹר לוֹ, וְלֹא אָמַר לוֹ עַל דֶּרֶךְ הַבְטָחוֹן שֶׁיִּבְטַח בּוֹ לֵב חֲבֵרוֹ, וּבְשָׁעָה שֶׁיֹּאמַר לוֹ כָּךְ הָיָה בִּלְבָבוֹ שֶׁלֹּא לָתֵת. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא מציעא מט א) שֶׁלֹּא יְדַבֵּר אֶחָד בְּפֶה וְאֶחָד בַּלֵּב.

ח הַשִּׁשִּׁי: הַמַּבְטִיחַ אֶת חֲבֵרוֹ לְהֵיטִיב לוֹ, וְהִבְטִיחוֹ כָּל כָּךְ עַד שֶׁיִּבְטַח בּוֹ לֵב חֲבֵרוֹ – אֵין לוֹ לְחַלֵּל הַבְטָחָתוֹ. וְאִם הוּא מְשַׁקֵּר בָּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ גָּדוֹל יוֹתֵר מִן הָרִאשׁוֹן, שֶׁלֹּא עָשָׂה אֶלָּא דִּבּוּר בְּעָלְמָא. וְהָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ לָתֵת לוֹ מַתָּנָה מוּעֶטֶת, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר לוֹ לְשׁוֹן הַבְטָחָה, אָמְרִינַן (שם): כָּל הַחוֹזֵר בִּדְבָרָיו – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם מְחַסְּרֵי אֲמָנָה, כִּי לֵב חֲבֵרוֹ סוֹמֵךְ עָלָיו וּבוֹטֵחַ בּוֹ אַחַר שֶׁהַמַּתָּנָה מוּעֶטֶת.

ט וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא, אַף עַל פִּי שֶׁהַמַּתָּנָה מְרֻבָּה, אִם חוֹזֵר בּוֹ רָעָתוֹ רַבָּה, כִּי נֶדֶר וְעָבַר עַל "לֹא יַחֵל דְּבָרוֹ" (במדבר ל ג). וְכֵן מִי שֶׁהִתְפָּאֵר בִּפְנֵי רַבִּים לָתֵת מַתָּנָה לְאָדָם, דְּהָוֵי כְּמוֹ הַבְטָחָה כֵּיוָן שֶׁהוּא מִתְהַלֵּל עַל נְדִיבוּתוֹ, וְאֵין נָכוֹן שֶׁיָּשׁוּב מִדְּבָרָיו מֵאַחַר שֶׁנִּתְכַּבֵּד וְנִתְהַלֵּל בַּדָּבָר.

י הַשְּׁבִיעִי: הַמַּתְעֶה חֲבֵרוֹ לוֹמַר כִּי עָשָׂה עִמּוֹ טוֹבָה אוֹ דִּבֵּר עָלָיו טוֹבָה, וְלֹא עָשָׂה. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צד א): אָסוּר לְגָנֵב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת, וַאֲפִלּוּ דַּעְתּוֹ שֶׁל גּוֹי. וְיֵשׁ בָּזֶה חֵטְא, כִּי אָנוּ חַיָּבִים לְדַבֵּר דִּבְרֵי אֱמֶת, כִּי הוּא מְיִסּוֹדֵי הַנֶּפֶשׁ.

יא הַשְּׁמִינִי: הַמִּשְׁתַּבֵּחַ בְּמַעֲלוֹת שֶׁאֵינָן נִמְצָאוֹת בּוֹ, וְזֶהוּ חֵטְא גָּדוֹל וַאֲפִלּוּ אִם הָיָה אֱמֶת. כִּי כְּשֶׁמְּהַלֵּל נִרְאֶה מִדְּבָרָיו שֶׁלֹּא עָשָׂה צְדָקוֹתָיו וּנְדִיבוֹתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם אֶלָּא לְשֵׁם עַצְמוֹ וְלִתְהִלָּה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי שביעית י ה): מִי שֶׁמְּכַבְּדִים אוֹתוֹ שֶׁהֵם סוֹבְרִים שֶׁיּוֹדֵעַ שְׁתֵּי מַסֶּכְתּוֹת, וְהוּא לֹא יוֹדֵעַ רַק אַחַת, חַיָּב לוֹמַר לָהֶם: "אֵינִי יוֹדֵעַ רַק אַחַת". כָּל שֶׁכֵּן שֶׁאָסוּר לוֹ לְכַזֵּב וּלְהִתְפָּאֵר בְּמַעֲלוֹת שֶׁאֵין בּוֹ.

יב הַתְּשִׁיעִי: הַמְסַפֵּר בְּסִפּוּר דְּבָרִים שֶׁשָּׁמַע, וְהֶחֱלִיף בַּדְּבָרִים אוֹדוֹת חֶפְצוֹ, וְאֵין הֶפְסֵד לְשׁוּם אָדָם בָּזֶה, אַף יֵשׁ לוֹ מְעַט הֲנָאָה בְּשִׁקְרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מַרְוִיחַ מָמוֹן בְּכָךְ. כְּגוֹן (יבמות סג א) רַב, שֶׁאָמַר לְאִשְׁתּוֹ: "עֲשִׂי לִי טְלוֹפְחֵי" עֲדָשִׁים, וְעָשְׂתָה חִמְצִי, וּכְשֶׁאָמַר "חִמְצֵי" עָשְׂתָה לוֹ טְלוֹפְחֵי. הָלַךְ חִיָּא בְּנוֹ וְהִפֵּךְ הַדְּבָרִים: כְּשֶׁהָיָה חָפֵץ "חִמְצֵי" אָמַר לְאִמּוֹ "תַּעֲשִׂי טְלוֹפְחֵי", וְהִיא עָשְׂתָה חִמְצֵי. וְזֶה הַבֵּן עָשָׂה לְכְבוֹד הָאָב, כְּדֵי שֶׁיְּהֵא לוֹ מְזֻמָּן הַמַּאֲכָל שֶׁחָפֵץ, וְאַף עַל פִּי כֵן מִחָה בְּיָדוֹ שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת עוֹד, מִשּׁוּם "לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר שֶׁקֶר" (ירמיהו ט ד). אַף אֵין עֹנֶשׁ בְּזֶה הַמַּשְׁקֵרִים עַל לֹא דָּבָר, כַּאֲשֶׁר הִזְכַּרְנוּ בְּחֵלֶק רְבִיעִי.

יג עַד כָּאן תִּשְׁעָה חֶלְקֵי שֶׁקֶר. וְעוֹד יֵזֵהר הָאָדָם: אִם יָבוֹא חֲבֵרוֹ אֶצְלוֹ, וְיִשְׁאַל מִמֶּנּוּ דָּבָר שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ – לֹא יֹאמַר לוֹ "אֵין לִי", אַף יִדְחֵהוּ בְּעִנְיָן אֲשֶׁר לֹא יִשַּׁקֵּר. וְיֵשׁ פְּסָק בְּסֵפֶר חֲסִידִים (סימן תכ"ו): אֲפִלּוּ יָבוֹא גּוֹי לְבֵית יְהוּדִי וִיבַקֵּשׁ לְהַלְווֹת לוֹ מָעוֹת, וְיֵשׁ לַיְּהוּדִי מָעוֹת וְאֵין דַּעְתּוֹ לְהַלְווֹת לָזֶה הַגּוֹי – לֹא יֹאמַר לוֹ "אֵין לִי", אַף יִדְחֶה אוֹתוֹ אֵיךְ שֶׁיּוּכַל בְּלִי שֶׁקָּרִים. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאִם הָיָה יוֹדֵעַ הַגּוֹי שֶׁאִם הָיוּ לוֹ מָעוֹת, לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִשָּׁמֵט מִמֶּנּוּ בְּלֹא שִׁנְאָה – הָיָה יוֹתֵר טוֹב לוֹמַר "אֵין לִי" מִפְּנֵי דַּרְכֵי שָׁלוֹם. אַף הַכֹּל תָּלוּי בְּדַעְתּוֹ שֶׁל אָדָם, אֵיךְ שֶׁנִּרְאֶה לוֹ עִנְיָן שֶׁל הַגּוֹי: אִם יוּכַל לוֹמַר "יֵשׁ לִי, אֲבָל אֲנִי צָרִיךְ אוֹתָם לְמָקוֹם אַחֵר", אִם בְּעִנְיָן זֶה יוּכַל לִדְחוֹתוֹ בְּלֹא שִׁנְאָה – יַעֲשֶׂה.

יד וְגָדוֹל עָנְשׁוֹ שֶׁל שַׁקְרָן: אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אֱמֶת – אֵין מַאֲמִינִים לוֹ (סנהדרין פט ב). וְשֶׁקֶר אֵין לוֹ רַגְלַיִם (ריש אותיות דרבי עקיבא).

טו וְלֹא יִגְרֹם אָדָם שֶׁאֲחֵרִים יְשַׁקְּרוּ בִּשְׁבִילוֹ. כֵּיצַד? כְּשֶׁאָדָם רוֹאֶה שֶׁשְּׁנַיִם מְדַבְּרִים יַחַד דְּבַר סֵתֶר שֶׁבֵּינֵיהֶם, לֹא יֵלֵךְ אֵצֶל אֶחָד וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיְּגַלֶּה לוֹ הָעִנְיָן, שֶׁמָּא אֵינוֹ רוֹצֶה לְגַלּוֹת לוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יְסַלֵּק אוֹתוֹ בְּדְבָרִים אֲחֵרִים – נִמְצָא שֶׁמְּשַׁקֵּר. וְכָךְ יְדַקְדֵּק בְּכָל הָעִנְיָנִים שֶׁלּוֹ, שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר בְּמַשָּׂא וּבְמַתָּן שֶׁלּוֹ, וְלֹא יִגְרֹם שֶׁאֲחֵרִים יְשַׁקְּרוּ. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְתַחֵבֵּר לְשַׁקְרָנִים, וְיִמְעַט דְּבָרָיו עִמָּם. וְצָרִיךְ חָכְמָה גְּדוֹלָה לְהִנָּצֵל מִן הַשֶּׁקֶר, כִּי יֵצֶר הָרַע לְעוֹלָם הוּא אוֹרֵב לְאָדָם לְהַפִּילוֹ בְּרִשְׁתּוֹ.

טז וּפְעָמִים שֶׁהִתִּירוּ חֲכָמִים לְשַׁקֵּר, כְּגוֹן לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ (יבמות סה ב). וְכֵן מֻתָּר לְשַׁבֵּחַ הַכַּלָּה לִפְנֵי הֶחָתָן שֶׁהִיא נָאָה וַחֲסוּדָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ כֵן (כתובות יז א). וּבְאֶשְׁפִּיזָא: אִם בַּעַל הַבַּיִת הֵיטִיב לוֹ, אַל יֹאמַר בִּפְנֵי רַבִּים: "כַּמָּה טוֹב פִּלּוּנִי שֶׁנִּתְאָרַחְתִּי בְּבֵיתוֹ! כַּמָּה כָּבוֹד גָּדוֹל עָשָׂה לִי!" – פֶּן יָבוֹאוּ רַבִּים שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים לְהִתְאָרֵחַ אֶצְלוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כז יד): "מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים – קְלָלָה תֵּחָשֵׁב לוֹ" (ערכין טז א).

יז וּבְמַסֶּכְתָּא: אִם שׁוֹאֲלִין לוֹ אִם שְׁגוּרָה בְּפִיו הַגִּרְסָא, מַדַּת עֲנָוָה הִיא שֶׁיֹּאמַר "לֹא". וּמִטָּה: אִם שָׁהָה לָבוֹא לְבֵית הַכְּנֶסֶת מִפְּנֵי שֶׁשִּׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ, וּשְׁאָלוּהוּ לָמָּה שָׁהָה – יִתְלֶה בְּדְבָרִים אֲחֵרִים (בבא מציעא כג ב). וּבְכָל אֵלּוּ שֶׁהִתִּירוּ חֲכָמִים לְשַׁנּוֹת, אִם יוּכַל לַעֲשׂוֹת שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר הוּא טוֹב יוֹתֵר מִמָּה שֶׁיְּשַׁקֵּר. כְּגוֹן אִם שׁוֹאֲלִין לוֹ: "יוֹדֵעַ אַתָּה מַסֶּכְתָּא פְּלוֹנִית?" יָשִׁיב: "וְכִי אַתָּה סָבוּר שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ?!" וְאִם יוּכַל לְסַלֵּק הַשּׁוֹאֵל בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יְשַׁקֵּר – הוּא טוֹב מְאוֹד.

שער כג

א שַׁעַר הָעֲשִׂרִים וּשְׁלוֹשָׁה – שַׁעַר הָאֱמֶת

ב הָאֱמֶת. הַנְּשָׁמָה נִבְרֵאת מִמָּקוֹם רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ב ד): ״וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים״; וְנֶחְצָבָה מִמָּקוֹם טָהֳרָה, וְנִבְרֵאת מִזֹּהַר הָעֶלְיוֹן מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד. וְאֵין לְמַעְלָה בְּמָקוֹם קְדֻשֵּׁי הַקָּדָשִׁים שֶׁקֶר, אֶלָּא הַכֹּל אֱמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו י י): ״וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת״. וּמָצָאתִי כִּי כְתִיב: ״אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה״ (שמות ג יד), וּכְתִיב: ״וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם״ (ירמיהו שם).

ג וְעַתָּה יֵשׁ לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֱלֹהִים אֱמֶת: כִּי תִּמְצָא עֶשְׂרִים וְאַחַת פְּעָמִים ״אֶהְיֶה״ שֶׁהוּא בְּגִימַטְרִיָא ״אֱמֶת״, וְגַם כֵּן ״אֶהְיֶה״ בְּגִימַטְרִיָא עֶשְׂרִים וְאַחַת.

ד וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם לִהְיוֹת יָשָׁר (קהלת ז כט), וְחוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֱמֶת (שבת נה א). וּכְתִיב: ״דִּבֶּר שְׁקָרִים לֹא יִכּוֹן לְנֶגֶד עֵינָי״ (תהלים קא ז). וּכְשֶׁאָדָם עוֹסֵק בְּשֶׁקֶר – אָז אֵין הַשֶּׁקֶר דָּבֵק לָאֱמֶת. וּכְשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת, כְּבָיְכוֹל מְכוֹן שִׁבְתּוֹ בַּשָּׁמַיִם כְּנֶגֶד בְּנֵי אָדָם, כִּי כְּשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת בִּבְנֵי אָדָם – אָז מוֹדִים שָׁעָשָׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהַיָּם וְכָל אֲשֶׁר בָּם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (שם קמו ו): ״עֹשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם״, וּסְמִיךְ לֵהּ: ״הַשֹּׁמֵר אֱמֶת לְעוֹלָם, עֹשֶׂה מִשְׁפָּט...״. וּכְשֶׁיֵּשׁ בְּגִידָה וְשֶׁקֶר, כְּבָיְכוֹל אָז כְּמִי שֶׁאֵין מְכוֹן שִׁבְתּוֹ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. וּמִי שֶׁהוּא זוֹכֶה לְהִתְבּוֹנֵן בִּדְבָרִים אֵלּוּ, אֵיךְ הַנְּשָׁמוֹת נֶחְצָבוֹת מִמְּקוֹר הָאֱמֶת – יַעֲשֶׂה כָּל עִנְיָנָיו בֶּאֱמֶת, וְלֹא יַכְנִיס הַשֶּׁקֶר בִּמְקוֹם קְדֻשַּׁת הָאֱמֶת. וּלְכָךְ אָמַר הַפָּסוּק (תהלים קמה יח): ״קָרוֹב יְיָ לְכָל קֹרְאָיו, לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בֶּאֱמֶת״, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת – מִתְקָרֵב לְמִי שֶׁקוֹרְאוֹ בֶּאֱמֶת. וְאֵיזֶה דָּבָר נִקְרָא ״קְרִיאַת אֱמֶת״? זֶהוּ הַמְכַוֵּן לִבּוֹ מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, וּמִתְקָרֵב אֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְבַד, וְשִׂכְלוֹ הוֹלֵךְ וּמִתְחַזֵּק לְהִדָּבֵק בָּאוֹר הָעֶלְיוֹן, וְיָשִׂים מַחֲשַׁבְתּוֹ בְּחִשְׁקוֹ תָּמִיד. וְזֶה הָעִנְיָן יַשִּׂיג הָאָדָם כְּשֶׁהוּא מִתְבּוֹדֵד בְּחֶדְרוֹ. וּמִפְּנֵי זֶה יַרְבֶּה כָּל חָסִיד לְהִפָּרֵד וּלְהִתְבּוֹדֵד, וְלֹא יִתְחַבֵּר עִם בְּנֵי אָדָם רַק לְצֹרֶךְ גָּדוֹל. אֲבָל אִם הִתְפַּלֵּל בַּהֲנָעַת שְׂפָתָיו אֶל הַכּוֹתֶל וּמְחַשֵּׁב בְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, וְיִקְרָא בִּלְשׁוֹנוֹ וְלִבּוֹ בְּעִנְיָן אַחֵר, אִם שֶׁיַּחְשֹׁב לְהִתְכַּבֵּד אֵיךְ קוֹלוֹ עֶרֶב כְּדֵי לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם לְקַבֵּל מֵהֶן שֶׁבַח – אָז אֵין עֲבוֹדָתוֹ אֱמֶת. וְהוּא מֵאוֹתָם שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם (ירמיהו יב ב): ״קָרוֹב אַתָּה בְּפִיהֶם, וְרָחוֹק מִכִּלְיוֹתֵיהֶם״.

ה לְכָךְ אָנוּ מִתְפַּלְלִים: ״וְטַהֵר לִבֵּנוּ לְעָבְדְּךָ בֶּאֱמֶת״ – שֶׁנַּעֲשֶׂה כָּל עֲבוֹדָתֵנוּ בַּאֲמִתּוּת, וּלְהַאֲמִין בְּלֵב וָנֶפֶשׁ חֲפֵצָה, וְלֹא מִפְּנֵי אֲנָשִׁים וְלֹא בִּשְׁבִיל מָמוֹן אוֹ רְעוּת רוּחַ. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כג): ״אִם תָּשׁוּב עַד שַׁדַּי, תִּבָּנֶה״ – שֶׁאֵין מַחֲשָׁבָה חוֹצֶצֶת בֵּינְךָ וּבֵין שַׁדַּי, אָז תִּבָּנֶה בִּבְנְיָן חָזָק בְּזֹהַר הַשְּׁכִינָה. לָכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים טו א-ב): ״יְיָ מִי יָגוּר בְּאָהֳלֶךָ, מִי יִשְׁכֹּן בְּהַר קָדְשֶׁךָ: הוֹלֵךְ תָּמִים, וּפוֹעֵל צֶדֶק, וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ״ – וְלֹא אָמַר ״הוֹבֵר אֱמֶת בְּפִיו״, אֶלָּא רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה הָאֱמֶת תָּקוּעַ וְקָבוּעַ בְּלֵב הָאָדָם. לְכָךְ חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים, כְּשֶׁהָיָה לָהֶם מִקָּח – הָיוּ נוֹתְנִים אוֹתוֹ לַקּוֹנֶה כְּפִי הַסְכָּמַת לִבָּם, אֵיךְ שֶׁהָיוּ מַסְכִּימִים לִתֵּן; אֲפִלּוּ אִם הָיָה הַקּוֹנֶה רוֹצֶה לְהוֹסִיף – לֹא הָיוּ רוֹצִים אֶלָּא כְּפִי הַסְכָּמַת לִבָּם. אָדָם חָשׁוּב הַהֹלֵךְ בְּדַרְכָּךְ זֶה לְדַבֵּר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ, אִם קִבֵּל עָלָיו בְּמַחְשְׁבוֹתָיו לַעֲשׂוֹת דָּבָר אֶחָד – יִכְתֹּב אוֹתָהּ מַחֲשָׁבָה, שֶׁלֹּא יִשְׁכָּחֶנָּה וְלֹא יַחֲל דִּבְרֵי מַחְשְׁבוֹתָיו. וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בּוֹ – יֵלֵךְ אֵצֶל חָכָם וְיַתִּיר לוֹ מַחְשְׁבוֹתָיו. וְיִהְיֶה שֶׁלֹּא יִהְיֶה בְּמַחְשַׁבְתּוֹ כְּלוּם כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יוֹצִיאֵם בְּפִיו.

ו כָּל הַדּוֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ, וְאֵינוֹ רוֹצֶה לַחֲשֹׁב הַשֶּׁקֶר, אֲפִילּוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא יְכַוֵּן לָהֶם – כָּל דְּבָרָיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו יִתְקַיְּמוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כח): ״וְתִגְזַר אוֹמֶר וְיָקֻם לָךְ״. וּמִי שֶׁהוּא אִישׁ אֱמֶת, בְּכָל מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁלּוֹ, הֵן בְּמִקָּח וּמִמְכָּר הֵן בְּהַלָּוָאָה – לְעוֹלָם יֹאמַר בָּרִאשׁוֹן סוֹף דַּעְתּוֹ, וְיַרְגִּיל כָּל אוֹתָם הַמִּתְעַסְּקִים עִמּוֹ שֶׁיֵּדְעוּ שֶׁלֹּא יְשַׁנֶּה, וְלֹא יַעֲדִיף וְלֹא יַחְסִיר. אָמַר הֶחָכָם: תָּדִיר תָּשִׂים הָאֱמֶת לְעֵמָּתְךָ. רְצוֹנוֹ לוֹמַר: שֶׁיַּעֲשֶׂה סִימָנִים לְעַצְמוֹ. כְּגוֹן לַעֲשׂוֹת מַשָּׂא וּמַתָּן שֶׁיִּזְכֹּר שֶׁלֹּא יְשַׁנֶּה – יִכְתֹּב בִּכְתָב, וְיַבְיא אֶצְלוֹ אוֹתוֹ כְּתָב, וְיִרְאֶה בּוֹ קֹדֶם מַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ. וְכֵן יִכְתֹּב בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ וְעַל שֻׁלְחָנוֹ, שֶׁיִּזְכֹּר וְלֹא יְדַבֵּר שֶׁקֶר, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח לְדַבֵּר הָאֱמֶת. וְכֵן עָשָׂה חָכָם אֶחָד: כָּתַב עַל כָּתְלֵי בֵּיתוֹ וּבְבֵית מִדְרָשׁוֹ בְּכָל הַכְּתָלִים לְמַעְלָה: ״זְכוֹר יוֹם הַמִּיתָה וְלֹא תֶחֱטָא״. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יִהְיֶה וְיַאֲרִיךְ יָמִים וְיִנָּצֵל.

ז סֶמֶךְ לַדָּבָר מָה שֶׁאוֹמֵר הַפָּסוּק (ירמיהו י י): ״וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת, הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם״. וְאִם לֹא יְדַבֵּר אֶלָּא אֱמֶת – יִנָּצֵל כָּל יְמֵי חַיָּיו, דִּכְתִיב (מלאכי ב ו-ז): ״תּוֹרַת אֱמֶת הָיְתָה בְּפִיהוּ, וְעַוְלָה לֹא נִמְצָא בִשְׂפָתָיו... כִּי מַלְאַךְ יְיָ צְבָאוֹת הוּא״. הַמַּלְאָכִים הָעֶלְיוֹנִים הֵם צוּרַת אֱמֶת וְאֵינָם בְּגוּפוֹת, וְהַנְּשָׁמוֹת יְאִירוּ מֵהֶם כָּאוֹר הַיּוֹצֵא מִן הַשֶּׁמֶשׁ. הַנְּשָׁמוֹת הֵם בְּגוּפוֹת, עַל כֵּן אֵינָם יוֹדְעִים הַנִּסְתָּרוֹת רַק מְעַט וּבְמַרְאוֹת הַלַּיְלָה, שֶׁאֵין הַנְּשָׁמוֹת מִתְעַסְּקוֹת בְּצָרְכֵי הַגּוּף, וְהַיּוֹדֵעַ סוֹד הַנְּשָׁמוֹת יָעִיד בַּדָּבָר. וְהַחֲלוֹמוֹת מֵעֵין הַמַּחֲשָׁבוֹת, דִּכְתִיב (דניאל ב כט): ״רַעְיוֹנָךְ עַל מִשְׁכְּבָךְ סְלִקוּ״. וְהַחֲלוֹמוֹת עַל יְדֵי מַלְאָךְ הַמְלַוֶּה לָאָדָם. וּלְפִי שֶׁאֵין כָּל הַמַּחֲשָׁבוֹת אֱמֶת, עַל כֵּן אֵין כָּל הַחֲלוֹמוֹת אֱמֶת. וּמִי שֶׁמַּרְגִּיל עַצְמוֹ שֶׁיִּהְיוּ כָּל מַחְשְׁבוֹתָיו אֱמֶת – גַּם בַּלַּיְלָה יִרְאֶה מַרְאוֹת אֱמֶת, וְיֵדַע הָעֲתִידוֹת כְּמוֹ הַמַּלְאָכִים.

ח וְהַמְדַבֵּר אֱמֶת – אֵין מַעֲלָה כָּמוֹהָ. וְכֵן כְּתִיב (תהלים קיט קס): ״רֹאשׁ דְּבָרְךָ אֱמֶת״; וְנֶאֱמַר (שמות כג ד): ״מִדְּבַר שֶׁקֶר תִּרְחָק״.

ט גַּם הָרְמִיזוֹת שֶׁל אָדָם יִהְיוּ אֱמֶת, כִּי שְׂכַר הָאֱמֶת גָּדוֹל מְאוֹד, לָכֵן יַרְגִּיל עַצְמוֹ לֵילֵךְ בָּאֱמֶת. וְיִלְמַד תּוֹרָה וְיֵדַע הָאֱמֶת, שֶׁיּוּכַל לַעֲשׂוֹת הַמִּצְווֹת עַל אֲמִתּוּתָן וּכְהִלְכָתָן. וּלְעוֹלָם יוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. אֲפִלּוּ בְּדִבְרֵי הָאַגָּדָה שֶׁאֵין בּוֹ קִיּוּם מִצְווֹת יִלְמַד, כְּדֵי שֶׁיֵּאָמֵין הַלֵּב דְּבַר אֱמֶת. וְאַל תֵּבוֹשׁ לְקַבֵּל הָאֱמֶת מֵאֵיזֶה אָדָם שֶׁיִּהְיֶה, אֲפִלּוּ מִקָּטָן שֶׁבַּקְּטַנִּים וְנִבְזֶה – אֲפִלּוּ הָכִי תְּקַבֵּל הָאֱמֶת מִמֶּנּוּ. כִּי מַרְגָּלִית טוֹבָה שֶׁהִיא בְּיַד קָטָן וְנִבְזֶה, אֲפִלּוּ הָכִי חֲשׁוּבָה הִיא הַמַּרְגָּלִית.

י וְעַתָּה שֶׁהֶאֱרִיךְ הַגָּלוּת בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים יוֹתֵר מִדַּי, יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל לְהִבָּדֵל מֵהַבְלֵי הָעוֹלָם וְלֶאֱחֹז בְּחוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא אֱמֶת, וּלְקַדֵּשׁ עַצְמָם אַף בַּמֻּתָּר לָהֶם (יבמות כ א), וְשֶׁלֹּא לְשַׁקֵּר לֹא לְיִשְׂרָאֵל וְלֹא לְגוֹי, וְלֹא לְהַטְעוֹתָם בְּשׁוּם עִנְיָן, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג יג): ״שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עַוְלָה וְלֹא יְדַבְּרוּ כָזָב, וְלֹא יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לְשׁוֹן תַּרְמִית״. וְעוֹד כְּתִיב (הושע ב כה): ״וּזְרַעְתִּיהָ לִּי בָּאָרֶץ״ – כְּלוּם אָדָם זוֹרֵעַ כּוֹר אֶחָד אֶלָּא לְהַכְנִיס כַּמָּה כּוֹרִים? כָּךְ זֶרַע הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִשְׂרָאֵל בָּאָרְצוֹת, כְּדֵי שֶׁיִּתּוֹסְפוּ עֲלֵיהֶם גֵּרִים (פסחים פז ב), וְכָל זְמַן שֶׁהֵם מִתְנַהֲגִים עִמָּהֶם בְּלֹא מִרְמָה – יִדְבְּקוּ בָּהֶם. וְהִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִקְפִּיד עַל גְּזֵל שֶׁל רְשָׁעִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו יא): ״וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס״.

יא מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח, שֶׁקָּנָה חֲמוֹר מִיִּשְׁמְעֵאלִי אֶחָד. הָלְכוּ תַּלְמִידָיו וּמָצְאוּ אֶבֶן טוֹבָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבִּי, ״בִּרְכַּת ה׳ הִיא תַעֲשִׁיר״ (משלי י כב). אָמַר לָהֶם: חֲמוֹר קָנִיתִי, אֶבֶן טוֹבָה לֹא קָנִיתִי. הָלַךְ וְהֶחֱזִיר לְאוֹתוֹ הַיִּשְׁמְעֵאלִי. קָרָא עָלָיו אוֹתוֹ הַיִּשְׁמְעֵאלִי: בָּרוּךְ הַשֵּׁם אֱלֹהֵי שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח! (דברים רבה ג ג). וְכֵן יֵשׁ בַּיְּרוּשַׁלְמִי (ירושלמי בבא מציעא ב ה): חֲכָמִים הַזְּקֵנִים קָנוּ חִטִּים מִן הַגּוֹיִים, וּמָצְאוּ בּוֹ צְרוֹר שֶׁל מָעוֹת וְהֶחֱזִירוּ לָהֶם. אָמְרוּ הַגּוֹיִים: בָּרִיךְ אֱלָהֲהוֹן דִּיהוּדָיֵא! וְכֵן יֵשׁ הַרְבֵּה מַעֲשִׂים שֶׁהֶחֱזִירוּ מִפְּנֵי קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

יב וּכְשֶׁיֵּשׁ אֱמֶת לְמַטָּה – אָז יַשְׁקִיף הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּצֶדֶק עַל הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פה יב): ״אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח, וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף״. לָכֵן רְאֵה שֶׁיִּהְיוּ כָּל עִנְיָנֶיךָ בָּאֱמֶת, רַע אוֹ טוֹב, וְתִסְמֹךְ עַל הָאֵל הַנֶּאֱמָן, שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו״ (דברים ז ט).

יג וּמָה הִיא נֶאֱמָנוּתוֹ? שֶׁהוּא שׁוֹמֵר הַבְּרִית. אִם צַדִּיק שֶׁחָטָא חֻטְא קַל, הוּא פּוֹרֵעַ גְּמוּלוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְזֶה דָּבָר בָּרוּר, שֶׁטּוֹב יוֹתֵר לַצַּדִּיק לִהְיוֹת נִדּוֹן אֲפִלּוּ בְּיִסּוּרִין כְּאִיּוֹב כָּל יָמָיו בְּגוּפוֹ שֶׁהוּא דָּבָר בָּזוּי, בָּעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהוּא לוֹ זְמַן קָצָר לִחְיוֹת, וְלָתֵת גְּמוּל הַטּוֹב לַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא נִכְבֶּדֶת בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, שֶׁאֵינוֹ כָּלֶה וְאֵינוֹ פּוֹסֵק לְעוֹלָמִים – וְזֶה יוֹתֵר טוֹב לַצַּדִּיק מִמָּה שֶּׁלֹּא הָיָה פּוֹרֵעַ לוֹ חֲטָאָיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהָיָה דָּן אוֹתוֹ בְּעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת בְּיִסּוּרֵי גֵּיהִנֹּם; אוֹ מֵחֲמַת חֻטְאוֹ יִמְעַט לִנְשָׁמָתוֹ מִן מַעֲלָתָהּ בְּעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת וְהִדְבְּקָהּ לַזִּיו הָעֶלְיוֹן, אֲשֶׁר לָזֶה הָאוֹר אֵין לוֹ עֵרֶךְ וְדִמְיוֹן. וְלָרְשָׁעִים נָתַן לָהֶם גְּמוּלָם בַּהֲנָאָה מוּעֶטֶת הַפּוֹסֶקֶת בְּעוֹלָם קָצָר הוּא הָעוֹלָם הַזֶּה, וְחֻטְאָם שָׁמוּר לָעוֹלָם הָאָרוֹךְ, וּבְצַעַר גָּדוֹל שֶׁהוּא גֵּיהִנֹּם, אֲשֶׁר לְאוֹתוֹ צַעַר אֵין לוֹ עֵרֶךְ.

יד הָרַחֲמָן יַדְרִיכֵנוּ בַּאֲמִתּוֹ, וְיביאֵנוּ לַחֲדָרָיו לְהַגִּיעַ לָאוֹר הָעֶלְיוֹן, אֲשֶׁר שָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ וּצְבִי תִּפְאַרְתּוֹ.

שער כד

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה – שַׁעַר הַחֲנִיפוּת

ב הַחֲנִיפוּת נֶחֱלֶקֶת לְתִשְׁעָה חֲלָקִים: הָרִאשׁוֹן: מִי שֶׁהוּא מַכִּיר בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא רָשָׁע וְרַמַּאי, וְשֶׁהוּא מוֹצִיא שֵׁם רַע עַל הַכְּשֵׁרִים, וְשֶׁהוּא גּוֹזֵל מָמוֹן חֲבֵרוֹ – וּבָא וְהִתְחַנִּיף לוֹ. וְלֹא דַּי שֶׁהוּא מַחֲנִיף לוֹ וּמְשַׁבְּחוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא מַחֲלִיק לוֹ לָשׁוֹן וְיֹאמַר: ״לֹא פָּעַלְתָּ אָוֶן בַּמֶּה שֶׁעָשִׂיתָ״

ג – בַּדָּבָר הַזֶּה יֵשׁ כַּמָּה עֲבֵרוֹת וְהַרְבֵּה עֲנָשִׁין: הָאֶחָד: שֶׁהָיָה לוֹ לְהוֹכִיחוֹ עַל חֲטָאָיו. וְלֹא דַּי שֶׁאֵינוֹ מוֹכִיחוֹ, אֶלָּא אוֹמֵר לוֹ ״לֹא חָטָאת״ וּמְחַזֵּיק יַד מְרֵעִים. וְיֵשׁ לָזֶה הֶחְנֵף עֹנֶשׁ שֶׁלֹּא קִנֵּא עַל הָאֱמֶת. וְעוֹד: שֶׁזֶּה הַחוֹנֵף נוֹתֵן מִכְשׁוֹל לִפְנֵי הַחוֹטֵא, כְּשֶׁאוֹמֵר ״לֹא חָטָאתָ״ – לֹא יָשׁוּב מֵרָעָתוֹ, וְיוֹסִיף עוֹד לַחֲטוֹא; מִלְבַד הָעֹנֶשׁ שֶׁנֶּעֱנַשׁ עַל נֶזֶק וְצַעַר בְּנֵי אָדָם שֶׁהִזִּיק וְצַעַר הַחוֹטֵא, וְלֹא יְשַׁלֵּם לָהֶם וְלֹא יְפַיְּסֵם, מֵחֲמַת הַחֲנִיפוּת שֶׁלָּזֶה הַמַּצְדִּיק רָשָׁע. וְנֶאֱמַר (משלי יד טו): ״מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק, תּוֹעֲבַת יְיָ גַּם שְׁנֵיהֶם״. וְאִם עָוֹן זֶה הַחוֹטֵא גָּלוּי לָרַבִּים, וְזֶה מַחֲנִיף לוֹ בָּרַבִּים וְאוֹמֵר לוֹ: ״זַךְ וְיָשָׁר אָתָּה״ – אָז חִלֵּל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּבָזָה דָּת וָדִין.

ד וְחַיָּב אָדָם לִמְסוֹר עַצְמוֹ לְסַכָּנָה וְלֹא יָשִׂים עַצְמוֹ בְּעָוֹן זֶה. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם עַל אַגְרִיפַּס, שֶׁהָיָה קוֹרֵא בַּתּוֹרָה, וּכְשֶׁהִגִּיעַ לַפָּסוּק (דברים יד טו): ״לֹא תוּכַל לָתֶת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי״ – זָלְגוּ עֵינָיו דְּמָעוֹת. אָמְרוּ לוֹ: ״אַחֵינוּ אַתָּה!״ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְחַבְּבוּ שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל כְּלָיָה עַל שֶׁהֶחֱנִיפוּ לְאַגְרִיפַּס (סוטה מא ב).

ה גַּם הַיּוֹשֵׁב עַל הַדִּין אַל יִפְחַד מֵאִישׁ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים א יד): ״לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ״. וּבַחֲנִיפוּת כָּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ שֶׁקֶר וַחֲנִיפוּת.

ו הַשֵּׁנִי: הַמְשַׁבֵּחַ רָשָׁע בְּפָנֵי בְּנֵי אָדָם, בְּפָנָיו אוֹ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו. וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יַצְדִּיק אוֹתוֹ עַל מַעֲשָׂיו הָרָעִים, אֶלָּא אָמַר בְּסָתָם: אִישׁ טוֹב הוּא – עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי כח ד): "עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע". כִּי זֶה הַמְשַׁבֵּחַ, לוּלֵי שֶׁעָזַב הַתּוֹרָה – לֹא הָלַל לָזֶה שֶׁעוֹבֵר עָלֶיהָ וְעַל דְּבָרֶיהָ. גַּם לֹא יַמְלִיץ עַל הָרָשָׁע בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם לוֹמַר: חֲלוֹא הוּא עוֹשֶׂה טוֹבָה זֹאת, לָכֵן תַּחְמְלוּ עָלָיו. וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה כָּךְ – זֶהוּ רַע מְאוֹד, כִּי הַשּׁוֹמְעִים סְבוּרִים שֶׁהוּא צַדִּיק וְיִתְּנוּ לוֹ כָּבוֹד. וְיֵשׁ מִכְּשׁוֹל גָּדוֹל בִּכְבוֹד הָרְשָׁעִים, כִּי כְּשֶׁיֵּשׁ כָּבוֹד לַחֲכָמִים הַצַּדִּיקִים וְהֵם עֶלְיוֹנִים – אָז כָּל הָעָם יִשְׁמְעוּ לַעֲצָתָם. וְעוֹד: שֶׁאַחֵרִים יְקַנְּאוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים, וְיוֹסִיפוּ לֶקַח וְתִרְבֶּה הַדַּעַת, וּמִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ.

ז וְעוֹד: יֵשׁ הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם בִּרְאוֹתָם חֲדַר הַתּוֹרָה – יַכִּירוּ מַעֲלָתָהּ, וְתָבוֹא מַחְשָׁבָה בְּלִבָּם, וְילִמְדוּ לְשֵׁם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּלֵב שָׁלֵם. וְעוֹד יֵשׁ טַעַם טוֹב בְּכִבּוּד הַחֲכָמִים הַצַּדִּיקִים: כִּי יְסוֹד נֶפֶשׁ הָאָדָם הוּא לִהְיוֹת בּוֹ עֲבוֹדָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְתוֹרָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַעֲבוּר זֶה כָּל הָעוֹלָם מְכַבְּדִים הַצַּדִּיקִים. נִמְצָא הַמְכַבֵּד הַצַּדִּיקִים, כְּבָיְכוֹל מַעֲמִיד וּמְקַיֵּם כַּוָּנַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּבְרִיאַת הָעוֹלָם, וְהַבּוֹזֶה לְתַלְמִיד חָכָם וּלְיִרְאֵי שָׁמַיִם – בְּזֶה יְבַטֵּל כַּוָּנַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְהוּא כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר: אֵין עֲבוֹדָתוֹ עִקָּר ! עַל כֵּן יְכַבְּדוּ עוֹבְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִכְבוֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְהוֹדִיעַ כִּי עֲבוֹדָתוֹ לְבַדָּהּ הִיא עִקָּר.

ח אֲבָל בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים יֵשׁ חִלּוּל הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה, וְזֶהוּ עֲבֵרָה הַמְכֹלָה עֶצֶם וּבָשָׂר. וְעוֹד: רַבִּים נִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם, וְעוֹשִׂים כְּמַעֲשֵׂיהֶם, וּמְקַבְּלִים פּוּרְעָנוּת. וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה אָמְרוּ (משנה נגעים יב ו): אוֹי לָרָשָׁע וְאוֹי לִשְׁכֵנוֹ. וְעוֹד: בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים מֻשְׁפָּל כְּבוֹד הַצַּדִּיקִים, וְאֵין כָּבוֹד לַצַּדִּיקִים אֶלָּא לְאַחַר הַשְׁפָּלַת הָרְשָׁעִים. וְעַתָּה, אַחֲרֵי שֶׁיֵּשׁ מִכְּשׁוֹל לָעוֹלָם בְּכִבּוּד הָרְשָׁעִים – יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְסַפֵּר טוֹבָה מֵרְשָׁעִים. גַּם לֹא יַזְכִּירֵם לְטוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י ז): "וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב"; וּכְתִיב (שם כט כד): "תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל". וְאִם אֵינוֹ רוֹצֶה לְסַפֵּר רִשְׁעוֹ – גַּם טוֹבָתוֹ לֹא יְסַפֵּר.

ט הַשְּׁלִישִׁי: חָנֵף הַמְשַׁבֵּחַ רָשָׁע בְּפָנָיו, וְאוֹמֵר לוֹ: כַּמָּה אִישׁ נֶחְמָד וְאָדָם טוֹב אַתָּה ! אַף אֵינוֹ מְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ בָּרַבִּים, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָרַבִּים לְמוֹקֵשׁ. גַּם זֶה הֶחָנֵף גָּדוֹל עֲוֹנוֹ, דִּכְתִיב (משלי יא ט): "בְּפֶה חָנֵף יַשְׁחִת רֵעֵהוּ, וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ". כִּי כְּשֶׁיְּשַׁבְּחֵנוּ יַאֲמִין לוֹ, וְיַחְשֹׁב שֶׁהוּא טוֹב, וְיָרוּם לִבּוֹ וְיִתְגָּאֶה, וְלֹא יָשׁוּב. כִּי כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, כְּשֶׁמְּשַׁבְּחִים אוֹתוֹ, יֹאמַר בְּלִבּוֹ: אָמְנָם יָדַעְתִּי כִּי כֵן הוּא ! וְזֶה נִשְׁחַת בַּחֲנִיפוּתוֹ שֶׁל זֶה.

י אֲבָל הַצַּדִּיק אִם מְשַׁבֵּחַ אוֹתוֹ אָדָם – לֹא יִתְגָּאֶה בָּזֶה, עֲבוּר שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשָּׁלוֹם (נידה ל ב): אֲפִלּוּ כָּל הָעוֹלָם אוֹמְרִים עָלֶיךָ שֶׁאַתָּה צַדִּיק – הֱוֵי בְּעֵינֶיךָ רָשָׁע. וְאָמְרוּ (אבות דרבי נתן כט א): אִם יֵשׁ לְךָ רֵעִים, מְקָצָתָם מְשַׁבְּחִים אוֹתְךָ וּמְקָצָתָם מְיַסְּרִים וּמוֹכִיחִים אוֹתְךָ – אֱהֹב הַמּוֹכִיחִים וְלֹא אֶת הַמְשַׁבְּחִים; כִּי אִלּוּ לְחַיֵּי עוֹלָם יְבִיאוּךָ, וְאִלּוּ בְּרָעָתְךָ יִשְׂמְחוּ כִּי יְשַׁבְּחוּךָ. וְנֶאֱמַר (משלי כו כח): "וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה" – הַמְשִׁיל פֶּה חָלָק לְדֶרֶךְ חֲלַקְלָקוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לה ה-ו): "וּמַלְאָךְ יְיָ דּוֹחֶה, יְהִי דַרְכָּם חֹשֶׁךְ וַחֲלַקְלַקּוֹת", כִּי יִדְחֶה הָאָדָם וְיִפּוֹל, שֶׁפֶּה חֵלֶק הוּא מָלֵא חֵטְא וְחָנֵף. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (תהלים יב ד): "יַכְרֵת יְיָ כָּל שִׂפְתֵי חֲלָקוֹת, לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת" (שם יב ד). קֹלֵל פֶּה חָלָק בִּשְׁבִיל שֶׁמַּשְׁחִית רֵעֵהוּ, וְקֹלֵל לָשׁוֹן הַקָּשֶׁה שֶׁהוּא הִפּוּךְ הֶחָלָק, וְהוּא לָשׁוֹן הָרַע.

יא וְיֵשׁ חֲנֵפִים שֶׁמַּחֲנִיפִים לְבַעֲלֵי זְרוֹעַ כְּדֵי שֶׁיֹּאהֲבוּ אוֹתָם, וִינַשְּׂאוּ וְיִגְדְּלוּ אוֹתָם, עַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן כט ד): כָּל הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ לְשֵׁם כָּבוֹד – לְסוֹפוֹ נִפְטָר בְּקָלוֹן.

יב הָרְבִיעִי: הַמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מְחַנִּיף לוֹ וְאֵינוֹ מְשַׁבְּחוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא מְקָרְבוֹ וּמִתְחַבֵּר עִמּוֹ – יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ; לֹא דַּי שֶׁאֵינוֹ מוֹכִיחוֹ אֶלָּא שֶׁמְּקָרְבוֹ, וְיֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ בָּזֶה. וְעוֹד מוֹסִיף עֹנֶשׁ עַל הַקִּרְבוּת שֶׁהוּא מְקָרְבוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כ לד): "בְּהִתְחַבָּרְךָ עִם אֲחַזְיָהוּ, פָּרַץ יְיָ אֶת מַעֲשֶׂיךָ".

יג וְהַצַּדִּיקִים מוֹאֲסִים הָרְשָׁעִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צב ב): לֹא לְחִנָּם הָלַךְ הַזַּרְזִיר אֵצֶל הָעוֹרֵב, אֶלָּא שֶׁהוּא מִינוֹ; וְכֵן אָדָם הַמִּתְחַבֵּר לְרֵעֵהוּ הַדּוֹמֶה לוֹ. וְאָמְרוּ (מגילה כח א): אָסוּר לְהִסְתַּפֵּל בְּצֶלֶם דְּמוּת אָדָם רָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ג יד): "לוּלֵי פְּנֵי יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נֹשֵׂא, אִם אַבִּיט אֵלֶיךָ וְאִם אֶרְאֶךָּ". וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בִּדְמוּת אָדָם רָשָׁע – עֵינָיו כֵּהוֹת לְעֵת זִקְנָתוֹ, כְּיִצְחָק אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁכָּהוּ עֵינָיו מִפְּנֵי שֶׁהִסְתַּכֵּל בְּעֵשָׂו, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה מַכִּירוֹ בְּמַעֲשָׂיו.

יד וְיֵשׁ מִכְּשׁוֹל גָּדוֹל בְּחִבּוּר הָרְשָׁעִים: הָאֶחָד מִפְּנֵי שֶׁהוּא אוֹהֵב שׁוֹנְאוֹ שֶׁל יוֹצֵר הַכֹּל, וְאֵין הָעֶבֶד הַנֶּאֱמָן לַאֲדוֹנָיו מִתְחַבֵּר לְשׁוֹנְאוֹ. הַשֵּׁנִי שֶׁלּוֹמֵד מִמַּעֲשָׂיו. הַשְּׁלִישִׁי שֶׁגַּם אֲחֵרִים יִתְחַבְּרוּ אִתּוֹ וְיַאֲמִינוּ לוֹ, וְהוּא גּוֹזֵל אוֹתָם. וְגַם הֵם יִלְמְדוּ מִמַּעֲשָׂיו, וַאֲפִלּוּ אִם לֹא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ – הֵם רוֹאִים מִמֶּנּוּ דְּבָרִים שֶׁאָסוּר לָהֶם לִרְאוֹתָם. וְגַם הוּא לֹא יָשׁוּב, כִּי אִם הָיוּ מוֹכִיחִים אוֹתוֹ וְהָיוּ נִבְדָּלִים מִמֶּנּוּ – הָיָה שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וּמִי שֶׁמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע – לְסוֹף הָרָשָׁע מוֹשֵׁל עָלָיו; וְזֶהוּ רַע עַל כֻּלָּם, כִּי כֵּיוָן שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עָלָיו – לֹא יַנִּיחֶנּוּ לַעֲשׂוֹת טוֹב. הָרְבִיעִי שֶׁזֶּה צָרִיךְ לְהַנִּיחַ מֵחֲמַת יִרְאָה לַעֲשׂוֹת כַּמָּה דְּבָרִים טוֹבִים. לָכֵן אַל יִתְחַבֵּר אָדָם אֶלָּא עִם יָרֵא שָׁמַיִם; כִּי רֵישׁ לָקִישׁ עִם מִי שֶׁהָיָה מְדַבֵּר בַּשּׁוּק – הָיוּ מַאֲמִינִים לוֹ סְחוֹרָה בְּלֹא ע�ֵדִים (יומא ט ב), כִּי הָיוּ יוֹדְעִים בְּוַדַּאי כֵּיוָן שֶׁדִּבֵּר עִמּוֹ בַּשּׁוּק שֶׁהוּא נֶאֱמָן. הֱוֵי הַדִּבּוּר הֲוֵי כְּמוֹ חֲנִיפוּת.

טו הַחֲמִישִׁי: אִישׁ שֶׁהוּא נֶאֱמָן בְּעֵינֵי כָּל הָעָם, וְכֻלָּם שׁוֹמְעִים לוֹ, וְהוּא מַעֲמִיד קְרוֹבוֹ לִהְיוֹת פַּרְנָס אוֹ רַב, וְאוֹמֵר עָלָיו: הִנְהִגְתִּיו שֶׁהוּא חָכָם – וְאֵינוֹ כֵּן. וְכֵן הָעָם סוֹמְכִים עָלָיו. וְכֵן אוֹמֵר עַל מִי שֶׁאֵינוֹ מַכִּירוֹ שֶׁהוּא נֶאֱמָן, וְהָעָם מַפְקִידִים בְּיָדוֹ פִּקָּדוֹנוֹת – וּמְכַחֵשׁ. וְאָמְרוּ הַחֲכָמִים זְכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז ב): כָּל הַמַּעֲמִיד דַּיָּן שֶׁאֵינוֹ הָגוּן – כְּאִלּוּ נוֹטֵעַ אֲשֵׁרָה בְּיִשְׂרָאֵל. וּבְמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים – כְּאִלּוּ נוֹטֵעַ אֲשֵׁרָה אֵצֶל מִזְבֵּחַ, וְעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִפְרֹעַ מִן הַמַּעֲמִיד.

טז הַשִּׁשִּׁי: מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לִמְחוֹת וְאֵינוֹ מוֹחֶה, וְאֵינוֹ נוֹתֵן לֵב עַל מַעֲשֶׂה הַחַטָּאִים – זֶה הַדָּבָר קָרוֹב לַחֲנִיפוּת. כִּי הֵם הַחוֹטְאִים חוֹשְׁבִים: כֵּיוָן שֶׁאֵינָם מוֹחִים בְּיָדֵינוּ וְאֵינָן מְקַנְטְרִים אוֹתָנוּ, כָּל מַעֲשֵׂינוּ הֵם טוֹבִים. וְנִצְטַוֵּינוּ לְבַעֵר הָרַע מִקִּרְבֵּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יג ו): "וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ".

יז וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת נד ב): מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ לִמְחוֹת עַל אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל אַנְשֵׁי עִירוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל אַנְשֵׁי עִירוֹ; בְּכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, וְאֵינוֹ מוֹחֶה – נִתְפָּס עַל כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא כו לד): "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו"; וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִישׁ בַּעֲוֹן אָחִיו. וְאָמְרִינַן (סנהדרין כז ב): מִלַּמֵּד שֶׁכֻּלָּן עֲרֵבִים זֶה בָּזֶה.

יח הַשְּׁבִיעִי: הָרוֹאֶה אֶת אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ עַם קְשֵׁי עֹרֶף, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ: אוּלַי לֹא יַקְשִׁיבוּ אִם אוֹכִיחֵם, וְעַל כֵּן הוּא מוֹנֵעַ מִלְּהוֹכִיחָם. גַּם זֹאת חֵטְא, וַעֲוֹנוֹ יִשָּׂא, כִּי לֹא נָסָה לְהַזְהִיר וּלְהוֹכִיחַ אוּלַי יָשׁוּבוּ, וְעַל זֶה נֶעֱנָשׁוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים בַּחֲרָבָן הָרִאשׁוֹן.

יט אֲבָל אִם הַדָּבָר גָּלוּי וְיָדוּעַ לַכֹּל, וְנִבְחַן וְנֶחְקַר כִּי הַחוֹטֵא שׁוֹנֵא מוֹסֵר, וְלֹא יִשְׁמַע לְמוֹכִיחָיו, עַל זֶה נֶאֱמַר (משלי ט ח): "אַל תּוֹכַח לֵץ פֶּן יִשְׂנָאֶךָּ".

כ וְאָמְרוּ: כְּשֵׁם שֶׁמִּצְוָה לוֹמַר דָּבָר הַנִּשְׁמָע, כָּךְ מִצְוָה שֶׁלֹּא לוֹמַר דָּבָר שֶׁאֵינוֹ נִשְׁמָע (יבמות סה ב). וְאָמְרוּ: מוּטָב שֶׁיִּהְיוּ שׁוֹגְגִין, וְאַל יִהְיוּ מְזִידִין (שבת קמח ב).

כא הַשְּׁמִינִי: הַשּׁוֹמֵעַ מִדִּבְרֵי לָשׁוֹן הָרַע אוֹ נְבָלָה, אוֹ יוֹשֵׁב בְּסוֹד מְשֻׂחָקִים וּבוֹזֵי תּוֹרָה וּמִצְוֹות, וְיוֹדֵעַ שֶׁהֵם קְשֵׁי עֹרֶף וְלֹא יְקַבְּלוּ תּוֹכָחָה, עַל כֵּן הוּא שׁוֹתֵק. גַּם זֶה יֵעָנֵשׁ, כִּי הָיָה לוֹ לַעֲנֹשׁ אוֹתָם, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי הוּא כְּמוֹתָם שֶׁהוּא מוֹרֶה בְּדִבְרֵיהֶם; כִּי הוּא חַיָּב לִגְעֹר בָּהֶם לָתֵת גְּדֻלָּה לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוֹות, וּלְקַנֵּא לִכְבוֹד הַצַּדִּיק שֶׁהִרְשִׁיעוּ. וְזֶה הוּא נֶעֱנָשׁ כְּשֶׁשּׁוֹמֵעַ דִּבְרֵיהֶם הָרָעִים תָּמִיד, וְהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲנוֹתָם תָּמִיד. וְדָבָר זֶה מְפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי כד א-ב): "אַל תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה, וְאַל תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם. כִּי שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם, וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם תְּדַבֵּרְנָה". רוֹצֶה לוֹמַר: שֶׁתִּשָּׂא חַטָּאתָם, כִּי תִּשְׁמַע דִּבְרֵיהֶם תָּמִיד וְתִהְיֶה כְּמַחֲרִישׁ.

כב הַתְּשִׁיעִי: הַמְכַבֵּד הָרְשָׁעִים מֵחֲמַת דֶּרֶךְ שָׁלוֹם. אָמְנָם לֹא יְדַבֵּר טוֹב בָּרָשָׁע, וְלֹא יִתְנַהֵג בִּכְבוֹדוֹ עַל דֶּרֶךְ שֶׁיַּחְשְׁבוּ בְּנֵי אָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד בְּעֵינָיו לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד, אֶלָּא כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם הַמְכַבְּדִים הָעֲשִׁירִים בַּעֲבוּר כִּי צָלְחָה דַּרְכָּם, וְלֹא מִפְּנֵי חִין עֶרְכָּם. וְאַף בָּזֶה יֵשׁ חֵטְא וַאֲשָׁמָה, כִּי לֹא הֻתַּר לְכַבֵּד הָרְשָׁעִים אֶלָּא מֵחֲמַת מוֹרָא, שֶׁיֵּרֵא שֶׁיַּזִּיק לוֹ הָרָשָׁע וְיִגְרֹם לוֹ הֶפְסֵד בִּזְמַן שֶׁיֵּד הָרְשָׁעִים תַּקִּיפָה – עַל כֵּן הֻתַּר לְכַבְּדוֹ כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּכַבְּדִים בְּנֵי אָדָם בַּעֲלֵי זְרוֹעַ. אַף לֹא יִשְׁבָּחֶנּוּ וְלֹא יְדַבֵּר עָלָיו טוֹב בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה מא ב): מֻתָּר לְהַחֲנִיף אֶת הָרְשָׁעִים בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְיֵשׁ רְשָׁעִים שֶׁאֵין מַחֲנִיפִים לָהֶם. מִנַּיִן? מִמָּרְדְּכַי, שֶׁאָמְרוּ לוֹ "תַּחֲנִיף לְהָמָן", וְהוּא הֵשִׁיב לָהֶם: "לֹא תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם" (דברים כג ז). וְהָיוּ אוֹמְרִים לוֹ, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ: מַחֲנִיפִים לָהֶם מִפְּנֵי דַּרְכֵי שָׁלוֹם? ! אֲפִלּוּ הָכִי לֹא רָצָה לְהַחֲנִיף לְרָשָׁע כָּזֶה.

כג וְיַחֲנִיף אָדָם לְאִשְׁתּוֹ, מִשּׁוּם שָׁלוֹם בַּיִת. וְכֵן לְבַעַל חוֹבוֹ, שֶׁלֹּא יִלְחָצֶנּוּ. לְרַבּוֹ, שֶׁיְּלַמְּדֵנּוּ תּוֹרָה. וּמִצְוָה גְּדוֹלָה לְהַחֲנִיף לְתַלְמִידָיו וְלַחֲבֵרָיו, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ וְשֶׁיִּשְׁמְעוּ לְדָבָרָיו, לְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות. וְכֵן כָּל אָדָם שֶׁהוּא סָבוּר שֶׁיִּמְשְׁכֶנּוּ אֵלָיו, שֶׁיִּשְׁמַע לוֹ לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות, וְאִם יָבוֹא עָלָיו בְּכַעַס לֹא יִשְׁמַע לוֹ אֶלָּא בַּחֲנִיפוּת יְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ – מִצְוָה גְּדוֹלָה לְהַחֲנִיף לוֹ כְּדֵי לְהוֹצִיא יָקָר מִזּוֹלֵל. כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחָה בִּגְעָרָה אֶלָּא בְּנַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט יז): "דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים". וְיֵשׁ שֶׁצָּרִיךְ גְּעָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יז י): "תֵּחַת גְּעָרָה בְּמֵבִין". וְיֵשׁ בְּמַלְקוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יט כט): "וּמַהֲלֻמוֹת לְגֵו כְּסִילִים". וְיֵשׁ אֲפִלּוּ בְּהַכָּאוֹת לֹא יוֹעִיל, שֶׁנֶּאֱמַר (שם יד י): "מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה" (שם יז, י). אִם כֵּן מָה נַעֲשֶׂה לוֹ? אֵין לוֹ תַּקָּנָה אֶלָּא תִּגָּרְשֶׁהוּ.

כד וְיֵשׁ חֲנִיפוּת רָעָה מְאוֹד: כְּגוֹן אָדָם הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ, וּמְדַבֵּר עִמּוֹ דְּבָרִים מְתוּקִים כְּדֵי שֶׁיִּסְמֹךְ עָלָיו וְיַאֲמִין לוֹ. וְאַחַר שֶׁיַּאֲמִין לוֹ וְיִסְמֹךְ עָלָיו – הוֹלֵךְ עִמּוֹ בְּרַמָּאוּת. וְזֶה כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (משלי א יז-יח): "כִּי חִנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת, בְּעֵינֵי כָּל בַּעַל כָּנָף. וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ, יְצַפְּנוּ לְנַפְשׁוֹתָם". פֵּרוּשׁ הַפָּסוּק: הַצָּדִים עוֹפוֹת זוֹרְקִים חִטִּים, וּבָאִים עוֹפוֹת לֶאֱכֹל הַחִטִּים עַל הָרֶשֶׁת, וְאָז יִהְיוּ נִצּוֹדִים – וְלָזֶה דּוֹמֶה הֶחָנֵף הַזֶּה. וְאָסְרוּ הַחֲכָמִים לְהַחֲנִיף, וְאָמְרוּ (חולין צד א) שֶׁלֹּא יִשְׁלַח אָדָם דּוֹרוֹן לַחֲבֵרוֹ, וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ אוֹכֵל. וְכֵן אִם רוֹצֶה לִפְתֹּחַ חָבִית יַיִן לִמְכֹּר, וּבָא חֲבֵרוֹ לִקְנוֹת יַיִן, לֹא יֹאמַר לוֹ: אֲנִי רוֹצֶה לִפְתֹּחַ חָבִית עֲבוּרְךָ. וְכָל זֶה וְכַיּוֹצֵא בָּזֶה נִקְרָא "גּוֹנֵב דַּעַת". וְזֶה אָסְרוּ חֲכָמִים זְכְרוֹנָם לִבְרָכָה לְהַחֲנִיף וְלִגְנוֹב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת [וַאֲפִלּוּ דַּעְתּוֹ שֶׁל גּוֹי] (שם).

כה אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן חֲלַפְתָּא: מִיּוֹם שֶׁנִּבְרָה אֶגְרוֹפָהּ שֶׁל חֲנַפָּה, נִתְעַוְּתוּ הַדִּינִים וְנִתְקַלְקְלוּ הַמַּעֲשִׂים, וְאֵין אָדָם יָכוֹל לוֹמַר לַחֲבֵרוֹ ״מַעֲשַׂי גְּדוֹלִים מִמַּעֲשֶׂיךָ״. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲנַפָּה מֵבִיא חָרוֹן אַף לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לו יג): ״וְחַנְפֵי לֵב יָשִׂימוּ אָף״. וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם): ״לֹא יְשַׁוְּעוּ כִּי אֲסָרֵם״. וַאֲפִלּוּ עֲבֵרִים שֶׁבְּמֵעֵי אִמָּן מְקַלְּלִים אוֹתוֹ, וְהוּא נוֹפֵל בְּגֵיהִנָּם. וְכָל הַמַּחֲנִיף לָרָשָׁע – נוֹפֵל בְּיָדוֹ. וְאִם אֵינוֹ נוֹפֵל בְּיָדוֹ – נוֹפֵל בְּיַד בְּנוֹ. וְאִם אֵינוֹ נוֹפֵל בְּיַד בְּנוֹ – נוֹפֵל בְּיַד בֶּן בְּנוֹ (סוטה מא ב). כָּל עֵדָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חֲנַפָּה מְאוּסָה כַּנִּדָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב טו לד): ״כִּי עֲדַת חָנֵף גַּלְמוּד״. וּלְבַסּוֹף גּוֹלָה (סוטה מב א).

כו לָכֵן יִתְרַחֵק אָדָם מִן הַחֲנַפָּה. וְלֹא יַחֲנִיף לְאָדָם לְהַחֲזִיקוֹ בְּרִשְׁעוֹ, גַּם אִם יֵשׁ לוֹ לְקַבֵּל טוֹבוֹת הַרְבֵּה מִמֶּנּוּ. לֹא יַחֲנִיף לְקָרוֹבוֹ וְלֹא לְבָנָיו בִּזְמַן שֶׁאֵינָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, כִּי כָּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹמְדִים בְּרִשְׁעָם מֵחֲמַת שֶׁרוֹאִים שֶׁאֵין לָהֶם בּוּשָׁה עֲבוּר דַּרְכֵיהֶם הַמְכֹעָרִים, וַעֲבוּר שֶׁרוֹאִים שֶׁמַּחֲנִיפִים לָהֶם. וְאֵין דָּבָר בָּעוֹלָם הַנּוֹעֵל פִּתְחֵי הַתְּשׁוּבָה כְּמוֹ הַחֲנִיפוּת.

כז מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד כָּשֵׁר שֶׁהָיָה לוֹ בַּת לְהַשִּׂיא. וְהָיוּ בְּצִדּוֹ שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם אֲשֶׁר כָּל אֶחָד חָפֵץ לִשָּׂא בִּתּוֹ. וְהָלַךְ הָאָדָם הַכָּשֵׁר, וּבִקֵּשׁ מֵאָדָם אֶחָד לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מְרִיבָה, וְלָקַח לְבַסּוֹף אוֹתָם שְׁנַיִם לָדוּן בֵּינֵיהֶם, וְעָשׂוּ כָּךְ. אֶחָד מֵהֶם הָיָה מַחֲנִיף לְאוֹתוֹ אָדָם כָּשֵׁר כְּדֵי שֶׁיַּשִּׂיאוֹ בִּתּוֹ, וְהָיָה מְזַכֶּה אוֹתוֹ בְּכָל דְּבָרָיו. וְאוֹתוֹ אַחֵר אָמַר: אֵין הַדִּין עִמְּךָ אֶלָּא עִם חֲבֵרְךָ. וְאָז נָתַן בִּתּוֹ לְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְחַיֵּב אוֹתוֹ, כִּי אָמַר: וַדַּאי הוּא אָדָם טוֹב, שֶׁלֹּא הֶחֱנִיף וְלֹא נָשָׂא לִי פָּנִים (ספר חסידים תתשמב).

כח לָכֵן מִי שֶׁהוּא פַּרְנָס, אוֹ דַּיָּן, אוֹ גַּבַּאי צְדָקָה – צָרִיךְ שֶׁלֹּא יְהֵא חָנֵף. כִּי אִם יַחֲנִיף הַפַּרְנָס לְשׁוּם אָדָם, וְלֹא יוֹכִיחֵהוּ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב וְלָסוּר מִן הָרַע – אָז יִהְיוּ כָּל הַקָּהָל מְקַלְקָלִים. כִּי כָּל אֶחָד יֹאמַר: ״הַפַּרְנָס מַחֲנִיף לְפָלוֹנִי״, וְלֹא יְקַבֵּל תּוֹכַחְתּוֹ. וְכֵן דִּין הַמַּחֲנִיף לְאֶחָד מִבַּעֲלֵי דִּינִים – אָז יִסְתַּתְּמוּ דִּבְרֵי הַשֵּׁנִי, וְלֹא יֵדַע לִטְעוֹן כַּאֲשֶׁר רָאוּי לוֹ; נִמְצָא שֶׁלֹּא יֵצֵא הַדִּין לַאֲמִתּוֹ. וְכֵן גַּבָּאֵי צְדָקָה הַמַּחְנִיפִים, וְיִתְּנוּ צְדָקָה לָזֶה הַמַּחֲנִיף לָהֶם, אוֹ שֶׁהֵם מַחֲנִיפִים לוֹ וְיִתְּנוּ לוֹ אַף אִם אֵינוֹ רָאוּי לְקַבֵּל. לָכֵן צָרִיךְ הַצַּדִּיק לְהִתְרַחֵק מְאוֹד מִן הַחֲנִיפוּת, שֶׁלֹּא יַחֲנִיף וְלֹא יְקַבֵּל הַחֲנִיפוּת מֵאֲחֵרִים. וְיִזָּהֵר מְאוֹד כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים, שֶׁלֹּא יִתְכַּוֵּן בָּהֶם לְהַחֲנִיף לַאֲחֵרִים, אֶלָּא לְשֵׁם שָׁמַיִם בִּלְבַד.

כט וְהַגָּרוּעַ שֶׁבְּכָל הַחֲנִיפוּת: הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ כְּדֵי לְהַחֲטִיאוֹ. כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ מַחֲלֹקֶת עִם בְּנֵי אָדָם וְאֵין הַדִּין עִמּוֹ, וְהוּא מַחֲנִיף לִבְנֵי אָדָם לְסַיֵּעַ לוֹ וּלְחַזֵּק טָעוּתוֹ. אוֹ מִי שֶׁהוּא רוֹדֵף אַחַר עֲבֵרוֹת כְּגוֹן זְנוּת וּשְׁאָר רָעוֹת, וְהוּא מַחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה כְּמוֹהוּ. לָכֵן יָרֵבְעָם בֶּן נְבָט זָכָה לְמִלּוֹכָה, בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא הֶחֱנִיף לִשְׁלֹמֹה, וְהוֹכִיחוּ עַל עִנְיַן בֵּית מִלּוֹא (סנהדרין קא ב).

ל הָרוֹצֶה לִנָּצֵל מִן הַחֲנִיפוּת יְזַהֵר לְהַרְחִיק עַצְמוֹ מִן הַכָּבוֹד, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לְהִתְכַּבֵּד לֹא יִצְטָרֵךְ לְהַחֲנִיף. גַּם צָרִיךְ לְזַהֵר שֶׁלֹּא יֵהָנֶה מֵאֲחֵרִים, כִּי רֹב הַמַּחֲנִיפִים מַחֲנִיפִים לִבְנֵי אָדָם שֶׁפְּבוּרִים שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם הֲנָאָה מֵהֶם. לָכֵן מִי שֶׁמִּתְרַחֵק מֵאֵלּוּ שְׁנֵי דְּבָרִים, הֲנָאָה וְכָבוֹד – נִצּוֹל מִכָּמָּה עֲבֵרוֹת. כִּי כַּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים כְּדֵי שֶׁיְּקַבְּלוּ כָּבוֹד מִבְּנֵי אָדָם, וְזֶה הָעִנְיָן מְקֻלְקָל כָּל עֲבוֹדַת הָאָדָם; כִּי כַּמָּה בְּנֵי אָדָם עוֹשִׂים מַעֲשִׂים טוֹבִים וּמִתְפַּלְּלִים, וְיֵשׁ לָהֶם קוֹל עָרֵב, וְהוּא מְהֻרְהָר בְּלִבּוֹ בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה: ״כַּמָּה קוֹלִי עָרֵב הוּא, וּבְנֵי אָדָם נֶהֱנִים מִמֶּנִּי שֶׁשּׁוֹמְעִים אוֹתִי״. וְכֵן דַּרְכּוֹ שֶׁל יֵצֶר הָרַע: עוֹשֶׂה בֵּן לְכָל הַמִּצְוֹות לְהַפִּיל הָאָדָם בְּרִשְׁתּוֹ, שֶׁלֹּא יִהְיוּ מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם. וְכֵן לְעִנְיַן הַהֲנָאָה: מִי שֶׁנֶּהֱנָה מֵחֲבֵרוֹ, אֲפִלּוּ אִם יִרְאֶהוּ שֶׁעוֹבֵר כָּל עֲבֵרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם – לֹא יְהֵא רַשַּׁאי לְהוֹכִיחוֹ, כִּי יָרֵא שֶׁלֹּא יְקַבְּלֶנּוּ עוֹד. וְעִנְיָן הֲהוּא תַּקָּלַת חַכְמֵי הַדּוֹר הַזֶּה, שֶׁהֵם רוֹדְפִים לֵהָנוֹת מִן הָעָם – עַל כֵּן יַחֲנִיפוּ לָהֶם כְּדֵי שֶׁיְּחַזְּקוּ אוֹתָם בְּחָזְקָה גְּדוֹלָה. וְלֹא דַּי שֶׁאֵינָם מוֹכִיחִים אוֹתָם עַל עִנְיָנָם, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהֵם מַחֲנִיפִים לָהֶם – הֵם עַצְמָם אוֹחֲזִים מַעֲשֵׂיהֶם וְנִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם.

לא דֶּרֶךְ בְּרִיָּתוֹ שֶׁל אָדָם לִהְיוֹת נִמְשָׁךְ בְּדַעְתּוֹ וּבְמַעֲשָׂיו אַחַר רֵעָיו וַחֲבֵרָיו, וְנוֹהֵג כְּמִנְהַג אַנְשֵׁי מְדִינָתוֹ – אֵיךְ שֶׁהֵם עוֹשִׂים יַעֲשֶׂה גַּם הוּא. לְפִיכָךְ יֵשׁ לָאָדָם לְהִתְחַבֵּר לַצַּדִּיקִים, וְלִשֵּׁב אֵצֶל חֲכָמִים תָּמִיד, כְּדֵי שֶׁיִּלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם; וְיִתְרַחֵק מִן הָרְשָׁעִים הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם (משלי יג כ): ״הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם, וְרוֹעֵה כְסִילִים יֵרוֹעַ״. וְאוֹמֵר (תהלים א א): ״אַשְׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הָלַךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים...״.

לב וְכֵן אִם הָיָה בִּמְדִינָה שֶׁמְּנֻהָגוֹתֶיהָ רָעִים, וְאֵין אַנְשֵׁי הַמְּדִינָה הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה – יֵלֵךְ לְמָקוֹם שֶׁאֲנָשֶׁיהָ צַדִּיקִים, וְנוֹהֲגִים בְּדַרְכִים טוֹבִים. וְאִם הָיוּ כָּל הַמְּדִינוֹת שֶׁהוּא יוֹדֵעַ וְשׁוֹמֵעַ שְׁמוּעָתָן נוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה, אִם שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵילֵךְ לִמְדִינָה שֶׁמְּנֻהָגוֹתֶיהָ טוֹבִים, מִפְּנֵי הַגְּיָסוֹת אוֹ מִפְּנֵי הַחֹלִי – יֵשֵׁב לְבַדּוֹ יְחִידִי, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ג כח): ״יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם, כִּי נָטַל עָלָיו״. וְאִם הָיוּ רָעִים וְחַטָּאִים, שֶׁאֵין מַנִּיחִים אוֹתוֹ לֵישֵׁב בַּמְּדִינָה אֶלָּא אִם כֵּן נִתְעָרֵב עִמָּהֶם וְנוֹהֵג בְּמִנְהָגָם הָרַע – יֵצֵא לַמִּדְבָּרוֹת וְלַמְּדְבָּרוֹת, וְאַל יַנְהִיג עַצְמוֹ בְּדֶרֶךְ חַטָּאִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ט א): ״מִי יִתְּנֵנִי בַּמִּדְבָּר מְלוֹן אֹרְחִים״ (רמב״ם הלכות דעות ו א).

שער כה

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה – שַׁעַר לָשׁוֹן הָרַע

ב לָשׁוֹן הָרַע מַהוּ? הַמְסַפֵּר בִּגְנוּתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאוֹמֵר אֱמֶת. אֲבָל הָאוֹמֵר שֶׁקֶר נִקְרָא "מוֹצִיא שֵׁם רַע". בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע זֶה שֶׁיּוֹשֵׁב וְאוֹמֵר: "כָּךְ וְכָךְ עָשָׂה פְּלוֹנִי, כָּךְ וְכָךְ הָיוּ אֲבוֹתָיו, כָּךְ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עָלָיו", וְאוֹמֵר דְּבָרִים שֶׁל גְּנַאי. עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (תהלים יב ד): "יַכְרֵת יְיָ כָּל שִׂפְתֵי חֲלָקוֹת, לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת".

ג וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע כְּאִלּוּ כָּפַר בָּעִקָּר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יב ה): "אֲשֶׁר אָמְרוּ לִלְשֹׁנֵנוּ נַגְבִּיר, שְׂפָתֵינוּ אִתָּנוּ, מִי אָדוֹן לָנוּ". וּלְכָךְ לָשׁוֹן הָרַע הוּא חֵטְא, כִּי הוּא עוֹשֶׂה רָעָה גְּדוֹלָה לַחֲבֵרוֹ, שֶׁהוּא מַבְאִישׁ רֵיחוֹ בְּעֵינֵי הָעָם וּשְׁאָר הֶפְסֵדוֹת, וְאֵין רֶוַח לְבַעַל הַלָּשׁוֹן. וּבְוַדַּאי הָרָגִיל בְּלָשׁוֹן הָרַע פּוֹרֵק עֹל שָׁמַיִם מֵעָלָיו, כִּי הוּא חוֹטֵא בְּלִי הֶנָּאָה. וְהוּא רַע יוֹתֵר מִגַּנָּב וְנוֹאֵף, שֶׁהֵם רוֹדְפִים אַחַר הֶנָּאָתָם, וְאֵין פְּרִיקַת עֹל כְּמוֹ לָשׁוֹן הָרַע (שוחר טוב קכ). וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד עֲבוֹדָה זָרָה, וְגִלּוּי עֲרָיוֹת, וּשְׁפִיכַת דָּמִים. וְדָבָר זֶה תֵּמַהּ מְאוֹד, שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד אִלּוּ הֶעֲבֵרוֹת, וְעַל כָּל אַחַת מֵהֶן יֵהָרֵג וְאַל יַעֲבֹר (סנהדרין עד א). וְאָמְרוּ: חֲמוּרָה עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁכָּל הַכּוֹפֵר בָּהּ כְּמוֹדֶה בְּכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ (חולין ה א). וְאָמְרוּ עוֹד (חולין ד ב): מוּמָר לַעֲבוֹדָה זָרָה – מוּמָר לְכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

ד וְיֵשׁ לִתֵּן טַעַם בַּדָּבָר: כִּי בַּעַל הַלָּשׁוֹן שׁוֹנֶה בְּאַוְלָתוֹ עֶשֶׂר פְּעָמִים וְיוֹתֵר, בְּכָל יוֹם מַכְלִים וּמְבַיֵּשׁ בְּנֵי אָדָם, מִלְּבַד מָה שֶׁמַּזִּיק לְמִי שֶׁאוֹמֵר עָלָיו. וַאֲפִילּוּ עֲבֵרָה קַלָּה, כְּשֶׁאָדָם עוֹבֵר עָלֶיהָ כַּמָּה פְּעָמִים – הִיא נַעֲשֵׂית גְּדוֹלָה. כִּי אֲפִלּוּ שָׁעָר אֶחָד, שֶׁהוּא רַךְ וְחַלָּשׁ מְאוֹד, כְּשֶׁתְּקַבֵּץ הַרְבֵּה שְׂעָרוֹת יַחַד – תַּעֲשֶׂה מֵהֶם חֶבֶל חָזָק. וּמָה שֶׁאָמְרוּ שֶׁשְּׁקוּלָה לָשׁוֹן הָרַע נֶגֶד אוֹתָן שָׁלוֹשׁ עֲבֵרוֹת, הַפְּרוּשׁ: שֶׁעוֹבֵר עַל אוֹתָן שָׁלוֹשׁ עֲבֵרוֹת פַּעַם אַחַת מֻחְמֶּצֶת רֹב הַיֵּצֶר, וְלֹא כְּנֶגֶד הַמְּשַׁמֵּד הַיּוֹצֵא מִן הַכְּלָל לְעַבֵּר עֲלֵיהֶם בְּכָל עֵת. וְעוֹד בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע קָשֶׁה לוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה: כֵּיוָן שֶׁהוּא רָגִיל בְּכָךְ וְלִמֵּד לְשׁוֹנוֹ לְדָבָר רַע. וְעוֹד הַחֹטְא קַל בְּעֵינָיו, כִּי אָמַר: "לֹא עָשִׂיתִי רַק דִּבּוּר בְּעָלְמָא!" וְאֵינוֹ נוֹתֵן לֵב לָשׁוּב לְרֹב הַנֶּזֶק שֶׁיִּגָּרֵם. וַאֲפִלּוּ אִם יָשׁוּב אֵין תְּשׁוּבָתוֹ שְׁלֵמָה, כִּי אֵינוֹ מַכִּיר גֹּדֶל הַחֵטְא אֲשֶׁר עָשָׂה. וְהוּא צָרִיךְ מְחִילָה מֵאוֹתָן שֶׁדִּבֵּר עֲלֵיהֶם, וְהוּא אֵינוֹ זוֹכֵר מִי הֵם כֻּלָּם. וְעוֹד יֵשׁ שֶׁדִּבֵּר עָלָיו וְעָשָׂה לוֹ רָעָה, וְהִזִּיק לוֹ לְאוֹתוֹ אָדָם, וְשָׁכַח מָה דִּבֵּר עָלָיו, כִּי לָשׁוֹן הָרַע מְכַסֶּה וּמַכֶּה בַּסֵּתֶר, הוּא בְּכָאן וּמַכֶּה אֶחָד בְּלָשׁוֹנוֹ שֶׁרָחוֹק מִמֶּנּוּ (ערכין טו ב), וְזֶה הַחוֹטֵא מִתְבַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ לְהוֹדִיעַ שֶׁגָּמְלוּ רָעָה. וּפְעָמִים יְדַבֵּר עַל פָּנָם מִשְׁפָּחָה, וְיַזִּיק לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו; וְאֵין לוֹ מְחִילָה לָזֶה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי בבא קמא ח ז): הַמְדַבֵּר בִּפְנֵי מִשְׁפָּחָה – אֵין לוֹ מְחִילָה עוֹלָמִית.

ה וְעוֹד: מִי שֶׁהוּא רָגִיל בְּלָשׁוֹן הָרַע פְּעָמִים יְדַבֵּר דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה, דִּכְתִיב (תהלים עג ט): "שַׁתּוּ בַשָּׁמַיִם פִּיהֶם, וּלְשׁוֹנָם תִּהֲלַךְ בָּאָרֶץ". וְאֵין בְּכָל עֲבֵרוֹת שֶׁיֵּשׁ עֹנֶשׁ עֲלֵיהֶם כְּמוֹ מִי שֶׁמְּטִיחַ דְּבָרִים כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טו א): עֲשָׂרָה נְסִיּוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ, וּבְכֻלָּם לֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם אֶלָּא עַל לָשׁוֹן הָרַע, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יד כח): "אִם לֹא כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם בְּאָזְנָי – כֵּן אֶעֱשֶׂה לָכֶם"; וְאוֹמֵר (דברים א לד): "וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹל דִּבְרֵיכֶם, וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע". וְאֵין הַתּוֹרָה מְגִנָּה עַל בַּעֲלֵי לָשׁוֹן הָרַע: דּוֹאֵג הָאֲדוֹמִי, כֵּיוָן שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרַע – לֹא עָמְדָה לוֹ חָכְמָתוֹ, וְלֹא הֵגֵנָּה עָלָיו תּוֹרָתוֹ (סוטה כא א).

ו וּמָה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה שם): עֲבֵרָה מְכַבָּה מִצְוָה, וְאֵין עֲבֵרָה מְכַבָּה תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר" (משלי ו כג) – עַל הָעוֹבֵר דֶּרֶךְ מִקְרֶה אָמְרוּ, וְלֹא עַל הַפּוֹרֵק עַל אַזְהָרַת עֲבֵרָה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שוחר טוב לט א): כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל אֲהוּבָה בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ב יד): "הַשְׁמִיעֵנִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב"; וּשְׁנוּאָה בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו יב ח): "נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ – עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ". אֱמֹר מֵעַתָּה (משלי יח כא): "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן, וְאוֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ"; פֵּרוּשׁ "אוֹהֵב הַלָּשׁוֹן" – אָדָם הֶחָפֵץ לְדַבֵּר תָּמִיד, עֵצָה הֲגוּנָה וּנְכוֹנָה אֲצָלוֹ שֶׁיֹּאכַל פִּרְיָהּ, פֵּרוּשׁ: שֶׁלֹּא יְדַבֵּר דְּבָרִים בְּטֵלִים. רַק יְדַבֵּר בְּדִבְרֵי תוֹרָה וַהֲבָאַת שָׁלוֹם, וּלְלַמֵּד לְרַבִּים לַעֲשׂוֹת טוֹבָה, וּלְהוֹרוֹת לָהֶם הַטּוֹב וּלְהַרְחִיקָם מִן הָרַע, וְלִקְנוֹת הָאֱמֶת. כִּי אֵין קֵץ לְמִצְוֹת שֶׁיּוּכַל לַעֲשׂוֹת בַּלָּשׁוֹן, וְזֶהוּ: "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן".

ז כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרַע נֶחֱלֶקֶת לְשִׁשָּׁה חֲלָקִים: הָאֶחָד: מִי שֶׁהוּא אוֹמֵר רַע עַל בְּנֵי אָדָם, שֶׁכֵּן עָשׂוּ לוֹ. וְלִפְעָמִים יֹאמַר דִּפְי עַל אָדָם כָּשֵׁר וְנָקִי – אָז הוּא מְשַׁקֵּר וְגַם מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע. וְהִזָּהֲרוּ מִן הַתּוֹרָה שֶׁלֹּא לְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרַע. וְדַע: כַּאֲשֶׁר יוֹדֶה הַשּׁוֹמֵעַ עַל לָשׁוֹן הָרַע – אָז הוּא כְּמוֹ מְסַפֵּר, כִּי כָּל הַשּׁוֹמְעִים שֶׁהוּא מוֹדֶה יֹאמְרוּ: כֵּיוָן שֶׁהוּא מוֹדֶה, אִם כֵּן אֱמֶת הוּא הַדָּבָר. וַאֲפִלּוּ אִם לֹא יוֹדֶה אֶלָּא שׁוֹמֵעַ וּמַרְאֶה עַצְמוֹ כְּמַקְשִׁיב אֶל הַדְּבָרִים וּמַאֲמִין בְּדְבָרִים בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם – בָּזֶה יַאֲמִינוּ גַּם אֲחֵרִים. וְהוּא מְסַיֵּעַ לַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע, כִּי אִם הָיָה גּוֹעֵר בַּמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע – הָיָה מוֹנֵעַ עַצְמוֹ מִלְסַפֵּר לוֹ יוֹתֵר. אֲבָל עַתָּה שֶׁהוּא

מַקְשִׁיב וּמַרְאֶה לוֹ פָּנִים – אָז גּוֹרֵם לוֹ לְדַבֵּר יוֹתֵר. וְהִזְהִירָנוּ בְּמִצְוַת לֹא תַעֲשֶׂה (שמות כג א): "לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא" – שֶׁלֹּא נַאֲמִין סִפּוּר לָשׁוֹן הָרַע בְּלִבָּבֵנוּ, לְהַחֲזִיק בְּמַחְשְׁבוֹתֵינוּ שֶׁהַדְּבָרִים אֱמֶת, וּלְהַבְזוֹת בְּעֵינֵינוּ אֶת מִי שֶׁנֶּאֶמְרוּ עָלָיו.

ח הַשֵּׁנִי: כְּשֶׁאָמַר לָשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא אֱמֶת, אִם יִזְכֹּר לוֹ בֵּינוֹ וּבֵינוֹ מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו הָרָעִים, עוֹבֵר עַל מָה שֶׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה (ויקרא כה יד): "לֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ" – בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר (בבא מציעא נח ב).

ט הַשְּׁלִישִׁי: אִם יַכְלִים אוֹתוֹ בִּפְנֵי אֲחֵרִים עַל מַעֲשֶׂה אֲבוֹתָיו, עַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג יא): כָּל הַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים – אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

י הָרְבִיעִי: אִם הוּא מוֹדִיעַ תּוֹעֲבוֹת אֲבוֹתָיו בִּפְנֵי בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא בְּפָנָיו, לְבַיְּשׁוֹ בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם, עַל זֶה אָמְרוּ: כַּת מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרָע – אֵין מְקַבְּלִים פְּנֵי הַשְּׁכִינָה (סוטה מב א).

יא הַחֲמִישִׁי: אִם הוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה וּמְסַפֵּר עָלָיו עֲוֹונוֹת רִאשׁוֹנִים, בָּזֶה יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ גָּדוֹל (בבא מציעא נח ב), כִּי הַשָּׁב מֵעֲוֹנָתָיו – עֲוֹונוֹת שֶׁלּוֹ נַעֲשִׂים כִּזְכוּיוֹת (ירושלמי פאה א א), וְזֶה מְבַיְּשׁוֹ בַּעֲבֵרוֹת שֶׁהֵם זְכוּיוֹת. וְעוֹד: הוּא נוֹתֵן מִכְשׁוֹל לְפָנָיו, כִּי מְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ: כְּמוֹ שֶׁמְּבַיְּשֵׁנִי, גַּם אֲנִי אֲבַיְּשֶׁנּוּ, וְיִכָּנֵס עִמּוֹ בְּמַחֲלֹקֶת, וּמִתּוֹךְ כָּךְ יִתְקַלְקֵל בִּתְשׁוּבָתוֹ וְיַחֲזֹר לָעִנְיָן הָרִאשׁוֹן. וְעוֹד: אֲחֵרִים הַשּׁוֹמְעִים הַבּשֶׁת שֶׁל זֶה יִמְנְעוּ וְלֹא יַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה, נִמְצָא שֶׁזֶּה נוֹעֵל דַּלְתֵי הַתְּשׁוּבָה. וְדַע: שֶׁאִם יִרְאֶה אִישׁ שֶׁחֲבֵרוֹ עָבַר עַל דְּבַר תּוֹרָה בַּסֵּתֶר, וְהוּא גְּלָה לָרַבִּים – יֵשׁ לוֹ חֵטְא בָּזֶה, כִּי אוּלַי הַחוֹטֵא שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וְלֹא הָיָה לוֹ לְגַלּוֹת אֶלָּא לְחָכָם צָנוּעַ, שֶׁלֹּא יְבַיְּשֶׁנּוּ, רַק הַרְחֵק יַרְחִיק מֵחֲבֵרְתּוֹ עַד שֶׁיִּוָּדַע כִּי שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה. וְאִם הַחוֹטֵא תָּלְמִיד חָכָם אִישׁ יֵרֵא חֵטְא, רָאוּי לַחֲשֹׁב עָלָיו בְּבֵרוּר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְאִם תִּקְפּוֹ יִצְרוֹ פַּעַם אַחַת – נִתְחָרֵט אַחַר כֵּן.

יב הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע נֶעֱנָשׁ מִן הַגָּזֵל שֶׁהַזִּיק לַחֲבֵרוֹ, וְעוֹד יֵשׁ עֹנֶשׁ שֶׁשָּׁמַח בְּקִלְקוּל חֲבֵרוֹ. וּכְתִיב (ויקרא יט יח): "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ". וּכְמוֹ שֶׁאוֹהֵב בְּכָבוֹד עַצְמוֹ – כֵּן יֹאהַב בְּכָבוֹד חֲבֵרוֹ. וּכְתִיב (משלי יז ה): "שָׂמֵחַ לְאֵיד לֹא יִנָּקֶה".

יג יֵשׁ צַד שֶׁיִּהְיֶה עָוֹן גָּדוֹל עַל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע שֶׁהוּא אֱמֶת, יוֹתֵר מִן הַמְסַפֵּר עַל דֶּרֶךְ שֶׁהוּא שֶׁקֶר: כִּי כְּשֶׁאָדָם מְסַפֵּר דְּבָרִים כֵּנִים עַל חֲבֵרוֹ – יַאֲמִינוּ לוֹ, וְיִהְיֶה לִבְשֶׁת בְּעֵינֵיהֶם אַחַר שֶׁנִּתְחָרֵט וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה עַל חַטָּאתוֹ. אֲבָל לָשׁוֹן הָרַע עַל דֶּרֶךְ שֶׁהוּא שֶׁקֶר – יָבִינוּ כָּל הָעוֹלָם שֶׁהוּא שֶׁקֶר וְלֹא יַאֲמִינוּ. אֲבָל לְעוֹלָם רֹב עִנְיְנֵי הַשֶּׁקֶר יֵשׁ בּוֹ עֹנֶשׁ יוֹתֵר מִן הָאֱמֶת.

יד הַשִּׁשִּׁי: הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל הַגַּבָּאִים, שֶׁהֵם כְּשֵׁרִים וְגוֹבִים בֶּאֱמוּנָה וּמְחַלְּקִים לְיִרְאֵי שָׁמַיִם. הַמְסַפְּרִים לָשׁוֹן הָרַע עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם גּוֹנְבִים הַצְּדָקָה, וְנוֹשְׂאִים פָּנִים וְנוֹתְנִים לְמִי שֶׁהֵם רוֹצִים וְלִקְרוֹבֵיהֶן – זֶהוּ לָשׁוֹן הָרַע אֵין עֵרֶךְ לְעָנְשׁוֹ. כִּי גּוֹרֵם שֶׁאוֹתָם גַּבָּאִים יִסְתַּלְּקוּ, וְיִתְמַנּוּ אֲחֵרִים רָעִים בִּמְקוֹמָן, וְנִמְצָא שֶׁמּוֹנֵעַ טוֹב מִן הַנּוֹתְנִים צְדָקָה, וְגוֹזֵל הָעֲנִיִּים הַטּוֹבִים, כִּי אוֹתָן אֲחֵרִים הָרָעִים לֹא יַחְמְלוּ עַל הַטּוֹבִים. וְנִמְצָא שֶׁזֶּה בִּטֵּל עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּבִיֵּשׁ עַבְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבְנֵיהֶם וּקְרוֹבֵיהֶם, כִּי תַּחַת אֲשֶׁר הָיָה לוֹ לְכַבְּדָם – לֹא דַּי שֶׁלֹּא כִּבְּדָם אֶלָּא גַּם הֵרַע לָהֶם. וּמוֹנֵעַ שְׂאָר יִרְאֵי שָׁמַיִם שֶׁלֹּא לִהְיוֹת גַּבָּאִים, כִּי יַחְשְׁבוּ: "לָמָּה נַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁאַחַר כָּךְ יַחְשְׁדוּ אוֹתָנוּ, כַּאֲשֶׁר נֶחְשְׁדוּ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי יִרְאֵי שָׁמַיִם".

טו וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טו ב): לָשׁוֹן הָרַע הוֹרֶגֶת שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי אָדָם: הָאוֹמְרוֹ, וְהַמְקַבְּלוֹ, וְאוֹתוֹ שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו. וְהַמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרַע עַל חֲבֵרוֹ נֶעֱנָשׁ יוֹתֵר מִמִּי שֶׁאוֹמְרוֹ. מְסַפְּרֵי לָשׁוֹן הָרַע אָסוּר לָדוּר בִּשְׁכוּנָתָם, כָּל שֶׁכֵּן לֵישֵׁב אֶצְלָם לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵיהֶם.

טז עוֹד יֵשׁ רָעָה בְּלָשׁוֹן הָרַע: כִּי הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל חֲבֵרוֹ אָז הוּא מִתְגָּאֶה, וְיִרְאֶה עַצְמוֹ צַדִּיק בְּעֵינָיו, כִּי יַחְשֹׁב: "פְּלוֹנִי עָשָׂה כָּךְ וְכָךְ, וַאֲנִי לֹא עָשִׂיתִי!" נִמְצָא שֶׁהוּא מִתְגָּאֶה, וּמַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וְאִלּוּ יַעֲשֶׂה מִצְוָה וְהֶחֱזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ – הָיָה רַע מְאוֹד, כָּל שֶׁכֵּן וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁעוֹשֶׂה עֲבֵרָה גְּדוֹלָה בְּלָשׁוֹן הָרַע וּמַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ. וְאִם אָדָם מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל הַיְתוֹמִים וְעַל הָאַלְמָנוֹת, אָז עָנְשׁוֹ עוֹד יוֹתֵר; כִּי בְּלָאוֹ הָכִי הֵם מִצְטַעֲרִים, וְהוּא מְצַעֵר אוֹתָם יוֹתֵר.

יז מִי שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ: "הֵיכָן יֵשׁ אֵשׁ? אֶלָּא בְּבֵית פְּלוֹנִי דִּשְׁכִיחַ בֵּהּ בָּשָׂר וְדָגִים" – אֲפִלּוּ זֶה הוּא לָשׁוֹן הָרַע (ערכין טו ב). בּוֹא וּרְאֵה אֵיזֶה צָרִיךְ אָדָם לְזָהֵר בְּלָשׁוֹן הָרַע!

יח וְעוֹד יֵשׁ אֲבַק לָשׁוֹן הָרַע, כְּגוֹן שֶׁאָמַר: "תִּשְׁתְּקוּ מִפְּלוֹנִי, אֵינִי רוֹצֶה לְהוֹדִיעַ מָה שֶׁאֲנִי יוֹדֵעַ בּוֹ". וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ערכין טז א): אַל יְסַפֵּר אָדָם בְּטוֹבָתוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ, שֶׁמִּתּוֹךְ טוֹבָתוֹ בָּא לִידֵי רָעָתוֹ. פֵּרוּשׁ: אִם תְּסַפֵּר טוֹבָתוֹ בִּפְנֵי שׁוֹנְאוֹ, אָז הוּא יָשִׁיב: "אֵיךְ תְּשַׁבְּחֵהוּ, וְהוּא עוֹשֶׂה כָּךְ וְכָךְ?" וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ בְּקוֹל גָּדוֹל, בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים, קְלָלָה תֵּחָשֵׁב לוֹ" (משלי כז יד). אֲבָל בִּפְנֵי אוֹהֲבָיו מֻתָּר, דִּתְנַן (אבות ב ח):

״חֲמִשָּׁה תַּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וְהוּא הָיָה מוֹנֶה שִׁבְחָן...״. וְכֵן הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע דֶּרֶךְ שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ, כְּלוֹמַר שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר בְּשִׂנְאָה, הוּא שֶׁאוֹמֵר הַפָּסוּק (משלי כו יח-יט): ״כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת, כֵּן אִישׁ רִמָּה אֶת רֵעֵהוּ, וְאָמַר הֲלֹא מְשַׂחֵק אָנִי״.

יט וְכֵן הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע דֶּרֶךְ רְמִיזוֹת, וְהוּא שֶׁמְּסַפֵּר לְתַמּוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁדָּבָר זֶה לָשׁוֹן הָרַע, אֶלָּא כְּשֶׁמּוֹכִיחִים בּוֹ אוֹמֵר: ״אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁאֵלּוּ מַעֲשָׂיו שֶׁל פְּלוֹנִי, אוֹ שֶׁזֶּהוּ לָשׁוֹן הָרַע״. הַמְסַפֵּר דְּבָרִים שֶׁגּוֹרְמִים הֶזֵּק לַחֲבֵרוֹ, הֵן בְּגוּפוֹ וְהֵן בְּמָמוֹנוֹ, אֲפִלּוּ לְהָצֵר לוֹ אוֹ לְהַפְחִידוֹ – הֲרֵי זֶה לָשׁוֹן הָרַע. וְהָאוֹמֵר דָּבָר לַחֲבֵרוֹ – אָסוּר לְגַלּוֹתוֹ בְּלֹא רְשׁוּתוֹ (יומא ד ב). כָּל הַנֶּאֱמָר בְּפָנֵי שְׁלוֹשָׁה, אָז הוּא כְּמוֹ יָדוּעַ לַכֹּל; וְאִם סִפֵּר אֶחָד מִן הַשְּׁלוֹשָׁה – אֵין בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע (ערכין טז א). אֲבָל אִם הוּא מִתְכַּוֵּן לְגַלּוֹתוֹ יוֹתֵר – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע. וְאִם הָאוֹמֵר הִזָּהֵיר הַשּׁוֹמְעִים שֶׁלֹּא יְגַלּוּ, אֲפִלּוּ אָמְרוּ בִּפְנֵי רַבִּים – יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם לָשׁוֹן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּתַלְמִיד אֶחָד, שֶׁגָּלָה דָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ אַחַר עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וְהוֹצִיאוּ אוֹתוֹ מִבֵּית הַמִּדְרָשׁ, וְאָמְרוּ: ״זֶה מְגַלֶּה סוֹדוֹת״ (סנהדרין לא א).

כ וְעוֹד יֵשׁ עֲבֵרָה אַחַת הַנִּקְרֵאת רְכִילוּת. אֵיזֶהוּ רָכִיל? זֶה שֶׁהוֹלֵךְ מִזֶּה לָזֶה וְאוֹמֵר: ״כָּךְ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עַל פְּלוֹנִי!״ – אַף עַל פִּי שֶׁהוּא אֱמֶת, הֲרֵי הוּא מַחֲרִיב הָעוֹלָם. וְהֻזְהַרְנוּ בָּזֶה כְּדִכְתִיב (ויקרא יט טז): ״לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּךָ״. וְאֵיזֶהוּ רְכִילוּת? הַמְגַלֶּה לַחֲבֵרוֹ דְּבָרִים שֶׁדִּבְּרוּ מִפְּנֵי בַּסֵּתֶר. וְתַנְיָא: מְנַיִן לְרַיָּן שֶׁלֹּא יֹאמַר: ״אֲנִי מְזַכֶּה וַחֲבֵרַי מְחַיְּבִין, אֲבָל מָה אֶעֱשֶׂה שֶׁחֲבֵרַי רַבּוּ עָלַי?״ לָכֵן נֶאֱמַר: ״לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּךָ״. וְאוֹמֵר (משלי יא יג): ״הוֹלֵךְ רָכִיל מְגַלֶּה סוֹד״ (סנהדרין כט א).

כא הִזָּהֵר בְּנִי מְאוֹד מִלָּשׁוֹן הָרַע, כִּי בָּזֶה אַתָּה מְבַיֵּשׁ עַצְמְךָ. כִּי כָּל הַפּוֹסֵל – פָּסוּל. וְאֵינוֹ מְדַבֵּר בְּשִׂבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְדַרְכּוֹ לִפְסֹל בְּנֵי אָדָם בְּמוּמוֹ (קידושין ע א), כִּי הַמּוּם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ הוּא מֵנָּח כָּל הַיּוֹם בְּלִבּוֹ, וְכֵיוָן שֶׁהוּא בְּלִבּוֹ הוּא מוֹצִיאוֹ בְּפִיו. כִּי כָּל אָדָם נִבְחָן וְנִכָּר בְּמַעֲשָׂיו. כֵּיצַד? אִם תִּרְאֶה אָדָם שֶׁהוּא רָגִיל לְשַׁבֵּחַ נָשִׁים, וּלְדַבֵּר מֵהֶן תָּמִיד – דַּע לְךָ שֶׁהוּא אוֹהֵב נָשִׁים. וְאִם הוּא מְשַׁבֵּחַ מַאֲכָלִים טוֹבִים וְיַיִן, וּבָזֶה רָגִיל – דַּע לְךָ שֶׁהוּא זוֹלֵל וְסוֹבֵא. וְכֵן בְּכָל דָּבָר. וּרְאָיָה מֵהַפָּסוּק (תהלים קיט צז): ״מָה אָהַבְתִּי תוֹרָתֶךָ, כָּל הַיּוֹם הִיא שִׂיחָתִי״ – בִּשְׁבִיל שֶׁאֲנִי אוֹהֵב אֶת הַתּוֹרָה, לְעוֹלָם אֲנִי מְדַבֵּר בָּהּ. כִּי כָּל דָּבָר שֶׁאָדָם אוֹהֵב בְּלִבּוֹ – הוּא מְדַבֵּר בּוֹ תָּמִיד.

כב בַּעַל הַלָּשׁוֹן מְחַפֵּשׂ מוּמֵי בְּנֵי אָדָם. וְהוּא דּוֹמֶה לַזְּבוּבִים, שֶׁהֵם יָנוּחוּ לְעוֹלָם עַל מְקוֹם הַלִּכְלוּךְ; אִם יֵשׁ בְּאָדָם שְׁחִין – הַזְּבוּבִים מַנִּיחִים אֶת הַגּוּף וְיֵשְׁבוּ עַל הַשְּׁחִין. וְכָךְ הוּא בַּעַל לָשׁוֹן הָרַע: מַנִּיחַ כָּל הַטּוֹב בָּאָדָם, וּמְדַבֵּר מִן הָרַע. מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד, שֶׁהָלַךְ עִם חָכָם בַּשָּׂדֶה וְרָאָה נְבֵלָה אַחַת. אָמַר אוֹתוֹ הָאָדָם: ״כַּמָּה מַסְרֵחַת נְבֵלָה זוֹ!״ אָמַר הֶחָכָם: ״כַּמָּה לְבָנִים שִׁנֶּיהָ!״ הֶחָכָם הוֹכִיחַ לְאוֹתוֹ אָדָם וְאָמַר: ״לָמָּה תֹּאמַר הַגְּנַאי שֶׁלּוֹ, תֹּאמַר הַשֶּׁבַח!״ כִּי לְעוֹלָם יְסַפֵּר אָדָם בְּשֶׁבְחוֹ שֶׁל עוֹלָם.

כג אִם תִּרְאֶה אָדָם אֲשֶׁר יְדַבֵּר דָּבָר אוֹ יַעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה, וְיֵשׁ לָדוּן דְּבָרָיו וּמַעֲשָׂיו לְצַד חוֹבָה וּלְצַד זְכוּת, אִם הוּא יָרֵא אֱלֹהִים – נִתְחַיֵּב לְדוּנוֹ לְכַף זְכוּת עַל דֶּרֶךְ אֱמֶת, אֲפִלּוּ אִם הַדָּבָר נוֹטֶה לְחוֹבָה יוֹתֵר מִלִּזְכוּת. וְאִם הוּא בֵּינוֹנִי, אֲשֶׁר נִזְהָר מִן הַחֵטְא וּפְעָמִים יִכָּשֵׁל בּוֹ – יֵשׁ עָלֶיךָ לְהַטּוֹת הַסָּפֵק וּלְהַכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת, וְהַמָּקוֹם יִתְעַלֶּה יַכְרִיעַ אוֹתָנוּ לְכַף זְכוּת (שבת קכז ב). וְהֵיא מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט טו): ״בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עֲמִיתֶךָ״. וְאִם הַדָּבָר נוֹטֶה לְצַד חוֹבָה, אִם הָאִישׁ רַב מַעֲשָׂיו לְרָעָה, וְיָדַעְתָּ כִּי אֵין יִרְאַת הַשֵּׁם יִתְעָלֶה בְּלִבּוֹ – תַּכְרִיעַ מַעֲשָׂיו וּדְבָרָיו לְכַף חוֹבָה.

כד אִם גָּלָה אָדָם חַטָּאתְךָ, אַל תֹּאמַר: ״כְּמוֹ שֶׁגָּלָה חַטָּאתִי, גַּם אֲנִי אֲגַלֶּה חַטָּאתוֹ״, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט יח): ״לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר״. וְגַם לֹא תִתְפָּאֵר: ״אַף עַל פִּי שֶׁהוּא גִּלָּה עָלַי, אֲנִי לֹא אֲגַלֶּה עָלָיו״, כִּי בָּזֶה הַדִּבּוּר גִּלִּיתָ הַחֵצִי. וְזֶה הַדָּבָר עִקָּר גָּדוֹל בְּיִרְאַת שָׁמַיִם. וְאִם הַחוֹטֵא אֵינוֹ יָרֵא שָׁמַיִם, כְּמוֹ הַפּוֹרֵק עוֹל מֵעָלָיו וְאֵינוֹ נִזְהָר מֵעֲבֵרָה אַחַת, אֲשֶׁר כָּל בְּנֵי עִירוֹ יוֹדְעִים שֶׁהִיא עֲבֵרָה – מִצְוָה לְסַפֵּר בִּגְנוּתוֹ, לְגַלּוֹת חֲטָאָיו וּלְהַבְאִישׁ לְבַעֲלֵי עֲבֵרוֹת בְּעֵינֵי בְּנֵי אָדָם, בַּעֲבוּר שֶׁיִּשְׁמְעוּ הָעָם וְיִמְאָסוּ בּוֹ, וַיַּרְחִיקוּ עַצְמָן מִן הָעֲבֵרוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כט כד): ״תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל״. וְנֶאֱמַר (שם ח יג): ״יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע״. וְאָמְרוּ (סנהדרין נב א): רָשָׁע בֶּן צַדִּיק – מַתָּר לִקְרוֹתוֹ ״רָשָׁע בֶּן רָשָׁע״; צַדִּיק בֶּן רָשָׁע – מַתָּר לִקְרוֹתוֹ ״צַדִּיק בֶּן צַדִּיק״. וְדַוְקָא עַל דֶּרֶךְ זֶה מֻתָּר לְהַכְלִימוֹ לְשֵׁם שָׁמַיִם. אֲבָל מִי שֶׁמִּתְקוֹטֵט עִמּוֹ, וּמְכַוֵּן לְחָרְפוֹ לַהֲנָאָתוֹ לְבַד וְלֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם – אֵין לוֹ לְגַלּוֹת חַטָּאתוֹ. וְכֵן אִם הַמְגַלֶּה הַזֶּה הוּא חוֹטֵא – אֵין לוֹ לְגַלּוֹת פֶּשַׁע שֶׁל חוֹטֵא אַחֵר, כִּי בְּוַדַּאי אֵין מְגַלֶּה מִסְתָּרָיו לְטוֹבָה; ״וּדְבַר שְׂפָתַיִם אַךְ לְמַחְסוֹר״ (משלי יד כג).

כה אַף מִעוּט פְּעָמִים שֶׁלָּשׁוֹן הָרַע מִצְוָה. כְּגוֹן שְׁנֵי רְשָׁעִים שֶׁנִּתְיַעֲצוּ לַעֲשׂוֹת רָעָה – מַתָּר לְגַלּוֹת בָּלָשׁוֹן הָרַע, וְלִגְרוֹם שֶׁיִּשְׁנָאוּ זֶה אֶת זֶה וְיַעֲשׂוּ רַע זֶה לָזֶה, שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ רַע לַטּוֹבִים. וְכֵן נוֹאֶפֶת – מִצְוָה לְדַבֵּר לָשׁוֹן הָרַע, שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ הָעֲבֵרָה. וּפְעָמִים אֲפִלּוּ כְּשֶׁהַחוֹטֵא רָשָׁע גָּמוּר – אֵין לְהַכְלִימוֹ בָּרַבִּים בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְדֹאג שֶׁמָּא יֵצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה. וּמֻתָּר לְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע עַל בַּעֲלֵי מַחֲלֹקֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א א יד): ״וַאֲנִי אָבוֹא אַחֲרַיִךְ, וּמִלֵּאתִי אֶת דְּבָרָיִךְ״ (ירושלמי פאה א א).

כו עֲבוּר אֲשֶׁר הַרְבֵּה דְּבָרִים תְּלוּיִים בַּלָּשׁוֹן, צָרִיךְ לִשְׁמֹר לְשׁוֹנוֹ מְאוֹד. וְעַל כֵּן אָמַר דָּוִד (תהלים לד יד): ״נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע״. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ויקרא רבה טז ב): מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁקָּרָא בָּרְחוֹב: ״מִי רוֹצֶה לִקְנוֹת סַם חַיִּים?״ בָּאוּ כָּל הָעוֹלָם לִקְנוֹת, וְהוֹצִיא סֵפֶר תְּהִלִּים וְהֶרְאָה לָהֶם מָה שֶׁכָּתוּב בּוֹ: ״מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים, אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב, נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע״. וּכְשֶׁרָאָה זֶה רַבִּי יַנַּאי הִכְנִיסוֹ בְּבֵיתוֹ, וְהֶאֱכִילָהוּ וְהִשְׁקָהוּ וְנָתַן לוֹ מָעוֹת. בָּאוּ תַּלְמִידָיו וְאָמְרוּ לוֹ: ״עַד עַתָּה לֹא יָדַעְתָּ זֶה הַפָּסוּק?״ אָמַר לָהֶם: ״יָדַעְתִּי, אֲבָל לֹא שַׂמְתִּי עַל לִבִּי לְהִזָּהֵר בְּדָבָר זֶה. וּכְשֶׁהָיִיתִי קוֹרֵא זֶה הַפָּסוּק עָבַרְתִּי עָלָיו וְלֹא חַשְׁתִּי, וּבָא זֶה וְקִיְּמוֹ בְּיָדִי, וּמֵעַתָּה אֶזָּהֵר יוֹתֵר בִּלְשׁוֹנִי״.

כז לָכֵן אָדָם שֶׁהֻרְגַּל בִּלְשׁוֹנוֹ לְהַחֲנִיף וּלְהִתְלוֹצֵץ, וּלְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרַע, וּלְדַבֵּר כָּזָב וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וַעֲתָה הוּא רוֹצֶה לְהִכָּנַע וְלִמְנֹעַ מִזֶּה, וְלַעֲשׂוֹת גָּדֵר גָּדוֹל וַחֲזָקָה מְאוֹד – יַעֲשֶׂה גָּדֵר שֶׁיִּתְרַחֵק מֵחֲבֵרָיו הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁהָיָה רָגִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם לֵיצָנוּת וַחֲנִיפוּת וְלָשׁוֹן הָרַע וְשֶׁקֶר. כִּי אִם יִתְקָרֵב אֶצְלָם לֹא יוּכַל לִמְנֹעַ, כִּי הֵם יַתְחִילוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁהֻרְגְּלוּ, וְאָז לֹא יוּכַל לְהִתְאַפֵּק מִלְּדַבֵּר עִמָּהֶם כְּמוֹ שֶׁהֻרְגַּל. וְצָרִיךְ לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ בִּשְׁתִיקָה מְאוֹד מְאוֹד, כְּדֵי לְהַרְגִּיל עַצְמוֹ לְמַעֵט פִּתְיחַת פִּיו; וְיַרְבֶּה לֵישֵׁב בַּחֶדֶר לְבַדּוֹ וְלַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, וְיִתְחַבֵּר עִם הַחֲסִידִים שֶׁאֵינָם מְדַבְּרִים כִּי אִם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם. וּבְזֶה הָעִנְיָן יַרְגִּיל עַצְמוֹ יָמִים רַבִּים, וְאָז יִמְצָא רְפוּאָה לְמַכָּתוֹ.

כח כְּתִיב (משלי יח כא): ״מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן, וְאוֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ״. מַעֲשֶׂה הָיָה בְּמֶלֶךְ פָּרַס שֶׁחָלָה. אָמְרוּ לוֹ הָרוֹפְאִים: ״אֵין לְךָ רְפוּאָה עַד שֶׁיָּבִיאוּ לְךָ חֵלֶב לְבִיאָה, וְנַעֲשֶׂה לְךָ רְפוּאָה.״ אָז עָנָה אֶחָד וְאָמַר לוֹ: ״אֲנִי אָבִיא לְךָ חֵלֶב לְבִיאָה אִם רְצוֹנְךָ, וּתְנוּ לִי עֶשֶׂר עִזִּים.״ אָמַר הַמֶּלֶךְ לַעֲבָדוֹ שֶׁיִּתְּנוּ לוֹ. נָתְנוּ לוֹ. הָלַךְ לְגֹב אֲרָיוֹת, וְהָיְתָה שָׁם לְבִיאָה אַחַת מְיֻנֶּקֶת גּוּרֶיהָ. יוֹם רִאשׁוֹן עָמַד מֵרָחוֹק וְהִשְׁלִיךְ עֵז אַחַת וַאֲכָלַתָּה. יוֹם שֵׁנִי נִתְקָרֵב מְעַט, וְהִשְׁלִיךְ לָהּ אַחֶרֶת. וְכֵן הָיָה עֹשֶׂה בְּכָל יוֹם וְיוֹם עַד שֶׁהָיָה מְשַׁחֵק עִמָּהּ, וְלָקַח מֵחֲלָבָהּ וְהָלַךְ לוֹ. כְּשֶׁהָיָה בַּחֲצִי הַדֶּרֶךְ רָאָה בַּחֲלוֹם שֶׁהָיוּ כָּל אֵיבָרָיו מְרִיבִים זֶה עִם זֶה. הָרַגְלַיִם אוֹמְרוֹת: ״אֵין בְּכָל הָאֲבָרִים דּוֹמִים לָנוּ, לְפִי שֶׁאִם לֹא הָלַכְנוּ לֹא הָיָה יָכוֹל לְהָבִיא מִן הַלְּבִיאָה חָלָב״. וְהַיָּדַיִם אוֹמְרוֹת: ״אֵין כָּמוֹנוּ, לְפִי שֶׁאִם לֹא הֵיינוּ אָנוּ שֶׁחָלַבְנוּ, לֹא הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת שׁוּם דָּבָר״. הָעֵינַיִם אָמְרוּ: ״אָנוּ לְמַעְלָה מִן הַכֹּל, שֶׁאִם לֹא הֵיינוּ מַרְאִים לוֹ אֶת הַדֶּרֶךְ לֹא הָיָה נַעֲשֶׂה דָּבָר״. עָנָה הַלֵּב וְאָמַר: ״אֵין כָּמוֹנִי, אִם לֹא נָתַתִּי עֵצָה מָה הוֹעִילְתֶּם כֻּלְּכֶם?״ עָנָה הַלָּשׁוֹן וְאָמַר לָהֶם: ״אֵין כָּמוֹנִי, לְפִי שֶׁאִם לֹא אָמַרְתִּי אֶת הַדָּבָר מִי הָיָה עוֹשֶׂה אוֹתוֹ?״ הֵשִׁיבוּ לָהּ כָּל הָאֵבָרִים: ״אֵיךְ לֹא יָרֵאת לְהִדָּמוֹת אֵלֵינוּ, הַלּוֹא אַתְּ סְגוּרָה וּנְתוּנָה בִּמְקוֹם חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה, וְאֵין בָּךְ עֶצֶם כַּאֲשֶׁר לִשְׁאָר אֵיבָרִים.״ אָמְרָה לָהֶם הַלָּשׁוֹן: ״הֲלוֹא תִּרְאוּ שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ וְשׁוֹלֵט עֲלֵיכֶם״.

כט שָׁמַר הָאִישׁ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. הָלַךְ אֵצֶל הַמֶּלֶךְ, אָמַר לוֹ: ״אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הֵא לְךָ חֵלֶב כִּלְבָּה!״ קָצַף הַמֶּלֶךְ וְאָמַר לְתִלּוֹתוֹ. כְּשֶׁהָיָה הוֹלֵךְ לְהִתָּלוֹת, הִתְחִילוּ הָאֲבָרִים לִבְכּוֹת. אָמְרָה לָהֶם הַלָּשׁוֹן: ״הֲלוֹא אָמַרְתִּי לָכֶם שֶׁאֵין בָּכֶם מַמָּשׁ.״ וְאָמְרָה הַלָּשׁוֹן: ״אִם אֲנִי מַצָּלֶת אֶתְכֶם, תּוֹדוּ לִי שֶׁאֲנִי מֶלֶךְ עֲלֵיכֶם?״ מִיָּד אָמְרָה הַלָּשׁוֹן: ״הַשִּׁיבֵנִי אֶל הַמֶּלֶךְ, אוּלַי אֶנָּצֵל.״ הֶשִׁיבָהוּ אֵלָיו. אָמַר לוֹ: ״לָמָּה צִוִּיתָ לְתִלּוֹתִי? זוֹ תּוֹרָה וְזוֹ שְׂכָרָהּ?!״ אָמַר לוֹ: ״שֶׁהֵבֵאתָ לִי חֵלֶב כִּלְבָּה״. אָמַר לוֹ: ״וּמָה אִכְפַּת לְךָ אִם יִהְיֶה לְךָ רְפוּאָה? וְעוֹד: ׳לְבִיאָה׳ – ׳כִּלְבָּה׳ קָרְיָן לָהּ״. לָקְחוּ מִמֶּנּוּ וְנָסוּ אוֹתוֹ, וְנִמְצָא חֵלֶב לְבִיאָה. אָמְרוּ לָהּ הָאֲבָרִים: ״עַכְשָׁו אָנוּ מוֹדִים לָךְ שֶׁאַתָּה אֲמַרְתָּ הָאֱמֶת. וְזֶהוּ: ״מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן״ (שוחר טוב לב ב-ג). לָכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים לט ב): ״אֶשְׁמְרָה דְרָכַי מֵחֲטוֹא בִלְשׁוֹנִי״.

ל רְאֵה שֶׁהַלָּשׁוֹן טוֹבָה מִקָּרְבָּנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שם סט לא-לב): ״אֲהַלְלָה שֵׁם אֱלֹהִים בְּשִׁיר, וַאֲגַדְּלֶנּוּ בְּתוֹדָה, וְתִיטַב לַיְיָ מִשּׁוֹר פָּר מַקְרִן מַפְרִיס״.

לא צָרִיךְ שֶׁתִּתְבּוֹנֵן וְתַבְחִין עִנְיַן הַלָּשׁוֹן, אֲשֶׁר כָּל עִנְיְנֵי הָאָדָם לְרָעָה וּלְטוֹבָה תְּלוּיִים בָּהּ. יָכוֹל הָאָדָם לַעֲשׂוֹת בַּלָּשׁוֹן עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת וַעֲצוּמוֹת אֵין מִסְפָּר, כְּגוֹן מַלְשִׁינוּת וּרְכִילוּת וְלֵיצָנוּת וַחֲנִיפוּת וְשֶׁקֶר וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְכָל אֵלּוּ עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת, אֵין רֶוַח לְבַעַל הַלָּשׁוֹן. וְיָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְווֹת לְאֵין חֵקֶר בִּלְשׁוֹנוֹ. וְיֵשׁ כַּמָּה בְּנֵי אָדָם הָאוֹמְרִים: מָה נּוֹכַל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה? הֲלוֹא אֵין בְּיָדֵינוּ מָמוֹן לַעֲשׂוֹת צְדָקָה לָעֲנִיִּים. וְהֵם אֵינָם יוֹדְעִים אֲשֶׁר מְקוֹר הַמִּצְווֹת קָרוֹב לָהֶם מְאוֹד, מְקוֹר חַיִּים בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, וְהוּא הַלָּשׁוֹן. וְכֵן אָמַר דָּוִד: ״מִי רוֹצֶה לְקָנוֹת עוֹלָם הַזֶּה וְעוֹלָם הַבָּא?״ אָמְרוּ לוֹ: ״אֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד בִּשְׁנֵיהֶם״. אָמַר לָהֶם: ״בְּזוֹל הוּא מְאוֹד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר: ׳מִי הָאִישׁ הֶחָפֵץ חַיִּים׳ (תהלים לד יג).״ אָמְרוּ לוֹ: ״מִי יוּכַל לְקָנוֹת חַיִּים?״ אָמַר לָהֶם: ״נְצֹר לְשׁוֹנְךָ מֵרָע״ (שם פסוק יד).

לב וְיַרְגִּיל עַצְמוֹ בַּלָּשׁוֹן לְדַבֵּר דִּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם, וּלְהוֹכִיחַ בְּנֵי אָדָם, וּלְצַוּוֹת בָּנָיו אַחֲרָיו לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת. וּלְנַחֵם אֲבֵלִים, וּלְנַחֵם עֲנִיִּים, וּלְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים שֶׁל תַּנְחוּמִים טוֹבִים, וּלְדַבֵּר אֱמֶת, וּלְהִתְרַגֵּל בְּשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת. וְאָז יִהְיֶה אָהוּב לְמַטָּה וְנֶחְמָד לְמַעְלָה, וְיִהְיֶה שְׂכָרוֹ בְּרוֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים.

שער כו

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה – שַׁעַר הַתְּשׁוּבָה

ב הַתְּשׁוּבָה. אָמַר רַבִּי לֵוִי: גְּדוֹלָה תְּשׁוּבָה, שֶׁמַּגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד; שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): ״שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ״ (יומא פו א). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: כְּשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָרָקִיעַ הָרִאשׁוֹן, מָצָא כִּתּוֹת שֶׁל מַלְאָכִים. פָּתְחוּ לְפָנָיו סֵפֶר תּוֹרָה, וְקָרְאוּ מַעֲשֶׂה יוֹם רִאשׁוֹן, וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה. עָלָה לַשֵּׁנִיָּה, וּמָצָא חֲבִילוֹת שֶׁל מַלְאָכִים, וְקוֹרְעִין מַעֲשֶׂה יוֹם שֵׁנִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְשֶׁל יִשְׂרָאֵל. עָלָה לַשְּׁלִישִׁי, וּמָצָא מַלְאָכִים וּגְדוּדִים קוֹרְעִין בְּמַעֲשֶׂה יוֹם שְׁלִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם. עָלָה לָרְבִיעִי, מָצָא אֲרָאֶלִים קוֹרְעִין בְּמַעֲשֶׂה יוֹם רְבִיעִי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ. עָלָה לַחֲמִישִׁי, מָצָא מַחֲנוֹת מַחֲנוֹת קוֹרְעִין בְּמַעֲשֶׂה יוֹם חֲמִישִׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּעִצְבוֹנָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם. עָלָה לַשִּׁשִּׁי, וּמָצָא שָׁם מַלְאָכִים, וְהֵיוּ קוֹרְעִין בְּמַעֲשֶׂה יוֹם שִׁשִּׁי; וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּמַעֲשֶׂה גַּן עֵדֶן, וּמְבַקְּשִׁים לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִתֵּן חֶלְקָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל בְּגַן עֵדֶן. עָלָה לַשְּׁבִיעִי, וּמָצָא אוֹפַנִּים וּשְׂרָפִים, גַּלְגַּלִּים וּמַלְאֲכֵי רַחֲמִים, מַלְאֲכֵי חֶסֶד וּצְדָקָה, וּמַלְאֲכֵי רֶתֶת וְזִיעַ. מִיָּד אָחַז בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד. הִתְחִילוּ לִקְרוֹת בְּמַעֲשֶׂה יוֹם שְׁבִיעִי: ״וַיְכֻלּוּ״, וּפָסְקוּ וְהִתְחִילוּ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָהּ שֶׁל תְּשׁוּבָה. לְלַמֶּדְךָ שֶׁתְּשׁוּבָה מַגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר: ״שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ״ (הושע יד ב).

ג אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא (פסחים נד א): שִׁבְעָה דְּבָרִים קָדְמוּ לָעוֹלָם, וְאֵלּוּ הֵן: תּוֹרָה, תְּשׁוּבָה, גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם, וְכִסֵּא הַכָּבוֹד, וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וּשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ. וְלָמָּה אֵלּוּ שִׁבְעָה? דַּע לְךָ, שֶׁעִקַּר בְּרִיאַת הָעוֹלָם הוּא בִּשְׁבִיל הָאָדָם, כִּי אֵין צֹרֶךְ בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן אֶלָּא בָּאָדָם, וְהוּא מוֹשֵׁל בְּכָל עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, בִּבְהֵמוֹת וְחַיּוֹת וְעוֹפוֹת וְדָגִים וּשְׂרָצִים. וּמֵאַחַר שֶׁעִקַּר הַבְּרִיאָה בִּשְׁבִיל הָאָדָם, אִם כֵּן הַצָּרִךְ לְהַקְדִּים הַתּוֹרָה שֶׁהִיא קִיּוּם הָעוֹלָם, דִּכְתִיב: ״אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה, חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׂמְתִּי״ (ירמיהו לג כה).

ד וְכֵיוָן שֶׁהַקְּדִים הַתּוֹרָה, הַצָּרִךְ כְּמוֹ כֵן לְהַקְדִּים הַתְּשׁוּבָה, כִּי כֵּיוָן שֶׁיֵּשׁ בַּתּוֹרָה עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְעָנְשִׁים הַמְפֹרָשִׁים בַּתּוֹרָה, הַצָּרִךְ עַל כָּל פָּנִים לְהַקְדִּים תְּשׁוּבָה, שֶׁאִם יֶחֱטָא הָאָדָם שֶׁיִּהְיֶה לוֹ זְמַן לָשׁוּב; שֶׁאִם לֹא כֵן לֹא הָיָה הָעוֹלָם קַיָּם דּוֹר אֶחָד, כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יֶחֱטָא (קהלת ז כ), כִּי מִיָּד שֶׁהַדּוֹר חוֹטֵא הוּא רָאוּי לְכַלּוֹתוֹ וּלְהַשְׁמִידוֹ. וּלְכָךְ נִכְתַּב מַעֲשֶׂה סְדוֹם בַּתּוֹרָה, לְהוֹדִיעַ לַחוֹטְאִים שֶׁהֵם רְאוּיִים לִהְיוֹת כָּלִים, הֵם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם, וְגַם הָאָרֶץ הָיְתָה רְאוּיָה לְהִתְהַפֵּךְ כְּמוֹ סְדוֹם, אֶלָּא שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִקְדִּים תְּשׁוּבָה, וּמַמְתִּין דּוֹר אַחַר דּוֹר.

ה וְכֵיוָן שֶׁהִקְדִּים תּוֹרָה וּתְשׁוּבָה, הַצָּרִךְ לְהַקְדִּים כְּמוֹ כֵן גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם וְכִסֵּא הַכָּבוֹד, שֶׁהֵם מְקוֹמוֹת לְשַׁלֵּם לְאִישׁ כְּמַעֲשָׂיו.

ו וְכֵיוָן שֶׁהִקְדִּים כָּל אֵלּוּ, הַצָּרִךְ לְהַקְדִּים בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ, כִּי בַּיָּמִים הָהֵמָּה תִּמָּלֵא הָאָרֶץ דֵּעָה, וְלֹא יִהְיֶה יֵצֶר הָרַע בִּבְנֵי אָדָם, וְכֻלָּם יֵדְעוּ שֶׁעִקַּר בְּרִיאַת הָעוֹלָם בִּשְׁבִיל עֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה. לָכֵן הִקְדִּים אֵלּוּ שִׁבְעָה לָעוֹלָם. ״וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן״ (עובדיה א כא), ״וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל, וּלְשָׁבֵי פֶּשַׁע בְּיַעֲקֹב״ (ישעיהו נט כ). אָמֵן, וְכֵן יְהִי רָצוֹן.

ז עֲבוּר שִׁבְעָה דְּבָרִים יַקְדִּים הָאָדָם לָשׁוּב בְּבַחֲרוּתוֹ כְּשֶׁהוּא בְּגֹדֶל כּוֹחוֹ: הָאֶחָד – כִּי עֲבוֹדַת הַתּוֹרָה וְהַיִּרְאָה, וְכָל הַמַּעֲלוֹת שֶׁהָאָדָם חַיָּב, הֵמָּה רַבִּים מְאוֹד מְאוֹד. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: ״אַרְכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּה, וּרְחָבָה מִנִּי יָם״ (איוב יא ט). ״וְהַיּוֹם קָצָר״ (משנה אבות ב טו), כִּי הָעוֹלָם הַזֶּה יוֹם קָצָר מְאוֹד, ״כַּצֵּל יָמֵינוּ עַל הָאָרֶץ״ (דברי הימים א כט טו). וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה צו ב): לֹא כְּצֵל כֹּתֶל וְלֹא כְּצֵל אִילָן, אֶלָּא כְּצֵל עוֹף הַפּוֹרֵחַ בָּאֲוִיר. ״וְהַפּוֹעֲלִים עֲצֵלִים״ – זֶהוּ הָאָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ מִדַּת הָעַצְלוּת.

ח וְעַתָּה הִתְבּוֹנֵן: אָדָם שֶׁמְּחֻיָּב לֵילֵךְ מַהֲלַךְ יוֹם עֶשֶׂר פַּרְסָאוֹת וְיוֹתֵר, וְהַדֶּרֶךְ מָלֵא מִכְשׁוֹלִים מִטִּיט וַאֲבָנִים, וְיֵשׁ לִסְטִים וְרוֹצְחִים בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ, וְהוּא צָרִיךְ לָלֶכֶת עַל כָּל פָּנִים, כִּי כֵן צִוָּה לוֹ הַמֶּלֶךְ וְלֹא יוּכַל לִדְחוֹתוֹ – כַּמָּה צָרִיךְ הָאָדָם לְהַקְדִּים בַּבֹּקֶר וְלַחְגֹּר מָתְנָיו בִּזְרִיזוּת וְלָלֶכֶת בְּמְהִירוּת. לָכֵן יֵשׁ לְהַשְׁכִּים וּלְהַקְדִּים לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא יִתְעַלֶּה. וַאֲפִלּוּ כְּשֶׁעֲשָׂה כָּל יְכָלְתּוֹ – יַשִּׂיג רַק מְעַט מִן הַמַּעֲלוֹת. כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן טז ד) עַל מָה שֶׁכָּתוּב: ״כִּי הוּא יָדַע יִצְרֵנוּ״ (תהלים קג יד): מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁנָּתַן שָׂדֶה לַעֲבָדָיו, וְאָמַר לָהֶם: לְעָבְדוֹ וּלְשָׁמְרוֹ, וּלְהָבִיא מִמֶּנּוּ שְׁלֹשִׁים כּוֹר בְּכָל שָׁנָה. וְהֵם טָרְחוּ בָּהּ וְעָבְדוּ אוֹתָהּ הֵיטֵב, וְהֵבִיאוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ חֲמִשָּׁה כוֹרִין. אָמַר לָהֶם: מַה זֹּאת עֲשִׂיתֶם? אָמְרוּ לוֹ: אֲדוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, הַשָּׂדֶה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ הִיא זְבוּרִית, וַאֲנַחְנוּ בְּכָל כּוֹחֵנוּ עֲבַדְנוּהָ, וְלֹא עָשְׂתָה יוֹתֵר מִזֶּה הַשִּׁעוּר. כָּךְ הָאָדָם, אֲפִלּוּ כְּשֶׁעֲבַד בְּכָל כּוֹחוֹ – עֲבוֹדָתוֹ קְטַנָּה. וְאִם יֹאמַר: אַמְתִּין עַד שֶׁאֶהְיֶה פָּנוּי וְעַד שֶׁאַרְוִיחַ דֵּי סִפּוּקִי – הִנֵּה טִרְדּוֹת הָעוֹלָם אֵינָן פּוֹסְקוֹת, וּכְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: ״וְאַל תֹּאמַר לִכְשֶׁאִפָּנֶה אֶשְׁנֶה, שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה״ (משנה אבות ב ד).

ט הַשֵּׁנִי – אִם יְאַחֵר תְּשׁוּבָתוֹ עַד שֶׁיִּכָּנֵס וְיֵאָסֵף הוֹן, אָז יַחְמֹד וְיִכָּסֵף יוֹתֵר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קהלת רבה א יג): אֵין אָדָם יוֹצֵא מִזֶּה הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה – מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת מָאתַיִם, הִשִּׂיגָה יָדוֹ לְמָאתַיִם – מִתְאַוֶּה לַעֲשׂוֹת אַרְבַּע מֵאוֹת. וְכֵן אָמַר הַכָּתוּב: ״אֹהֵב כֶּסֶף לֹא

יִשְׂבַּע כֶּסֶף״ (קהלת ה ט).

י הַשְּׁלִישִׁי – הַזְּמַן מִתְמַעֵט וְהַמְּלָאכָה מְרֻבָּה: מְלֵאכֶת הַתּוֹרָה, וְתִקּוּן הַנֶּפֶשׁ, וְהַשָּׂגוֹת הַמַּעֲלוֹת כְּמוֹ הַיִּרְאָה.

יא הָרְבִיעִי – כְּשֶׁיִּתְאַחֵר לְתַקֵּן נַפְשׁוֹ, אָז הַיֵּצֶר הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר, וּמִתְקַשֶּׁה הַלֵּב, וּכְבָר הֶרְגֵּל בָּעֲבֵרוֹת, וְכָל הָעֲבֵרוֹת הֵן בְּעֵינָיו כְּהֶתֵּר, וְלֹא יוּכַל לְטַהֵר עַצְמוֹ.

יב הַחֲמִישִׁי – מִי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לְהַקְדִּים לָשׁוּב, אוּלַי לֹא יַאֲרִיךְ יָמִים וְיָמוּת טֶרֶם יָשׁוּב, עַל כֵּן הִזְהִיר ״בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים״ (קהלת ט ח).

יג הַשִּׁשִּׁי – כְּשֶׁיִּתְאַחֵר לָשׁוּב יִהְיוּ עֲוֹנֹתָיו יְשָׁנִים, וְיִשְׁכַּח וְלֹא יִדְאַג לָהֶם כַּאֲשֶׁר בַּתְּחִלָּה.

יד הַשְּׁבִיעִי – כְּשֶׁהוּא יָבוֹא בַיָּמִים וְיֶחְלַשׁ כֹּחַ הַיֵּצֶר, לֹא יְקַבֵּל שָׂכָר עַל הַתְּשׁוּבָה כְּאִלּוּ עָשָׂה תְּשׁוּבָה בִּימֵי בַּחֲרוּתוֹ כְּשֶׁהָיָה בְּחֹזֶק כּוֹחוֹ. וּבַעֲבוּר אֵלּוּ שִׁבְעָה דְּבָרִים יַקְדִּים אָדָם אֶת עַצְמוֹ, לְתַקֵּן נַפְשׁוֹ לִפְנֵי מֶלֶךְ עֶלְיוֹן.

טו וְאַחַר שֶׁיַּעֲלֶה בְּלֵב הָאָדָם לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לֹא יוּכַל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה אִם לֹא יָשִׂים עַל לִבּוֹ שִׁבְעָה דְּבָרִים: הָרִאשׁוֹן – שֶׁיֵּדַע מַעֲשָׂיו וְיַזְכִּירֵם כֻּלָּם. כִּי אָדָם שֶׁלֹּא הֶרְגֵּל לְקַיֵּם הַמִּצְוֹות מִנְּעוּרָיו – כָּל יָמָיו יַעֲשֶׂה עֲבֵרוֹת. וְכַמָּה בְּנֵי אָדָם סְבוּרִים שֶׁאֵין אָדָם נִקְרָא ״בַּעַל תְּשׁוּבָה״ אֶלָּא אִם כֵּן בָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ אוֹ עַל גּוֹיָה, אוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ מֵעֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת; אֲבָל בִּשְׁאָר עֲבֵרוֹת אֵין יוֹדְעִים לָשׁוּב עֲלֵיהֶם. וְזֶה אֵינוֹ כֵּן, כִּי עַל כָּל מָה שֶׁהִזְהִירוּ רַבּוֹתֵינוּ עָלָיו – הוּא יוֹתֵר חָמוּר מִדִּבְרֵי תוֹרָה. כִּי כָּל הָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים – חַיָּב מִיתָה (ברכות ד ב). וְכָל מִי שֶׁעוֹבֵר עַל דִּבְרֵי תוֹרָה אוֹ עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים צָרִיךְ לָשׁוּב.

טז וְעַתָּה שְׁמַע בְּנִי, כִּי רֹב הָעוֹלָם אֵין נִזְהָרִים מִדְּבָרִים בְּטֵלִים, וּמִלְּהִסְתַּכֵּל בַּנָּשִׁים, וּמִלְּדַבֵּר עִמָּהֶן שֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ. גַּם לֹא נִזְהָרִים לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה, וּמִלְּדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וּמִשְּׂחוֹק וּמִקַּלּוּת רֹאשׁ. גַּם לֹא נִזְהָרִים בַּצְּדָקָה לָתֵת לְמִי שֶׁהָגוּן לוֹ, וּלְאַמֵּץ הַלֵּב וְלִקְפֹּץ הַיָּד, וּלְדַבֵּר דְּבָרִים קָשִׁים לַעֲנִיִּים. גַּם לֹא נִזְהָרִים מִשְּׁבוּעַת חִנָּם, וּלְקַלֵּל חֲבֵרוֹ אוֹ עַצְמוֹ בַּשֵּׁם; וְהַזְכָּרַת שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה, אוֹ בְּמָקוֹם שֶׁאֵינוֹ טָהוֹר, אוֹ בְּיָדַיִם שֶׁאֵינָן נְקִיּוֹת; וּבִטּוּל תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם.

יז גַּם לֹא נִזְהָרִים מִקְּנְאָה, וְשִׂנְאָה, וְלָשׁוֹן הָרַע, וְגַאֲוָה, וְכַעַס, וּמִכָּל הַמִּדּוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּסֵּפֶר הַזֶּה. גַּם לֹא נִזְהָרִים בְּעִנְיְנֵי קִיּוּם הַמִּצְוֹות הַתְּלוּיִים בְּמַעֲשֶׂה, כְּגוֹן נְטִילַת יָדַיִם, וּמֵעְנְיְנֵי נְזִיקִין בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וּמִקִּיּוּם שַׁבָּת כַּדִּין.

יח וְרַבִּים נִכְשָׁלִים בָּזֶה, כִּי דָּבָר פָּשׁוּט הוּא מְאוֹד: מִי שֶׁאֵינוֹ בָּקִי בַּמִּצְוֹות נִכְשָׁל בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת. וְכָהֶנָּה עוֹשֶׂה אָדָם עֲבֵרוֹת כָּל יָמָיו וְלֹא מַרְגִּישׁ. כֵּן צָרִיךְ זֶה הַשָּׁב לָדַע הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה. וְאֵיךְ יָכוֹל הָאָדָם לָדַעַת? יִלְמַד הַמִּצְוֹות, וְיָבִין בְּכָל מִצְוָה וּמִצְוָה מָה חָסֵר מִמֶּנָּה שֶׁלֹּא קִיֵּם וּבַמֶּה עָבַר. וְאִם לֹא יָדַע בַּמֶּה עָבַר, אֵיךְ יִתְחָרֵט? אֶלָּא אִם כֵּן יָדַע הָעֲבֵרָה שֶׁיִּתְחָרֵט עָלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב: ״כִּי פִשָּׁעַי אֲנִי אֵדָע, וְחַטָּאתִי נֶגְדִּי תָמִיד״ (תהלים נא ה).

יט הַשֵּׁנִי – אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ עֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, לֹא יִתְחָרֵט עֲלֵיהֶם אִם לֹא יֵדַע בְּוַדַּאי רָעַת הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָבַר. כִּי אִם יַחְשֹׁב: ״מָה בְּכָךְ אִם נֶהֱנֵיתִי מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה, אוֹ אִם בִּטַּלְתִּי מִן הַתּוֹרָה? אֵין זֶה דָּבָר רַע כָּל כָּךְ!״ – מִי שֶׁחוֹשֵׁב כָּךְ לֹא יִתְחָרֵט וְלֹא יָשׁוּב בְּלֵב שָׁלֵם. אֶלָּא צָרִיךְ לַחְשֹׁב: ״אֵין שׁוּם דָּבָר רַע בְּכָל הָעוֹלָם כְּמוֹ מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עַל מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַמְרוֹמָם; קַל וָחֹמֶר מִמֶּלֶךְ בָּשָׂר וָדָם: הָעוֹבֵר עַל צִוּוּיוֹ, כַּמָּה הוּא דָּבָר רַע.

כ הַשְּׁלִישִׁי – צָרִיךְ הַחוֹטֵא לָדַע וּלְהַאֲמִין מֵעֹמֶק הַלֵּב, שֶׁיֵּשׁ לוֹ גְּמוּל וְעֹנֶשׁ בְּדִינִים קָשִׁים עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, וְאִם לֹא יֵדַע זֶה לֹא יָחוּשׁ לָשׁוּב. אֲבָל אַחַר שֶׁיְּבַרֵר אֶצְלוֹ הָעֹנֶשׁ, אָז יָשׁוּב וְיִתְחָרֵט, וִיבַקֵּשׁ מֵאֵת הָאֵל הַמְּחֻלָּל מְחִילָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: ״סָמַר מִפַּחְדְּךָ בְּשָׂרִי, וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ יָרֵאתִי״ (תהלים קיט קכ).

כא הָרְבִיעִי – צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע הַחוֹטֵא, שֶׁכָּל עֲבֵרוֹתָיו שֶׁעָבַר כָּל יָמָיו, עֲבֵרוֹת גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, וְכָל הַמַּחֲשָׁבוֹת הָרָעוֹת וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְכָל עִנְיָנָיו מִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל – הַכֹּל כְּתוּבִים בַּסֵּפֶר. וְאֵין שִׂכְחָה לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְעָלֶה, דִּכְתִיב: ״הֲלֹא הוּא כָּמַס עִמָּדִי, חָתוּם בְּאוֹצְרוֹתָי״ (דברים לב לד); וְאוֹמֵר: ״בִּיד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם״ (איוב לז ז). כִּי אִם יַחְשֹׁב שֶׁיֵּשׁ שִׂכְחָה לַעֲוֹנֹתָיו, לֹא יִתְחָרֵט וְלֹא יְבַקֵּשׁ מְמֻנּוּ עֲלֵיהֶם מְחִילָה. כִּי רַבִּים חוֹשְׁבִים בִּשְׁבִיל שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְאַחֵר לְפָרַע הָעֲבֵרוֹת, שֶׁיִּשְׁתַּכְּחוּ וְלֹא יָבוֹא לָדוּן עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: ״אֲשֶׁר אֵין נַעֲשָׂה פִּתְגָם, מַעֲשֵׂה הָרָעָה מִהֵרָה, עַל כֵּן מָלֵא לֵב בְּנֵי הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע״ (קהלת ח יא).

כב הַחֲמִישִׁי – שֶׁיֵּדַע בֶּאֱמֶת שֶׁהַתְּשׁוּבָה הִיא רְפוּאָה שְׁלֵמָה לָעֲבֵרוֹת. כִּי הַחוֹלֶה שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין בָּרְפוּאָה שֶׁעוֹשִׂים לוֹ שֶׁהִיא תִּרָפֵא אוֹתוֹ – לֹא יָחוּשׁ לֶאֱכֹל הָרְפוּאָה אוֹ לִשְׁתּוֹת הַמַּשְׁקֶה. אֲבָל כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ בְּוַדַּאי תּוֹעֶלֶת הַסַּם וְהַמַּשְׁקֶה – אָז יִתְאַוֶּה לִסְבֹּל מְרִירוּת הָרְפוּאָה. כָּךְ כְּשֶׁיֵּדַע בְּוַדַּאי תּוֹעֶלֶת הַתְּשׁוּבָה, אָז יִתְאַוֶּה לְהַגִּיעַ אֶל מַעֲלוֹת הַתְּשׁוּבָה.

כג הַשִּׁשִּׁי – צָרִיךְ לַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה לוֹ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מֵעוֹדוֹ וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה, וְהָיָה לוֹ לְהוֹדוֹת עֲבוּר הַטּוֹבוֹת, וְזֶה לֹא עָשָׂה אֶלָּא עָבַר מִצְוֹותָיו. וְיֵשׁ לוֹ לִשְׁקֹל עִנְיַן הָעֲבֵרָה כְּנֶגֶד הַמִּתְיקוּת, וּשְׂכַר הַמִּצְוָה כְּנֶגֶד צַעֲרָהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים: הֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכַר עֲבֵרָה

כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ (משנה אבות ב א).

כד הַשְׁבִיעִי – צָרִיךְ שֶׁיֵּדַע לְהִתְחַזֵּק מְאוֹד, וְלִסְבֹּל סֵבֶל גָּדוֹל לְהַמָּנַע מִן הָרַע אֲשֶׁר הֻרְגַּל בּוֹ. כִּי זֶה דָּבָר פָּשׁוּט מְאוֹד: עֲבֵרָה שֶׁהֻרְגַּל בָּהּ כָּל יָמָיו, שֶׁהִיא דּוֹמָה לוֹ לְהֶתֵּר (יומא פו ב), וְקָשֶׁה לוֹ מְאוֹד לִפְרֹשׁ מִמֶּנָּה. וְעַל כֵּן צָרִיךְ אָדָם חִזּוּק גָּדוֹל וּגְדֵרִים גְּדוֹלִים לִפְרֹשׁ מִמָּה שֶׁהֻרְגַּל, וְצָרִיךְ הַסְכָּמָה גְּדוֹלָה בְּכָל לִבּוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ לְהִמָּנַע. וְיָסִיר הַהֶרְגֵּל מִלִּבּוֹ כְּאִלּוּ לֹא הֻרְגַּל, וַיַּרְגִּיל וְיַמְאֵס בְּלִבּוֹ הָרָעוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל בִּגְדֵיכֶם" (יואל ב יג). וּכְשֶׁהַחוֹטֵא קוֹבֵעַ בְּלִבּוֹ אִלּוּ הַשִּׁבְעָה עִנְיָנִים, אָז הוּא קָרוֹב לְדֶרֶךְ הַתְּשׁוּבָה.

כה וְהִנֵּה מַדְרֵגוֹת רַבּוֹת לַתְּשׁוּבָה, וּלְפִי הַמַּדְרֵגוֹת יִתְקָרֵב הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. וּלְעוֹלָם אֵין הַנְּשָׁמָה טְהוֹרָה בְּטָהֳרָה שְׁלֵמָה שֶׁיִּהְיוּ הָעֲוֹנוֹת כְּלֹא הָיוּ, אֶלָּא אַחַר שֶׁיִּטַּהֵר הָאָדָם אֶת לִבּוֹ. כְּמוֹ בֶּגֶד הַמְטֻנָּף: אִם יְכַבֵּס אוֹתוֹ מְעַט אָז יַעֲבֹר הַטִּנּוּף, אֲבָל רֹשֶׁם וְכֶתֶם יִשָּׁאֵר בּוֹ; אֲבָל לְפִי רֹב הַכִּבּוּס יִתְלַבֵּן לַגְּמָרֵי. וְכֵן כְּתִיב: "הֶרֶב כַּבְּסֵנִי מֵעֲוֹנִי" (תהלים נא ד). לָכֵן תְּכַבֵּס לִבְּךָ מִן הֶעָוֹן, דִּכְתִיב: "כַּבְּסִי מֵרָעָה לִבֵּךְ יְרוּשָׁלַם" (ירמיהו ד יד).

כו וַעֲתָּה יֵשׁ לִי לִכְתֹּב לְךָ עֶשְׂרִים עִנְיָנִים שֶׁהֵן מֵעִקְּרֵי הַתְּשׁוּבָה:

כז הָרִאשׁוֹן – יִתְפֹּס בְּמִדַּת הַחֲרָטָה. וְיָשִׁים אֶל לִבּוֹ כִּי יֵשׁ עֹנֶשׁ גָּדוֹל לְמִי שֶׁעָבַר עַל מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו יג טז): "תְּנוּ לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם כָּבוֹד בְּטֶרֶם יַחְשִׁךְ...". וּכְשֶׁאָדָם יַחְשֹׁב יְמֵי חֹשֶׁךְ אֲשֶׁר יַגִּיעוּ לְמִי שֶׁפָּשַׁע בְּאֱלֹהֵי יַעֲקֹב, אָז יִירָא מְאוֹד וְיִתְחָרֵט עַל מַעֲשָׂיו, וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ: "מָה עָשִׂיתִי? אֵיךְ לֹא הָיָה פַּחַד אֱלֹהִים לְנֶגֶד עֵינַי! וְאֵיךְ לֹא יָגֹרְתִּי מִתּוֹכָחוֹת עַל עֲוֹנִי! וְאֵיךְ לֹא מָשַׁלְתִּי עַל יִצְרִי בַּהֲנָאַת רֶגַע אֶחָד! וְאֵיךְ טִמֵּאתִי נִשְׁמָתִי הַטְּהוֹרָה, אֲשֶׁר נָפְחָה בִּי מְקוֹר הַקֹּדֶשׁ! וְאֵיךְ עָשִׂיתִי חִלּוּף עוֹלָם גָּדוֹל וְאָרֹךְ, קַיָּם לְעוֹלְמֵי עַד, בְּעוֹלָם קָטָן הַכָּלֶה! וְאֵיךְ לֹא זָכַרְתִּי יוֹם הַמָּוֶת, אֲשֶׁר לֹא נִשְׁאַר לְפָנַי נִשְׁמָתִי, בִּלְתִּי גְּוִיָּתִי וַאֲדָמָתִי!" – וְכֵן יַרְבֶּה בְּלִבּוֹ מַחֲשָׁבוֹת בְּעִנְיָן זֶה. וְזֶה הָעִנְיָן אֲשֶׁר דִּבֵּר יִרְמְיָהוּ (ירמיהו ח ו): "אֵין אִישׁ נִחָם עַל רָעָתוֹ לֵאמֹר 'מֶה עָשִׂיתִי'".

כח הַשֵּׁנִי – עֲזִיבַת הַחֵטְא: שֶׁיַּעֲזֹב הַחוֹטֵא דְּרָכָיו הָרָעִים, וְיִגְמֹר בְּכָל לִבּוֹ שֶׁלֹּא יוֹסִיף לָבוֹא בַּדֶּרֶךְ הָרָע הַהוּא עוֹד. וְזֶה רֵאשִׁית הַתְּשׁוּבָה, לַעֲזֹב דְּרָכָיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו הָרָעִים, לְהַסְכִּים בְּלִבּוֹ וּלְקַבֵּל עָלָיו שֶׁלֹּא יוֹסִיף לַחֲטוֹא, וְיָשִׁיב מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה אֲשֶׁר חָשַׁב, וְיַכְרִית מַעֲשָׂיו הָרָעִים מִיָּדוֹ.

כט הַשְּׁלִישִׁי – הַיָּגוֹן: שֶׁיֵּאָנַח בְּמְרִירוּת הַלֵּב. כִּי אִם אָדָם הִפְסִיד דִּינָר – קָשֶׁה לוֹ; וְאִם אִבֵּד עָשְׁרוֹ – יִתְאַבֵּל וְלִבּוֹ מַר בְּקִרְבּוֹ; וְכֵן אִם יִפְגְּעוּהוּ שְׁאָר צָרוֹת – יִצְטַעֵר מְאוֹד. קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּצְטַעֵר מִי שֶׁמָּרַד בָּאָדוֹן הַגָּדוֹל וְהִשְׁחִית דַּרְכּוֹ לְפָנָיו, וְהוּא עָשָׂה לוֹ חֶסֶד – כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיִּצְטַעֵר בְּכָל רֶגַע. וְדַע שֶׁמַּדְרֵגוֹת הַתְּשׁוּבָה וּמַעֲלוֹתֶיהָ – לְפִי גֹּדֶל הַמְּרִירוּת וְהַצַּעַר עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה, כִּי הַצַּעַר בָּא מִטָּהֳרַת הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה; וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרַחֵם עַל הָאָדָם בִּהְיוֹת נִשְׁמָתוֹ שְׁרוּיָה בְּצַעַר עַל פְּשָׁעָיו. וְהַמָּשָׁל בָּזֶה: כִּי הַמֶּלֶךְ יְרַחֵם יוֹתֵר עַל יְלִידֵי בֵּיתוֹ הַקְּרוֹבִים אֵלָיו וְהֵם מְאֻצָּילֵי הָאָרֶץ הַנִּכְבָּדִים, מִמָּה שֶׁהוּא יְרַחֵם עַל הַפְּרִיִּים. לָכֵן כְּשֶׁהַנְּשָׁמָה שֶׁנִּפְרְדָה מִלְּמַעְלָה מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ, כְּשֶׁהִיא מִצְטַעֶרֶת – אָז יְקַבְּלֶנָּה מְהֵרָה יוֹצֵר הַכֹּל.

ל הָרְבִיעִי – יָגוֹן וְצַעַר בְּמַעֲשֶׂה. עַד כָּאן דִּבַּרְנוּ מִצַּעַר וְיָגוֹן בַּלֵּב, וְזֶה הָעִנְיָן הָרְבִיעִי הוּא צַעַר וְיָגוֹן בַּמַּעֲשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב יב): "וְגַם עַתָּה נְאֻם יְיָ, שֻׁבוּ עָדַי בְּכָל לְבַבְכֶם, וּבְצוֹם וּבִבְכִי וּבְמִסְפֵּד". וְצָרִיךְ לְהַרְאוֹת סִימָנֵי צַעַר וְיָגוֹן בְּמַלְבּוּשָׁיו כְּגוֹן לַחְגֹּר שַׂק, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יונה ג ח): "וְיִתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה". וְיָסִיר בְּגָדָיו הַחֲמוּדוֹת מִמֶּנּוּ, וימעט [וַיַּמְעֵט] תַּעֲנוּגִים: בְּמִינֵי הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה וְהַטִּיּוּלִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי ברכות א ה): הַלֵּב וְהָעֵינַיִם – שְׁנֵי סַרְסוּרֵי הַחֵטְא, וּכְתִיב (במדבר טו לט): "וְלֹא תָתֻרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". לָכֵן בָּזֹאת יְכֻפַּר עֲוֹן הַסַּרְסוּרִים: עֲוֹן סַרְסוּרוּת הַלֵּב בְּמְרִירוּת וְצַעַר, וְעָוֹן סַרְסוּרוּת הָעֵינַיִם יְתֻכַּפֵּר בִּדְמָעוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט קלו): "פַּלְגֵי מַיִם יָרְדוּ עֵינָי, עַל לֹא שָׁמְרוּ תוֹרָתֶךָ" – לֹא אָמַר "עַל לֹא שָׁמַרְתִּי" אֶלָּא "עַל לֹא שָׁמְרוּ", פֵּרוּשׁ: אִלּוּ הָעֵינַיִם הֵם הָיוּ מְרַגְּלִים לָתוּר אַחַר הַחֵטְא, עַל כֵּן הוֹרַדְתִּי פַּלְגֵי מַיִם. וּכְשֶׁיִּבְכֶּה עַל פְּשָׁעָיו וְיִתְעַנֶּה, יֹאמַר: "דִּמְעוֹתַי – יְכַבּוּ חָרוֹן אַפֶּךָ; וּתְשׁוּבַת מַעֲשַׂי – יָשִׁיבוּ אַפְּךָ מִמֶּנִּי; וְעֶרֶךְ שַׂלְחָנִי אֲשֶׁר לֹא עָרַכְתִּי – יֵחָשֵׁב כְּמִזְבֵּחַ עָרוּךְ; וְהַסִּיר אֲשֶׁר לֹא הִצַּנְתִּי עַל גֶּחָלִים – כְּאֵשׁ תּוּקַד עַל מִזְבַּחֲךָ; וְאֶת חֶסְרוֹן דָּמִי – יְכַפֵּר כְּדָם עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ; וּמְעוּט חֶלְבִּי – כְּחֶלֶב אֲמוּרִים; וְקוֹל בְּכִיִּי – כְּקוֹל שִׁירִים מְשׁוֹרְרִים; וְרִיחַ רַעֲבוֹן נַפְשִׁי – כְּרֵיחַ הַקְּטֹרֶת; וַחֲלָשׁוּת אֵיבָרַי – כְּנִתְחֵי קָרְבָּן; וְשִׁבְרוֹן לִבִּי – יִקָּרֵא הַסְּפָרִים שֶׁכְּתוּבִים בָּהֶם עֲוֹנוֹתַי; וְשִׁנּוּי בִּגְדֵי הַחֲמוּדוֹת – כִּבְגְדֵי כְהֻנָּה; וּמְנִיעַת רְחִיצָה – כְּקִדּוּשׁ יָדַיִם וְרַגְלַיִם; וּתְשׁוּבוֹתַי – יְשִׁיבוּנִי אֵלֶיךָ; כִּי נִחַמְתִּי עַל רֹעַ מַעֲלָלַי שֶׁעָשִׂיתִי, וְלֹא אָשׁוּב לְהָרַע לְפָנֶיךָ."

לא הַחֲמִישִׁי – הַדְאָגָה, שֶׁיִּדְאַג מֵעֹנֶשׁ עֲוֹנוֹתָיו. כִּי יֵשׁ עֲוֹנוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה תּוֹלָה כַּפָּרָתָן וְיִסּוּרִין מְמָרְקִין (יומא פו א), כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לח יט): "כִּי עֲוֹנִי אַגִּיד, אֶדְאַג מֵחַטָּאתִי". וּמָה חִלּוּק יֵשׁ בֵּין הַ"יָּגוֹן" וְהַ"דְּאָגָה"? כִּי הַיָּגוֹן עַל מָה שֶׁעָבַר כְּבָר; וְהַדְּאָגָה עַל הֶעָתִיד, שֶׁיִּדְאַג לְעוֹלָם אוּלַי יִקָּצֵר בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה, וְלֹא יַשְׁלִים חוֹק הַתְּשׁוּבָה. וְיִדְאַג שֶׁמָּא יִתְגַּבֵּר יִצְרוֹ עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (משנה אבות ב ד): אַל תַּאֲמִין בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ.

לב הַשִּׁשִּׁי – הַבּוּשָׁה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא יח): ״בֹּשְׁתִּי וְגַם נִכְלַמְתִּי, כִּי נָשָׂאתִי חֶרְפַּת נְעוּרָי״. וְהִנֵּה הַחוֹטֵא יִתְבַּיֵּשׁ מְאוֹד לַעֲבֹר עֲבֵרָה לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם, וְאֵיךְ לֹא יֵבוֹשׁ לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? ! וּכְבָר בֵּאֲרְנוּ עִנְיַן הַבּוּשָׁה בְּשַׁעַר הַבּוּשָׁה.

לג הַשְּׁבִיעִי – הַהַכְנָעָה בְּכָל לֵב וְהַשְׁפָּלוּת. כִּי הַמַּכִּיר אֶת בּוֹרְאוֹ יֵדַע בַּמֶּה שֶׁעָבַר עַל דְּבָרָיו, וְיִשְׁפֹּיל עַצְמוֹ וְיִכָּנַע. וּכְתִיב (תהלים נא יט): ״זִבְחֵי אֱלֹהִים רוּחַ נִשְׁבָּרָה, לֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכֶּה אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה״ – ״רוּחַ נִשְׁבָּרָה״ הִיא רוּחַ נְמוּכָה. הַהַכְנָעָה הִיא מֵעִקְּרֵי הַתְּשׁוּבָה, וּבַהַכְנָעָה יִתְקָרֵב הָאָדָם אֶל הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סו ב): ״וְאֶל זֶה אַבִּיט: אֶל עָנִי וּנְכֵה רוּחַ״. וְהַמַּדְרֵגָה הָעֶלְיוֹנָה בַּהַכְנָעָה הַמְחֻיֶּבֶת מִדֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה: שֶׁיַּגְדִּיל וְיַאְדִּיר בַּעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא, וְלֹא יַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ אֶלָּא יִהְיֶה הַכֹּל קָטָן בְּעֵינָיו כְּנֶגֶד מָה שֶׁהוּא חַיָּב בַּעֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן יִכָּנַע וְיַעֲבֹד בְּהֶצְנֵעַ, וְלֹא יַחְמֹד כָּבוֹד עַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים.

לד הַשְּׁמִינִי – הַהַכְנָעָה בְּמַעֲשֶׂה: שֶׁיִּתְנַהֵג בְּמַעֲנָה רַךְ. אִם חֵרֵף אוֹתוֹ אָדָם עַל מַעֲשָׂיו הָרָאשׁוֹנִים – יִשְׁתֹּק, אוֹ יֹאמַר: ״יָדַעְתִּי כִּי חָטָאתִי.״ וְלֹא יַעֲשֶׂה מַלְבּוּשִׁים נָאִים וְתַכְשִׁיטִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לג ה): ״וְעַתָּה הוֹרֵד עֶדְיְךָ מֵעָלֶיךָ״. וְיִהְיוּ תָּמִיד עֵינָיו שְׁחוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כב כט): ״וְשֵׁח עֵינַיִם יוֹשִׁעַ״. וְסִימָנֵי הַהַכְנָעָה: מַעֲנֶה רַךְ, וְקוֹל נָמוּךְ, וְשִׁחוּת הָעַיִן. וְאֵלּוּ הֶעְנָנִים מַכְנִיעִים אֶת הַלֵּב.

לה הַתְּשִׁיעִי – שְׂבִיעַת תַּאֲוָה. יָשִׂים אֶל לִבּוֹ כִּי הַתַּאֲוָה מְקַלְקֶלֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים, וְיִפְרֹשׁ מִן הַמּוּתָּרוֹת אֲפִלּוּ בְּדָבָר הַמֻּתָּר לוֹ, רַק לְשַׂבַּע נַפְשׁוֹ וּלְקַיֵּם גּוּפוֹ, וְכֵן לְעִנְיַן הָאִשָּׁה. כִּי כָּל זְמַן שֶׁאָדָם הוֹלֵךְ אַחַר תַּאֲוָה, נִמְשָׁךְ אַחַר תּוֹלְדוֹת הַגּוּף וְיִתְרַחֵק מִדֶּרֶךְ הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת, כְּדִכְתִיב (דברים לב טו): ״וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט״; וּכְתִיב (משלי ל ט): ״פֶּן אֶשְׂבַּע וְכִחַשְׁתִּי, וְאָמַרְתִּי מִי יְיָ״. וְהִנֵּה הַתַּאֲוָה הַנְּתוּנָה בְּלֵב הָאָדָם הִיא שֹׁרֶשׁ כָּל הַפְּעֻלּוֹת, לָכֵן יְמַהֵר לְתַקֵּן תַּאֲוָה, וּכְבָר הֶאֱרַכְנוּ לְעֵיל. וְיֵשׁ בִּשְׂבִירַת הַתַּאֲוָה תּוֹעֶלֶת גְּדוֹלָה, כִּי בָּזֶה יִגְלֶה שֶׁלִּבּוֹ טוֹב וְיָשָׁר, כִּי הוּא מוֹאֵס הַשָּׂבַע אֲשֶׁר גָּרַם לוֹ הַחֵטְא. וְהַפּוֹרֵשׁ אֲפִלּוּ מִן הַמֻּתָּר – הוּא גָּדַר גָּדוֹל שֶׁלֹּא יִגַּע בְּאִסּוּר, כְּלוֹמַר: ״הֵן אֲפִילּוּ בַּמֻּתָּר לֹא אֲמַלֵּא תַּאֲוָתִי, וְאֵיךְ אֶשְׁלַח יָדִי בָּאִסּוּר? !״

לו הָעֲשִׂירִי – לְהָשִׁיב פְּעָלוֹ. כֵּיצַד? הַמִּסְתַּכֵּל בָּעֲרָיוֹת – יִתְנַהֵג בְּשַׁחוּת עֵינַיִם; בְּלָשׁוֹן הָרַע – יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה (ערכין טו ב). וּבְכָל אֵבֶר וְאֵבֶר שֶׁחָטָא יִשְׁתַּדֵּל לְקַיֵּם בּוֹ מִצְוֹות. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ: בָּאֵבֶר שֶׁחוֹטְאִים – בּוֹ מִתְרַצִּים. וְעוֹד אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ (ויקרא רבה כא ה): אִם עָשִׂיתָ חֲבִילוֹת שֶׁל עֲבֵרוֹת – עֲשֵׂה כְּנֶגְדָּם חֲבִילוֹת שֶׁל מִצְוֹות; רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָעֲבֵרָה – יִהְיוּ מְמַהֲרִים לָרוּץ לִדְבַר מִצְוָה; פֶּה שֶׁדִּבֵּר סָרָה – אֱמֶת יֶהְגֶּה חִכּוֹ, וּפִיו יְפֹתַּח בְּחָכְמָה; יָדַיִם שׁוֹפְכוֹת דַּם נָקִי – יִפְתַּח יָדוֹ לָעָנִי; עֵינַיִם רָמוֹת – יִהְיֶא דַּכָּא וְשַׁח עֵינַיִם; לֵב חֹרֵשׁ מַחְשָׁבוֹת אָוֶן – בְּלִבּוֹ יִצְפֹּן אִמְרֵי תוֹרָה.

לז הָאַחַד עָשָׂר – חִפּוּשׂ דְּרָכָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ג מ): ״נַחְפְּשָׂה דְרָכֵינוּ וְנַחְקֹרָה, וְנָשׁוּבָה עַד יְיָ״. וְהַחִפּוּשׂ הוּא שֶׁיִּבְדֹּק עַצְמוֹ מִן הָעֲבֵרוֹת שֶׁעָשָׂה בְּיָמָיו. וְיֵשׁ בָּזֶה תּוֹעֶלֶת לִשְׁלוֹשָׁה דְּבָרִים: הָאֶחָד: שֶׁיְּזַכּוֹר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁחָטָא בָּהֶם וְיִתְוַדֶּה עַל כֻּלָּם, כִּי הַוִּדּוּי מֵעִקְּרֵי הַכַּפָּרָה. הַשֵּׁנִי: שֶׁיֵּדַע כַּמָּה יֵשׁ לוֹ עֲבֵרוֹת וַחֲטָאִים, וּבָזֶה יוֹסִיף הַהַכְנָעָה. הַשְּׁלִישִׁי: כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מְקַבֵּל עָלָיו לַעֲזֹב כָּל חֵטְא, צָרִיךְ לְדַעַת הַדְּבָרִים שֶׁחָטָא עֲלֵיהֶם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת גָּדֵר לְהִזָּהֵר מֵאוֹתָן דְּבָרִים שֶׁנִּכְשַׁל בָּהֶן. כִּי צָרִיךְ הָאָדָם יוֹתֵר שְׁמִירָה מֵאוֹתָן עֲבֵרוֹת שֶׁהֻרְגַּל בָּהֶן, וְשֶׁהֵן קַלּוֹת בְּעֵינָיו לַעֲבֹר עֲלֵיהֶן, וְהַיֵּצֶר שׁוֹלֵט בָּהֶם. וְהוּא כְּחוֹלֶה, כְּשֶׁהוּא מַתְחִיל לְהַבְרִיא – צָרִיךְ לְהִזָּהֵר מִכַּמָּה עִנְיָנִים שֶׁלֹּא יַחֲזִירוּהוּ לְחָלְיוֹ; כָּךְ מִי שֶׁהוּא חוֹלֶה מִן הָעֲבֵרוֹת, כְּשֶׁיַּתְחִיל לָשׁוּב צָרִיךְ לְהִזָּהֵר מְאוֹד.

לח הַשְּׁנֵים עָשָׂר – שֶׁיַּחְקֹר וְיֵדַע גֹּדֶל כָּל אֶחָד מֵעֲוֹנוֹתָיו, וּבְאֵיזֶה עֲבֵרָה יֵשׁ מַלְקוּת, אוֹ מִיתַת בֵּית דִּין, אוֹ כָּרֵת. וּכְשֶׁיֵּדַע גֹּדֶל הַחֵטְא – יְמָרֵר לִבּוֹ בִּודּוּי וְיוֹסִיף הַכְנָעָה.

לט הַשְּׁלוֹשָׁה עָשָׂר – שֶׁיִּהְיוּ הָעֲבֵרוֹת הַקַּלּוֹת דּוֹמוֹת בְּעֵינָיו כַּחֲמוּרוֹת, כְּגוֹן הִסְתַּכְּלוּת בַּנָּשִׁים וּלְהַרְבּוֹת עִמָּהֶן דְּבָרִים, אוֹ דְּבָרִים בְּטֵלִים אוֹ לֵילֵךְ בָּטֵל, אוֹ לְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה – כָּל אֵלּוּ וְעוֹד רַבּוֹת כָּהֶם בְּעֵינֵי אֲנָשִׁים רַבִּים, וַאֲפִלּוּ בְּעֵינֵי גְּדוֹלֵי הַדּוֹר, הֵם נֶחְשָׁבִים קַלּוֹת – כָּל אֵלּוּ יִהְיוּ נֶחְשָׁבִים לוֹ חֲמוּרוֹת מְאוֹד. וְיֵשׁ בָּזֶה אַרְבָּעָה טְעָמִים: הָאֶחָד: שֶׁאֵין לְהַבִּיט לְקַטְנוּת הָעֲבֵרָה, אֶלָּא יַבִּיט לִגְדֻלַּת הַמֶּלֶךְ שֶׁהִזְהִיר עָלֶיהָ. מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁצִּוָּה לִשְׁנֵי עֲבָדָיו: לְאֶחָד צִוָּה לְהָבִיא לוֹ לִשְׁתּוֹת כִּי הוּא צָמֵא מְאוֹד, לְשֵׁנִי צִוָּה לַעֲשׂוֹת דָּבָר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ כָּל כָּךְ, וְהִזְהִיר כָּל אֶחָד בְּנַפְשׁוֹ – בְּוַדַּאי כָּל מִי שֶׁעוֹבֵר חַיָּב מִיתָה, כִּי עוֹנְשִׁין אוֹתוֹ שֶׁגָּנַב דִּינָר אֶחָד כְּמוֹ שֶׁעוֹנְשִׁין אוֹתוֹ שֶׁגָּנַב אֶלֶף, כִּי כָּל אֶחָד עוֹבֵר מִצְוֹת הַמֶּלֶךְ. כָּךְ עַל כָּל הַתּוֹרָה הִזְהִיר (דברים כז א): ״שָׁמֹר אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם״, וּכְתִיב (שם כו): ״אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם״. הַשֵּׁנִי: כִּי מִי שֶׁעוֹבֵר הַקַּלָּה הֲרֵבֵּה פְּעָמִים – אָז הִיא חֲמוּרָה, כִּי יִצְטָרְפוּ הָעֲנָשִׁים עַל כָּל פַּעַם וּפַעַם. הַשְּׁלִישִׁי: כִּי כְּשֶׁהוּא מֻרְגָּל בַּעֲבֵרוֹת, וְהֵן לוֹ כְּהֶתֵּר וְלֹא יִשְׁתַּמֵּר מֵהֶם – נֶחְשָׁב עִם פּוֹרְקֵי עֹל וּמוֹמָר לְדָבָר אֶחָד. הָרְבִיעִי: כִּי דֶּרֶךְ הַיֵּצֶר, כְּשֶׁהוּא נוֹצֵחַ בְּדָבָר קַל – אָז יְנַצֵּחַ בְּדָבָר חָמוּר. לָכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ב א): הֱוֵי זָהִיר בְּמִצְוָה קַלָּה כְּבַחֲמוּרָה. וְאָמְרוּ עוֹד (שם ד ב): שְׂמֹצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וַעֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה.

מ הָאַרְבָּעָה עָשָׂר – הַוִּדּוּי, שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא ה ה): ״וְהִתְוַדָּה אֲשֶׁר חָטָא עָלֶיהָ״. וְיֵשׁ חוֹבָה עָלָיו לְהַזְכִּיר עֲוֹנוֹתָיו וַעֲוֹנוֹת אֲבוֹתָיו. וְלָמָּה יִתְוַדֶּה עַל חַטֹּאות אֲבוֹתָיו? מִשּׁוּם שֶׁהוּא נֶעֱנָשׁ כְּשֶׁאוֹחֵז מַעֲשֵׂה אֲבוֹתָיו בְּיָדוֹ, וְכֵן כְּתִיב (ויקרא כו מ): ״וְהִתְוַדּוּ אֶת עֲוֹנָם, וְאֶת עֲוֹן אֲבוֹתָם״. וְיִזָּהֵר מְאוֹד בְּעֵת הַוִּדּוּי שֶׁיִּגְמֹר

בְּלִבּוֹ לַעֲזֹב דְּרָכָיו הָרָעִים, כִּי אִם חוֹזֵר עֲלֵיהֶם וְאֵינוֹ עוֹזְבָם – אָז הוּא כְּטוֹבֵל וְשֶׁרֶץ בְּיָדוֹ (תענית טז א). כִּי הַוִּדּוּי הוּא כְּטְבִילָה, וְהַחֵטְא כְּשֶׁרֶץ, וְזֶה דָּבָר בָּרוּר שֶׁאֵין טְבִילָה מוֹעֶלֶת לְהָאוֹחֵז בַּשֶּׁרֶץ.

מא הַחֲמִשָּׁה עָשָׂר – הַתְּפִלָּה: שֶׁיִּתְפַּלֵּל הַחוֹטֵא לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, וִיבַקֵּשׁ מֵאֵת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעַזְרֵהוּ עַל תְּשׁוּבָתוֹ, וְיִפְתַּח לוֹ שַׁעֲרֵי טָהֳרָה.

מב הַשִּׁשָּׁה עָשָׂר – תִּקּוּן הַמְעֻוָּת: שֶׁיְּתַקֵּן כָּל מָה שֶׁעִוָּה. כְּגוֹן אִם גָּזַל לְאָדָם – יָשִׁיב הַגְּזֵלָה קֹדֶם הַוִּדּוּי, כְּדֵי שֶׁיִּתְרַצֶּה בַּוִּדּוּי. וְאִם גָּזַל אֶת הָאָדָם וְאֵין לוֹ לְפָרַע – יִתְפַּלֵּל לֵאלֹהִים שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַשָּׂגַת יָד שֶׁיְּפָרַע.

מג הַשִּׁבְעָה עָשָׂר – לִרְדֹּף פְּעֻלַּת הַחֶסֶד וְהָאֱמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ו): "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן". וְאִם הַחוֹטֵא לֹא שָׁב אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ – לֹא יִתְכַּפֵּר עֲוֹנוֹ בְּפָעֳלוֹ חֶסֶד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (דברים י יז): "אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים, וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד". וּפֵרְשׁוּ חֲכָמִים: "לֹא יִקַּח שֹׁחַד" – לִמְחֹל עַל הַמִּצְוֹות וּלְהַעֲבִיר עַל הָעֲוֹנוֹת. וְזֶה הַפָּסוּק "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן" – עַל בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דִּבֵּר, כִּי יֵשׁ עֲבֵרוֹת שֶׁהַתְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים תּוֹלִין, וְיִסּוּרִין מְמָרְקִין. וְהִנֵּה הַחֶסֶד מָגֵן בְּעַד הַחוֹטֵא וְיִשְׁמֹר עָלָיו מִן הַיִּסּוּרִין, גַּם יַצִּילֵנוּ מִן הַמָּוֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי י ב): "וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת". וְעוֹד יֵשׁ עָוֹן חָלוּל הַשֵּׁם, שֶׁהַתְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים תּוֹלִין וּמִיתָה מְמָרֶקֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כב יד): "אִם יְכֻפַּר הֶעָוֹן הַזֶּה לָכֶם עַד תְּמֻתּוּן". וּכְשֶׁאָדָם מִשְׁתַּדֵּל לֶאֱחֹז בְּיָדוֹ הָאֱמֶת, וַיַּחֲזִיק יְדֵי אַנְשֵׁי אֱמֶת וְיִשָּׂא רֹאשָׁם, וַיַּשְׁפִּיל אַנְשֵׁי הַשֶּׁקֶר וְיַגִּיעֵם עַד הֶעָפָר – הִנֵּה אֵלֶּה דַּרְכֵי קִדּוּשׁ הַשֵּׁם. וְהִנֵּה כְּשֶׁיִּתְעוֹרֵר אָדָם בְּמִדַּת הָאֱמֶת, אָז יִסָּלַח לוֹ עָוֹן הַחִלּוּל עִם הַתְּשׁוּבָה.

מד הַשְּׁמוֹנָה עָשָׂר – שֶׁיִּהְיוּ חֲטָאָיו נְגֻדּוֹ תָּמִיד וְלֹא יִשְׁכַּח אוֹתָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים נא ה): "כִּי פְשָׁעַי אֲנִי אֵדָע, וְחַטָּאתִי נֶגְדִּי תָמִיד".

מה הַתִּשְׁעָה עָשָׂר – עֲזִיבַת הַחֵטְא, כְּשֶׁבָּא הַחֵטְא לְיָדוֹ וְהוּא בְּחֹזֶק תַּאֲוָתוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים (יומא פו ב): אֵיזֶהוּ בַּעַל תְּשׁוּבָה אֲשֶׁר תְּשׁוּבָתוֹ מַגַּעַת עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד? זֶהוּ אֲשֶׁר נִבְחַן וְיָצָא נָקִי, בְּאוֹתוֹ פֶּרֶק וּבְאוֹתוֹ מָקוֹם וּבְאוֹתָהּ אִשָּׁה. פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיְּזַדְּמֵן הַחֵטְא לְיָדוֹ וְהוּא בְּתֹקֶף יִצְרוֹ, וְכָבֵשׁ יִצְרוֹ בַּעֲבוּר יִרְאַת הַשֵּׁם הַכָּבוֹד? זֶהוּ אֲשֶׁר נִבְחַן וְיָצָא נָקִי, בְּאוֹתוֹ פֶּרֶק וּבְאוֹתוֹ מָקוֹם וּבְאוֹתָהּ אִשָּׁה. פֵּרוּשׁ: כְּשֶׁיְּזַדְּמֵן הַחֵטְא לְיָדוֹ וְהוּא בְּתֹקֶף יִצְרוֹ, וְכָבֵשׁ יִצְרוֹ בַּעֲבוּר יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְאִם לֹא נִזְדַּמֵּן בְּיָדוֹ בְּעִנְיָן זֶה – יוֹסִיף בְּנַפְשׁוֹ יִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ. כָּכָה יַעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים, וְזֶה מַדְרֵגָה עֶלְיוֹנָה מִן הַתְּשׁוּבָה.

מו הָעֶשְׂרִים – לְהָשִׁיב רַבִּים מֵעָוֹן כַּאֲשֶׁר תַּשִּׁיג יָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל יח ל): "שׁוּבוּ וְהָשִׁיבוּ מִכָּל פִּשְׁעֵיכֶם" – לָמַדְנוּ שֶׁזֶּה מֵעִקְרֵי הַתְּשׁוּבָה. וְנֶאֱמַר (ויקרא יט יז): "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ, וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא" – לָמַדְנוּ שֶׁאִם לֹא יוֹכִיחֵנוּ יַעֲנֹשׁ עַל חֲטָאָיו. וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים נא טו): "אֲלַמְּדָה פֹּשְׁעִים דְּרָכֶיךָ, וְחַטָּאִים אֵלֶיךָ יָשׁוּבוּ".

מז אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים מְעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אַרְבָּעָה מֵהֶן עָוֹן גָּדוֹל, וְהָעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאֵלּוּ הָאַרְבָּעָה – אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַסְפִּיק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה לְפִי גֹּדֶל חֶטְאוֹ. וְאֵלּוּ הֵן: הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, וּבְכָלָל עָוֹן זֶה – הַמַּעֲכֵב אֶת הָרַבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. וְהַמַּשָּׂא אֶת הָרַבִּים אוֹ חֲבֵרוֹ מִדֶּרֶךְ טוֹבָה לְדֶרֶךְ רָעָה, כְּגוֹן מֵסִית וּמַדִּיחַ. וְהָרוֹאֶה אֶת בְּנוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְאֵינוֹ מוֹחֶה בְּיָדוֹ, כִּי אִם הָיָה מוֹחֶה בְּיָדוֹ הָיָה פּוֹרֵשׁ, וְנִמְצָא שֶׁמַּחֲטִיא אוֹתוֹ. וּבְכָלַל זֶה הֶעָוֹן – כָּל שֶׁאֶפְשָׁר בְּיָדוֹ לְמְחוֹת בַּאֲחֵרִים, בֵּין רַבִּים בֵּין יְחִידִים, וְאֵינוֹ מוֹחֶה אֶלָּא מַנִּיחַ אוֹתָם בְּכִשְׁלוֹנָם. וְהָאוֹמֵר "אֶחֱטָא וְאָשׁוּב". וּבְכָלָל זֶה: הָאוֹמֵר "אֶחֱטָא וְיוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר", כִּי כָּל הַמְחַשֵּׁב כָּךְ – תְּשׁוּבָתוֹ קָשָׁה מְאוֹד; כִּי לְעוֹלָם יֶחֱטָא כֵּיוָן שֶׁחוֹשֵׁב שֶׁיָּשׁוּב, אָז הָעֲבֵרָה קַלָּה בְּעֵינָיו.

מח וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים, מֵהֶן חֲמִשָּׁה שֶׁהֵם נוֹעָלִים דַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה בִּפְנֵי עוֹשֵׂיהֶם. וְאֵלּוּ הֵם: הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצִּבּוּר כְּשָׁעוֹשִׂים תְּשׁוּבָה, וְהוּא אוֹמֵר "שָׁלוֹם עָלַי נַפְשִׁי" וְאֵינוֹ מִצְטַעֵר בְּצַעַר צִבּוּר – לָכֵן אֵינוֹ זוֹכֶה בַּזְּכוּת שֶׁעוֹשִׂים. וְהַחוֹלֵק עַל דִּבְרֵי חֲכָמִים; לְפִי שֶׁהַמַּחְלֹקֶת גּוֹרֶמֶת לִפְרֹשׁ מֵהֶם, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ דַּרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְהַמַּלְעִיג עַל הַמִּצְוֹות; שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּתְבַּזּוּ בְּעֵינָיו – אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עֲלֵיהֶן לַעֲשׂוֹתָן. וְאִם לֹא יַעֲשֶׂה – בַּמֶּה יִזְכֶּה? וְהַמְּבַזֶּה רַבּוֹתָיו; שֶׁדָּבָר זֶה גּוֹרֵם לְדָחְפוֹ וּלְטָרְדוֹ מִן הָעוֹלָם כְּאוֹתוֹ הָאִישׁ, וּבִזְמַן שֶׁנִּטְרָד – לֹא יִמְצָא מְלַמֵּד שֶׁמּוֹרֶה לוֹ דֶּרֶךְ הָאֱמֶת. וְהַשּׂוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת; שֶׁהֲרֵי לֹא הִנִּיחַ לוֹ דֶּרֶךְ תְּשׁוּבָה, שֶׁהַתּוֹכָחוֹת גּוֹרְמוֹת לִתְשׁוּבָה. שֶׁבִּזְמַן שֶׁמּוֹדִיעִים לָאָדָם חֲטָאָיו וּמַכְלִימִים אוֹתוֹ – חוֹזֵר בִּתְשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט ז): "זְכֹר אַל תִּשְׁכַּח... מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם יְיָ"; "וְלֹא נָתַן יְיָ לָכֶם לֵב לָדַעַת..." (שם כט ג); "עַם נָבָל וְלֹא חָכָם..." (שם לב ו). וְכֵן יְשַׁעְיָה הַנָּבִיא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל עַד שֶׁחָזְרוּ בִּתְשׁוּבָה. לְפִיכָךְ צָרִיךְ כָּל קָהָל וְקָהָל לְהַעֲמִיד אֶחָד מֵחַכְמֵיהֶם, זָקֵן וירֵא שָׁמַיִם מִנְּעוּרָיו וְאָהוּב לָהֶם, שֶׁיְּהֵא מוֹכִיחַ לַקָּהָל לְהַחֲזִירָם בִּתְשׁוּבָה. וְזֶה שֶׁשּׂוֹנֵא אֶת הַתּוֹכָחוֹת – אֵינוֹ בָּא לַמּוֹכִיחַ וְלֹא שׁוֹמֵעַ דְּבָרָיו, וּלְפִיכָךְ יַעֲמֹד בַּחֲטָאָיו שֶׁהֵם טוֹבִים בְּעֵינָיו.

מט וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, הָעוֹשֶׂה אוֹתָן אִי אֶפְשָׁר לוֹ שֶׁיָּשׁוּב בִּתְשׁוּבָה גְּמוּרָה; לְפִי שֶׁהֵם עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ חֲבֵרוֹ שֶׁחָטָא לוֹ שֶׁיְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מֵחִילָה. וְאֵלּוּ הֵן: הַמְקַלֵּל אֶת הָרַבִּים, וְלֹא קִלֵּל אָדָם יָדוּעַ שֶׁיְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְהַחוֹלֵק עִם הַגַּנָּב, כִּי הוּא חוֹשֵׁב שֶׁאֵין זֶה גְּנֵבָה כִּי "אֲנִי לֹא גָּנַבְתִּי"; וַאֲפִלּוּ אִם יִרְצֶה לָשׁוּב וּלְהַחֲזִיר – לְמִי יַחֲזִיר? כִּי הוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי גָּנַב הַגַּנָּב, וְהוּא מַחֲזִיק יְדֵי הַגַּנָּב וּמַחֲטִיא אוֹתוֹ. וְהַמּוֹצֵא אֲבֵדָה וְאֵינוֹ מַכְרִיז עָלֶיהָ לְהַחְזִיר לִבְעָלֶיהָ, וּכְשֶׁרוֹצֶה לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה – אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁל מִי הָיְתָה. וְהָאוֹכֵל שׂוֹר עֲנִיִּים, יְתוֹמִים וְאַלְמָנוֹת: אֵלּוּ בְּנֵי אָדָם

אֲמָלִים הֵם, וְאֵינָם יְדוּעִים וּמְפֻרָסָמִים, וְגוֹלִים מֵעִיר לְעִיר, וְזֶה הָאוֹכֵל אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁל מִי הוּא שֶׁיַּחֲזִיר לוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "שׁוֹד" בְּדָלֶ"ת, לְשׁוֹן דֹּחַק, פֵּרוּשׁ: שֶׁהוּא דּוֹחֵק אֵלּוּ הָעֲנִיִּים בְּחוֹב שֶׁהֵן חַיָּבִים לוֹ עַד שֶׁמַּחְלִיטִים לוֹ קַרְקָעוֹתֵיהֶם אוֹ מַטַּלְטְלִים שֶׁלָּהֶם בְּפָחוֹת מִשָּׁוִים; וְאֵינוֹ חוֹשֵׁב שֶׁיֵּשׁ בָּזֶה חֵטְא, כִּי יֹאמַר: "שֶׁלִּי אֲנִי נוֹטֵל!" וְהַמְקַבֵּל שׁוֹחַד לְהַטּוֹת דִּין, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ עַד הֵיכָן מַגִּיעַ הַטָּיָה זוֹ וְכַמָּה כּוֹחָהּ, כְּדֵי שֶׁיַּחֲזִיר הַדָּבָר. וְעוֹד: הוּא מַחֲזִיק יָד זֶה שֶׁהִטָּה לוֹ הַדִּין וּמַחֲטִיא אוֹתוֹ.

נ וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים, שֶׁהָעוֹשֶׂה אוֹתָן אֵין חֶזְקָתוֹ לָשׁוּב מֵהֶן; לְפִי שֶׁהֵן דְּבָרִים קַלִּים בְּעֵינֵי רֹב בְּנֵי אָדָם, וְנִמְצָא חוֹטֵא וְהוּא אֵין נִרְאֶה לוֹ חֵטְא. וְאֵלּוּ הֵן: הָאוֹכֵל מִסְּעוּדָה שֶׁאֵינָהּ מְסֻפֶּקֶת לְבַעֲלֶיהָ. כְּגוֹן אָדָם שֶׁנִּכְנָס לְבֵית עָנִי וְהוּא מַזְמִין לוֹ הַרְבֵּה, וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה בִּרְצוֹן לִבּוֹ אֶלָּא שֶׁהוּא מִתְבַּיֵּשׁ מִפֻּנּוֹ לְהַזְמִין מְעַט; וְזֶה אֵינוֹ נִרְאֶה לוֹ חֵטְא בָּזֶה, כִּי הוּא חוֹשֵׁב שֶׁאוֹכֵל בִּרְשׁוּתוֹ וְלֹא בְּעַל־כָּרְחוֹ. וְהַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בַּעֲבוֹטוֹ שֶׁל עָנִי, אֲפִלּוּ אֵינוֹ אֶלָּא קַרְדֹּם וּמַחְרֵשָׁה, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ: "לֹא חִסַּרְתִּי מֵהֶם וַהֲרֵי לֹא גָּזַלְתִּי". וְהַמִּסְתַּכֵּל בָּעֲרָיוֹת, כִּי הַמִּסְתַּכֵּל חוֹשֵׁב בְּלִבּוֹ: "אֵין בְּכָךְ כְּלוּם". שֶׁהוּא אוֹמֵר: "וְכִי בָּעַלְתִּי אוֹ קָרַבְתִּי? !" וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁרְאוּת עַיִן גָּדוֹל שֶׁהִיא גּוֹרֶמֶת לִגּוּפָן שֶׁל הָעֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר טו לט): "וְלֹא תָתֻרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם". וְהַמִּתְכַּבֵּד בְּקִלּוֹן חֲבֵרוֹ אוֹמֵר בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא חָטָא, לְפִי שֶׁאֵין חֲבֵרוֹ עוֹמֵד אֶצְלוֹ, וְלֹא הִגִּיעַ לוֹ בֹּשֶׁת וְלֹא בִּיְּשׁוֹ, אֶלָּא שֶׁהוּא עוֹרֵךְ מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים וְחָכְמָתוֹ וַחֲרִיפוּתוֹ יוֹתֵר מִמַּעֲשֵׂה חֲבֵרוֹ וְחָכְמָתוֹ וַחֲרִיפוּתוֹ, וְהַשּׁוֹמֵעַ דְּבָרָיו יִהְיֶה הוּא מְכֻבָּד בְּעֵינָיו וַחֲבֵרוֹ בָּזוּי. וְהַחוֹשֵׁד בִּכְשָׁרִים בְּלִבּוֹ. וְאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ חוֹטֵא, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר: "מֶה עָשִׂיתִי? וַהֲלֹא לֹא עָשִׂיתִי שׁוּם דָּבָר, אֶלָּא חָשַׁד בְּעָלְמָא!" וְהוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁהַחָשַׁד עָוֹן גָּדוֹל, שֶׁמְּשִׂים אָדָם כָּשֵׁר בְּדַעְתּוֹ כְּבַעַל־עֲבֵרוֹת.

נא וּמֵאוֹתָן אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים דְּבָרִים יֵשׁ חֲמִשָּׁה מֵהֶם, הָעוֹשֶׂה אוֹתָן נִמְשָׁךְ אַחֲרֵיהֶן תָּמִיד, וְקָשִׁים הֵם לִפְרֹשׁ מֵהֶם. לְפִיכָךְ צָרִיךְ הָאָדָם לְהִזָּהֵר בָּהֶם מְאוֹד שֶׁמָּא יִדְבַּק בָּהֶם, וְהֵם כֻּלָּם רָעוֹת עַד מְאוֹד. וְאֵלּוּ הֵן: רְכִילוּת; וְלָשׁוֹן הָרַע; וּבַעַל כַּעַס; וּבַעַל מַחֲשָׁבָה רָעָה; וְהַמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, מִפְּנֵי שֶׁהוּא לוֹמֵד מִמַּעֲשָׂיו. כִּי כְּשֶׁהוּא תָּמִיד אֶצֶל הָרָשָׁע וְרוֹאֶה מַעֲשָׂיו – אָז הֵם רְשׁוּמִים בְּלִבּוֹ. וְהוּא שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה: "וְרוֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ" (משלי יג כ).

נב כָּל אֵלּוּ הַדְּבָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, אַף עַל פִּי שֶׁמְּעַכְּבִים אֶת הַתְּשׁוּבָה, מִכָּל מָקוֹם אֵינָן מוֹנְעִים אֶת הַתְּשׁוּבָה. אֶלָּא אִם עָשָׂה אָדָם תְּשׁוּבָה מֵהֶם – הֲרֵי הוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְיֵשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

נג הָעֲוונוֹת שְׁנֵי מִינִים הֵם: הָאֶחָד שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא לְבַד, כְּגוֹן תְּפִלִּין וְצִיצִית וְסָכָּה, וְכַיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְהַמִּין הַשֵּׁנִי שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. אוֹתָן הָעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה בְּאוֹתוֹ עִנְיָן שֶׁעָבַר. כְּגוֹן: אִם לֹא קִיֵּם מִצְוַת עֲשֵׂה – יְשִׁתַּדֵּל לְקַיְּמָהּ; אִם לֹא עָסַק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים – יִטְרַח מֵעֵת הַתְּשׁוּבָה וָאֵילָךְ לִגְמֹל חֶסֶד; וְאִם עָבַר עַל מִצְוַת לֹא תַּעֲשֶׂה – יִתֵּן בְּלִבּוֹ שֶׁלֹּא יַעֲבֹר מֵעַתָּה וְאֵילָךְ.

נד כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: מִי שֶׁרוֹצֶה לִהְיוֹת מִבַּעֲלֵי הַתְּשׁוּבָה הַשְּׁלֵמִים – צָרִיךְ לַעֲרֹךְ מִלְחָמָה גְּדוֹלָה בְּלִבּוֹ. וְאֵין הָעִנְיָן כְּמוֹ שֶׁחוֹשְׁבִים הָעוֹלָם, כִּי לֹא יֵחָשְׁבוּ בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה אֶלָּא מִי שֶׁעָבַר עֲבֵרוֹת יְדוּעוֹת, כְּגוֹן מִי שֶׁבָּא עַל כּוּתִית אוֹ עַל אֵשֶׁת אִישׁ, אוֹ שֶׁגָּנַב, אוֹ כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. וְאֵין הָעִנְיָן כֵּן, כִּי יֵשׁ גַּזְלָנִים הַרְבֵּה שֶׁאֵינָן יוֹדְעִים שֶׁהֵם גַּזְלָנִים, כְּגוֹן מִי שֶׁקּוֹרֵא חֲבֵרוֹ לִדּוֹן עִמּוֹ, וְיוֹדֵעַ שֶׁאֵינוֹ חַיָּב לוֹ מְאוּמָה, אֲבָל הוּא מִתְכַּוֵּן לְהַקְנִיטוֹ וּלְצַעֲרוֹ וּלְהַכְסִידוֹ שֶׁיְּפַזֵּר מְעוֹתָיו, וְאֵינוֹ מַעֲלֶה בְּלִבּוֹ שֶׁזֶּה הַדָּבָר הוּא גֶּזֶל. אָדָם הַמַּשְׁבִּיעַ אֶת חֲבֵרוֹ שְׁבוּעָה אֲפִלּוּ בְּדִין – יֵשׁ לוֹ עֹנֶשׁ בָּזֶה. וּכְעִנְיָן זֶה אָדָם עוֹשֶׂה בְּכָל יוֹם וּבְכָל שָׁעָה חֲבִילוֹת שֶׁל עֲבֵרוֹת. כֵּיצַד? אָדָם חַיָּב לְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה וּלְבָרֵךְ כָּל בְּרָכוֹת בְּכַוָּנָה, וְיֵשׁ מְעַטִּים בָּעוֹלָם הַמְכַוְּנִים בְּכָל לִבָּם. וְכָכָה יֵשׁ בְּכָל הַמִּצְוֹות עִנְיָנִים שֶׁאֲפִלּוּ גְּדוֹלֵי הַדּוֹר הַזֶּה אֵינָן נִזְהָרִים בָּהֶן, מֵחֲמַת שֶׁאֵינָם שָׂמִים עַל לִבָּם וּמֵחֲמַת שֶׁאֵינָן לוֹמְדִים הַמִּצְוֹות וְהַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת. לָכֵן מִי שֶׁנָּדְבָה לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה, יִהְיֶה רָגִיל לַהֲגוֹת בְּסֵפֶר הַמִּדּוֹת הַזֶּה, וּבוֹ יִרְאֶה טָעוּתוֹ בְּמֶה שֶׁטָּעָה כָּל יָמָיו, וְיִתְבּוֹנֵן עַל כָּל דָּבָר וְדָבָר שֶׁיִּקְרָא אִם קִיֵּם אוֹתוֹ וְאִם לָאו. וְאִם יִרְאֶה שֶׁלֹּא קִיֵּם – יִשְׁתַּדֵּל וְיַטְרִיחַ בְּכָל כּוֹחוֹ כְּדֵי לְקַיְּמוֹ. וְגַם יִהְיֶה רָגִיל בְּסֵפֶר הַמִּצְוֹות, לַהֲגוֹת בּוֹ וּלְהָבִין בְּכָל מִצְוָה כְּמִשְׁפָּטָהּ, וְיִתֵּן לֵב עַל כָּל מִצְוָה לְקַיֵּם כְּמַאֲמָרָהּ. וְזֶה הָעִנְיָן הוּא הַדֶּרֶךְ הַגָּדוֹל בְּדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה מִכָּל דָּבָר וְדָבָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ.

נה יֵשׁ עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, אֲשֶׁר הֵן קָשׁוֹת מְאוֹד לְתַקֵּן וְלַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. כְּגוֹן אָדָם שֶׁהֶרְגִּיל בְּגָזֵל כָּל יָמָיו, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ מִמִּי גָּזַל, אוֹ אֵינוֹ יוֹדֵעַ הֵיכָן הוּא דָּר, אוֹ שֶׁמָּא הָלַךְ לוֹ לִמְדִינוֹת הַיָּם, אוֹ שֶׁמָּא אִבֵּד הַמָּעוֹת וְאֵין לוֹ לְהָשִׁיב. וְיֵשׁ שֶׁנֶּהֱנָה בַּעֲבֵרוֹת כָּל יָמָיו עַד שֶׁהוּא מֻרְגָּל בָּהֶם וּמְלֻמָּד, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ירמיהו ט ד): "לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר שֶׁקֶר הַעֲוֹה נִלְאוּ".

נו וְיֵשׁ מִי שֶׁבָּא עַל הָעֲרָוָה וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בֵּן, וְהַחֶרְפָּה לֹא תָמוּשׁ. וְיֵשׁ מִי שֶׁרָגִיל בְּדִבְרֵי כָּזָב וּלְסַפֵּר גְּנַאי עַל בְּנֵי אָדָם. וְיֵשׁ מִי שֶׁהִדִּיחַ בְּנֵי אָדָם, וְהִתְעָה אוֹתָם לְדָבָר אָסוּר. וְיֵשׁ מִי שֶׁרוֹאֶה בְּנֵי אָדָם הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ רָעָה וְתָעוּ מִן הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, וְזֶה הָיָה יָרֵא מֵהֶם לְהוֹכִיחָם, אוֹ הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ מֵהֶם, עַד שֶׁנִּמְנַע לְהוֹרוֹת לָהֶם הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר; עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר (יחזקאל ג יח): "הוּא רָשָׁע בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת, וְדָמוֹ מִיָּדְךָ אֲבַקֵּשׁ".

נז בְּכָל אֵלֶּה הַדְּבָרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן קָשֶׁה בָּהֶן מְאוֹד הַתְּשׁוּבָה. אַךְ יֵשׁ תַּקָּנָה גְּדוֹלָה לְתַקֵּן הַכֹּל: מִתְּחִלָּה יַחְשֹׁב הַחוֹטֵא בְּכָל עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה, וְיִרְאֶה וְיָבִין בְּכָל חֶלְקֵי הַתְּשׁוּבָה, וְיִמְסֹר נַפְשׁוֹ לַעֲשׂוֹת; וְהַכֹּל יַעֲשֶׂה לְשֵׁם שָׁמַיִם בְּכָל כּוֹחוֹ וּבְכָל לִבּוֹ, בַּסֵּתֶר וּבַגָּלוּי – אָז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵקֵל עָלָיו עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה וּמַדְרִיכוֹ לְדֶרֶךְ יָשָׁר לְתְשׁוּבָה. כְּגוֹן אִם הוֹלִיד בֵּן מְעֻרָיוֹת – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַכְרִית אוֹתוֹ הַזֶּרַע וְיִשְׁתַּכַּח הַדָּבָר כְּאִלּוּ לֹא הָיָה.

נח וְאִם גָּזַל מָמוֹן – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְזַמֵּין לוֹ מָמוֹן וְיִפְרַע לַנִּגְזָל, וִירַצֶּנּוּ וְיִמְחֹל לוֹ. וְאִם עָשָׂה לְאָדָם דָּבָר בְּגוּפוֹ אוֹ בְּמָמוֹנוֹ – יַכְנִיס לוֹ הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ רָצוֹן וְאַהֲבָה בְּלִבּוֹ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ – גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ". וְאִם אוֹתוֹ שֶׁנִּגְזַל רָחוֹק מִמֶּנּוּ – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְקָרְבֵנוּ אֶצְלוֹ עַד שֶׁיְּרַצֵּהוּ וְיִמְחֹל לוֹ. וְאִם לֹא יָדַע חֶשְׁבּוֹן הַמָּמוֹן, וְאֵינוֹ מַכִּיר הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר גָּזָל – יִתֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיַּעֲשֶׂה צָרְכֵי רַבִּים: כְּגוֹן לִבְנוֹת גֶּשֶׁר, אוֹ לְתַקֵּן בְּאֵרוֹת, אוֹ לִבְנוֹת בָּתֵּי כְּנֵסִיוֹת, אוֹ שְׁאָר צָרְכֵי רַבִּים. וְיִהְיֶה הֲנָאָה מִמֶּנּוּ לְכָל הָעוֹלָם: לְמִי שֶׁגָּזַל מִמֶּנּוּ וְגַם לַאֲחֵרִים. וְאִם יָמוּת הַנִּגְזָל – יָשִׁיב הַמָּמוֹן לְיוֹרְשָׁיו. הִזְּיקוֹ בְּגוּפוֹ אוֹ דִּבֵּר עָלָיו דֹּפִי – יֵלֵךְ עַל קִבְרוֹ בְּמַעֲמַד עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם וִיבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּמֵאֹתוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִמְחֹל לוֹ.

נט וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁאֵין הַתְּשׁוּבָה נִמְנַעַת מִן הַחוֹטֵא אֶלָּא מִפְּנֵי רֹעַ לִבּוֹ. אֲבָל מִי שֶׁרוֹצֶה לְהִתְקָרֵב אֶל הָאֱלֹהִים – לֹא יִסְגֹּר שַׁעֲרֵי הַתְּשׁוּבָה לְפָנָיו, אַךְ פּוֹתֵחַ לוֹ שַׁעֲרֵי תְּשׁוּבָה וּמוֹרֶה לוֹ הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, דִּכְתִיב (תהלים כה ח): "טוֹב וְיָשָׁר יְיָ, עַל כֵּן יוֹרֶה חַטָּאִים בַּדָּרֶךְ"; וְאוֹמֵר (דברים כט ד): "וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ, כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ"; וְאוֹמֵר (שם ל יד): "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ"; וְאוֹמֵר (תהלים קמה יח): "קָרוֹב יְיָ לְכָל קֹרְאָיו, לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בֶּאֱמֶת".

ס טוֹבָה גְּדוֹלָה הֵיטִיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם בְּנֵי אָדָם, אֲשֶׁר הֵכִין דֶּרֶךְ לַפּוֹשְׁעִים וְלַחוֹטְאִים לָנוּס מֵחֹשֶׁךְ לְאוֹר, וְאֵינוֹ סוֹגֵר דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה אַף אִם הִרְבּוּ לִפְשֹׁעַ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ג כב): "שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבָבִים, אֶרְפָּה מְשׁוּבֹתֵיכֶם". וְהַתְּשׁוּבָה מְקֻבֶּלֶת גַּם אִם יָשׁוּב הַחוֹטֵא מֵרֹב צָרוֹתָיו, וְכָל שֶׁכֵּן אִם יָשׁוּב מִיִּרְאַת שָׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ל): "בַּצַּר לְךָ, וּמְצָאוּךָ כֹּל הַדְּבָרִים... וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזֵר לַשָּׁבִים לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, אֲפִלּוּ בְּדָבָר שֶׁאֵין כּוֹחוֹ שֶׁל אָדָם יָכוֹל לְהַשִּׂיג וּמְחַדֵּשׁ בְּקִרְבּוֹ רוּחַ טָהֳרָה עַד שֶׁיַּשִּׂיג עִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ל ב): "וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ". וְאוֹמֵר בְּסוֹף הָעִנְיָן (שם ל ו): "וּמָל יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לְבַב זַרְעֶךָ", פֵּרוּשׁ: אֲפִילּוּ בְּדָבָר שֶׁאֵין בְּךָ כֹּחַ לְהַשִּׂיג, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָמוּל לְבָבְךָ וְיִתֵּן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹתוֹ.

סא וְיֵשׁ אַרְבָּעָה דְּבָרִים בְּעִנְיְנֵי הַתְּשׁוּבָה:

סב הָרִאשׁוֹן – הַשָּׁב מֵחֶזֶק הַכָּרָתוֹ אֶת אֱלֹהָיו. וְהוּא כְּמוֹ עֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדֹנָיו, וּכְשֶׁחוֹשֵׁב בַּטּוֹב אֲשֶׁר גְּמָלוֹ, שֶׁמֵּרְצוֹנוֹ מְבַקֵּשׁ מִתְּחִלָּה מְמֻנּוּ. וּבְכָמוֹהוּ אָמַר הַכָּתוּב (ירמיהו ד א): "אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ אֵלַי תָּשׁוּב" – לְדָם בּוֹא הָעֹנֶשׁ. וְאוֹמֵר (מלאכי ג ז): "שׁוּבוּ אֵלַי וְאָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם".

סג וְהַשֵּׁנִי – שֶׁשָּׁב מֵחֲמַת שֶׁיֵּשׁ לוֹ מוֹכִיחִים הַמַּכְלִימִים אוֹתוֹ עַד שֶׁיָּשׁוּב. וְהוּא כְּעֶבֶד שֶׁבָּרַח מֵאֲדֹנָיו, וּפָגַע בּוֹ עֶבֶד נֶאֱמָן וְהוֹכִיחוֹ וְהִכְלִימוֹ עַל שֶׁבָּרַח מֵאֲדֹנָיו. וּמְיַעֵץ אוֹתוֹ לָשׁוּב, וְהִבְטִיחוֹ שֶׁיִּמְחֹל לוֹ, וְשָׁב אֵלָיו וְנִכְנַע.

סד הַשְּׁלִישִׁי – כְּשֶׁהוּא רוֹאֶה עֲנָשִׁים שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ מַעֲנִישׁ לְמִי שֶׁיָּצָא מִדְּרָכָיו, אָז יָשׁוּב אֶל הַשֵּׁם מִיִּרְאַת עָנְשׁוֹ. וְהוּא כְּעֶבֶד הַבּוֹרֵחַ מֵאֲדֹנָיו, כְּשֶׁיִּשְׁמַע הָעֲנָשִׁין שֶׁעָשָׂה לְמִי שֶׁבָּרַח מִמֶּנּוּ, וְאָז יָשׁוּב.

סה הָרְבִיעִי – שֶׁבָּא עָלָיו עֹנֶשׁ וְצָרוֹת וְשָׁב. וְהוּא כְּעֶבֶד שֶׁבָּרַח, וּפָגְעוּ בּוֹ לִסְטִים, וּתְפָשׂוּהוּ וְיִסְּרוּ אוֹתוֹ עַל בְּרִיחָתוֹ, וְשָׁב.

סו וְהַמַּשְׂכִּיל יֹאחַז תְּשׁוּבָתוֹ בַּדֶּרֶךְ הָרִאשׁוֹן, וְלָשׁוּב מֵאַהֲבַת גְּדֻלָּתוֹ.

סז שִׁשָּׁה דְּרָכִים יְעוֹרְרוּ לֵב הָאָדָם לָשׁוּב:

סח הָאֶחָד – כַּאֲשֶׁר תִּמְצָאֵנָה אֶת הָאִישׁ צָרוֹת, יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ וְיֹאמַר: אֵין זֶה כִּי אִם מֵחֲמַת עֲוֹנֹתַיו וּדְרָכָיו הָרָעִים, וְיָשׁוֹב אֶל הַשֵּׁם וִירַחֲמֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לא יז): "וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת, וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא: הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה". וְהַתְּשׁוּבָה הַזֹּאת מְקֻבֶּלֶת לִפְנֵי הַשֵּׁם; לֹא כְּמִנְהַג בָּשָׂר וָדָם כְּשֶׁיֵּחָטֵא אִישׁ לְאִישׁ, וּבְעֵת צָרָתוֹ מִתְחָרֵט וְנִכְנַע אֵלָיו מִפְּנֵי שֶׁהוּא צָרִיךְ לְעֶזְרָתוֹ – זֹאת הַחֲרָטָה הִיא גְּרוּעָה בְּעֵינָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמַר יִפְתָּח (שופטים יא ז): "וּמַדּוּעַ בָּאתֶם אֵלַי עַתָּה כַּאֲשֶׁר צַר לָכֶם?" אֲבָל מִן חַסְדֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ שֶׁהוּא מְקַבֵּל תְּשׁוּבָה מִתּוֹךְ צָרָה וְהוּא מִתְרַצֶּה בָּהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ, כִּי כָשַׁלְתָּ בַּעֲוֹנֶךָ"; וּכְתִיב (משלי ג יב): "כִּי אֶת אֲשֶׁר יֶאֱהַב יְיָ יוֹכִיחַ...".

סט וְאִם אֵין הָאָדָם עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה בְּעֵת צָרָתוֹ – אָז עָנְשׁוֹ כָּפוּל, כְּמוֹ מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם אִם אִישׁ חָטָא לוֹ, וְהוּא מְיַסֵּר אוֹתוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְקַבֵּל מִוסָרוֹ – יוֹסִיף לְיַסְּרוֹ וְיַכְבִּיד עֲלוֹ, וְכֵן מִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּדִכְתִיב (ויקרא כו יח): "וְאִם עַד אֵלֶּה לֹא תִשְׁמְעוּ לִי, וְיָסַפְתִּי לְיַסְּרָה אֶתְכֶם". וְאִם לֹא יִתְבּוֹנֵן שֶׁהָרָעוֹת בָּאוֹת עָלָיו מִפְּנֵי חֲטָאָיו, אֶלָּא יֹאמַר "מִקְרֶה הוּא" – בָּזֶה יֵשׁ קֶצֶף גָּדוֹל עַל הָאִישׁ הַהוּא, שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁמְּחַמַּת עֲוֹנָתָיו בָּאִין לוֹ יִסּוּרִין. תֵּדַע וְתַשְׂכִּיל, כִּי מוּסַר הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא שֶׁמְּיַסֵּר אֶת הָאָדָם, הוּא עוֹשֶׂה לְהֵיטִיב לוֹ שְׁתֵּי טוֹבוֹת: הָאֶחָד: לְכַפֵּר חֲטָאָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כה יח): "רְאֵה עָנְיִי וַעֲמָלִי, וְשָׂא לְכָל חַטֹּאותָי". הַשֵּׁנִי: כְּדֵי לְהוֹכִיחוֹ וְלַהֲשִׁיבוֹ מִדְּרָכָיו הָרָעִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג ז): "אַךְ תִּירְאִי אוֹתִי, תִּקְחִי מוּסָר". וְאִם לֹא עָשָׂה תְּשׁוּבָה מִפְּנֵי הַצָּרוֹת – אָז אוֹי לוֹ, שֶׁסָּבַל יִסּוּרִין וְלֹא נִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנוֹתָיו. וְעוֹד נִכְפְּלוּ עָנְשָׁיו, שֶׁאֵינוֹ מַאֲמִין שֶׁבַּעֲבוּר חֲטָאָיו נִתְיַסֵּר.

ע וְיֵשׁ עַל הַבּוֹטֵחַ בַּשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא לֵדַע, כִּי הַצָּרוֹת הֵם לְטוֹבָתוֹ וּלְהֵיטִיב בְּאַחֲרִיתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ד ח): "אַל תִּשְׂמְחִי אֹיַבְתִּי לִי, כִּי נָפַלְתִּי קָמְתִּי, כִּי אֵשֵׁב בַּחֹשֶׁךְ יְיָ אוֹר לִי". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִלְמָלֵא שָׁנַפַלְתִּי – לֹא קַמְתִּי; וְאִלְמָלֵא שֶׁיָּשַׁבְתִּי בַּחֹשֶׁךְ – לֹא הָיָה אוֹר לִי. לָכֵן כָּל אִישׁ, כְּשֶׁיֵּשׁ לוֹ צָרָה בְּגוּפוֹ אוֹ בְּמָמוֹנוֹ אוֹ בְּבָנָיו – יִתֵּן לִבּוֹ לְהִתְעַנּוֹת בְּעֵת צָרָתָם, כַּאֲשֶׁר תִּקְּנוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית י א). לָכֵן בְּעֵת צָרָה יְחַפֵּשׂ בְּמַעֲשָׂיו; חִפֵּשׂ וְלֹא מָצָא עָוֹן – בְּיָדוּעַ שֶׁיִּסּוּרִין שֶׁל אַהֲבָה הֵן (ברכות ה א).

עא הַשֵּׁנִי – כַּאֲשֶׁר יָבוֹאוּ יְמֵי הַזִּקְנָה וְיִרְאֶה חֻלְשׁוֹת כּוֹחוֹ, אָז יַחֲשֹׁב אַחֲרִיתוֹ וְיִזְכֹּר קִצּוֹ, וְיָשׁוּב אֶל הַשֵּׁם וִירַחֲמֵהוּ. וּמִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר לְעֵת זִקְנָתוֹ יִהְיוּ עֲנָשָׁיו כְּפוּלִין, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פסחים קיג ב): אַרְבָּעָה אֵין הַדַּעַת סוֹבַלְתָּן: דָּל גֵּאֶה, עָשִׁיר מְכַחֵשׁ, זָקֵן מְנָאֵף, וּפַרְנָס מִתְגָּאֶה עַל הַצִּבּוּר בְּחִנָּם. וּכְשֶׁאָדָם רוֹאֶה שֶׁיָּמָיו הוֹלְכִין, וּבָנָיו גּוֹפוֹ מִתְדַּלְדֵּל וְהוֹלֵךְ, וְזֶהוּ הַתְחָלַת הַנְּסִיעָה שֶׁהוּא נוֹסֵעַ לְבֵית עוֹלָמוֹ, הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ יוֹמָם וְלַיְלָה – זֶהוּ תְּמָהוֹן גָּדוֹל, אֵיךְ לֹא יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְהָכִין צֵידָה לַדֶּרֶכּוֹ הַגָּדוֹל וְהָרָחוֹק? אֵין זֶה בָּא אֶלָּא מֵחֲמַת מְעוּט אֱמוּנָה,

עב וְהֵם חוֹטְאִים לַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא מְאוֹד שֶׁלֹּא יִרְאוּ אוֹר הַתְּשׁוּבָה. וְהֵם כְּמוֹ חוֹלֶה שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּחָלְיוֹ, וּמִתּוֹךְ שֶׁאֵינוֹ מַרְגִּישׁ חָלְיוֹ לֹא יַחְשֹׁב עַל הָרְפוּאָה. כָּךְ זֶה הָאִישׁ אֵינוֹ מַרְגִּישׁ חֲטָאָיו וְאֵינוֹ מִתְבּוֹנֵן לְקַצּוֹ, וְעַל כֵּן לֹא יָחוּשׁ לְתַקֵּן עִנְיָנָיו. וְיֵשׁ אֲנָשִׁים, אֲשֶׁר כָּל חֶפְצָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם וְכָל עִנְיְנֵיהֶם עַל עִנְיְנֵי גּוּפָם, וְעוֹסְקִים כָּל הַיּוֹם בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם, וְלֹא יִתְּנוּ חֵלֶק לַתּוֹרָה וּלְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, כַּמָּה הֵם בַּמַּדְרֵגָה הַתַּחְתּוֹנָה! לָכֵן מִי שֶׁהָלַךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ בִּנְעוּרָיו, לְעֵת הַזִּקְנָה יִתֵּן אֶל לִבּוֹ לְגָרֵשׁ מִקִּרְבּוֹ עִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְיִתְיַחֵד תָּמִיד לְהִתְבּוֹנֵן בְּיִרְאַת הַשֵּׁם, וּלְבַקֵּשׁ תּוֹרָה וּמִצְוֹת.

עג הַשְּׁלִישִׁי – כַּאֲשֶׁר יִשְׁמַע מוּסַר חֲכָמִים וְיִשְׁמַע הַמּוֹכִיחִים אוֹתוֹ, בָּזֶה יְעוֹרֵר לִבּוֹ לַחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה וְיַקְבֵּל עָלָיו כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹכָחוֹת. וְאַחַר שֶׁיְּקַבֵּל, אָז יִזְכֶּה זֶה הָאִישׁ זְכוּת גְּדוֹלָה, וּבְשָׁעָה קְטַנָּה יֹצֵא מֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וְיֵשׁ לוֹ שָׂכָר וּזְכוּת עַל כָּל הַמִּצְוֹות וְעַל כָּל הַמּוּסָרִים, כֵּיוָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַחְשַׁבְתּוֹ לְקַבֵּל עָלָיו. וְאַשְׁרֵי לָזֶה הַמְּקַבֵּל, שֶׁזָּכָה בְּשָׁעָה קַלָּה. וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וַיֵּלְכוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יב כח) – וְכִי מֵיד עָשׂוּ? וַהֲלֹא לֹא עָשׂוּ עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם לַעֲשׂוֹת – מַעֲלֶה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשׂוּ. וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (משנה אבות ג ט): כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ – חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כד ד): "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע".

עד פֵּרוּשׁ זֶה הָעִנְיָן: אָדָם שֶׁקִּבֵּל עַל עַצְמוֹ בְּלֵב נֶאֱמָן לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה, וְלַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר יֹאמְרוּ לוֹ חֲכָמִים, וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר קִבֵּל לְקַיֵּם הַכֹּל דּוֹרֵשׁ וְחוֹקֵר וְשׁוֹאֵל לַחֲכָמִים מָה לַעֲשׂוֹת – אָז יֵשׁ לוֹ שָׂכָר אַפְּלוּ מֵאוֹתָן הַמִּצְוֹות וְהַמּוּסָרִים שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ, כֵּיוָן שֶׁקִּבֵּל עָלָיו וְגָמַר בְּלִבּוֹ לַעֲשׂוֹת; כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ יִשְׂרָאֵל עַל הַר סִינַי "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע", שֶׁהִקְדִּימוּ עֲשִׂיָּה לִשְׁמִיעָה (שבת פח א). וּבְעִנְיָן אַחֵר לֹא יִתָּכֵן שֶׁיִּהְיוּ מַעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ. וּכְעִנְיָן זֶה נֶאֱמַר בְּדָנִיֵּאל אִישׁ חֲמוּדוֹת, כְּדִכְתִיב (דניאל י יב): "אַל תִּירָא דָנִיֵּאל, כִּי מִן הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר נָתַתָּ אֶת לִבְּךָ לְהָבִין וּלְהִתְעַנּוֹת לִפְנֵי אֱלֹהֶיךָ – נִשְׁמְעוּ דְבָרֶיךָ"; אַלְמָא כְּשֶׁאָדָם נוֹתֵן אֶל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב – מִיָּד מִתְקַבֵּל לְרָצוֹן לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מִתְעוֹרֵר לָשׁוּב מֵחֲמַת מוֹכִיחָיו – הֲלוֹא יִהְיוּ עֲנָשָׁיו כְּפוּלִים.

עה הָרְבִיעִי – כְּשֶׁיִּקְרָא הָאָדָם מִצְוֹות הָאֵל, וְיִקְרָא בַּנְּבִיאִים וּבַכְּתוּבִים וּבְדִבְרֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, וְיִרְאֶה הָאַזְהָרוֹת וְהָעֲנָשִׁין וְהַמִּצְוֹות וְהַמּוּסָרִים הַנְּעִימִים, אָז יִתְעוֹרֵר בְּלִבּוֹ וְיַחְשֹׁב: "אֵיךְ אֶקְרָא עִנְיַן הַתּוֹרָה כְּמָשָׁל בְּעָלְמָא? אַף אֶתֵּן אֶל לִבִּי דִּבְרֵי הַתּוֹרָה, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר אֶקְרָא". כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב אֵצֶל יֹאשִׁיָּהוּ (מלכים ב כב יא): "וַיְהִי כִשְׁמֹעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דִּבְרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה, וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו". וּבְעִנְיַן עֶזְרָא נֶאֱמַר (נחמיה ח ט): "כִּי בוֹכִים כָּל הָעָם כְּשָׁמְעָם אֶת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה". וְאָדָם שֶׁלֹּא יָשִׂית לִבּוֹ לְדִבְרֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא – רַבּוּ עַל זֶה פְּשָׁעָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לו כד): "וְלֹא פָחֲדוּ, וְלֹא קָרְעוּ אֶת בִּגְדֵיהֶם". וְאָמְרוּ חֲכָמִים (ירושלמי ברכות א ב): כָּל הַלּוֹמֵד וְאֵינוֹ מְקַיֵּם – נוֹחַ לוֹ שֶׁנִּהְפְּכָה שִׁלְיָתוֹ עַל פָּנָיו, וְלֹא יָצָא לַאֲוִיר הָעוֹלָם. וְנֶאֱמַר (הושע ח יב): "אֶכְתָּב לוֹ רֻבֵּי תוֹרָתִי, כְּמוֹ זָר נֶחְשָׁבוּ"; וְנֶאֱמַר (ירמיהו ח ח): "אֵיכָה תֹּאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ, וְתוֹרַת יְיָ אִתָּנוּ, אָכֵן הִנֵּה לַשֶּׁקֶר עָשָׂה עֵט שֶׁקֶר סֹפְרִים".

עו הַחֲמִישִׁי – כַּאֲשֶׁר יַגִּיעוּ עֲשָׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, אָז כָּל אָדָם יְעוֹרֵר לִבּוֹ וְיִזְדַּעֲזַע נֶגֶד יוֹם הַדִּין. כִּי יַחֲשֹׁב כִּי כָּל מַעֲשָׂיו בַּסֵּפֶר נִכְתָּבִין, וּבְעֵת הַהִיא הָאֱלֹהִים יָבִיא בְּמִשְׁפָּט אֶת כָּל מַעֲשֶׂה וְכָל נֶעְלָם אִם טוֹב וְאִם רָע. כִּי הָאָדָם נִדּוֹן בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, וּגְזַר דִּין נֶחְתָּם בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים (ראש השנה טז א). הֲלוֹא בְּשָׁעָה

שֶׁמְּבִיאִין הָאָדָם לְמִשְׁפָּט לִפְנֵי מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם – הֲלוֹא יֶחֱרַד חֲרָדָה גְּדוֹלָה, וְיָשִׁית עֲצוֹת בְּנַפְשׁוֹ, וְלֹא יַעֲלֶה עַל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת שׁוּם דָּבָר אַחַר זוּלָתִי לְמָצוֹא חֵן לִפְנֵי הַדַּיָּן הַגָּדוֹל.

עז לָכֵן רָאוּי לְכָל יֶרֶא שָׁמַיִם לְמַעֵט עֲסָקָיו, וְלִהְיוֹת רַעֲיוֹנָיו נְחִתִים, וְלִקְבֹּעַ בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה עִתִּים, לְהִתְבּוֹדֵד בַּחֲדָרָיו וּלְחַפֵּשׂ דְּרָכָיו וְלַחֲקֹר, וְלִקְדֵּם בְּאַשְׁמֹרֶת וּלְהִתְעַסֵּק בְּדִרְכֵי הַתְּשׁוּבָה. וְלֹא שֶׁיַּעֲשֶׂה כְּעִנְיְנֵי הָעוֹלָם, שֶׁמִּתְעַנְּיִן וּמַקְדִּימִין לְהִתְפַּלֵּל, אֲבָל אֵינָן עוֹרְכִין מַעֲרָכוֹת נֶגֶד הָעֲוונוֹת לְסַלֵּק מֵהֶן כָּל דָּבָר מִכְעָר. כִּי כָּל אִישׁ שֶׁמִּתְפַּלֵּל וּמִתְעַנֶּה וּמִתְוַדֶּה, וְאוֹחֵז דְּרָכָיו הָרִאשׁוֹנִים – אֵין זֶה דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה. אֶלָּא יִתְעוֹרֵר הָאָדָם לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה בַּעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה, שֶׁהֵם עֵת רָצוֹן וְהַתְּפִלָּה נִשְׁמַעַת בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מט ח): "בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ, וּבְיוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ". וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (ראש השנה יח א): "דִּרְשׁוּ יְיָ בְּהִמָּצְאוֹ" (ישעיהו נה ו) – אֵלּוּ עֲשָׂרָה יָמִים שֶׁבֵּין רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְיוֹם הַכִּפּוּרִים. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא פה ב) כִּי יוֹם כִּפּוּר מְכַפֵּר עַם הַתְּשׁוּבָה, עַל כֵּן הִזְהִירָנוּ הַכָּתוּב שֶׁנָּשׁוּב וְנִטָּהֵר לִפְנֵי הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא בִּתְשׁוּבוֹתֵינוּ, וִיכַפֵּר עָלֵינוּ בַּיּוֹם הַזֶּה לְטַהֵר אוֹתָנוּ.

עח הַשִּׁשִּׁי – לְעוֹלָם יִרְאֶה אָדָם עַצְמוֹ כְּאִלּוּ הוּא נוֹטֶה לָמוּת. וְלֹא יֹאמַר "כְּשֶׁאַזְקִין אָשׁוּב", שֶׁמָּא יָמוּת קֹדֶם שֶׁיַּזְקִין. עַל כֵּן בְּכָל עֵת יְכַוֵּן לִקְרַאת אֱלֹהָיו, כִּי אֵין אָדָם יוֹדֵעַ עִתּוֹ. עַל כֵּן יְעוֹרֵר אֶת נַפְשׁוֹ לִהְיוֹת טָהוֹר לְהָשִׁיב רוּחוֹ בְּטָהֳרָה אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ בּוֹ. וִיחַפֵּשׂ מַעֲשָׂיו בְּכָל רֶגַע, כְּמַאֲמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר (שבת קנג א): שׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתֶךָ. אָמְרוּ לוֹ תַּלְמִידָיו: רַבֵּינוּ, וְכִי אָדָם יוֹדֵעַ מָתַי יָמוּת? אָמַר לָהֶם: יָשׁוּב הַיּוֹם שֶׁמָּא יָמוּת לְמָחָר, וְנִמְצָא כָּל יָמָיו בִּתְשׁוּבָה, וְיִהְיֶה מִתְקַשֵּׁט בְּכָל שָׁעָה כְּאִלּוּ עַתָּה יָבוֹא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל.

עט לָכֵן יִדְאַג אָדָם לְעוֹלָם, אֲפִלּוּ כְּשֶׁהוּא שָׁלֵו וְשָׁקֵט. וְיִרְעַד מִיּוֹם הַמָּוֶת, שֶׁאָז צָרִיךְ לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל עֵת בְּלֵב נִשְׁבָּר וְנִדְכָּא כְּאִלּוּ עַתָּה יָמוּת, וְיִהְיֶה מוֹרָא שָׁמַיִם עָלָיו. וְיֵשׁ לָאָדָם לְחַדֵּשׁ מִצְוָה בְּכָל יוֹם, אוּלַי הִגִּיעָה עֵת מוֹתוֹ, וְאִם יַעֲשֶׂה כָּךְ אָז אֵינוֹ חָסֵר מִכָּל הַמִּצְוֹות אֲפִילּוּ אַחַת. כִּי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קהלת רבה ג כד): כָּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אַחַת סָמוּךְ לְמִיתָתוֹ – דּוֹמֶה לְמִי שֶׁקִּיֵּם כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ. לָכֵן יָקִיץ הָאָדָם מִשְּׁנַת תַּרְדֵּמָתוֹ וְיִתְעוֹרֵר לְהָבִין אַחֲרִיתוֹ, לְקַשֵּׁט עַצְמוֹ בְּתַכְשִׁיטֵי הַמִּצְוֹות, לִהְיוֹת לִפְנֵי הָאֱלֹהִים בְּכָל רֶגַע.

פ אַרְבַּע מִינֵי תְּשׁוּבוֹת הֵן: תְּשׁוּבַת הַבָּאָה, תְּשׁוּבַת הַגֶּדֶר, תְּשׁוּבַת הַמִּשְׁקָל, וּתְשׁוּבַת הַכָּתוּב.

פא תְּשׁוּבַת הַבָּאָה כֵּיצַד? אִם חָטָא בְּאִשָּׁה אוֹ בִּגְנֵבָה, וּבָאָה הָאִשָּׁה אוֹ אוֹתוֹ עָוֹן לְיָדוֹ, וְהָיָה יָכוֹל לַחֲטֹא כְּבָרִאשׁוֹנָה, וְהוּא עֲדַיִן בְּחֹזֶק תַּאֲוָתוֹ וּבְחֹשֶׁק יְצָרוֹ, וְלִבּוֹ בוֹעֵר אַחֲרֶיהָ וְהִיא מִתְרַצֵּית לוֹ, וְעוֹצֵר רוּחוֹ וּמְנַתֵּק תַּאֲוָתוֹ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם לְבַד – זֶהוּ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה.

פב תְּשׁוּבַת הַגֶּדֶר כֵּיצַד? לֹא יִרְאֶה שְׂחוֹק נָשִׁים וּבְתוּלוֹת, וְלֹא יִסְתַּכֵּל בְּאִישָׁהּ בְּפָנֶיהָ אוֹ בֵּין דַּדֶּיהָ, וַאֲפִלּוּ בְּאִשְׁתּוֹ בְּעוֹד שֶׁלֹּא טָבְלָה. וְכֵן יַעֲשֶׂה גָּדֵר לְכָל הַמִּצְוֹות. וְכָתַב הָרַאֲבָ"ד זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה: וְרָאִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיוּ חֲסִידִים גְּמוּרִים, וְהָיוּ גּוֹדְרִים עַצְמָם בְּכַמָּה גְּדֵרִים. וְהָיָה מֵהֶם מִי שֶׁפָּרַשׁ מֵאִשְׁתּוֹ אַחֲרֵי שֶׁקִּיֵּם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה. וְכָל אֶחָד וְאֶחָד הָיָה גּוֹדֵר עַצְמוֹ, לְפִי מָה שֶׁהָיָה מַכִּיר אֶת עַצְמוֹ. יֵשׁ אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ תַּאֲוָה לַעֲבֵרָה אַחַת וְאֵין לוֹ תַּאֲוָה לַעֲבֵרָה אַחֶרֶת, כְּגוֹן לְאֶחָד יֵשׁ תַּאֲוָה לִזְנוּת וְלֹא לִגְנֹב, וְלַשֵּׁנִי יֵשׁ תַּאֲוָה לִגְנֹב וְלֹא לִזְנוּת. לָכֵן כָּל אֶחָד יַעֲשֶׂה גְּדֵרִים לְפִי מָה שֶׁרוֹאֶה שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו: אִם דַּעְתּוֹ נִמְשֶׁכֶת לִגְנֵבָה – יִתְרַחֵק מִלְּקַבֵּל פִּקָּדוֹנוֹת וּלְהִשְׁתַּדֵּל בְּשֶׁל אֲחֵרִים; וְכֵן בְּעִנְיַן הַזְּנוּת – יִגְדֹּר עַצְמוֹ גַּם בְּמַתָּר לוֹ; וְכֵן יַעֲשֶׂה גְּדֵרִים לְכָל דָּבָר. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל אַבְרָהָם אָבִינוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁהַיֵּצֶר הִשְׁלִים עִמּוֹ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (משלי טז ז): "בִּרְצוֹת יְיָ דַּרְכֵי אִישׁ – גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ". דָּוִד הַמֶּלֶךְ עָשָׂה מִלְחָמָה עִם יִצְרוֹ, וְרָאָה שֶׁלֹּא הָיָה יִצְרוֹ רַךְ וְטִבְעוֹ נוֹחַ, וְלֹא הָיָה יָכוֹל לוֹ; וְעָמַד וַהֲרָגוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קט כב): "וְלִבִּי חָלַל בְּקִרְבִּי". פֵּרוּשׁ: אַבְרָהָם הָיָה יִצְרוֹ רַךְ וְטִבְעוֹ נוֹחַ וְעָרֵב, וְלֹא הָיָה צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מִלְחָמָה, כִּדְאָמְרִינַן (נדרים לב ב): בַּתְּחִלָּה לֹא הָיָה אַבְרָהָם מֶלֶךְ אֶלָּא עַל מָאתַיִם אַרְבָּעִים וּשְׁלוֹשָׁה אֵיבָרִים, וּלְבַסּוֹף הִמְלִיכוֹ עַל מָאתַיִם אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה אֵיבָרִים, וְהוֹסִיף לוֹ מֶמְשָׁלָה עַל שְׁתֵּי עֵינַיִם וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה. אֲבָל דָּוִד הָיָה לְעוֹלָם יִצְרוֹ קָשֶׁה וְחָזָק, וְהָיָה צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת עִמּוֹ מִלְחָמָה בְּכָל יוֹם, וְכַאֲשֶׁר רָאָה שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמֹד בּוֹ – עָמַד עָלָיו וַהֲרָגוֹ. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהָרַג בְּתַעֲנִית, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁפֵּרֵשׁ מִן הָאִשָּׁה לְנַמְרֵי, כִּי רָאָה שֶׁמִּתּוֹךְ הַהֶתֵּר הֶסִיתוֹ אֶל הָאִסּוּר; בֵּין כְּדִבְרֵי זֶה וּבֵין כְּדִבְרֵי זֶה, אַחֲרֵי שֶׁרָאָה שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו – שָׁם פָּנָיו לְהַכְרִיעוֹ וּלְהִלָּחֵם עִמּוֹ עַד שֶׁהִכְנִיעוֹ וְהִכְרִיעוֹ.

פג הַגֶּדֶר הַמּוֹעִיל לְהַכְנֶעֶת הַיֵּצֶר הוּא רַעֲבוֹן הַנֶּפֶשׁ, לְמַעַט הַתַּעֲנוּגִים וְהַהֲנָאוֹת בְּמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה, רַק שֶׁיְּהֶנֶה מִן הֶרִיחַ הַטּוֹב; וּמִן רְחִיצַת חַמִּין לְמִי שֶׁהַחַמִּין עֲרֵבִין עָלָיו. וְהַמַּאֲכָל הַמּוּעָט יִהְיֶה מְתֻבָּל וּמְתֻקָּן יָפֶה, בַּעֲבוּר שֶׁיֶּעֱרַב עָלָיו וְתִהְיֶה נַפְשׁוֹ מְקַבַּלְתּוֹ וּמִתְפַּיֶּסֶת בִּמְעַט מִמֶּנּוּ. וּלְעוֹלָם יַנִּיחַ מְעַט מִכְּדֵי צָרְכּוֹ וּמֵהַשְׁלֵמַת תַּאֲוָתוֹ, וְלֹא יִשְׂתֶּה יַיִן כִּי אִם מָזוּג, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכֵּר. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין ע א): סְעוּדָה שֶׁהֲנָאָתָךְ מִמֶּנָּה – מְשֹׁךְ יָדְךָ מִמֶּנָּה. וּשְׁנֵי תַּקָּנוֹת יֵשׁ בָּעִנְיָן: הָאֶחָד – שֶׁלֹּא תַּזִּיקֶנּוּ אֲכִילָתוֹ, וְהַשֵּׁנִי – הִיא כְּנִיעַת הַיֵּצֶר וּשְׁבִירַת הַתַּאֲוָה.

פד וּכְמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ בַּסְּעוּדָה, כֵּן הַדֶּרֶךְ בְּכָל הַהֲנָאוֹת וְתַעֲנוּגִים שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁלֹּא יִמָּלֵא אָדָם כָּל תַּאֲוָתוֹ. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁיִּשְׁמֹר אָדָם עַצְמוֹ מִן הַמַּאֲכָלִים שֶׁהוּא מַכִּיר שֶׁהֵם מַזִּיקִים אוֹתוֹ, כִּי הָאוֹכֵל דְּבָרִים שֶׁמַּזִּיקִים אוֹתוֹ וְאֶפְשָׁר לוֹ בְּמַאֲכָל אַחֵר – הֲרֵי הוּא פּוֹשֵׁעַ בְּגוּפוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהוֹלֵךְ אַחַר תַּאֲוָתוֹ וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ עַל אֲבֵדַת גּוּפוֹ. וַהֲרֵי זֶה דֶּרֶךְ יֵצֶר הָרַע וַעֲצָתוֹ, שֶׁמְּסִיתוֹ מִדֶּרֶךְ הַחַיִּים אֶל דֶּרֶךְ הַמָּוֶת.

פה וְיֵדַע כָּל חַי שֶׁאֵין דֶּרֶךְ לְיֵצֶר הָרַע אֶלָּא דֶּרֶךְ הֶסָּתָה: מִתְּחִלָּה מְסִיתוֹ אֶל הַמֻּתָּר לְמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ, וְאַחַר שֶׁהֶרְגֵּל לְמַלֵּא תַּאֲוָתוֹ מִן הַהֶתֵּר, וְהִרְעִיב נַפְשׁוֹ לִהְיוֹת שׂוֹקֵקָה בְּכָל עֵת לְמַלֹּאת תַּאֲוָתוֹ – אָז מְסִיתוֹ אֶל הָאָסוּר הַקַּל, וּמִן הַקַּל אֶל הֶחָמוּר. עַל כֵּן הַזָּהֵר בַּהֶתֵּר לַעֲשׂוֹת גָּדֵר לְמַעֵט הַתַּאֲוָה מִן הַמֻּתָּר, וְאָז אִם יַעֲלֶה בְּלִבְּךָ הָאִסּוּר, מִזֶּה אַתָּה נוֹשֵׂא קַל וָחֹמֶר בְּעַצְמְךָ, וּמַבְטָח לְךָ שֶׁאַתָּה פּוֹרֵשׁ מִן הַהִרְהוּר וְכָל שֶׁכֵּן מִן הַמַּעֲשֶׂה.

פו וְאַל יִתְעַנֶּה אָדָם עִנּוּיֵי נֶפֶשׁ, פֶּן יֵחָלֵשׁ לִבּוֹ וְיִתְעָרְבֵב מוֹחוֹ. וְיִהְיֶה הֶפְסֵדוֹ מְרֻבֶּה מִשְּׁכָרוֹ, כִּי יִבָּטֵל מִן הַתּוֹרָה; שֶׁיֵּלֵךְ בָּטֵל מִן הַחַלָּשׁוּת, וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁלּוֹמֵד לֹא יוּכַל לְדַקְדֵּק כָּרָאוּי וּלְהָבִין הָעִנְיָנִים, לְפִי שֶׁאֵין תּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא מִתּוֹךְ שִׂמְחָה (שבת ל ב).

פז וְאַל יִמְנַע עַצְמוֹ מִכָּל שִׂמְחַת מִצְוָה וּמִכָּל הֲנָאַת מִצְוָה, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ עֵינָיו פְּקוּחוֹת כְּנֶגֶד הַיֵּצֶר הָרַע וְיִהְיֶה נִזְהָר עָלָיו, פֶּן יְמַלֵּא כָּל תַּאֲוָתוֹ. וְאִם יֵחָלֵשׁ לִבּוֹ עַל מְעוּט אֲכִילָתוֹ, טוֹב לוֹ שֶׁיֹּאכַל שְׁתֵּי פְּעָמִים בַּיּוֹם מְעַט מְעַט, וְלֹא יְמַלֵּא כְּרֵסוֹ בְּפַעַם אַחַת. וְאִם לֹא יְזַדַּמֵּן לֶאֱכֹל שְׁתֵּי פְּעָמִים, יִהְיֶה אֶצְלוֹ מִן הַמְּרֻקָּחַת הַמְשַׁמַּחַת הַלֵּב, וְיֹאכַל מִמֶּנָּה מְעַט וְיִתְחַזֵּק לִבּוֹ. גַּם אִם יִרְאֶה בְּעֵינָיו שֶׁיִּהְיֶה צָרִיךְ לְהִתְעַנּוֹת יוֹם אוֹ יוֹמַיִם בְּשָׁבוּעַ, יִתְעַנֶּה לְפִי תַּקָּנָתוֹ, כִּי הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית וְהוּא צָרִיךְ לוֹ – נִקְרָא "קָדוֹשׁ", וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִתְבַּטֵּל מִן הַתּוֹרָה וּמִן הַמִּצְוֹת עֲבוּרָהּ.

פח כָּל אָדָם יָכוֹל לָדַעַת בְּעַצְמוֹ אֵיךְ יִגְדֹּר לְפִי עִנְיָנָיו. וְהָרֹאשׁ לְכָל הַגְּדֵרִים שֶׁיִּשְׁמֹר עֵינָיו מִמָּה שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ. וְאִם יִמְעַט רְאִיָּתוֹ מִמָּה שֶׁאֵינוֹ שֶׁלּוֹ, נִקְרָא "צָנוּעַ" וּ"בַיְשָׁן", כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (שבת נג ב) עַל אוֹתָהּ אִשָּׁה שֶׁהָיְתָה גְּדֻמֶּת, וְלֹא הִכִּיר בָּהּ בַּעֲלָהּ עַד יוֹם מוֹתָהּ. וְאָמְרוּ עָלָיו: כַּמָּה צָנוּעַ אִישׁ זֶה, שֶׁלֹּא הִכִּיר בְּאִשְׁתּוֹ. וְאִם יִשְׁמֹר עֵינָיו – נִמְצָא שֶׁלִּבּוֹ שָׁמוּר; וּמִתּוֹךְ שֶׁלִּבּוֹ וְעֵינָיו שְׁמוּרִים – נִמְצָא כֻּלּוֹ שָׁמוּר.

פט תְּשׁוּבַת הַמִּשְׁקָל כֵּיצַד? כְּפִי הֲנָאָה שֶׁנֶּהֱנָה מִן הָעֲבֵרָה – יַעֲשֶׂה לוֹ צַעַר בְּתַעֲנִית וּבְמִעוּט אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה; בְּעִנְיַן הַמִּשְׁכָּב וּבְעִנְיַן כָּל הַהֲנָאוֹת – יְמַעֵט.

צ תְּשׁוּבַת הַכָּתוּב כֵּיצַד? אִם בָּא עַל הַנִּדָּה וְיֵשׁ לוֹ בָּזֶה כָּרֵת, אוֹ שֶׁעָבַר עַל חַיָּבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין אוֹ מַלְקוּת – יְקַבֵּל עָלָיו לְהִצְטַעֵר וְלַעֲשׂוֹת צַעַר לְעַצְמוֹ כָּעִנְיָן הַכָּתוּב בַּתּוֹרָה. וְהִנֵּה הָרוֹקֵחַ כָּתַב אֵיךְ יַעֲשֶׂה צַעַר לְעַצְמוֹ עַל כַּמָּה עֲבֵרוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בַּתַּלְמוּד, שֶׁהָיוּ רַגִּילִים בְּתַעֲנִית אֲפִלּוּ עַל חֵטְא קַל מְאוֹד, אֲפִלּוּ בְּדִבּוּר בְּעָלְמָא. כְּמוֹ שֶׁאָמַר חָכָם אֶחָד (חגיגה כב ב): "בּוֹשַׁנִי מִדִּבְרֵיכֶם בֵּית שַׁמַּאי" – וְעַל זֶה יָשַׁב בְּתַעֲנִית עַד שֶׁהֶשְׁחִרוּ שִׁנָּיו. וְכֵן מַעֲשֶׂה בְּרַב חִסְדָּא שֶׁאָמַר לְרַב הוּנָא (בבא מציעא לג א): תַּלְמִיד וְרִבּוֹ צָרִיךְ לוֹ, מַהוּ שֶׁיְּצַעֲמֹד לְפָנָיו? אָמַר לוֹ רַב הוּנָא לְרַב חִסְדָּא: "חִסְדָּא! לָא צְרִיכְנָא לָךְ!" וְעַל זֶה יָשְׁבוּ בְּכַמָּה תַּעֲנִיּוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בְּדָוִד, שֶׁנִּסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִמֶּנּוּ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וּבְכָל יוֹם וָיוֹם הָיָה מוֹרִיד דְּמָעוֹת, וְהָיָה אוֹכֵל פִּתּוֹ בְּאֵפֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קב י): "כִּי אֵפֶר כַּלֶּחֶם אָכָלְתִּי". אָמַר לָפָנָיו: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם! קַבְּלֵנִי בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה לְפָנֶיךָ, כְּדֵי שֶׁתְּזַכֶּה הָרַשָּׁעִים בָּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם נא טו): "אֲלַמְּדָה פּוֹשְׁעִים דְּרָכֶיךָ"

צא – כָּל אָדָם יִלְמַד מִדָּוִד בְּעִנְיַן הַתְּשׁוּבָה. וְכֵן אָדָם הָרִאשׁוֹן, כֵּיוָן שֶׁרָאָה שֶׁנִּקְנְסָה מִיתָה עַל יָדוֹ – יָשַׁב מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים שָׁנָה בִּתְעַנִּית, וּפָרַשׁ מִן הָאִשָּׁה, וְהֶעֱלָה זְרָזֵי תְּאֵנִים עַל בְּשָׂרוֹ (ערובין יח ב).

צב וְאִם אָדָם עָשָׂה תְּשׁוּבָה וְחוֹזֵר לְסוֹרוֹ, אֲפִלּוּ עוֹשֶׂה כֵּן הַרְבֵּה פְּעָמִים – לְעוֹלָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אַךְ יֵשׁ לְהַחְמִיר בִּתְשׁוּבָה שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה. וְגַרְסִינַן בַּיְרוּשַׁלְמִי (פאה א א): מִי שֶׁהָיָה רָשָׁע כָּל יָמָיו וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַבְּלוֹ. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: וְלֹא עוֹד, אֶלָּא כָּל עֲבֵרוֹת נַעֲשׂוֹ לוֹ כִּזְכוּיוֹת. וּבְפֶרֶק "יוֹם הַכִּפּוּרִים" (יומא פו ב): אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה מֵאַהֲבָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוֹ לוֹ כִּזְכוּיוֹת. מֵיתָה – זְדוֹנוֹת נַעֲשׂוֹ לוֹ כִּשְׁגָגוֹת. וְכָל אוֹתָן שֶׁאֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא וְנִדּוֹנִים בְּגֵיהִנֹּם לְדוֹרֵי דּוֹרוֹת – דַּוְקָא אוֹתָן שֶׁמֵּתוּ בְּרִשְׁעָתָם; אֲבָל אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה – אֵין לְךָ דָּבָר שֶׁעוֹמֵד בִּפְנֵי בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה. וְלֹא יַחְשֹׁב אָדָם: "הוֹאִיל וְחָטָאתִי, וְהֶחֱטִיאתִי אֲחֵרִים – לֹא אוּכַל לָשׁוּב", וּמְרַפֶּה יָדוֹ מִן הַתְּשׁוּבָה – חָלִילָה מֵעֲשׂוֹת זֹאת! כִּי אָמְרוּ בְּפֶרֶק "חֵלֶק" (סנהדרין קב א): אֲפִלּוּ יָרְבָּעָם שֶׁחָטָא וְהֶחֱטִיא – הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לוֹ "עַתָּה תָּשׁוּב", וְלֹא רָצָה.

צג צֵא וּלְמַד מֵאַחְאָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁגָּזַל וְחָמַד וְרָצַח, וְקָרָא לִיהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה וְנָתַן לוֹ מַלְקוּת בְּכָל יוֹם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים. וְהָיָה מַשְׁכִּים וּמַעֲרִיב בְּצוֹם וּבִתְפִלָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וְלֹא שָׁב אֶל מַעֲשָׂיו הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א כא כט): "הֲרָאִיתָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלְּפָנָי? יַעַן כִּי נִכְנַע מִפָּנַי לֹא אָבִיא הָרָעָה בְּיָמָיו".

צד וְאָמְרוּ בַּפְּסִיקְתָּא: אִם הָיָה רָגִיל לֶאֱכֹל בְּשָׁלוֹשׁ שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת. אִם הָיָה רָגִיל בְּשִׁשָּׁה שָׁעוֹת – הָיָה אוֹכֵל בְּתֵשַׁע שָׁעוֹת. וּמַהוּ "וַיְהַלֵּךְ אַט" (שם פסוק כז)? אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ יָחֵף. וּמִמֶּנּוּ יִלְמַד כָּל אָדָם. וְעוֹד צֵא וּלְמַד מִמְּנַשֶּׁה בֶּן חִזְקִיָּה, שֶׁעָשָׂה הַתּוֹעֵבוֹת הָרָעוֹת

שֶׁבָּעוֹלָם, וְקִבְּלוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּתְשׁוּבָה (פרקי דרבי אליעזר מג). וְתָנֵי תַּנָּא קַמֵּה דְּרַבִּי יוֹחָנָן: מְנַשֶּׁה עָשָׂה תְּשׁוּבָה שְׁלוֹשִׁים וְשָׁלוֹשׁ שָׁנָה, וְקִבְּלוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (סנהדרין קג א).

צה וַעֲתָה בַּדּוֹרוֹת הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר בְּנֵי אָדָם חַלָּשִׁים מְאוֹד בְּגוּפָם, וְאֵין לָהֶם כֹּחַ כְּבָרִאשׁוֹנָה – מָה יַּעֲשֶׂה אָדָם שֶׁחָטָא כָּל יָמָיו בְּלָשׁוֹן הָרַע וּבַחֲנִיפוּת וּבְכָל הַמִּדּוֹת כֻּלָּן? וְלֹא נִזְהָר כָּל יָמָיו בְּגוּפֵי הַמִּצְווֹת, שֶׁלֹּא הָיָה מְקַיֵּם אוֹתָן מֵחֲמַת שֶׁלֹּא רָאָה אָדָם מְקַיֵּם אוֹתָן שֶׁיִּלְמַד מִמֶּנּוּ, וְלֹא חָשׁ כָּל יָמָיו לְהִתְפַּלֵּל וּלְבָרֵךְ הַבְּרָכוֹת, וְכֵן בְּכָל הַמִּצְווֹת – אֵיךְ יִסְבֹּל צַעַר לְפִי מָה שֶׁעָבַר? כִּי הֲלוֹא אֵין חֵקֶר וְאֵין מִסְפָּר לְרַבֵּי הָעֲבֵרוֹת לְאָדָם שֶׁאֵינוֹ מְדַקְדֵּק בְּמַעֲשָׂיו.

צו לָכֵן יֵשׁ לָשׂוּם דֶּרֶךְ לִפְנֵי בְּנֵי אָדָם הַמִּתְנַדְּבִים לָשׁוּב. וְיֵשׁ חִלּוּק בֵּין אָדָם לְאָדָם. כֵּיצַד? אִם זֶה הַחוֹטֵא בַּעַל תּוֹרָה, וְאִם יַכְבִּידוּ עָלָיו בְּעִנְיְנֵי הַצַּעַר וּבְתַעֲנִית, אַז לֹא יוּכַל לְתַקֵּן מִדּוֹתָיו הָרָעִים – יֵשׁ לְהָקֵל עָלָיו בְּמִינֵי הַתַּעֲנִיּוֹת וְהַצַּעַר, וְיֵשׁ לְהוֹרוֹת לוֹ שֶׁיַּעֲסֹק בַּתּוֹרָה בְּעֹסֶק גָּדוֹל. וְכֵן אָמְרוּ בְּוַיִּקְרָא רַבָּה (כה א): אִם נִכְשַׁל אָדָם בַּעֲבֵרָה וְנִתְחַיֵּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם, מָה יַּעֲשֶׂה וְיִחְיֶה? אִם הוּא לָמוּד לִהְיוֹת קוֹרֵא דַּף אֶחָד – יִקְרָא שְׁנֵי דַּפִּין; לִשְׁנוֹת פֶּרֶק אֶחָד – יִשְׁנֶה שְׁנֵי פְּרָקִים. אַלְמָא יֵשׁ כַּפָּרָה בְּרֹב לְמוּד. וְיַעֲשֶׂה חֶסֶד וֶאֱמֶת, וּבְזֶה יִתְכַּפְּרוּ עֲוֹנֹתָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז ו): "בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן". וְיִטְרַח לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוָה וּמִצְוָה כְּמַאֲמָרָהּ; וְיִטְרַח לְזַכּוֹת הָרַבִּים, וְלִגְמֹל חֲסָדִים לִבְנֵי אָדָם, וּלְהִתְפַּלֵּל בְּכַוָּנָה וּבְהַכְנָעָה וּבְקְרִיעַת הַלֵּב, וּלְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם עַל כָּל פְּשָׁעָיו. וְיִמְנַע עַצְמוֹ מִשְּׂחוֹק וְטִיּוּלִים וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וּמִלִּשְׁמֹעַ חִדּוּשֵׁי הָעוֹלָם. וְכֵן יִמְנַע מִכָּל הַדְּבָרִים. וְיִשַּׁעֵר בְּעַצְמוֹ בְּשִׁעוּר מְכֻוָּן אֵיזֶה דָּבָר יוּכַל לַעֲשׂוֹת וּמָה יוּכַל לִסְבֹּל עִם עֹסֶק הַתּוֹרָה וְהַמִּצְווֹת. וְיִשְׁתַּדֵּל לְעוֹלָם שֶׁיִּהְיֶה נִכְנָע לֵאלֹהִים, וּלְכָל הַפָּחוֹת יוֹם אֶחָד בְּשָׁבוּעַ יִתְעַנֶּה; וּבְאוֹתוֹ הַיּוֹם יְפַנֶּה עַצְמוֹ מִכָּל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם, וְיֵשֵׁב יָחִיד לְבַדּוֹ, וְיַעֲרֹךְ מַחֲשָׁבוֹת בְּלִבּוֹ לֵאלֹהִים לְהִדָּבֵק בּוֹ, וְלִהְיוֹת מַר רוּחַ עַל שֶׁעָמַד בְּמֶרֶד נֶגֶד הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל. וְיִבְכֶּה וְיִתְאַבֵּל בְּשִׁבְרוֹן הַלֵּב, וְיַרְבֶּה בְּתַחֲנוּנִים, וְיַרְבֶּה בְּתִשְׁבָּחוֹת. וְיִלְקֶה עַצְמוֹ בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים, וּבְשָׁעָה שֶׁמַּלְקִין אוֹתוֹ יֹאמַר: "וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן וְלֹא יַשְׁחִית..." עַד "כָּל חֲמָתוֹ" (תהלים עח לח); וְכֵן יֹאמַר בְּכָל מַלְקוּת וּמַלְקוּת שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים. וְכֵן יַּעֲשֶׂה כָּל הַיָּמִים, עַד שֶׁיִּמְצָא חֵן לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הָעֶלְיוֹן.

צז וְאִם הַחוֹטֵא הַבָּא לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה הוּא אָדָם שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִלְמֹד, אוֹ שֶׁהוּא מְטֻפָּל, אוֹ שֶׁהוּא עַם הָאָרֶץ, אוֹ שֶׁהוּא לַמְדָן אַךְ אֵינוֹ יָכוֹל לָכַף עַצְמוֹ לִשְׁמֹר אֶת כָּל דִּבְרֵי הַסֵּפֶר הַזֶּה – לְכָל אֵלֶּה יֵשׁ לְהַחְמִיר לִסְבֹּל יִסּוּרִין קָשִׁין. וְאֵין הַיִּסּוּרִין שָׁוִין לְכָל אָדָם, כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא בָּרִיא מְאוֹד, וְיֵשׁ שֶׁהוּא חָלוּשׁ. הֲלוֹא בְּהְיוֹת בֵּית דִּין בִּירוּשָׁלַיִם בְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית, וְהָיוּ דָּנִין דִּינֵי נְפָשׁוֹת וּמַלְקוּיוֹת, הָיוּ אוֹמְדִים בַּמַּלְקוּיוֹת כְּפִי כּוֹחַ הָאִישׁ הַנִּלְקֶה. וְכָךְ יֵשׁ לַעֲשׂוֹת עַכְשָׁו הַכֹּל לְפִי עִנְיַן הָאִישׁ: יֵשׁ אָדָם אִם מַחֲמִירִין עָלָיו בְּעִנְיַן הַצַּעַר – יַעֲזֹב לְגַמְרֵי וְלֹא יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה. לָכֵן צָרִיךְ הֶחָכָם לַחְקֹר עִנְיַן הָאִישׁ, וּלְהוֹרוֹת לְפִי רְאוּת עֵינָיו.

צח וַעֲתָה יֵשׁ לִכְתֹּב עִנְיְנֵי הַצַּעַר לְפִי כָּל עֲבֵרָה וַעֲבֵרָה: הַבָּא עַל הַגּוֹיָה – יִתְעַנֶּה וְיִלְקֶה, וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן לְכָל הַפָּחוֹת אַרְבָּעִים יוֹם; אוֹ יִתְעַנֶּה שְׁלוֹשָׁה יָמִים לַיְלָה וְיוֹם, שָׁלוֹשׁ שָׁנִים פַּעַם לְשָׁנָה. וְאִם אַחַר הַתְּשׁוּבָה יַחֲזֹר לְסוֹרוֹ, יַחְמִיר יוֹתֵר עָלָיו: בִּימוֹת הַחַמָּה יֵלֵךְ בְּמָקוֹם נְמָלִים הָרַבֶּה וְיֵשֵׁב בֵּינֵיהֶם עָרוּם, וּבִימוֹת הַחֹרֶף יִשַּׁבֵּר הַקֶּרַח וְיֵשֵׁב בַּמַּיִם עַד הַחֹטֶם. וְאִם עוֹד יַחֲזֹר לְסוֹרוֹ יַחְמִיר עָלָיו יוֹתֵר וְיוֹתֵר.

צט הַמּוֹצִיא שִׁכְבַת זֶרַע לְבַטָּלָה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, וַאֲפִלּוּ אֵינָם רְצוּפִין. וְיֵשֵׁב בַּמַּיִם בִּימוֹת הַחֹרֶף כְּדֵי צְלִיַּת בֵּיצָה וּגְמִיעָתָהּ כָּל הָאַרְבָּעִים יוֹם; וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן וְדָבָר חַם, לָבַד מִשַּׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְיִרְחַץ הָרֹאשׁ מְעַט בְּמַיִם פְּעָמִים אוֹ שָׁלוֹשׁ, כָּל אוֹתָן אַרְבָּעִים יוֹם.

ק אִם חִבֵּק אוֹ נָשַׁק אִשְׁתּוֹ נִדָּה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם. הַבָּא עַל אִשְׁתּוֹ נִדָּה – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם רְצוּפִים וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם; וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן וְלֹא יֹאכַל מַאֲכָל חַם לְבַד מִשַּׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְלֹא יִרְחַץ כָּל אוֹתָם הַיָּמִים, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם. הַמְנַשֵּׁק שְׂאָר נָשִׁים אוֹ מְחַבְּקָם – יִתְעַנֶּה שְׁנֵי וַחֲמִישִׁי, וְיִרְחַץ מִפָּתַח בֵּיתָהּ. רָבַע בְּהֵמָה, חַיָּה אוֹ עוֹף – יִתְעַנֶּה וְלֹא יִרְחַץ אַרְבָּעִים יוֹם, וְלֹא יִסְתַּכֵּל בִּבְהֵמָה חַיָּה וָעוֹף בְּשָׁעָה שֶׁנִּזְקָקִים זֶה לָזֶה.

קא רוֹצֵחַ – יֵלֵךְ בַּגּוֹלָה שָׁלֹשׁ שָׁנִים, וְיִלְקֶה בְּכָל עִיר וְעִיר וְיֹאמַר "רוֹצֵחַ אֲנִי". וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, וְלֹא יִגַּלַּח שֵׂעָר רֹאשׁוֹ וּזְקָנוֹ אֶלָּא פַּעַם אַחַת בְּחֹדֶשׁ. וְיִקָּשֵׁר יָדוֹ אֲשֶׁר רָצַח בָּהּ וּזְרוֹעוֹ בִּבְרָזֶל וּבְצַוָּארוֹ, וְיֵלֵךְ יָחֵף, וְיִבְכֶּה עַל חֲטָאתוֹ, וְיִתְעַנֶּה בְּכָל יוֹם עַד שֶׁיִּגְמֹר תַּעֲנִיתוֹ וְגָלוּתוֹ. וְאַחַר כָּךְ יִתְעַנֶּה שָׁנָה אַחַת שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי וְשֵׁנִי. אִם יְחָרְפוּהוּ – יִשְׁתֹּק. וְאוֹתָן שָׁלֹשׁ שָׁנִים לֹא יֵלֵךְ בְּטִיּוּל וּשְׂחוֹק. וּכְשֶׁיִּגְלֶה, יַשְׁכִּיב עַצְמוֹ לִפְנֵי פֶּתַח בֵּית הַכְּנֶסֶת; וְיַעַבְרוּ עָלָיו הָעוֹבְרִים וְשָׁבִים, אַךְ לֹא יְדַרְכוּהוּ.

קב מְשֻׁמָּד – יָסִיר מַלְבּוּשָׁיו הַנָּאִים, וְיִתְאַבֵּל וְיִבְכֶּה וְיִצְטַעֵר כָּל יְמֵי חַיָּיו, וַיַּשְׁפִּיל רוּחוֹ וְגַאֲוָתוֹ, וְיִתְוַדֶּה שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּכָל יוֹם. וְלֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן כִּי אִם בְּשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְיִרְחַץ מְעַט, וְלֹא יָחוֹף רֹאשׁוֹ כִּי אִם פַּעַם אַחַת אוֹ פַּעֲמַיִם בְּחֹדֶשׁ. וְלֹא יֵלֵךְ לִשְׂחוֹק וְלֹא לְנִשּׂוּאִין, כִּי אִם בִּבְרִכַּת נִשּׂוּאִין לְבַדָּהּ. וְיִרְחַץ מֵעֲבוֹדָה זָרָה וּמֵעוֹבְדֶיהָ, וְלֹא יֵשֵׁב אֵצֶל גַּלָּחִים וּכְמָרִים, וְלֹא בְּמָקוֹם שֶׁמְּדַבְּרִים דִּבְרֵי מִינוּת; וְיִתְרַחֵק מִפָּתַח בֵּיתָם וְלֹא יָהֲנֶה מֵהֶם. וּמִיָּד כְּשֶׁיָּשׁוּב – צָרִיךְ טְבִילָה. וְיִסְבֹּל צַעַר וְיִסּוּרִין כְּנֶגֶד חֲטָאָיו: כִּי כֶּפֶר בָּעֵקָר, וְחִלֵּל שַׁבָּתוֹת, וּבָעַל נָכְרִיּוֹת, וְעָבַר כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין. לָכֵן צָרִיךְ יִסּוּרִים גְּדוֹלִים וּתְשׁוּבָה גְּדוֹלָה.

קג הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ אוֹ נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה – חֲרֵי זֶה אוֹסְרָהּ עַל בַּעְלָהּ כֵּיוָן שֶׁנִּתְרַצִּית, וְחַיָּב עָלֶיהָ מִיתַת בֵּית דִּין. לָכֵן יִסְבֹּל צַעַר הַקָּשֶׁה כַּמָּוֶת: בִּימוֹת הַחֹרֶף יֵשֵׁב בְּשֶׁלֶג אוֹ בְּקֹרַח בְּכָל יוֹם שָׁעָה אַחַת, כֵּן יַעֲשֶׂה כָּל הַחֹרֶף, פַּעַם אַחַת אוֹ פַּעֲמַיִם אוֹ שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים. וּבִימוֹת הַחַמָּה יֵשֵׁב לִפְנֵי זְבוּבִים אוֹ לִפְנֵי הַדְּבוֹרִים, אוֹ שְׁאָר יְסוּרִים הַקָּשִׁים כַּמָּוֶת, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל זֶה בִּבְכִי וַאֲנָחָה. וְשָׁנָה תְּמִימָה לֹא יֹאכַל בָּשָׂר וְלֹא יִשְׁתֶּה יַיִן, לְבַד מִשַּׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים וּפוּרִים. וְלֹא יֹאכַל מַאֲכָל חַם, וְלֹא יִרְחַץ כִּי אִם בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים מְעַט. וְלֹא יְרָאֶה שׁוּם שְׂחוֹק, רַק לִשְׁמֹעַ בְּרִכַּת חֲתָנִים. וְלֹא יִשְׂחַק עִם הַנָּשִׁים כְּלָל, לֹא בִּרְמִיזָה וְלֹא בְּשׁוּם דָּבָר; וַאֲפִלּוּ עִם אִשְׁתּוֹ כְּשֶׁהִיא נִדָּה – לֹא יִתְיַחֵד עִמָּהּ בְּשׁוּם יִחוּד.

קד הַנִּשְׁבָּע לְשֶׁקֶר אוֹ מָעַל בְּחֵרֶם – יֵשׁ לוֹ לְלָקוֹת כַּמָּה פְּעָמִים כָּל יְמֵי חַיָּיו, וְיִתְוַדֶּה יָמִים רַבִּים. וּלְאַחַר כֵּן יִזָּהֵר לְבִלְתִּי הִשָּׁבַע אֲפִלּוּ בֶּאֱמֶת, לֹא בַּתּוֹרָה וְלֹא בִּנְשִׁמּוֹת אֲבוֹתָיו, אַף יִדֹּר בְּחַיֵּי רֹאשׁוֹ. אֲבָל יִשָּׁבַע לְקַיֵּם אֶת הַמִּצְוֹות. וְיִזָּהֵר שֶׁלֹּא יוֹצִיא שֵׁם שָׁמַיִם לַבַּטָּלָה מִפִּיו, וְיִזְדָּעְזְעוּ אֵיבָרָיו כְּשֶׁיַּזְכִּיר אֶת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא. וְיִזָּהֵר בִּבְרָכָה לַבַּטָּלָה; וְאִם שָׁגַג וּבֵרַךְ בְּרָכָה לַבַּטָּלָה, יֹאמַר אַחֲרָיו: "בָּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד" (ירושלמי ברכות ו א). וְאוֹתָם הַמַּרְגִּילִים בְּפִיהֶם וּבְפִי זַרְעָם לְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם בְּמֶרְחֲצָאוֹת וּבִמְקוֹם הַטִּנּוֹפֶת וּלְהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לַבַּטָּלָה – אוֹי לָנַפְשָׁם וּלְזַרְעָם כִּי כֵן לִמְּדוּ לְשׁוֹנָם. לָכֵן יִשְׁמֹר וְיִגְדֹּר עַצְמוֹ וְזַרְעוֹ וַחֲבֵרָיו הַנִּשְׁמָעִים לוֹ, מִלְּהַזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לַבַּטָּלָה. וְאִם הֵצַרְךָ זֶה הַשָּׁב לַעֲשׂוֹת שְׁבוּעָה לְבַעַל חוֹבוֹ אֲפִלּוּ בֶּאֱמֶת – יִתְעַנֶּה אוֹתוֹ הַיּוֹם בְּכָל שָׁנָה.

קה אִם הֵרִגַּל לְדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת, וְלַעֲשׂוֹת שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ – מֵעֵת שֶׁיָּשׁוּב יִזָּהֵר שֶׁלֹּא יְדַבֵּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת שׁוּם דָּבָר שֶׁל חוֹל, וַאֲפִלּוּ שֶׁלֹּא בְּשָׁעַת הַתְּפִלָּה. וְיֵשֵׁב בְּמוֹרָא גָּדוֹל וְיִתְפַּלֵּל בְּהַכְנָעָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, בֵּין רְצוּפִים בֵּין מְפֻלָּגִים, וְיִלְקֶה בְּצִנְעָה בְּכָל יוֹם.

קו גָּנַב אוֹ לָקַח רִבִּית – יָשִׁיב, וִיבַקֵּשׁ מִמָּנּוּ מְחִילָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם. וְיִזָּהֵר מִלְּקַבֵּל פְּקָדוֹנוֹת, וְלֹא יַרְגִּיל לָלֶכֶת אֶל מָמוֹן חֲבֵרוֹ. וְיַעֲשֶׂה גְּמִילוּת חֶסֶד בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ, וְיוֹתֵר מִשֶּׁלּוֹ לַעֲמֹלֵי תּוֹרָה יִרְאֵי שָׁמַיִם. וְזֶה שֶׁלָּקַח רִבִּית, אִם הָיָה יָכוֹל שֶׁלֹּא לִטֹּל רִבִּית אֲפִלּוּ מִן הַגּוֹי – הָיָה טוֹב.

קז הַמַּלְשִׁין חֲבֵרוֹ – חֲרֵי זֶה מַשְׁנִיאוֹ בְּעֵינֵי הַשֹּׁר. וּמַעֲלִיל עָלָיו, וְלוֹקֵחַ מָמוֹנוֹ, וּמֵמִית רֵעֵהוּ, וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו הַתְּלוּיִים בּוֹ – יִפְרַע לַחֲבֵרוֹ כָּל מָה שֶׁהִפְסִיד וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְיִלְקֶה וְיִתְעַנֶּה יוֹתֵר מִשְּׁנָתַיִם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו, כִּי נֶחְשָׁב כְּאִלּוּ הָרַג חֲבֵרוֹ וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְכַמָּה עֲבֵרוֹת עָשָׂה – עַל כֵּן יִשְׁבֹּר רוּחוֹ. וְאִם אֵין לוֹ מַה לְשַׁלֵּם – יַרְבֶּה עָלָיו רֵעִים וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה, וִיצַמְצֵם וְיִפְרַע לוֹ אוֹ לְיוֹרְשָׁיו.

קח הוֹלֵךְ רָכִיל – כַּיּוֹצֵא בּוֹ. וְאֵין לוֹ רְפוּאָה [אם לא] יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה. וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו. וְיִהְיוּ כָּל עֲסָקָיו בַּמִּצְוֹות, וּבְעֵסֶק הַשָּׁלוֹם בֵּין כָּל אָדָם וּבֵין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ.

קט הַמַּכֶּה חֲבֵרוֹ וְצִעֲרוֹ, בֵּין בְּמָמוֹן בֵּין בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים – אֵין לוֹ כַּפָּרָה אִם לֹא יְרַצֶּה אֶת חֲבֵרוֹ. וְאֵין יוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר אֶלָּא עֲבֵרוֹת שֶׁבֵּינוֹ וּבֵין הַמָּקוֹם, אֲבָל שֶׁבֵּינוֹ וּבֵין חֲבֵרוֹ – צָרִיךְ לְפַיְּסוֹ (יומא פה ב). הַמַּגְבִּיהַּ יָדוֹ עַל חֲבֵרוֹ נִקְרָא "רָשָׁע" (סנהדרין נח ב) – וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה וְיִתְכַּפֵּר.

קי הַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ – יִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר, וְיִלְקֶה בְּכָל יוֹם, וְיִתְוַדֶּה כָּל יְמֵי חַיָּיו. הַמְכַנֶּה שֵׁם לַחֲבֵרוֹ – יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה בִּפְנֵי רַבִּים, וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם, וְיִתְוַדֶּה בְּצִנְעָה בְּכָל יוֹם.

קיא הַמְאַנֶּה אֶת הַגֵּר – יְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה; וְיִלְקֶה, וְיִתְוַדֶּה, וְיִתְעַנֶּה אַרְבָּעִים יוֹם.

קיב הַמַּקְנִיט אֶת חֲבֵרוֹ – יָבִיא שָׁלוֹשׁ שׁוּרוֹת שֶׁל בְּנֵי אָדָם, וְיֹאמַר: "חָטָאתִי וְיָשָׁר הֶעֱוֵיתִי, וְלֹא שָׁוָה לִי" (ע"פ איוב לג כז). וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שָׁלֹשׁ פְּעָמִים וְלֹא יוֹתֵר. וְאִם מֵת – יוֹלִיךְ עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם עַל קִבְרוֹ, וְיֹאמַר: "חָטָאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְלִפְלוֹנִי זֶה שֶׁהִקְנַטְתִּי אוֹתוֹ (יומא פז א).

קיג וּמִתְחִלָּה יֵלֵךְ הַמַּקְנִיט לְמִי שֶׁהִקְנִיטוֹ, וְיֹאמַר: "פָּשַׁעְתִּי בְּךָ". וְאִם אֵינוֹ מְקַבֵּל – יָבִיא עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם, וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה בִּפְנֵיהֶם. וְדַוְקָא שֶׁלֹּא בְּזֶהוּ בָּרַבִּים, אֲבָל בְּזֶהוּ בָּרַבִּים, לֹא דַּי לוֹ מְחִילָה בְּבַקָּשַׁת פִּיּוּס בֵּינוֹ לְבֵינוֹ. וְלֹא יְהֵא הַמּוֹחֵל אַכְזָרִי (בבא קמא צב א). וְאִם הִקְנִיטוֹ וְהוֹצִיא עָלָיו שֵׁם רַע – אֵין לוֹ מְחִילָה עוֹלָמִית (ירושלמי בבא קמא ח ז), אֶלָּא אִם כֵּן יִתְעַנֶּה וְיִלְקֶה בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ אַרְבָּעִים יוֹם אוֹ יוֹתֵר.

קיד הַמְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם – חִלּוּל הַשֵּׁם הוּא עָוֹן גָּדוֹל מְאוֹד. וּמַהוּ חִלּוּל הַשֵּׁם? אָמַר רַב (יומא פו א): כְּגוֹן אֲנָא, דְּאָזֵילְנָא לְבֵי טַבָּחָא, וְשָׁקֵלְנָא בִּשְׂרָא, וְלָא יָהֲבְנָא דְּמֵי לְאַלְתַּר. פֵּרוּשׁ: מֵבִיא עַצְמוֹ לִידֵי זִלְזוּל דְּנָזֵל, וְהָעוֹלָם לוֹמְדִים מִמֶּנּוּ וּמְזַלְזְלִים יוֹתֵר. רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר: כְּגוֹן אֲנָא, דְּמַסְגֵּינָא אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא

תּוֹרָה וּבְלֹא תְּפִלִּין. [פירוש:] וְהָעוֹלָם מְזַלְזְלִים וְלוֹמְדִים מִמֶּנּוּ לְהָקֵל יוֹתֵר. דְּבֵי רַבִּי אָמֵי אָמְרִי: כָּל שֶׁחֲבֵרָיו בּוֹשִׁים מֵחֲמַת שְׁמוּעָתוֹ. פֵּרוּשׁ: שֶׁאוֹמְרִים עָלָיו מַעֲשִׂים שֶׁאֵינָם מְהֻגָּנִים, וּבְנֵי אָדָם לוֹמְדִים מִמַּעֲשָׂיו, וְנוֹשְׂאִים קַל וָחֹמֶר מִמֶּנּוּ, וּמוֹרִים הֶתֵּר עַל גּוּפֵי עֲבֵרוֹת. אָמַר רַבִּי אַבָּהוּ מְשׁוּם רַבִּי חֲנִינָא (קידושין מ א): נוֹחַ לוֹ לָאָדָם שֶׁיַּעֲבוֹר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר, וְאַל יְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם בְּפַרְהֶסְיָא. פֵּרוּשׁ: שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ בְּנֵי אָדָם מִמַּעֲשָׂיו.

קטו וְאָמַר רַבִּי אִלְעַאי הַזָּקֵן: אִם רוֹאֶה אָדָם שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו – יֵלֵךְ לְמָקוֹם שֶׁאֵין מַכִּירִים אוֹתוֹ, וְיִלְבַּשׁ שְׁחוֹרִים וְיִתְעַטֵּף שְׁחוֹרִים, וְיַעֲשֶׂה מָה שֶּׁלִּבּוֹ חָפֵץ, וְאַל יְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם בְּפַרְהֶסְיָא. וּפֵרֵשׁ רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל: חַס וְשָׁלוֹם שֶׁהֻתַּר לוֹ לַעֲבֹר עֲבֵרָה, אֶלָּא חֲכָמִים עָמְדוּ כְּנֶגֶד יֵצֶר הָרַע, שֶׁאֵינוֹ מִתְאַוֶּה אֶלָּא אֶל הָאִסּוּר וּלְמַלֹּאוֹת תַּאֲוָתוֹ, וְכֵינָן שֶׁהוֹלֵךְ לְמֶרְחוֹק וְלוֹבֵשׁ שְׁחוֹרִים – אָז לִבּוֹ יִשְׁתַּבֵּר וְיִמָּנַע מִן הַחֵטְא. אֲבָל לַעֲשׂוֹת אִסּוּרִים – כְּלָל וּכְלָל לָא. אַף מַעֲשִׂים הַלָּלוּ מְשַׁבְּרִים רֹעַ יֵצֶר הָרַע, וּמוֹנְעִים אוֹתוֹ מִלַּעֲבֹר. כִּדְאָמַר רַבִּי אִלְעַאי, כִּי יְגִיעַת דְּרָכִים וְאַכְסַנְיוֹת, וּלְבִישַׁת שְׁחוֹרִים – מְשַׁבְּרִים יֵצֶר הָרַע, וּמוֹנְעִים אוֹתוֹ מִן הָעֲבֵרוֹת. וְאָמְרוּ: כָּל שֶׁלֹּא חָס עַל כְּבוֹד קוֹנוֹ – רָאוּי לוֹ שֶׁלֹּא בָּא לָעוֹלָם (חגיגה יא ב). וְאָמְרוּ בַּגְּמָרָא: אָמַר רַב יוֹסֵף: זֶה הָעוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר. וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק: כָּל הָעוֹבֵר עֲבֵרָה בַּסֵּתֶר – כְּאִלּוּ דּוֹחֵק רַגְלֵי הַשְּׁכִינָה.

קטז חִלּוּל הַשֵּׁם הִיא עֲבֵרָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ פֵּרוֹת. כִּי כְּשֶׁעָשָׂה דָּבָר רַע – אָז אֲחֵרִים לוֹמְדִים מִמֶּנּוּ. וּמִזֹּאת הָעֲבֵרָה יֵשׁ לְכָל אָדָם לִירֹא מְאוֹד מְאוֹד, כִּי חִלּוּל הַשֵּׁם יֶשְׁנוֹ בְּכַמָּה דְּרָכִים וְאֵין לוֹ שִׁעוּר, כִּי כָּל הַמְבַזֶּה מִצְוָה אַחַת וּמֵקֵל בִּכְבוֹד שָׁמַיִם נִקְרָא "מְחַלֵּל הַשֵּׁם", כִּי אֲחֵרִים יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ וְיָקֵלּוּ יוֹתֵר. לָכֵן צָרִיךְ אָדָם לְזָהֵר מְאוֹד מְאוֹד בְּכָל מַעֲשָׂיו, שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ לְהָקֵל וּלְזַלְזֵל.

קיז עָבַר אָדָם עַל כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין – תְּשׁוּבָה וְיוֹם הַכִּפּוּרִים מְכַפֵּר מֻחֶצָּה, וְיִסּוּרִים מְכַפְּרִים מֻחֶצָּה. אֲבָל נִתְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם עַל יָדוֹ – אֵין כֹּחַ בַּתְּשׁוּבָה לִתְלוֹת, וְלֹא יוֹם הַכִּפּוּרִים לְכַפֵּר, וְלֹא בְּיִסּוּרִים לְמֻרָּק. אֶלָּא הַכֹּל תּוֹלִין, וּמִיתָה מְמָרֶקֶת (יומא פו א). עַל כֵּן יִזָּהֵר כָּל אָדָם מֵחִלּוּל הַשֵּׁם, וְיִתְרַחֵק מִן הַכְּעוּר וּמִן הַדּוֹמֶה לוֹ (חולין מד ב). וְעִקַּר תְּשׁוּבָה שֶׁל חִלּוּל הַשֵּׁם – שֶׁיּוֹדֶה חֲטָאָיו כְּנֶגֶד רַבִּים, וְיֹאמַר לָהֶם: "אַל תִּלְמְדוּ מִמֶּנִּי, כִּי אֲנִי חָטָאתִי, עָוִיתִי וּפָשַׁעְתִּי, חִלַּלְתִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּאָזְלְתִי." וְיִתְעַנֶּה כַּמָּה תַּעֲנִיּוֹת, וְיִתְוַדֶּה בְּכָל יוֹם עַד יוֹם מוֹתוֹ.

קיח עַל כָּל עֲבֵרָה וַעֲבֵרָה שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה, בֵּין בְּשׁוֹגֵג בֵּין בְּמֵזִיד, כְּגוֹן שֶׁנִּגַּע בְּנֵר אוֹ הִדְלִיק וְאֵינוֹ זוֹכֵר שֶׁהוּא שַׁבָּת, אוֹ שֶׁעָשָׂה בְּלֹא יְדִיעָה – יֵשׁ לוֹ לְהִתְוַדּוֹת וּלְהִתְעַנּוֹת לְכָל הַפָּחוֹת שְׁנֵי יָמִים: שֵׁנִי וַחֲמִישִׁי. וְכֵן עַל כָּל עֲבֵרוֹת, גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה – יִתְעַנֶּה. וּבָזֶה יֵשׁ שְׁתֵּי טוֹבוֹת: הָאַחַת – שֶׁהַתַּעֲנִית מְכַפֶּרֶת. וְהַשֵּׁנִית – שֶׁיִּמָּנַע מֵעֲבֵרוֹת, כִּי יַחְשֹׁב: "אִם אֶעֱשֶׂה זֶה אֶצְטָרֵךְ לְהִתְעַנּוֹת", וְיִמָּנַע מִתּוֹךְ כָּךְ מִן הָעֲבֵרָה. וְזֶהוּ הַגֶּדֶר הַגָּדוֹל לִפְנֵי כָּל הָעֲבֵרוֹת, שֶׁיִּקְנֹס עַצְמוֹ: אוֹ לִתֵּן צְדָקָה אוֹ לַעֲשׂוֹת צַעַר בְּגוּפוֹ כְּשֶׁעוֹבֵר. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְכָל הָעֲבֵרוֹת שֶׁהוּא רָגִיל בָּהֶם, כְּגוֹן שְׁנָאָה וְקִנְאָה, וְשִׂמְחַ לְאֵיד חֲבֵרוֹ, וּדְבָרִים בְּטֵלִים, וְלָשׁוֹן הָרַע; אוֹ שֶׁלֹּא הִתְכַּוֵּן בַּבְּרָכוֹת וּבַתְּפִלָּה, שֶׁזָּרַק הַבְּרָכוֹת מִפִּיו בְּלֹא כַּוָּנַת הַלֵּב, וְכָל כַּיּוֹצֵא בָּאֵלּוּ. הַרְבֵּה מְאוֹד יִבְדֹּק עַצְמוֹ בְּכָל יוֹם בְּאֵלֶּה הָעִנְיָנִים, אִם פָּגַע בְּאֶחָד מֵאֵלּוּ וְעָבַר עֲלֵיהֶם – יְמַהֵר לְהִצְטַעֵר וּלְהִתְאַבֵּל וּלְהִתְוַדּוֹת עַל אֵיזֶה עָוֹן שֶׁעָשָׂה, וּלְבַקֵּשׁ מְחִילָה מֵאֵת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ בְּלֵב נִשְׁבָּר.

קיט וְעִנְיָן גָּדוֹל הוּא הַוִּדּוּי. כִּי שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין מג ב): הָיָה רָחוֹק מִבֵּית הַסְּקִילָה כְּעֶשֶׂר אַמּוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: "הִתְוַדֵּה!" שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ הַמּוּמָתִין – מִתְוַדִּין, שֶׁכָּל הַמִּתְוַדֶּה יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּעָכָן, שֶׁאָמַר לוֹ יְהוֹשֻׁעַ: "בְּנִי שִׂים נָא כָבוֹד לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְתֶן לוֹ תּוֹדָה, וְהַגֶּד נָא לִי מֶה עָשִׂיתָ, אַל תְּכַחֵד מִמֶּנִּי. וַיַּעַן עָכָן אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמַר: אָמְנָה אָנֹכִי חָטָאתִי לַיְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְכָזֹאת וְכָזֹאת עָשִׂיתִי" (יהושע ז יט-כ). וּמִנַּיִן שֶׁכֹּפֵר לוֹ הַוִּדּוּי? דִּכְתִיב: "וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ מֶה עֲכַרְתָּנוּ? יַעְכָּרְךָ יְיָ בַּיּוֹם הַזֶּה!" (שם פסוק כה) – "בַּיּוֹם הַזֶּה" אַתָּה עָכוּר, וְאֵין אַתָּה עָכוּר לָעוֹלָם הַבָּא. וְאִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהִתְוַדּוֹת, אוֹמְרִים לוֹ: אֱמֹר: "תְּהֵא מִיתָתִי כַּפָּרָה עַל כָּל עֲוֹנוֹתַי".

קכ כָּל הַמִּצְוֹות שֶׁבַּתּוֹרָה, בֵּין עֲשֵׂה וּבֵין לֹא תַּעֲשֶׂה, אִם עָבַר אָדָם עַל אַחַת מֵהֶן, בֵּין בְּזָדוֹן בֵּין בִּשְׁוֹגֵג, כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה וְיָשׁוּב מֵחֶטְאוֹ – חַיָּב לְהִתְוַדּוֹת לִפְנֵי הָאֵל בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטֹּאות הָאָדָם לִמְעֹל מַעַל בַּיְיָ, וְאָשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא. וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ" – זֶה וִדּוּי דְּבָרִים. וְכָל בַּעֲלֵי חֲטָאוֹת וַאֲשָׁמוֹת, וְכָל חַיְבֵי מִיתוֹת בֵּית דִּין אוֹ מַלְקוּת – אֵין מִתְכַּפֵּר לָהֶם בְּמִיתָה אוֹ בְּמַלְקוּת אוֹ בְּקָרְבָּן, עַד שֶׁיַּעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה וְיִתְוַדּוּ. וְכֵן הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ וּמַזִּיק מָמוֹן חֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁשִּׁלֵּם לוֹ – אֵין מִתְכַּפֵּר לוֹ עַד שֶׁיִּתְוַדֶּה וְיָשׁוּב מִלַּעֲשׂוֹת כֵּן לְעוֹלָם. וְכֵיצַד מִתְוַדֶּה? יֹאמַר: "אָנָּא הַשֵּׁם! חָטָאתִי עָוִיתִי פָּשַׁעְתִּי לְפָנֶיךָ, וְעָשִׂיתִי כָּךְ וְכָךְ. וַהֲרֵי נִחַמְתִּי וּבוֹשְׁתִּי בְּמַעֲשַׂי, וּלְעוֹלָם אֵינִי חוֹזֵר לְדָבָר זֶה". זֶהוּ עִקָּרוֹ שֶׁל וִדּוּי, וְכָל הַמַּרְבֶּה לְהִתְוַדּוֹת וּמַאֲרִיךְ בְּעִנְיָן זֶה – הֲרֵי זֶה מְשֻׁבָּח. וְגַם זֶה עִקַּר הַוִּדּוּי: "אֲבָל אֲנַחְנוּ חָטָאנוּ".

קכא וְטוֹב מְאוֹד לְפָרֵשׁ הַחֵטְא שֶׁלּוֹ בְּתוֹךְ הַוִּדּוּי. כְּגוֹן אִם אָכַל נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת אוֹ שְׁאָר דָּבָר אָסוּר, כְּשֶׁיֹּאמַר "אָשַׁמְתִּי" – יֹאמַר "אָכַלְתִּי דָּבָר אָסוּר". וְאִם חָטָא בִּזְנוּת, כְּשֶׁיֹּאמַר "בָּגַדְתִּי" – יֹאמַר "בָּעַלְתִּי בְּעִילַת זְנוּת", וְיִפָּרֵשׁ בָּהּ אִם בָּעַל גּוֹיָה אוֹ נִדָּה. וְאִם גָּנַב, כְּשֶׁיֹּאמַר "גָּזַלְתִּי" – אָז יֹאמַר "מִפְּלוֹנִי וּמִפְּלוֹנִי גָּנַבְתִּי וְגָזַלְתִּי". וְאִם הוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, אוֹ לָשׁוֹן הָרַע אוֹ שׁוּם נִדּוּי – יֹאמַר עָלָיו "דִּבַּרְתִּי דֹּפִי". וְאִם הוֹצִיא שִׁכְבַת זֶרַע לְבַטָּלָה, כְּשֶׁיַּגִּיעַ לְ"הֶעֱוִיתִי"

– אָז יֹאמַר "הוֹצֵאתִי שִׁכְבַת זֶרַע לְבַטָּלָה". וְאִם זָנָה עִם עֲרָיוֹת, כְּשֶׁיִּגִּיעַ לְ"זַדְתִּי" – יֹאמַר "זָנִיתִי". וְאִם חִלֵּל שַׁבָּתוֹת, כְּשֶׁיִּגִּיעַ לְ"חָמַדְתִּי" – אָז יֹאמַר "חִלַּלְתִּי שַׁבָּתוֹת"; וְאִם חָמַד – יֹאמַר "חָמַדְתִּי". וְכֵן לְכָל אַלְפָא־בֵּיתָא, לְכָל אוֹת וְאוֹת שֶׁבַּוִּדּוּי – יֹאמַר מֵעֵין אוֹתָהּ עֲבֵרָה שֶׁעָשָׂה. וְיֹאמַר בִּבְכִי: "יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ, וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו, וְיָשֹׁב אֶל יְיָ וִירַחֲמֵהוּ, וְאֶל אֱלֹהֵינוּ כִּי יַרְבֶּה לִסְלוֹחַ" (ישעיהו נה ז); וְאָז יוֹעִיל לוֹ.

קכב וּבְסוֹף הַוִּדּוּי: "סַרְתִּי מִמִּצְוֹותֶיךָ וּמִמִּשְׁפָּטֶיךָ הַטּוֹבִים וְלֹא שָׁוָה לִי. וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלַי, כִּי אֱמֶת עָשִׂיתָ וַאֲנִי הִרְשַׁעְתִּי". וְאָז יֹאמַר כָּךְ: "עָבַרְתִּי עַל מִצְוֹות עֲשֵׂה וְעַל מִצְוֹות לֹא תַּעֲשֶׂה; עָבַרְתִּי עַל חַיָּבֵי כָּרֵתוֹת וּמִיתוֹת בֵּית דִּין; עָבַרְתִּי עַל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, עָבַרְתִּי עַל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה; שָׂכַחְתִּי שִׁמְךָ הַגָּדוֹל, שָׂכַחְתִּי עֹל מַלְכוּתְךָ וְיִרְאָתְךָ; וְאַתָּה צַדִּיק עַל כָּל הַבָּא עָלֵינוּ". וְאֵיתָא בַּיְרוּשַׁלְמִי (ירושלמי יומא ח ז): כֵּיצַד מִתְוַדֶּה? "רִבּוֹן הָעוֹלָמִים! הָרַע בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי, וּבְדָרְךָ רַע הָיִיתִי עוֹמֵד, וּבִשְׁרִירוּת לִבִּי הָלַכְתִּי, וְתוֹכְחוֹתֶיךָ לֹא שָׁמַעְתִּי. וְשׁוּב אֵינִי עוֹשֶׂה כֵּן. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ הַשֵּׁם אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי, שֶׁתְּכַפֵּר לִי עַל כָּל פְּשָׁעַי, וְתִמְחַל לִי עַל כָּל עֲוֹנוֹתַי, וְתִסְלַח לִי עַל כָּל חַטֹּאתַי".

קכג כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: יָשׁוּב אָדָם מִכָּל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת. וְהַמִּדּוֹת הָרָעוֹת הֵן צְרִיכוֹת חִזּוּק רַב וְגָדוֹל מְאוֹד, כִּי כְּבָר אָדָם מֻרְגָּל בָּזֶה וְקָשֶׁה לוֹ לִפְרֹשׁ מֵהֶן. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ, וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו" (ישעיהו נה ז). וְאַל יַחְשֹׁב בַּעַל תְּשׁוּבָה שֶׁהוּא מְרֻחָק מִמַּעֲלוֹת הַתְּשׁוּבָה, מִפְּנֵי הַחֲטָאִים וְהָעֲוֹונוֹת שֶׁעָשָׂה – אֵין הַדָּבָר כֵּן. אֶלָּא הוּא אָהוּב וְנֶחְמָד לִפְנֵי הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ, כְּאִלּוּ לֹא חָטָא מֵעוֹלָם. וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁשְּׂכָרוֹ הַרְבֵּה, שֶׁהֲרֵי טַעַם טַעַם חֵטְא, וּפֵרֵשׁ מִמֶּנּוּ וְכָבַשׁ יִצְרוֹ. וְאָמְרוּ חֲכָמִים (ברכות לד ב): בְּמָקוֹם שֶׁבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה עוֹמְדִים – אֵין צַדִּיקִים גְּמוּרִים יְכוֹלִים לַעֲמֹד בּוֹ. כְּלוֹמַר: מַעֲלָתָם גְּדוֹלָה מִמַּעֲלָתָם שֶׁל אֵלּוּ שֶׁלֹּא חָטְאוּ מֵעוֹלָם, מִפְּנֵי שֶׁהֵן כּוֹבְשִׁים אֶת יִצְרָם יוֹתֵר מֵהֶם. וְכָל הַנְּבִיאִים כֻּלָּם צִוּוּ עַל הַתְּשׁוּבָה (ברכות שם), וְאֵין יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִין אֶלָּא בִּתְשׁוּבָה (סנהדרין צז ב). וּכְבָר הִבְטִיחָה הַתּוֹרָה שֶׁסּוֹף יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה בְּסוֹף גָּלוּתָם, וּמִיָּד הֵם נִגְאָלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ל א-ג): "וְהָיָה כִי יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ, וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ... וְשַׁבְתָּ עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ... וְשָׁב יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ, וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים...".

קכד גְּדוֹלָה תְּשׁוּבָה שֶׁמְּקָרֶבֶת אֶת הָאָדָם לַשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע יד ב): "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יְיָ אֱלֹהֶיךָ" (יומא פו א), וְנֶאֱמַר (עמוס ד ו): "וְלֹא שַׁבְתֶּם עָדַי נְאֻם יְיָ". וְנֶאֱמַר (ירמיהו ד א): "אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ – אֵלַי תָּשׁוּב"; כְּלוֹמַר: אִם תַּחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה – אֵלַי תִּדְבַּק. הַתְּשׁוּבָה מְקָרֶבֶת אֶת הָרְחוֹקִים. אֶמֶשׁ הָיָה זֶה שָׁנוּא לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, מְשֻׁקָּץ וּמְרֻחָק וּמְתֹעָב, וְהַיּוֹם הוּא אָהוּב וְנֶחְמָד וְקָרוֹב וְיָדִיד. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא: בַּלָּשׁוֹן שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרַחֵק אֶת הַחוֹטְאִים – בּוֹ מְקָרֵב אֶת הַשָּׁבִים, בֵּין יָחִיד בֵּין רַבִּים, שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ב א): "וְהָיָה בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יֵאָמֵר לָהֶם לֹא עַמִּי אַתֶּם, יֵאָמֵר לָהֶם בְּנֵי אֵל חָי".

קכה עַל יְכָנְיָה בְּרִשְׁעָתוֹ נֶאֱמַר (ירמיהו כב ל): "כִּתְבוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי גֶּבֶר לֹא יִצְלַח בְּיָמָיו..."; "אִם יִהְיֶה כָּנְיָהוּ בֶן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתָם עַל יַד יְמִינִי, כִּי מִשָּׁם אֶתְּקָנֶךָּ..." (שם פסוק כד). וְכֵיוָן שֶׁשָּׁב בִּגְלוּתוֹ, נֶאֱמַר בִּזְרֻבָּבֶל בְּנוֹ (חגי ב כג): "בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם יְיָ צְבָאוֹת, אֶקָּחֲךָ זְרֻבָּבֶל בֶּן שַׁאַלְתִּיאֵל עַבְדִּי נְאֻם יְיָ, וְשַׂמְתִּיךָ כַּחוֹתָם".

קכו כַּמָּה מַעֲלָה מַעֲלַת הַתְּשׁוּבָה! אֶמֶשׁ הָיָה זֶה מֻבְדָּל מֵהַשֵּׁם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִתְבָּרַךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו נט ב): "עֲוֹנֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּילִים בֵּינֵכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם"; צוֹעֵק וְאֵינוֹ נַעֲנֶה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א טו): "גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ"; וְעוֹשֶׂה מִצְוֹות וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (שם א יב): "מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי"; "מִי גַם בָּכֶם וְיִסְגֹּר דְּלָתַיִם" (מלאכי א י); "עֹלוֹתֵיכֶם סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם וְאִכְלוּ בָשָׂר" (ירמיהו ז כא). וְהַיּוֹם הוּא מֻדְבָּק בַּשְּׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ד): "וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּיְיָ אֱלֹהֵיכֶם"; צוֹעֵק וְנַעֲנֶה מִיָּד, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו סה כד): "וְהָיָה טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה"; וְעוֹשֶׂה מִצְוֹות וּמְקַבְּלִים אוֹתָן בְּנַחַת וּבְשִׂמְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ט ז): "כִּי כְבָר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ". וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמִּתְאַוֶּה לָהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג ד): "וְעָרְבָה לַיְיָ מִנְחַת יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם, כִּימֵי עוֹלָם וּכְשָׁנִים קַדְמֹנִיּוֹת".

קכז בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה דַּרְכָּן לִהְיוֹת שְׁפָלִים וַעֲנָוִים בְּיוֹתֵר. וְאִם יְחָרְפוּ אוֹתָם הַכְּסִילִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם הָרִאשׁוֹנִים, וְיֹאמְרוּ לָהֶם "אֶמֶשׁ הָיִיתָ עוֹשֶׂה כָּךְ וְכָךְ" – אַל יַרְגִּישׁ לָהֶם, אֶלָּא שׁוֹמְעִים וּשְׂמֵחִים, וְיוֹדְעִים שֶׁזֶּהוּ זְכוּת לָהֶם, וְשֶׁכָּל זְמַן שֶׁבּוֹשִׁים מִמַּעֲשֵׂיהֶם שֶׁעָבְרוּ וְנִכְלָמִים מֵהֶם – זְכוּתָם מְרֻבֶּה וּמַעֲלָתָם מִתְגַּדֶּלֶת. וְחֵטְא גָּדוֹל הוּא לוֹמַר לְבַעַל תְּשׁוּבָה: "זְכֹר מַעֲשֶׂיךָ הָרִאשׁוֹנִים", אוֹ לְהַזְכִּירָם לְפָנָיו כְּדֵי לְבַיְּשׁוֹ. וְעַל זֶה נֶאֱמַר (ויקרא כה יז): "וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ".

קכח וּמִי שֶׁהוּא בַּעַל תְּשׁוּבָה יֵשׁ לוֹ לִדְרֹשׁ בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּלְהִתְרַחֵק מִן עֶשְׂתּוֹנוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, וּלְהַרְהֵר בַּעֲצַת הַשֵּׁם וְלַחֲסוֹת בְּצִלּוֹ. וְלָשֵׂאת עוֹל תּוֹרַת הַשֵּׁם וְחֶרְפַּת אֱוִילִים וּבְזָיוֹן, וְלִהְיוֹת כְּחֵרֵשׁ וּכְעִוֵּר וּכְמֵת, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סט ח-יד): "כִּי עָלֶיךָ נָשָׂאתִי חֶרְפָּה... וְאָתְנָה לְבוּשִׁי שָׂק... וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ יְיָ עֵת רָצוֹן".

שער כז

א שַׁעַר הָעֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה – שַׁעַר הַתּוֹרָה

ב הַתּוֹרָה. בִּשְׁלוֹשָׁה כְּתָרִים נִכְתְּרוּ יִשְׂרָאֵל: כֶּתֶר תּוֹרָה, כֶּתֶר כְּהֻנָּה, כֶּתֶר מַלְכוּת (משנה אבות ד יג). כֶּתֶר כְּהֻנָּה זָכָה בּוֹ אַהֲרֹן, שֶׁנֶּאֱמַר: ״וְהָיְתָה לּוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם״ (במדבר כה יג). כֶּתֶר מַלְכוּת זָכָה בּוֹ דָּוִד עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: ״זַרְעוֹ לְעוֹלָם יִהְיֶה, וְכִסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי״ (תהלים פט לז). כֶּתֶר תּוֹרָה – הֲרֵי הוּא מֻנָּח וְעוֹמֵד וּמוּכָן לְכָל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: ״תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה, מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב״ (דברים לג ד). כָּל מִי שֶׁיִּרְצֶה – יָבוֹא וְיִטֹּל. שֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁאוֹתָן כְּתָרִים גְּדוֹלִים מִכֶּתֶר תּוֹרָה? הֲרֵי הוּא אוֹמֵר: ״בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ, וְרוֹזְנִים יְחוֹקְקוּ צֶדֶק. בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ״ (משלי ח טו-טז). הָא לָמַדְתָּ שֶׁכֶּתֶר תּוֹרָה גָּדוֹל מִכֶּתֶר כְּהֻנָּה וּמִכֶּתֶר מַלְכוּת (יומא עב ב). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (הוריות יג א): מַמְזֵר תַּלְמִיד חָכָם קוֹדֵם לְכֹהֵן גָּדוֹל עַם הָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר: ״יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים״ (משלי ג טו) – מִכֹּהֵן גָּדוֹל הַנִּכְנָס לְפָנַי וְלִפְנִים.

ג אֵין לְךָ מִצְוָה בְּכָל הַמִּצְוֹות שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד תַּלְמוּד תּוֹרָה, רַק תַּלְמוּד תּוֹרָה שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת, לְפִי שֶׁהַתַּלְמוּד מֵבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה (בבא קמא יז א). וּמָה שֶׁאָמְרוּ ״תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם״ (משנה פאה א א) – זֶה הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לִלְמֹד וּלְלַמֵּד, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם; וּמִפְּנֵי קְבִיעָתוֹ שֶׁל תּוֹרָה אֵינוֹ יָכוֹל לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוֹות, וּבְשָׁעָה שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד עוֹשֶׂה כָּל מָה שֶׁיּוּכַל לַעֲשׂוֹת, וּבָזֶה מַרְאֶה דַּעְתּוֹ שֶׁחָפֵץ בַּעֲשִׂיַּת הַמִּצְוָה. וְאָז תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם, כִּי כְּשֶׁהוּא לוֹמֵד הַמִּצְוָה וְחָפֵץ לְקַיְּמָהּ – אָז יֵשׁ לוֹ שָׂכָר כְּאִלּוּ קִיְּמָהּ, כֵּיוָן שֶׁנִּתְעַכֵּב מֵחֲמַת קְבִיעָתוֹ, וְנִמְצָא שֶׁשְּׂכַר עֲשִׂיָּה וְלִמּוּד בְּיָדוֹ. אֲבָל מִי שֶׁהוֹלֵךְ בְּטֵל פְּעָמִים רַבּוֹת, וְהָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת מִצְוָה בְּעֵת הַבְּטוּל וְאֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ לַעֲשׂוֹתָהּ, אוֹ בְּשָׁעָה שֶׁעוֹשֶׂה שׁוּם מִצְוָה אֵינוֹ מְדַקְדֵּק בָּהּ כָּרָאוּי – עַל זֶה לֹא נֶאֱמַר: ״תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם״.

ד מִי שֶׁנִּשָּׂאוֹ לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִצְוָה זוֹ וּלְקַיְּמָהּ כָּרָאוּי לוֹ, וְלִהְיוֹת מֻכְתָּר בְּכִתְרָהּ שֶׁל תּוֹרָה – לֹא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ לִדְבָרִים בְּטֵלִים, וְלֹא יָשִׂים אֶל לִבּוֹ שֶׁיִּקְנֶה תּוֹרָה עִם עֹשֶׁר וְכָבוֹד כְּאֶחָד. אֶלָּא כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל, וּמַיִם בַּמְּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישָׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה, וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל (משנה אבות ו ד).

ה וְאִם תֹּאמַר: עַד שֶׁאֶקַבֵּץ מָמוֹן וּכְשֶׁאֶפָּנֶה מְעַסָּקַי – אָז אֶחֱזֹר וְאֶקְרָא וְאֶשְׁנֶה. אִם תַּעֲלֶה מַחְשָׁבָה זוֹ בְּלִבְּךָ, אָז אֵין אַתָּה זוֹכֶה לִכְתָרָהּ שֶׁל תּוֹרָה לְעוֹלָם; אֶלָּא עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קֶבַע, וּמְלַאכְתְּךָ עֲרַאי (משנה אבות א טו). וְאַל תֹּאמַר: ״לִכְשֶׁאֶפָּנֶה אֶשְׁנֶה״, שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה (משנה אבות ב ד).

ו כְּתִיב בַּתּוֹרָה: ״לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא״ (דברים ל יב), פֵּרוּשׁ: בְּגַסֵּי הָרוּחַ. ״וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא״ (שם יג), פֵּרוּשׁ: בְּאוֹתָם שֶׁהוֹלְכִים מֵעֵבֶר לַיָּם (ערובין נה א). לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: וְלֹא כָּל הַמַּרְבֶּה בִּסְחוֹרָה מַחְכִּים (משנה אבות ב ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ: חֲוֵי מְמַעֵט בְּעֵסֶק וַעֲסֹק בַּתּוֹרָה (שם ד י).

ז וּמִתּוֹךְ שֶׁאָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, וְטוֹרֵחַ וְיָגֵעַ לְשֵׁם שָׁמַיִם – אָז נַעֲשׂוּ שְׁתֵּי כְּלִיוֹתָיו כִּשְׁנֵי מַעְיָנוֹת, וּמוֹצִיא טַעַם וַהֲלָכוֹת מֵעֲצָמוֹ, מָה שֶׁלֹּא לָמַד מֵעוֹלָם וּמָה שֶׁלֹּא נִתַּן אֲפִלּוּ לְמֹשֶׁה מִסִּינַי. כַּאֲשֶׁר מָצִינוּ בְּאַבְרָהָם אָבִינוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, שֶׁלֹּא לָמַד מֵעוֹלָם מִשּׁוּם אָדָם, אַף מֵעַצְמוֹ הָיָה יוֹשֵׁב וּמְחַשֵּׁב אַחַר הַמִּצְוֹות, וְלָמַד מִלִּבּוֹ כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹות, עַד שֶׁהֵעִיד עָלָיו הַכָּתוּב: ״וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי, מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי״ (בראשית כו ה). וְאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁאֲפִלּוּ עֵרוּבֵי תַּבְשִׁילִין הָיָה יוֹדֵעַ (עיין בראשית רבה צה ג). וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עבודה זרה יד ב): אַבְרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם לָמַד אַרְבַּע מֵאוֹת פְּרָקִים. וּמִי לִמֵּד לוֹ כָּל זֶה? אֶלָּא נַעֲשׂוּ שְׁתֵּי כְּלִיוֹתָיו כִּשְׁתֵּי מַעְיָנוֹת, וְנוֹבְעוֹת לוֹ חָכְמָה וְתוֹרָה.

ח וְכֵן מָצִינוּ בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר הַגָּדוֹל: מִתּוֹךְ שֶׁעָסַק בַּתּוֹרָה הַרְבֵּה, הֵעִידוּ עָלָיו רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁנִּתְגַּלָּה לוֹ מָה שֶׁלֹּא נִתְגַּלָּה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי (פרקי דרבי אליעזר ב). וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: מִדּוּרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם עַד דּוּרוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ, וּמִיְּהוֹשֻׁעַ לַזְּקֵנִים, וְלַנְּבִיאִים, וּלְאַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, וְלַתַּנָּאִים, וְלָאֲמוֹרָאִים, וְלַגְּאוֹנִים, וּלְכָל חַכְמֵי הַדּוֹר שֶׁעָסְקוּ בַּתּוֹרָה הַרְבֵּה וְנָתְנוּ נַפְשָׁם עֲלֵיהֶם – נִתְגַּלּוּ לָהֶם רָזֵי תּוֹרָה וְסוֹדֵי חָכְמָה, מָה שֶׁאֵין אָדָם יָכוֹל לְמְצוֹא מֵעַצְמוֹ.

ט וּכְבָר מָנוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּפִרְקֵי אָבוֹת (ו ו) אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים שֶׁנִּקְנִית הַתּוֹרָה בָּהֶם. וּמִי שֶׁיַּעֲלֶה עַל לִבּוֹ לִהְיוֹת זוֹכֶה לְדֶרֶךְ הַתּוֹרָה, יַטְרִיחַ לְקַיֵּם אוֹתָם אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְּבָרִים, וְאָז יַעֲלֶה לְכָל טוֹב.

י וְצָרִיךְ הַלּוֹמֵד לִהְיוֹת זָרִיז וְזָהִיר לִלְמֹד. כִּי מְלֶאכֶת הַתּוֹרָה אֵינָהּ דּוֹמָה לִשְׁאָר מְלָאכוֹת, כִּי הַלּוֹמֵד שְׁאָר מְלָאכוֹת אֲפִלּוּ יְבַטֵּל מִמֶּנָּה כַּמָּה שָׁנִים – לֹא יִשְׁכָּחֶנָּה. אֲבָל כְּשֶׁלּוֹמֵד תּוֹרָה וְאֵינוֹ חוֹזֵר – מִיָּד שׁוֹכֵחַ. וַאֲפִלּוּ אִם יַחֲזֹר מֵאָה פְּעָמִים, אִם יָסִיחַ דַּעְתּוֹ מִמֶּנָּה יִשְׁכַּח הַכֹּל. וְהַדִּין נוֹתֵן, כִּי כָּל מְלָאכוֹת אֵינָן

צְרִיכוֹת לֵב כִּי אִם כְּשֶׁלּוֹמֵד הַמְּלָאכָה בַּתְּחִלָּה; אֲבָל בַּעֲשׂיָתָן אֵינָן צְרִיכוֹת לֵב, אַף עוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ וְחוֹשֵׁב הִנָּה וְהִנָּה. אֲבָל הַלִּמּוּד אֵינוֹ כֵן, כִּי כָּל פַּעַם וּפַעַם צָרִיךְ לִבּוֹ לְכַוֵּן שְׁמוּעָתוֹ, וְלֹא לַחֲשֹׁב בְּשׂוּם דָּבָר אַחֵר כִּי אִם בִּשְׁמוּעָתוֹ. לָכֵן מִי שֶׁיְּפַנֶּה לִבּוֹ לְבַטָּלָה – מְיֻד הוּא שׁוֹכֵחַ מָה שֶׁטָּרַח כָּל יָמָיו.

יא וְגַם אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: אִם אֵין אָדָם שׁוֹכֵחַ מָה שֶׁלָּמַד, אִם כֵּן הָיָה לוֹמֵד כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, וְאַחַר כָּךְ הָיָה הוֹלֵךְ בָּטֵל. וְהַבַּטָּלָה מְבִיאָה לִידֵי שִׁעֲמוּם וְלִידֵי עֲבֵרָה (כתובות נט ב). לְכָךְ נִגְזְרָה גְּזֵרַת הַשִּׁכְחָה, שֶׁיְּהֵא אָדָם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל יָמָיו, וּמִתּוֹךְ כָּךְ אֵינוֹ בָּא לִידֵי חֵטְא.

יב וְהַתּוֹרָה מְבִיאָה לִידֵי מַעֲשִׂים טוֹבִים וּזְכוּת, כִּי כַּאֲשֶׁר הוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְהֻגַּד לוֹ עִנְיָן הֲעֲבֵרוֹת וּזְכוּת הַמִּצְוֹות – אָז נוֹתֵן אֶל לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב. וְיִגִיעַת הַתּוֹרָה מְשַׁכַּחַת וּמוֹנַעַת אוֹתוֹ מִן הֶעָוֹן, אֲבָל הַבַּטָּלָה גּוֹרֶרֶת אֶת הֶעָוֹן, וּמוֹרִידָתוֹ לִשְׁאוֹל. לָכֵן יִהְיֶה זָרִיז לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה תָּמִיד יוֹמָם וָלַיְלָה, וְאַף כְּשֶׁהוּא הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ אוֹ שׁוֹכֵב בְּמִטָּתוֹ. וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לִלְמֹד בַּפֶּה, יַחְשֹׁב בְּלִבּוֹ עַל שְׁמוּעָתוֹ, וְיִהְיֶה דַּעְתּוֹ עַל לִמּוּדוֹ שֶׁלֹּא יִסְיַח דַּעְתּוֹ מִלִּמּוּדוֹ, וְאָז קַיֵּם "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה" (יהושע א ח). כִּי אֵינוֹ אוֹמֵר "וְדִבַּרְתָּ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" אֶלָּא "וְהָגִיתָ בּוֹ", וְהֶגְיוֹן אֵינוֹ אֶלָּא בַּלֵּב. וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ" (דברים ו ז, יא יט). וְזֶהוּ שֶׁנִּשְׁתַּבְּחוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה, שֶׁלֹּא הָלְכוּ אַרְבַּע אַמּוֹת בְּלֹא תּוֹרָה (מגילה כח א); אוֹ הָיוּ לוֹמְדִים וְגוֹרְסִים, אוֹ הָיוּ מְחַשְּׁבִים בְּלִבָּם בִּשְׁמוּעָתָם אוֹ בְּלִמּוּדָם.

יג לָכֵן תִּתֵּן לִבְּךָ וְכָל דַּעְתְּךָ עַל הַתּוֹרָה בְּכָל עֵת, כִּי אָדָם לוֹמֵד בַּתּוֹרָה חָכְמָה, וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, וַעֲנָוָה וּצְנִיעוּת, וְכָל מַעֲשִׂים טוֹבִים; וּמִן הַשָּׁמַיִם עוֹשִׂים לוֹ צְרָכָיו, וְהַתּוֹרָה מְשַׁמַּרְתּוֹ וּמְגַדַּלְתּוֹ וּמְרוֹמַמְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנוּ חֲכָמִים (משנה אבות ו א): אָמַר רַבִּי מֵאִיר: כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ – זוֹכֶה לִדְבָרִים הַרְבֵּה. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁכָּל הָעוֹלָם כְּדַאי הוּא לוֹ. נִקְרָא "רֵעַ", "אָהוּב"... וּמְגַדַּלְתּוֹ וּמְרוֹמַמְתּוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים. חֲרֵי שָׂכָר פְּרִיהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא: "עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ" (ישעיהו סד ג), וְאֵין לְמַעְלָה הֵימֶנָּה לָעוֹלָם הַבָּא. אִיתָא בְּמִדְרָשׁ (רות רבה א א): רַבִּי שָׁאַל לְרַבִּי בְּצַלְאֵל: מַהוּ דִכְתִיב: "כִּי זָנְתָה אִמָּם" (הושע ב ז)? אָמַר לוֹ: אֵימָתַי נַעֲשֵׂית דִּבְרֵי תוֹרָה כְּזוֹנָה? בִּזְמַן שֶׁבְּעָלֶיהָ מְבַזִּים אוֹתָהּ. כֵּיצַד? חָכָם יוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ "לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט" (דברים טז יט), וְהוּא מַטֶּה מִשְׁפָּט; "לֹא תַכִּיר פָּנִים" (שם), וְהוּא מַכִּיר פָּנִים; "וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד" (שם), וְהוּא לוֹקֵחַ שֹׁחַד.

יד וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: "וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה" (קהלת ט טז) – אֵיזֶה חָכְמַת מִסְכֵּן בְּזוּיָה? זֶהוּ שֶׁהוּא עָנִי בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אָז חָכְמָתוֹ בְּזוּיָה. וּכְשֶׁיִּוָּרֶה הוֹרָאוֹת לַעֲשׂוֹת טוֹב וְהוּא אֵינוֹ עוֹשֶׂה, אָז אֵין דְּבָרָיו מְקֻבָּלִים. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ עִקָּר אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה (משנה אבות א ד). לָכֵן יֵשׁ לְכָל אָדָם לְכַוֵּן מַעֲשָׂיו לְשֵׁם שָׁמַיִם. וּרְאֵה וְהֶבֶן מֵאֱלִישָׁע בֶּן אֲבוּיָה, בִּשְׁבִיל שֶׁלִּמְּדוֹ אָבִיו תּוֹרָה שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – לְסוֹף נָהֲפַךְ לְמִינוּת. דְּאָמְרִינַן בִּירוּשַׁלְמִי חֲגִיגָה (ב א) וּבְמִדְרַשׁ קֹהֶלֶת (ז יח): כְּשֶׁנִּמּוֹל עָשָׂה אָבִיו סְעוּדָה לַחֲכָמִים, וְהִזְמִין לְרַבּוֹתֵינוּ: לְרַבִּי אֶלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וּשְׁאָר חֲכָמִים. וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בַּסְּעוּדָה וּמְדַבְּרִים דִּבְרֵי תוֹרָה עַד שֶׁבָּא הָאֵשׁ סְבִיבָם. בָּא אָבִיו שֶׁל אֱלִישָׁע וְאָמַר לָהֶם: רַבּוֹתַי, וְכִי בָּאתֶם לִשְׂרֹף אֶת הַבַּיִת?! אָמְרוּ לוֹ: אֵינוֹ כֵן אֶלָּא שֶׁמִּפְּנֵי שֶׁאָנוּ חוֹזְרִים בְּדִבְרֵי תוֹרָה וּבְאִים וּכְתוּבִים, וְהַדְּבָרִים מְעִידִים בֵּינוֹתֵינוּ שֶׁמֵּהַר סִינַי נִתְּנוּ, וּמִתּוֹךְ הָאֵשׁ נִתְּנוּ. אָמַר: כֵּיוָן שֶׁאֲנִי רוֹאֶה שֶׁכָּךְ כּוֹחַ הַתּוֹרָה, אִם נִתְקַיֵּם לִי בֵּן זֶה אֲנִי נוֹתְנוֹ לַתּוֹרָה. וּבִשְׁבִיל שֶׁהָיָה מִתְכַּוֵּן שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, אֶלָּא לְכָבוֹד – נֶהְפַּךְ בְּנוֹ לְמִינוּת. וְאַף עַל פִּי כֵן, לְעוֹלָם יְלַמֵּד אָדָם אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ – בָּא לִשְׁמָהּ (פסחים נ ב).

טו וְעַתָּה יֵשׁ לִי לִכְתֹּב עִנְיְנֵי הַתַּלְמוּד וְהַמִּצְוֹות:

טז כָּל הַמִּצְוֹות שֶׁנִּתְּנוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי – בְּפֵרוּשָׁן נִתְּנוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאֶתְּנָה לְךָ אֶת לֻחֹת הָאֶבֶן, וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה" (שמות כד יב); "תּוֹרָה" – זוֹ תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, "וְהַמִּצְוָה" – זוֹ פֵּרוּשָׁהּ (ברכות ה א). וְצִוָּנוּ לַעֲשׂוֹת הַתּוֹרָה עַל פִּי הַמִּצְוָה, וּמִצְוָה זוֹ הִיא הַנִּקְרֵאת "תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה". כָּל הַתּוֹרָה כְּתָבָהּ מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם קֹדֶם שֶׁמֵּת בִּכְתַב יָדוֹ, וְנָתַן סֵפֶר לְכָל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט; וְסֵפֶר אֶחָד נִתְּנוּ בָּאָרוֹן לְעֵד, שֶׁנֶּאֱמַר: "לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה, וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם, וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד" (דברים לא כו).

יז וְהַמִּצְוָה שֶׁהִיא פֵּרוּשׁ הַתּוֹרָה – לֹא כְתָבָהּ, אֶלָּא צִוָּה בָּהּ לַזְּקֵנִים וְלִיהוֹשֻׁעַ וְלִשְׁאָר כָּל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֵת כָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם – אֹתוֹ תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת, לֹא תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ" (שם יג א); וּמִפְּנֵי זֶה נִקְרֵאת "תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה". וּמִימוֹת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם וְעַד רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא, לֹא חִבְּרוּ חִבּוּר שֶׁמְּלַמְּדִים אוֹתוֹ בָּרַבִּים בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. אֶלָּא בְּכָל דּוֹר וָדוֹר רֹאשׁ בֵּית דִּין, אוֹ נָבִיא שֶׁיִּהְיֶה בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר – כּוֹתֵב לְעַצְמוֹ זִכָּרוֹן הַשְּׁמוּעוֹת שֶׁשָּׁמַע מֵרַבּוֹתָיו, וְהָיָה מְלַמֵּד עַל פֶּה בָּרַבִּים. וְכֵן כָּל אֶחָד וְאֶחָד כּוֹתֵב לְעַצְמוֹ כְּפִי כֹּחוֹ מִבְּאוּר הַתּוֹרָה וּמַהֲלִכוֹתֶיהָ כְּמוֹ שֶׁשָּׁמַע, וּמִדְּבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר בְּדִינִים שֶׁלֹּא לְמָדוּם מִפִּי הַשְּׁמוּעָה אֶלָּא בְּמִדָּה מִשְּׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת, וְהִסְכִּימוּ עֲלֵיהֶם בֵּית דִּין הַגָּדוֹל. וְכָךְ הָיָה הַדָּבָר תָּמִיד עַד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, שֶׁהוּא רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא. וְלָמָּה עָשָׂה רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ כָּךְ, וְלֹא הִנִּיחַ הַדָּבָר כְּמוֹת שֶׁהָיָה? כִּי רָאָה שֶׁהַתַּלְמִידִים מִתְמַעֲטִים וְהוֹלְכִים, וְהַצָּרוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת וּבָאוֹת, וּמַלְכוּת רוֹמִי פּוֹשֶׁטֶת בָּעוֹלָם וּמִתְגַּבֶּרֶת, וְיִשְׂרָאֵל מִתְגַּלְגְּלִים וְהוֹלְכִים לַקְּצָווֹת לְהִשְׁתַּעְבֵּד – כְּשֶׁרָאָה עִנְיָן זֶה, שֶׁהָיוּ

יִשְׂרָאֵל מְבֻלְבָּלִים וְהָיְתָה תּוֹרָה מִשְׁתַּכַּחַת מִיִּשְׂרָאֵל, אָז חִבֵּר הַמִּשְׁנָיוֹת לִהְיוֹת בְּיַד כָּל אֶחָד וְאֶחָד, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ בִּמְהֵרָה וְלֹא יִשְׁתַּכְּחוּ. וְיָשַׁב כָּל יָמָיו הוּא וּבֵית דִּינוֹ, וְלִמְּדוּ הַמִּשְׁנָה בָּרַבִּים. וְהָיוּ לְפָנָיו גְּדוֹלֵי הַחֲכָמִים שֶׁקִּבְּלוּ מִמֶּנּוּ, וְעִמָּהֶם אֲלָפִים וּרְבָבוֹת מִשְׁאָר הַחֲכָמִים. וְתַלְמִידָיו שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא גַּם כֵּן חִבְּרוּ חִבּוּרִים: רַב חִבֵּר "סִפְרָא" וְ"סִפְרֵי", לְבָאֵר וּלְהוֹדִיעַ עִקְּרֵי הַמִּשְׁנָה. וְרַבִּי חִיָּא חִבֵּר הַ"תּוֹסְפְתָּא" לְבָאֵר עִנְיְנֵי הַמִּשְׁנָה, וְכֵן רַבִּי הוֹשַׁעְיָא וּבַר קַפָּרָא חִבְּרוּ הַבָּרָיְתוֹת לְבָאֵר דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה. וְנִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר כָּךְ, עַד שֶׁבָּאוּ הָאֲמוֹרָאִים, וְהָיוּ לָהֶם מַחֲלוֹקוֹת בְּפֵרוּשׁ הַמִּשְׁנָיוֹת וְהַבָּרָיְתוֹת וְהַתּוֹסְפְתּוֹת, עַד שֶׁחִבֵּר רַבִּי יוֹחָנָן הַ"תַּלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי" בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אַחַר חֻרְבַּן הַבַּיִת בְּקֵרוּב שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה. וְנִקְרָא "יְרוּשַׁלְמִי" בִּשְׁבִיל שֶׁהָיָה דָּר בִּירוּשָׁלַיִם. וְאַחַר כָּךְ כְּמוֹ מֵאָה שָׁנָה חִבֵּר רַב אַשִׁי שֶׁהָיָה בְּבָבֶל הַ"תַּלְמוּד בַּבְלִי". וְעִנְיַן שְׁנֵי הַתַּלְמוּדִים הוּא פֵּרוּשׁ דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה וּבֵאוּר עֻמְקוֹתֶהָ, וּדְבָרִים שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ בְּכָל בֵּית דִּין וּבֵית דִּין מִימוֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְעַד חִבּוּר הַתַּלְמוּד. וּמִשְּׁנֵי הַתַּלְמוּדִים, וּמִן הַתּוֹסְפְתָּא וּמִן הַסִּפְרָא וּמִן הַסִּפְרֵי וּמִן הַתּוֹסְפּוֹת, מִכֻּלָּם יִתְבָּאֵר הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר, הַחִיּוּב וְהַפָּטוּר, הַפָּסוּל וְהַכָּשֵׁר, כְּמוֹ שֶׁהֶעְתִּיקוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה מִסִּינַי.

יח גַּם יִתְבָּאֵר מֵהֶם דְּבָרִים שֶׁגָּזְרוּ חֲכָמִים וּנְבִיאִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר לַעֲשׂוֹת סְיָג לַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁשָּׁמְעוּ מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה בְּפֵרוּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי" (ויקרא יח ל) – עֲשׂוּ מִשְׁמֶרֶת לְמִשְׁמַרְתִּי (מועד קטן ה א). וְכֵן יִתְבָּאֵר מֵהֶם הַמִּנְהָגוֹת וְהַתַּקָּנוֹת שֶׁהִתְקִינוּ אוֹ שֶׁנָּהֲגוּ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כְּמוֹ שֶׁרָאוּ בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר. לְפִי שֶׁאָסוּר לָסוּר מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תָסוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל" (דברים יז יא). וְכֵן מִשְׁפָּטִים וְדִינִים מֻפְלָאִים שֶׁלֹּא קִבְּלוּם מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, וְדָנוּ בָּהֶן בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ הַדּוֹר בְּמִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן, וּפָסְקוּ אוֹתָם הַזְּקֵנִים וְגָמְרוּ שֶׁהַדִּין כָּךְ הוּא – הַכֹּל חִבֵּר רַב אַשִׁי בַּתַּלְמוּד, מִימוֹת מֹשֶׁה וְעַד יָמָיו.

יט וְאַחַר בֵּית דִּינוֹ שֶׁל רַב אַשִׁי, שֶׁחִבֵּר הַתַּלְמוּד וּגְמָרוֹ בִּימֵי בָּנוֹ, נִתְפַּזְּרוּ יִשְׂרָאֵל בְּכָל הָאֲרָצוֹת פְּזוּר יָתֵר; וְהִגִּיעוּ לַקָּצָווֹת וְלָאִיִּים הָרְחוֹקִים, וְרַבְתָּה קְטָטָה בָּעוֹלָם, וְנִשְׁתַּבְּשׁוּ הַדְּרָכִים בִּגְיָסוֹת, וְנִתְמַעֵט תַּלְמוּד תּוֹרָה, וְלֹא נִכְנְסוּ יִשְׂרָאֵל לִלְמֹד בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם אֲלָפִים וּרְבָבוֹת כְּמוֹ שֶׁהָיָה מִקֹּדֶם. אֶלָּא מִתְקַבְּצִים יְחִידִים, הַשְּׁרִידִים אֲשֶׁר הַשֵּׁם קוֹרֵא, בְּכָל עִיר וָעִיר וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה; וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וּמְבִינִים בְּחִבּוּרֵי הַחֲכָמִים כֻּלָּם, וְיוֹדְעִים מֵהֶם דֶּרֶךְ הַמִּשְׁפָּט הֵיאַךְ הוּא.

כ אַחַר הָאֲמוֹרָאִים עָמְדוּ הַגְּאוֹנִים אֲשֶׁר יָדְעוּ כָּל הַתַּלְמוּד, בַּבְלִי וִירוּשַׁלְמִי וְסִפְרָא וְסִפְרֵי וְתוֹסְפְתָּא, וְהֵם הוֹצִיאוּ לָאוֹר תַּעֲלוּמוֹתָיו שֶׁל הַתַּלְמוּד וּבֵאֲרוּ עִנְיָנָיו. לְפִי שֶׁדֶּרֶךְ הַתַּלְמוּד עָמֹק הוּא מְאוֹד, וְעוֹד שֶׁהוּא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי מְעֹרָב עִם לְשׁוֹנוֹת אֲחֵרוֹת, לְפִי שֶׁאוֹתָהּ הַלָּשׁוֹן הָיְתָה בְּרוּרָה לְכֻלָּם בְּבָבֶל בְּעֵת שֶׁחִבַּר הַתַּלְמוּד. אֲבָל בְּשְׁאָר מְקוֹמוֹת, וּבִימֵי הַגְּאוֹנִים אֲפִלּוּ בְּבָבֶל, לֹא הָיוּ מַכִּירִים אוֹתָהּ הַלָּשׁוֹן עַד שֶׁיִּלְמְדוּ אוֹתָהּ. וּשְׁאֵלוֹת רַבּוֹת הָיוּ שׁוֹאֲלִים אַנְשֵׁי כָּל עִיר וָעִיר לְכָל גָּאוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵיהֶם, לְפָרֵשׁ לָהֶם דְּבָרִים קָשִׁים שֶׁבַּתַּלְמוּד, וְהֵם הָיוּ מְשִׁיבִים לָהֶם כְּפִי חָכְמָתָם. וְאוֹתָם הַשּׁוֹאֲלִים הָיוּ מְקַבְּצִים הַתְּשׁוּבוֹת, וְעוֹשִׂים מֵהֶם סְפָרִים לְהָבִין מֵהֶם. גַּם חִבְּרוּ הַגְּאוֹנִים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר חִבּוּרִים לְבָאֵר הַתַּלְמוּד, מֵהֶם מִי שֶׁפֵּרֵשׁ הַלָּכוֹת יְחִידוֹת, וּמֵהֶם מִי שֶׁפֵּרֵשׁ מַסֶּכְתּוֹת וּסְדָרִים. וְעוֹד חִבְּרוּ הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּעִנְיַן הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, וְהַחִיּוּב וְהַפָּטוּר, בִּדְבָרִים שֶׁהַשָּׁעָה צְרִיכָה לָהֶם, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ קְרוֹבִים לְמַדָּע מִי שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵירֵד לְעָמְקוֹ שֶׁל תַּלְמוּד.

כא [המשך דברי הרמב"ם ז"ל בהקדמתו למשנה תורה]:

כב "וְזוֹ הִיא מְלֶאכֶת הַשֵּׁם, שֶׁעָשׂוּ בָּהּ כָּל גְּאוֹנֵי יִשְׂרָאֵל מִיּוֹם שֶׁחֻרְבָּה הַגְּמָרָא וְעַד זְמַן זֶה, שָׁנָה שְׁמִינִית אַחַר מֵאָה וָאֶלֶף לְחֻרְבַּן הַבַּיִת, וְהִיא שְׁנַת אַרְבַּעַת אֲלָפִים וּתְשַׁע מֵאוֹת וּשְׁלוֹשִׁים וָשֵׁבַע לִבְרִיאַת הָעוֹלָם.

כג "וּבְזְמַן הַזֶּה תָּקְפוּ הַצָּרוֹת יְתֵרוֹת, וְדָחֲקָה הַשָּׁעָה אֶת הַכֹּל, וְאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמֵינוּ, וּבִינַת נְבוֹנֵנוּ נִסְתָּרָה. לְפִיכָךְ אוֹתָם הַפֵּרוּשִׁים וְהַהֲלָכוֹת וְהַתְּשׁוּבוֹת שֶׁחִבְּרוּ הַגְּאוֹנִים, וְרָאוּ שֶׁהֵם דְּבָרִים מְבֹאָרִים – נִתְקַשּׁוּ בְּיָמֵינוּ, וְאֵין מֵבִין עִנְיְנֵיהֶם כָּרָאוּי אֶלָּא מְעַט בְּמִסְפָּר. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַגְּמָרָא עַצְמָהּ הַבַּבְלִית וְהַיְרוּשַׁלְמִית, וְסִפְרָא וְסִפְרֵי וְהַתּוֹסְפְתָּא, שֶׁהֵם צְרִיכִין דַּעַת רְחָבָה וְנֶפֶשׁ חֲכָמָה וּזְמַן אָרֹךְ, וְאַחַר כָּךְ יֵדַע מֵהֶם הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹחָה בַּדְּבָרִים הָאֲסוּרִים וְהַמֻּתָּרִים, וּשְׁאָר דִּינֵי הַתּוֹרָה הֵיאַךְ הוּא.

כד "וּמִפְּנֵי זֶה (נֶעֱרְתִּי חָצְנִי) [שֶׁנִּסְתִּי מָתְנַי] אֲנִי מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן הַסְּפָרַדִּי, וְנִשְׁעַנְתִּי עַל הַצּוּר בָּרוּךְ הוּא, וּבִינוֹתִי בְּכָל אֵלּוּ הַסְּפָרִים, וְרָאִיתִי לְחַבֵּר דְּבָרִים הַמִּתְבָּרְרִים מִכָּל אֵלּוּ הַחִבּוּרִים בְּעִנְיַן הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר, הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר, עִם שְׁאָר דִּינֵי הַתּוֹרָה. כֻּלָּם בְּלָשׁוֹן בְּרוּרָה וְדֶרֶךְ קְצָרָה, עַד שֶׁתְּהֵא תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ סִדּוּרָה בְּפִי הַכֹּל, בְּלֹא קֻשְׁיָא וּבְלֹא פֵּרוּק. לֹא זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה אֶלָּא דְּבָרִים בְּרוּרִים, קְרוֹבִים, נְכוֹנִים עַל פִּי הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יִתְבָּאֵר מִכָּל אֵלּוּ הַחִבּוּרִים וְהַפֵּרוּשִׁים הַנִּמְצָאִים מִימוֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ וְעַד עַכְשָׁו. עַד שֶׁיִּהְיוּ כָּל הַדִּינִים גְּלוּיִים לַקָּטָן וְלַגָּדוֹל, בְּדִין כָּל מְצָוָה וּמְצָוָה וּבְדִין כָּל הַדְּבָרִים שֶׁתִּתְקְנוּ חֲכָמִים וּנְבִיאִים.

כה ״כְּלָלוֹ שֶׁל דָּבָר: כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא אָדָם צָרִיךְ לְחִבּוּר אַחֵר בָּעוֹלָם בְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל. אֶלָּא יְהֵא חִבּוּר זֶה מְקֻבָּץ לַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ עִם הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, שֶׁנַּעֲשׂוּ מִימוֹת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ וְעַד חִבּוּר הַגְּמָרָא, וּכְמוֹ שֶׁפֵּרְשׁוּ לָנוּ הַגְּאוֹנִים בְּכָל חִבּוּרֵיהֶם שֶׁחִבְּרוּ אַחַר הַגְּמָרָא. לְפִיכָךְ קָרָאתִי שֵׁם חִבּוּר זֶה ״מִשְׁנֵה תּוֹרָה״, לְפִי שֶׁאָדָם קוֹרֵא בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ קוֹרֵא בָּזֶה, וְיוֹדֵעַ מִמֶּנּוּ תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לִקְרוֹת סֵפֶר אַחֵר בֵּינֵיהֶם.

[ע״כ לשון הרמב״ם בהקדמתו.]

כו וְאַחַר כָּךְ עָמַד רַבֵּנוּ מֹשֶׁה מִקּוּצֵי וְחִבֵּר סֵפֶר אַחֵר, וְלִקֵּט מֵאוֹתוֹ סֵפֶר שֶׁל מַיְמוֹנִי וְחִבֵּר עָלָיו שְׁאָר דְּבָרִים שֶׁל אַחֲרוֹנִים. וְכֵן כָּל אֶחָד וְאֶחָד עָשָׂה סֵפֶר לְפִי מָה שֶׁרָאָה עִנְיְנֵי הַדּוֹר שֶׁהָיָה בּוֹ. וְכֵן חִבְּרוּ רַבָּנִים רַבִּים פְּסָקוֹת, כְּגוֹן: הָרוֹקֵחַ, וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר מִמֵּץ, וַאֲבִי הָעֶזְרִי, וְאוֹר זָרוֹעַ. וְכֵן עָשׂוּ רַבָּנִים רַבִּים, כָּל אֶחָד חִבֵּר סֵפֶר לְפִי מָה שֶׁרָאָה עִנְיְנֵי הַדּוֹר שֶׁהָיָה בּוֹ, כִּי רָאוּ שֶׁנִּתְמַעֵט בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים יְדִיעַת הַתַּלְמוּד, וְאֵין אָדָם יָכוֹל לָדַעַת אִם לֹא מִתּוֹךְ סֵפֶר פּוֹסְקִים.

כז וְגַם רַבֵּינוּ שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשָּׁלוֹם, שֶׁרָאָה בְּיָמָיו מְעוּט הַלְּבָבוֹת, שֶׁהָיוּ הַדּוֹרוֹת בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים מִתְמַעֲטִים וְהוֹלְכִים, וְעַל כֵּן נִתְעוֹרֵר לִבּוֹ לְפָרֵשׁ הַתַּלְמוּד, לְלַמֵּד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דֵּעָה. וְאַחַר כָּךְ עָמְדוּ יוֹצְאֵי יֶרֶכוֹ, רַבֵּינוּ תָּם וְרַבֵּינוּ יִצְחָק וּשְׁאָר רַבָּנִים, וּפִלְפְּלוּ פִּלְפּוּל גָּדוֹל עַד שֶׁחִבְּרוּ ה״תּוֹסָפוֹת״ בִּישִׁיבָתוֹ שֶׁל רַבִּי יִצְחָק בַּעַל הַתּוֹסָפוֹת. וְשָׁם הָיוּ גְּדוֹלִים, כְּגוֹן רַבֵּינוּ שִׁמְשׁוֹן מִשַּׁאנְץ שֶׁחִבֵּר גַּם כֵּן תּוֹסָפוֹת, לְבַד מִשְּׁאָרֵי תַּלְמִידִים שֶׁהָיוּ לָרֹב מְאוֹד. וְהֵם הָיוּ גִּבּוֹרִים בַּתּוֹרָה, וְהָיָה לְבָבָם גָּדוֹל מְאוֹד וּפָתוּחַ כְּאוּלָם, וְלָמְדוּ בְּעֹמֶק גָּדוֹל, וּמָסְרוּ נַפְשָׁם עַל הַתּוֹרָה, וְיָדְעוּ בְּלֹא עִיּוּן כָּל הַתַּלְמוּד, פֵּרוּשׁ [רַשׁ״י] וְתוֹסָפוֹת.

כח וְאַחַר כָּךְ בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים רַבּוּ הַצָּרוֹת, וְנִתְמַעֲטוּ הַיְשִׁיבוֹת, וְהָיוּ אוֹתָם הַתּוֹסָפוֹת הָאַחֲרוֹנִים כְּבֵדִים עֲלֵיהֶם וְלֹא יָכְלוּ לָשֵׂאת. וּבָאוּ גְּדוֹלִים אֲחֵרִים וְקִצְּרוּ הַתּוֹסָפוֹת הֶהֵן, כָּל אֶחָד כְּפִי חָכְמָתוֹ, לְהָקֵל לְאַנְשֵׁי דּוֹרוֹ הַלִּמּוּד. וַעֲדַיִן בַּיָּמִים הָהֵם הָיוּ בְּקִיאִים בְּכָל הַתַּלְמוּד, וְהָיוּ יוֹדְעִים הַמְּצוּוֹת מִתּוֹךְ הַתַּלְמוּד. עַד שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל שֶׁנִּתְגָּרְשׁוּ מִצָּרְפַת, אֲשֶׁר שָׁם הָיוּ מַחֲזִיקִים בַּתּוֹרָה וְהָיוּ לוֹמְדִים בְּעֹמֶק גָּדוֹל, כְּעִנְיָן שֶׁעָשׂוּ רִאשׁוֹנִים בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, שֶׁהָיָה עִקַּר לִמּוּדָם לַחְזֹר הַתַּלְמוּד, כְּדֵי לְקַיֵּם מָה שֶׁאָמְרוּ: ״וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ״ (דברים ו ז) – שֶׁיִּהוּ דִּבְרֵי תוֹרָה מְחֻדָּדִים בְּפִיךָ; שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר – אַל תְּגַמְגֵּם וְתֹאמַר, אֶלָּא אֱמֹר לוֹ מִיָּד (קידושין ל א). כִּי זֶה הַדָּבָר אִי אֶפְשָׁר הוּא, שֶׁיִּהְיוּ הַמִּצְוֹת שְׁנוּנִים וּמְזֻמָּנִים בְּפִי הָאָדָם לְהָשִׁיב לַשּׁוֹאֵל, אִם לֹא בְּרוֹב חֲזָרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (חגיגה ט ב): אֵינוֹ דּוֹמֶה מִי שֶׁשּׁוֹנֶה פִּרְקוֹ מֵאָה פְּעָמִים, לְמִי שֶׁשּׁוֹנֶה אוֹתוֹ מָאתַיִם וְאֶחָד.

כט וְאָמְרִינַן (ח א) שֶׁרִישׁ לָקִישׁ הָיָה חוֹזֵר הַהֲלָכָה אַרְבָּעִים פְּעָמִים קֹדֶם שֶׁבָּא לִפְנֵי רַבִּי יוֹחָנָן. וְכֵן עָשׂוּ כֻּלָּם בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, שֶׁעִקַּר לִמּוּדָם הָיָה חֲזָרָה. וְאָמְרִינַן (מגילה ז ב): רַב אָשֵׁי חֲוָה יָתֵב קַמֵּיהּ דְּרַב כָּהֲנָא. נָגַהּ וְלָא קָאָתוּ רַבָּנַן. אָמַר לֵיהּ: מַאי טַעְמָא לָא אָתוּ רַבָּנַן? אָמַר לֵיהּ: דְּלָמָא טְרִידִי בְּסְעוּדַת פּוּרִים. אָמַר לָהּ: וְלָא חֲוָה אֶפְשָׁר לְמֵיכַל מִדְּאָרְתָּא? אָמַר לָהּ: לָא שְׁמַע לֵהּ לְמָר לְהָא דְּאָמַר רָבָא: סְעוּדַת פּוּרִים שֶׁאֲכָלָהּ בַּלַּיְלָה – לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ. מַאי טַעְמָא? ״יְמֵי מִשְׁתֶּה וְשִׂמְחָה״ כְּתִיב (אסתר ט כב). אָמַר לֵהּ: אָמַר רָבָא הָכִי? אָמַר לוֹ: אִין! תְּנָא מִנָּהּ אַרְבְּעִין זְמָנִין, וְדָמֵי לָהּ כְּמַאן דְּמַנַּח בְּכִיסוֹ.

ל וְעַתָּה רְאֵה: זֶה הָיָה דָּבָר קַל מְאוֹד, וַאֲפִלּוּ הָכִי הָיָה חוֹזֵר אוֹתוֹ כַּמָּה פְּעָמִים. וְעַכְשָׁו אֵין שׁוּם אָדָם שֶׁיִּהְיֶה חוֹזֵר דָּבָר כָּזֶה יוֹתֵר מִפַּעַם אַחַת אוֹ שְׁתֵּי פְּעָמִים. וְיֵשׁ רְאָיוֹת גְּדוֹלוֹת בְּרוּרוֹת בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתַּלְמוּד, שֶׁהָיוּ כֻּלָּם רְגִילִים בַּחֲזָרָה, וּלְכָל אֶחָד הָיָה לוֹ סְכוּם מְנֻיָּן כָּךְ וְכָךְ פְּרָקִים לְיוֹם, וּכְשֶׁהָיוּ טְרוּדִים בַּיּוֹם – אָז הָיוּ פּוֹרְעִים בַּלַּיְלָה (ערובין סה א). וְכָל שְׁלוֹשִׁים יוֹם הָיוּ חוֹזְרִים תַּלְמוּדָם. וּבָזֶה הָעִנְיָן הָיוּ לוֹמְדִים גַּם כֵּן בְּצָרְפַת, עַד שֶׁהִגִּיעוּ לְמַעֲלוֹת רַבּוֹת וְלִידִיעָה גְּדוֹלָה. וְלֹא הֶצְרִכוּ לְסִפְרֵי פּוֹסְקִים, כִּי הָיוּ יוֹדְעִים הַמִּצְוֹת מִתּוֹךְ הַתַּלְמוּד וְהַתּוֹסָפוֹת. אֲבָל מִיּוֹם שֶׁנִּתְגָּרְשׁוּ מִצָּרְפַת נִתְמַעֵט הַלִּמּוּד מְאוֹד מְאוֹד.

לא וְעוֹד בַּדּוֹר הַזֶּה נִשְׁתַּכְּחָה הַתּוֹרָה, מֻחֲמַת כִּי הַלּוֹמְדִים הַלָּלוּ סְבוּרִים לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ הָרִאשׁוֹנִים לְהַחְזִיק בְּפִלְפּוּלִים, אַף אֵינָם דּוֹמִים לְחַכְמֵי צָרְפַת כְּלָל וּכְלָל. שֶׁלִּבָּם הָיָה פָּתוּחַ כְּאוּלָם, וְתוֹרָתָם הָיְתָה אֱמָנוּתָם, וְהָיוּ מְמִיתִים עַצְמָם עָלֶיהָ יוֹמָם וְלַיְלָה; לָכֵן הִשִּׂיגוּ וְיָדְעוּ בְּפִלְפּוּלָם. אֲבָל עַכְשָׁו אֵינָם יוֹדְעִים כֵּן, אֶלָּא מְבַלְבְּלִים זֶה אֶת זֶה, וּמְבַטְּלִים רֹב הַיּוֹם וְעוֹסְקִים בְּאוֹתוֹ לִמּוּד כַּחֲצִי יוֹם, וְהַלִּמּוּד שֶׁלָּהֶם עֲרַאי דַּעֲרַאי וְהַבְּטוּל קָבַע. אֲבָל בִּימֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד הָלְכוּ לְלִמּוּד עֶשֶׂר שָׁנִים וְיוֹתֵר, וְהָיָה לִמּוּדָם גָּדוֹל בְּקִבְיעוּת, שֶׁאִם הָיָה אֶחָד מִתְעַטֵּשׁ לֹא הָיוּ אוֹמְרִים ״אָסוּתָא״ מִפְּנֵי בְּטוּל בֵּית הַמִּדְרָשׁ (ברכות נג א).

לב מִזֶּה הָעִנְיָן יֵשׁ לְדַעַת רֹב קְבִיעוּתָם. וְאָמְרִינַן (כתובות סג א): רַב יוֹסֵף בְּרֵהּ דְּרָבָא, שַׁדְּרֵהּ אֲבוּהּ לְבֵי רַב קַמֵּי דְּרַב יוֹסֵף. פָּסַק לֵהּ שֵׁת שְׁנִין. כִּי חֲוָה תְּלָת שְׁנִין, מְטָא מַעֲלֵי יוֹמָא דְּכִפּוּרָא, אֲמַר: ״אָזַל וְאֶחֱזֵי לְאַנְשֵׁי בֵּיתִי.״ שְׁמַע אֲבוּהּ, שָׁקַל נַרְגָּא נָפַק לְאַפֵּהּ. אֲמַר לֵיהּ: ״יוֹנָתְךָ נִזְכַּרְתָּ?!״ וְאָמְרִי לָהּ: ״זוּגָתְךָ נִזְכַּרְתָּ?!״ אִטְרוּד, לָא מָר אִפְּסִיק וְלָא מָר אִפְּסִיק. רְאֵה וְהֶבֵן זֶה הָעִנְיָן, כַּמָּה הָיוּ דְּבֵקִים בַּתּוֹרָה, עַל כֵּן זָכוּ לִרְווּחַ הַקֹּדֶשׁ!

לג וְכֵן בְּאֶרֶץ צָרְפַת הָיוּ עוֹסְקִים בְּעֹמֶק גָּדוֹל וּזְמַן רַב, וְהָיוּ יוֹשְׁבִים בְּמָקוֹם אֶחָד לִלְמֹד כָּל הַתַּלְמוּד, וְהָיוּ חוֹזְרִים תָּמִיד, וְלֹא פָּסְקָה תּוֹרָה מִפִּיהֶם. וְהָיוּ עוֹשִׂים כְּמוֹ מַעֲשֵׂי הָרִאשׁוֹנִים, כִּדְאָמְרִינַן (עבודה זרה יט א): לְעוֹלָם לִגְרוֹס אִינִישׁ וְאַף עַל גַּב דִּמְשַׁכַּח, וְאַף עַל גַּב דְּלָא יָדַע מַאי קָאָמַר. וְאָמְרִי (שבת סג א): מֵעִקָּרָא לִגְמַר אִינִישׁ, וְהַדַּר לִסְבַּר. וְכָל זֶה אֵינָם עוֹשִׂים עַתָּה, כִּי כָּל אֶחָד רוֹצֶה לִלְמֹד תּוֹסָפוֹת, וְכָל חִדּוּשִׁים וְחִדּוּשֵׁי דִּחִדּוּשִׁים, קֹדֶם שֶׁיֵּדַע צוּרַת

הַתַּלְמוּד. אִם כֵּן אֵיךְ יַצְלִיחוּ, כֵּינָן שֶׁעוֹשֶׂה לְהֶפֶךְ מִמָּה שֶׁאָמְרוּ חֲכָמֵי הַתַּלְמוּד? כִּי כָּל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּתַּלְמוּד הַכֹּל אֱמֶת, וְאֵין לְהָשִׁיב עָלָיו אוֹ לְשַׁנּוֹתוֹ, וְלֹא לְהוֹסִיף וְלֹא לִגְרֹעַ.

לד וְעַל כֵּן מֻרָּב טַרַח הַלִּמּוּד, הֶעָיוֹן וְהַפִּלְפּוּל, רַבִּים פּוֹרְשִׁים מִן הַלִּמּוּד מֻרָּב טַרַח הַשְׁמוּעוֹת וְהַדִּקְדּוּק שֶׁאוֹמֵר עַל פֶּה. כִּי אוֹמְרִים: ״מָה נוֹכַל לְהָבִין סְבָרוֹת מִבַּחוּץ? הֲלְוַאי שֶׁהָיינוּ יוֹדְעִים מָה שֶׁבְּתוֹךְ הַסְּפָרִים!״ וְאִם הָיוּ לוֹמְדִים בְּקִבְיעוּת יוֹמָם וָלַיְלָה, אָז הָיוּ לוֹמְדִים וְהָיוּ בְּקִיאִים בַּתַּלְמוּד, וְהָיוּ מִתְאַוִּים לִלְמֹד, כִּי הָיָה לָהֶם לֵב לְהָבִין בְּקַל; וְהָיָה אָדָם בָּא לִלְמֹד לְעוֹלָם ״נִים וְלָא נִים, תִּיר וְלָא תִּיר״ (עיין נידה סג א). וְהָיוּ מוֹסִיפִים בְּכָךְ יִרְאַת שָׁמַיִם שֶׁלֵּמָה, וְגַם הָיוּ מִתְרַבִּים הַתַּלְמִידִים, וְהָיוּ עוֹסְקִים תָּמִיד בַּתּוֹרָה. אֲבָל עַתָּה מֻרָּב טַרַח הַשְׁמוּעוֹת – נַעֲשֵׂית עֲלֵיהֶם הַהֲלָכָה כְּמַשָּׂא כָּבֵד וְלֹא יוּכְלוּ עוֹד לְהַבִּיט בָּהּ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ עוֹסְקִים בְּשִׁגָּעוֹן וּבְלֵיצָנוּת, וּמְבַלְבְּלִים וְעוֹסְקִים בִּמְינֵי תַּחְבּוּלוֹת, וְאֵין לָהֶם יִרְאַת שָׁמַיִם.

לה וְאָמְרוּ בְּפֶרֶק ״הַשּׁוֹכֵר אֶת הַפּוֹעֲלִים״ (בבא מציעא פה א): רַבִּי זֵירָא יְתִיב בְּתַעֲנִית מֵאָה יוֹם, דִּלְשָׁכַח מִנֵּיהּ תַּלְמוּדָא דְּבָבֶל, כִּי הֵיכִי דְּלָא נִטְרְדֵי. וְאָמְרוּ (ויקרא רבה כה א): נִכְשַׁל אָדָם בַּעֲבֵרָה אַחַת וְנִתְחַיֵּב מִיתָה לַשָּׁמַיִם, מָה יַעֲשֶׂה וְיִחְיֶה? אִם הָיָה רָגִיל לִקְרוֹת דַּף אֶחָד – יִקְרָא שְׁנֵי דַּפִּים; אוֹ לִשְׁנוֹת פֶּרֶק פַּעַם אַחַת – יִשְׁנֶה פַּעֲמַיִם; אוֹ לִלְמֹד פֶּרֶק אֶחָד – יִלְמַד שְׁנֵי פְּרָקִים. אַלְמָא רֹב גְּרְסָא עִקָּר; כִּי אִם הָיָה הַפִּלְפּוּל עִקָּר, לְצַעַר וּלְהָרִים קוֹל חֲצִי יוֹם בְּדִבּוּר אֶחָד, אָז הָיָה לוֹ לוֹמַר: אִם מִתְּחִלָּה הָיָה רָגִיל לְהַקְשׁוֹת קֻשְׁיָא אַחַת – יַקְשֶׁה שְׁתֵּי קֻשְׁיוֹת.

לו וּבְפֶרֶק ״הָאִישׁ מְקַדֵּשׁ״ (קידושין נב ב) אָמְרִינַן: כְּשֶׁמֵּת רַבִּי מֵאִיר, אָמַר רַבִּי יְהוּדָה: אַל יִכָּנְסוּ תַּלְמִידֵי רַבִּי מֵאִיר לְכָאן, שֶׁקִּנְתְּרָנִים הֵם. וְכָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה לְהִתְבַּטֵּל מִגְּרְסָתוֹ, כִּי רַבִּי מֵאִיר הָיָה חָרִיף וְלֹא עָמְדוּ חֲבֵרָיו עַל סוֹף דַּעְתּוֹ (ערובין נג א). וְעוֹד הָתָם אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: לְבָן שֶׁל רִאשׁוֹנִים כְּפִתְחוֹ שֶׁל אוּלָם, וְשֶׁל אַחֲרוֹנִים כְּפִתְחוֹ שֶׁל הֵיכָל, וְאָנוּ כְּמִלֹּא נֶקֶב מַחַט סִדְקִית. וְאָמַר אַבַּיֵי: וַאֲנַן כִּי סְפָתָא בְּגַדָּא לִגְמָרָא. וְאָמַר רָבָא: וַאֲנַן כְּאֶצְבַּע בְּקִירָא לִסְבָרָא. וְאָמַר רַב אַשִׁי: וַאֲנַן כִּי אֶצְבַּעְתָּא בְּבֵירָא לְשִׂכְחָה.

לז וְעִכְשָׁו אֲנַן עֲנֵיֵי הַדַּעַת, אֵין אָנוּ יְכוֹלִים לוֹמַר ״כְּאֶצְבַּע״, כִּי אִם ״כְּאֶבֶן שַׁיִשׁ״ לַגְּמָרָא וְלַסְּבָרָא. וְהָא דְּאָמַר בְּפֶרֶק ״בַּמֶּה מַדְלִיקִין״ (שבת לא א), אָמַר רָבָא: בְּשָׁעָה שֶׁמַּכְנִיסִים אָדָם לַדִּין שׁוֹאֲלִין אוֹתוֹ: נָשָׂאתָ וְנָתַתָּ בֶּאֱמוּנָה? פִּלְפַּלְתָּ בַּחָכְמָה? – מַשְׁמַע שֶׁצָּרִיךְ אָדָם לְפַלְפֵּל? – זֶה לְמוּד הַגְּמָרָא, שֶׁמַּקְשִׁינַן מִשְׁנָיוֹת עַל הַבָּרַיְתוֹת וּמְתָרְצִינַן לְהוּ. אִי נָמֵי: עַל יְדֵי עֹסֶק וְהֶגְיוֹן בַּתּוֹרָה תָּמִיד – נוֹתֵן דַּעְתּוֹ לְדַקְדֵּק וּמוֹצֵא טַעְמוֹ. אֲבָל לֵישֵׁב כָּל הַיּוֹם לְפַסְפֵּט, פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת כֵּן. וְכֵן עַתָּה רֹב הַלּוֹמְדִים מוֹדִים בְּעַצְמָם שֶׁאֵין לוֹמְדִים כַּהֹגֶן, וְיוֹדְעִים שֶׁאֵינָם לוֹמְדִים כְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר, כִּי מֻרָּב טַרַח הַפִּטְפּוּטִים שֶׁהֵם מְפַטְפְּטִים הֵם מִתְבַּטְּלִים לְגַמְרֵי, וְלֹא יַשִּׂיגוּ לִלְמֹד לֹא תּוֹרָה, וְלֹא נְבִיאִים, וְלֹא כְּתוּבִים, וְלֹא אַגָּדוֹת, וְלֹא מִשְׁנָה, לֹא מִדְרָשִׁים, וְלֹא שׁוּם חָכְמָה מֵחָמַת רֹב תַּחְבּוּלוֹת שֶׁלָּהֶם.

לח וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (אבות דרבי נתן כד ו) עַל פָּסוּק זֶה: ״עַל שְׁדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי, וְעַל כֶּרֶם אָדָם חֲסַר לֵב. וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׁנִים, כָּסוּ פָּנָיו חֲרֻלִּים, וְגֶדֶר אַבְנָיו נֶהֱרָסָה״ (משלי כד ל-לא) – מִי שֶׁאֵינוֹ מַחְזִיר תַּלְמוּדוֹ מִתְּחִלָּה מַחֲלִיף רָאשֵׁי פְּרָקִים, סוֹף מַחֲלִיף דִּבְרֵי חֲכָמִים, סוֹף שֶׁאוֹמֵר עַל טָמֵא ״טָהוֹר״, וְחַרְי הוּא מַחֲרִיב אֶת הָעוֹלָם. אַלְמָא, מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר תַּלְמוּדוֹ לֹא יוּכַל לְהוֹרוֹת כַּדִּין, אֶלָּא טוֹעֶה בְּרוֹב הַהוֹרָאוֹת. וְאָמְרִינַן (מדרש משלי י א), אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל: בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה קָשֶׁה יוֹם הַדִּין! שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָדוּן כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ עַל עֵמֶק יְהוֹשָׁפָט, וְכֵינָן שֶׁתַּלְמִיד חָכָם בָּא לְפָנָיו, אוֹמֵר לוֹ: ״כְּלוּם עָסַקְתָּ בַּתּוֹרָה?״ אוֹמֵר לוֹ: ״הֵן!״ אוֹמֵר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: הוֹאִיל וְהוֹדֵיתָ לְפָנַי, אֲמֹר לִי מָה קָרִיתָ וּמָה שָׁנִיתָ וּמָה שָׁמַעְתָּ בַּיְשִׁיבָה. מִכָּאן אָמְרוּ: כָּל מָה שֶׁקָּרָא אָדָם יִתְפֹּס בְּיָדוֹ, שֶׁלֹּא תַּשִּׂיגֵהוּ בּוּשָׁה וּכְלִמָּה לְיוֹם הַדִּין.

שער כח

א שַׁעַר הָעֲשָׂרִים וּשְׁמֹנָה – שַׁעַר יִרְאַת שָׁמַיִם

ב כָּתוּב בַּתּוֹרָה: ״וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ, כִּי אִם לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ״ (דברים י יב). וּכְתִיב (ישעיהו לג ו): ״יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ״. וְאָמְרוּ (שבת לא ב): אֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ אֶלָּא יִרְאַת שָׁמַיִם בִּלְבַד, דִּכְתִיב (איוב כח כח): ״וַיֹּאמֶר לָאָדָם הֵן יִרְאַת יְיָ הִיא חָכְמָה״, יְחִידָה הִיא הַיִּרְאָה בָּעוֹלָם (רש״י שם); ״הֵן״ מַשְׁמַע אַחַת, שֶׁכֵּן בְּלָשׁוֹן יְוָנִי קוֹרִין לְ״אַחַת״ – ״הֵן״.

ג וְאָמַר רָבָא (שבת לא א): בְּשָׁעָה שֶׁמַּכְנִיסִין אָדָם לַדִּין, אוֹמְרִים לוֹ: ״נָשָׂאתָ וְנָתַתָּ בֶּאֱמוּנָה? קָבַעְתָּ עִתִּים לַתּוֹרָה? עָסַקְתָּ בִּפְרִיָה וּרְבִיָה? צִפִּיתָ לִישׁוּעָה? פִּלְפַּלְתָּ בַּחָכְמָה? הֶבַנְתָּ דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר?״ וַאֲפִלּוּ הָכִי: אִי יִרְאַת הַשֵּׁם הִיא אוֹצָרוֹ – אִין [כן], אִי לָא – לֹא. מָשָׁל לְאָדָם שֶׁאָמַר לִשְׁלוּחוֹ: ״הַעֲלֵה לִי כּוֹר חִטִּין לָעֲלִיָּה.״ הָלַךְ וְהֶעֱלָה לוֹ. אָמַר לֵיהּ: ״עֵרַבְתָּ לִי בָּהֶן קֵב חוֹמְטִין?״ אָמַר לֵיהּ: ״לָאו.״ אָמַר לֵיהּ: ״מוּטָב אִם לֹא הֶעֱלִיתָ.״ וְאָמַר רַבָּה בַּר רַב הוּנָא

(שבת לא א-לא ב): כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ תּוֹרָה וְאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם – דּוֹמֶה לְגִזְבָּר שֶׁמָּסְרוּ לוֹ מַפְתְּחוֹת הַפְּנִימִיּוֹת, וּמַפְתְּחוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת לֹא מָסְרוּ לוֹ. בְּהֵי עָיֵל? [באיזה יכנס?]

ד מַכְרִיז רַבִּי יַנַּאי: חֲבָל עַל דְּלִית לֵהּ דָּרְתָּא, וְתַרְעָא לְדַרְתָּא עָבֵיד. פְּרוּשׁ "דָּרְתָּא" – "חָצֵר", "תַּרְעָא" – "שַׁעַר". וּבָא רַבִּי יַנַּאי לוֹמַר: מִי שֶׁאֵין לוֹ חָצֵר, מָה יוֹעִיל לוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה שַׁעַר בְּחָנָם? כָּךְ הַתּוֹרָה אֵינָהּ אֶלָּא שַׁעַר לְכָנֵס בָּהּ לְיִרְאַת שָׁמַיִם. וַאֲמַר לְהוּ רָבָא לְרַבָּנַן (יומא עב ב): בְּמָטוּתָא מִנַּיכוּ, לָא תֵּירְתוּ תַּרְתֵּי גֵּיהִנֹּם – לִהְיוֹת יְגֵעִים וַעֲמֵלִים בַּתּוֹרָה בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא תְּקַיְּמוּהָ, וְתִירְשׁוּ גֵּיהִנֹּם בְּמוֹתְכֶם; וּבְחַיֵּיכֶם לֹא נֶהֱנֵיתֶם מִזֶּה הָעוֹלָם מֻחֲמַת טֹרַח הַלִּמּוּד, וּבְמוֹתְכֶם תֹּאבְדוּ מֵעָלְמָא דְאָתֵי.

ה וּמֵאַחַר שֶׁאָנוּ רוֹאִים שֶׁהַכֹּל תּוֹלֶה בְּיִרְאַת שָׁמַיִם, וְכָל הַתּוֹרָה אֵינָהּ מוֹעֶלֶת לָאָדָם אֶלָּא בְּיִרְאַת שָׁמַיִם, וְהִיא יָתֵד שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בָּהּ, וְהִיא לְבַדָּהּ עוֹמֶדֶת לְאָדָם לְעוֹלְמֵי עוֹלָמִים. וְכֵן דָּוִד, זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, הֵעִיד (תהלים יט י): "יִרְאַת יְיָ טְהוֹרָה, עוֹמֶדֶת לָעַד". וְכֵן שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, הֵעִיד וְאָמַר (קהלת ג יד): "וְהָאֱלֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו". וּכְתִיב (משלי טו טז): "טוֹב מְעַט בְּיִרְאַת יְיָ, מֵאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בּוֹ".

ו לָכֵן יֵשׁ לְדַעַת שֶׁיֵּשׁ שְׁלוֹשָׁה מִינֵי יִרְאָה: הָאַחַת הִיא יִרְאָה גְּרוֹעָה מְאוֹד, כְּגוֹן אָדָם שֶׁאֵינוֹ יָרֵא מִלִּפְנֵי הָאֱלֹהִים, אַךְ כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה אֵיזֶה מַעֲשֶׂה טוֹב הוּא עוֹשֶׂה מִפְּנֵי בְּנֵי אָדָם: שֶׁאִם לֹא יַעֲשֶׂה הַמַּעֲשֶׂה הַטּוֹב, הֵן בְּלִמּוּד, הֵן בִּצְדָקָה, הֵן בִּתְפִלָּה, הֵן בְּכָל דָּבָר – אָז לֹא יַאֲמִינוּ בּוֹ וְיִבְזוּהוּ, אִם כֵּן מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה אֵינוֹ אֶלָּא לְמִצָּא חֵן בְּעֵינֵיהֶם. וְאִם אִישׁ זֶה מְכֻוָּן כָּךְ כָּל יָמָיו, אָז אַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אוֹבֵד, כֵּיוָן שֶׁאֵין מַחֲשַׁבְתּוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

ז הַשֵּׁנִי הוּא יָרֵא מִלִּפְנֵי הָאֱלֹהִים, אַךְ הוּא יָרֵא מִלִּפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא מִפְּנֵי שׁוּם דָּבָר בָּעוֹלָם, רַק שֶׁהוּא נִרְעָד מִלִּפָנָיו, וְכָל אֵיבָרָיו מִזְדַּעְזְעִים בְּזָכְרוֹ גְּדֻלָּתוֹ וּגְבוּרָתוֹ. וַעֲבוּר שֶׁזֶּה הַדָּבָר עָמֹק מְאוֹד מְאוֹד לִבְנֵי אָדָם לְהָבִין, כִּי דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּ מַעֲשֵׂיהֶם אִם לֹא יִקָּווּ שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם רֶוַח אוֹ יֶרַח הַנָּזֶק מֵעֲלֵיהֶם, וְאִם אֵין אֶחָד מֵאֵלּוּ אָז הַמַּעֲשֶׂה אֶצְלָם הֶבֶל וָרִיק.

ט וַעֲבוּר שֶׁזֹּאת הַמַּדְרֵגָה הַשְּׁלִישִׁית הִיא קָשָׁה לְהַשִּׂיג, לָכֵן הִתִּירוּ לַעֲשׂוֹת הַמִּצְווֹת לְיִרְאַת הָעֹנֶשׁ וּלְתַקָּנַת הַגְּמוּל. עַל כֵּן תִּמְצָא בְּרָכוֹת וּקְלָלוֹת לְהַפְחִיד לֵב הַקּוֹרֵא כְּדֵי שֶׁיִּתְעוֹרֵר לִבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים לְנַעַר עֲבוּר שֶׁהוּא קָטָן בְּחָכְמָה, לְעוֹרֵר לִבּוֹ לִתֵּן לוֹ אֱגוֹזִים וּפֵרוֹת. וְנִמְצָא שֶׁהַנַּעַר אֵינוֹ לוֹמֵד לִכְבוֹד הַתּוֹרָה, כִּי אִינוֹ יוֹדֵעַ עֶרְכָּהּ וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ בִּלְמוּדוֹ טוֹבָה, אֶלָּא חוֹשֵׁב הַלִּמּוּד עָמָל וִיגִיעָה, וְהוּא עָמֵל וְלוֹמֵד כְּדֵי לְהַשִּׂיג הַפֵּרוֹת, כְּמוֹ הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה שֶׁאֵינָהּ חֲשׁוּבָה בְּעֵינָיו אֶלָּא בִּשְׁבִיל הָרֶוַח שֶׁבָּהּ.

י אֲבָל אִם הָיוּ מַבְטִיחִים לְנַעַר קָטָן לֵאמֹר לוֹ: תִּלְמַד וְאֶתֵּן לְךָ אִשָּׁה יָפָה, אוֹ בַּיִת, אוֹ תִּהְיֶה מֶלֶךְ – אָז לֹא יִלְמַד עֲבוּר זֶה, וְיוֹתֵר יִתְעוֹרֵר לֵב הַנַּעַר עֲבוּר פְּרִי אֶחָד מִמָּה שֶׁיִּתְעוֹרֵר עֲבוּר כָּל אֵלֶּה, כִּי אֵין לִבּוֹ מַכִּיר טוֹבוֹת הָאִשָּׁה אוֹ הַמֶּלֶךְ. וְכֵן עִנְיַן הַתּוֹרָה הוּא, לְהָעִיר לֵב הָאָדָם בִּדְבָרִים שֶׁהוּא מַכִּירָם וְיוֹדֵעַ שֶׁהֵם טוֹבִים, לְהַמְשִׁיךְ לִבּוֹ לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב. וְכָל זֹאת צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת לְאָדָם עֲבוּר שֶׁחָכְמָתוֹ קְטַנָּה וְחַלָּשָׁה, וְאֵין בּוֹ הַבְחָנָה לְהַבְחִין סוֹד הָעִנְיָן, וְזֶה נִקְרָא "שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ". לָכֵן אַל תְּהִי דוֹמֶה לְנַעַר, אַךְ תְּבַקֵּשׁ הָאֱמֶת לִכְבוֹד הָאֱמֶת. וְזֶה הָעִנְיָן צָרִיךְ בִּינָה וְהַבְחָנָה גְּדוֹלָה.

יא לָכֵן יֵשׁ לְהוֹדִיעֲךָ עִנְיַן הַנְּשָׁמָה, כּוֹחָהּ וּגְבוּרָתָהּ, וְאָז תָּשִׂים שִׂכְלְךָ אֶל הַיְסוֹד הָעֶלְיוֹן. וְדוֹמֶה זֶה הָעִנְיָן לְבֶן מֶלֶךְ, נַעַר בֶּן שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם שֶׁנִּגְנַב, וְהוֹלִיכוּהוּ לְמֶרְחוֹק אֶלֶף פַּרְסָאוֹת אוֹ יוֹתֵר, וְנִתְגַּדֵּל בְּבֵית כַּפְרִי, וְנִתְלַמֵּד מַעֲשֶׂה כַּפְרִיּוּת, וְלֹא חָשַׁב וְלֹא זָכַר אַחַר מַלְכוּתוֹ כִּי לֹא הִכִּיר וְלֹא יָדַע. וְאַחַר שֶׁעָמַד עַל דַּעְתּוֹ, בָּא אֵלָיו אֶחָד וּבִשְּׂרוֹ וְאָמַר לוֹ: "אַתָּה בֶּן מֶלֶךְ!" אֲבָל לֹא הִגִּיד לוֹ אֵיזֶה בֶּן מֶלֶךְ. אָז גָּבַהּ לִבּוֹ קְצָת, אַךְ לֹא חָשַׁשׁ כָּל כָּךְ, כֵּיוָן שֶׁלֹּא יָדַע מִי הוּא אָבִיו. וְאַחַר כָּךְ בָּא אֵלָיו מְבַשֵּׂר אַחֵר וְהִגִּיד לוֹ אֵיזֶה מֶלֶךְ הוּא אָבִיו, וְהִגִּיד לוֹ מְדִינָתוֹ וְאַרְצוֹ. אָז גָּבַהּ לִבּוֹ יוֹתֵר וַיִּתְאַוֶּה לֵילֵךְ שָׁם. מִכָּל מָקוֹם הֵשְׁפַּל לִבּוֹ בְּזָכְרוֹ: "אֲפִלּוּ אִם אֵלֵךְ שָׁם לֹא יָחוּשׁוּ בִּי, כִּי לֹא מַכִּירִים אוֹתִי!" אַחַר כָּךְ שָׁמַע הַמֶּלֶךְ הֵיכָן בְּנוֹ, וְשָׁלַח אַחֲרָיו מִבְּנֵי בֵּיתוֹ שֶׁהַכִּירוּ סִימָנִים בְּגוּפוֹ, וְשָׁלַח עִמָּהֶם שָׂרִים וּבְגָדֵי מַלְכוּת לְהָבִיא בְּנוֹ אֵצְלוֹ. וּכְשֶׁבָּאוּ אֵלּוּ אֵלָיו וְרָאוּהוּ וְהִכִּירוּהוּ, וְהֶרְאוּ לוֹ הַבְּגָדִים שֶׁל מַלְכוּת – אָז גָּבַהּ לִבּוֹ מְאוֹד. וְאַחַר שֶׁהִלְבִּישׁוּהוּ וְהִרְכִּיבוּהוּ עַל הַסּוּס אֲשֶׁר רָכַב בּוֹ הַמֶּלֶךְ – אָז יָדַע תָּקְפּוֹ וּגְבוּרָתוֹ, וְהָיָה לוֹ לֵב מֶלֶךְ וְגָבַהּ מְאוֹד מְאוֹד. כָּךְ עִנְיַן הַנְּשָׁמָה: הִיא בַּת מֶלֶךְ, נְפוּחָה בְּאָדָם מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד, וְהוּבְאָה בַּגּוּף הַמְלֻכְלָךְ אֲשֶׁר חִשְׁקוּ רַב מְאוֹד לָעוֹלָם הַזֶּה וְיֵשׁ לוֹ כַּמָּה מִינֵי תַּאֲווֹת, עַד שֶׁנִּקְבְּעָה הַנְּשָׁמָה שֶׁהִיא בַּת הַמֶּלֶךְ בֵּינֵיהֶן וְנִמְשֶׁכֶת אַחַר תַּאֲווֹת הַגּוּף וְשׁוֹכַחַת אֲבִיהָ הָעֶלְיוֹן. וּבְעֵת שֶׁמַּרְאִים לָהּ שָׁמַיִם, וְכוֹכָבִים, וַחֲמָה, וּלְבָנָה, הֵיאַךְ מִתְנַהֲגִים הֵם בְּמִנְהָג שָׁוֶה, וְאוֹמְרִים לָהּ שֶׁהִיא נִבְרֵאת מִמִּי שֶׁבָּרָא אוֹתָם – אָז הִיא מִתְעַלָּה יוֹתֵר וְיוֹתֵר. וּבְעֵת שֶׁמְּלַמְּדִים אוֹתָהּ סוֹד יִחוּד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְסוֹד חָכְמַת הַנְּשָׁמָה – אָז הִיא לוֹבֶשֶׁת בִּגְדֵי

מַלְכוּת וְנִכְנֶסֶת בְּסוֹד הַיִּרְאָה. וְגַם אֲפִלּוּ אָדָם שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ כָּל זֶה, כְּשֶׁחוֹשֵׁב לְמַעְלָה מֵעֹמֶק הַלֵּב, וּמַבְחִין גְּבוּרוֹת הָאֵל בָּרוּךְ הוּא – אָז יִלְבַּשׁ מוֹרָא בְּלִבּוֹ, דִּכְתִיב (ישעיהו מ כו): "שְׂאוּ מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָרָא אֵלֶּה, הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם, לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא, מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ, אִישׁ לֹא נֶעְדָּר".

יב וְגַם לֹא נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רְשׁוּת לְשׁוּם אַמָּה בָּעוֹלָם לְסַפֵּר תְּהִלָּתוֹ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מג כא): "עַם זוּ יָצַרְתִּי לִי, תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ". וּכְתִיב (דברים ז ו): "כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ". וּכְתִיב (דברים כו יח): "וַיְיָ הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם, לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה". וּכְתִיב (דברים כו יט): "וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל הַגּוֹיִם". וְגַם לֹא לְשׁוּם בְּרִיָּה נָתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֶלָּא לְיִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב (דברים ד לה): "אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים, אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ". וּכְתִיב (דברים ד ח): "וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וּכְתִיב (דברים ו יג): "אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד".

יג וּמֵאֲלוּ הַפְּסוּקִים אָנוּ לְמֵדִים שֶׁחַיָּבִים יִשְׂרָאֵל לְיִרְאָה אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּלְהִתְעַסֵּק בְּהֶגְיוֹן תּוֹרָתוֹ וּלְקַיֵּם מִצְוֹותָיו, שֶׁמִּתּוֹךְ יִרְאַת יְיָ יִתְעַלֶּה יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה וְיקַיְּמוּ מִצְוֹותָיו, וּמִתּוֹךְ הֶגְיוֹן הַתּוֹרָה יָבִינוּ פֵּרוּשׁ טְעָמֶיהָ וְחִדּוּשֶׁיהָ, וְיִתְחַכְּמוּ לָדַעַת אֶת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְכוֹחוֹ וּגְבוּרָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ, וּמַעֲשָׂיו הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרָאִים וְהַנִּפְלָאִים, כְּדִכְתִיב (תהלים סו ג): "אִמְרוּ לֵאלֹהִים מַה נּוֹרָא מַעֲשֶׂיךָ". וּכְתִיב (תהלים לד יב): "לְכוּ בָנִים שִׁמְעוּ לִי, יִרְאַת יְיָ אֲלַמֶּדְכֶם".

יד אֵין דָּבָר בָּעוֹלָם שָׁקוּל כְּנֶגֶד הַיִּרְאָה, לֹא כֶּסֶף וְלֹא זָהָב וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכָל מַטְמוֹנִים – כֻּלָּם הֵם כְּאַיִן נֶגֶד יִרְאַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי "יִרְאַת יְיָ הִיא אוֹצָרוֹ" (ישעיהו לג ו). לָכֵן יִמַּהֵר לֶאֱצֹר בְּגִנְזֵי לִבּוֹ דָּבָר שֶׁהוּא אוֹצָרוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְיִלְמֹד אָדָם בָּעוֹלָם הַזֶּה כִּי כָל אָדָם מִשְׁתַּדֵּל לֶאֱצֹר הַטּוֹב מָה שֶׁיָּכוֹל, וּמִי שֶׁיָּכוֹל לֶאֱצֹר כְּמוֹ הַמְּלָכִים וַדַּאי עוֹשֶׂה כֵּן. אִם כֵּן, מִי הוּא לֹא יֵאָצֹר מָה שֶׁאָצַר מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא?

טו וַעֲתָה אוֹדִיעֲךָ חָכְמַת הַנֶּפֶשׁ וְרוּחַ וּנְשָׁמָה, כְּדֵי לְיִרְאָה אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. הַנֶּפֶשׁ הִיא הַכָּבֵד, כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ. וְהוּא מִתְאַוֶּה לֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְחוֹשֵׁק מֻמְשָׁלָה וְתַאֲוָתָהּ. לְפִי שֶׁהַכָּבֵד מָלֵא דָּם וּמִתְאַוֶּה לְעִדּוּנִים וּלְשַׁעֲשׁוּעִים, וְזֶהוּ (משלי כז ז): "נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת". הָרוּחַ הוּא הַלֵּב, וּמְבַקֵּשׁ שָׂרָה גְּדֻלָּה וּמַלְכוּת בְּלֵב בְּנֵי אָדָם לִרְדּוֹף אַחַר הַכָּבוֹד. עַל כֵּן גַּאוּת הַלֵּב נִקְרֵאת "גַּסּוּת הָרוּחַ". וְהוּא הַמַּגְבִּיהַּ דַּעַת בְּנֵי אָדָם לְהִשְׁתָּרֵר וּלְהִתְגַּדֵּל. הַנְּשָׁמָה הִיא הַחָכְמָה, וְהִיא יוֹשֶׁבֶת בַּמּוֹחַ כְּמֶלֶךְ בַּגְּדוּד, וְדוֹמָה לִכְבוֹד בּוֹרְאָהּ, וּמוֹאֶסֶת בְּתַעֲנוּגֵי בְּנֵי אָדָם וְהַבְלֵי שַׁעֲשׁוּעֵיהֶם. וּמַחְכֶּמֶת וּמַשְׂכֶּלֶת דַּעַת, וְכָל מַחְשְׁבוֹתֶיהָ לַעֲבֹד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּיִרְאָה, וּמַחֲשֶׁבֶת מָה יִהְיֶה בַּסּוֹף בְּעֵת שֶׁיָּמוּת הַגּוּף וְיִכְלֶה, וְאֵיךְ תָּשׁוּב בְּטָהֳרָה לְמִי שֶׁבְּרָאָהּ וְהִכְנִיסָהּ בַּגּוּף?

טז הָאָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי אֲדוֹנִים, וּבְמוֹתוֹ נַעֲשֶׂה חָפְשִׁי מֵהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב ג יט): "קָטֹן וְגָדוֹל שָׁם הוּא, וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו". שְׁנֵי הָאֲדוֹנִים הֵם רוּחַ וָנֶפֶשׁ, שֶׁהֵם חוֹשְׁבִים בַּתַּעֲנוּגִים, וּלְהַרְבּוֹת מָמוֹן, וְלֶאֱכֹל וְלִשְׁתּוֹת, וְלִשְׁמֹחַ וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַחְשְׁבוֹת הַלֵּב וּמַרְאֵה עֵינָיו, וּלְדַבֵּר דְּבָרִים הֲבָלִים וּלְהַנְאוֹת הַגּוּף. וְהַנְּשָׁמָה הוֹפֶכֶת מַחְשְׁבוֹתֵיהֶם וְאוֹמֶרֶת: "מָה שׁוֹוֶה לָאָדָם וּמָה יִתְרוֹן לוֹ בְּכָל עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל, וּבְרֵעַ אֶחָד אֵינֶנּוּ וְהַגּוּף כָּלֶה, וְאָז אַיֵּה חָכְמָתוֹ וְיָפְיוֹ? אִם כֵּן, אֵין טוֹב אֶלָּא לַעֲבֹד אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּלְדָבְקָה בּוֹ."

יז זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה אוֹמֵר בְּכֹה. אִם הַנֶּפֶשׁ וְהָרוּחַ מִתְגַּבְּרִים, אָז תֶּחֱלַשׁ הַנְּשָׁמָה וְאֵין לָהּ כֹּחַ לַעֲמֹד בִּפְנֵיהֶם. עַל כֵּן הַמִּתְעַסֵּק בַּאֲכִילָה וּבִשְׁתִיָּה לֹא יֶחְכַּם לְעוֹלָם. וּכְשֶׁהַנְּשָׁמָה מִתְגַּבֶּרֶת עַל הָרוּחַ וְהַנֶּפֶשׁ, אָז תִּפָּקַחְנָה עֵינֵי הַנְּשָׁמָה לְהָבִין חָכְמַת הָעֶלְיוֹנִים. לָכֵן צְרִיכָה הַנְּשָׁמָה לְהַחֲלִישׁ הָרוּחַ אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַכַּעַס וְהַגַּאֲוָה, וְהַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר הִיא בַּעֲלַת הַתַּאֲוָה. וּכְשֶׁמִּתְגַּבֶּרֶת הַנְּשָׁמָה בְּחָכְמָה, אָז תָּבִיא לִידֵי עֲנָוָה.

יח גַּם לַבְּהֵמָה יֵשׁ נֶפֶשׁ וְרוּחַ, כִּי הַבְּהֵמָה מִתְאַוָּה וְכוֹעֶסֶת כְּמוֹ אָדָם. אֲבָל הָאָדָם יֵשׁ לוֹ נְשָׁמָה יְתֵרָה הַמְדַבֶּרֶת וְהַמַּכֶּרֶת בֵּין אֱמֶת לְשֶׁקֶר. וּכְשֶׁנִּימּוּת הַגּוּף, אָז תָּמוּת נֶפֶשׁ הַתַּאֲוָה וְנֶפֶשׁ הָרוּחַ, וְנִשְׁאֶרֶת צוּרַת הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה הַחֲכָמָה שֶׁאֵינָהּ מֵתָה בְּמִיתַת הַגּוּף, שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יב ז): "וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ" – הִיא רוּחַ הַחָכְמָה. וּכְשֶׁאָדָם חוֹטֵא, מֵתָה נִשְׁמַת נַפְשׁוֹ וְנִשְׁמַת רוּחוֹ, דִּכְתִיב (יחזקאל יח ד): "הַנֶּפֶשׁ הַחֹטֵאת הִיא תָּמוּת". וְאָמַר מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אִישׁ הָאֱלֹהִים (ויקרא כג ל): "וְהַאֲבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהִיא מִקֶּרֶב עַמָּהּ" – שְׁמַע מִנַּהּ קוֹרֵא "נֶפֶשׁ" אוֹתָהּ שֶׁהִיא מֵתָה. וּלְאַחַר מוֹת הָרָשָׁע, הַנְּשָׁמָה הַחֲכָמָה יִקָּלֵעֶנָּה בְּכַף הַקֶּלַע מִפְּנֵי שֶׁשָּׁמְעָה לָרוּחַ וָנֶפֶשׁ. וְנֶפֶשׁ צַדִּיק אֲשֶׁר הַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה הִתְחַזְּקָה עַל רוּחַ וָנֶפֶשׁ – הִיא צְרוּרָה תַּחַת כִּסֵּא הַכָּבוֹד. וְהַכְּסִיל שֶׁשָּׁמַע לָרוּחַ וָנֶפֶשׁ – נִשְׁמָתוֹ הִכְרֵת תִּכָּרֵת. וְהֶחָכָם שֶׁשָּׁמַע לַנְּשָׁמָה הָעֶלְיוֹנָה, שֶׁנִּפְחָה לוֹ מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד – נִשְׁמָתוֹ תִּזְכֶּה לְרַב טוּב הַצָּפוּן.

יט וַעֲתָה הַטֵּה אָזְנְךָ, וְתָבִין וְתֵדַע שֶׁהַנְּשָׁמָה הִיא שְׁכוּנָה בַּלֵּב, וְהוּא מוֹשַׁב הַיִּרְאָה כִּי מְשָׁם תּוֹצָאוֹת הַמַּחְשָׁבָה. וְהַמַּחְשָׁבָה מִתְרוֹמֶמֶת וּמִתְגַּדֶּלֶת בְּחַדְרֵי הַלֵּב, כַּאֲשֶׁר יִתְרוֹמְמוּ גַּלֵּי הַיָּם. הַנְּשָׁמָה דּוֹרֶשֶׁת וְחוֹקֶרֶת וּמִתְבּוֹנֶנֶת בְּכָל הַמַּעֲשִׂים, וְהַלֵּב מְשׂוֹטֵט בְּחָכְמָתוֹ לְמֶרְחוֹק וְצוֹפֶה בְּרִאְיָתוֹ עִנְיָנִים רַבִּים, בְּרֶגַע קָטָן מְחַשֵּׁב הִנֵּה וָהֵנָּה וָרֶץ וְשָׁב מֵעִנְיָן לְעִנְיָן. הָאָדָם הֶחְכִּים וְהִשְׂכִּיל אוֹתוֹ צוּר עוֹלָמִים, וְלִמֵּד אוֹתוֹ חָכְמָה וָדַעַת.

כ וּבְזֹאת הַחָכְמָה זוֹכֶה הָאָדָם כָּל הָעוֹבְרוֹת, וְרוֹאֶה כָּל הַנּוֹלָדוֹת. וּבְזֹאת הַחָכְמָה עוֹשֶׂה גַּלְגַּלִּים וְרֻחַיִם לְטָחֹן בְּלִי עָמָל. וּבְזֹאת הַחָכְמָה עֹשֶׂה צְבָאוֹת וּמַעֲמִיד חֲיָלִים וּמְזָרָם, וּמַצְלִיחַ בְּמַלְכוּתוֹ, וּמַנְהִיג בְּמֶמְשַׁלְתּוֹ וְתוֹפֵשׂ עִמָּהּ. וּבְזֹאת הַחָכְמָה פּוֹרֵשׂ רְשָׁתוֹת לְעִמְקֵי מְצוּלוֹת יַמִּים וּנְהָרוֹת, לָצוּד צֵיד דָּגִים

מֵעִמְקֵי תְּהוֹמוֹת. וּבְזֹאת הַחָכְמָה יָצוּד חַיּוֹת מִדְבָּרִיּוֹת, וּבָהּ יִלְכּוֹד עוֹפוֹת הַמְעוֹפְפִים בְּגָבְהֵי שָׁמַיִם. וּבָהּ יוֹדֵעַ וּמֵבִין תַּחֲלוּאֵי הַגּוּף וּרְפוּאָתוֹ לְבַקֵּשׁ הָרְפוּאוֹת, וּמַבְחִין תּוֹעֶלֶת הַסַּמִּים וְנִזְקָם, וּמַכִּיר שָׂרָשִׁים וַעֲשָׂבִים וּמִינֵי הַפֵּרוֹת, קָרִים וְחַמִּים, לַחִים וְיבֵשִׁים. וּבָהּ יוֹדֵעַ לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגּוּף בְּמֶרְקָחֵי הָרְפוּאוֹת לְהַעֲמִידוֹ עַל חָזְקָתוֹ.

כא וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רוֹאוֹת גְּדֻלַּת הָאָדָם וּכְבוֹדוֹ, אֲשֶׁר גְּדָלוֹ וְנִשְּׂאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל כָּל הַיְצוּרִים, וְהִשְׁלִיטוֹ עַל כָּל בְּרִיּוֹת הַתַּחְתּוֹנִים, וְאֵין כֹּחַ בַּפֶּה לְסַפֵּר רֹב פְּעֻלּוֹת אֲשֶׁר יִפְעַל הָאָדָם בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן. וְאַף בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן שׁוֹלֵחַ הָאָדָם תַּאֲוָתוֹ, וְיָעוּף וְיָטוּשׁ עַל כַּנְפֵי הַחָכְמָה. אַף עַל פִּי שֶׁגּוּפוֹ הוֹלֵךְ בָּאָרֶץ כְּמוֹ בְּהֵמוֹת וּשְׁרָצִים, נִשְׁמָתוֹ הוֹלֶכֶת בָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן מֵרֹב חָכְמָה, וְהִיא תִּתְבּוֹנֵן וְיוֹדַעַת חָכְמַת מַדָּע שֶׁבָּעֶלְיוֹנִים, וְחָכְמַת מַדָּע שֶׁבָּרְקִיעִים, וְהִלּוּךְ הַכּוֹכָבִים וְשִׁעוּר קוֹמָתָם. אַף עַל פִּי שֶׁגּוּף אָדָם קָטָן מְאוֹד, נִשְׁמָתוֹ גְּדוֹלָה וּרְחָבָה יוֹתֵר מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, כִּי יוֹדַעַת רוּמָם וְעָבְהָם, וְדַרְכֵי חַמָּה וּמַזָּלוֹת וְכָל חִלּוּקֵיהֶם – הַכֹּל נִכְנָס בַּנִּשְׁמָה. וְכֵיוָן שֶׁהַכֹּל כָּלוּל בָּהּ, אִם כֵּן הֵיא גְּדוֹלָה מִכֻּלָּם. שֶׁאִם לֹא כֵּן לֹא הָיְתָה יְכוֹלָה לְהַחֲזִיק אֶת הַכֹּל, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְהַכְנִיס מֵי הַיָּם בְּנֹאד קָטָן.

כב וְעַתָּה בִּרְאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם שׁוֹלֵט בְּחָכְמָתוֹ בִּשְׁנֵי עוֹלָמִים, בָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וּבָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, אִם כֵּן רָאוּי לְכָל אָדָם לַחְשֹׁב וּלְהִתְבּוֹנֵן: לָמָּה הוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל זֹאת? אֵין זֶה כִּי אִם לְהַשְׂכִּיל לְעַבְדּוֹ בְּלֵבָב שָׁלֵם, כִּי כְּשֶׁמִּבִּין וּמַכִּיר הַנִּפְלָאוֹת הַגְּדוֹלִים וְהַנּוֹרָאִים, אָז רָאוּי לְהַכְנִיעַ עַצְמוֹ וּלְשַׁעְבֵּד הַגּוּף לַנִּשְׁמָה. כִּי כָּל הַחָכְמוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָאֵלּוּ הֵן מִן הַנִּשְׁמָה וְלֹא מִן הַגּוּף, כִּי הַנִּשְׁמָה מְנַהֶגֶת אֶת הַגּוּף, כְּמוֹ אָדָם רוֹכֵב עַל סוּס וּמְנַהִיג אוֹתוֹ וּמְהַפְּכוֹ לְכָל צַד שֶׁיִּרְצֶה; אִם כֵּן הַסּוּס טָפֵל לָאָדָם, וְאֵין הָאָדָם טָפֵל לַסּוּס. לָכֵן אוֹי וְהוֹי וַאֲבוֹי לְאוֹתָם הַמְּשַׁעְבְּדִים הַנִּשְׁמָה לַגּוּף, וּמַכְנִיעִים הָעִקָּר תַּחַת יַד הַטָּפֵל.

כג וְזֶה יוּכַל לָדַעַת: אַחַר אֲשֶׁר הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן מְשַׁמֵּשׁ לָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כְּגוֹן הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים, בְּוַדַּאי וּבְבֵרוּר אֵין זֶה לַהֲנָאַת הַגּוּף שֶׁיִּהְנֶה בַּהֲנָאַת עוֹלָם זֶה; כִּי אֵין בּוֹ מַמָּשׁ, וְהוּא עָפָר רִמָּה וְתוֹלָעָה, וּמְזֻמָּן לְפָגָעִים, וּמוּכָן לַמָּוֶת. וְהַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים הֵם זַכִּים וּצְלוּלִים, וְאֵיךְ יִתָּכֵן שֶׁאוֹתוֹ הָעִנְיָן הַגָּדוֹל יְשַׁמֵּשׁ לַגּוּף הַכָּלֶה הַמְדֻלְדָּל? אַף הַנִּשְׁמָה שֶׁהִיא צְלוּלָה וְזַכָּה, וּמְנַשָּׁאָה עַד שְׁחָקִים וּמַעְלָה מֵהֶם, וּגְדוֹלָה יוֹתֵר מִן שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי בָּהּ נִכְנָסֶת יְדִיעַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ וְהִיא מַקֶּפֶת אוֹתָם – בֶּאֱמֶת זוֹהִי סְבָרָה וּרְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁשָּׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכָּהּ שֶׁל נִשְׁמָה וּלְשַׁמֵּשׁ לָהּ.

כד וְהִיא תִּתְבּוֹנֵן וְתַבְחִין: "מִי אֲנִי, אֲשֶׁר שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ לְצָרְכִּי? אֵין זֶה כִּי אִם לְהִשְׁתַּעְבֵּד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְהָבִין נִפְלְאוֹתָיו וּלְהַלְלוֹ וּלְשַׁבְּחוֹ!" וְלוּלֵי הַתּוֹרָה כְּדֵי לְצָרֵף וּלְלַבֵּן נִשְׁמַת הָאָדָם, מָה צֹּרֶךְ יֵשׁ לוֹ בָּעוֹלָם? וְכִי זוֹ סְבָרָא, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא לַהֲנָאַת הַגּוּף אֶל הָאֹפֶל וְהַשֶּׁפֶל?

כה וְעַתָּה בִּרְאוֹתֵנוּ שֶׁהָאָדָם נִבְחָר מִכָּל הַיְצוּרִים מֵרֹב חָכְמָתוֹ וְרֹב פְּעֻלּוֹתָיו, כִּי כָּל הַיְצוּרִים מְשֻׁעְבָּדִים לָאָדָם, וְיֵשׁ בּוֹ כֹּחַ לִלְמֹד חָכְמָה וּלְהָבִין הַסּוֹדוֹת הָעֲמֻקִּים, רָזֵי עוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְהָעֶלְיוֹן – זֶהוּ סִימָן מֻבְהָק לָאָדָם שֶׁתְּהֵא נַפְשׁוֹ צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים, אִם הוּא מְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה. מָשָׁל לָמָּה הַדָּבָר דּוֹמֶה? לְמֶלֶךְ שֶׁהִכְנִיס עֲבָדָיו בְּחַדְרֵי חֲדָרִים, וְהֶרְאָה לָהֶם אוֹצְרוֹתָיו וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכָל גְּנָזָיו, וְהִמְשִׁילָם וְהִשְׁלִיטָם עַל כָּל זֶה, וְגִלָּה לָהֶם סוֹדָיו, וְהִזְהִירָם שֶׁיִּהְיוּ עִמּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאָז יִתֵּן לָהֶם טוֹבָה גְּדוֹלָה וְינַשֵּׂא אוֹתָם כִּכְפָלַיִם יוֹתֵר מִמָּה שֶׁהָיוּ עַד עַכְשָׁו. וְזֶה יִהְיֶה לָהֶם לְאוֹת: שֶׁגִּלָּה לָהֶם סוֹדוֹתָיו וְאוֹצְרוֹתָיו, וְהִמְשִׁילָם עַל אַרְצוֹ בֶּאֱמֶת, בָּזֶה יִבְחִינוּ שֶׁהַמֶּלֶךְ אוֹמֵר אֱמֶת. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֶרְאָה לָאָדָם גָּדְלוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ, וְגִלָּה לוֹ סוֹדָיו מֵעֶלְיוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וְהִמְשִׁילוֹ עַל כֹּל – בְּוַדַּאי בָּזֶה יִבְחִינוּ רוֹב גְּדֻלָּתוֹ לֶעָתִיד, אִם יִזְהֵר בַּעֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

כו גַּם יֵשׁ רְאָיָה גְּדוֹלָה שֶׁהַנִּשְׁמָה בָּאָה מִלְּמַעְלָה: כִּי אָנוּ רוֹאִים שֶׁכָּל אָדָם אֵין לוֹ דַּי בַּמֶּה שֶׁיֵּשׁ לוֹ, אֶלָּא לְעוֹלָם מְבַקֵּשׁ מַעֲלָה יְתֵרָה מִמַּעֲלָתוֹ. אִם יֵשׁ לוֹ אֶלֶף חוֹמֶד אַלְפַּיִם, אִם הוּא שַׂר בְּמְדִינָה זוֹ מְבַקֵּשׁ לִהְיוֹת מוֹשֵׁל בִּמְדִינָה אַחֶרֶת; וְאֵין לְךָ מֶלֶךְ אוֹ שַׂר שֶׁאֵין מְבַקֵּשׁ מַעֲלָה יְתֵרָה מִמַּעֲלָתוֹ. וְזֹאת בָּאָה מֵחֶמַת שֶׁאֵין הַנִּשְׁמָה מִתְדַּבֶּקֶת לְאֵלּוּ הַטּוֹבוֹת, אֲבָל הִיא מִתְאַוָּה לְעוֹלָם לְמַעֲלוֹת יוֹתֵר גְּדוֹלוֹת, כִּי הִיא עֶלְיוֹנָה עַל כָּל הַבְּרוּאִים. וְעַל כֵּן הָאָדָם הוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה עֲבוּר הַנִּשְׁמָה, וּשְׂאֵר הַבְּרִיּוֹת הוֹלְכִים עַל גְּחוֹנָם וּכְפוּפִים.

כז וַעֲבוּר שֶׁהַנִּשְׁמָה בָּאָה מִלְּמַעְלָה מִכִּסֵּא הַכָּבוֹד, עַל כֵּן הַגּוּף שֶׁהִיא שְׁרוּיָה בּוֹ יֵשׁ בּוֹ דְּמְיוֹן שֶׁל כָּל הָעוֹלָם, וְעַל כֵּן נִקְרָא הָאָדָם "עוֹלָם קָטָן". הַנִּשְׁמָה הִיא דּוֹמֶה לְבוֹרְאָהּ, וְהַגּוּף דּוֹמֶה לָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן וְהָעֶלְיוֹן.

כח וְעַתָּה שְׁמַע חָכְמָה מַפְלָאָה. כְּמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים עֶלְיוֹן, וּמוֹשֵׁל עַל הָאָדָם וְעַל כָּל הָעוֹלָם לְמַעְלָה וּלְמַטָּה – כֵּן הָאָדָם, כָּל עֵת שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ. כִּי לְמֹשֶׁה, עָלָיו הַשָּׁלוֹם, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַעֲשֶׂה הָעֵגֶל (דברים ט יד): "הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם", וּבְמַעֲשֶׂה קֹרַח בָּלְעָה הָאָרֶץ אֹתָם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם עַל פִּיו (במדבר טז). וְאֵלִיָּהוּ, זָכוּר לַטּוֹב, נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא יִהְיֶה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְּבָרוֹ (מלכים א יז א), וְהוֹרִיד הָאֵשׁ (מלכים א יח ושם ב א), וְהָרַג נְבִיאֵי הַבַּעַל (מלכים א יח ט), וְהֶחֱיָה הַמֵּת (מלכים א יז), וְגָזַר עַל אֱלִישָׁע לִהְיוֹת פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחוֹ (מלכים ב ב).

כט וְכֵן כָּל הַקְּדוֹשִׁים שֶׁהָיוּ בָּאָרֶץ, הָיוּ מוֹשְׁלִים לְמַעְלָה וּלְמַטָּה בִּרְצוֹן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּשֶׁעוֹשִׂים רְצוֹנוֹ. לָכֵן תִּזְהַר שֶׁתְּקַיֵּם תּוֹרוֹתָיו חֻקּוֹתָיו וּמִצְוֹותָיו, כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לְרֹב טוּב הַצָּפוּן. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ וּמֵבִין אָחוֹר וָקֶדֶם – כֵּן הָאָדָם שָׁנָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים חָכְמָה. וּכְמוֹ שֶׁמַּסְפִּיק הָאֱלֹהִים וְנוֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר – כֵּן הָאָדָם מְכַלְכֵּל בְּנֵי בֵיתוֹ, וּמְשָׁרְתוֹ, וּבְהֶמְתּוֹ. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים מְשַׁלֵּם גְּמוּל טוֹב וָרָע – כֵּן הָאָדָם. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים עוֹשֶׂה בִּנְיַן הָעוֹלָם, וּמוֹסְדוֹת הָאָרֶץ, וּנְטִיַּת הָרָקִיעַ, וּמְקֻוֶּה יַמִּים – כֵּן גַּם הָאָדָם עָשׂוּי לִבְנוֹת, וּלְיַסֵּד, וּלְקָרוֹת, וּלְהַקְווֹת, וּלְהַזְרִיעַ, וּלְהַצְמִיחַ, וְלִנְטוֹעַ, וְלַעֲשׂוֹת כָּל דָּבָר; אַךְ בִּיגִיעָה וּתְלָאָה, וְהַכֹּל בִּרְצוֹן הַבּוֹרֵא.

ל וּכְמוֹ שֶׁאֵין כָּל בְּרִיָּה יְכוֹלָה לִרְאוֹת אֶת הָאֱלֹהִים – כָּךְ אֵין יְכֹלֶת לְשׁוּם בְּרִיָּה לִרְאוֹת אֶת הַנְּשָׁמָה. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים יוֹדֵעַ עֲתִידוֹת – כֵּן גַּם הָאָדָם, בְּעֵת אֲשֶׁר יָנוּחַ רוּחוֹ וְגוּפוֹ מִלַּעֲסֹק בַּעֲמַל צָרָכָיו, וְיָנוּחַ וְיִשְׁקֹט רוּחַ הַחַיִּים מִלְּהִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי הַגּוּף, אָז יִרְאֶה בַּחֲלוֹמוֹתָיו עֲתִידוֹת, וְיִרְאֶה רוּחוֹת הַמֵּתִים, וּמְקוֹמוֹת שֶׁלֹּא רָאָה, וּבְנֵי אָדָם שֶׁלֹּא רָאָה, וּדְבָרִים וּתְמוּנוֹת גְּדוֹלוֹת, מָה שֶּׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לִרְאוֹת כְּשֶׁהוּא עֵר. וּכְמוֹ שֶׁאֵין בְּרִיָּה בָּעוֹלָם שֶׁיּוֹדַעַת סִתְרֵי הָאֱלֹהִים – כֵּן אֵין בְּרִיָּה בִּבְנֵי אָדָם שֶׁיּוֹדַעַת סִתְרֵי מַחְשָׁבוֹת לֵב הָאָדָם, כִּי אִם הָאֱלֹהִים לְבַדּוֹ, כַּכָּתוּב (תהלים צד יא): "יְיָ יֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹת אָדָם".

לא וּבְרֹב דְּבָרִים יִדְמֶה הָאָדָם מְעַט מִזְעָר לֵאלֹהִים. לְפִי מְעַט הַכּוֹחַ וְקִצְּר הַחַיִּים שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֱלֹהִים – הוֹסִיף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יֵצֶר הָרָע לְטוֹבָתוֹ וּלְרָעָתוֹ: כְּדֵי לָבָחֹן וּלְנַסּוֹתוֹ בֵּין טוֹב וּבֵין רָע, וּכְדֵי לְהִתְנָאוֹת, לִבְנוֹת וְלִנְטוֹעַ, וְלַהֲרֹס וְלַעֲקֹר נָטוּעַ, וְלַהֲרֹג וּלְיַסֵּר, לִצְבֹּר הוֹן, לְהִלָּחֵם, לִמְשֹׁל, וְלִקָּשֵׁל, וְלִקָּצֵף עַד מְאוֹד. וְאִם לֹא הָיָה הַיֵּצֶר הָרַע, בְּשִׂכְלִיל אֵימַת הַמָּוֶת לֹא הָיָה עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְלֹא הָיָה בוֹנֶה בִּנְיָן, וְלֹא הָיָה מִתְאַוֶּה לִקְנוֹת מִקְנֶה וְקִנְיָן, וְלֹא הָיָה נוֹטֵעַ, וְלֹא הָיָה זוֹרֵעַ, כִּי הָיָה אוֹמֵר בְּלִבּוֹ: "מֵאַחַר שֶׁנִּגְזָרָה גְּזֵרַת הַמָּוֶת, מָה לִי לַעֲמֹל לְאַחֵר?" וְהָיָה כָּל הָעוֹלָם נֶאֱבָד וְנֶהֱרָס.

לב וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא בָּרָא הָעוֹלָם מִימֵי בְּרֵאשִׁית כִּי אִם לְהִבָּנוֹת וּלְהִתְנַהֵג בְּרַחֲמָיו הָרַבִּים עַל יְדֵי בְּנֵי אָדָם. וְאִם יִתְגַּבֵּר בְּיִצְרוֹ הַטּוֹב לִכְבּוֹשׁ אֶת יֵצֶר הָרַע שֶׁלֹּא יֵחֶטָא לִפְנֵי יוֹצְרוֹ, כִּי יִשְׁתַּמֵּשׁ בְּיִצְרוֹ הָרַע לַעֲשׂוֹת הַכֹּל בְּיִרְאַת הַשֵּׁם בָּרוּךְ הוּא, בְּלֹא עָוֹן וָפֶשַׁע – זוֹ הִיא טוֹבָתוֹ, אַשְׁרָיו וְאַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ.

לג וּכְמוֹ שֶׁהָאָדָם דּוֹמֶה מְעַט מִזְעָר לֵאלֹהִים, כֵּן בִּנְיַן גּוּפוֹ דּוֹמֶה לְכָל הָעוֹלָם: עָשָׂה לוֹ גֻּלְגֹּלֶת הָרֹאשׁ – כְּמוֹ רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם שֶׁעַל הָרָקִיעַ הַזֶּה. עָשָׂה לוֹ תִּקְרָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל פֶּה, וּטְווּעוֹת בָּהּ שִׁנַּיִם וְהַמַּלְתָּעוֹת – כְּדִמּוּת הָרָקִיעַ הַזֶּה שֶׁעָלֵינוּ. וּכְמוֹ שֶׁמַּבְדִּיל הָרָקִיעַ הַזֶּה שֶׁעָלֵינוּ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לְמַיִם הַתַּחְתּוֹנִים – כֵּן גַּם הַתִּקְרָה הָעֶלְיוֹנָה שֶׁל פֶּה מַבְדִּילָה בֵּין הַלֶּחֶה שֶׁל פֶּה וּבֵין הַלֶּחֶה שֶׁבָּרֹאשׁ וּבֵין לֶחֶה שֶׁבַּקְּרוּם הָעֶלְיוֹן. וּכְמוֹ שֶׁהָאֱלֹהִים שִׂכְּנָתוֹ הַקָּדוֹשָׁה בַּשָּׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים שֶׁקָּרָה עַל הַמַּיִם, כְּדִכְתִיב (תהלים קד ג): "הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו" – כֵּן שִׂכְּנָה אֶת רוּחַ נִשְׁמַת חַיִּים, וְהַדַּעַת וְהַבִּינָה, בִּקְרוּם הַמּוֹחַ שֶׁל הָרֹאשׁ, הַנִּקְרָם עַל הַמּוֹחַ וְעַל הַלֶּחֶה. וּרְאֵה וְהָבֵן הָאֱמֶת, כִּי אִם יִקָּרַע קְרוּם הַמּוֹחַ אוֹ יִנָּקֵב – מִיָּד יָמוּת הָאָדָם, עַל אֲשֶׁר בּוֹ שׁוֹכֵן רוּחַ חַיִּים.

לד וּכְמוֹ שֶׁשִּׂכְּנָהּ הָאֵל יִתְבָּרַךְ שְׂכִינָתוֹ הַקְּדוֹשָׁה בַּמַּעֲרָב – כֵּן שִׂכֵּן אֶת הַמּוֹחַ אֲחוֹרֵי הָרֹאשׁ עַל הָאָזְנַיִם, וְשִׂכֵּן אֶת רוּחַ חַיִּים עַל הַמּוֹחַ. וּכְמוֹ שֶׁמִּתְקַיֵּם כָּל הָעוֹלָם וּמִתְנַהֵג בְּכוֹחַ אֵל אֶחָד – כָּךְ מִתְנַהֵג כָּל הַגּוּף בְּכֹחַ רוּחַ חַיִּים אֶחָד שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וּמִתְקַיֵּם בּוֹ לִהְיוֹת בָּריא וּמְקֻיָּם עַד בּוֹא קִצּוֹ. וְאִם יִתְעָרֵב בְּגוּפוֹ מְאוּמָה רוּחַ רָעָה אַחֶרֶת – לֹא יִתְקַיֵּם לִהְיוֹת כְּבַתְּחִלָּה.

לה וּכְמוֹ שֶׁנָּתַן בְּרִקְיַע הַשָּׁמַיִם שְׁנֵי מְאוֹרוֹת וַחֲמִשָּׁה כּוֹכָבִים – כֵּן בָּרָא בְּרֹאשׁ הָאָדָם שִׁבְעָה שַׁמָּשִׁים: שְׁתֵּי עֵינַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וּשְׁנֵי נְחִירַיִם, וְהַפֶּה. הָעַיִן הַיְמָנִית דּוֹמָה לַחַמָּה, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְנֹגַהּ. הָאַף הַיְמָנִית דּוֹמָה לְכוֹכָב, וְהַשְּׂמָאלִית דּוֹמָה לְמַאְדִּים. הַפֶּה, וְהַלָּשׁוֹן, וְהַשְּׂפָתַיִם – דּוֹמִים לְצֶדֶק, וְלַלְּבָנָה, וּלְשַׁבְּתַאי. וּכְמוֹ שֶׁנַּעֲשָׂה אֲוִיר בֵּין רָקִיעַ וּבֵין הָאָרֶץ – כֵּן נַעֲשָׂה בְּגוּף הָאָדָם הֶחָזֶה וְהַגְּוִיָּה. וּכְמוֹ שֶׁהִשִּׁיב הָרוּחַ בַּאֲוִיר בַּחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם – כֵּן תֵּצֵא נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים מִן הֶרְאָה שֶׁבְּחֶזֶה וּבְגִוְיָה, הוּא חֲלָלוֹ שֶׁל גּוּף. וּכְמוֹ שֶׁרָקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם – כֵּן קָרַם וּמָתַח קְרוּם הַבָּשָׂר שֶׁעַל הַכָּבֵד, וְעַל הַבָּטֶן, וְהַמֵּעַיִם, וְעַל הַטְּחוֹל – הוּא הַבָּשָׂר שֶׁבֵּין הֶרְאָה וּבֵין הַכָּבֵד וְהַטְּחוֹל וְהַמֵּעַיִם וְהַבֶּטֶן.

לו וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה הָאֵל יִתְבָּרַךְ עוֹפוֹת וָדָגִים, וְחַיּוֹת וּבְהֵמוֹת, תְּמִימִים וְרַחֲמָנִים מִלְּעַשֵּׂק זֶה לָזֶה, וְיֵשׁ שֶׁהֵם אַכְזָרִיִּים וְטוֹרְפִים וּבוֹלְעִים זֶה לָזֶה – כֵּן עָשָׂה גַּם בְּנֵי אָדָם: הַטּוֹבִים נִדְמוּ לָעוֹפוֹת וְלַבְּהֵמוֹת הַטּוֹבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שיר השירים ה ב): "יוֹנָתִי תַמָּתִי"; וְנֶאֱמַר (יחזקאל לד לא): "וְאַתֶּן צֹאנִי, צֹאן מַרְעִיתִי". וּבְנֵי אָדָם הָרָעִים נִדְמוּ לְחַיּוֹת רָעוֹת: לְאַרְיֵה, דִּכְתִיב (תהלים יז יב): "דִּמְיוֹנוֹ כְּאַרְיֵה יִכְסוֹף לִטְרוֹף". וְיֵשׁ דּוֹמִים לְדֻבִּים וּזְאֵבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג ג): "שׁוֹפְטֶיהָ זְאֵבֵי עֶרֶב".

לז בָּעוֹלָם יֵשׁ אִילָנוֹת וַעֲשָׂבִים וּפֵרוֹת טוֹבִים וְרָעִים. יֵשׁ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם רֵיחַ טוֹב וּפֵרוֹת טוֹבִים לִתְחִיָּה וְלִרְפוּאָה, וְיֵשׁ עֲשָׂבִים וְשָׂרָשִׁים וּפֵרוֹת לְהָמִית, כְּעִשְּׁבֵי סַמֵּי הַמָּוֶת, וּכְקוֹץ וְדַרְדַּר. הַטּוֹבִים נִדְמוּ לַטּוֹבִים, כְּדִכְתִיב (שיר השירים ב ב-ג): "כְּשׁוֹשַׁנָּה בֵּין הַחוֹחִים... כְּתַפּוּחַ בַּעֲצֵי הַיַּעַר". וְהָרָעִים נִדְמוּ לָרָעִים, כְּדִכְתִיב (שמואל ב כג ו): "וּבְלִיַּעַל – כְּקוֹץ מֻנָּד כֻּלָּהֶם".

לח וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה מִתַּחַת לָאָרֶץ תְּהוֹמוֹת וְטִיט וָרֶפֶשׁ – כֵּן עָשָׂה בָּאָדָם הַקָּרֵב הָעֶלְיוֹן וְהַמַּעַיִם, שֶׁמְּקַבְּלִים הַמַּאֲכָל וְהַמַּשְׁתֶּה. וּכְמוֹ שֶׁשּׁוֹרְצִים מִן הָרֶפֶשׁ וּמִן הַטִּיט שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים לְמִינֵיהֶם – כֵּן נִשְׁרָצִים בִּמְעֵי הָאָדָם מֵרֶפֶשׁ הַשָּׁמָרִים שֶׁל מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה שְׁרָצִים וּרְמָשִׂים תּוֹלָעִים, אֲרֻכִּים וּקְצָרִים, גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים. וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה מִקְוֵה מַיִם בָּעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה מִקְוֵה מֵי רַגְלַיִם, הוּא הַנֶּבֶל, הִיא הַשַּׁלְחוּפִית.

לט וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה אַדְנֵי הָאָרֶץ לְמַטָּה מִמֶּנָּה – כֵּן עָשָׂה יְסוֹד כָּל בִּנְיַן הַגּוּף אֶת עַצְמוֹת הֶעָצָה מִזֶּה וּמִזֶּה וּשְׁתֵּי יֶרֶכַיִם. וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה אֲבָנִים מְפֻלָּמוֹת הַמְשֻׁקָּעוֹת בַּתְּהוֹם, אֲשֶׁר מִבֵּינֵיהֶן הַמַּיִם יוֹצְאִים – כֵּן עָשָׂה שְׁתֵּי הַכְּלָיוֹת לָצֵאת וְלַעֲבֹר מִבֵּינֵיהֶן מִתּוֹךְ גִּידֵיהֶן מֵי הָרַגְלַיִם, הוּא הַשַּׁלְחוּפִית. וְגַם לִחְלוּחַ הַזֶּרַע עוֹבֵר וְיוֹצֵא מִבֵּינֵיהֶן אֶת בֵּיצֵי הָעֲרָוָה. וּכְמוֹ שֶׁהַתְּהוֹם קוֹרֵא אֶל הַתְּהוֹם, כִּדְכְתִיב (תהלים מב ח): "תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרֵא" – כֵּן קוֹרֵא קֶרֶב הָעֶלְיוֹן, הוּא הָאִצְטוֹמְכָא, אֶל הַמַּעַיִם לְהַקְבִּילָם שְׁאָר הַמַּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֶּה; וְהַמַּעַיִם קוֹרְאִים אֶל גִּידֵי הַכְּלָיוֹת, שֶׁהֵם כְּצִנּוֹרִים לְהַקְבִּילָם הַמַּיִם. מֵי רַגְלַיִם הֵם הַמִּתְמַצִּים וְנִפְרָדִים מִן מַאֲכַל הַמַּעַיִם לְלֶכֶת אֶל הַשַּׁלְחוּפִית. וְצִנּוֹרֵי הַכְּלָיוֹת קוֹרְאִים אֶל גִּיד הַשַּׁלְחוּפִית לְהַקְבִּילָם הַמַּיִם הָהֵם, לְהוֹלִיכָם לְהַקָּוותָם בְּתוֹךְ הַשַּׁלְחוּפִית, שֶׁהוּא דּוֹמֶה לַתַּחְתּוֹן, שֶׁהוּא תַּחְתּוֹן לְכָל הַתְּהוֹמוֹת. וְעוֹד אוֹתוֹ מְעִי קוֹרֵא אֶל מְעִי אִצְטוֹמְכָא, לְקַבֵּל אֶת הַצּוֹאָה וְהַגֶּלֶל.

מ וּכְמוֹ שֶׁעָשָׂה הָאֱלֹהִים נְהָרוֹת לְהַשְׁקוֹת הָעוֹלָם – כֵּן עָשָׂה בְּגוּף הָאָדָם וְרִידִים, הֵם גִּידֵי הַדָּם הַמּוֹשְׁכִים אֶת הַדָּם לְהַשְׁקוֹת אֶת כָּל הַגּוּף. וּכְמוֹ שֶׁיֵּשׁ בָּעוֹלָם מַיִם צְלוּלִים וַעֲכוּרִים, מְתוּקִים וּמְלוּחִים וּמָרִים – כָּךְ בָּאָדָם: מֵעֵינָיו יוֹצְאִים מַיִם מְלוּחִים, מִנְּחִירָיו יוֹצְאִים מַיִם קָרִים, וּמִגְּרוֹנוֹ מַיִם חַמִּים, וּמִפִּיו מַיִם מְתוּקִים, וּמֵאָזְנָיו מַיִם מָרִים, וּמֵי הַשִּׁנַּיִם הֵם מָרִים וּסְרוּחִים.

מא בָּעוֹלָם יֵשׁ רוּחוֹת קָרִים וְחַמִּים, כֵּן בָּאָדָם: כְּשֶׁפּוֹתֵחַ פִּיו וְנוֹפֵחַ – אָז הָרוּחַ חַם, וּכְשֶׁסּוֹגֵר פִּיו וְנוֹפֵחַ – אָז הָרוּחַ קַר. רְעָמִים בָּעוֹלָם – קוֹל בָּאָדָם, בְּרָקִים בָּעוֹלָם – בָּאָדָם פָּנָיו מְאִירִים כַּבָּרָק. מַזָּלוֹת בָּעוֹלָם, וְהַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים יוֹדְעִים מֵהֶם עֲתִידוֹת – כָּךְ יֵשׁ אוֹתוֹת בָּאָדָם: כְּשֶׁיֵּשׁ חִפּוּף לְאָדָם בְּלֹא שְׂחִין וּבְלֹא נִפּוּחַ – בָּאָדָם פָּנָיו מְאִירִים כַּבָּרָק. מַזָּלוֹת בָּעוֹלָם, וְהַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים יוֹדְעִים מֵהֶם עֲתִידוֹת – כָּךְ יֵשׁ אוֹתוֹת בָּאָדָם: כְּשֶׁיֵּשׁ חִפּוּף לְאָדָם בְּלֹא שְׂחִין וּבְלֹא נִפּוּחַ, בָּזֶה יוֹדְעִים הַבְּקִיאִים בַּחָכְמָה הַזֹּאת עֲתִידוֹת; וְכֵן בְּשׂוֹרְטוֹטֵי יַד הָאָדָם וּבְתֹאַר פָּנָיו יוֹדְעִים עֲתִידוֹת. וְהַחָכְמָה הַזֹּאת הָיְתָה בְּיַד הַחֲכָמִים הַקַּדְמוֹנִים, אֲבָל מִן הָאַחֲרוֹנִים נִשְׁתַּכְּחָה. וְכֵן יְכוֹלִים הַחֲכָמִים לֵדַע עֲתִידוֹת מִן הָאֵילָנוֹת וְהָעֲשָׂבִים, וְזֶהוּ מַה שֶּׁאָמְרוּ עַל רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, שֶׁהָיָה יוֹדֵעַ שִׁיחַת דְּקָלִים (סוכה כח א), פֵּרוּשׁ: הָיָה בָּקִי לִרְאוֹת בִּתְנוּעַת הַדְּקָלִים, וּמִזֶּה הָיָה יוֹדֵעַ עֲתִידוֹת.

מב וְכַאֲשֶׁר יוֹצְאִים מִצַּד דָּרוֹם, וְהוּא צַד יָמִין שֶׁל הָעוֹלָם, הַחֹם וְטַלְלֵי בְּרָכָה וּגְשָׁמֵי בְּרָכָה – כֵּן יֵצֵא מִצַּד יְמִינוֹ שֶׁל אָדָם הַחֹם מִן הַמְּרֵרָה הַתְּלוּיָה בַּכָּבֵד, וְכֵן יוֹצֵא לְחִלּוּחַ הַדָּם מִן הַכָּבֵד שֶׁבְּצַד יְמִינוֹ שֶׁל אָדָם. וּכְמוֹ שֶׁיּוֹצֵאת הָרָעָה לָעוֹלָם מִצַּד צְפוֹן הָעוֹלָם – כֵּן יֵצֵא הַקֹּר מִצַּד הַשְּׂמֹאל שֶׁל אָדָם, מִן הַטִּחוֹל וּמִן הַמָּרָה הַשְּׁחֹרָה הַשּׁוֹכֶנֶת בַּטִּחוֹל בְּתוֹכוֹ. וּכְמוֹ שֶׁיּוֹצְאָה הָרָעָה לָעוֹלָם מִצָּפוֹן – כֵּן יֵצֵא כָּל חֳלִי רָע וְקָשֶׁה מִן הַמְּרֵרָה הַשְּׁחֹרָה הַשּׁוֹכֶנֶת בַּטִּחוֹל בְּצַד שְׂמֹאל. וּכְמוֹ שֶׁבְּצַד צָפוֹן שֶׁל עוֹלָם מְדוֹר כָּל הַמַּזִּיקִים, וְהַזִּקִּים, וְהַזֲּוָעוֹת, וְהָרוּחוֹת, וְהַבְּרָקִים, וְהָרְעָמִים מְצוּיִים – כָּךְ הוּא מְקוֹר מְרֵרָה הַשְּׁחֹרָה בַּטִּחוֹל בְּצַד שְׂמֹאל, שֶׁמִּמֶּנָּה תּוֹלְדוֹת כָּל חֳלִי רָע וְקָשֶׁה, כְּמוֹ הַשַּׁחֶפֶת, וְהַקַּדַּחַת הָרְבִיעִית, וְכָל מִינֵי שִׁגָּעוֹן, וְהַפַּחַד, וְהָרַעַד שֶׁל אִבָּרִים.

מג וּכְמוֹ שֶׁעוֹלִים הַנְּשִׁיאִים, שֶׁהֵם כָּעָשָׁן, מִן הָאָרֶץ, וּמַעֲלִים הַמַּיִם מִן הַתְּהוֹמוֹת אֶל אֲוִיר הָרָקִיעַ לְהַמְטִיר עַל הָאָרֶץ – כֵּן עוֹלֶה עָשָׁן מִקֶּרֶב הָעֶלְיוֹן וּמַעֲלֶה לְחִלּוּחַ אֶל הַפֶּה וְאֶל הָרֹאשׁ; וּמִן אוֹתוֹ הַלְּחִלּוּחַ הָעוֹלֶה מִן הַקֶּרֶב – יִזְלוּ הַדְּמָעוֹת, וְרִיר הַנְּחִירַיִם, וְרֹק הַפֶּה. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם הָרִים – כֵּן בָּרָא בְּגוּף הָאָדָם שִׂכְמֵי הַכְּתֵפַיִם, וְקִשְׁרֵי הַזְּרוֹעוֹת, וְהָאַרְכֻּבּוֹת עַל בִּרְכַּיִם, וְקִשְׁרֵי הַקְּרָסַלַּיִם, וּשְׁאָר הַקְּשָׁרִים שֶׁל כָּל הָאִבָּרִים. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם אֲבָנִים וְצוּרִים חֲזָקִים וְקָשִׁים – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם הַשִּׁנַּיִם וְהַמַּלְתָּעוֹת, שֶׁהֵם קָשִׁים מִבְּרָזֶל וּמִכָּל עֶצֶם. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם אִילָנוֹת קָשִׁים וְרַכִּים – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם עֲצָמוֹת קָשִׁים וְרַכִּים. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא בָּעוֹלָם אֶרֶץ עָבָה וְקָשָׁה, לַחָה וְרַכָּה – כֵּן בָּרָא בָּאָדָם הַבָּשָׂר כְּנֶגֶד הָאָרֶץ הָרַכָּה, וְהָעוֹר כְּנֶגֶד הָאָרֶץ הַקָּשָׁה.

מד וּכְמוֹ שֶׁהָאִילָנוֹת וְהָעֲשָׂבִים יֵשׁ שֶׁעוֹשִׂים פְּרִי וְזֶרַע, וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם עוֹשִׂים פְּרִי וְזֶרַע – כָּךְ בְּנֵי אָדָם יֵשׁ שֶׁמּוֹלִידִים וְיֵשׁ שֶׁאֵינָם מוֹלִידִים. וּכְמוֹ שֶׁמַּצְמִיחַ עֲשָׂבִים מִן הָאָרֶץ – כָּךְ מַצְמִיחַ הָאָדָם שְׂעַר הָרֹאשׁ וְהַזָּקָן. וּכְמוֹ שֶׁשּׁוֹרְצִים חַיּוֹת וּרְמָשִׂים בַּיַּעַר וּבָאָרֶץ – כָּךְ שׁוֹרְצִים בְּרֹאשׁוֹ שֶׁל אָדָם וּבִשְׂעָרוֹ. וּכְמוֹ שֶׁבָּרָא הָאֱלֹהִים בָּעוֹלָם הַחִלִּי, וְנָטָהוּ בָּרָקִיעַ מִמִּזְרָח וְעַד מַעֲרָב מִקָּצֶה אֶל קָצֶה, וְהַכּוֹכָבִים וְהַמַּזָּלוֹת וְכָל דָּבָר שֶׁבָּעוֹלָם אֲדוּקִים בּוֹ – כָּךְ בָּרָא בְּגוּף הָאָדָם אֶת הַמּוֹחַ הַלָּבָן אֲשֶׁר בְּתוֹךְ חֲלִיַּת הַשִּׁדְרָה, וְהוּא נָטוּי מִקָּצֶה מֹחַ הָרֹאשׁ וְעַד עֶצֶם הֶעָצָה, וּשְׁנֵים עָשָׂר הַנְּתָחִים וְהַצְּלָעִים וְכָל אִבְרֵי הַגּוּף אֲדוּקִים בּוֹ מִפֶּה וּמִפֶּה. וּכְמוֹ שֶׁיֵּשׁ בַּשָּׁנָה שס"ה יָמִים – כָּךְ יֵשׁ בָּאָדָם שס"ה גִּידִים.

מה סוֹף דָּבָר: מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית וּמַעֲשֶׂה מֶרְכָּבָה – הַכֹּל רָמוּז בָּאָדָם מֵעַט מִזְעָר. וְהַיּוֹדֵעַ סוֹד הַדָּבָר יָבִין נִפְלָאוֹת הַשֵּׁם יִתְעַלֶּה. עַל כֵּן נִקְרָא הָאָדָם "עוֹלָם קָטָן". וַעֲבוּר אֲשֶׁר גּוּף הָאָדָם הוּא מְצַיֵּר דִּגְמַת הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וְהָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, לָכֵן נִתְּנָה בּוֹ הַנֶּפֶשׁ שֶׁהִיא דּוֹמָה מֵעַט מִזְעָר [לְבוֹרְאָהּ].

מו וְעַל כֵּן אָמַר דָּוִד (תהילים ק"ג:א'): "בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת יְיָ". וְלָמָּה אָמַר לַנֶּפֶשׁ לְבָרֵךְ? אָמַר דָּוִד (ויקרא רבה ד ח): נֶפֶשׁ זוֹ מְמַלְּאָה כָּל הַגּוּף וּמְבַלָּה אֶת הַגּוּף, וְאֵינָהּ אוֹכֶלֶת, וְסוֹבֶלֶת אֶת הַגּוּף. וְהִיא יְחִידָה בַּגּוּף, וְהִיא טְהוֹרָה, וְרוֹאָה וְאֵינָהּ נִרְאֵית, וְאֵינָהּ יְשֵׁנָה. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְמַלֵּא אֶת עוֹלָמוֹ וּמְבַלֶּה

אֶת הַכֹּל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קב כז): "הֵמָּה יֹאבֵדוּ, וְאַתָּה תַעֲמֹד". וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵין לְפָנָיו שֵׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכא ד): "הִנֵּה לֹא יָנוּם וְלֹא יִישָׁן". וְהוּא יָחִיד וְטָהוֹר. וְהוּא רוֹאֶה אֶת הַכֹּל, וְאֵין דָּבָר אַחֵר רוֹאֵהוּ. לָכֵן תָּבוֹא הַנֶּפֶשׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהּ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ, וּתְשַׁבַּח לַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כָּל הַמִּדּוֹת הַלָּלוּ.

מז הַנֶּפֶשׁ יוֹשֶׁבֶת וְחוֹשֶׁבֶת מִי בְּרָאָהּ, וְאָז הִיא לוֹבֶשֶׁת עֲנָוָה וְיִרְאַת הַשֵּׁם. לָכֵן צָרִיךְ הָאָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ וּלְהָבִין עִנְיָנוֹ: מֵאַיִן שָׂרְשׁוֹ וְגִזְעוֹ, וְאֵיךְ נוֹצַר מִטִּפָּה זָרַע, וְאַחַר כָּךְ חֲתִיכַת בָּשָׂר, וְנַפַּח בּוֹ רוּחַ עֶלְיוֹנִים, וּמֶרֶקֶם בַּעֲצָמוֹת וְגִידִים, דָּם וּמוֹחַ, וּלְבוּשׁ עוֹר וּבָשָׂר. וְנוֹצָר בְּקֶלַסְתֵּר פָּנִים וְקוֹמַת אַפַּיִם. וְאֵיךְ נָקוּבִים נְחִירָיו לִפְנִים וְלַגָּרוֹן לְהַנְשִׁים וּלְהָרִיחַ, וְאָזְנָיו לִשְׁמֹעַ וְחוֹרֵי עֵינָיו לִרְאוֹת. וּבְתוֹךְ הָעַיִן יֵשׁ בּוֹ כַּמָּה צְבָעִים, וְרִיסֵי עֵינָיו, וּפֶה וְגָרוֹן, וְחֵךְ וְלָשׁוֹן, וּשְׂפָתַיִם לִפְתֹּחַ וְלִסְגֹּר, וְהַמַּלְתָּעוֹת וְהַלְּחָיַיִם, וְאַצִּילֵי יָדַיִם וְרַגְלַיִם, וַחֲלַל הַגּוּף, וְאֶצְבָּעוֹת וְקִשְׁרֵיהֶן וְצִפָּרְנֵיהֶן.

מח וְיָבִין אֵיךְ כָּל אֶחָד מִשֵּׁנָּה מֵחֲבֵרוֹ, וְאֵיךְ הָיָה אָסוּר תִּשְׁעָה חֳדָשִׁים בְּבֶטֶן אִמּוֹ, וְיָצָא עָרֹם עִוֵּר חֵרֵשׁ וְחִגֵּר. כָּל אֵלֶּה יַחְשֹׁב וְיֹאמַר בְּלִבּוֹ: מִי פָּתַח פִּיךָ, עֵינֶיךָ וְאָזְנֶיךָ? וּמִי עָשָׂה לְךָ כָּל תִּקּוּנֵי גּוּפְךָ? וּבִימֵי בְּחוּרוֹתֶךָ מִי הִשְׁחִיר שַׂעֲרוֹתֶיךָ, וְאִם הָיוּ רוֹחֲצִים הַשֵּׂעָר בְּכָל נֶתֶר וּבוֹרִית שֶׁהָיָה בָּעוֹלָם לֹא הָיָה מוֹעִיל לְלַבֵּן שֵׂעָר אֶחָד, וּבִימֵי זִקְנוּתֶךָ הוּא מִתְלַבֵּן מֵאֵלָיו? כָּאֵלֶּה וְכָאֵלֶּה תַּחְשֹׁב תָּמִיד, וְתִהְיֶה עֲנָיו וּשְׁפַל רוּחַ וְיִרֵא שָׁמַיִם.

מט "סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע, אֶת הָאֱלֹהִים יְרָא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם" (קהלת יב יג).

נ תַּם וְנִשְׁלַם, שֶׁבַח לָאֵל בּוֹרֵא עוֹלָם.